Srpska akademija nauka Beograd

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК

КЊИГА ДВАНАЕСТА

НАСЕЉА СРПСКИХ ЗЕМАЉА

КЊИГА VI.

Са 6 скица у тексту и Атласом св. VI.

УРЕДИО

Д-р Ј. ЦВИЈИЋ

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1909

Digitized by Google

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК

ИЗДАЈЕ

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

КЊИГА ДВАНАЕСТА

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1909.

Digitized by Google

НАСЕЉА
СРПСКИХ ЗЕМАЉА

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

СА 6 СКИЦА У ТЕКСТУ И АТЛАСОМ СВ. VI.

УРЕДИО

Д-р Ј. ЦВИЈИЋ.

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1909.

Digitized by Google

САДРЖАЈ

ДВАНАЕСТЕ КЊИГЕ ЕТНОГРАФСКОГ ЗБОРНИКА

СТРАНА

Д-р Јевто Дедијер — Херцеговина:

Увод 1

Опште географске особине 6

I. **Међе и положај земље** 6

II. **Опште физичке особине** 7

Морфологија 7

Клима 13

III. **Утицај пластике** 18

IV. **Антропогеографски важнији историјски моменти** 24

а. Остаци предисторијског живота 24

б. Периода класичне културе 27

в. Преглед политичке прошлости до оснивања српских држава на Балканском Полуострву 34

V. **Економске прилике** 37

1. *Општи привредни карактер. Важније агрикултурно биље* 37

2. *Врсте непокретне својине* 41

3. *Врсте сточарства и номадска кретања* 44

I. *Хумско и рудињско сточарство* 45

Изузетци 47

II. *Сточарство површи и високих поља* 57

а. Висинске прилике и врсте сточарства . . 59

б. Утицаји карата и разна привредна путовања 63

в. Општи закључци 67

VI. **Главне особине насеља** 71

1. *Положај и тип варошн и варошица* 71

2. *Положај и тип села* 77

3. *Поткућница, кућа и стаје* 80

Општи преглед херцеговачке народне куће 90

VII. **Имена области, насеља и других мјеста** 95

I. *Имена села, која су постала у вези с разним природним особинама* 96

II. *Имена села, која су изведена из имена разних братстава, по врстама људског занимања и другим феноменима људског живота* 99

Digitized by Google

СТРАНА

VIII. **Постанак села и поријекло становништва** 106
1. *Политичка географија Херцеговине у средњем вијеку* . . . 106
2. *О постанку села* 112
Поријекло становништва 114
1. *Старинци* 114
Народно предање и историјске вијести о старим браствима 116
2. *Миграције* 122
Досељавања 122
Испитивање поријекла становништва помоћу крсних имена 123
А. Источна Херцеговина 126
Б. Преглед досељавања и унутарњих миграција у Западној Херцеговини 148
В. Габела и Дубраве 155
Исељавања из Херцеговине 162
Преглед миграција 168
IX. **Социјална психологија** 172

Посебни дио 185
Гатачка села 185
Села у Гатачком Пољу 186
Села у Гатачкој Површи 196
Невесињска села 206
Села у сјеверном дијелу Невесињског Поља 236
Зијемља 239
Подвележје 241
Бишће 244
Бијело Поље 255
Дубраве 259
Габела 271
Попово и Храсно с неким селима љубињског котара 278
Варош Љубиње 308
Села љубушког котара 311
Биљешке о дувањским селима 331
Борачка села 349
Невесињска села 354
Гатачка села 364
Билећски котар 369
Коњички котар 371
Мостарско Блато и његова околина 378
Списак испитиваних села и имена испитивача 399

Регистар 401
А.) **Географски и етнографски називи** 401
Б.) **Географска имена** 405
В.) **Преглед породичних имена** 421

Digitized by Google

СТРАНА

Д-р Јован Ердељановић — Братоножићи:

Општи део 451

I. **Област** 451

II. **Насеља** 455

III. **Порекло Братоножића и састав данашњег племена** . . . 457

1. *Подаци из књижевности* 458

2. *Историски подаци* 463

3. *Разни остатци и успомене о старијем становништву* . 468

4. *Старо племе Братоножићи* 484

Стари Братоножићи и стари Кучи 491

5. *Састав данашњег племена Братоножића* 494

IV. **Телесне особине и плодност** 514

V. **Породице, задруге и племенско уређење** 516

VI. **Облици својине у земљишту** 519

VII. **Додатак** 522

О кући и о другим зградама 522

О старијој ношњи 523

Напомене о говору и о неким обичајима у Братоножићима 525

Преглед 408

а) **Преглед географских и етнографских назива** 527

б) **Преглед географских имена** 528

в) **Преглед презимена и народних, племенских и личних имена** . 534

Digitized by Google

ХЕРЦЕГОВИНА

АНТРОПОГЕОГРАФСКЕ СТУДИЈЕ

Д-р ЈЕВТА ДЕДИЈЕРА

Digitized by Google

ности било и то, што је сама испитивана област била доста пространа, највећа у нас досада детаљно испитивана антропогеографска област, што смо дакле могли научне појаве пратити на тако великом простору. Осим тога је од велике користи било и то, што су многи научни објекти били веома типично развијени.

Због овога свега ми смо могли сву своју пажњу упутити у правцу изналажења и испитивања антропогеографских *стваралачких фактора*. Пошто ћемо се детаљније бавити врстама и антропогеографским посљедицама тих фактора, ми ћемо овдје, ради лакшег разумијевања методске стране овога рада, само истаћи групе тих фактора и начине како смо их испитивали. Главне стваралачке факторе можемо подијелити на двије групе. Прву и важнију групу чине разноврсни утицаји општег географског положаја и физиогеографских особина ове земље. Другу групу ових фактора чине неке важније културне, етнографске и административно-политичке промјене, које су извршене у овој земљи од предисторијских времена до данас; као важан стваралачки фактор могу се сматрати и неке етничко-психичке особине и разним утицајима изазване психичке диспозиције појединих крајева ове земље. Испитивањима ових посљедних не можемо се специјално бавити, њих ћемо само на згодном мјесту истаћи.

Када имамо на уму множину и разноврсност ових фактора и када споменемо, да се утицаји свих тих фактора врло често и разноврсно укрштају, онда постаје јасно, како је тежак и важан овај посао. Постојала је бојазан, хоћемо ли се моћи наћи у разноврсности ових фактора и њихових утицаја. Због тога ми смо се држали слиједећих метода у проучавању ових питања. Као што смо већ истакли, на већину појава, којима се бави наш рад, најјаче су утицале природне и то специјално морфолошке особине ове земље. Ради тога већи

Digitized by Google

дио рада обрађен је на физиогеографској подлози; ради тога је и већина питања обрађена помоћу *географских научних метода*. Пошто су принципи тих метода у главном познати и пошто ћемо се њима више бавити у самом тексту, мислимо да је доста, да овдје истакнемо, да се та научна метода у главном бави питањем распореда једне појаве на простору испитиване области и то: како се она понаша према пластичким особинама, према развићу земље у хоризонталном и вертикалном правцу. На тај начин и ако се овај рад бави материјалом, који на први поглед не изгледа природњачки, имаће ипак у главном природњачки, географски карактер. Услијед тежине и озбиљности овакког рада јасни су нама и многи недостаци. Несумњиво је, да све важне појаве антропогеографске неће бити опажене, нити ће сви утицаји природе на човјека бити научно обрађени. Те тешкоће долазе отуда, што многи природни и културни утицаји и антропогеографске појаве имају много већу област свога распрострањења и рада и што се у својој важности не могу ни тачно опазити ни детаљно проучити у овакој малој земљи. Штетан утицај сувише малена простора ове наше највеће, у цјелини проучене земље, осјетиће се чешће у овоме раду.

Пошто се испитивана земља дијели на више мањих антропогеографских области, које имају неких антропогеографских нарочитих особина, ми смо и у излагању научног материјала морали узети за подлогу таку подјелу земље и то особито ради тога, што се те области у својим границама махом подударају са границама појединих пластичких јединица. Због тога ћемо ми на првом мјесту расправљати о општим особинама цијеле земље, а онда ћемо разматрати поједине појаве према тим разним областима. Само ћемо поријекло породица израдити на основу проучавања појединих села.

Digitized by Google

На крају ћемо споменути и главне сараднике, који су радили на испитивању херцеговачких села. Међу многобројним ваљаним сарадницима истицао се је и дубином схватања и савјесношћу рада покојни *Обрен Козић*, који је обрадио велики дио јужне Херцеговине и то онај дио источно од Неретве (требињски и љубињски котар). Што је овај рад могао раније унићи у штампу, знатно су помогли радови покојног *Козића*. Са особитим одушевљењем радили су и тадашњи ђаци мостарске гимназије: *С. Вујевић*, *В. Перинović*, *Р. Тохољ*, *Т. Ромовић*, *Р. Чупковић*, *В. Јелић*, а за тим *Н. Буквић*, филозоф и *Т. Братић*, свештеник. И ако су радови ових сарадника заостали на обичном испитивању села, ипак су они сви скупа били знатна помоћ научном испитивању ове земље.

При овим испитивањима босанско-херцеговачке власти чиниле су писцу и извјесне олакшице, што овдје радо и са захвалношћу истичемо.

Опште географске особине

I. Међе и положај земље

Данас се већ може говорити о границама политичке и етнографске Херцеговине. Од окупације Херцеговином се сматра само мостарско окружје. Тај појам Херцеговине унесен је и у школске књиге и у географске карте новијег времена. Међутим до окупације Херцеговини су припадале и многе области које се данас сматрају дијеловима Црне Горе, Босне и Новопазарског Санџака. По *Роскијевићу* у другој половини XIX вијека Херцеговини су припадали крајеви око Фоче и Горажде, затим око Дувна и Прозора, западни дијелови данашње Црне Горе (Бањани, Пива, Дробњаци и крајеви око Никшића) и најпослије дио данашњега Новопазарског Санџака, од Лима на Западу.

Digitized by Google

Ако упоредимо те границе са границама старе државе Херцега Стјепана, онда видимо да се оне готово потпуно подударају. Па и у народу свих тих области живи и данас тај појам шире Херцеговине. Поред свих тих државних и административних подјела народ тих области назива и данас себе Херцеговцима, истичући многе историјске везе и психичке особине, које га вежу са осталим Херцеговцима, а издвајају од правих Бошњака и Црногораца. Осим тога је познато, да су се расељавањем Херцеговаца рашириле и њихове особине и даље преко граница те шире и старије Херцеговине. Неке „херске“ области нијесу већ на територији старе Херцегове државе.

Због многих неприлика ми својим проучавањима нијесмо могли обухватити ту ширу, етнографску Херцеговину, већ смо се бавили испитивањем онога дијела Херцеговине, који припада сливу Јадранског Мора. Тај дио подудара се у главном с границама данашње политичке Херцеговине. Уз то смо додали и нека проучавања око Дувна и око Фоче. Та је област затворена од Неретве на Сјеверу тјеменом високих планина Височице и Бјелашнице, затим повијарцем Чврснице, Врана и Љубуше. На Западу граница иде Дувањским Пољем према Југу на далматинску границу, а с Истока данашњом црногорском границом.

II. Опште физичке особине

Морфологија. — Испитивана земља није никаква морфолошка ни пластичка цјелина. Тек с Далмацијом и дијеловима Црне Горе у сливу Јадранског Мора чини она цјелину, која се са приморским крилом велике динарске геоантиклинале готово потпуно поклапа. Због тога главне особине херцеговачке пластике су с малим измјенама и пластичке особине тих земаља, и због тога

Digitized by Google

су многе антропогеографске појаве, којима се бавимо у овом раду, раширене у цијелој приморској динарској области. Кад земљу детаљније проматрамо чини се да земља има облик јако издужена и према приморју јако изерена корита, које је са југо-запада, од приморја затворено низом високих планина и које се према сјеверо-истоку уздиже ступњевитим заравнима до пространог високог тјемена највиших босанско-херцеговачких планина.

Високи, јако издужени бедем приморских планина, ступњевито искидана и према сјеверо-истоку издигнута зараван и пространо, карсним процесом, ерозијом старих глечера и данашњих ријека разноврсно узнемирено и истргано тјеме високих планина главне су јединице у пластици ове области.

Кад промотримо земљу у правцу од Запада према Истоку, осјећа се једно издизање површине, које иде од Неретве према високој области Бањана. Осјећа се, да је она ерозиона зараван у Херцеговини на Западу од Храсна и Стоца много нижа, него њен источни дио. Између Стоца и Храсна с једне стране, Посушја и Имотског с друге стране висине између 200 и 400 м. чине општу подлогу, у којој су узвишења изнад тих висина и доста ријетка и врло незнатна. Та се висина јави још једном са веома сличним карактером, али много мањих димензија у области Шуме и Луга код Требиња.

У источној се Херцеговини јавља један низ брда, који иде попречно на опште динарско пружање. Почевши на морској обали с висином преко 700 метара тај се попречни вијенац, више пута испрекидан уским уздужним улегнућима, наставља најприје групом Бјелашнице и Илије, затим Видуше и Ситнице, па висовима изнад Фатничког и Дабарског Поља и веже се за групу Бабе планине. Источно од ове пречаге настаје

Digitized by Google

ступњевито искидана зараван, којој између Меке Груде и Требиња основу чини зараван с општом висином од 500 до 800 метара, а одатле се до Дражљева и Кљеута пење од 800 до 1200 метара, па се истом одатле почне нагло пети према Лебршнику и Зелен Гори.

Иза ове настаје друга, али много виша група попречних узвишења, која почиње Орјеном и Бијелом Гором, па се наставља у велику висораван Бањана, која испитивану земљу затвара с Истока. Дакле и у правцу Запад-Исток осјећа се једно опште дизање висина, само што се овдје врши у већим димензијама, није затим онако ступњевито поредано, па због тога ваљда и није тако антропогеографски важно као оно дизање према Сјеверу и сјеверо-истоку.

Сва три ова елемента пробија Неретва попречке; осјећа се једно опште спуштање висина према њеној долини и то у њеној области на југу од Прења и Чврснице, а то спуштање је интензивније са западне него с источне стране. Услијед тога што Неретва пресијеца велики динарски свод, што на тај начин доводи у контакт приморске области са сливом Саве и што има пространу долину, она постаје највећа комуникациона артерија цијеле области, једна низинска линија разноврсног климског, вегетационог, културног и етнографског значаја.

И ако се сва три морфолошка елемента и у својим облицима у општем карактеру и у детаљној својој пластици на први поглед јако међу собом разликују, пажљивије проматрање нађе ипак у њима доста заједничких особина. Кад их на пример у великим димензијама пратимо, онда видимо да су сва три елемента у правцу СЗ-ЈИ. знатно издужена, да у томе правцу достижу огромне димензије, и на крају видимо, да се сва три елемента пружају у томе правцу доста правилно и доста паралелно. Ове особине: паралелизам

Digitized by Google

да климске прилике необично јако варирају према пластици земље. Ради тога ми ћемо у нашем одјељку споменути најприје главне особине опште средоземске климе, истаћи моменте, који је условљавају, па ћемо прећи на разлике, којима херцеговачка клима одступа од опште средоземске климе.

По своме карактеру клима Средоземног Мора има у свему прелазни тип: на Сјеверу је средње-европски климски тип са западним вјетровима, са обилним цијеле године равномјерно распоређеним атмосферским талозима, на Југу је појас жарких пустиња, у којима превлађују пасати, јака температура и суша цијеле године.

Познато је, да се она област јаког ваздушног притиска, која се љети наслаже у Атланском Оцеану пружа у облику једног језика Француском и јужном Њемачком. Између ове области јаког зрачног притиска и између циклоналне сахарске области настаје измјена ваздуха, и због тога у сјеверним земљама Средоземног Мора дувају љети сјеверни вјетрови. Због тога, што ови вјетровим морају превађивати преко тјемена високих планинских цјелина, расхлађују се, њихова се пара кондензује и онда долазе у области Средоземног Мора као суви хладни вјетрови.

На површини Јадранског Мора настаје љети језичац нижег зрачног притиска, који утиче на општи правац вјетра и због тога овај вјетар добије сјеверозападни правац, и он к нама доноси сушно вријеме.

Као што у овој области настаје брза измјена висинских прилика, исто се тако врши веома брза измјена климских прилика. Изотерме мјесеца јануара нијесу у цијелој области Средоземног Мора нигдје тако густо повучене као у дијелу источне јадранске обале између Скадра и Сплета.[1]) Те нагле промјене у температури видјећемо најбоље из ових прегледа.

[1]) Види карту у Филипсоновој књизи: Das Mittelmeergebiet (Leipzig 1904).

Digitized by Google

На основу годишњих средина у публикацијама сарајевског метеоролошког завода, ми смо израчунали средине температура за вријеме од 1892 до 1905 и да би добили један преглед о кретању температуре у читавој области, ми ћемо те разлике, које се јављају заједно с разликама у висини појединих мјеста преставити у овим прегледима:

I. Преглед

Абсолутна висина	ИМЕ МЈЕСТА:	Средине мјерења температуре од 1892 – 1905
273 м.	Требиње	14·17
476 „	Билећа	11·72
969 „	Гацко	8·55
1329 „	Чемерно	5·26

II. Преглед

Абсолутна висина	ИМЕ МЈЕСТА	Средине мјерења температуре од 1892—1905
59 м.	Мостар	14·88
868 „	Подвележје	9·88
890 „	Невесиње	8·50
678 „	Улог	8·36
1147 „	Обрња	7·90

III. Преглед

Абсолутна висина	ИМЕ МЈЕСТА	Средине мјерења температуре од 1892—1905
32 м.	Метковић	15·03
98 „	Љубушки	15·08
960 „	Ракитно	8·96
1123 „	Макљен	6·10

Из ових прегледа дају се двије важније ствари прочитати: на првом се мјесту види како темпера-

Digitized by Google

тура опада у колико висина расте; друго, види се да на температуру утиче и удаљеност од мора. И ако је станица подвелешка од невесињске нижа само за 22 м., годишња је температура мања за 1·88 целзиусов степен. У Улогу с висином од 687 м. очекивали би много блажу температуру, него у Гацку и Невесињу, а она се међутим изједначује с посљедним.[1])

У обратном смислу с температуром колеба количина кише у испитиваној области.

У областима	с	висином	од	0	до	150	м.	било је кише	1.258
»	»	»	»	» 150	»	300	»	»	1·528
»	»	»	»	» 300	»	500	»	»	1·527
»	»	»	»	» 500	»	700	»	»	1·510
»	»	»	»	» 700	»	1000	»	»	1·532
»	»	»	»	» 1000	»	1300	»	»	1·580
»	»	»	»	» 1300	»	1500	»	»	1·766

Ако овим бројевима придодамо оне бројеве с карте, у којима је изражена величина кише у појединим мјестима далматинским и ако све те податке успоредимо с пластичким приликама земље, онда видимо законе, који владају у распореду кише доста јасно: оне три јединице, које смо издвојили у пластици ове области су од највећег значаја за количину кише. Влажни приморски вјетрови који с мора долазе, охладе се најприје на великом приморском планинском бедему. Због тога поједине тачке тога бедема нијесу само кишом најбогатије тачке испитиване земље, него се могу убрајати међу кишом најбогатије тачке читаве земљине површине (Вргорац 2000 м. м., Црквице из групе Орјен 4090 м.м.)[2]). Висине у унутрашњости области не пока-

[1]) Код ових профила има да се напомене ово: Мјерења у Требињу су почела тек 1899; станица за Љубушки у 1892, 1893, 1894 није била у Љубушком него у манастиру Хумцу. Станица на Макљену је почела радити тек 1897, у Мостару 1894; у Подвележју и на Обрњи 1898 г.

[2]) По Ph. Ballif, Organisation du service météorologique en Bosnie — Herzégovine et resultats des observations relatives a la pluie. Paris 1900. p. 17.

Digitized by Google

зују великих разлика у количини кише, тек кад се приближимо тјемену великог динарског планинског свода, почне количина талога нагло расти и достиже величине око 2000 м. м.

Велико динарско развође, које се с малим изузетцима подудара с великим планинским тјеменом, није само политичка и морфолошка, већ и климатолошка граница и то климатолошка граница првога реда. Док се на југо-западу од ње одваја једна сушна и једна кишна периода са знатним разликама у количини атмосферских талога, на Сјеверу од јадранско-црноморског развођа је област равномјерна распореда кише у свима годишњим сезонама. То је главна климска разлика између Босне и Херцеговине. То се види из ове табле[1]:

	зима	прољеће	љето	јесен
у Херцеговини . . .	29	27	14	30
у Босни источно од развођа	19	27	29	25

Осим тога се осјећа, да дужине појединих периода опадају, што се више од мора одмичемо.

Из *Балифове* корисне књиге види се и то, да су станице на подножјима планина увијек богатије кишом него станице на отвореним мјестима. (Станица војничка од станице ерарне у Мостару далеко је 3 км. а разлика је у киши 399 мм). Из карте приложене уз ту књижицу се види, да су сва већа узвишења средње и јужне Херцеговине области богатије кишом, а све утолеглице су области сиромашније кишом. У колико моменти пластике утичу на те разлике истакнућемо у идућем чланку.

[1]) Види у цитираном дјелу *Balltf*-ову таблу XI на с. 22., у којој је представљен распоред кише с ову и с ону страну босанско-херцеговачког развођа.

Digitized by Google

Као што се из свега види Херцеговина припада по својој клими средоземској области. Али што се иде даље од мора и што више висина земље расте, клима губи све више средоземски карактер. Она преживљује већ јаке промјене на приморском бедему, а на великом динарском тјемену губи свој карактер потпуно и већ Босна добија карактер средње-европске климе, без великих контраста у температури и са готово подједнако распоређеном количином талога у сва времена године[1].

III. Утицај пластике.

Као главне особине ове пластике смо истакли: ступњевито спуштање према мору, паралелно пружање свих пластичких елемената, феномени карста и два планинска бедема, којима је област затворена са Сјевера и сјеверо-истока, Југа и југо-запада. Осим тога смо истакли важност ових појава за људски живот; сада хоћемо да почнемо детаљније обрађивати те утицаје и зато ћемо на почетку у кратким потезима приказати велики природњачки значај ове пластике.

1) Већ су истакли разни испитивачи карста, особито *Е. Рихтер*, да материјал од распадања у карсту промијени свој облик у већим висинама. Мјесто хомијског растварања у вишим областима почиње преотимати маха механичко распадање стијена и због тога високе заравни херцеговачке су област тако званог *покривеног карста*, чинећи велика поља од осулина (Scherbenfelder). Пошто се на тај начин чини, да је та врста материјала од распадања јако зависна од климских и висинских прилика, можемо очекивати, да ће и општи распоред тога материјала бар донекле бити сличан

[1]) При изради одјељка употребљавали смо ова дјела: A. Phillipson, Das Mittelmeergebiet, Leipzig 1904; Ph. Ballif, Organisation du service météorologique etc. —

Digitized by Google

општем развићу висинских прилика у овој земљи. Овдје се можемо ослонити само на аутопсију, а донекле и на ове податке: Из статистичких компартивних прорачунавања о одношајима између броја становништва, које се непосредно земљорадњом бави и величине обрађене површине види се, да су у том погледу најгушће насељени требињски (308 становника на 1 км².) и билећски котар (255), два иначе најслабије насељена котара (с погледом на размјер између цијеле површине и броја становништва). Та се зона продужује према сјеверо-западу љубињским, столачким и љубушким котарем (200 до 204). Гатачки (са 120 до 140), невесињски (са 100 до 120) и мостарски (са 140 до 160) чине другу, а фочански (са 90 до 100), коњички (70 до 80), прозорски и дувањски (са 60 до 70) чине трећу у правцу ЈИ-СЗ издужену зону. Ако почнемо обратно проматрати, колико дунума директно продуктивне земље пада на једну земљорадничку главу, онда најсиромашније области почињу требињским и билећским котаром, па прелазе у љубињски, столачки и љубушки котар. Изнад ове зоне почиње мало богатија област гатачким и наставља се невесињским котарем и иде даље с малим измјенама у истом правцу.[1])

Дакле и ове размјере, аналогно висинским приликама престављени су зонама једнаких или приближних прилика, које су исто тако у правцу ЈЗ-СИ ступњевито, а у правцу СЗ-ЈИ међусобно паралелно поредане.

2) Пошто смо утврдили, да средње херцеговачке температуре падају у обрнутом смислу од развића висинских прилика и пошто смо наговијестили, да мјеста истих или приближних висина под истим погодбама

[1]) Подаци узети из дјела: Die Landwirtschaft in Bosnien und der Herzegovina. Herausgegeben von der Landesregierung für B. и H. Sarajevo 1899 p. 28—37.

Digitized by Google

имају приближне средње температуре, постаје доста вјероватно, да би се детаљним проучавањем могле изнаћи приближне температурне зоне, које би као и разне висинске цјелине, с малим измјенама, пролазиле земљом у правцу сјеверозапад — југоисток.

3) Исто тако смо утврдили, да множина годишњих *атмосферских талога* расте у истом смислу с висинским приликама, а у обратном с општим температурским срединама. И овдје се могло очекивати, да ће се области једнаке и приближне количине атмосферских талога с висинама паралелно развијати и да ће и оне бити међусобно паралелно поређане. Овдје смо у згоднијем положају, него у претходним случајевима. Плувијографска карта у споменутом раду за климско испитивање ове земље веома заслуженога † *Филипа Балифа* најбоље оправдава ове претпоставке.

Из тога интересантног рада ми истичемо ова факта: 1) из карте се види јасно, да плувијалне прилике једном фрапантном приближношћу имитују пластичке прилике ове земље. Највише висинске области су у исто вријеме талозима најбогатије области. Аналогно подјели читаве земље на она три дијела и овдје имамо двије области богатије талозима (на приморском бедему и у високим планинама на Сјеверу) и једну талозима сиромашнију област међу њима. Сва већа одступања у висинама средње и јужне Херцеговине издвајају се од своје околине већом масом кише и она представљају неку врсту кишом богатијих острва; 2) аналогно висинским приликама и разне зоне приближне количине талога ступњевито су поредане у правцу ЈЗ-СИ, издужене су и иду у правцу СЗ-ЈИ међу собом паралелно; 3) као што су пластичка издизања изнад средње висине области богатије талозима, исто тако и спуштања испод те висине престављају области сиромашније талозима. Неретвина долина од Опузена до Мостара није само ли-

Digitized by Google

нија најнижих кота, већ уједно и линија најјаче температуре и најмање количине атмосферских талога. Као што је уздужна долина (дно између извора и Коњица) разбила планинску цјелину Прен-Бјелашница с Височицом на два у правцу СЗ-ЈИ издужена дијела, тако бива и херцеговачко босанска област највеће количине кише (која је на Маглићу и Волујаку почиње као једна цјелина) уздужном долином Неретве разбијена на два дијела од којих један иде планинским тјеменом сјеверно, а други јужно од уздужне долине и од којих сјеверни, на више мјеста сужен и на једном мјесту прекинут, допире до Вранице, достигнувши дужину од 80 до 100 км., а други у сличним приликама до сјеверозападне ивице Љубуше више Дувна. Осим тога важне су и ове ствари: што те обје зоне на свакој преседлини бивају веома јако сужене (Иван, Лијешће, сјеверо- западно од Невесиња) или чак и прекинута (преседлина Загорје—Борач); што на ове прилике утичу и депресије појединих поља и што оне почињу имитирати контуре тих поља (у Попову и Љевањском Пољу) и што многе веће прегибли у приморском бедему значе прекидање приморске области обилних талога, и што нагла измјена висинских прилика значи у исто вријеме и наглу измјену плувијативних прилика (Бијело Поље и Бишће с једне и Вележ с друге стране).

4) Пошто смо утврдили да се према висинском развићу земље управља температура, множина атмосферских талога и материјала од распадања, прећи ћемо на разне *формације вегетације*. Са знатним осјећањем пластичких и температурских погодаба овдје су ботаничари утврдили сличну измјену вегетације и те измјене у картама преставили. Ту имамо ове вегетационе формације. Од медитеранске далматинске области макија, увлачи се долином Неретве дубоко у унутрашњост земље медитеранска прелазна област, у којој превла-

Digitized by Google

тих разних фактора биће главни предмет расматрања у нашем раду. Ова су проучавања још тежа, јер је познато, како се на разне начине умије човјек ослободити неповољних природних утицаја.

IV. Антропогеографски важнији историјски моменти.

Овдје ћемо се бавити културном, етнографском и политичком прошлости ове земље од предисторијског времена до оснивања првих српских државица на Балканском Полуострву.

Овај дио прошлости морали смо засебно обрадити, јер чини засебну културну периоду ове земље и нема никаквих директних веза с данашњим становништвом и његовим насељима. Ипак његов посредни антропогеографски значај је несумњив.

Од овога историјског материјала морали смо одвојити већи дио средњег и цио нови вијек, јер тај дио прошлости има директних веза с данашњим становништвом. Пошто ћемо се свакако бавити историјом становништва и насеља, мислили смо да би било сувишно, кад би се два пута бавили истим стварима.

а). Остатци предисторијског живота.

Предисторијска културна периода трајала је сразмјерно веома дуго у овој земљи: све до римских освајања у унутрашњости сјеверо-западног дијела Балканског Полуострва.

У колико се са сигурношћу можезакључивати, осјећа се да је овдје и у предисторијско вријеме вршена знатна културна борба најприје између Сјевера и Истока, а послије између Запада и Истока. Неолитски артефакти, најстарији до сад у Босни и Херцеговини откривени трагови људскога живота, стоје под несумњивим утицајем Сјевера; келтском сеобом, при крају петог вијека прије Христа, ти су утицаји још и појачани, многе су области дошле под искључиву власт тадањег средњевропског културног круга[1]). Али већ у гомилама гласиначким, халштатске старости, утицаји грчкога културног круга су несумњиви. Они с временом постају све јачи; грчке колоније код Сребрнице и новци илирског племена Даорза с грчким натписима и ликом бога Хермеса у другој половини другог вијека прије Христа свједоци

[1]) M. Hörnes у Östereich-ung. Mon. etc.: Bosnien und die Hercegovina. c. 160.

Digitized by Google

су несумњиве власти грчког културног круга у овим земљама[1]). Ови утицаји из Грчке бивају послије римских освајања преобраћени у утицаје из Италије. Од тога времена јадранска обала постаје за ове земље културна чеона линија, која је као таква остала преко хиљаду и седам стотина година и која ни данас своју културну важност није изгубила. У борби између западне и источне културе (чији су главни носиоци у средњем вијеку били Византинци), ова земља остаде у цијелом томе времену под претежном власти западне културе.

Испитивања предисторијских споменика у Херцеговини нијесу била ни онако многобројна, ни онамо систематски вршена као у Босни. И због тога о предисторији ове земље можемо говорити само успоређујући је с приликама у сусједним дијеловима Босне.

Трагови од палеолитског човјека нијесу нађени нигдје у Босни и Херцеговини; и ако су неолитске станице у Босни и честе и траговима људског рада и живота врло богате, у Херцеговини немамо ни једног предисторијског открића, којима би се могло сигурно утврдити, да је земља била још у неолитско вријеме насељена.

Главни предисторијски споменици у овој земљи су предисторијска гробља, у науци позната под именом *тумули* (а у народу *гомиле*) а за тим многобројне *градине*, врста високих утврђених насеља предисторијског времена. И ове врсте предисторијских споменика више су испитиване у Босни него у Херцеговини. Испитивања на Гласинцу утврдила су три периоде у животу тадашњег народа. У најстарија времена сахрањивана су на Гласинцу цјелокупна тјелеса, иза тога је дошла периода у којој су сахрањивана спаљена тјелеса, а најпослије повратила се опет периода у којој су сахрањивана цјелокупна тјелеса.[2]) Периоду спаљивања људских тјелеса констатовали смо ми приликом ископавања у пролеће 1908. на Хуму код Требиња, а цјелокупна тјелеса сахрањивана су у свима другим откривеним херцеговачким гомилама. Као највећи и најбољи рад о предисторисним испитивањима у Херцеговини може се још и данас

---

[1]) Dr. K. Patsch, Die Zeit der Griechen und Römer. Die Österreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bosnien und die Herzegovina. Wien 1901. c. 164 u. 165.

[2]) Moritz Hörnes, у истој књизи чланак: Vorgeschichtliche Alterthümer 158 и 160.

Digitized by Google

сматрати чланчић *В. Радимског* о гомилама у билећском котару.[1]) Ту су изнесени описи разних предмета, нађених у гомилама на Моску, на Планој, на Дивину, у Бијељанима, на Бијелој Рудини и у Кртињу. Чини се да писац није сам прекопавао те гомиле, него да су му из неких слати предмети. У свима гомилама су нађени сахрањени скелети, покривени четвртастим плочама. И ако се у њима нашло и римских павта, Радимски је опет на основу већине нађених предмета дошао до увјерења, да су гомиле подигнуте у халштатској културној периоди. И већина предмета са Гласинца поријеклом је из истог времена, а од 871 предмета, које је *Фрањо Фиала* нашао у јужној Босни (око Сарајева, Трнова, Вишеграда и Рогатице) било их је 520 мједених, 96 гвоздених, а остало од других метала, кости, глине и камена.[2])

На основу предисто́ријских испитивања до којих је дошао др. *Трухелка*, сви нађени предмети код Горице (котар Љубушки) потичу из прве периоде жељезног доба.[3]) *В. Ћурчић* је друкчијег мишљења, и он на основу компартивних проучавања тврди, да су ти исти предмети из трећег вијека прије Христа.[4])

Знатно ријеђи, али су за нас од гомила важнији споменици предисторијске градине (Wallbauten.) И оне су врло мало проучаване. *В. Радимски* је дошао у Дувну 41 градину. Он је дошао до увјерења, да су градине, међу којима је издвојио више облика, биле нека врста утврђених предисторијских насеља. Из кога су времена, није могао ближе утврдити.[5]) *В. Ћурчић* је прекопавао градине код Прозора, дакле на самој херцеговачкој граници. Испитивач је био увјерења, да је већина од њих неолитске старости.[6]) Ово би према томе били најстарији историјски споменици ове земље.

У разним биљешкама, које су и стручњаци и нестручњаци штампали у „Гласнику Земаљског Музеја", има спомена о мно-

---

[1]) Tumuli im Bezirke Bilek, W. M. IV. c. 33—37.

[2]) Die Ergebnisse der Untersuchung prähistorischer Grabhügel in Südbosnien (ausschliesend an Glasinac) im Jahre 1897. W. M. VI. c. 33—61.

[3]) Zwei prächistorische Funde aus Gorica (Bezirk Ljubuski) W. M. VIII; c. 1—47.

[4]) V. Ćurčić, Heraklov čvor. Глас. Зем. Музеја XIX. 400.

[5]) Die vorgeschichtlichen und römischen Alterthümer des Bezirkes Županjac in Bosnien von W. Radimsky W. M. IV. c. 135—155.

[6]) V. Ćurčić, Die Gradina an der Ramaquelle in Bezirke Prozor W. M. VIII. c. 13.

Digitized by Google

гобројним градинама у Херцеговини. На њих ћемо се повратити, кад успишемо о старинама појединих области.

Ваља још обратити пажњу на једну општу особину свих градина. Градине су обично на усамљеним и стрмим врховима око данашњих села. Разлике у висини између највиших данашњих кућа и градина су велике: по неколике стотине метара. На Либ-планини код Дувна има градина од 1300 и 1400 м. висине. Према данашњим климским приликама на њима се могло живјети само љети. Ако ова претпоставка не би била добра, онда би морали претпоставити, да су климске прилике биле друкчије, али за то немамо никаквих доказа. Према томе вјероватно је, да су и у предисторијско вријеме вршена љетна кретања са стоком у планине.

б). Периода класичне културе.[1])

Као нека накнада за слабо испитивање предисторијске археологије, могу се сматрати резултатима богата испитивања римске културне периоде.

И ако су обале далматинске дошле доста рано под власт класичног културног круга, унутрашњост је ради својих теренских прилика остала дуго према њему затворена. Прве везе с тим свијетом јаче су утврђене тек у четвртом вијеку прије Христа, када грчке колонисте основаше колоније на далматинским острвима: Хвару, Корчули и Вису. Одатле су они вршили знатан културни утицај и по унутрашњости. Керамијски и метални предмети у предисторијским, особито гласиначким некрополама доказују, да су тадашњи Грци и у унутрашњост продирали. За њихово је продирање била од важности долина Неретве, уз коју су још у 4. вијеку прије Христа грчки морнари продирали, културном класичном свијету донијели неколико вијести о средњем току Неретве и распростриле познату вијест о Скилаксовом Језеру. Да ти морнари нијесу могли са својим лађама продријети дубоко у унутрашњост, и то најдаље до Буне, или Житомишлића, јасно је свакоме, ко познаје пловидбене прилике у долини Неретве. За то и Скилаксово Језеро треба тражити од Буне на ниже.

Из вијести тадашњег и доцнијег доба знамо и за илирско племе *Аутаријате* чија се област пружала од горњег тока Не-

[1]) Др. К. Пач: Die Zeit der Römer und Griechen у Österreich-ungarische Monarchie etc. 162—168.

Digitized by Google

ретве далеко на југо-исток и који су ради своје ратоборности били дошли у сукоб с Александром Великим. Вјечни противници ових је било исто тако илирско племе *Ардијеи*, које је становало на десној обали Неретве и који основаше велику илирску државу. За вријеме својих владалаца краља Аргона и краљице Теуте пљачкали су Ардијеи по далматинским и епирским обалама и на тај је начин довезено много предмета из оних земаља у данашњу Херцеговину. На тај начин, а и трговачким везама дошла је велика маса грчког новца (већином драхма из Драча и Валоне) у Босну и Херцеговину. За јаке грчке утицаје од важности је онај факт. да је илирско племе *Даорзи*, које је становало између Неума и Стоца ковало новце с грчким натписом и сликом бога Хермеса и то још у средини другога вијека прије Христа.

На овај начин утицајима класичног културног круга преварирано становништво затичу римска освојења (9. године послије Христа). Далмација, Херцеговина, већи дио Босне, западна Србија, западни дио Старе Србије (Новопазарски Санџак) и Црна Гора чиниле су под Римљанима једну провинцију, која која се најприје звала *Илирик*, а послије *Далмација*. Главно мјесто те провинције бијаше *Салона;* у њој је сједио главни гувернер, дирекција финансија, управа рудника, а у њој се је састајала провинцијална скупштина, у коју су слале своје посланике и неке босанске и херцеговачке вароши. Сресних је судова било у Салони, Скардони и Валони. Земља је била подијељена на велики број жупских и градских срезова, чији магистрати у својим, кадкад пространим, територијама вршаху своју власт и јурисдикцију. Био је и већи број жупских општина (Gaugemeinden), којима су били на челу између племеника те župe од владе именовани начелници (praepositus), који су опет имали уза се савјет од домаћих првака (principes).

Доцније све те општине добивају облик римске администрације: сеоске општине бише претворене у градске, домаћем становништву дадоше латинитет или римско грађанско право, становништво прима римску вјеру, језик и ношњу.

Опис културног стања једнога римскога насеља дао нам је др. *Пач* у једном свом раду о римским насељима у Бротњу; у њему вели у главном ово: Осим малих била су у Бротњу, и три већа насеља (Черин, Читлук и Крехин Градац), од којих су већина, како изгледа, била организована као муниципија, а једно као варош. Четвртасто истесано камење, комади од камених

Digitized by Google

стубова, комади од гесимса и отпатци од мрамора знаци су високог стања архитектуре. У Крехину Грацу се опажају остатци једне монументалне грађевине. Нађени комади једне лесбијском кимом украшене плоче и комад од рељефа у Черину, знаци су пажљивог култа гробова. На овоме споменику представљене сцене, затим у Черину откривени бакхијски мотиви и Јупитров олтар, у Крехину Грацу бакхијски мотиви свједоче, да област грчко-римских идеја није била непозната у овом крају. Енхорска божанства *Силван* и *Диана* имали су свој храм у Черину. Једна ту нађена преса од маслина знак је старог култивисања маслине, а римске чатрње, како се Римљанин отимао утицају безводице.[1])

Ако прегледамо мјеста, у којима су нађена главна насеља римског времена у Херцеговини, онда их можемо у главном свести на већа карсна поља и на долину Неретве. Највећа су римска насеља била у: Дувањском, Имоцком, Љубушком, Посушју и Столачком Пољу, а затим у долини Неретве (Салона, око Габеле и Чапљине, у Мостарском и Бијелом Пољу, код Јабланице и у многим селима код Коњица до Главатичева), Умољана и Бјелемића.

Дакле римска насеља ограничена су већином на западну Херцеговину и на долину Неретве. У источној Херцеговини нијесу нигдје откривена већа римска насеља. По неким биљешкама изгледа, биће неких римских трагова у Требињском и Гатачком Пољу.

Херцеговачки народ римског времена, његова народност, вјера, обичаји и ношња. — Обично се мисли, да су Римљани затекли у овој земљи сама илирска племена. О Келтима, који су у 4. вијеку прије Христа продрли у Босну, освојили је, протјерали Илире на Југ и Исток у планине, а сами се населили у плодним низинама, инаугурисали агрикултурну еру у Босни и развили једну културу, која је водила лозу од халштатске, а била под јаким утицајем латинске културе,[2]) ријетко се говорило. Да је она Хернесова шема о распореду ових двају народа, (по којој су Келти насељавали ниже дијелове сјеверне и средње Босне, а Илири планине и источне дијелове) и сувише идеална, доказала су доцнија Пачова испитивања, који у именима становништва налази келтске трагове чак у Скеланима на Дрини.[3])

[1]) Die Kultur des Brotnjo. W. M. IX, c. 116—118.

[2]) Hörnes, l. c. 160.

[3]) K. Пач, Epigrafsko-arheoleška ispitivanja etc. „Гласник Зем. Музеја“ за 1908.

Digitized by Google

Слиједећи ће преглед изнијети још више тих имена. Када су Римљани умарширали у ову земљу, нашли су велики број локалних божанстава. Али су Римљани трпили домаћу религију не само код сељака и грађана, него и код војника. Али се с временом становници ове земље упознаше с грчкоримским Олимпом и почеше замјењивати своја божанства са римским, као на примјер у Бихаћу Bindus с Neptunus ом. Гдје се то није могло, полатинили су имена својих богова (Armatus у Жупањцу). С временом се романизова и небо са становништвом.

Врло интересантну слику тих утицаја римских на илирокелтско становништво коњичког и сарајевског краја имамо у испитивањима Др. К. Пача, која ћемо у главним цртама изнијети. У најближој околини коњичкој открио је Пач 19 римских насеља. Утицаји Италије у то вријеме били су најјаче изражени у култу појединих божанстава. Јупитер је имао светиште у Церићима, Минерва у Неретвици, Атис (Attis) и змијама обавијена Горгонеја престављене су у гробницама у Хомољу, Лисичићима, Острошцу и на Бјелемићима. Врло је важно, што су овдје у другој половини 2. вијека обожавали једно оријентално божанство (Mithras).[1])

---

[1]) На основу слика у рељефима Пач описује овако одијело тадашњег становништва из коњичког краја: „Горње женско одијело чини глатка, уско припијена туника, дугих рукава, која је на раменима спучена са двије велике фибуле, тако да врат остаје слободан и која је испод прси опасана уским, глатким, од зада или само с једне стране спученим пасом. Осим тога удате жене носе глатку мараму на глави, која с тјемена ниско низ леђа пада. Дјевојке су без капе, њихов накит на глави чини сама густа коса.

Мушкарци без разлике година носе тунику дугих рукава и кабаницу, начињену од једног комада, која покрива лијево раме, а на десном је спучена једном фибулом, те тако десна рука остаје слободна. Сви су гологлави, носили су кратко ошишану косу и браду.

Од накита се могу на једном мјесту опазити минђуше (наушнице) а фибуле свуда. Пошто се види да су жене престављене у недјељном руху и пошто се може предпоставити, да је употребљени накит у слици женама придодат, којега у ствари нису имале, према томе се може узети, да у нашем котару није било обичаја да се носи прстење око врата, беленгуке (наруквице) на мишицама и илочице за накит“.

Пошто ову ношњу налазимо (на споменицима) и с ову и ону страну Ивана (у Пазарићу), може се закључити, да је ова ношња била општа, народна ношња још прије Римљана, која је била раширена у овом дијелу Херцеговине и у ближим дијеловима Босне.

Имена из којих се виде келтске примјесе у овом романизованом илирском становништву ова су: Aurelia, Bricussa, Th. Aurelius, Boio, Aurelius

Digitized by Google

За доље наведена имена тврди Пач, да су Boio и Jacus сигурно келтска, а вјероватно и ова: Laiscus, Posaulio, Jmscellio. Међутим Pinnes, Dazas, Tattnia и Temus су илирска.[1])

Осим овога мјеста нађено је у Херцеговини још илирских имена са келтским траговима, као на пр.: Dasto, (Dastoni, W. M. IX. 215), Paiio, Seiis, Zaiis, Lavo и Buuo (Buo).[2])

Трговачки и војнички друмови римскога времена. Према данашњем знању о правцима римских друмова може се тврдити, да је већи дио испитиване земље јако сиромашан у остацима римских друмова. Тек у сјеверо-западном крају, у области Дувну, мрежа друмова постаје тако густа, да тај крај можемо сматрати у томе погледу најбогатијим крајем цијеле Босне и Херцеговине. Двије су важније тесте, које су пролазиле овом области. Главна је комуникација ишла од Нароне лијевом страном Неретве на Клепце, Почитељ, Житомишљић, Буну, Мостар, Бијело Поље, Јабланицу, Коњиц, Сарајево, Романију према Дрини.

Од те тесте су се одвајале двије вицинaлне тесте. Прва се одвајала од Клепаца у Габели, па је ишла долином Брегаве до Челаревине, преко Дубрава на Опијачеву Кулу, на Пашину Воду, преко планина на Невесињско Поље, Кифино Село, Колешком Ријеком до Плужина, гдје јој се изгуби сваки траг. Други се крак одваја у селу Потоцима, иде уз Порим, преко Горњијех Зијемаља на Бахтијевицу и Борке, па се састајала с првом у Коњицу.

Друга важна теста је велика приморска теста, која је ишла од Салоне, преко Ad Novas (Руновића код Имотског) на Bigeste (Хумац код Љубушког), Нарону и одатле приморјем на Epidaurum (Цавтат), Risinum (Рисан) и Butua (Будва).

Трећа је теста ишла из Цавтата на Требиње, а одатле је вјероватно ишла на Корјениће и даље преко Грахова у Црну Гору.[3])

Културноисторијски значај херцеговачке аластике. — За продирање грчких и римских утицаја од највеће важности је била страна, с које су они продирали у ову земљу. И грчки и римски

Dazas, Jacus, Jmscelio, Th. Aurelius Laiscus, Posaulio, Aelius, Pinnes, Pinnius, Aelia, Temus, Aurelia Mandeta, Aelia Tattnia.

[1]) К. Пач, arch-epig. Unter. etc. IX, 76—78.

[2]) Пач, l. c. 215.

[3]) Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina von Phillip Ballif, Sarajevo 1893.

Digitized by Google

говачких вароши говорићемо опширније у одјељку о положају и типу насеља.

Да је Римљанин или поромањени Илир римског времена волио своја насеља заснивати у низинама, опазили су већ и други. Ову је појаву Др. Пач споменуо у више својих археолошких и историјских радова. Говорећи о положају града Удбине у Лици, Пач између осталог каже ово: „Издизање насеља у вертикалном правцу изнад своје околине је код нас карактеристика прошлих политичких епоха; то је врста прецизна барометра, с кога културна историја може многе податке прочитати. Градине из времена прије Римљана крунишу врхове; Римљанин у свом осјећању према сигурности спушта се у долину; средњи вијек и турско доба неповјерљиво су се пели опет на висине, а сада опет спушта се аустријски орао полако низ долину".[1])

Римска периода за нас је још од велике културне важности и ради тога, што је то *прва периода оснивања вароши у Херцеговини.* Предисторијско вријеме је периода утврђивања појединих висова; нека предисторијска утврђења остала су као таква читавог римског времена и цијелог средњег и новог вијека, па и многе модерне тврђаве су грађене на мјестима предисторијских градина. Римљанин је знао да изабере мјесто гдје се може основати варош. У већини карсних поља гдје је Римљанин основао варош, у тим су пољима била сва важнија мјеста цијеле области и у доцнија времена. Згодне комуникационе прилике, мјеста с плодном околином и богата водом главне су особине положаја римске вароши; оне су узрок дугом доцнијем животу многих римских вароши, оне су узрок непропадљивости многих вароши као на примјер Стоца и Требиња.

в. Преглед политичке прошлости до оснивања српских држава на Балканском Полуострву.

Већ смо истакли, да је предисторијска културна периода трајала сувише дуго у овој земљи и да су прве вијести о овој земљи у тадањи културни свијет донијели грчки морнари с Корчуле, Виса и Хвара. У 3. вијеку прије Христа јавља се о илирском племену Ардијеима или Вардијеима, с којима су Римљани између првог и другог пунског рата водили „илирски рат." Њихов краљ Генције губи г. 168. пр. Хр. своју државу и вје-

[1]) Lika in der römischen Zeit von Karl Patsch. Schriften der Balkankommission. Wien 1900. S. 11.

Digitized by Google

роватно се је још и тада римска граница пружила с југа све до ушћа Неретве. У томе времену спомиње се илирско племе *Плереји*, које је становало на морској обали између неретљанског ушћа и рисанског залива. Године 156. пр. хр. ратовали су Римљани с илирским племеном *Делматаћа*, који су живјели западно од Неретве: у Херцеговини и Далмацији. Двадесет година иза тога јавља се да је некад снажно племе Ардијеи за казну због гусарења по мору протјерано далеко у неки крај у унутрашњости, који је „оштар, неплодан и незгодан за тежака тако да упропаштени". Двјеста година доцније спомињу се у Плинијеву списку народа Ардијеи као веома незнатно племе.[1])

Римска освајања у илирским земљама, којима би ударен темељ г. 229. у рату против краљице Теуте, бише умножена Августовим ратовима (35—33 год. пр. Хр.) а довршена год 6. пр. Христа у вријеме великог, изгледа свеопштег устанка панонских и илирских племена. Од тога времена настаје снажно напредовање римске културе, оснивање римских вароши, грађење путева и ширење римског језика, римске ношње и римске вјере у унутрашњости; иза тога времена настала је она множина надгробних натписа у унутрашњости с исквареним римским језиком. Романизација поче у јачем јеку године 212. послије Христа, када сви становници велике римске државе посташе пуноправни римски грађани.

У почетку 5. вијека послије Христа има мало више вијести о привредним приликама у овим земљама. „Народ се у унутрашњости бављаше рударством као на примјер племе Пируста на југу, које Римљани позваше и у дакијске руднике, сијецијаше гору у својим планинама; мало се бављаху земљорадњом, бијаху већином чобани и то овчари. Сир бијаше један од најважнијих далматинских продуката."

Приликом велике диобе римског царства, на западну и источну половину, Далмација припаде западном римском царству. Послије пропасти западног римског царства Одовакар продире у Далмацију, туче Овиду (убојицу задњег цара Јулија Непота) и осваја цијелу земљу до међе источног римског царства. (Међа је ишла од Котора у правцу према Београду). Иза тога осваја Далмацију Теодорих. краљ источних Гота, под чијом власти остаје земља од 489 до 535. У почетку византијско-готског рата

[1]) Овај дио политичког прегледа рађен је по проф. Е. Рихтеру: Beiträge zur Landeskunde Bosniens und der Hercegovina. W. M. X. 407—412.

Digitized by Google

осваја Јустинијан источно приморје Јадранског Мора. У томе рату многи бојеви између Византинаца и Гота врше се на далматинској територији. Јавља се и о нападајима на Салону и о поправљању њених зидина. Неуспјех готски при опсади Салоне (г. 537.) учврсти власт византијску у овим крајевима. Иза тога времена јавља се само о ратовима на мору с Готима који нападаху градове Muccur (Макарску) и Laureatae (Ловорје) на ушћу Нереве.

У то вријеме већ било се на историјској позорници јавило велико славенско племе, чији дијелови прелазе Дунав. У вријеме владе византијског цара Фоке Далмацију плијене славенске и аварске чете и том приликом бише срушени многи далматински градови, међу њима Салона и Епидаур сигурно, а вјероватно и Нарона. У рату маварско-византијском Византија повлачи војску из ових крајева; тада се вјероватно учврстише Славени у овим крајевима. О судбини ових земаља у осмом вијеку није готово ништа познато. Тек у IX. вијеку јавља се о Славенима који из унутрашњости нападају на поједине далматинске вароши.

Преврати године 602 до 626 изазваше велике промјене и помјерања у групирању народа на Бал. Полуострву. Већ у 9. вијеку готово цијела унутрашњост бијаше насељена Славенима а међу њима бијаше доста остатака старог римског, грчког, илирског а може бити и трачког становништва. „Славизирање читаве унутрашњости и постанак садашње цјелокупне српскохрватске и бугарске језичне области не потиче из VII. вијека: то је резултат дугог процеса, који се је вијековима постепено развијао. Мање или више упорно одржавање античке географске номенклатуре показује гдје је овај процес био слабији а гдје јачи. (Jireček, Die Romanen etc. c. 3.) У томе се одликује област Саве и Дунава, у којој се антички називи дуго држе, док се у унутрашњости Далмације (данашњој Босни с дијеловима Херцеговине), јаке промјене осјећају гдје је велика већина имена старих градова данас потпуно заборављена. Од свих ријека у сливу Јадранског Мора задржа измијењено античко име само Неретва. Посљедице ових великих политичких и етнографских промјена су разноврсне. О томе ће се више говорити у одјељку о средњевјековном херцеговачком становништву.[1])

[1]) Сви цитати у посљедњем дијелу овог чланка су из дјела проф. Јиречека: „Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. (Denkschriften der k. Acc. d. Wiss. Phil — hist. Cl. XLVIII, c. 9—34).

Digitized by Google

V. Економске прилике.

Опште је позната ствар да су густина, величина и тип насеља у многоме зависни од економских прилика. Осим тога доказано је и то (антропогеографским испитивањима у многим дијеловима Европе) да су све веће промјене у економским приликама утицале у великој мјери и на судбину насеља. Поред те посредне имају разни облици привреде и једну непосредну важност и то као географски научни објекат. Они велики утицаји, које врши природа на врстама привреде појединих земаља, долазе већином од појединих особина земљине површине. Утврдити утицаје привредних прилика на разним врстама насеља и испитати начине и законе, по којима природа земље утиче на главне облике привреде биће главни задатак овог одјељка.

1. Општи привредни карактер. Важније агрикултурно биље.

Познато је да је привреда једне земље на првом мјесту зависна од природних особина, специјално од природног богатства саме земље. То особито вриједи у земљама примитивне привреде, у земљама нејаке индустрије и скучена саобраћаја с другим земљама. Кад с овог гледишта проматрамо привреду Херцеговине, видимо да је њена привреда на првом мјесту зависна од особина саме земаљске површине, пошто се досад испитани слојеви земље не могу са сигурним изгледом на већу корист никако експлоатисати. Због те привредне важности саме земаљске површине географска наука мора привреди ове земље обратити већу пажњу, него што би то чинила у другим областима.

Три су географска момента, који су били од већег привредног значаја, а то су: географски положај земље, затим феномени карста и пластичке са климским особинама земље.

Digitized by Google

Због тога, што је готово цијела Херцеговина у познатој агрикултурно незгодној *области карста*, земљорадња се могла јаче развити само у већим карсним депресијама, пространијим рјечним долинама и ниским карсним заравнима, у којима је процес растварања стијена био интензивнији од денудације. За привреду у карсту од пресудног значаја је то, што његов терен није згодан за стварање ових двају врста продуктивне земље (земље од распадања и речних наплава) а томе су криве двије његове особине: пукотинама у кречњаку условљено сиромаштво у воденим млазевима на површини и хемијско растварање кречњака. Пошто су речне долине у карсту у опште ријетке, карсна поља су једине морфолошке јединице, које су од важности за земљорадњу. По рачуну Е. Рихтера површине карсних поља чине тек 10% цијеле карсне области[1]), а ако узмемо да је велик дио поља, било због шљунковитог и пјесковитог састава, било због дуготрајних инундација, врло мало способан за агрикултуру, разумљиво је да се агрикултура у овој земљи не може никад у тој мјери развити да земљи дâ привредни агрикултурни карактер. Осим оваког тла од важности су за привреду и она многа врела по карсним пољима, која дају потребну влагу пољским усјевима и тако компензују донекле оне штетне утицаје који долазе од љетне суше и од неправилна распореда љетне кише.

Због ових разлога већи дио Херцеговине био је и остао све до данас искључиво сточарска област. Свакако се утицајима ових терена дâ објаснити, што је у Босни и Херцеговини експорт жита, брашна и других житних продуката много мањи од импорта, а експорт стоке и сточних продуката необично већи од импорта.[2])

[1]) Beiträge zur Geographie etc. W. M. X. 481.

[2]) Ово се може видјети у трговинским билансијама, које земаљска влада издаје годишње под насловом: Die Ergebnisse der auswärtigen Handel Bosniens und der Hercegovina.

Digitized by Google

У овоме великом агрикултурном сиромаштву земље изузетак чине области, које су способне за културу лозе и дувана. Али те су области на првом мјесту *зависне од висинских прилика* и на тај начин долазимо на расматрање утицаја оног другог, физиогеографског фактора.

Познато је да су дуван и лоза низинске биљке. *Лоза* је ограничена на најниже дијелове Херцеговине. Њена област распрострањења подудара се у главном с области медитеранске флоре у Херцеговини. Двије су виноградарске области у Херцеговини: слив доње Неретве са оном нижом западном Херцеговином, а затим област око Требиња и Корјенића гдје она, слично медитеранској вегетацији, чини изоловано острво. Изузев горњи дио Неретве нема винограда у западној Херцеговини на висинама изнад 300 м., колико се то приближно може одредити.

Због познатих висинских прилика виноградарска је привреда несразмјерно јаче развијена у нижој западној Херцеговини и због истих прилика онај попречни планински бедем оштро затвара с истока ту виноградарску област, а због релативне велике висине у прегибли између Дубровника и Требиња требињско-корјенићка виноградарска област постала је изолована.

Као и у другим културним и природним особинама ове земље и овдје Неретва чини веома велики изузетак. Она је линија, којом виноград у унутрашњост најдубље продире (до 43° 42' с. ш. 300 до 350 м). Чини се да у оваком затвореним долинама виногради могу на много већим висинама успијевати него на отвореним заравнима.

Лоза на одрњама рађа и на много већим висинама (око Билеће на висини од 500 до 550 м.) а дивља лоза (винјага) на још већим, али оне немају готово никаква привредног значаја.

Од висинских прилика у великој мјери зависна је и *култура дувана*. И ако је најбољи дуван из мјеста

Digitized by Google

са висином испод 250 м. (дијелови требињског, столачког, мостарског и љубушког котара) ипак он расте и на висинама од 500 и више метара апс. висине (билећски, љубињски и дијелови мостарског котара). Висине између 600 и 650 м. чине задњу висинску зону, гдје дуван може имати неку привредну важност. Слично дувану понаша се и кукуруз, најважнија врста жита читаве земље. Њега нема нигдје изнад висине од 800 м.[1]) а привредну важност губи већ на висинама од 700 м. Ни дувана ни кукуруза нема већ у цијелом гатачком, невесињском и дувањском котару, и у дијеловима вишим од 800 м. других котара. Мјесто кукуруза тамо се сије јечам и раж.

Привредно веома важна је и кртола. Супротно овим трима биљкама она успијева у свима областима. Пошто је њој веома потребна киша, она супротно дувану боље рађа на већим висинама, гдје има више кише и гдје је ова преко љета најправилније распоређена.

Земља би дакле по геолошком саставу свога тла морала на првом мјесту бити сточарска привредна област. Али што читава земља није добила искључиво тај карактер, узрок је приморски положај и пластика земље, према којима су се развиле особите климске и вегетационе прилике. Ове три природом земље условљене врсте привреде (сточарство, култура лозе и дувана) су главне гране привредног живота.

Поред ових чисто природних услова има и других фактора који су били од већег утицаја на поједине гране или чак и на цијело економско стање. По развитак сточарске привреде у средњем вијеку од велике користи је био кирицијски саобраћај који је до окупације владао у овим земљама. Од велике штете за веће развиће земљорадње је чифлучки систем, особито оно

[1]) Österreich-Ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bosnien u. Hercegovina с. 439. У истом дјелу је јасно истакнуто, какву привредну важност у овој земљи имају ове три културне биљке.

Digitized by Google

стање у кому је кмет живио до прве половине 19. вијека.

Али од највеће штете за економске прилике земље је данашњи *трговинско-политички положај земље*. Све до најновијег времена саобраћај ове земље био је упућен према обалама Јадранског Мора. Данас је трговинским уговорима с Италијом тај саобраћај отежан и упућен према дунавским аустроугарским земљама, с којима је саобраћај отежан не само превеликом даљином него и великим луком босанско-херцеговачких планина, који се противи градњи сваке веће комуникације. Од мора, Србије и Црне Горе одвојена трговинским уговорома, а од дунавских земаља великом планинском луком, Херцеговина је добила трговинско-политички положај периферијске, са свих страна затворене земље, положај најнезгоднији и најштетнији од свих.

2. Врсте непокретне својине.

О врстама непокретне својине у Херцеговини писали смо два пута („Етног. Збор.“ V. 695—712, затим „Глас. зем. муз. 1908. III.); због тога не морамо се овдје упуштати у детаљније приказивање тога материјала, па ћемо издвојити главне врсте с најпотребнијим напоменама.

Држећи се турског имовинског законика, ми смо разликовали двије главне врсте имања, а то су: *мулкови* (милћа у народном говору), потпуно слободна имања било приватних лица, било разних установа, а затим *државна имања* у најширем смислу.

Међу мулковима разликовали смо мулкове приватних особа (кућа с окућницом у величини до пола дунума) и вакуфске мулкове.

У државним имањима издвојили смо три главне групе и то: ерази—мирије, насљедна, од државе уступљена имања, затим *мере*, шуме и испаше поједи-

Digitized by Google

них села и *неуступљена државна имања*, која су у овој земљи познате под именом „царске“ или „продајне планине“.

Међу ерази-миријама разликујемо *слободна имања*, било имања тежачка без агинског права, било имања агинска без кметског права, а затим *читлуке*, имања која је држава дала агама на уживање, а на којима тежак има кметско право: право насљеђа, дужност обрађивања и уживање већег дијела прихода.

Међу слободним имањима разликујемо *слободна тежачка имања*, настала било куповином било даром од турских власти за нарочите услуге, а за тим *земље ходалице*, агинска имања, на којима нико нема кметског права а које ага не обрађује сам „преда се“, већ их даје разним сељацима.

У читлуцима разликујемо: читлуке у зиратној земљи и читлуке у испашама, а затим *мобине* или њиве на читлуцима које мора кмет обрађивати, али с њих сав род прима ага. Према читлуцима разликујемо и врсте прихода: *хакове* и *травнине*, који могу бити „уконтрађени“, „уђесимљени“ или на трећину и четвртину рода. Осим тога ту има и разних врста *измета*, оне врсте послуге које кмет чини аги зато, што му узима мање хака или травнине него би морао узимати.

Тежак с кметским правом зове се *кмет* или *чивчија*, а тежак који живи на ходалици зове се *приджаник* или *мустецир*.

Мерама се називају необрађени дијелови сеоског атара. Оне се заједнички експлоатишу. У њима се разликују *илаке*, које се негдје зову и старим именом *ступови*. То су дијелови мера, било они који су ближи имању једне куће, било они који се од имања протежу свом дужином сеоског атара.

Digitized by Google

Велике збрке у аграрним приликама чине *крчевине*, искрчени и обрађени дијелови мере.

Као главни стваралац свих до сад наведених облика својине може се сматрати турски имовински законик.

Поред њега има и један други, практично мање важан, али теоријски врло интересантан стваралачки фактор, а то су *народни правни погледи*, услијед којих настају разна економска једињења у српског народа, западно од Мораве.

Ти правни погледи стварају разне врсте *заједница*, које су од законодавства ове земље толико независне, да их законици врло ријетко и спомињу.

Разликујемо три главне врсте заједница и то: заједничке орнице, заједничке сјенокосе и заједничке испаше.

Заједничке орнице могу бити и читлуци и слободна сеоска имања, а заједнице у читлуцима могу постати и дијељењем агинских породица, које оставе читлук неподијељен (на коме може живјети само један кмет) или дијељењем кметовских породица, које онда заједнички дају хак.

Међу заједничким орницама разликујемо три врсте: а) од села удаљенија имања богатих слободних сеоских брастава, на којима може сваки брастве́ник обрадити који хоће дио, *б)* цјелокупна тежачка имања махом слободних сеоских породица с којих се рад дијели по чељади (in capita) и *в)* поједине њиве и сједнокосе с којих се рад дијели по дионичарима (in stipites). На исти се начин дијели род и са заједничких читлука.

Међу заједничким сјенокосима разликујемо двије врсте: а) *приједступе*, заједничке ливаде, у којих поједини дијелови нијесу истог квалитета и на којима се дионичари разноврсно измјењују и *б*) *јагме* заједничке ливаде, с којих сваки носи сијена онолико, колико сам укоси. Косидба почиње у исти моменат са супротних крајева ливаде, па који од косаца што „ујагми“, то и носи.

Digitized by Google

Све су заједнице нађене источно од Неретве; њих нема у областима које су под јачим утицајима туђинске културе, било талијанске било оријенталске (турске). Њих има врло мало у кметских породица; од окупације има их више. Највише их има у слободних сеоских породица; најстарије су у породицâ, које су и прије окупације имале своја слободна имања.

Осим тога од важности је и то, што их нијесмо нашли у читавој Херцеговини западно од Неретве. Ако се на основу тога и не може још казати да их нема у том крају, а оно свакако их тако мало има, да то не пада у очи.

Затим смо констатовали да је већина тих заједница нађена или у стариначких православних и мусломанских породица или у досељенпка из црногорских племенских области.

Проматрајући психичке особине и економска једињења у источној Херцегевини, истакли смо да се у Херцеговаца источно од Неретве осјећа велики смисао за овака једињења.

Посматрајући ове врсте заједница у вези с разним врстама племенске, браствене и породичне организације, дошли смо до увјерења, да се све те врсте и економских и социјалних једињења могу сматрати као манифестације извјесних инстиката и психичких диспозиција српског народа у динарској планинској системи.

3. Врсте сточарства и номадска кретања.

Овом врстом привреде бавићемо се нарочито због тога, што је ово једна од најважнијих врста привреде, што су планинска кретања и номадски живот тако разноврсна и најпослије што су све те појаве разноврсно везане за пластичке и климске особине земље. Главни задатак био би овај: ухватити све везе из-

Digitized by Google

међу климе и пластике с једне стране и сточарског живота с друге стране, то све до детаља ексактно проучити и издвојити које су ствари настале утицајем природних сила, а које су постале под утицајем културних, и административних прилика или угледањем. Резултати тих испитивања престављени су у карти сточарства и кривим линијама у антропогеографском Атласу Херцеговине.

У нашем испитивању ми смо на првом мејсту истакли појаве које су постале природним утицајима као најважније од свих. Све појаве дају се груписати у ова општа питања: како се понаша хэрцеговачко сточарство према оној ступњевитости херцеговачке пластике и према свима њеним климским и фитогеографским посљедицама? Како се понаша херцеговачко сточарство према појавама карста и то специјално према његовој мрежастој пластици и према оскудици у материјалу од распадања? Ово су главна питања, а с њима су у најближој вези и питања о зависности појединих појава од хидрографских, културних и административних прилика и најпослије питање међусобног одношаја разних врста.

Наша проматрања, вршена увијек с гледишта горњих питања, дала су ове главне резултате:

С обзиром на сточарство може се југозападно крило великог динарског свода подијелити на три главне зоне, које с малим изузетцима владају на цијелој приморској страни и то: I. зона Хумнина и Рудина с љетним сточарским кретањима. II. низ високих карсних поља и Површи, у којима нема ових кретања и III. зона високих, само периодски насељених планина, зона љетних испаша и периодских села.

I. Хумско и рудиньско сточарство.

Главне особине. — У *Цвијићевој* расправи о планинама Босне, Херцеговине и Црне Горе (Глас LVII, с. 181—187) имамо тако пластички насликане морфолошке, хидрографске и

Digitized by Google

климске особине ових области са свима њиховим посљедицама да је за потпуно разумијевање наших разлагања потребно прочитати ту расправу. Ми можемо из ње овдје истаћи само главне ствари.

Област је махом састављена од слојева кретацејских и нумулитских кречњака, који су набрани у полегле или прекривене, према С.И. нагнуте боре. Само мјестимице се јављају слојеви плишних пјешчара, глина и лапора и то у дугим, уским зонама. Главе тих слојева избијају на површину у ерозионим заравнима, које су разним одсјецима, карсним пољима и само мјестимичким хрпама карсних била испрекидане. То је област најљућега карста, које потпуним одсуством вегетације и материјала од распадања изгледају као праве кршевите пустиње. Ријеке ове области имају махом минималну курву пада, љети пресуше све, осим Требишњице и Неретве и неких других. Већина врела функционише само периодски, махом су ограничена на дна карсних поља, на појаву водоржљивих стијена. С тога скупљају сељаци воду у вјештачке бунаре и чувају за сушне дане. Али они махом пресуше крајем августа и онда многа села добављају воду на коњма и мазгама с врела, која су по неколика сата далеко. У Хумнини су љета необично врућа и сасвим сува, зиме кратке и без снијега. У прољеће и у јесен настају дуге кишне периоде, које изазову мало јаче напредовање вегетације. Први мраз или суша спрље све и цијела област изгледа као врелом водом опарена. У Рудинама је клима оштрија, снијег остане каткад и по мјесец дана, кише су чешће, вегетација је јача и чешћа.

Све ове климске и хидрографске прилике узрок су, што стока љети не може остати у Рудинама и Хумнинама. Због тога ове области имају стари обичај да са стоком дижу љети на високе планине сјеверне Херцевине и јужне Босне. Годишња кретања по пашама ових области су ова: У почетку прољећа стока пасе по сеоском атару пењући се сваки дан на ближа брда и враћајући се у вече кући. Пошто вријеме отопли, стока ноћива на њивама гдје су начињени торови, који су на приложеној фотографији насликани. Почетком јуна здружи се по више фамилија у удружења, која имају циљ да олакшају посао око „издига“ у планину. Тако удружење зове се *смијес* или *сумјес*, а чланови смјесници или су-

Digitized by Google

поници. Стока путује полако пасући и стиже за два, за три, четири или пет дана на планину, према томе, колико је далеко планина. *Цвијић* је истакао тако зване *хумњачке путеве*, херцеговачке caraires, о којима имамо вијести из средњег вијека, и о којима нема писаних закона, али махом владају правни обичаји. Они махом иду и данас трагом старих, сада напуштених караванских друмова. На планини су начињене колибе за чељад, стока ноћива махом на неограђену простору под ведрим небом. Почетком пасе стока у близини колиба или катуна, враћа се пред подне „на попас“ и у вече кући, да се помузе. Послије мјесец дана напусти се враћање на попас, одвоје се козе од оваца и гоне се на највише планинске врхове. Слична појава има и у Алпима, гдје се млада и ситна стока (Jung- und Schmalvieh) у средини љета одваја и пење на Schafalpen у висини од 8000 стопа.[1])

За то вријеме не остаје код куће у јужној Херцеговини ниједан комад стоке. Из планине враћа се кући само једном и то око 10. августа, кад се снесе сав скупљени мрс, стјерају се јарад и шиљеж.

Почетком септембра попусте врућине, почну се кише отискати, испаше се подотаве и стога стока је већ око 1. септембра по новом код куће. Опет почне ноћивати у торовима све док не пане прва слана, кад се почне спрећати у јањила.

Изузетци.

1. Јањила и торине. — Чим се у атару једног села нађе плећатије и шумовитије брдо од 500 до 800 м. и особито ако у томе брду има и вртача згодних за обрађивање, одмах ћемо у таким брдима наћи торине и ја-

[1]) August Meitzen, Siedelung- und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer und Slaven. Berlin 1895. Bd. I. чланак Die Entwicklung der Alpenwirtschaft.

Digitized by Google

њила, о којмна смо опширно писали у раду о Билећ. Рудинама. (Етн. Збор. V. 753—756).

2. *Сточари који не иду љети у планину.* — Она села која леже на висини од 600 м. и више, а која у својој близини имају плећатија и шумовитија брда с висином преко 1000 м. *никако не учествују у љетним кретањима у далеке планине, већ се крећу само по торинама, јањилима и њивама у сеоском атару.* Могу имати исту форму сточарења и она села, која су на мањој висини али имају у залеђу висока брда као на пр. нека села Љубомирског, Фатничког и Дабарског Поља, затим нека корјенићска села. Једним погледом на хипсографској карти Херцеговине могу се опазити области таког сточарења. То су области око Сријежнице, Ргуда, Ситнице, Видуше, Бијеле Горе и Орјена.

3. „*Побравичари*“ и *области земљорадничке.* — Дна свих сувих карсних поља са већом масом речних наноса или са већом масом слатководних флишних стијена, затим област Дубраве између Брегове и Неретве чине тако зване „*побравичарске*“ сточне области. У тим најплоднијим областима земљорадња је на рачун свих осталих облика привреде узела толики мах, да те области имају најмањи број стоке, те их прави сточари називају подругљиво „побравичари.“ Ипак се и овдје осјећа потреба да се љети диже у планину, али сељак сам неће да гони собом већ је даје „плаништару“ љети „на млијеко“ уз нарочиту погодбу.[1]) У Дубравама знају да су некад собом гонили на планине и да су имали стално

[1]) Погодбе под којима „плаништар“ гони „побравичареву“ стоку на планину су различите. Најчешће су ове:

„Плаништар“ даје „побравичару“ у јесен на десет „вимена“ (оваца или коза које се музу) јунћу масла ($1^1/_2$ ока) и 15 ока сира. Побравичар даје плаништару на сваку „смљечну“ овцу по оку соли, а на сваку главу јалове стоке по пô оке соли за цијело љето. Осим тога побравичар дарује чобанцама по комад сапуна, по јашмак (марама за главу) и однесе љети по који пут нешто воћа, јер су плаништаци оскудни с воћем.

Digitized by Google

планине, али услијед најновије јако изражене наклоности према сигурнијем и мирнијем ратарском животу напустили су та дизања у планине и задржали само за домаћу потребу довољан број стоке.

4. *Љетна и зимска села.* — Многи сељаци из поља која леже на сјеверној ивици споменуте зоне, укметили су се поред читлука у пољу и на читлуцима, који леже у атару њихових села на висини преко 800 и 1000 м. У таким приликама развила су се *двострука, љетна и зимска села,* од којих имамо сачувана још насеља у Горњим Зијемљима и љетна села у Пољима међу Враном и Чврсницом. Љетна села на Горњим Зијемљима прелазе појединачно у стална насеља, а она на Врану изгледа да због велике висине неће зими никад бити насељена.

5. У областима између Дубровника и Требиња, у Попову, Шуми, Површи и Цивару још од давнина развила се посредничка трговина између Дубровника и унутрашњости и ове су области још прије окупације биле спале на облик побравичара, давале су стоку на млијеко сточарима из Билећских Рудина. Од окупације власт је због оскудице у планинама забранила примати стоку из других котара и ради тога *стока се љети никуда и не креће,* јер је има врло мало. Сточарство има карактер јужно-далматинског сточарења, гдје сељаци хране само по неколика живинчета.

6. *Сточарство без земљоградње.* — Сточарство Балија из *Граца* код Љубушког и *Јасенице* код Габеле је необична и ријетка појава у Херцеговини. То је чисто сточарска област, у којој се њиве никако не обрађују, изузев ливаде. Ове сељаке, познате под нарочитим именом „Травари“, проматрао сам детаљније у Јасеници. Јасеничани су поријеклом из Дубрава̂, из села Станојевића. Причају да су потомци старе православне племићске породице Милорадовића. Интересантно је што

Digitized by Google

причају, (а то се лако може констатовати и на искрченим и уравњеним ливадама), да су у овом селу нашли већ искрчене њиве, па се ипак нијесу хтјели бавити земљорадњом, већ су њиве претворили у ливаде и наставили свој на пола номадски живот. Цио сеоски атар подијељен је на двије половине, на јужни и сјеверни дио. Јужни је опет подијељен на два, а сјеверни на шест мањих дијелова. Ову су подјелу извршиле аге прије 100 г., а означена је и на секцији специјалне карте.[1]) Јужни је, веле, купљен пред окупацију за двије оке дуката; у величину суме свакако може се сумњати. Некупљени дио припада беговима Капетановићима или Гавранима из Почитеља. На њ се плаћа 130 ока масла, што се може продати за 130 форинти. Читаво је село пô године пусто, јер сва чељад и цио кућни намјештај путују шест мјесеци за стоком.

Из села крену треће или четврте недјеље по Ђурђеву дне православном, дакле много раније него остали сточари и гоне стоку на Височицу више Бјелемића. Уз пут узимљу брава и од других сељака, већином од „побравичара.“ Већина их остане на планини до Томина дне, други крену раније, па се уставе на „јесеништима“ по селима око Бјелемића, у Грушчи и у Жупи коњичкој. Ту помажу сељацима у земљорадњи, а ови им по кадкад дају и по коју њиву да је за се обраде. Покаткад при повратy с планине „отуришу“ на Бишћу ниже Мостара и ту остану 10 до 15 дана. Тако се непрестано крећу док не опане с горе лист и онда сиђу у село, распродају мрс и јалову стоку, па купе жита, соли и других потреба. Других шест мјесеци живе у селу, бавећи се поред сточарства врло много и кирицилуком.

Они немају као други сељаци сточних стаја, осим за јањце. Стока хода по сеоском атару и гдје замркне, ту је чобан остави, па се враћа сам кући. Одијело им је

[1]) Лист аус. спец. карте (1 : 75.000) Љубушки-Метковић.

Digitized by Google

махом вунено, љети ријетко ко носи кошуљу. Мало ко од њих има наћве; због тога мијесе хљеб на овчој кожи. Немају ни гвозденог сача или саксије, којом се хљеб у ватри покрива; мјесто тога запрећу хљеб у врућ луг (пепео) па се пече. Остали Муслимани сматрају их као нешто нечисто, као „милет зарурет", па неће с њима да ступају у никакво крвно сроство. Они се могу женити само од оних из Заграца и од оних из Подвелжја.

Куће су им махом ниске сламнице, које немају ни крила на вратима, па за вријеме кише затварају врата ћебетима и бијељима.

Од кад је прорадила жељезница Мостар-Метковић изгубили су махом кирицилук. С тога неки почињу да се баве земљорадњом, али саде само дуван. Има их у Јасеници свега 30 кућа.[1])

[1]) Сличан живот проматрао је Др. К. Пач у католичког братства Галића из Ротног Доца на далмагинској граници, сјеверозападно од Метковића. „Die Ansiedler gehören zu den ethnographisch sehr interessanten „Wanderhirten" unserer Länder. Sie suchten das Plateau zuerst nur im Winter mit den Herden auf. So kamen die katholischen Galići nach Rotni dolac aus Blatnica (südwestlih von Mostar). Viehseuchen, die strammere Ordnung seit der Occupation usw. nötigon sie zur Wahl fester Wohnsitze und auch im Acherbau eine Erwerbungs-quelle zu suchen. Doch ist auch jetzt noch die Viehzucht die Hauptsache, der sie im Winter mit den Ziegen und Schafen, mit dem Grossvieh an der Narenta bei Gabela, im Sommer aber auf der vier Tagmärsche entfernten Ljubuša planina (östlich von Županjac) obliegen. Auch die Lebensführung ist noch vielfach die alte. So sah ich unter den Galići einen 65 —jährigen Mann, der nie ein Werkzeug in der Hand gehabt hat; und in der Familie Jurkovići und Zvirići gab es noch vor kurzem Männer, die niemals unter einem Dache geschlafen haben. Nur für die Frauen, Kinder und Vorräthe wurde ein Obdach errichtet." Zur Geschichte und Topographie von Narona. Wien 1007. S. 50. Anmerkung 1.

Ово проматрање Пачово важно је ради тога, што се у многим причама о поријеклу породица сачувала успомена о оваком зимском кретању сточара из села око Мостарског Блата и Бротња према југу. Ово су остатци једног сточарског кретања које је у средњем вијеку било често у овој земљи. Професор Јиречек тврди: „Das erwähnte Küstengebiet (zwischen Stagno uud Ragusa) diente den Wlachen zur Winterweide. Als es aber die Ragusaner im Jahre 1399 von dem Könige von Bosnien erwarben und unter dem Namen Terre nove ihrer Republik einverleibten, wollten sie den alten Brauch, welcher für die Gutsbesitzer allerdings manches Unangenehme zur folge hatte, nicht fortbestehen lassen, worüber es noch lange Conflikte gab. Desgleichen wurde nach der Erwerbung von Canale die fernere Aufnahme von Wlachen verboten." Jireček, Die Wlachen

Digitized by Google

7). *Етапска кретања.* — Сточарство у Подвележју је много богатије у оваквим етапским кретањима, па има и више веза са земљорадњом. Има их шест села са више од 200 кућа. Села им чине тип најразбијенијих села у Херцеговини и уједно села најбогатија стоком. Љетне испаше или планине су им на Височици, Бјелашници, Блацима (дио Бјелашнице), Шишан Пољани (код Коњица) и на Бјелемићима. Пашњаци око села подијељени су још од давнина на *ограде*, које значе готово исто што илака или ступ; оргаде су разне величине, дијеле се на *ужа*, а свако уже широко је педесет *растегљаја*.[1]) „Ограде" се пасу заједнички, али је одређено да појединац који има једно уже испаше може у селу хранити само 150 брава, 20 коња и говеда и даље пропорционално.[2])

По испашама око села пасе стока зими и у прољеће, а љети се гони у планину. Планине су или сеоске или државне или су приватна имања. На задњим се обрађује земља.

---

und die Maurowlachen. Prag 1879. Sitz. Ber. der kön. böhm. Ges. d. Wiss. на страни 116 и 118.

Са ова два цитата моћиће многе ствари у животу Балија постати јасније. У осталом и ово је један јак доказ о јачини народног предања и великој његовој вриједности. коју има као начин испитивања узрока појединих сеоба.

[1]) Растегљај је дужина која је велика колико обје у страну растегнуте руке.

[2]) Слушао сам од многих Мостараца да ограда у Подвележју има синонимни назив „кобила"; у том се случају „кобила" дијели на „плочу испаше" и „чаво испаше". Овдје дакле имамо потпуно аналогне појаве алпијског Weidenschätzung-а. Мјесто ограда и кобила говори се тамо о „кравама" (Stoss- oder Kuhrechte). „Unter einem „Stoss" oder einem „Kuhrecht" versteht man soviel Alpweide, als zur Sömmerung einer Kuh nötig ist." (Stebler, Alp- u. Weidwirtschaft, c. 13.). Француски се „Stoss" зове „Pasquier", у Пијемонту спомињу се Dénériaz или Erbatie, у Енгадину Vachedas. „Stoss" се распада у дијелове: Ein Stoss = 4 Fuss, = 8 Klane или

1 Kuh	= 1 Stoss		1 Ziege	= $^1/_5$ Stoss	
1 Zeitkuh	= $^5/_6$ „		1 Schaf	= $^1/_5$ „	
1 Maischrind	= $^1/_4$ „		1 Pferd von drei Jahren	= 3 „	
1 Kalb	= $^1/_4$ „		1 „ „ zwei „	= 2 „	
1 jüng. Schwein	= $^1/_4$ „		1 „ „ einem „	= 1 „	
1 ält. „	= $^1/_2$ „				

Stebler c. 13—14

Digitized by Google

На планину се диже стока до четрдесет дана по „старом Јуреву дне“. Већина Подвележаца крене у то вријеме са свом чељади, с цијелим кућним намјештајем, у селу не остане нико. До окупације није у опште за вријеме љета ниједно чељаде остајало у селу. Од назад петнаест година земљорадња је узела већег маха и она треба људи, који ће се непрестано бавити њом; с тога из многе куће остаје по половина чељади у селу, а половина иде на планину исто као и у осталом дијелу Рудина. Исто тако овдје се чини и „сумјес“ као у Рудинама, али он не траје као тамо цијело љето, већ се разврге чим се истјера на планину. Много породица имају на планини исто „стање“ као и у Хумнини: куће за чељад, стаје за стоку и кланице за пићу. Таке породице имају увијек по један дио чељади и стоке на планини, а један у Хумнини. У већине њих, који још путују на планину са свом чељади и с цијелим имањем влада обичај, да се старији мушкарци враћају љети с планине у Хумнину и пошто обраде њиве враћају се на планину. Кад почне у селу зријевати жито стјера се с планине „алаша“ (млади коњи који се не јашу и не товаре) да обрше жито, па се опет враћа у планину. На планини се остане до Михоља дне, (по прилици до краја септембра), дакле дуже него остали Рудињани и Хумњаци, али опет мање него „Травари“ из Јасенице. Кад стока сиђе с планине она пасе изнад горње шумске зоне на Вележи у тако званим „*најгорњијем травама.*“ Ту се стока нарочито дуже задржи за вријеме суше, јер се поји снијегом који се вади из пећина. У најгорњим травама нема ни стаја за стоку ни кућа за чељад. Чељад спавају под салашем,[1]) а ту се држи и пртљаг. У најгорњим травама

[1]) Салаш се састоји од двије сохе које држе једну гредицу, а онда је на њих набацано толико шуме, да чува од кише.

Digitized by Google

се остане од петнаест до двадесет и пет дана, према томе јели јесен хладнија или блажа.

Чим пане киша, у најгорњим травама постане хладно и онда се бјежи са стоком у „средње траве“ или „горње куће“, гдје су за стоку начињене стаје, а за чељад куће. Овдје остају дуже, до првог снијега, а онда се спусте мимо „плочне куће“ у „најдоње траве“ или у „најдоње куће“ на ивицама Бишћа. Ако се у јесен дуже остаје у „средњим травама“ онда се та мјеста зову „јесениште,“ а ако у прољеће зову се „прољетишта“. Ту остану све док не стегне најжешћа зима; онда се иде у „праве куће“ или у „плочне куће“, како се зову у новије вријеме и ту остану све док зима не попусти. Чим снијег почне копнити, стока се спушта у најдоње траве и што више прољеће осваја, стока се пење све више уз планину на исти начин као што су и силазили. До окупације нијесу се ниједне „куће“ издвајале изнад осталих; све врсте кућа биле су једнако важне. Издвајање правих или плочних кућа новијег је датума, извршено под утицајем земљорадње и власти. Многе породице не иду на исти начин, већ се од три врсте кућа изабира најдоња за зимовиште, средња за јесениште, а најгорња за прољетиште. Путовања од „кућа“ до „кућа“, од трава до трава прате обично сва чељад, сав кућни намјештај и цијело сточарево покретно имање.

Ова етапска кретања имају за циљ што боље искоришћавање испаша. И ако су у овом дијелу Балканског Полуострва овдје, колико је мени познато, први пут констатована, опет нијесу јединствена у својој врсти.

Оваких и сличних кретања има на Пиндосу, у Алпима и другим планинама. У Алпима спуштања допиру до 500 м. апс. вис. У Баварској алпијско сточарење има ове етапе: Wintergut, Heimweide, Niederläger, Hochläger, а у Јури: Wintergut, Allmend (paturâge du bas), Wald,

Digitized by Google

Sennberge (alpes, métairies). Врло често између зимског стана (Wintergut) и планине (Alp) имају пољетишта (Maiensässe, „Maji," „Majenberg"), гдје стока у пољеће, а често и у јесен пасе узгред, кад се креће или кад се враћа с планине. У Алпима има једна врста етапа, које нема у Херцеговини, али је позната у црногорским Брдима под именом *повратак*. У Алпима се враћа у децембру на Maiensässe, да се потроши љети скупљена пића, а у Васојевићима у септембру, да опасу отаву на планини. Номадски живот у Алпима креће се у току године обично овим редом: „До почетка маја остаје сточар са стадом у долини, затим се пење на пољетиште, а пошто се ово попасе, на планину, крајем септембра силази на пољетиште, да се потроши љети скупљено сијено. О Божићу спушта се на зимовиште у долину и у мају почињу кретања из нова. Етапских кретања највише чине становници Анивиере (Val d' Anniviers). Док се стока бави на планини, остаје један дио фамилије у долини и на пољетишту ради жетве."[1]) То су херцеговачки и црногорски *домари*. Чини се да су ова етапска кретања у Азији најаче и најмногобројније развијена. Свен Хедин спомиње сточаре, који у свом годишњем номадизирању пређу тринаест етапа, које су међу собом далеко два дана хода.[2])

Као што се види сва досад набројена кретања иду махом у обратном правцу колебања водене издани: љети, кад је ниво издани најнижи, кретања достижу највећу даљину, а у јесен и почетком зиме и пољећа, кад издан достиже своје максимално стање, сточари су код куће и крећу се у границама сеоског удута.

8) *Сточарска кретања, која су зависна од колебања водене издани.* — Дувањско сточарење чини и у томе

[1]) Alp.- und Weidewirtschaft. Ein Handbuch für Viehzüchter und Alpwirte. Von Dr. T. G. Stebler. c. 7—11.

[2]) Sven Hedin, Durch Asiens Wüsten, Leipzig (Brockhaus) 1899, II, 82.

Digitized by Google

изузетак. У почетку пролећа пасе стока по странама брда око поља, ноћива код куће. Тако остане цијело пролеће. Кад се љети покосе ливаде по дну пољском, стока почне пасти на њима. У августу достиже ниво издани своје минимално стање, па стока силази на најмању висину, на дно пољско. Чим почне с јесени поље „подустајати", стока бјежи из поља и из села, па иде у стаје на Љубушу. Дакле у исто вријеме кад водена издан достиже највећи ниво, стока достиже највише висине у свом годишњем путовању. Тамо остају до децембра, када слазе у село и стока почне опет пасти по осушеном пољу. Ради ових јасних веза између сточарског кретања и колебања водене издани, овдје имамо *пролетна* и *јесења* кретања мјесто љетних, остале Херцеговине.

9) *Јесења кретања.* — И по времену и по правцу кретања од свих се разликују јесења кретања појединих сточара из јужне Херцеговине на „*посушја.*" Многи сељаци из безводних крајева Херцеговине, крећу у јесен, пошто стјерају с планине (ако се љетна бескишна периода сувише у јесен протегне) или у поједина херцеговачка поља или у долине појединих ријека, у којима остају док не поче периода јесењих киша. На посушје се иде у Дабарско, Фатничко и Љубомирско Поље, у Церницу, затим у долину Требишњице и Чепелице. Кретања се врше и у правцу према сјеверу и према југу, према томе у ком се правцу стиже прије до живе воде. На „посушју" се остаје десет до петнаест дана. Пошто та кретања нијесу регулисана (зато што се сваке године не дешавају, већ само у ријетким случајевима дуже љетне сушне периоде) настају између становника поља и „посуштара" свађе и препирке. И ако се по времену подударају са црногорским повратцима, узроци су им ипак различити, због тога смо и рекли да у Херцеговини нема повратака.

Digitized by Google

II. Сточарство Површи и високих поља.

Пластика и клима. — Област почиње јужно од Гацка, иде испод Невесињског Поља на гребен Вележи, а одавде изнад Ракитна и Дувањског Поља према Лијевну. Неке морфолошке особине ових области већ смо споменули. Гатачко Поље знамо из *Цвијићеве* расправе о карсним пољима, а главне морфолошке особине и састав земљишта у Површима из његове друге расправе (Глас LVII, с. 84—86, затим с. 172—174). Само морамо примјетити да је Цвијић област Планина и Површи (планинских подножја) узео као једну цјелину. Морфолошки је тако, али их ми по народној номенклатури ради многих антропогеографских момената морамо одвојити.

Важније морфолошке особине ове области споменуте су у одјељну о морфологији. Антропогеографски је овдје најважнија клима, вегетација и хидрографске прилике.

И климске прилике ових области насликао је *Цвијић* доста пластично. Ја ћу овдје само споменути посљедице тих прилика. Због већег богатства у шуми овдје превлађује дрвена кућа, развијена махом у хоризонталном правцу, са прâвим собама. Пошто овдје почињу разгранате долине, овдје се јавља јако разбијени тип села мјесто јужно-херцеговачког типа у хрпама, по карсним вртачама. Богатство у дрвима било је узрок што је овдје јаче развијена вјештина у резбаријама, дрвеним судовима и справама. Оштра зима, собни живот за вријеме зимских мјесеци и удаљеност од главних земаљских комуникација узрок су и неким соматолошким и умним особинама.

Сточарство. — Богатство у води и испашама, блажа љетна клима главни су узрок, што овдје нема оних љетних кретања са стоком у високе планине. Ипак су ово поред Подвележја области најбогатије у стоци. Стока пасе цијелу годину у сеоском атару. У прољеће, љето и јесен ноћива у торовима по њивама. Која породица има њива на удаљенијим мјестима, ту се обично љети граде торови, са колибама па се ту изгони сваке треће или четврте године према томе, како је ради гноја потребно. Да су оне висинске прилике и клима главни узрок, што овдје нема кретања, види се по томе, што све дубоке речне долине ове области чине у томе изузетак. Долина Сутјеске, Пиве, Дрине, и Неретве чине изузетке у овој области. У њих има овог љетног кретања, али само љетног, које траје само два мјесеца. Овдје могу бити узрок само јака врућина и усјеви, који су у то ври-

Digitized by Google

јеме у највећем јеку. Оскудица у води не може бити узрок. Они немају њива на тим планинама да их гноје. Многа села имају по двије и по три планине и све три љети похађају. Поједини комади тих планина се косе. Многи сточарски трговци закупљују те планине да им се стока надебља.

Важно је што се ова област. управо становништво ове области не разликује ни по поријеклу ни по обичајима од јужних области. Особито нема велике разлике на сусједним ивицама обију области. Да је некад било и овдје ових кретања види се из ове приповјетке: У котару невесињском у селу Бијењи живе старјеничке породице: Пајовићи, Дедовићи, Кафадари, Демировићи и Ћушићи. Они причају да су се њихови стари три пута „турчили“ и опет три пута крстили. Пошто су Тирци освојили Херцеговину и пошто се и у њихово село населило толико Муслимана, да су их хтјели из села истјерати, они одреде да приме ислам. Али пошто им је било жао старе вјере, престали би клањати и почели би се крстити, чим би љети изашли на Црвањ. Тако су понављали више година, док најпослије њихови потомци нијесу потпуно примили Ислам. Из ове приповијетке се види, у овом селу, гдје сад нема никаква сточарског кретања, да га је некад било!

Између ове области, која љети не креће са стоком и области љетних станова нема оштре границе. Сјеверни дио те области која љети не креће је уједно област, у којој су стална села гатачке и невесињске Површи помијешана с хумњачким и рудињским љетним становима. Та зона почиње на висинама од 1000 до 1200 м. (Улиње у Гацку), а траје до 1300 м. (Чемерно), где престају стална насеља, а остају сами хумњачки, рудињски, дињски и пивски катуни.

На сјеверу од ове највише насељене области је област херцеговачких планина и црногорских Брда. То су највиши висови динарске планине системе, у којима је каткад тешко одредити праву вјеначну линију. То су високе заравњене плоштине, у којима избијају на површину главе кречњачких слојева; глечерским цирковима дубоко наједене, дубоким пробојницама искомадане и многим кланцима дубоко угнуте ове планине ријетко одрже своју висину на већим даљинама. Ради свога постанка одсјеци у великим партијама пружају се независно од данашњих речних долина, које потпуно одређују правац нижих одсјека.

Ниже партије ових планина, нарочито у речној области данашњих долина обрасле су густом лиснатом и крстатом шумом,

Digitized by Google

на ивици најнижих морена престаје шума а почињу ледине, обрасте густом травом. Горња шумска граница означује већином и мјеста, која сточари бирају за своје колибе и катуне. Ово је област у којој се ниједан комад не оре, једино се коси гдјекоји комад. Високе кречњачке заравни махом су безводне, врела су око катуна врло ријетка, с тога се топи снијег и лед из сњежаника за домаћу потребу. По читавих осам до девет мјесеци је потпуно пуста, без живота и само је љети насељена.

а) Висинске прилике и врсте сточарства.

Описујући поједине врсте херцеговачког сточарства ми смо четће спомињали оне прилике и појаве, с којима ове врсте стоје ма у каквој вези. Да би нам цијела слика била јаснија, ми ћемо у кратко поновити те заједничке везе.

Видјели смо да најдаља путовања падају у љето, за вријеме највећих врућина, најнижег нивоа изданске и речне воде и најмање количине атмосфереких талога. Ове појаве и њихове посљедице су први од узрока оним путовањима. До истог закључка долазимо, кад проматрамо варирање херцеговачког сточарења према висинском развићу земље и према његовим посљедицама.

Сада ћемо покушати да утврдимо законе, по којима ове висинске прилике утичу на облик и врсту сточарства. Због тога ћемо проматрати границу између области, која љети креће у планине и оне која не креће.

Она прва зона Херцеговине, зона која љети креће, пространија је у западној него у источној Херцеговини. Онај попречни бедем планински, који од Попова Поља иде копречно на правац општег динарског пружања, утицао је на границу сточарског кретања. Због њега престају сточарска кретања већ на сјеверу од Љубиња и одатле се зона која љети не креће изван села пружа заједно с њим све до Бабе планине. Тај бедем прекинут је само на једном мјесту и то дубинском линијом у којој је Столачко, Дабарско и Фатничко Поље. И већ ова

Digitized by Google

пењу се још на веће висине. На Вучеву, у заравни на сјеверу од Маглића су највиши „чаири“ с висином око 1600 м.

У колико промјена висинских прилика утиче на промјене сточарског живота види се најасније, кад проматрамо те прилике у околини Мостара и то у правцу из Бишћа (Мостарског Поља) преко Вележи према Невесињском Пољу или Зијемљима. У Бишћу, карсном пољу с апсолутном висином од 30 до 60 м. имамо само сточаре побравичаре с малим бројем стоке, који се знатно више баве земљорадњом него сточарством. У зрачној линији од 2 до 3 км. према С диже се зараван Подвележје с висином од 700 до 750 м., област најбогатија са стоком и с највећим бројем годишњих сточарских колебања. Зараван се диже благо тако да за 6 км. даљине достиже визину од 1000 м. Тада почне висина нагло расти и у даљини од 3 км. достиже висину од 1869 м., висину највишег врха у Вележи. Одатле пада висина тако нагло да у даљини од 1 км. имамо висину ое 1000 до 1200 м., која се полако спушта до 800 м., до висине Невесињског Поља и Зијемаља. У овим областима, као што смо видјели, нема никаквих кретања Дакле у једном размаку, дугачком 13 до 15 километара имамо ријетке висинске контрасте, а исто тако велике разлике у облику и врстама сточарства.

Успоредивши све ове бројеве с картом флоре, јасно се виде слиједеће ствари: све оне области средње Херцеговине, које смо (под 2) издвојили у првој зони као аозе које не крећу, представљају у карти флоре подалпијске области, које се исто тако као оазе издвајају из своје околине. Па не само то, него и читава друга сточарска зона преставља област подалпијске флоре. Чини се да ће се моћи као опште

[1]) Ова се разматрања могу лако пратити на секцији аустријске специјалне карте (Zone 32 Col. XYIII Ulog-Nevesinje).

Digitized by Google

правило за ову земљу утврдити, да *најнижа граница буковине чини највишу висинску линију до које допиру села са љетним сточарским кретањима изван села.* Ово, с малим изузетцима тачно проматрање, је веома важна ствар, на коју ћемо се већ повратити.

б) Утицаји карста и разна привредна путовања.

У колико смо на основу историјских споменика, ову појаву у прошлости могли пратити видимо да су се сточарством бавили и да су већином имали сточарских кретања сви народи, који су у областима динарског система становали још од старих Илија и Романа, па до данашњих Југословена.[1]) Испитивачи предисторијске прошлости налазе у Херцеговини и у суседним крајевима Босне веома много трагова од сточарске привреде

[1]) У дјелу проф. Dr. К. Јиречека, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse Bd. XLIX имамо неколико вијести о привреди ових области за вријеме Римљана и из почетка средњег вијека. Исто тако у Новаковићеву „Селу", из дела „Народ и земља у старој српској држави" Глас XXIV. имамо доста сигурних вијести и погледа о привредном животу српске Немањићске државе. Из тих дјела ми истичемо ова мјеста: Становници из унутрашњости слабо насеље не римске провинције Далмације бављаху се рударством, сијецијаху дрва по својим шумама, ораху мало њива, бијаху већином сточари и то овчари. Сир је био главни производ далматински; „caseus Docleas" спомиње Плиније (Nat. hist. ed. Mayhoff, 11, 42, 240), а „caseus Dardanicus" један опис римске царевине из IV. вијека (Јиречек, с. 11—12). Око године 948 јавља се о стадима славенског племона Неретљана. Кекауменес јавља о пастирима из XI. вијека, који проведу љето са стоком на голим и високим „бугарским планинама", а зиму у Тесалији. (Јиречек, с. 31, 34). На територији данашње Херцеговине било је у средњем вијеку и кретања зимских: јавља се о хумским сточарима који зимују на Стонском Рату (Јиречек, Die Wlachen und die Maurowlachen Sitzber. der kön. böhm. Ges. d. W. Prag 1879.) Новаковић је издвојио у старој српској држави двије врсте сеоских људи. Насеље које се више бавило агрикултуром звало се село, а сточарско насеље катун; становници првог насеља звали су се земаски људи или парици, а другог већином Власи, а некад и Арбанаси. По Новаковићу изгледа да је било више оваких чисто сточарских насеља него данас. Да је било сточара са ститничким, номадским животом, види се из наредаба српске средњевјековне власти која се трудила да ове номаде настани у стална села.*)

*) О сточарима у средњем вијеку стр. 18 до 72 Новаковићева „Села".

Digitized by Google

у овим крајевима. Ти су трагови особито чести у оним градинама, које каткад имају необично велику висину. Из овога свега видимо, и ако поједини народи више нагињу сточарском животу него други, да нам саме етничке особине и диспозиције не могу објаснити постанак овог облика привреде.

Проучавању ове појаве много ће помоћи проматрања о другим врстама привредних периодских путовања.

За велик број облика привреде могу се тражити узроци у природи земљишта (у карсту). Сиромаштво у материјалу од распадања и велике љетне жеге узрок су великој привредној оскудици ових области. Стога су глади веома честе у областима динарске планинске системе. Поред тога овдје је од важности и велика плодност овога народа. Пошто изгледа да се у овој земљи може прехранити само извјестан број људи, то је сваки сувишак осуђен да се исели. Али у утицаје ове природне силе умијешају се и неки други утицаји, те не дају овом сувишку да одмах остави свој завичај, чим осјети, да се у свом завичају не може прехранити. Ја мислим да су то утицаји народне љубави према завичају. Овај дио становништва, који је од саме природе његове отаџбине осуђен да се исели, позна се по томе, што он не живи приходима и зарадом у свом завичају, већ зарађује изван њега и тиме надокнађује привредну оскудицу свога завичаја. У томе циљу предузимају се у разно доба године путовања изван завичаја, која ћемо ми једним општим именом назвати *привредна периодска путовања*. Према културним приликама и према навикама разне области динарског система предузимају и разноврсна привредна периодска путовања. Овдје ћу само споменути, да су ова путовања једна од најважнијих историјских и антопогеографских појава ових области, јер су се по правцу њиховог путовања управ-

Digitized by Google

ђале и миграције из појединих области. Од ових путовања о̀вдје ћемо само у кратко споменути она, која су ишла из испитиване области или су њу додиривала.

1) *Путовања на презиму.* — Тако на пример још од давнина био је обичај у средњој и сјеверној Херцеговини, да поједине сиромашније породице иду „на презиму“ у плодније области Босне, махом у Посавину. Из Херцеговине би кренули рано у јесен прије него се сврши жетва, па би тамо помагали у јесен у радњама и тиме би заслужили толико жита, да су се могли прехранити до прољећа. Тада би се опет вратили у Херцеговину. А ако би отпутовала цијела фамилија на презиму, често се догађало да остане за вазда у Босни.

2) *Путовања на пожањ.* — Становници сиромашнијих, неплоднијих кршевитих заравни путовали су љети „на пожањ“ у плодније области Херцеговине као у Гацко, Требиње, Љубушки, Дубраве и т. д. Ту би у тежачким пословима помагали и зарадили би толико да могу надокнадити домаћу оскудицу у житу.

3) *Дунђерска путовања.* — Становници Попова Поља, Крушевица и Мокринâ давале су од старина најбоље „дунђере“, који се у народним пјесмама спомињу и који су нарочите типове кућа раширили по Херцеговини. Они су путовали по већи дио године по разним областима Херцеговине, градили куће и испред Божића враћали се кући.

4) *Трговачки посредници.* — На исти начин путовали су и трговачки посредници из Шуме и остале околине требињске. Путовали су до Босанске Посавине, Ужица и Шумадије.

5) *Торбари трговци.* — Из средње Далмације и из западне Херцеговине путују људи по разним мјестима западне Европе, гдје продају разне ситнице, па се послије извјесног времена с незнатном течевином вра-

Digitized by Google

ћају. То су они торбари, које аустријски Нијемци погрешно зову Босанцима.

6) *Путовање виноградарских радника.* — Из виноградарских области Далмације и западне Херцеговине у почетку пролећа долази велика маса сељака у поља средње и јужне Херцеговине, гдје сврше све послове око винограда, па се враћају послије мјесец и по кући.

7) *Путовање у Америку.* — Опште путовање у коме је од окупације почела учествовати сва област је путовање у Америку, које се исто тако може узети као периодско путовање, јер се већина исељеника послије неколико година враћа кући. Ово исељавање у Америку мјестимице је узело толико маха да су многе области остале без одраслијех мушкараца.

8) У исту групу појава би смо узели и оно привремено одавање државним службама (у жандаре и финанце) појединих области на пример Лике и Крбаве. Ипак ови људи за разлику од других не остају да стално живе у мјесту гдје их затече пенсија, већ се враћају кући и ту се жене и окуће.

Нијесмо имали намјеру да нарочито говоримо о овим интересантним појавама, само смо хтјели са неколико примјера да дамо слику општег привредног карактера ових области. Изузев веома ријетке случајеве чисте агрикултуре у свакој другој привредној грани изражена је ова црта периодских путовања. Кад имамо низ овако сродних појава лакше нам је схватити и ова сточарска путовања, која сама за се проматрана теже се дају разумјети. Као што се горњим путовањима хоће да надокнади оскудица у људској храни, тако се и сточарским путовањима хоће да надокнади оскудица у испаши и пићи, а уједно да се умакне штетним посљедицама жеге и суше. Дакле као и горње можемо и сточарска љетна путовања доводити у везу са сиромаштвом у живици, са климским и атмосферско-талошким приликама.

Digitized by Google

Као што смо видјели природа земље присиљава све становнике разних навика и разног поријекла да се баве сточарством, а горњи у вези с другим узроцима присиљавају их на периодска путовања, која узимају разноврсне правце и разне облике према чисто локалним приликама и навикама. И ми видимо и ако овакав дуг путујући и скитнички живот развије код народа нарочиту љубав према овом животу, да ипак саме психичке диспозиције и етничке жице не могу потпуно јасно објаснити постанак ових разноврсних форма. Оне могу само локално да дају већ од саме природе изазваној форми разне измјене али пред глади, тим великим антропогеографским фактором те се навике напуштају.

Да се види колика је јака зависност ових појава од пластике и климе ове земље, довољно је споменути, да су оне зоне издужене у правцу СЗ-ЈИ, у правцу тектонских директриса, у уздужном правцу свих морфолошких елемената ове пластике. Те зоне са својим границама изгледају нам као сталне појаве, слично као што су стални морфолошки и климски карактер ове земље. Ми смо само на једном мјесту могли констатовати, да се граница између ових зона помјерала (у Невесињу) док су она разна одступања у Хумнинама и Рудинама, као што смо видјели, доста нестална. Друго је сада питање, у колико би се ове зоне могле одржати, кад би се народ почео бавити рационалнијим сточарством и кад би се промијениле трговинско-политичке прилике Босне и Херцеговине.

в) Општи закључци.

Чини нам се, да се на основу многих примјера из наше расправе може као опште правило утврдити, да непосредне узроке већини оних кретања ваља тражити у начину како се сточар управља према својој испаши.

Digitized by Google

На првом мјесту види се да она кретања у атару сеоском, издвојена као дериват 1., настају у оним мјестима где су просторије испаша веће од пута који за дан стока пасући може превалити. Оскудица у испаши, затим потреба да се цијело пасиште експлоатише и висинске прилике поред других мањих, главни су узроци постанку јесењих и зимских станова и оних кретања у атару села у зони која љети изван села не креће. Осим тога у овој земљи утиче и карст на ту појаву разноврсно и изазива разне врсте привредног номадизма.

Поред тога зна се да се при наступању једног љета и травни покривач у разним висинским партијама једне планине сукцесивно обнавља. И сва етапска кретања, по нашем схватању, нијесу ништа друго него прилагођавања сточарских кретања висинској сукцесивности у обнављању травног покривача. С тога гледишта важна су наша проматрања на Вележи, многе веома важне појаве из цитиране Штеблерове књиге о Алпима, а важнији су од свих они разни херцеговачки називи етапских кретања, (као: „најгорње", „средње" и „најдоње траве," затим „попас") који етимолошки објашњују узроке тих кретања. Исту теоријску важност имају кретања црногорских Брђана у *повратке* на подотављену траву.

Општи карактер вегетације и фенолошке прилике у биљном царству су главни непосредни узроци сточарским кретањима у опште. Поред ових има непосредних, али мање важних фактора као што су: продуктивност земље, културне прилике и други мање важни моменти. Али има још посредних врло важних узрока овим кретањима. Зна се, на примјер, да је вегетација и флора зависна од разних климских особина и колебања, а ова од висинских прилика, геогр. положаја и др. Што је једна планина виша и сукцесивност у

Digitized by Google

наступању појединих годишњих климских сезона биће многобојнија; према тој климској сукцесивности управља се травни покривач у разним висинама, а сукцесивности травног покривача прилагођава сточар кретања своје стоке. Пошто ове сукцесивности има, у већим или мањим размјерама, у свима планинама земљине површине, има и етапских кретања у разним јако удаљеним мјестима земљине површине. Осим тога из наше расправе осјећа се, да су етапска кретања многобројнија у Алпима него у планинама динарске системе, а у централној Азији двоструко па и троструко многобројнија него у Алпима, готово управо онако као што су и висинске прилике ових планина различите.

Сада се може преставити како су разноврсни моменти који су утицали на постанак сточарских кретања.

Поред климских прилика као главни посредни фактор и то посредни фактор другог реда је висинско развиће појединих области. Разумије се, да онда долазе као фактори трећег и четвртог реда разни морфолошки стваралачки фактори.

Важност првих двају фактора најбоље се може осјетити у прегледу номадског живота на читавој земљиној површини.[1]) Када на основу литературе прегледамо све врсте номадског кретања на земљиној површини, види се да се све области номадског живота дају свести на двије морфолошке цјелине. Номадска кретања врше се или у области високих планина или у области степа. Прве области престављају велике набреклине у земљиној кори, а друге престављају махом тектонске плоче. Због тога у првим сточарска кретања се врше претежно у *вертикалном правцу, а код других*

[1]) О врстама кретања у степама, затим о распореду номадских племена на земљи исцрпније говори Ernst Grosse у дјелу: Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft. (Freiburg I. B. u. Leipzig 1896 у одјељку die Viehzüchter. страна 80 и даље.

Digitized by Google

претежно у хоризонталном. Услијед висинских и климских прилика планине се љети обнове својим травним покривачем, због тога се кретања сточарска љети упућују у правцу према средини планине, упућују се са свих страна једног планинског система и постају нека врста *центрипеталних планинских кретања.* Сезона љетњих врућина, за вријеме којих у планинама вегетација бујно напредује, постане у то вријеме у степама тако јака, да спржи цијелу траву. Због тога у исто вријеме у степама настаје повлачење према ивицама, повлачење из степа, настаје нека врста *центрифугалних сточарских кретања.* У томе погледу карсна област јужне херцеговине понаша се слично степи. Осим тога има и других разлика између планинског и степског кретања. Услијед развића висинских прилика, пластичких особина и мањег простора одређена за пасиште у планинама су *утврђени и правци кретања.* У степама тога нема, па због тога и настају тамо помјештања чадора у хоризонталном правцу, а због већих димензија самог пасишта и сточарска кретања у степама чине у опће веће димензије него планинска.

Јасно се види, да и у планинском и степском сточарењу обнављање вегетације и климске прилике чине главне узроке. Климске прилике условљавају травни покривач, а према овоме управља номад правце и вријеме својих кретања.

Из наших расматрања може се осјетити читав један циклус стваралачких фактора, који су номадском животу одредили мјеста на земљиној површини, врсту номадског живота, правце и доба кретања. Тектонски процеси у кори земљиној били су фактори, који су одредили првобитно мјесто номадизму. Географски положај и годишње кретање ваздушних струја одредили су главне врсте номадског живота, а разне висинске и пластичке прилике у вези с годишњим колебањем климе

Digitized by Google

изазивају она одступања, која смо споменули у номадизму разних планинских система. Тек у овако створеним приликама може човјек удешавати кретања и начин експлоатације испаша, а послије овако условљених прилика долазе утицаји секундарног значаја као: опште привредно стање земље, државна администрација и култура становништва.

На овај начин постаје разумљиво, зашто је у великим планинама по ивицама Средоземног Мора било оваког живота кроз читаво историјско вријеме и зашто су ту форму привреде имали сви народи, који су у тим планинама становали.[1])

Могло би се помишљати да ће ту бити утицаја од извјесних етничких диспозиција, пошто су се у планинама на ивицама Средозомног Мора (Пиренејима, Алпима, Динарским Планинама и на Кавказу) најдуже одржали преостатци најстаријих нознатих европских становника (Келта, Илира и кавкаских народа). Вјероватно биће и ових утицаја, али су они свакако споредног значаја.

Општи распоред ових појава на земљиној површини, зависност од разних вегетационих прилика, затим они деривати најбољи су знаци претежне зависности ове појаве од разних физиогеографских момената.

VI. Главне особине насеља.

1. Положај и тип вароши и варошица.

Положај вароши. — У Херцеговини има једанаест вароши, а готово исто толико и већих насеља, која би се и по свом основном плану и привредном карактеру

[1]) Преглед о старости ових појава и о њиховом распореду у појединим планинама из области око Средоземног Мора дао је E. de Martonne, у раду La vie pastorale et la transhumance dans les Karpathes meridionales, који је изишао у дјелу: „Zu Friedrich Ratzels Gedächtnis“.

Digitized by Google

могла назвати варошицама. Положаји ових насеља потпуно су зависни од пластичких особина и комуникација ове земље. Док је за положаје села на првом мјесту важна детаљна пластика и друге физичке особине појединих локалитета, код положаја вароши и варошица од већег су значаја само крупније пластичке црте ове земље. И међу овима превлађују утицаји већих низинских линија готово потпуно.

Већ смо споменули да карсна поља чине засебне мање економске центре у овој земљи. Због тога је и разумљиво што од једанаест вароши ове земље њих девет налазимо у карсним пољима. Али ипак поред свега тога што те вароши сједињују у себи економске интересе појединих поља, ипак то не чини главни услов њиховом положају. Истакли смо да низови разних поља чине веће низинске линије, које сијеку земљу у правцу СЗ—ЈИ; за те линије везане су веће комуникације и сва већа насеља ове земље.

Осим ових лонгитудиналних низинских линија веома су важна и трансверзална улегнућа. Већ смо истакли да онај приморски планински бедем има двије важније пластичке прегибли (пробојницу Неретве и Дријен између Требиња и Дубровника) и да те прегибли имају велики климски, фитогеографски и културни значај. Није без важности ни она суха долина између Завале и Сланог. Велики антропогеографски значај ових прегибли осјети се, кад расматрамо распоред главних вароши у сусједном дијелу Далмације. Ми видимо да је Метковић везан за долину Неретве, Слано је на ушћу оне сухе долине што иде из Попова у море, а Дубровник на подножју председлине Дријена. За унутрашњост је важно што је за Неретвину долину везана главна, а за Дријен једна од главних херцеговачких вароши. Када с овог географског погледа пређемо на историјски видимо, да су *у читавом историјском вре-*

Digitized by Google

мену главне херцеговачке вароши биле везане за главне трансверзалне прегибли у овом дијелу динарске планинске системе.

Неретвина долина разликује се од друге прегибли у томе, што је судбина њених вароши нестална. У току историјског времена осјећа се извјесно помјерање главних вароши уз Неретву. У старом вијеку главна варош ове земље (Нарона) лежи готово на ушћу Неретве, у средњем у долини Неретве или у најближим дијеловима њена слива неколике важније вароши и то: Древа (Габела), Почитељ, град Крушевић и Благај, а у новом вијеку Мостар се развија на штету свих осталих. Изгледа да се ово помјерање већином вршило заједно с помјерањем културних утицаја, који су, као што је познато, долазили с Приморја.

Благај, једно од најважнијих средњевјековних херцеговачких мјеста, имао је ове згодне особине свог положаја: лежао је готово у самој Неретвиној долини, преко које је одржавао везе с морем, затим је затварао излаз једне важне низинске линије, која је долину Неретве доводила у контакт најприје с важним друмом Дубровник—Ниш, а затим преко Дуге и Никшића са Скадарском потолином и с највећом трансверзалном низинском линијом на западној обали Балканског Полуострва. Благај пропада услијед помјерања читавог саобраћаја према Сјеверу, који изазивају велике културне промјене, што се у новом вијеку у средњој Европи извршише. То је утицало на адјустирање главног саобраћаја према долини Неретве, на постанак и нагло развиће Мостара и на пропаст Благаја у новом вијеку.

Услијед нарочитих пластичких, агрикултурних па чини се и стратегијских прилика главна варош друге трансверзалне прегибли понашала се друкчије од ових последњих. Због тих прилика главна варош источне Херцеговине (Требиње) не мијења свога положаја, оно

Digitized by Google

је у сва времена било и остало прва варош и то прва у многом погледу међу насељима овог дијела испитиване земље.

Као што се види положај двију главних вароши ове земље није везан за лонгитудиналне већ за трансверзалне низинске линије ове земље. Ипак значај ових првих није никако незнатан. Има низ вароши и варошица које су везане за ону уздужну низинску линију, која настаје при спуштању приморског планинског бедема у западну херцеговачку ерозиону зараван. У тој низинској линији, чију су комуникациону важност још Римљани осјетили, имамо ове вароши и варошице: Витина, Љубушки, Чапљина, Почитељ, Домановићи и Столац.

Невесиње и Гацко са Заломом, Фојницом и Автовцем везани су за ону другу, исто тако низинску линију. Ипак за њихову величину, особито Гацка и Невесиња од важности су и њихова карсна поља.

Љубиње, Билећа и Жупањац изгледа да су се развили само као економска средишта своје околине и као сједишта котарских власти.

Коњиц и Фоча су насеља у пространим речним долинама, у природно богатим околинама.

Поред ових главних фактора, који су прописивали положаје и мјеста појединим варошима има и других чији се утицај знатно осјећа. Тако на примјер све вароши карсних поља, изузев Невесиње, леже на сјеверним или сјевероисточним ивицама карсних поља. На то је утицала *инсолација* и тежња да се варош заклони од оштрих *сјеверних вјетрова*. Поред тога исто је тако питање воде било од важности.

Многе од херцеговачких вароши развиле су се на тај начин што су аустријске или још и турске власти одабирале нека од већих насеља једног поља за своје сједиште. На тај се начин Метохија (Гацко) развила на

Digitized by Google

штету Кључа и Цернице, Касаба (данашње Невесиње) на штету Залома, Љубушки на штету Витине, а Чапљина на штету Почитеља. С овим утицајем политичких власти помијешан је и утицај војничких аустријских логора и касарна, јер су нека села добила облик варошице, тек кад је у њима основан војнички логор и касарна. На тај се начин развише Автовац, Бојишта, Калиновик, Улог, Моско и Домановићи.

О типу некојих вароши. — Најстарије и највеће херцеговачке вароши (Требиње, Столац, Благај и Мостар) не леже на отвореним дијеловима карсних поља, већ у угловима, којима поједине речне долине залазе у поља. Почињући у тјеснацима пред самим улазом у поље и групишући се око каква старог моста, куће варошке пружају се низ ријеку у поље и шире се у облику лијевка с обје стране ријеке. Такве вароши имају облик *троугла*, или на средини јако стиснута цилиндра, ако ријека спаја два поља и ако се на обје стране шири. Такав положај има Мостар.

Поред овога у свакој старијој вароши разликујемо два дијела: један у равнини на обали ријеке, гдје је чаршија, гдје се врши цио варошки промет и један виши гдје су само куће за становање. Први дио зове се *чаршија*, а други виши дио назваћемо *махалом*. Такве више и ниже дијелове имају све старије чаршије; оне су се све до данас одржале у Мостару. Стоцу, Требињу, Љубушком и Фочи. Карактеристично је што у већини високих махала станује махом хришћанско и то већином православно становништво.

Махале су већином на каквим ртовима или вишим терасама, непосредно уз чаршију. Кроз њих пролази главни *сокак*, врло тијесан, кривудав и покалдрмљен, каткад врло стрменит и зато је успон степеницама олакшан. Од главног сокака десно и лијево иду разни „*бор-сокаци*“ или се непосредно улази на велике капије од високих авлијских зидова, који затварају с улице куће од погледа. Ивицу махала чине дуге *башче*, као продужење кућа. Својим тијесним, искривуданим, стрмим, покалдрмљеним и ступњевито изведеним улицама, затим многим ћор-

Digitized by Google

сокацима ови дијелови вароши личе на приморске далматинске вароши. Високи зидови, кућни прозори редовно окренути у авлију или с улице тек на другом и трећем спрату пробијени, подсјећају да се овдје живи оријенталским животом мусломанских народа.

Плану ових вароши дају оријенталски карактер и велике просторије разних *харема*, мусломанских гробаља, који својим положајем означују или садању или негдашњу ивицу вароши. Исти утисак чини све досад дјеломично очувана *подјела вароши на махале разних конфесија*. Хришћанске махале („српске" која се каткад зову и „ришћанске" и „латинске") заузимају махом периферијски положај. Ти првобитни оштро издвојени квартови сачували су у много вароши све досад своје трагове и ако новије вријеме и у овоме изједначује.

Ми смо истакли ресултате арихеолошких испитивача, да су прехисторијски становници оснивали своја насеља већином на високим неприступачним мјестима. Исто тако на основу свих откривених римских насеља излази јасно, да су Римљани своја насеља оснивали у низинама. Има више археолошких радова из којих се види, да се комбиновање ових двају врста насеља почело вршити већ за Римљана. Чешће су Римљани поред вароши у низини држали и предисторијска насеља у висини и тако је настао онај комбиновани тип римског *двоструког насеља*, карактеристичног за неке области римске Далмације. У средњем вијеку имамо сличан тип са градом на вишим мјестима и пограђен у низинама. Према остатцима од креча, римских опека и систему зида (Ficshgrätenwerk) тврдио је Др. Ћ. Трухелка да је град Благај на Буни начињен на мјесту неког старог римског града [1]) Ова чињеница била би од великог значаја, јер би на тај начин имали континуалну везу између римске и средњевјековне тврђаве. Чини се да је турско вријеме мање мијењало у томе погледу, јер многе средњевјековне градове Турци су задржали. На тај начин излази као врло вјероватно, да се један општи тип утврђене вароши, настао комбиновањем предисторијске тврђаве и римске вароши, одржао у нашој земљи све до најновијег времена. Положај махале и чаршије сличан је положају града и подграђа, па се вјероватно и овај положај да свести на исте узроке. Изгледа да је то био општи тип старије наше вароши.

[1]) Dr. Ćiro Truhelka, Naši gradovi. Sarajevo (Studnička) 1904 c. 5, 64—65.

Digitized by Google

2. Положај и тип села.

Својим нарочитим физиогеографским особинама створио је процес карста и особите погодбе за положај и тип села. Од тих особина по својој важности на првом је мјесту мрежаста пластика карста са свима својим посљедицама. А оно што чини главну разлику у типовима села у карсту и у другим теренима су све оне погодбе карсног терена, које условљавају спору ерозију и споро развијање речног система.

У областима вододржљивих стијена је друкчије. Док у карсту има врло мало ријека у опште и док су ове врло сиромашне у површинским притокама, ријеке из области вододржљивих стијена рачвају се у безброј секундарних речних система и млазева. Све је ово узрок што је површина у области вододржљивих стијена несталнија, за живот несигурнија и што су у њој одрањавања великих комада земље врло честа. Посматрајући типове села у области Дрине и Горње Неретве види се, како разграната мрежа речних притока разгони сеоске куће и присиљава их да се каткад у тежњи за сигурном, од ерозије ненагриженом површином пењу до невјероватних висина. Због ове оскудице у сигурној површини, у овим областима свака зараван, свака тераса и свако тврђе мјесто добија своју особиту важност за положај сеоских кућа.

Познато је да заједно с висинским развићем оваких терена и речна ерозија све више јача, да се јављају све више трагови свјежег ерозионог рада. Мислим да се на ове сличности теренских прилика да сводити она истовјетност у типовима села која се јавља у типовима села и с ову и с ону страну Дрине. У босанској Посавини превлађују збијена села, Босанска жупа и са својим пространим окућницама и по типу својих села много се подудара са Шумадијом, док у Босанској Вр'овини (високи плато на сјеверу и сјеверо-

Digitized by Google

западу од Влашића) не превлада потпуно тип старовлашких села.

У карсту је сасвим друкчије. У њему превлађују мање или више искривљене или изломљене ерозионе заравни, у којима је опет карсни процес и у разном облику и у разној јачини развијен. Према томе, каквој је врсти привреде становништво више наклоњено, развиће се збијенији и разбијенији тип села. Становништво, које се више бави земљорадњом управљаће се у распореду својих кућа према већим карсним утолеглицама. Од једне првобитно у такој утолеглици засноване куће развијају се доцније мале групе кућа, које се ређају по ивицама утолеглице. Ако ли у области превлађује сточарска привреда, гледаће становници да добију што већу просторију за испашу, па ће се одмицати један од другог што више. На овај први начин постала су у групе разбијена села јужне Херцеговине, а на други начин јако разбијена села Горње Херцеговине са подвелешким селима као најтипичнијим.

Друкчије је у карсним пољима. Било због периодских поплава или због вриједности плодног пољског дна сва села карсних поља бјеже или на ивице поља или на тјемена мањих узвишења у пољу или на подножја оних хумова, који се као преостатци карсним процесом разорене планине јаве чешће изоловани на дну пољском. Ови разни положаји условљавају и друкчије типове села. Према величини мањих узвишења и према пространству њихових тјемена развију се мање или више збијена села. Ту се врши развијање села у једној плоштини, у које је величина друге димензије знатна и због тога ово су особите тачке, гдје се *Цвијићев антропогеографски циклус*[1]) може до краја вршити.

[1]) Основе за географију и геологију Македоније и Ст. Србије, књига I стр. 188.

Digitized by Google

У оних села на ивицама карсних поља и на подножјима хумова величина друге димензије насељеног простора увијек је незнатнија. Ако стрмим одсјецима пољског оквира и нарочитим прилика или агрикултурним моментима та димензија постане веома незнатна, онда се не може говорити о насељеној плоштини, него о насељеној линији. У томе случају настаје особит тип села, у коме су куће поређане у мање или *више извијугане и каткад искидане низове од кућа*. Оваких села има на сјеверним ивицама Бишћа, Љубушког, Видова, Требињског и других поља, а најтипичнија су и по распореду кућа и по јачини фактора који на њих утичу на сјеверним ивицама Попова Поља. Због овога ја бих за овај тип села предложио назив *тип поповских села*.

Опште привреоно сиромаштво и мрежаста пластика карсног терена узроци су многим специјалним особинама села у областима карста. Они су узрок што онај од *Цвијића* наговијештени антропогеографски циклус у еволуцији сеоских типова мора у карсту закржљати одмах у свом почетку. Он у појединим вртачима и увалицама створи групице збијених кућа, али ту и остане, велика збијена села не може овдје никад створити. Ово је једна сигурна мјера, с којом можемо мјерити привредну снагу ове земље. Села у карсту зријевају у оно доба, које се у другим теренима може сматрати као младићско доба. И због тога су збијене и ако јако растурене групице кућа већ сигурни знаци пренасељености области, и јасни наговјештаји да земља мора сувишак свог становништва гонити из себе.

У опису Билећских Рудина ми смо довољно истакли утицаје инсолације и вјетрова на положај села. Исто тако истакли смо у колико је читлучки систем утицао на првобитни распоред кућа. Ти се случајеви понављају у читавој земљи, или готово потпуно истовјетни или у најмању руку веома слични. Исто тако споме-

Digitized by Google

нули смо, како извјесни дијелови становништва воле да живе у збијеним селима. Ипак важност свих ових фактора је локална и пред овим, овдје истакнутим природним факторима веома малена.

3. Поткућница, кућа и стаје.

О херцеговачкој сеоској кући писано је доста. *Вид. Вулетић Вукасовић* написао је у „Zborniku" Југословенске Академије чланак о кући и покућству у Босни, Херцеговини, Далмацији и Црној Гори. И ако у чланку има интересантна и добра материјала, — нарочито су интересантни они обреди који се врше при грађењу куће — ипак је тешко из тог чланка добити слику о разним типовима куће. Затим су дошли познати *Мерингерови* чланци и одјељак у *Цвијићевим* Антропогеографским Проблемима, гдје су први пут јасно и тачно изнесене особине херцеговачке куће. У антропогеографским радовима о Билећским Рудинама и требињском котару описани су поједини типови сеоске куће детаљно.

У овим радовима приказани су поједини типови сеоске куће потпуно. У цијелој осталој Херцеговини нијесмо могли наћи нових типова, изузевши кућу дашчару и варошку кућу, које ћемо овдје детаљније приказати. Али наша путовања била су за испитивање сеоске куће од важности нарочито ради тога, што смо опазили, да поједини од описаних типова превлађују у појединим крајевима земље готово потпуно. Тај *географски распоред појединих типова куће* чини друго важно питање о народној кући и ми ћемо овдје тај распоред у кратким цртама приказати.

На облик куће јако је утицао материјал од кога је начињена. По материјалу разликујемо у Херцеговини сламне, камене и дрвене куће, које ћемо народним називима звати: сламнице или сламаре, плочаре и тахтаре (дашчаре). Сламнице су у разном свом облику

Digitized by Google

распрострте по цијелој земљи било као стајаће, било као већ напуштене и у стаје претворене куће. Ипак њихову главну област распрострањења чине више, од главних земаљских друмова удаљеније области љубиньског, столачког, затим јужни, брдски дијелови гатачког и невесиньског котара и најпослије читава западна Херцеговина, изузев куће најближих села око Љубушког, куће близу тестâ, затим куће неких села у сјеверном дијелу Дувна.

Куће плочаре, куће потпуно камене с кречом или без креча су куће нижих културнијих области, куће области страног утицаја. Тој групи кућа припадају куће свих херцеговачких вароши, изузевши Фочу а донекле и Дувно, затим то је кућа читаве југоисточне Херцеговине од Илије, Бјелашнице и Леутара на југоистоку. Та кућа превлађује у већини карсних поља, изузев нека села Невесиньског, Бијелог, Бериша и Дуваньског Поља. Тој групи припада кућа цијелог варошког и сеоског мусломанског становништва, изузев само Балије. То је кућа велике будућности у овој земљи, која примивши у најновије вријеме кров од цигле нагло напредује на штету оба остала типа. Да се види, како се она нагло и брзо шири, спомињем тај факт, да ја памтим, кад у мом селу од педесет кућа није било ни десет плочара, већ су све биле сламнице, а данас су готово све плочаре.

Поред сламаре и плочаре имамо и дашчару, која као стајаћа кућа долази већином комбинована са плочницом или правије са зиданом кућом, а ријетко са сламницом. Чисте, потпуно дрвене куће врло су ријетке као стајаће куће. Ипак оне су важна појава у нашој земљи, јер појава даске у кући и на кући значи већ велике промјене и у унутрашњем склопу и у спољашњим придодатцима куће. Област дашчаре је уједно и област, у којој се јавља у сеоским кућама соба са

Digitized by Google

земљаним пећима, затим диванхана и тријем. А важно је, као што ћемо видјети, што је тахтара ограничена на уску зону сјеверне, планинске Херцеговине, управо на фитогеографску подалпијску зону букве. Истина дашчара допире нешто јужније од букве, али им се границе у главном подударају.

Пошто смо на овај начин утврдили разне врсте кућа и области њиховог распрострањења, можемо приступити проучавању појединих врста.

Зграда, ограда или поткућница. — Херцеговачка кућа разликује се и по свом положају од кућа других српских области, нарочито од босанске и шумадијске. Ријетки су случајеви, да кућа дође у средину имања, она је редовно или у ивичним дијеловима и или чак на крају имања. Узрок је томе на првом мјесту оскудица у плодном земљишту, а затим велике стрмени. Ради тога положај куће је увијек у напријед одређен положајем плодног земљишта, положајем брда, на које се село наслања, а донекле и правцем најјачег и најхладнијег вјетра. И према овоме јасно је, што у херцеговачким кршевитијим областима немамо окућница, а ријетко и већијех „зграда", већ једино *поткућница*, које каткад сачињава само једна њива. Овдје кућа заузима редовно највиши положај у цијелом имању; сви они објекти што су у другијем областима око куће, овдје су *исиод куће* у поткућници. Врт, воћњак, уљаник, дубрава и стаје за пићу у већем дијелу земље су у поткућници, једино су сточарске стаје обично уз кућу.

Поради таког положаја и кршевита земљишта, на коме се обично гради кућа, у већем дијелу Херцеговине није се могао слободно развити *двор ни авлија* и ради тога има доста кућа, које немају двора ни авлије. Такав положај имају куће по мањим карсним утолеглицама и на стрмим оквирима карсних поља.

Друкчијег су положаја куће оних области, гдје се велики комплекси земље могу обрађивати. Ако у тим комплексима нема каква, за обрађивање згодна узвишења, куће бјеже на ивице обрађеног комплекса. Али чим се у имању нађе какво узвишење, куће се попну на њ. У томе случају куће заузимају положај у средини имања, сличан ономе у Шумадији.

Поткућница нема готово никако у виноградарскијем областима. Због тога у тијем областима нема ни дубраве, нема под

Digitized by Google

кућом стаја за пићу и стоку. Према својој употреби стаја је специјалитет сточарских села.

Разни типови сеоске куће. — У опису Билећских Рудина Етн. Збор. V ми смо приказали разне врсте сламница и плочница. Изузевши варошку кућу и дашчару није констатован иза тога ниједан нов тип народне куће у Херцеговини. У истоме раду разликовали смо три врсте сламнице, од којих се је само једна као стајаћа кућа до данас одржала. Сламница, у облику конуса зове се *савардак;* сламница са дуваром оплетеним од прућа и пошивеним сламом, који има облик ваљка и с кровом на четири крила зове се *колиба*, а кућа са четвороугластим зидом од сувомеђине и кровом од сламе зове се *сламница*. Све ове врсте кућа су једноћеличне. О некадашњем превлађивању сламног крова у Херцеговини свједочи и то, што се слама од омлаћене ражи зове у цијелој земљи *кров*, а ређе млаћевина.

У околини Мостара и Невесиња приземна кућа (била сламара, плочара или дашчара) има махом више унутрашњих просторија. Средину куће заузима *ућара* или *међувраће*, у коју воде кућна врата. Из ње десно и лијево воде по једна врата у *собу* и *кућу* или *огњиште*. Просторије ових *зиданих* кућа растављене су међу собом *пердом* и *чатмом*.[1]) *Овај факат доказује да разелике куће у хоризонталном правцу није извршено дограђивањем уз кућу, већ преграђивањем куће.* У Ракитну се кућа дијели већином на два дијела: *гријовницу*, гдје гори ватра и *аралук*. Оба су дијела растављена чатмом. У селу Хуму код Требиња унутрашњост куће дијели се на *ватрениду* и на *камаре*. У Билећским Рудинама, Гацку, Невесињу и Подвележју просторија у којој гори ватра, зове се *огњиште*. Свуда су у њој камени кревети. Друга просторија двоћеличне куће у Шуми зове се *сирема*.

Познато је да већи дио херцеговачких кућа није имао соба с пећима. У свима приземним кућама, па биле сламнице, плочаре и дашчаре, ватра је горила на огњишту. За сједење крај огњишта начињени су били они камени кревети, који су престављени у Атласу Насеља Срп. Земаља (II). Од важности је што се ти кревети јављају само у приземним кућама, у којима нема соба. Осим тога њих нема у оним селима, у којима се осјећају утицаји варошке куће (око Мостара). До окупације свака кућа у Невесињу имала је кревете. Како су се у новије ври-

[1]) Перда је обична преграда од даске, а *чатма* је двострука преграда од даске, која је изнутра испуњена мељтом (малтером), а с поља је окречена.

Digitized by Google

јеме почеле градити у Невесињу собе с пећима, кућа с огњиштем изгубила је онај значај најважније кућне просторије, па се због тога из многих кућа дижу кревети. Према томе кревети су карактеристика приземних кућâ без соба и пећи, кућâ чије се главне просторије загријавају ватром с огњишта. Гдје се год јави пећ или оџак (камин), кревета већином нестаје. Соба с пећи је појава високе планинске Херцеговине. Има пећи које се ложе с поља и таке се зову „пећи на хасму“ (Борци код Коњица).

У селима око Мостара многе куће имају мусафирску одају, која се зове *башкалук*. Исто тако у многим селима има у кућама, нарочитих *агинских одаја и соба*, у којима аге држе разне своје ствари и у којима спавају кад изађу на читлук. То су собе сиромашнијих ага, који не могу да начине засебну „изходну кућу“.

Прозори су на сеоским кућама малени и ријетко су од стакла. На тахтарама и плочарама начињени су димњаци; на сламарама остављају се у крову нарочите рупе, које се зову *баце* или *виђелице* и врше улогу и прозора и димњака. У Гацку и Невесињу тахтаре и сламаре имају необично стрме кровове.

Приземна камена кућа зове се полача; то је била једина кућа Билећских Рудина, која се је јаче развијала у хоризонталном правцу. Интересантно је, да је ова врста кућа доста стара, јер се и у средњем вијеку спомињу **полаче зидане**.[1]) У Штатуту Пољичком као имање „стабуло али негибȣће“ спомиње се и „полача ȣ ћапно али ȣ подь“, док се „кућа гомионица сламом покривена“ сматра као имање „гибȣће“.[2])

Чардаци су двоспратне куће с пресјеком у облику паралелограма, а куле могу имати више спратова, у пресјеку су квадратне; у њих поједини спратови, ради уска простора имају врло мало унутарњих просторија. И овдје су просторије међусобно одвојене чатмом, што смо истакли као знак, да се развој куће херцеговачке у хоризонталном правцу вршио преграђивањем а не дограђивањем.

Дашчара је кућа Површи. Она иде на неким мјестима десет до двадесет километара јужније од доње границе подалпијске вегетационе зоне, али готово сва села из те зоне имају тај тип куће. Ова кућа не разликује се само по вањском изгледу од

[1]) Даничић, Рјечник из књиж. срп. старина: полача и полата.

[2]) Statuta lingua croatica conscripta. Mon. hist.— iur. Slav. merid. Pars I, Vol. IV. Zagreb, 1890. c. 58.

Digitized by Google

јужне херцеговачке већ и по распореду унутрашњих просторија. То је кућа најхладнијих села, у којима је оштра клима изазвала *собе с пећима*. Ради овога и најсиромашнија дашчара је *двоћелична*, а веће куће су и троћеличне. Ипак праве дашчаре са платнима од брвана и као стајаће куће и као сточне стаје ријетке су у Херцеговини. Све што се дубље спуштамо од највиших херцевовачких села и дашчара добија све више елемената јужне херцеговачке камене куће. Најприје се јави камени зид, који се је толико раширио да је из испитиване земље готово потпуно истиснуо брвнару као стајању кућу. Само у комбинацији с кућом од камена дашчара се почиње развијати у вертикалном правцу. У селима по Неретви, нарочито по Бијелом Пољу, по Зијемљима, по Невесињској Површи и Борчу има већ чардакова са кровом од дасака. За ову врсту дрвенокамених кућа карактеристична је појава дрвене *диванхане*, које нема у овом облику јужна херцеговачка кућа. Она је аналогна притремку рудињске куће (Атлас II, Радмиловића кућа из Б. Рудина). Само у овој комбинованој кући јављају се с поља дрвени басамаци с диванханом, као што ће бити престављено на нацрту куће Шћепана Павловића из Ораховице код Коњица.

Као што се види област праве босанске куће је веома малена; њој припада готово једино Борач и Чемерно. Област прелазне форме, настале комбиновањем дашчаре и камене куће је знатно пространија. Њена јужна граница иде готово средином Гатачког Поља, долином Заломке на Вележ, одакле се спушта долином Неретве до села Равчића више Мостара и јави се у Ракитну и Дувну у западној Херцеговини.

Херцеговачка варошка кућа. — По материјалу од кога је зидана и којим је покривена херцеговачка варошка кућа је претежно камена кућа. Али од праве сеоске камене куће разликује се у многим стварима. Разликује се по пространству предворја (предахарлука) и двора (авлије), разликује се по свом већем развићу у хоризонталном правцу, затим по мноштву дрвене грађе и по многим оријенталским облицима и називима. Херцеговачка варошка кућа и по свом основном плану и по функцији појединих просторија и по цијелој својој окућници преставља кућу, која је нарочито удешена према мусломанском начину живота.

Digitized by Google

Готово свака боља мусломанска варошка кућа има четири главне просторије и то предахарлук или конаке, авлију, „стајаће куће“ и башчу. Често и у предахарлуку има „авлија у предахарлуку“ и тако кућа има пет дијелова. Сваки од ових појединих дијелова разматраћемо засебно.

Шематски пресјек једне мусломанске куће у Мостару.
I предахарлук (конаци)
II авлија
III кућа
IV башча

к1 = капија главна
к2 = врата у авлију
к3 = капиџик
ссс = софе
Б = степенице за горњи бој
Д = диванхана на горњем боју (крило, јазлук)
A1A2 = ахари

Мусломанска варошка кућа ријетко има прозоре окренуте на улицу. А ако се и нађу таки прозори они нијесу никад у првом спрату, већ у другом и редовно су затворени једном врстом дрвеног оквира, који је испуњен веома такким јако изукрштаним дашчицама, да се кроз поједина окна може посматрати живот на пољу, а да се лице посматрача не може видјети. Ти оквири зову се *мушепци* (мушебак у једнини), а негдје *кафаси* и *кафези*.

У имућнијих Мусломана стајаће куће нијесу никад гледале прозорима директно на улицу. Увијек је стајаћа кућа била одвојена са једном или са више просторија од улице. У богатијих ага и бегова, који су имали много кметова и који су држали башкалуке и мусафирине, куће су биле овако уређене. С улице се улазило на велику *капију*, која је била тако велика да је коњ под товаром комотно кроз њу улазио. Капије су биле редовно изведене на свод у облику полукруга. Капије затварају заманданаћена тешка храстова врата, која су редовно имала двоја крила.

Одмах на зиду, у коме је капија подигнут једруги бој и у њему је било неколико одаја, чији су задемирени срчали

Digitized by Google

пенцери гледали на улицу. Под тим одајама су *ахари*, просторије с јаслима у којима ноћивају коњи и у којима су велики хамбари, у које су кметови сасипали жито.

И ахари, што су у доњем спрату и мусафирске одаје с другог спрата зову се *предахарлук* или *конаци*. Уз то може доћи и мања авлија у предахарлуку, у којој може бити и која мања зградицама као: салаш за сушење кукуруза, стогови сијена и „синица“ или „сијеница“.

Из предахарлука на „авлијска врата“ улази се у авлију. Авлија је редовно облутцима из Неретве покалдрмљена тако да ти облутци чине разне фигуре. По ивицама авлије су *софе* засађене разним цвијећем, за тим *дрваница*, покривен или непокривен простор, гдје се држе дрва и *мутвак* или *кућа*, једноспратна и једнопрелична зградица, призидана уз необично високи зид; у тој се кућици куха на огњишту, које је у облику паралелепипеда изидано у висину до једног метра.

Из авлије се улази у приземни дио куће. Овај се у главном дијели на три дијела, од којих се средњи зове *хајат*, а десно и лијево је по једна или по више соба. Хајат може бити отворен, као што је престављен у 57. слици Мерингерова првог рада о босанској и херцеговачкој кући (Wiss, Mith. aus. B. u. H. VII. 273) или стакленим вратима затворен.

У хајату на нижој каменој софици стоје суди за воду (ђугуми и ибрици), а под стрехама стоје велики казани у које се хвата кишница. Хајат је редовно постављен даском, која се жути од чистоће и по којој су простртн ћилими, којима се иде у собе. Обућа (папуче, постуле, кундруре и нануле) остављају се у хајату, па се у собе улази меставама (врста кожне доње обуће), чарапама или босих ногу. У собама при зидовима су начињене вјештачки изрезане *мусандере*, у којима се преко дана чувају душеци, јоргани, чаршави и јастуци. У зидовима су мањи или већи *долафи*, врста слијепијех прозора у зиду, који се затварају дрвеним капком и у којима се чува кава, шећер, а каткад и цио „кахвени такум“ (кавени суди). При шиши је на сва четири зида уска полица, која се зове *раф*; на њему су мали окалајисани *сахани*. Један дио мусандера је просторија за купање и зове се *хаманџик*, из кога води кроза зид мањи „олук“ (жлијеб) у башчу или у *мемишхану* (отменији назив нужника) или се вода циједи низа зид с поља. Интересантно је, што у посматраним случајевима нијесам видио пећи уз хаманџик, што се редовно види у Босни.

Digitized by Google

И под ових соба постављен је даском. Около при зидовима су са све четири стране, до 40 м. високе дрвене *сеђије*, по којима су прострти миндери (дуже стење) и шиљтета (краће стење), а при зиду су јастуци, да се при сједењу услонити може. Јастуци су прекривени из краја у крај дугим платном које зову пешкир. По средини собе је ћилим, а по његовим угловима су негдје серџаде (мањи ћилим), а негдје шиљтета. О зиду виси „пустећија", сасушена и необријана овнујска кожа, која се простире на под кад се клања[1]). У једном углу је *маса*, сто на коме се чувају разни стаклени судови (филџани, маштрафе, кикаре, табаци, плитице, чираци и боце). О зиду је огледало и о њему висе од абдеста (умивање прије молитве) „махраме". У углу од два зида је мања троугласта дашчица, која се у Мостару зове *пазуха*, а у Босни *запис*. На њу се међу ситније ствари: накит при спавању, комади свијеће и др. У соби исто тако има и по гдјекоји *сандук*, у коме се држе чамашири (бијело рубље) и *чекмеџа*, мала скриња за скупоцјене ствари и новце. У православним кућама на источном зиду је слијепи прозор, у коме је једна или више икона (слика свеца, ког та породица слави), а пред иконом је кандило које се пали о свецима. Тај простор зове се *иконостас*, а затварају га мале од чиста платна начињене завјесе; кад се Богу моли, окрећу се сва чељад према иконостасу.

При једном зиду сваке собе и одаје је оџак, исти онакав какав смо преставили у раду о Билећским Рудинама. У њему се ложи ватра, а кад се ова разгори изгрне се жерава на *дагару*, у којој се држе кавени суди с већ окуханом кавом. Да се не би дагара сувише угријала, ватра се држи у мањем зјеластом бакреном суду, који се зове *џехенемлук* (џехенем је пакао; ово је име настало ваљда ради тога, што се суд угрије као џехенем). Чељад сједи на поду на јастуцима и шиљтетима, па надноси руке да се гријy. Собе су у старије вријеме биле кречом обојене, а сада се боје највише плавом бојом. Варошке собе расвјетљаване су мумима (лојаним свијећама), сада свијетле лампе с петролејом. Прозори су затворени *ћерчивом* и *демирима*. Ћерчива су састављена од више четвртастих дрвених оканаца, у која су артијом прилијепљени четвртасти комади стакла. Демири су с поља у прозоре причвршћене, као прст дебеле гвоздене шипке, које служе зато да ко не би продро у собу кроз

[1]) Клањање је муслимански обред при молитви.

Digitized by Google

прозор. За демире су канафом привезана зими ћерчива, а љети се скидају ради велике врућине. На оним одајским и собним прозорима који гледају на улицу или у авлију су кафаси или мушепци, а који гледају у башчу заклапају се дрвеним капцима. Прозори се осим тога застиру бијелим заровима (завјесама).

Пресјек горњег боја једне мусломанске куће у Мостару
Размјер 1 : 150

ссс, сећиње
ш, шиљта
тт, тробозани
а, абдеслук
б, излаз басамака (степеница) из доњег боја
ч, тањи зид је од чатме.

И горњи бој дијели се у главном на три дијела. Из доњег боја долази се у предњи и средњи дио, који се зове *таван*, *крило* или *јазлук*. Таван или крило увијек је нешто изнесен на поље, те се надноси над улаз у собу. Таван је с једне стране отворен, чини цјелину са осталом кућом. У кућа које гледају на улицу тај је таван и ограђен, али је сав у стаклу, те се зове *ћошак*, а каткад и *џамлија*.

Таван је по ивицама ограђен до 1 м. високом оградом, која се зове *тробозани*, а састављена је од дрвених ступчића побијених у таван, који су везани једном гредом по врху. На тавану спава љети готово цијела породица, тада је прострт ћилимима и цијелог љета таван преузима функцију собе: ту се спава, сједи преко дан, једе и клања. У једном углу тавана је оџак, у коме се ложи ватра да се пече кава. У зиду је каткад и мањи усјек за умивање, који се зове *абдеслук*.

С тавана воде у сваку собу засебна врата. Собе на тавану зову се *одаје*; у њима домаћа чељад ријетко спавају. То су просторије, лијепо намјештене у које се уводе странци и у којима спава родбина, кад дође у госте. На тавану је просторија за

Digitized by Google

оставу која се зове *ћилер*. У њему су сандуци са сувим месом, хамбарови са житом, ћупови с медом и мјехови са сиром и кајмаком. Поједине одаје немају нарочитих имена и у свакој нема оџака. У старије вријеме таван се је затварао *ћепенцима*, онаким истим каквим се затварају многи дућани по Босни и Херцеговини. Куће православних и католичких варошана готово су исте, само немају конака.

Општи преглед херцеговачке народне куће.

Из мог и пок. О. Козића рада о кући (Етн. Збор. V). види се, да у овој земљи има више типова народне куће. Тако сам већ у првом раду описао пет типова данашње стајаће куће и нашао један тип који је сасвим ишчезао (савардак) и један тип негдашње стајаће куће који се је одржао као стаја или као мљекарица (колиба). У истом сам раду подијелио све те типове на двије групе и то: на приземне и двоспратне (или чак и троспратне) куће. Нашао сам прелазне облике, из којих се види да се је један тип приземне куће из другог сукцесивно развијао. И ако сам нашао комбинација између приземног и двоспратног типа (ћелица), нијесам нашао између њих прелазних типова. Осим тога истакао сам да су се приземне куће знатно развијале у хоризонталном правцу, док у двоспратних и вишеспратних због претежна развијања у вертикалном правцу приземље бива занемарено и у сточну стају претворено; осим тога у двоспратне куће има типова који су се развијали само у вертикалном правцу (кула), као што их има који се развијали поред вертикалног знатно и у хоризонталном правцу (чардак).

И ако се из описа, пресјека и планова нашег првог рада јасно видјело, ми ипак тада нијесмо истакли важан факт, *да се је развијање херцеговачке народне куће у хоризонталном правцу вршило већином преграђивањем*, а *веома ријетко дограђивањем*. И хоризонтално развијање другог спрата у чардака вршено је на исти начин. Мислимо да смо у појави чатме и перде нашли сигурно

Digitized by Google

средство за испитивање, како су се развијале камене куће у хоризонталном правцу.

У овом раду приказали смо два нова типа херцеговачке куће: дашчару и варошку кућу. Комбиновањем дрвене и камене куће настају куће каменог зида а дрвеног крова. Превлађивањем дрвене грађе бива „притремак" јужне херцеговачке куће претворен у „диванхану" из области Неретве и са Зијемаља. Друкчијим климским приликама изазвана је соба са пећима у кућама високих поља и Површи, а та је ствар утицала на јаче расчлањавање куће у хоризонталном правцу. Из овога се види јасно, како нијесу далеко од опасности да се преваре они, који на основу извјесних начина хоризонталног развића куће, хоће да налазе утицаје из веома далеких земаља.

Као један још неиспитан тип детаљно смо описали варошку кућу. Важно је да се истакне, да је варошка кућа пијеле Босне и Херцеговине, изузевши оне истакнуте разлике, у главном истог типа. Ова једноликост варошке куће на овако великом простору, поред овако разноликих типова сеоске куће и то на много мањем простору, мора свакако пасти у очи. Ћошкови, диванхане, намјештај соба и одаја, оријенталска номенклатура, а нарочито развиће куће и у вертикалном и у хоризонталном правцу и становања у приземљу и у горњем спрату су заједничке особине и босанске херцеговачке варошке куће. Ова једноликост извањског изгледа и унутрашњег распореда варошке куће упућује на истовјетност културних прилика босанских и херцеговачких вароши, док се међутим она разноврсност сеоске куће може протумачити великом зависношћу сеоске материјалне културе од природе земљишта.

Поред ових општих културних момената остају у варошкој кући двије групе ствари, од којих се прва да свести на утицаје муслиманског религијског и прив-

Digitized by Google

редног живота. Тако ја сматрам да се постанак предахарлука, мусафирских кућа, мушебака, кафеза на прозорима, окретање кућног лица од улице, високи зидови око авлије, повлачење куће с улице у средину настањеног простора, појава хаманџика и пустећије могу сводити на утицаје исламског вјерског и фамилијарног живота. С тим у вези оријенталска номенклатура у унутрашњих просторија и у покућству, престирање соба ћилимима, мусандере, сећије дају се сводити на утицаје оријенталске културе и живота, као што се оне сијенице, хамбарови, дрвенице, башче с поврћем испод кућа могу сматрати као посљедице нарочитог економског живота. Оне ствари, у којима се разликује херцеговачка варошка кућа од босанске (отворена диванхана, пренашање љетног живота из соба на диванхану, загријавање одаја жеравом с дагара мјесто пећи, ријеткост пећи с лончићима) дају се сводити на различите климске прилике обију земаља.

Поред ових утицаја, који су дошли од оријенталског вјерског и културног живота, чини се да ће се моћи открити и утицаји других културних средина. Приликом једне мале ескурзије увјерио сам се, да су неки комади покућства (сточићи, сандуци, неки судови) истовјетни и у Боци и Херцеговини. Чини ми се, да ти комади покућства и појава талијанске номенклатуре у сеоској кући јужне Херцеговине упућују на утицаје који су долазили из талијанског кулурног круга. Јесу ли ти утицаји били од важности за општи кућни облик нијесам могао утврдити. Исто тако је важно, што је професор Мерингер доказао да су многи комади босанског и херцеговачког покућства у врло сличним облицима заступљени и у алпиској кући. Појава босанске верижњаче, верига, пријеклада, сацакаа или тронога, нађава и долафа у босанској, херцеговачкој и алпијској кући су ствари, које упућују на извјесну културну заједницу

Digitized by Google

обију земаља[1]). Ипак поред све ове сличности ја не бих могао пристати уз претпоставку, да у томе треба гледати утицаје које је вршила алпијска кућа на босанску и херцеговачку. Др. К. Пач изнио је у једном свом раду слику верига из римског времена, нађених у Дувну, које се по облику и употреби врло мало разликују од данашњих херцеговачких верига[2]). Ова ствар би могла, да схватање цијелог питања донекле преиначи. Вјероватно ће се ствар с временом моћи свести на негдашње утицаје, који су долазили у обје области из исте културне средине.

У Херцеговини се опажа, да разни типови куће с мањим или већим изузецима превлађују у појединим областима. Истакли смо да је дашчара везана за високе, шумске области сјеверне Херцеговине. Исто тако наглашено је, да је камена сеоска кућа продирала од приморја и од појединих вароши у унутрашњост. Она данас превлађује у неким крајевима потпуно. Сламница је опет кућа сиромашнијих области средње и јужне Херцеговине. На овај начин излази, да се за постанак појединих типова куће може поставити ово правило: сељак је првобитно градио кућу од оног материјала, који му је природа његове околине нудила; ради разноврсности тога материјала морали су се већ првобитно развити и разни облици куће. Сваки од ових првобитних типова развијао се доцније засебно, под утицајем разних прилика.

На овај начин постаје јасно, да су утицаји природе на сеоску кућу били веома јаки. У томе смислу важно је дјеломично подударање распореда дашчаре с висинским приликама и формацијама вегетације. За јачину тих утицаја важно је то, што област распрострањења даш-

[1]) K. Meringer, Das volksthümluhe Haùs in Bosnien und der Hercegovina Wiss. Mith. aus B. ù. H. VII, c. 255—261.

[2]) K. Patsch, Prilog topografiji i povjesti Županjca — Delminiuma. Glasnik zem. muz. 1904, III, s. 316.

Digitized by Google

чаре, већином и сламаре, а каткад и плочаре, кад се престави на карти, бива уздужена у правцу СЗ—ЈИ, општем правцу пружања тектонских линија, пластичких елемената, разних климских прилика и формација вегетације овог дијела динарске планинске системе.

Стаје. — Оне стаје које су приказане у описима рудињских и требињских села налазе се у читавој земљи с врло незнатним измјенама. У Горњој Херцеговини измијене свој облик у толико, што добију дрвену грађу. Од важности је што у Горњој Херцеговини (у Гацку и Невесињу) нема оних *јањила* или *јара* са отвореним бедреницама, ни оних *торина* око њих. Због велике зиме сточарске стаје у Горњој Херцеговини се потпуно затворе. Интересантне су и колибе *повожњаче* у Гатачком Пољу. То су мљекарице и *торарице* (чобанске кућице), потпуно од дрвета, чији темељ почива на брвнима, која се по земљи могу вући као саонице. Мјесто великих љетних кретања Гачани љети силазе са стоком у поље, гдје граде торове и гноје њиве. Како се која њива нагноји, тако се и колибе помичу. За једну колибу привеже се један или два пара волова, па је вуку. Ове су колибе ограничене само на поља и то већином на Гатачко, као што се и она народна дрвена кола налазе само у пољима.

Остала проматрања о стајама интересантнија су ради номенклатуре него ради свог облика. Појата у селима око Вележи дијели се на доњи и горњи бој; посљедњи се зове *поступ*. *Кланицом* у тим селима зову мање зградице, начињене од дрвеног материјала с веома стрмим и високим кровом од кровине, који каткад допире до земље. У њој ноћива зими ситна стока. Ако је кућа при страни, зида се уз кућу од дрвета или камена мала зградица, која се у Бил. Рудинама и у Подвележју сове *наслон*, а око Коњица *ајат* (Види слику куће Ивана Томића из Ораховице). Због брдовита и кршевита терена ови су наслони на кућама врло чести, а служе или за оставу или за ситну стоку. По виноградарским областима виде се о јесени мале *пударске стражарнице*, начињене од кољa, прекривене шумом или даском и отворене на све стране. У областима (нарочито карсним пољима), гдје добро расте кукуруз чести су *салаши*, у којима се суши кукуруз. Сточарске колибе по планинама разликују се према томе, да ли је област кршевитија или шумовитија. У првом случају су колибе зидане, од сувомеђине, даском или травом прекривене, а у другом случају граде се брвнаре с кро-

Digitized by Google

вом од дасака. Мјесто брвнаре превлађују у новије вријеме дашчаре са зидом од сувомеђине. Око Мостара честе су беговске „*исходне куће*“ на читлуцима. То су куће, у којима живи агинска породица кад изађе љети у село на хладовину. У кућама су и хамбари, у које се сасипље жито, које ага добије у име хака од кметова. (Види слику из Бањевића у „Атласу“).

VII. Имена области, насеља и других мјеста.

Интересантно је, да су имена главних херцеговачких области изведена већином од разних физиогеографских особина. Така су имена: Хумнина, Рудине, Површи, Планине затим она разноврсна поља (Бијело, Бишће, Невесињско, Гатачко, Фатничко, Дабарско, Видово, Габеоско, Попово и Требињско). На сличан начин добиле су имена и неке мање области као: Ракитно, Дубраве, Блато, Шума, Површ, Зупци, Ватница, Корита, Жупа, Броћно, Храсно, Завоће, Брдо, Церница и Посушје. Од ових разликујемо туђа и теже разумљива имена: Дувно, Бериш, Бекија, Нахија, Габела, Гацко, Невесиње, Турија и Нерства.

Као што се већ и из ових имена види, можемо сва имена насеља и других топографских објеката подијелити на двије групе и то: на имена српска и туђа. Српска имена опет дијелимо на двије групе. У првој су групи она имена, која су постала у вези с природом, разним њеним објектима и особинама; у другој су групи имена насеља, која су постала у вези с човјеком, од људских имена и у вези с разним феноменима људског живота и рада.

У првој групи разликујемо имена, која су изведена из народних имена биља, пластичких особина, облика сеоске околине, њене боје и састава сеоског земљишта; трећу врсту имена чине она имена, која су постала из особина положаја и климе сеоске, а најмање имена изведено је из имена разних животиња.

Digitized by Google

У колико су разне природне особине утицале на постанак сеоских имена види се из овог прегледа:

I. Имена села која су постала у вези с разним природним особинама:

1.) *Имена биља и дрвећа од којих су постала имена неких села.*

просо	1	село	крушка	7	села
калац[1])	1	»	луг	4	»
лијеска	2	»	глог	1	»
дријен	4	»	кукрица[2])	2	»
трн	4	»	папрат	3	»
гљива	1	»	граб	7	»
орах	10	»	трешња	2	»
коприва	1	»	цвијеће	1	»
шипак	4	»	боб	1	»
цер	8	»	репа	1	»
храст	4	»	вино и лоза	4	»
дуб	3	»	чичак	3	»
гај	5	»	шушањ	1	»
јасен	11	»	лопоч	1	»
гора	6	»	грм	2	»
броћ	3	»	јабука	1	»
драча	4	»	витина	1	»
врба	4	»	ракита	1	»
слива	4	»	крек[3])	2	»
дубрава	4	»	кљен	2	»
автовина	1	»	бријест	2	»
вишња	2	»	брштан	2	»
бор	4	»	кошћела	1	»
липа	2	»			
буква	2	»	По биљу је названо дакле	149	села
јаблан	1	»			

[1]) Каоцем се називају прве клице траве, кад избију у пролеће.

[2]) Кукрицама се назива кржљава шума (грабова, храстова), која расте при земљи

[3]) сасушен корјен од дрвета.

Digitized by Google

2.) *Имена села која су постала од разних пластичких особина, физиогеографских објеката, састава земљишта, врста стијена и руда.*

по пољу названо је	16	села	по сутјески (Сутјешница и Сусјечно)	2	села
„ потоку „ „	2	„	„ луци (лука)	4	„
„ равни(ни)	5	„	„ сопоту	1	„
„ долу и доцу	38	„	„ ублу	1	„
„ брду	8	„	„ завали	1	„
„ дрази (драга)	1	„	„ отоку	1	„
„ пологу	1	„	„ прибоју	1	„
„ облику (дуг, округао и т. д.)	11	„	„ прологу	1	„
„ хуму	5	„	„ струги	1	„
„ блату	6	„	„ посушју	1	„
„ мокрини	2	„	„ понору	1	„
„ поду (село Поди)	1	„	„ слату	1	„
„ рудини	1	„	„ пресјеци	1	„
„ груди	4	„	„ лакту	1	„
„ кориту	2	„	„ плочи	1	„
„ ступу и степену	2	„	„ поријама (Порије)	1	„
„ муљу	1	„	„ казану	1	„
„ локви	1	„	„ пресједовцу (Пресједовац)	1	„
„ студенцу	2	„	„ страни	1	„
„ бари	1	„	„ бари	1	„
„ врху	1	„	„ тмини	1	„
„ шпиљи (спиљи)	1	„	„ обзиру	1	„
„ пријесапу (пријеслапу)	1	„	„ бријегу	1	„
„ трусу	3	„	„ греди	2	„
„ котлу	1	„	„ кланцу	1	„
„ језеру	2	„	Свега	149	села

3. По клими и положају: Овдје су она села чија имена почињу са при-, под-, над-, пре-, по-, за-, вр-, доњ-, виш-, (Присоје, Подосоје, Потприсоје. Врпоље и др.) и имена оних села, која сама означује свој положај (као: Ивица, Крај, Закутина и др.) На овај су начин добила имена 55 села.

4. По боји своје околине добила су имена 53 села.

Digitized by Google

5. *По разним животињама и дијеловима животињског тијела добила су имена* 32 села и то:

по свињи	1	село	по јањету	2	села
„ крави	2	„	„ риби	3	„
„ коњу	2	„	„ волу	1	„
„ кртини	1	„	„ вуку	1	„
„ змији	1	„	„ голубу	1	„
„ пароју[1])	1	„	„ жаби	1	„
„ пијавици	1	„	„ чапљи	1	„
„ рогу	2	„	„ лисици	1	„
„ кози	1	„	„ ластавици	1	„
„ косу	1	„	„ кљуну	1	„
„ длаци	1	„	„ кошути	1	„
„ звијери	1	„	„ гагрици	1	„
„ репу	1	„	Свега	32	села.
„ туки	1	„			

6.) *По облику и каквоћи.*

крстат	6	села	тих	1	село.
кисео	1	„	пуст	1	„
гњио	2	„	мек	3	„
слан	1	„	дубок	4	„
тврд	1	„	љут	1	„
власат	1	„	Свега	22	села.

Колико се проматрањем могло установити ова имена настала су у оним случајевима, гдје се који од горњих објеката као ријеткост сматрао. То особито вриједи за она имена, која су изведена од разног биља и дрвећа. Ако у једном мјесту превлађује једна или двије врсте дрвећа, па ако се услијед извјесних погодаба јави једно дрво, које је ријетко у блиској околини, село редовно добије име по томе дрвету. На тај су начин постала имена свих оних села, која су изведена од врбе, јасена, граба, ораха, цера, дуба, храста и других. На овај начин настала су готово сва имена села, изведених из имена разног биља. То је специјалним проучавањем на више мјеста утврђено.

[1]) Пароjем се назива, кад се роjи улиште истог љета коjег је и насађено.

Digitized by Google

Готово исто правило вриједи и код постанка многих имена из друге групе. Познато је на примјер, да су равнине у карсту ријетке и да се свака већа равнина зове поље. Ради тога има у Херцеговини безброј поља̂ с разним атрибутима. Мање карсне утолеглице народ различито назива, према њиховој величини и привредној вриједности. Пространије, карличасте вртаче, чије се дно може орати зову *доловима*; округле, плиће вртаче са дебелим слојем црвенице и наноса зову *долинама*, а кршевите дубоке вртаче, малог дна, стрмих ивица, које се не могу обрађивати зову рупама или рупинама. Како и оваквп долови спадају међу ријеткости у херцеговачкому карсту, по горњем правилу названо је по долу и доцу с разним атрибутима и префиксима тридесет и осам села.

У овим именима има и неких других интересантних ситница. На примјер навели смо, да су по сливи названа четири села. Та су имена интересантна с тога, што њихови сељаци шљиву (воћку) зову шљивом, а своје село Сливом, Сливљем и др. У именима неких села налазимо неколико лијепих географских термина, само у многим случајевима народна терминологија не може да разликује неке јако сличне називе. Тако, на примјер, ми нијесмо могли да утврдимо разлику између термина: *пролога*, пријевора и пријесапа. Чини се да су то синонимни називи за преседлину. Ријеч *пролог* чешћа је у Западној, а пријевор у Источној Херцеговини.

II. Имена села, која су изведена из имена разних брастава, по врстама људског занимања и другим феноменима људског живота:

1.) *По именима појединих брастава и по личним именима* названо је 186 села.

2.) *Села, названа по разним људским артефактима и по занимању становника и њиховим радњама.*

а) по столу	2 села	„	кросту	5	„
„ лађи	1 „	„	шкаљи[1])	1	„

[1]) Шкаљом се зове ситно иступан камен, којим се зачепљају шупљине између камена у зиду.

Digitized by Google

по	чељи	1 село	по	кључу	1 село
»	сјечи	1 »	»	пожару	1 »
»	жетви	1 »	»	засаду	1 »
»	крчевини	1 »	»	клобуку	1 »
»	мосту	2 »	»	међи	1 »
»	гомилама	3 »	»	стубици	1 »
»	плугу	2 »	»	губеру	1 »
»	огради	2 »	»	колима	1 »
»	мрежи	1 »			
»	жрвњу	1 »		Свега	32 села.

б) по	бискупу	1 село	по	бану	1 село
»	месару	1 »	»	глума? (Глумина)	1 »
»	ковачу	3 »			
»	грнчару	1 »		Свега	8 села.

3.) *Села, која су названа по разним врстама насеља и што је у вези с њима.*

по	селу	10 села	по	вашару	1 село
»	граду и градини	9 »	»	оџаку	1 »
»	селишту	5 »	»	кули	5 »
»	оборишту	1 »	»	кући	1 »
»	махали	2 »	»	дому	1 »
»	читлуку	2 »	»	тору	2 »
»	улици	1 »	»	њиви	4 »
»	путу	1 »	»	врту	1 »
				Свега	47 села

Међу именима насеља, која су постала у вези с човјеком и разним његовим радњама, нарочито се истиче група имена на — *ићи*, која су настала од имена разних брастава и породица. Таких имена има 186, а то чини више него двије трећине имена из друге групе. Херцеговина с Црном Гором разликује се у овоме од многих других српских области. Док се овака имена у југоисточној Србији и у Старој Србији махом свршују на-*це*, у Срему и у Босанској Посавини на-*ци* и на-*ни*, у Херцговивии превлађују имена на-*ићи*. Чини се, да овака имена превлађују само у оним областима, гдје

Digitized by Google

има браствене и племенске организације и да се така имена села могу каткад сматрати као преостаци таког живота. Имена на-ци у Херцеговини има веома мало.

При читању Даничићева „Рјечника из књижевних старина српских“ пада у очи, да нека босанска и херцеговачка села имају имена неких средњевјековних великаша. Тако у почетку 15. вијека спомиње се „**Борчинь Корѧнинѣ** човјек војводе Сандаља.“ Ми данас имамо област Корјениће. Кнез Петар Павловић и војвода Радослав Павловић имали су властелина, који се звао „**Радоє Любишинѣ.**“ Познато је да су ови великаши држали поред осталих и крајеве око Билеће и у истом томе крају ми имамо данас село Љубишиће. Исто тако Херцег Стјепан имао је човјека који се звао **Радоє Срьѣскинѣ**, а у Гатачком Пољу има и данас село Срђевићи. Велики војвода Радослав Павловић имао је властелина, који се звао **Вукась Прибиловикь**, а бан босански Стефан имао је жупана, који се звао **Ивахань Прьбиловинѣ.** На њих опомиње село Пребиловци у столачком котару. Исто тако спомиње се кнез **Радиков Цицининѣ**, властелин Херцега Стјепана. Код Требиња имамо село Цицину. На сличан начин може се довести у везу име данашњег села Прибинића у Босни са средњевјековном властеоском босанском породицом **Прибининѣ.** Друга су имена села задржала имена средњевјековних брастава. Така су имена: Мириловићи, Лађевићи (Ладовићи у средњем вијеку), Пилатовци, Добреји (Dobrilli у средњем вијеку) и Бобани. На Малешевце подсјећа селиште Малина у атару општине Зарјечја. Чини се, да је средњевјековно браство Поцрњи (Podzergni) добило име од свог села Поцрња[1]). У неизданим дубровачким архивским списима спомиње се г. 1321. један човјек с презименом Будошевић, а то подсјећа на село

[1]) О овим средњевјековним брастима види Dr. K. Jireček, Die Wlachen und die Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa. Sitz.- Ber. d. böhm. G d. W. Prag, Jahrgang 1879.

Digitized by Google

Будоши. Исто тако спомиње се год. 1305. „Clap Drugovich de Nevesigna"; у данашњем невесињском котару не познајем село Друговиће, али у гатачком и фочанском котару има тако село.[1]) На овај начин чини се, да су многа од ових села добила имена још у средњем вијеку и то од презимена истакнутијих људи и брастава, која су у њему живјела.

Да ова претпоставка није без основа види се из неких надгробних споменика. Тако при улазу у цркву на Влаховићима (љубињски котар) има овај запис: **„Ва име Богь и светог Іована, се лежи Радосавь Влаховићь; иска се ѕ̑на ера лежи на племенитон башини.** и. т. д. (Љ. Стојановић, стари српски записи и натписи, књ. III. 17., Гласник зем. муз. XXIX, 186). Исто тако у Бољунима има овај запис: **„Асе лежи Богаваць тарахь Болуновићь, сами.** и. т. д. (Стој., Стари српски записи III, 21.)

Кад успоредимо број села, која су названа по разним природним појавама (око 430) и број села, која су добила имена у вези с човјеком и разним појавама његова живота (280), онда видимо, да преврађује прва врста имена. Кад додамо и број непознатих имена (око 150), онда видимо, *да је већа половина херцеговачких села названа по разним природним појавама.* У овом раду чешће је истакнуто, да се у Херцеговини чешће осјете јаки утицаји природе на људском животу. И ови бројеви то потврђују.

Веома је интересантна и трећа група сеоских имена. У ту смо групу унијели имена *страног порријекла* и *друга, теже разумљива имена.* Така су имена села: Цим Буна, Родоч, Косор, Кокорина, Бањци, Биоча, Качањ, Цибријан, Моско, Ћурјен, Бахори, Бушћак, Идбар, Цепе, Обре, Бармиш, Шобадине, Дивин, Делеуше, Плана, Беч,

[1]) По ненаданим преписима из дубровачке архиве у земаљ. музеју у Сарајеву.

Digitized by Google

Тепуре, Чехари, Турија, Цагаре, Ргуд, Диндо, Велеуша, Грушча, Туље, Турица, Малкочи, Ломачи, Турани, Лапља, Шпуље, Жвиње, Ротимља, Борут, Хотањ, Хутово, Неум, Бихово, Бобани, Бањевац, Чопице, Рапти, Ускопље, Кочега, Талежа, Цицина, Тули, Турменти, Козмач, Суторина, Цицрина, Чаваш, Чваљина, Котези, Бијача, Дретељ, Габела, Хардомиље, Батин, Риљи, Сопиља, Руштa, Залом, Удрежањ, Шуберин, Бâк, Бачник, Битуња, Бован, Хатељи, Ходово, Кубаш, затим долазе многа имена са нејасним корјеном, а са српским обликом. Ту су имена разних мјеста са корјеном *треб-* као: Требиње, Требимља, Требистово, Требижат, Тријебањ, Требијови и многа друга имена која нам нијесу потпуно јасна као: Врди, Паоча, Вртијеш, Морче, Брова, Хомоље, Угошћа, Пачарани, Отележани, Билећа, Бањевица, Нарат, Пађени, Прераца, Риоца, Паник, Превље, Умољани, Љубуђа, Очркавље, Свјенча, Тиње, Дудле, Удора, Рабрани, Невада, Зачула, Увјеће, Кучма, Скозјигрм, Дврсница, Кашће, Улог, Клечак.

Др. Ћ. Трухелка покушао је да протумачи имена главних босанско-херцеговачких ријека и планина помоћу свог знања из данашњег арбанашког језика.[1]) Препуштајући одговорност за тачност погледа и закључака писцу, ми ћемо овдје изнијети главне ствари из тога рада. На тај начин *Босна* (Basante старог вијека) значила би ријеку која тече с ону страну планине, а Неретва ријеку која тече између планинских вијенаца. Име *Дрина* (Drinus), по тој етимологији потиче од ријечи *drün*, што значи браву или кључ. У имену *Рама*, налази арбанашки корјен *ра-*, којим се назива све што бучи (жубори). *Плива*, (у средњем вијеку Плеба, Плева) постала је од арбанашког *Плех-*, што значи талог. По истој етимологији село *Залом* и

[1]) Les restes illyriens en Bosnie par le Dr. Ciro Truhelka. Paris 1900. c

Digitized by Google

Заломски Поток долазе од арбанашке ријечи *лом*, *лум*, што значи ријеку. Имена врхова *Малтокет*, Мантокит, која народ каткад скраћено зове Кита, имају арбанашки корјен *мал*, који значи планина. Име планине *Прењ* долази од ријечи *прехен*, која значи средину, прси. (Једно село у стол. котору и један врх на Црвњу зове се исто тако Прењ). Име *Скупи* или *скип* значи орао. Од те ријечи потичу српска имена Скопље (у Босни и у Старој Србији) па ваљда и Ускопље у Херцеговини. Најнижи дио Љубишког Поља зове се *Бериш*. То долази од арбанашке ријечи *берек* или *берак*, што значи мочвара.

Т. Ипен написао је чланчић о географским именима у Арбанији.[1]) У томе чланчићу падају у очи ова имена: *вија*, значи канал. Вјероватно из тога је изведено име босанске ријеке и области Вијаке. *Зал*, значи облутак, шљунак, а затим суво рјечно корито. Спајањем ове ријечи и ријечи *лом* могло је настати и име Залом. *Метех* значи зимовишта. Ипен тврди да име Метоја (Метохија) потиче од ове арбанашке ријечи. Ако би се то могло доказати, онда би и херцеговачка Метоија (варош Гацко) била арбанашког поријекла. *Чафа* (или Ћафа?) значи кланац (Pass), од те ријечи могло би постати име врха Ћабе на Трескавици.

Интересантно је да *Л. Талоци* налази арбанашка имена чак у сјеверној Босни. У повељама спомињу се имена села Чечава и Туклек. Туклек би значило „земљу старе Дукље“(!), а етимолошки племенску земљу (тук-земља, лек-племе). У имену Чечава налази корјен *чеч*, а та ријеч „арбанашки значи тјеснац“.[2]) Вјероватно

[1]) Über die geograpischen Namen in Albanien von Theodor A. Jppen Mith. d. k. k. Geogr. Gesellschaft in Wien. 1904. Helt. 1. u. 2.

[2]) Dr. Ljudevit pl. Thallóczy, Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje körmendskog arkiva. Гласник земаљског муз. 1908 с. 419.

Digitized by Google

тај ће се корјен моћи открити и у именима херцеговачких села Чичева (у Горњој Неретви) и Чичево (код Требиња). Близу Мостара има мјесто Бабун (у долини Радобоље), арбанашки *бабуне* значи житна мјера.[1]) *Bałe* значи чело, а bal'óš, ba'làš значи коње и волове који имају бијело чело. У Херцеговини се *бањом* (придјев бањаст) зове бијела овца, која има црне мрље по глави или црна коза с бијелим мрљама[2]). *Бар* значи сијено, трава. Вјероватно је од исте ријечи потекла српска ријеч бара, која у Херцеговини значи ливаде, сјенокосе на обалама ријеке, који су због тога мочварни.[3]) *Дјепе, дјеп* арбанашки значи колијевку. Од те ријечи могло би потицати име села Цепе код Коњица.[4]) Ово име подсјећа на турску ријеч цеп, али облик цепе лакше је извести од арбанашке ријечи. Име Дретељ могло би постати од арбанашке ријечи *dređe*, која значи Erdbeere, Hitzblätter.[5]) *Kets, kats* значи козу, јарчића.[6]) Вјероватно од те именице потиче узвик: кеђ, кић, кећа и кића, који употребљују херцеговачки чобани кад гоне козе, а за другу стоку имају друге узвике. Име брда *Кукун* (код Фатнице) могло би настати од арнаутских ријечи *кук*, што значи црвен и *кун* што значи сјекиру[7]). *Кен* значи пас, у Херцеговини се младо псето чешће зове *ћено*.[8]) У Маглићу има цирк, чије је дно посуто веома крупним стијенама и зове се *Шкембетиня*. (Глас срп. краљ. Акад. LXIX. 185). У арбанашком *шкеми, шкемби* значи Felsen, Klippe.[9]) Д-р К. Јиречек тврди и да је име данашњег села Бурмâзâ у столачком котару арбанашког поријекла. (Die Romanen etc. c. 41).

Међу именима страног поријекла, чини се, да ће бити и имена романског поријекла Мени се чини, да ће романског поријекла бити ова имена: Ротимља (у столач. котару), Конгора (у Дувну,) Турија (у коњичком

[1]) [2]) [3]) [4]) [5]) [6]) [7]) [8]) [9]) Gustav Meyer, Etimologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache. Strassburg 1891.

Digitized by Google

котару), Тули, Турменти и Туље (у требињском котару), Габела, Цим (код Мостара), Плана (у билећском кот.), Варда[1]) (брдо код Мостара), Вардар[1]) (брдо код Билеће), Планик (село код Требиња и брдо у Бањанима), Планици између Гацка и Билеће, Догање („село" у Шобадинама код Билеће), Дракуљица (брдо код Билеће), Капор и Поткапорје (брдо код Билеће и презиме једне породице), Дивин (преседлина између Фатнице и Дабра), Коравлица (село у Опутној Рудини), Тухор или Твор (брдо на западу од Билеће, Леутар (више Требиња), Цицина (у треб. котару), Кочерин, Тузани, Сомина и Буна. Поред тога има интересантних имена и у других географских објеката (планина, брда, њива, врела и др.), али се њима нећемо бавити.

Ова проматрања слажу се са резултатима, до којих су дошли испитивачи римске културне периоде готово потпуно. Ми смо истакли, да су илирски становници Херцеговине у посљедним вијековима римске власти били у толикој мјери поромањени, да су примили много елемената из римске религије, обичаја и да су се служили и латинским језиком. Чини се да је тај исти народ још једном сличну судбину преживио послије српске сеобе. Илирска (арбанашка?) и романска географска имена доказују извјестан континуитет између данашње и преславенске географске номенклатуре, а то доказује да је било јачих веза између старог поромањеног илирског и доцнијег српског становништва.

VIII. Постанак села и порријекло становништва.

1. Политичка географија Херцеговине у средњем вијеку.

Као што је познато, име Херцеговина је постала тек у у новом вијеку. Поједини крајеви данашње Херцеговине пра-

[1]) Ова имена потичу вељда од guardare. И данас ријеч *варда* живи у народу, особито код чобана, кад се по ноћи довиђу. О тој ријечи види Patsch. Zur Geschichte u. Top. v. Naron. p. 34. примјед. 4.

Digitized by Google

падали су у средњем вијеку већином Хуму и Травунији. Осим тога данас се сматрају дијеловима Херцеговине и неки крајеви старе Неретљанске области, Босне и Рашке.

Источне крајеве обухваташе Травунија. средње Хум или Захумље, а западне Неретљанска.

Граница између Травуније и Хума ишла је од дубровачке Ријеке преко Попава, између Љубомира и Љубиња, Фатнице и Дабра, Гацка и Невесиња. Погранична хумска варош на сјеверу бијаше Коњиц, а Травунија допираше до Чемерна. Већина травуњских жупа задржала је све до данас своја средњевјековна имена, само се стара жупа Врм зове данас Корјенићи.[1])

Област Хум или Захумље захваташе на истоку жупе Попово, Дабар и Невесиње. Испрва му је граница ишла на сјеверу долином Неретве, доцније пређе хумска граница и на десну страну горњег дијела Неретвине долине. Од првобитних хумских жупа и мањих области сачувале су ове до данас своја средњевјековна имена: Попово, Дабар, Невесиње, Дубраве и Бротњо. Данашња област Мостарско Блато звала се Блатна Жупа, а Габела се звала Лука. Чини се да је данашње Поље ниже Мостара прозвано Бишћем тек доцније по дворцу Бишћу.

На морској обали бијаше област Неретљанска, која ово своје име промијени доцније и прозва се Крајина. И Неретљани и Крајишници били су познати као добри морнари, који се често бављаху пљачкашком привредом. Велик дио Неретљанске припада данас Далмацији.

Мисли се да су се Срби потпуно населили у Херцеговини у исто вријеме, кад и у осталим српским земљама. То је било у почетку VII. вијека послије Христа, када сјеверозападна граница византијског царства не бијаше ради ратова с Перзијом, довољно заштићена. Чини се да су Срби и у Херцеговини затекли остатке старијег становништва. У средњем вијеку у планинама травуњским, хумским, зетским и далматинским живљаху сточари романске народности, који се по своме језику разликоваху од романског становништва далматинских вароши.

Ови Романи биће по свој прилици поријеклом од оног романизованог римског становништва, које као што смо већ једном

---

[1]) О средњевјековним жупама у Хуму и Травунији види Dr. K. Jireček, Die Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Prag 1879. c. 22—25, 74—75. u. 250. 255, затим J. Дедијера Билећске Рудине. Насеља II. с. 673—678.

Digitized by Google

истакли, још за вријеме Римљана, говораше покваренim римским језиком. С временом то становништво би посрбљено.

Зна се да су Неретљани живјели дуго времена полунезависним животом, гусарећи по мору и ратујући с Млечанима и Византинцима. Када Хум и Травунија постају засебним областима, не зна се. У X. вијеку у Хуму владаше кнез Михајло Вишевић, који пристајаше сад уз Византију сад уз бугарског цара Симеуна. На тај начин пође му за руком да своју државу сачува од Петра Гојниковића, који својој држави поред осталих бијаше припојио Неретву. Послије рата с Бугарима (од г. 928—927) загорски Срби остадоше у бугарским рукама, једино Хум, Требињска и зетски крајеви остадоше у рукама Михајловим.

Године 931. утече Часлав Клонимировић из бугарског ропства и ослободи Србе од Бугара. Његову власт признаше и приморске српске области: Зета, Требињска, Хум и Неретва. Пошто цар Самуило у X. вијеку свлада и заробн кнеза Владимира, присили поред осталих травањске и хумске кнежеве да му признају власт. Удавши доцније за Владимира своју кћер, врати му Зету и Погорје, а његову стрицу Драгославу Требињску и Хум.

Године 1018. признају сви Срби грчку власт, али године 1040. потуче требињски кнез Војислав грчку војску, освоји Хум и Неретву (у којима раније владаше кнез Љутовит). За владе његова сина Михајла Војислављевића би спојен Хум с Неретљанском у једну кнежевину.

Године 1165. грчки цар Манојло осваја цијело Балканско Полуострво. С осталим српским областима дођоше под византијску власт и ове три. Манојло даде Хуму аутономију и постави за автономног кнеза Мирослава. Немања је завладао и овим областима, пошто је побиједио своју браћу.

За вријеме Стевана Првовјенчаног удари брат краља угарског Андрија на српску државу и освоји Хум (1198 г), али се Хум брзо одвоји од Угарске и у њему завлада кнез Петар, који ускоро затим признаде над собом власт Стеванову. Око год. 1219. оснива се епископија у Хуму (у Стону). Године 1237. освоји мађарски краљ Коломан Хум, али када год. 1241. ударе на Мађарску Татари, постаде у Хуму независан Андрија, син Мирослава брата Немањина Андријин син Радослав признаде угарско старјешинство над собом, али Хум би ускоро опет 1254 повраћен српском краљевству. Зна се да је краљ Милутин прије ступања на пријесто управљао Зетом, Требињем и Хумом.

Digitized by Google

За вријеме борбе између Владислава (сина Драгутинова) и Стевана Дечанског босански краљ бан Стеван П. Котромановић отргне Хум од краљевине и придружи својој бановини (1324).

Године 1349. цар Душан је ударао да освоји Хум, али без успјеха.

Послије смрти краља Твртка наступише и у његовој држави сличне прилике као у Немањићкој држави послије смрти Душанове. У Хуму, Попову и на Приморју (између Дубровника и Стона) владаху Санковићи, чију државу доцније раздијеле између себе Павле Раденовић и Сандаљ Хранић. Поред своје територије у Босни, Павле доби тада области око Билеће с Бањанима, Требиње, Клобук са жупом Врмом и Конавле. Сандаљева држава поред других разасутих територија обухваташе област Дрине до на Лим, Таре и Пиве, а осим тога на обали Рисан и Драчевицу с Новим, а неко вријеме и Будву. Године 1404. уништи Сандаљ власт Радичеву (који је био опет постављен у Хуму) и освоји цио Хум с Благајем. Сандаљев синовац и насљедник *Стјепан Вукчић* оте од Павловића Требиње с околином, а затим прошири своја освајања према сјеверо-западу готово до Сиња. На тај начин постаје *Херцеговина*, држава Стјепана Вукчића Косаче. У последње дане своје владе признаваше Стјепан турску власт над собом. Године 1479. пропаде његова држава и постаде санџак у вилајету босанскоме.

Као што се из свега види области данашње Херцеговине спојене су у два маха у једну цјелину: За вријеме владе Михајла Војислављевића Хум и Неретљанска бише спојени у једну цјелину; тој заједници придружи Стјепан Косача Требиње с околином.

Историја Херцеговине под Турцима није довољно позната. Зна се да је херцеговачки војвода Грдан 1597. године дигао устанак, кога су Турци брзо свладали [1]) Исто тако зна се да су Херцеговци учествовали у општој српској сеоби под патријархом Арсенијем Чарнојевићем. Цијелог турског времена Херцеговина је страдала од нападаја сењских и котарских ускока. Осим тога у почетку 18. вијека она је постала поприште између Турака и Млечана. У 19. вијеку настаје поново рад на ослобођењу и уједињавању српских области. Између свих неослобођених српских земаља. Херцеговина је, опирући се на помоћ Црне Горе,

[1]) Ст. Станојевић, Историја српског народа. Београд, 1908. с. 263.

Digitized by Google

највише учествовала у томе раду. Осим тога она у првој половини учествује и у борби коју су босански Мусломани водили с Портом. У тим борбама Али паша Ризванбеговић постаје херцеговачким везиром, а Херцеговина се одваја од Босне. Историја Херцеговине у другој половини 19. вијека дијели се на два дијела: доба устанка против Турака и доба окупације. Својим устанцима су Херцеговци су били толико успјели да мал' да нијесу добили аутономију.

Године 1878. већи дио Херцеговине окупира Аустрија. источни дијелови припадају Црној Гори. Иза окупације воде Срби православни и муслимани борбу с аустријским властима за политичке, привредне и просвјетне слободе.

* * *

Кроз Херцеговину иђаху главни *трговачки аутови*, којима се вршила знатна трговина између Дубровника, његове ближе околине и појединих области данашње Херцеговине, Босне, Новопазарског Санџака, па и Западне Србије. Ти путеви бијаху везани за оне двије велике прегибли, којима се отвара приступ из унутрашњости у Јадранско Приморје. То су долина Неретве и прегибао између Требиња и Дубровника. И ако је прва у досадашњим проматраним случајевима била увијек важнија, у овом случају чини се да је пут, који је ишао од Дубровника, Требиња и Рудина био најважнији пут. То је свакако у вези с другим моментима, а особито с тадашњим правцима трговине и с положајем Дубровника, тада најзнаменитије трговачке вароши у овом дијелу Јадранског Приморја.

Први пут, полазећи из Дубровника с јужне градске капије (с Плоча) ишао је путем уз брдо *Свети Срђ*, затим на *Бргат*; код данашње *Царине* (тадашњих *Леденица*) прелазио је пут на територију српске државе. За пет сати из Дубровника стизало се у *Требиње*, одатле преко *Јасена*, *Љубомирског Поља* и *Мириловића* у *Билећу*, гдје бијаше турског времена знаменит караван-серај. Из Билеће је ишао на *Трновицу* преко *Корита* у *Церницу*, у којој бијаше иза године 1380. царинарница с малом трговачком колонијом и у којој је све до друге половине 19. вијека сједила власт гатачког кадилука. Одатле је пут ишао преко области Гацка, на преседлину *Чемерно*, кроз долину *Сутјеске*, на стражарницу *Вратар*, (у којој је за вријеме Херцега Стјепана била царинарница) и *Тјентишта*, у којима године 1450. бијаше исто тако царинарница. Уз долину Дрине долазило се

Digitized by Google

је у *Хочу* (Choza, Chozza) данашњу Фочу, у којој неко вријеме бијаше сједиште херцеговачког санџакбега.

Одатле је пут ишао на Горажду, Пријепоље и Сјеницу у Ниш.

Знатан саобраћај вршио се у средњем вијеку морем од Дубровника преко Стона и ушћа Неретве. Ушће Неретљанско имало је у средњем вијеку за земље босанско-херцеговачке таку трговинску важност, какву су имала „на југу ушћа Дрима и Бојане за Албанију и Србију.“

Мјесто овог морског пута развија се у новом вијеку сувоземни пут, који је ишао из Дубровника преко Царине, на Попово, Љубиње, Столац, Дубраве у Мостар и одатле преко планина у сјеверну Србију и у Угарску.

На ушћу Неретве бијаше безброј мањих факторија и стоваришта, које посјећиваху морнари цијеле Далмације и сусједне италијанске обале. Од таквих мјеста особито се спомињу острва *Осиљ* и *Посредница,* а цијела неретљанска трговина бијаше сконцентрисана у *Дривима* или Дријевима (mercatum или forum Narenti); то бијаше отворени „burgus“, кога од поплава штићаху насипи; ту бијаше велика царинарница, сони магазин и дубровачка колонија. На томе мјесту начинише доцније Млечани градић Габелу, чије се и данас рушевине у селу Габели виде. Пут је ишао од Дрива према сјеверу на Горицу (која бијаше једна од најзнаменитијих скела у доњем току Неретве), дворац Нови и град Крушевац. Ту прелазаше друм преко Неретве и ићаше лијевом обалом Неретве у Бишће под замком Благајем, гдје је на Буни била малта а доцније и царинарница. Данашњег Мостара не бијаше у средњем вијеку. Први траг од једног насеља на његову мјесту јавља се године 1452., када писаху Дубровчани некојим својим земљацима који бијаху у служби деспота Ђурђа, да се Владислив Херцеговић дигао против свога оца и неколико његових градова освојио; међу овима спомиње се Благај и „do castelli al ponte de Neretua.“ При крају XV. вијека јавља се овдје мјесто *Мост*, *Мостићи* или *Мостар*, управо *Мостари* и бијаше столица турског војводе. Насеље бијаше згруписано око једног моста и то дрвеног, и процвјета послије пропасти Благаја нагло. Турски географ Хаџи Калфа († 1648), прича да је овдје био некад велики дрвени мост на ланцима и да је доцније за вријеме сул. Сулејмана II. у год. 974 (по Хеџри)

Digitized by Google

начињен познати камени мост, који у једном луку веже оба бријега Неретве.«[1])

Од Благаја ишао је пут долином Неретве уз *Порим*, који се сматрао границом између Хума и Босне и ако је права политичка граница ишла иза Коњица. На Врапцу бијаше царинарница, а исто тако у Коњицу. Одатле је пут ишао преко Ивана и Лепенице у Високи.

Трећи важан пут био је уздужни пут, који је ишао од Лијевна преко Дувна на Кочерин, одатле на Блато (сада Мостарско Блато) у *Блатној Жупи*, преко Благаја у Невесиње. У близини Невесиња, које у средњем вијеку припадаше Хуму спомиње се у XV. вијеку град Вијеначац. Из Невесиња иђаше (турског времена веома живи) караванski пут на царинарницу у Конац пољу у Невесињу, а одатле у крај који се је и у средњем вијеку звао Загорје. Главни пут је ишао међутим долином Заломке, (на паланку Залом), на Гатачко Поље, и онда кроз Дугу у Оногошт (Никшић) и преко Спужа у Скадар. Овим је путем ишао један дио крсташке војске, која је г. 1096. ишла под вођством грофа Рајмунда преко Бал. Полуострва.[2])

2. О постанку села.

Ријетко је село у јужној Херцеговини, у чијој близини не би било каквих остатака од старине. Што идемо даље према Сјеверу и што се пењемо на веће висине, остаци из старине су све рјеђи. Та разлика у старости села осјећа се и у народном предању о постанку појединих села. У Хумнини и у већини карсних поља тешко је што дознати о постанку села. Тако смо видјели у Билећским Рудинама, да су сва села по брдима већином млађа и то да су постала тек за турског времена, а да се селима у низинама не зна постанка. У Горњој Херцеговини особито у Невесињској и Гатачкој Површн врло су честа села, о чијем се постанку зна причати,

[1]) Jireček, Die Handellsst. 79, 80. — турски путописац Евлија Челебија Гласник зем, муз. XX- 1908. 61) прочитао је исту годину, а Wilkinson год. 1087.

[2]) Податци о историји и путовима средњевјековним узети су из дјела: (Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, Историја српског народа. I. и II. Београд 1890 и Јиречек, Die Handelsstrassen etc.

Digitized by Google

и ако нијесу ријетка ни така, о чијем се постанку не зна ништа.

Чини се да су новија села постајала друкчије у средњој, а друкчије у сјеверној Херцеговини. *У средњој Херцеговини постајала су села на мјестима некадашњих јесеништа и пролетишта, која су била у атару старих села, а новија села сјеверне Херцеговине постајала су од летних катуна хумљачких и рудињских сточара.* У Невесињу се прича, да су нека села засновали некакви чобани, који су дошли од Житомислића. Овај процес претварања катуна у села вршен је знатно и у 19. вијеку. Тако је преседлина Чемерно насељена тек у другој половини 19. вијека, а Горња Зијемља тек послије окупације. Да тај процес још није потпуно завршен, свједоче она љетна и зимска села око Бијелог Поља и Ракитна и она планинска имања по Гатачкој и Невесињској Површи сељака из Рудина и из Хумнине. Послије окупације многи су сељаци куповали имања у Горњој Херцеговини само да би се могли бавити агрикултурно-сточарским начином привреде, с којим херцеговачки сељак најлакше економише.

И према остатцима од предисторијских и римских старина и према оним причама о старом становништву чини се, да су у Херцеговини наприје насељене ниске области, карсна поља и речне долине, и да се временом колонизирање земље вршило помоћу љетних и јесењих катуна у правцу према планинама средње Херцеговине и према високим заравнима сјеверне Херцеговине. Чини се да висинске прилике Херцеговине стоје у обратној размјери са старином села, јер што је област виша, села су јој млађа.

Западна Херцеговина и у томе се разликује од источне. Стара села са траговима римског живота нађу се у планинским областима (око Дувна и Ракитна), док

Digitized by Google

су римске старине у високим областима источне Херцеговине врло ријетке.

Поријекло становништва.

1. Старинци.

И ако је Херцеговина населила својим становништвом разне српске области, ипак је у њој остало доста веома старих бластава, која су се обично разгранала на безброј „кољена“ или пасова. Међу тима старим породицама има их доста, за које се тврди да су у Херцеговини „старјеници“, а има их, за које се зна да су досељеници.

„Старјеницима“ се сматрају оне породице, које тврде, да живе у Херцеговини још прије досељења Турака. Таких породица има у Билећским Рудинама двадесет. Међу тим породицама има их неколико, које су јако разгранате и чијих чланова има у многим дијеловима Херцеговине и Босне, а има их, које ни данас не броје више од неколико кућа. Таке мале старјеничке породице су врло честе у Љубомиру и његовој околини. Исто тако има у Мостаћима, Рупјелима, Засаду и другим селима око Требиња неколико старјеничких породица. Али та браства нијесу тако јако разграната као она из Билећских Рудина, ипак по многим мјестима Босне и Херцеговине има појединачно разасутих чланова од ових брастава, али и то само по варошима. И у другим областима требињског котара, парочито у Шуми, Површн и Зупцима има доста старјенака. † О. Ђ. Козић утврдио је, да од 133 брастава, колико их има та област, 33 припада групи старјеника.

Према испитивањима села † О. Ђ. Козића и у Попову има доста старјеника. Трећа област у којој има доста старјеника јесте Подвележје са неколиким сусједним селима. У Подвележју и у разним селима око Вележи нашли смо 19 старих брастава, од којих су

Digitized by Google

већина Мусломани, познати херцеговачки сточари, који причају да су „од Срба“ и да су се „потурчили“ послије „фета“ т. ј. пошто су Турци освојили Херцеговину.

Четврта област, у којој има сразмјерно доста становника је Борач. И у Борчу има безброј мусломанских породица, које причају, да „од вазда“ живе у Борчу, да су „од Срба“ и да су се „истурчили“ на Божић у јутро, сва област. Они се и данас држе неких обичаја, који се врше о хришћанским празницима. Пошто цио Борач није испитан, не знамо колико тамо има старинаца.

Исто тако има по Дубравама и око Стоца „Балија,“ који већином престављају старинце.

Осим тога нађе се по цијелој Хумнини породица, које тврде да су врло старе или чак да су старинци. Тако је пок. Козић нашао старинце у овим селима Пољицу 1 браство са три „породице“ и са 18 кућа, у Загори 3 пор. са 5 кућа, у Власачама 2 са 3 куће, Раптима 1 са три пор. и 7 кућа, у Диклићима 1 са 10 кућа, у Дријењанима 1 са 5 пор. и 18 кућа, у Јасеници (Бобани) 1 са 2 пор. и 5 к., у Вељој Међи 1 са 3 пор. 17 кућа и 1 са 6 к., у Ћетољубу 1, у Ивици 1 са 3 пор. и 14 кућа, Крушевици 6 са 18 кућа, у Глеђевцима 7, а у вароши Љубињу 10.

У распореду старинаца падају ове ствари у очи. У планинским областима превлађују муслимански старјеници, у јужној и средњој Херцеговини православни. У сјеверном дијелу Рудина, затим у Гацку и Невесињском Пољу, изузев Балије, мање је старинаца.

Важно је, да смо међу католицима нашли врло мало старинаца. Нашли смо старих породицâ, које немају породичне традиције, али те ми не рачунамо у старинце. Старинцима рачунамо оне породице које и околна села сматрају „старјеницима.“ Таких католичких породица нема готово никако.

Digitized by Google

Поред ових набројаних има старинаца разасутих по Габели, Гацку, Фатници, Корјенићима, Љубомиру, али махом у облику малих неразгранатих породица.

Колико у којој од споменутих области има старинаца приказаће се у прегледима миграција у појединим областима.

Народно предање и историјске вијести о старим браствима.

У опису „Билећских Рудина“ ја сам навео 20 старинаца, од којих су се неки распали у више брастава, чији су се чланови разасули по цијелој Херцеговини и ближим земљама. Међу тим фамилијама споменуо сам, да су најразгранатији и најмногобројнији потомци старих *Малишеваца* и *Предојевића*. И ако се данас нико не зове тим презименом ипак се зна, које су се фамилије негда звале Малешевцима и Предојевићима.

О браству *Малишевцима* или Малешевцима се прича, да су првобитно становали у данашњем селишту Малини (на путу из Требиња у Билећу) и да су се послије проширили и у оближња села: Скроботно и Врбно; зимске торине су им биле на Видњама (у Опутној Рудини), а љетна планина на Кручици код Волујака. Ту су живјели све до турског времена, када им једном дође на конак некакав пашалија и почне чинити зулуме. Домаћин Малешевски, који се звао „Малеш војвода“ са осам синова ухвати пашалију, закоље га и ухвати од његове крви у лонац који остави на пријеклад. Исто тако задрже његову сабљу, која је била богато опремљена. Послије неколико година одједном почне врети крв у лонцу, стари се препане и рече синовима, да бјеже. Сви пристану, само најмлађи, који је вјечито живио код стоке не хтједе, већ остаде на Видњама и од њега су све породице у Херцеговини, које славе Игњат-дан. Оно осам породица побјегну „низ Босну“ и придворе се у једног бега. Кад би први

Digitized by Google

Божић, бег им дође у јутро на „полажај“ и честито дарова бадњаке. Да се одуже бегу, они му дарују ону сабљу. Али, кад бег прочита на сабљи име свога сина, стави их на муке и они признадоше, шта су учинили, а бег исијече све мушкарце. Неколико жена остаде трудних и од њих су они у Босни, што славе Игњат дан.

Има данас више породица, које славе Игњат-дан и све причају, да су из Опутне Рудине и то већином од „малешевског братва“ или од породице Алексића.[1]) Осим тога прича се, да је било и калуђера из те породице, од којих је један обновио манастир Добрићево, кад су га Турци једном порушили[2]).

Иларион Руварац и В. Јагић написали су чланчић о Јовану Малешевцу, ђаку требињског манастира и преписивачу црквених књига. Да би се објаснило питање о поријеклу Јована Малешевца штампао је Јиречек на истом мјесту неколико историјских биљежака о братству Малешевцима, који су у XV. вијеку живјели у држави Павла Раденовића бавећи се сточарством и кирицилуком. На основу тих биљежака чинило се, да је браство било још тада разгранато, јер се спомиње Керак Милошевић из катуна Малешевци.[3])

Дакле историјска факта потврђују народно предање у овим тачкама: Малешевци као браство (или катун) постајали су, браство је било разгранато, а био је и један калуђер. Професор Јагић спомиње ускочког попа Јована Малешевца у Хрватској. Јагићева претпоставка

---

[1]) Те су породице у Опутној Рудини: Алексићи, Стојићи, Ђоровићи, Јарамази и Шупићи; у билећеком котару: Јанковићи, Дедијери, Алексићи и Крњи, у гатачком: Мандићи, Ковачевићи и Дедијери, у мостарском: Срне и Дуде (у вароши Мостару) и Пантићи у Биј. Пољу, у требињском Ђерићи, осим тога има разасутих породица од овог брастава по столачком, коњичком и фочанском котару.

[2]) О томе предању види Л. Нинковић: Монографија манастира Добрићева. Мостар 1908.

[3]). Arhiv für Slavische Pilologie XXV, 465—467.

Digitized by Google

да би тај поп могао бити од тог браства није без разлога, јер ћемо у одјељку о исељавању из Херцеговине видјети, да је било многобројних и то недавних исељавања из Херцеговине у Хрватску. Браство Кочићи из Раткова у Босни слави Игњат-дан, а веле да су поријеклом из Херцеговине. Пошто у Херцеговини не слави нико други Игњат-дан осим малешевских потомака, могло би се помишљати, да су Кочићи од оних Малешеваца, о којима се прича, да су иселили у Босну.

Друго исто тако јако браство јесу потомци породице, која се некад звала *Предојевићи*.

На старом друму у селу Пријевору код Билеће има „Приметна Голима", на коју сваки сељак баци по камен, кад прође, само то не чине чланови оних породица, које веле да су поријеклом од старих Предојевића. О тој гомили има у народу једна жалосна прича, која се каткад пјева као пјесма. У њој се прича како је у Пријевору иза турског освојења живио стари кнез Предојевић са својих осам синова и с Ненадом, својим унуком од најстаријег сина Којадина, који је био умро. Једном му дође наредба од турског цара, да да̂ свог најмлађег сина цару у војнике. По наговеру своје жене не даде свог сина већ свог унука. То опази на вријеме Ненадова мајка, па побјеже с дјететом у планину, али је ухвате и одведу јој сина у војнике. Дијете се одликовало бистрином и храброшћу, па је постао најпослије пашом. Дошавши у Херцеговину баци свог дједа под гомилу, начини себи џамију, а мајци цркву у Билећи.[1])

Да је збиља живјело браство Предојевићи потврђују дубровачки архиви и то више пута. Тако у штампаним изватцима из тих архива спомиње се „Росгаес

[1]) Од Предојевића су Радмиловићи, Бајевићи, Козјаци, Лери, Јокановићи, Боботи и муслимани Мургузи у билећском, Манигоде у коњичком, Поповићи, Зиројевићи и мусломани Логе у гатачком котару. Осим тога има под Мајевицом Зло Село, које је насељено Предојевићима из Херцеговине.

Digitized by Google

Predoeuich Vlachus comitis Pauli", који је на двадест и пет коња изгонио со из Дубравника.[1]) Осим тога зна се, да је био и један паша који се звао Херцегли Гази Хасан паша Предојевић, за кога неки тврде, да је порријеклом из Б. Крајине, али из самог атрибута Херцегли види се да је из Херцеговине, као што је то и Башагић тачно опазио.[2])

Пок. Обрен Козић забиљежио је као једну од најстаријих породица *Љубибратиће* у селу Љубову, која прича да је некад становала у Требињу и која је у сроству са свима оним породицама око Требиња, које славе Климуњ-дан.

Да је ова породица била знаменита види се по томе, што је било и владика Љубибратића. Да је то збиља стара породица види се по томе, што Љубибратиће дубровачки споменици 15-ог вијека спомињу као знатну породицу у Требињу.[3])

Исто тако је разграната породица Милићевићи, за коју народ прича, да потиче од некаква бана *Будеча*, који је живио у Билећи пред долазак Турака и чије се имање протезало „од Бањова Мрамора до Крњина Камена" и захватало готово цијелу сјеверну половину билећског котара. У споменицама нијесам могао наћи никаква Будеча. По народном предању и времену, у коме је живио, могао је то бити какав властелин Павла Раденовића, његових синова или Херцега Стјепана. Међу властелом тога времена нијесам нашао никаква Будеча, али јесам Будисава Богавчића, властелина војводе Радослава Павловића, који се чешће спомиње само с именом Будисав, а једном и Богавчић[4]).

---

[1]) Jireček, Die Wlachen und die Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa. Sitz — Ber. d. k. böhm. Ges d. Wiss. 1880. c. 121.

[2]) Bašagić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1900 c. 42

[3]) Jireček Handelsstr. 38—Љубибратићи се чешће спомињу. У XVIII. вијеку било је више владика Љубибратића. О њима види: Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи. књ. II. с. 426, II, с 5, 10, 427, 452.

[4]) Miklošić, Monumenta Serbica 319, 323, 325, 341, 370, 375, 397, 399.

Digitized by Google

Исто тако има у билећском котару доста породица, које причају, да су старјеници на *Пилатовцима* у Опутној Рудини. Веле да они потичу од некаква „бана," који се звао Пилат и који је држао неколико села под собом (на Бањцима су му биле торине) и да су се раселили с Пилатоваца због неког сукоба с Ивом Црнојевићем. Од старих Пилатоваца веле, да су ове породице: Комленићи, Грубачићи, Кукићи, Шутоње, Сикимићи и Радовановићи у билећском котару, а има их разасутих по читавој Херцеговини. Сви славе Ђурђевдан, нико се не зове данас Пилатовац или Пилатовци, једино старо село зове се и данас Пилатовци. И збиља зна се, да су у средњем вијеку живјели „Власи" Pilatouzi.[1])

Мусломани *Госте* из Подвелжја причају, да су они „од Срба" да су њихови стари били „велика господа" и да је неки њихов стари био војвода у војсци Херцега Стјепана[1]), па да су се „потурчили" доцније и то зато, да им други потурчењаци не отму земљу. Мавро Орбини је у своме Il regno de gli Slavi, p. 314. записао, да је Мостар основао „Radivoi Gost che fu maggior domo di Stefano Cosaccia"[2])

У опису „Билећских Рудина" навео сам како браство *Капори* прича, да су поријеклом из Маћедоније, да су у овом селу живјели још прије Турака, и да је од њих био онај кнез Мирило, по коме је село прозвано Мириловићима (Wlasi Mirilouichi, како се чешће спомињу у дубровачким архивима и у разним путописима из средњег и новог вијека). И збиља влашко браство Капори спомиње се у Старој Србији.[3])

У истој књизи (с. 801) споменуо сам, да су *Тадићи* у Врбну доселили из Пиве. Доцније ми је један члан

[1]) Jireček, Die Wlachen etc. 145.

[2]) По С. Новаковићу, Српске области X и XII века пре владе Немањине. Гласник срп. уч. др. LVIII. с. 37.

[3]) С. Новаковић, „Село."

Digitized by Google

породице Тадића из Београда причао, да су они досе-лили од Ваљева, и да им је старина из Пиве. Не знам има ли данас Тадића у Пиви, али године 1732. спомиње се кнез Јован Тадић из Пиве.[1]

Као знамениту и стару породицу у Б. Рудинама чешће смо споменули породицу Зотовиће у селу Мушићима опћина Домашево и навели смо причу стр. 823—824), која вели да су они однекле од Подгорице у Црној Гори и да се је отуда иселио један дио браства, што се није хтио потурчити. На једном старом крсту у истом селу прочитао сам, да се је један њихов стари звао Петар *Зот* а не *Зотовић*. Доцније сам у Мајерову Рјечнику прочитао, да Зот у арбанашком значи господин. На тај начин етимологија презимена појачава вјероватност да су они поријеклом из неке области гдје има арбанашких елемената. Да је ово старија породица, види се из једне биљешке, по којој године 1705. „владика Нектарие Зотович Требинац“ поклања икону требињском манастиру.[2]

Лука Грђић Бјелокосић забиљежио је једну причу, коју сам и ја чешће слушао, да је између села Јасеника и Берушице живјела породица *Владисављевићи* и да је побјегла ради зулума од муслимана Ченгића у Русију. Сељаци показују и данас развалине од куле „кнеза“ Владисављевића. Да је руска породица Владисављевићи збиља поријеклом из Херцеговине види се из биљежака на једној књизи у манастиру Добрићеву, које је писао Матија Владисављевић који је даровао ту књигу. Почетак тих биљежака гласи: Сия книга театронь йсторичанскихъ Србской славѹнской нацй Іллирйчанской провйнций Херцеговинй тамошньега ѹрождонца Матьеѧ Павлова сина Владиславича[3]) и. т. д.

[1]) Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи. књ. II., с. 91.

[2]) Љ. Стојановић. Стари српски записи књ. II. с. 13.

[3]) Лука Грђић—Бјелокосић. Из народа и о народу књ. II. Мостар, год. с. 23.—3) Леонтије Нинковић, Монографија манастира Добрићева са подручним црквама. Мостар 1908. с. 21.

Digitized by Google

Исто тако постоје многе приче о спахијској породици *Милорадовића Храбрена*; има безброј породица које причају да потичу од ње, али сматрам да та предања не треба потврђивати историјским материјалом, јер је опште позната ствар да је та фамилија у Херцеговини живјела и ман. Житомислић основала.

Као што се види народна се традиција у многом подудара с историјским вијестима о старим породицама. Свакако риједак је случај, да се народна традиција сачува о именима породица и о њиховим селима још од почетка 15. вијека. Ми видимо послије овога, да је многим причама о прошлости и поријеклу неких породица основа неки историјски догађај, који је народна фантазија на свој начин искитила и дотјерала. На сличан начин историјским биљешкама потврђена је тачност народне традиције у Кучима о веома старим догађајима и личностима. На тај начин постаје јасно да се народна традиција, особито о новијим догађајима при испитивању наше прошлости неоправдано занемарује.

Ово неколико проматрања иде најбоље у прилог *Цвијићевој* методи испитивања села, с помоћу које су већ испитане многе српске области.

2. Миграције.

Досељавања

Два су главна правца, којима су се кретале миграције из сусједних земаља у Херцеговини. Прва је миграција ишла с истока и југоистока: из западне Црне Горе, источних дијелова Херцеговине, Боке и области старе дубровачке државе у правцу према долини Неретве, а друга је струја ишла из средње Далмације и западне Херцеговине исто тако према долини Неретве. Поред тога има у земљи више области, које су се поред тога општег кретања на особит начин понашале: планинске области и карсне заравни пона-

Digitized by Google

шале су се активно шаљући у разним правцима становништво у разна поља и долине, које су се редовно пасивно понашале. Да лакше преставимо сва та кретања, ми ћемо израдити преглед досељавања у свакој области Херцеговине. Из наведених узрока ми ћемо засебно проматрати становништво у западној и источној Херцеговини. А да се види, како су се поједине области у томе понашале почећемо проматрања с прегледом досељавања у ове области: Источна Херцеговина: Требињски крај с Поповом, Билећске Рудине, Гацко, Невесиње с мостарском околином и Дубраве, за тим поља око Неретве (Габела, Бишће, Бијело) и неколико села с лијеве стране Неретве из коњичке Жупе. Западна Херцеговина: Броћно и друга села између Мостарског Блата и Љубушког Поља, Дувно, Ракитно и Љубушко Поље.

Испитивање поријекла становништва помоћу крсних имена.

У својим „Антропогеографским проблемима“ истакао је *Цвијић* све оне особине појединих крајева, с помоћу којих се могу ухватити правци неких миграција. Ту су истакнута и нека крсна имена или славе. Броју тих крсних имена додаћу још и ова.

Као што смо видјели, сви потомци оних старих породица славе исто крсно име. Али с помоћу крсних имена може се утврђивати поријекло само у томе случају, ако једно браство слави какав незнатији празник или празник који се ријетко слави. Као таква крсна имена могу се сматрати ова:

У Гацку у селу Самобору живе четири породице, које припадају истом браству; веле да су поријеклом из Пиве и све славе *Светог Саву*, српског просветитеља. При испитивању села нашао сам у Херцеговини више породица, које славе Св. Саву и све веле да су из Гацка. У Сарајеву славе двије породице светог Саву: Деспићи

Digitized by Google

и Јефтановићи. Деспићи тврде да су из Гацка од породице Слијепчевића (из Самобора), а Јефтановићи да су из Пиве.

Породица Ђаићи из Жудојевића (Бил. Рудине с. 907). је поријеклом из Корјенића, а слави Св. *Стевана Дечанског*. Породица Дракулићи из Корјенице у Лици прича, да је поријеклом из Корјенића у Херцеговини и да је по својој области прозвала своје село Корјеницом. И они славе Св. Стевана Дечанског.

Споменута породица Љубибратићи и безброј других породица око Требиња славе *Климуњ-дан* (Св. Климентија 25. нов.). Све те породице кажу да су једно „тијесто.“ Како се безброј чланова од тога браства раселио по разним дијеловима Босне, Херцеговине, Далмације и западне Србије, свети Климентије се слави у више вароши. На основу досадањих испитивања могло би се као доста тачно правило поставити: У којој се год вароши Босне и Херцеговине слави Свети Климентије, ту има досељеника од Требиња.

Споменули смо да сви потомци старих Малешеваца славе *Св. Игњатију* (20 дец.). Као тачно правило потврдила су наша испитивања, да свака породица у Херцеговини која год слави Св. Игњатију потиче из споменутих села у Опутној Рудини. Чини се да ће и многе босанске породице које славе ову славу бити од истог браства. Споменули смо Кочиће из Босанске Крајине, осим тога нашли смо породицу Николић у Високом која слави Св. Игњатија. Она прича да је поријеклом из Гацка и да су се звали Мандићи, а зна се да су ови од Малешеваца из Опутне Рудине.

Има доста породица које славе светог *Луку* (еванђелиста и апостола 18. окт.) Два су мјеста одакле су се све те породице доселиле: Билећске Рудине и Попово. Они у Билећским Рудинама (на озн. мј. с. 852.) причају да су с Требјесе од Никшића. Вијен члан једне

Digitized by Google

мостарске породице, која је поријеклом из Поповског Пољица прича, да су се све поповске породице које славе Св. Луку доселиле од Никшића. То исто су казали О. Козићу сељаци из Поповског Пољица (види посебни дио овог рада) само с том разликом да су из Рићана од Никшића. Чини се, да ће бити истог поријекла и многе породипе по босанским варошима, које славе св. Луку. Тако ми прича Др. Васић из Брчког који исто тако слави Св. Луку, да му се дјед доселио из Мостара и да се звао Петковић. Његови сродници Петковићи у Мостару причају да су од ових из Попова.

При опису села Плане (Б. Рудине с. 871—872) навели смо више породица, које славе *Лазареву Суботу* и које веле да су поријеклом од Кривокапића из Кобиљ Дола у Црној Гори. На основу доцнијих испитивања утврђено је, да су све породице у Херцеговини које славе Лазарев дан из разних села билећског и гатачког котара али од оних породица, које веле да су с овима на Планој исто браство. И у свима испитиваним селима у Босни, гдје су год нађене породице с овим крсним именом, веле да су од ових из Плане. Има их око Сарајева и у Сарајеву, затим по многим селима у областима поред Дрине. Око Прњавора и Котор-Вароши нашао сам неколико породица истог крсног имена и оне знају само да су из Херцеговине.

Исто тако нашли смо у Б. Рудинама (с. 812) више породица у селу Врпољу, које тврде да су поријеклом из Никшића, славе *Аћимов дан* и да су се звали Угреновићи. У Боки има Угреновића и они славе *Аћимов дан*, и веле да су поријеклом од Никшића. Ђоровићи из Љубиња и из Мостара славе исти дан и веле да су из јавте Врпоља.

На сличан начин утврдили смо да су све оне породице, које славе *Петков дан*, (14. Октомбра.) поријеклом из Црногорских Брда.

Digitized by Google

Дакле може се с великом поузданошћу тврдити, да су све херцеговачке породице које славе св. Саву, поријеклом из Самобора односно из Пиве. Исто тако породице које славе Стевана Дечанског поријеклом су из Корјенића, које славе Игњат-дан из Опутне Рудине, које славе Климуњ дан из требињске околине, које славе Св. Луку да су од Никшића (гдје данас има манастир Св. Луке), које славе Лазареву Суботу да су од старих Кривокапића из Кобиљ Дола у Црној Гори, а који славе Петковицу да су из Црногорских Брда.

Чини се да су неке од наведених области имале само једно крсно име; чини се, да су сви Корјенићи славили Св. Стевана Дечанског, а око Никшића, како смо извијештени има и сад безброј породица које славе Св. Луку.

Вероватно ће се помоћу крсних имена моћи утврдити миграције и у оним областима, гдје још нијесу вршена детаљна испитивања.

А) Источна Херцеговина

1. Шума, Површ и Зупци[1]).

Израчунато је на споменутом мјесту да у овим областима има

а) старјеника:

у Шуми 20 брастава
„ Површи 7 „
„ Зупцима 6 „

б) досељеника:

из Црне Горе 23 породице
„ Далмације 16 „
„ Херцеговине:
„ требињског котара 21 породица
„ билећског „ 4 „
„ Попова 4 „

[1]) Етн. Збор. V. с 1152—1158.

Digitized by Google

из осталих крајева Херцеговине 6 породица
» Турске 1 породица
» Италије 1 »

Према томе досељеници у овим областима овако су распоређени: Црногораца има 29·37%, Требињаца 27·27%, Далматинаца 21·27%, досељеника из остале Херцеговине 19·47%.

То се становништво доселило у четири периоде. У седамнаестом вијеку досељено је 13 породица те оне са старинцима чине готово половину брастава. У другој периоди (1684—1718.) доселило са 25 брастава. У трећој периоди (18. вијек) доселило се 27 брастава, што чини $^4/_5$ свих брастава. У четвртој периоди (19. вијек) доселило се 22 браства.

2. Попово и Храсно с неким селима љубињског котара.

Иза покојног О. Ђ. Козића остале су биљешке, из којих се види да је припремао за штампу рад о насељима у Попову, Храсну и разним селима љубињског котара. Види се, да је пок. Обрен био скупио материјал за четрдесет и два села, али све описе није могао обрадити, од неких је обрадио по неколика одјељка, у многим селима набројио је све породице, али је само за неке додао одакле су, а вријеме и узроке досељавања није забиљежио. Од тих описа у посебном дијелу штампаће се само потпуни описи.

Из истих описа види се, да и у Хумнини на истоку од Неретве има доста старинаца и веома старих досељеника. И ако су се многи старинци распали на више породица са разним презименима, ипак нема онако великих брастава, која би заузимала по више села као у средњој и Горњој Херцеговини. Највећа стариначка браства броје овдје по осамнаест кућа. Ово су области, у којима се браства нијесу могла развијати ни у онакој

Digitized by Google

величини ни на онакав начин као у средњој и сјеверној Херцеговини. О тој ћемо појави на крају говорити.

Старинци

у Пољицу	1	браство	са	2	породице	и	18	кућа.
„ Загори	1	„	„	3	„	„	5	„
„ Власачама	2	„	„	?	„	„	3	„
„ Раптима	1	„	„	3	„	„	7	„
„ Диклићима	1	„	„	?	„	„	10	„
„ Дријењанима	1	„	„	5	„	„	18	„
„ Јасеници	1	„	„	2	„	„	5	„
„ Вељој Међи	1	„	„	3	„	„	17	„
„ „	1	„	„	?	„	„	6	„
„ Ђетољубу	5	„	„	?	„	„	9	„
„ Ивици	1	„	„	3	„	„	14	„
„ Крушевици	6	„	„	?	„	„	18	„
„ Глеђевцима	7	„	„	?	„	„	?	„
„ Љубињу (вароши и оближњим селима	10	„	„	?	„	„	?	„

Свега 39 брастава

Као што се види овдје има старинаца, који броје само по неколике куће. Међу тима малим стариначким фамилијама разликујемо двије врсте. Прва је врста од њих остала малена због тога, што се је раселила по разним селима и варошима. Друга врста старинаца преставља групу чудних породица, које су веома честе по Херцеговини и које су од памтивијека живјеле тако малене и незнатне. Таких смо породица нашли доста у Љубомиру, а има их и по другим мјестима Херцеговине. То су породице, које се зову „мртве породице“, породице које веле да им се „не да у мушкој дјеци“. И ако су веома старе, оне немају својих сродника који су се из села некад одселили. То су породице без оне породичне традиције, чији су се чланови одликовали мирним животом и за које се обично с презрењем говори да су вазда „другом под ногама били“.

Digitized by Google

Преглед досељавања и унутрашњих сељакања.

I Окупирана Херцеговина

а) *Требињски котар*

из Пољица	2	пор.
„ Јањча	1	„
„ Лисине	1	„
„ Чопица	1	„
„ Требиња (вароши)	1	„
„ Рапти	2	„
„ Жакова	3	„
„ Јасенице	1	„
„ Бањевца	1	„
„ Влаке	1	„
„ Гојшине	1	„
„ Тврдоша	1	„
„ Луга	2	„
„ Требијова	2	„
„ Дражин Дола	1	„
„ Туља	1	„
„ Поткуле	1	„
„ Доброг Дола	2	„
„ Корјенића	2	„
„ Орашја	5	„
„ Жуља	1	„
„ Шуме (заборављено место)	1	„
„ Ускопља	1	„
„ Крушевица	1	„
„ Гребака	1	„
Свега	37	пор.

б) *Љубињски котар*

из Драчева	4	пор.
„ Дријењана	2	„
„ Седлара	1	„
„ Грмјана	2	„
„ Глеђевца	1	„
„ Чавша	1	„
„ Ћуковаца	1	„
„ Турковића	1	„
из Церова	2	пор.
„ Жабице	7	„
„ Ивице	2	„
„ Поцрња	1	„
„ Банчића	3	„
„ Веље Међе	1	„
„ Дврснице	1	„
„ Ранковаца	1	„
„ Дубочице	1	„
„ Влаховића	2	„
„ Капавице	2	„
„ Дубјана	1	„
„ Галичића	1	„
„ Додановића	1	„
„ Равног	2	„
„ Котеза	2	„
Свега	43	пор.

в) *Столачки котар*

„од Стоца“	7	пор.
из Глумине	1	„
„ Дубраве, незапамћено мјесто	3	„
„ Храсна	6	„
„ Поткуле	1	„
„ Црноглава	1	„
„ Винине	1	„
„ Дашнице	4	„
„ Броћанца	2	„
„ Премили	1	„
„ Зелениковца	2	„
„ Граца	1	„
„ Заушја	1	„
„ Ћетољуба	1	„
„ Брштанице	2	„
„ Сријетежа	1	„
„ Горњег Храсна	1	„
„ Међуљића	1	„
„ Хутова	2	„

Digitized by Google

из Радежа . . . . . 1 пор.
„ Загоре . . . . . 2 „
„ Поплата . . . . . 1 „
„ Тасовчића . . . . 1 „
„ Живња . . . . . 1 „
„ Дабра, непозн. мјесто 1 „
„ Могорана . . . . . 1 „

Свега 47 пор.

г) Из гатачког котара

из Јасеника . . . . . 1 пор.
„ Самобора . . . . . 1 „

Свега 2 пор.

д) Из билећког котара

из Љубомира . . . . 1 пор.
„ Долâ . . . . . 2 „
„ Браног Дола . . . 1 „
„ Богдашића . . . . 1 „
„ Боденика . . . . . 1 „

Свега 6 пор.

е) Из осталих дијелова окупиране Херцеговине

из Броћна . . . . . 1 пор.
„ љубушког котара . 1 „
„ Шуице код Дувна . 1 „
„ невесињског котара 2 „

Свега 5 пор.

II. Из Црне Горе

из Рађана . . . . . 9 пор.
„ Пиве . . . . . 1 „
из Крне Јеле . . . . . 1 пор.
„ Куча (Дрекаловића) 1 „
„ Црне Горе (заборав. мјесто) . . . . . 3 „

Свега 15 пор.

III. Из Далмације

из Тополâ . . . . . 1 пор.
„ Смоковљана . . . 2 „
„ Новог . . . . . 1 „
„ Видоња . . . . . 1 „
„ Дабрана . . . . . 1 „
„ Пожарна . . . . . 3 „

Свега 9 пор.

IV. Из Босне

из Босне (непозн. мјесто) 1 пор.
„ Крешева . . . . . 1 „

Свега 2 пор.

V. Из Мађарске

из Мађарске (непознато мјесто . . . . . 1 пор.
„ Будима . . . . . 1 „

Свега 2 пор.

VI. С Турцима дошла 1 пор.

VII. Досељеника

који не знају, одакле су се доселили нађено је 37 пор.

Те су се породице доселиле у ова времена:

1). Породица за које се само вели да су „веома старе“ има 8.

Digitized by Google

2). За једну породицу веле да се је доселила „много прије Новога“ т. ј. прије него су Млечићи освојили Херцег Нови (год. 1687.)

3) Три породице веле, да су им стари доселили „има више од двјеста година.“

4) Пет породица су казале да су доселиле „има двјеста година“.

5) За четири породице тврди Козић, да су досељене у првој половини XVIII. вијека.

6). Има четрнаест породица, које тврде, да су доселиле у времену прије 120 до 150 година, а за шест их тврди Козић да су доселиле у XVIII. вијеку.

7) Највећи број породица доселио је у XIX. вијеку; има педесет породица, које су доселиле у времену прије педесет до сто година.

8) Исто тако веома је велик број оних породица, које не знају и код којих није забиљежено кад су доселиле. Таких породица има шездесет и једна.

9) У другој половини XIX. вијека доселила је тридесет и једна породица и то: прије 50 година дошле су двије породице, прије четрдесет и пет три породице прије четрдесет пет породица, прије тридесет девет породица, прије тридесет и пет једна, прије двадесет и пет година четири породице, прије десет год. три породице, а прије шест година двије породице.

10) Осим тога има још појединачних досељавања; то су ова: прије 450 год. доселила је једна породица, прије 250 год. 2 пор., прије 180 год. 1. пор., прије 100 година 3 породице.

3. Билећске Рудине.

1.) старинаца . . . . . 20 брастава

2.) досељеника:

a) из Црне Горе . . . . . 62 брастава

Digitized by Google

б) из Херцеговине (из требињ. котара 18, бил. котара 11, остала Херцеговина 10 брастава) . . . 39 брастава
в) из Далмације (Бока 23 пор., околина Дубровника 2 пор.) . . . . 25 брастава
г) из Мађедоније, Срема и Бугарске 3 пор.

У истом прегледу истакнуто је, да старинци чине у Бил. Рудинамама 12·7% од досељених породица, а 1/6 свега становништва. Од досељеника на првом су мјесту Црногорци са 39·74% свих породица, који чине преко половине свега становништва. Иза њих долазе досељеници из остале Херцеговине са 39 породица или 25% од свих породица. На треће мјесто долази Бока са 16·02% свих породица. И у Билећским Рудинама утврђене су три периоде досељавања и то прва периода, која траје од 15. до краја 17. вијека („потље Косова, а прије Новога") дала је око 30 веома разгранатих породица. Друго доба чини 18. вијек, у коме се доселило 18 брастава, која данас живе разграната у 40 породица. Трећа периода је најјача у броју породица, јер су разне куге крајем осамнаестог и почетком деветнаестог вијека биле јако уништиле старо становништво, особито оно из поља и око главних друмова. Због тога из тог времена имамо 107 породица.

4. Невесиње и Мостарска околина.

Овдје су испитана села из Невесиња и мостарског котара с лијеве стране Неретве (Подвележје, Зијемља, Бијело Поље и Бишће).

Постанак села. — О великој старости насеља по Бишћу и око Мостара, осим многобројнијех остатака од старине, свједоче и сами историјски споменици. И према једним и према другим можемо нека села око Мостара рачунати међу најстарија насеља у Херцеговини. Нека од данашњих села спомињу се још прије

Digitized by Google

српског досељења на Б. Полуострво (као на пример Буна). У цијелом средњем вијеку ова област бијаше на гласу ради своје политичке важности, природног богаства и трговине. Осим тога за нас је још важније, што се види из историјских споменика, да су Бишће и околина мостарска били густо насељени. И сигурно још тада је била заснована већина данашњих села.

Поради оваке старости, а нарочито ради многобројних миграција о постанку ових села није се сачувао спомен ни у облику приче. Једино се прича, да је Вртијеш постао назад 150—200 година, када су становници из Бађевића ради куге побјегли у гај, који је био на томе мјесту. Ради споменутих миграција становништва, којима су нарочито ишли на руку трговачки путеви и природно богаство области, није се сачувало ни старо становништво. Већина породица око Мостара је досељена у новије вријеме.

Идући из поља у планине имамо све то млађа села. Прва така села су у Подвележју, сухој карсној заравни изнад Бишћа. Та су села заснована за турског времена, а засновали су их праоци породица, које и данас живе у овим селима. Поради тога је Подвележје интересантно и по томе, што бисмо могли према кућама старинаца дати приближну слику села у првобитном облику. Али према ономе животу, који је до данас одржан чини се, да ниједна кућа није задржала онај првобитни положај. Чини се, да у почетку није било на Подвележју сталних села, већ једино сточарских станова, који су слични оним, какви су приказани у одјељку о сточарству. Подвелешци причају, да прије турског освојења у Подвележју није било сталних насеља. Ту су биле, по њиховом приповиједању, торине Херцега Стјепана, у којима је држао стоку (овце, свиње, коње и говеда). Послије пропасти Херцегове, његови чобани осташе и даље на торинама, примише

Digitized by Google

Ислам и наставише чувати стоку по Подвележју. Као исламско становништво нијесу трпили великих зулума, и ради тога се није расељавало, те у *Подвележју имамо најстарије породице, које су још одржале стари начин сточарског живота.*

У Невесињском Пољу имамо још млађијех села. И већина од њих постала је од сточарских станова. Сељаци рачунају, да су та села заснована прије 200 до 300 година, а засновали су их разни пастири из нискијех области поред Неретве. Данас од тих заснивача нема никаквих потомака и ради тога оне године о постанку села морамо примити с резервом. Зна се само, да је већине тих породица нестало прије сто до сто и педесет година, а на њихово мјесто дошле су разне муслиманске породице, које су ту живјеле до почетка XIX. вијека. Тада су многе погинуле од куге, а многе су живјеле у селима и послије тога, па се све одселише у вароши, а у селима оставише као кметове дједове данашњијех становника. О великој вјероватности овијех факата свједочи и та појава, што у Невесињу има врло мало остатака од старине. Нарочито пада у очи, да у њему нема нигдје оних великих средњевјековних гробаља. Ако гдјегдје и има која гробница, она је редовно усамљена и без натписа. Видјели смо да је остатака од старине све мање, што се више пењемо уз планине. И у томе се види, како је ишло историјско развиће насеља у овим областима.

На Зијемљима не зна се ништа о постанку села, а према свима остатцима од старина изгледају врло млада. Ми ипак узимамо да зијемаљска села нијесу много старија од невесињских. Узрок што се је изгубио сваки спомен о заснивању села јасан је, кад знамо да су се назад 150—200 година одједном раселила сва зијемаљска села и онда је појединачно насељено данашње становништво. Преко Зијемаља ишао је онај важан

Digitized by Google

трговачки пут и становници су ради тога много патили, па се раселе. И њихова су села притисли Мусломани, чији су потомци и данас аге зијемаљске земље.

Према остатцима старина, према историјским споменицима, а нарочито према приповиједању становништва можемо о старости ових села извести ове као најсигурније закључке: *У Бишћу су најстарија села цијеле области*, а *има трагова од насеља, која можемо рачунати у најстарија херцеговачка насеља*. Како су заснована данашња села не зна се. *Многа су заснована на траговима старијих насеља*.

Од *млађих села* најстарија су она у Подвележју. Ако се можемо ослонити на оно, што о њиховој старости прича становништво, *она су постала између краја петнаестог и краја шеснаестог вијека*. Међутим дуго *нијесу имала облик сталног насеља*. Невесињска су села нешто млађа и она су постала између *шеснаестог и осамнаестог вијека*. Вјероватно су те старости и села на Зијемљима.

Поријекло становништва. — У овим областима има врло мало старинаца и старих породица. Старинаца имамо 19 породица; већином су Мусломани, живе у Подвележју и у осталим селима око Вележи. Неке су од тих породица веома разгранате.

Старих породица, које су се доселиле назад 120 до 200 година има 20. Њима се могу прибројити и неке од оних породица, које знају да су досељеници, а не знају, кад су доселиле, ни шта су им били први досељеници. Таких породица има тридесет и пет. Махом су то мале породице од двије до пет кућа, које су тако незнатне, да се у њих није развило ни интересовање за својом старином, које је тако јака особина овог становништва.

Све остале породице доселиле су у XIX. вијеку. Ове је области тако поморила куга, да се послије ње

Digitized by Google

за 10—20 година нијесу њиве обрађивале, јер није имао ко да ради. Поради тога видимо кроз цио XIX. вијек непрестано досељавање у ове области. То је досељавање и данас врло јако, нарочито ради истовременог расељавања православног и мусломанског елемента. Породица које су се доселиле у XIX. вијеку има 243.

Као што се види у овим областима имамо једну главну фазу досељавања. Та фаза почиње почетком XIX. вијека и траје све до данас. Поред те фазе имамо неколико старијих породица као остатке од старијег досељавања. Тих је породица тако мало, да с њиховим бројевима не можемо утврдити никакву фазу досељавања. С погледом на области досељавања чини се, да је у XVIII. вијеку било досељавања у масама. То су биле већином мусломанске породице, које су се расељавале из далматинских градова кад су их освајали Млечани. Али те су се породице населиле у варошима, ми за њих знамо из Благаја. Вјероватно, да их у Мостару има много више.

Преглед области из којих су досељене породице.

По досељавању можемо у главноме издвојити три области, из којијех је највише досељенијих породица. То су: Источна Херцеговина (од Никшића и Граова до Невесиња и Бишћа), Западна Херцеговина (област између Неретве и далматинске границе) и Јужна Херцеговина (котар столачки, љубињски и требињски).

I. Источна Херцеговина.

1. *Билећске Рудине с осталим билећским котаром.*

Из Фатнице	4	пор.	Из Пађена	2	пор
„ Корита	3	„	„ Долова (Дабар)	1	„
„ Врањских	8	„	„ Дабрице	1	„

Digitized by Google

Из Ћопкова Кланца (Хоћиљи котор Билеђа) 1 пор.
„ Коравлице . . . . . 1 „
„ Жрвња . . . . . 2 „
„ Рудина (непоз. мјесто) 3 „
„ Рогова . . . . . 3 „
„ Брестица (кот. Билеђа) 1 „
„ Љубомира . . . . . 8 „
„ Прераца . . . . . 1 „
„ Мириловића . . . . 1 „
„ Плане . . . . . 1 „
„ Трновице . . . . . 1 „

Из Меке Груде . . . . . 2 пор.
„ Његановића . . . . 1 „
„ Јасена . . . . . 1 „
„ Билеће . . . . . 4 „
„ Корита . . . . . 1 „
„ Мируша . . . . . 2 „
„ Скроботна . . . . . 1 „
„ Звијерине . . . . . 1 „
„ Давидовића . . . . . 1 „
„ Моска . . . . . 1 „
„ Чепелице . . . . . 1 „
„ Малине . . . . . 2 „

Свега . . 61 пор.

2. *Црногорска Херцеговина.*

Из Граова . . . . . 10 пор.
„ Врићановића . . . . 1 „
„ Бањана (непоз. мјесто) 10 „
„ Пиве . . . . . 2 „
„ Требјесе . . . . . 1 „
„ Никшића . . . . . 1 „
„ Граовца . . . . . 3 „
„ Шипачна код Никшића 1 „
„ Миљанића . . . . . 1 „
„ Пиве (непоз. мјесто) 1 „
„ Дубочака . . . . . 2 „
„ Дробњака (од Церовића) . . . . . 1 „

Из Вучјег Дола . . . . 1 пор.
„ Колашина . . . . . 1 „
„ Рићана . . . . . 6 „
„ Загуља (на Грахову) . 1 „
„ Крне Јеле . . . . . 1 „
„ Голије . . . . . 2 „
„ Петровића . . . . . 2 „
„ Никшићског Поља . . 1 „
„ Нудола . . . . . 1 „
„ Шипачна код Никшића 1 „
„ Косијерева . . . . . 1 „
„ Балосава (на Грахову) 1 „

Свега . . 53 пор.

3. *Гацко.*

Из Кокорине . . . . . 1 пор.
„ Надинића . . . . . 1 „
„ Градине . . . . . 1 „
„ Гацка (непоз. мјесто) 8 „
„ Липника . . . . . 1 „
„ Степена . . . . . 1 „
„ Врбе . . . . . 1 „
„ Шипачна . . . . . 1 „
„ Самобора . . . . . 1 „

Из Гареве . . . . . 1 пор.
„ Казанаца . . . . . 3 „
„ Кључа . . . . . 1 „
„ Домрка . . . . . 1 „
„ Дулића . . . . . 1 „
„ Степена . . . . . 1 „
„ Добреља . . . . . 1 „
„ Бежђеђа . . . . . 1 „

Свега . . 25 пор.

Digitized by Google

II. Западна Херцеговина.

Из Врди (код Дрежнице)	1 пор.	Из Винице	1 пор.
„ Ракитна	1 „	„ Цима	2 „
„ Полога (Мостар. Блато)	1 „	„ Црнча	3 „
„ Слипчића	2 „	„ Бритвице	1 „
„ Ђула	1 „	„ Оклаја	1 „
„ Мостарског Блата	1 „	„ Полога	1 „
„ Богодола	3 „	„ Доброг Села	2 „
„ Дрвенице	1 „	„ Посушја	1 „
„ Горанаца	2 „	„ Црнча	1 „
„ Лиштице (М. Блато)	1 „	„ Ракитна	1 „
„ Броћна	9 „	„ Широког Брига	1 „
„ Бањака	1 „	„ Дриноваца	1 „
„ Лединца	1 „	Свега	41 пор.

III. Јужна Херцеговина.

Из Зубаца	4 пор.	„Од Требиња“	1 пор.
„ Љубиња	3 „	Из Храсна	3 „
„ Требињ. котара	2 „	„ Корјенића	3 „
„ Требијова	1 „	„ Дубрава	1 „
„ Губавице	1 „	„ Габеле	1 „
„ Козице	1 „	„ Дабрице	2 „
„ Петровића	1 „	„ Црнча	1 „
„ Гомиљана	2 „	„ Полица	1 „
„ Бјеловића	1 „	„ Диклића	1 „
„ Љубињ. котора	2 „	„ Попова	2 „
„ Хумца	1 „	„ Нодова	1 „
„ Чваљине	1 „	„ Седлара	1 „
„ Влаховића	1 „	„ Тријебња	1 „
„ Ротимље	1 „	„ Граба	1 „
„ Житомислића	1 „	Свега	43 пор.

IV. Сјеверна Херцеговина.

Из Грабовице	1 пор.	Из дувањског котора	1 пор.
„ Бјелимићске Жупе	1 „	„ Тјентишта	1 „
„ Коњичке „	2 „	Од Коњица	1 „
		Свега	7 пор.

Digitized by Google

V. Унутрашња сељакања[1]).

Из Колешка	4 пор.	Из Божановића	2 пор.
„ Ћинове Махале	1 „	„ Лукавца	1 „
„ Удрежња	2 „	„ Залика	2 „
„ Братача	1 „	„ Батковића	1 „
„ Бијељине	5 „	„ Камене	1 „
„ Биограда	4 „	„ Лакта	1 „
„ Гнојница	1 „	„ Зијемаља	1 „
„ Невесиња	4 „	„ Љесковог Дуба	2 „
„ Шеховине	2 „	„ Зовог Дола	2 „
„ Подвележја	7 „	„ Врањевића	1 „
„ невесињ. котара	2 „	„ Мостара	4 „
„ Благаја	3 „	„ Рабине	1 „
„ Ковачића	1 „	„ Бијелог Поља	1 „
„ Сливља	2 „	„ Кути	1 „
„ Слата	2 „	„ Ходбине	2 „
„ Муцаловића	2 „	„ Губавице	1 „
„ Пирагића	2 „	„ Камене	1 „
„ Малог Поља	4 „	„ Крекавица	1 „
„ Благаја	1 „	„ Драчевица	1 „
„ Раникућâ	1 „	„ Кљуни	1 „
„ Рогаче	1 „	„ Крушевљани	1 „
„ Залома	2 „	„ Лишани	1 „
		Свега	83 пор.

VI. Црна Гора.

Из Трешњева	1 пор.	Из Црне Горе (забор. мј.)	3 пор.
„ Куча	2 „	„ Комана	1 „
„ Кобиљ Дола	1 „	„ Ћеклићâ	1 „
„ Бјелица	6 „	„ Кружња	1 „
„ Броћанца (на Чеву)	1 „	„ Озринића	3 „
		Свега	20 пор.

VII. Далмација и Бока.

Из Рпсна	3 пор.	Из Кљенка	1 пор.
„ Пераста	1 „	„ Имотског	1 „

[1]) Овдје су узете оне породице, које знају да су се преселиле из појединих мјеста испитиваних области и осталих дијелова невесињског котора.

Digitized by Google

Из Спљета . . . . . 1 пор.
„ Подбабља . . . . . 1 „
„ Стона . . . . . 1 „
„ Кривошија . . . . . 2 „

VIII. Босна.

Из околине Сарајева . . 2 пор.
„ Крупе . . . . . 1 „
„ Бање Луке . . . . . 1 „
Свега . . 4 пор.

IX. Стара Србија.

С Косова . . . . . 1 пор.

X. Банат и Мађарска.

Из Баната (непозната мј.) 1 пор.
„ Лехута (?) . . . . . 1 „
Свега . . 2 пор.

Из Херцег Новог . . . . 2 пор.
„ Боке (заб. мјесто) . . 1 „
„ „Лацманске" (?) . . . 1 „
„ Пераста . . . . . 1 „
Свега . . 16 пор.

XI. Лика.

Из Лике (непоз. мјесто) . 4 пор.

XII. Азија.

Из Ајдина . . . . . 1 пор.
„ Черкеске . . . . . 3 „
„ Азије (непозната мјеста и покрајине) . . 4 „
Свега . . 8 пор.

XIII. Грчка.

Из Тесалије (непознато мјесто) . . . . . 1 пор.

Као што се види највећи дио породипа поријеклом је из Херцеговине. Њих има 352 породице. Према томе досељеници *из разнијех дијелова Херцеговине чине четири петине свега становништва.* Међу досељеницима из Херцеговине *више него трећина их је из источне Херцеговине.* Од области у источној Херцеговини *саме Билећске Рудине дале су становништва готово толико, колико све остале области Источне Херцеговине.* Знатан дио досељеника из Херцеговине запамтио је само своје задње мјесто становања. Зато има велик број породица, које само памте, да су у данашња села доселиле из појединих мјеста испитиване области. Таких породица има 83. Према томе број породица из *појединих мјеста невесињског котара и из мостарског, с лијеве стране Неретве, чини више него четвртину досељеника из цијеле*

Digitized by Google

Херцеговине. Из *Западне Херцеговине* имамо 41 породицу, које *чине шестину досељеника из цијеле Херцеговине* или осмину свега становништва. Јужна Херцеговина дала је 43 породице, дакле готово колико и западна Херцеговина. Остале области Херцеговине по броју досељенијех породица иду овако: Црногорска Херцеговина (53 породице), Гацко (25 породица) и Сјеверна Херцеговина (7 породица) *на све остале области долази* 56 породица, што чини *десетину свега становништва.*

Из овога пријегледа види се, да су ове области, нарочито мостарска околина, привлачиле становништво из цијеле Херцеговине. Ту се виде миграције, које су нарочито ишле према овој области. Два су таква главна правца досељавања: један с истока од Црне Горе, а други са запада од Далмације. Трећи правац досељавања ЈИ—СЗ може се узети, да припада правцу И—З, јер је већина породица, које су досељене из југоисточних крајева поријеклом из Црне Горе. Према правцима миграција мостарска околина је главни центар у Херцеговини, који је скупио у се породице из свих херцеговачких крајева. И према томе је и утицај мостарске околине на историју Херцеговине од несумњиве вриједности. Таку важност мостарској околини дало је њено природно богаство и пробојница Неретве, којом је знатан дио Босне и већи дио Херцеговине комуницирао с морем. Ради те двије ствари јако се је развила трговина, која је утицала на развој насеља. Све су те појаве утицале на миграцију становништва и мостарској околини дале нарочиту вриједност. Као свака природно богата област и мостарска околина се је у погледу примања и издавања становништва пасивно понашала.

Што се више испитује поријекло становништва у Херцеговини, све се више истиче вриједност ових

Digitized by Google

двију најглавнијих струја досељавања. Струја с истока, од Црне Горе, населила је већи дио Херцеговине с десне стране Неретве. Све остале струје су споредног често локалног значаја, а неке које би се могле на први мах узети као самосталне струје стоје у вези с њом. Она друга струја, правца З—И осјећа се дуж цијеле Неретве. Испитивањем села у љубушком котару и око Мостарског Блата утврђено је, да велику већину становништва чине досељеници из Далмације. Ова је струја много млађа од оне И—З, али услијед тога, што је та струја населила најплодније области нека насеља су се врло брзо развијала и множила и зато ова не изостаје много по броју становништва. Граница тијех двију струја је Неретва. Види се јасно, гдјегод Неретвина долина има облик пробојнице ту је она оштра граница између тих струја. У пољима обје струје прелазе Неретву и становништво се мијеша. Прва струја носи собом елементе патријархалне културе, који се тешко могу опазити у становништва са запада. Вјероватно је, да овом другом струјом долазе елементи талијанске културе. Услијед тих културних разлика, које се знатно осјећају, и етничке особине становништва су друкчије с десне и с лијеве стране. На Неретви је судар ијекавског и иканског нарјечја, судар између православног и католичког елемента и у најновије вријеме судар између српског и присталица хрватског имена.

У историји насеља ове области опажа се интересантна ствар, да се је и у разна времена становништво једне религије јако ширило на рачун становништва друге религије. Из свих оних причања о заснивању села, о њиховом првобитном и доцнијем становништву види се јасно, да се је послије турског освојења православно становништво почело из ниских поља повлачити у планине. Услијед тога повлачења насташе

Digitized by Google

многа данашња села. Муслимани из почетка заузимају села по низинама, па онда и по брдима. То узмицање православног елемента чини се, да се је непрестано вршило до краја XVIII. вијека. Тада се одједном јавља куга, која по низинама помори много више становништва него по планинама. Овај догађај био је за историју Херцеговине у XIX. вијеку од велика значаја. Послије куге у херцеговачким селима православни елеменат постаје бројем претежнији. То је доба великог ширења православног елемента по низинама и пољима. Од тога времена православни елеменат постаје јачи и слободнији, хајдука је бивало чешће, а и локалних устанака. Оне муслиманске породице, које су живјеле помијешано с православним бјеже у вароши. Чини се, да се је невесињска пушка очекивала цијелог XIX. вијека. Кроз цио XIX. вијек Мусломани се скупљају у варошима, а православни се шире по селима.

Ради истог узрока и католици су са запада почели слазити у околину мостарску. То је насељавање до окупације ишло врло споро, али од назад 20—30 година оно је врло интензивно. Узрок тако брзом ширењу католичког становништва је поглавито католичка пропаганда, која ради великим новцем, буни на сеобу Муслимане, купује њихова имања, па насељава католике са запада. Циљ те пропаганде види се по томе јасно, што се ту никада не купују имања, на којима неко има кметско право, већ једино имања оних Муслимана и православних, који селе из Херцеговине. Резултати су тога рада доста знатни. Има данас више села око Невесиња, у којима до окупације није било никако католика, а која су данас потпуно католичка. Овакав рад католичке пропаганде је особито штетан по мусломане и православне ради тога, што се код ових чешће јављају покрети за исељавањем.

Digitized by Google

5. Гацко

(с Пољем, Церницом и Површи).

I. Старинци.

Из Казанаца . . . . . 2 пор.
„ Меданића . . . . . 1 „
„ Гарева . . . . . 3 „
„ Муља . . . . . 1 „
Из Грачанице . . . . . 2 пор.
„ Краварева . . . . . 1 „
„ Језера (у Борчу) . . 1 „
Свега . . 11 пор.

II. Досељеници.

1) Из Херцеговине

а) Из билећског котора

Из Пријевора . . . . . 2 пор.
„ Плане . . . . . 1 „
„ Давидовића . . . . . 1 „
„ Корита . . . . . 3 „
„ Ђеча . . . . . 1 „
„ Мрежице . . . . . 1 „
„ Мириловића . . . . . 1 „
„ Љубомира . . . . . 1 „
„ Подосоја, код Билеће 1 „
„ Трновице . . . . . 1 „
Свега . . 13 пор.

б) Из Херцеговине под Цр. Гором

Из Грахова . . . . . 5 пор.
„ Крсца . . . . . 1 „
„ Бањана (непоз. мјесто) 4 „
„ Никшића . . . . . 2 „
„ Пилатоваца (Опутна Рудина) . . . . . 1 „
„ Кнеж Дола (Опутна Рудина) . . . . . 1 „
„ Требјесе (код Никшића) 1 „
„ Дробњака (село непознато) . . . . . 3 „
„ Лисине (Пива) . . . . 1 „
„ Трновице (Дробњаци) 1 „
„ Пиве (непоз. мјесто) . 2 „
Свега . . 22 пор.

в) Из Невесиња (области)

Из Сливља . . . . . 1 пор.
„ Снијежнице . . . . . 1 „
„ Рабине . . . . . 1 „
„ Дубљевића . . . . . 1 „
„ Југовића . . . . . 3 „
„ Чараће . . . . . 1 „
„ Опака . . . . . 1 „
Свега . . 9 пор.

г) Из разних гатачких села

Из Церице . . . . . 2 пор.
„ Дражљева . . . . . 3 „
„ Миољача . . . . . 6 „
„ Гареве . . . . . 6 „
„ Липника . . . . . 1 „
„ Улиња . . . . . 1 „
„ Липника . . . . . 1 „
„ Жањевице . . . . . 4 „
„ Казанаца 1
„ Пржина . . . . . 2 „
„ Браићевића . . . . . 1 „
„ Вратковића . . . . . 2 „
„ Муља . . . . . 2 „
„ Самобора . . . . . 2 „
„ Кључа . . . . . 2 „
„ Краварева . . . . . 2 „
„ Срђевића . . . . . 3 „
„ Бодежишта . . . . . 2 „
„ Вратла . . . . . 1 „

Digitized by Google

Из Надинића	1 пор.
„ Лончара (Борач)	1 „
„ Изгори	1 „
„ Равни	1 „
„ Рудог	2 „
„ Казанаца	1 „
„ Беротине	1 „
„ Стоца	1 „
„ Заграца	1 „
„ Дулића	1 „
„ Грачанице	3 „
„ Борча (?)	1 „
Свега	58 пор.

д) Из остале Херцеговине:

Из Корјенића	1 пор.
„ Корјенића (?)	1 „
„ Арсланагића Моста	1 „
„ Дабра	1 „
„ Загорја	1 „
„ Ћурева (код Фоче)	1 „
Свега	6 пор.

2) Из Црне Горе

Из Трешњева	1 пор.
„ Трњина	1 „
„ Чева	1 „
„ Рићана	2 „
„ Црне Горе (непознато мјесто)	3 „
„ Кобиљ Дола (или из Шаранаца ?)	1 „
„ Петрових Дола	1 „
Свега	10 пор.

3) Из Боке

Из Боке (непозн. мјесто)	1 „
„ Херцег Новог	2 „
„ Мајина	1 „
Свега	4 пор.

4) Из Турске

(непозн. мјесто и земља) 2 пор.

5) Досељеника

из непознатих мјеста 4 пор.

Од стотину тридесет и четири породице њих шездесет и седам потиче из Гацка. Међу овим породицама по поријеклу разликујемо их три врсте. На првом мјесту су старинци, од којих су многи врло разгранати. На другом мјесту су оне породице, које само знају да су преселиле из неког ближег гатачког села и које тврде да су досељеници, али не знају одакле су. Поред ових рачунамо у гатачке породице и оне, које потичу из појединих гатачких села, од досељеника из других области. Има безброј старих досељеника у Гацку, који су се тако намножили, да су заузели цијела села; из њихових села иду појединачне сеобе на све стране. У Самобору, селу од 80 кућа живи само једна породица са четири браства, а таких случајева (истина с мањим бројем кућа) има и у другим селима.

Digitized by Google

У ниједној другој херцеговачкој области (изузев Рудине) не види се тако јасно, да је област насељавана више множењем него досељавањем. При испитивању старости села и поријекла становништва често се прича, како је Гацко било некад много рјеђе насељено. На једном мјесту причају (Говедарице с Миљача) да је од села до села било по два и три сата.

Као узроци досељавања најчешће се спомињу крвне освете, а затим издизање на планину. Многи су Херцеговци и Црногорци бјежали у шумовите и пусте гатачке области од крвне освете. Осим тога већина Рудињана излазила је у Гацко на планину, па ту су и остали. Има и таких Рудињана, који су већ давно доселили па неће никако ни да се укмете, ни да купе земљу, већ држе много стоке и обрађују туђу земљу као приорачи.

И ако Гачани знају причати боље него остали Херцеговци, особито о старини, ријетко причају о остатцима старине, који би били старији од данашњег становништва. И иначе зна се, да Гацко нема много трагова од старијег живота. Ријетко је гатачко село за које се може казати, да је засновано на старијем селу, а има их много за које се тврди, да су постала од катуна и од крчевина.

* * *

Испитивачи гатачких села туже се непрестано, да је тешко тачно испитати вријеме досељавања појединих породица. Тек ако је досељавање везано за какав познатији историјски догађај, постаје лакше утврдити вријеме досељења.

Према свима приповједањима дају се у историји насељавања Гацка (с Површи) утврдити три фазе. Прву фазу чине насељавања старинаца, која су нам непозната и по свом начину, како су села насељавана и по

Digitized by Google

времену кад су насељавана. Другу периоду чине досељавања, која су према приповједању становника почела већ у почетку 15. вијека. Многе породице из источне и јужне Херцеговине и из Црне Горе бјеже у шумовите гатачке области, па се насељавају махом у пустим шумама. Интересантно је да су у овом времену доселили претци данашњих највећих брастава. Трећа периода почиње крајем 16. вијека. Тада се насељавају многи Мусломани (било Новљани, било поисламљени старинци) у села на ивицама Гатачког Поља, из којих потискују православне, који се помичу у Површ или сасвим селе из Херцеговине. Послије овог времена престаје слободно насељавање и почиње кретање од читлука до читлука, од аге до аге. У другој фази слободног насељавања заснована су хомогена села као мале браствене јединице, од којих су се многа одржала, а у трећој фази села са становништвом састављеним од разних породица.

Као сигурније утврђена времена досељавања наводимо слиједећа:

За вријеме турског освојења	2	пор.
Одмах послије Турака	3	„
Прије десет кољена	1	„
Прије 300 година	2	„
Прије 250 до 300 година	1	„
У вријеме Баја Пивљанина	1	„
Прије 230 година	1	„
Кад су Турци ударали на Беч (?)	3	„
Прије 200 година	4	„
Прије пет кољена	1	„
Прије 160 година	2	„
Прије 150 година	1	„
Прије 100 година	3	„
У почетку XIX. вијека	7	„
Прије 90 година	3	„

Digitized by Google

Прије 80 година . . . . . 1 пор.
Прије 60 година . . . . . 2 „
У другој половини XIX. вијека (вријеме тачно ненаведено) . . . . . 4 „
Прије 50 година . . . . . 3 „
Прије 40 година . . . . . 4 „
Прије 30 година . . . . . 5 „
Дјед доселио . . . . . 2 „
Године 1873. доселиле . . . . . 2 „
Отац доселио (има готово 40 година) 3 „

Ово су познатије године досељавања, све су остале остале незабиљежене. Осим тога има неколико бројева којима су побиљежена сељакања из села у село, која су извршена задњих десет година.

Б. Преглед досељавања и унутарњих миграција у Западној Херцеговини

(око Љубушког, у Ракитну и Дувну).

I. Херцеговина

а) Из мостарског котара

Из Бритвице . . . . . 1 пор.
„ Блата . . . . . 1 „
„ Броћна (непозн. село) 22 „
„ „ Читлука . . 1 „
„ „ Доброг Села . 2 „
„ „ Блатнице . . 1 „
„ Кочерина . . . . 4 „
„ Граца . . . . . 3 „
„ Бијелог Поља . . . 2 „
„ непозната села . . . 1 „
„ Јасенице . . . . . 1 „
„ Бова . . . . . 2 „
„ Широког Брига . . 2 „
„ Мокрог . . . . . 3 „
„ Черигаја . . . . . 2 „
„ Лединца . . . . . 2 „
Из Црнча . . . . . 4 пор.
„ Полога . . . . . 1 „
„ Дрежнице . . . . . 3 „
„ Блатнице . . . . . 1 „
„ Љубитића . . . . . 1 „
„ Грљевића . . . . . 1 „
„ Буова . . . . . 1 „
„ Расна код Блата . . 1 „
„ Липна . . . . . 1 „

Свега . . 64 пор.

б) Из љубушког котара

1) Из Бенеје

Из Броћанца . . . . . 3 пор.
„ Дриноваца . . . . . 8 „
„ Горице . . . . . 1 „
„ Батина 1

Digitized by Google

Из Посушја	4	пор.
„ Граца	1	„
„ Дужице	2	„
„ Растоваче	2	„
„ Ружића	12	„
„ Груда	3	„
„ Тиаљине	11	„
„ Шебешине	1	„
„ Драгићине	2	„
„ Вењака	2	„
„ Путешевице	1	„
„ Погане Влаке	1	„
„ Вира	1	„
„ Лединца	2	„
„ Студенаца	3	„
Свега	60	пор.

2) Унутарња сељакања

Из Граба	5	пор.
„ Шиповаче	9	„
„ Клобука	3	„
„ Черња	1	„
„ Вењака	1	„
„ Трибча код Вењака	1	„
„ Вашаровића	3	„
„ Витаљине	1	„
Испод Љубушког	3	„
Из Војнића	1	„
Из Грабовника	3	пор.
„ Биоча	1	„
„ Радишића	6	„
„ Ловреча	1	„
„ Љубушког	7	„
„ Црљеног Грма	3	„
„ Пробоја	2	„
„ Међугорја	1	„
„ Витине	9	„
„ Умца	4	„
„ Дола	1	„
„ Павковића	1	„
„ Хамзића	2	„
„ Рашљана	1	„
„ Лисица	1	„
„ Студенаца	2	„
„ Гребака	1	„
Свега	74	пор.

в) Из Дувна

Из Жупањца	2	пор.
„ Црљенице	2	„
„ Сеонице	1	„
„ Борчана	1	
„ Липе	2	„
„ Конгоре	1	„
„ Кола	1	„
„ Омоља	1	„
Свега	11	пор.

II. Из Далмације

а) Из вргорачког котара

„Од Вргораца“	14	пор.
Из Кашча	7	„
„ Прапратнице	4	„
„ Умчана	1	„
„ Милешића	1	„
„ Завојани	11	„
„ Шперковине	1	„
„ Козице	9	„
„ Пролога	6	„
Из Орâ	6	пор.
„ Стиља	5	„
„ Кокорића	2	„
„ Змијацâ	1	„
„ Котеза	1	„
„ Маовца	1	„
„ Црног Вира	1	„
„ Дусине	1	„
„ Бриста	1	„
Свега	73	пор.

Digitized by Google

б) Из остале Далмације

Из Мрњаваца (код Имотског)	1 пор.
„ Драчица	1 „
„ Вини	1 „
„ Виса (острва)	1 „
„ Далмације (непознато мјесто)	4 „
„ Лећана код Дубровника	1 „
„ Рујнице код Метковића	1 „
„ Невистине Стине код Имотскога	1 „
„ Радобоље код Макарске	1 „
„ Гвозда	2 „
„ Служња	1 „
„ Кланца	1 „
„ Сеоца	1 „
„ Котарâ	1 „
„ Сињске Крајине	1 „
„ Жупе код Имотскога	1 „
„ Шућурја	1 „
„ Вињана	1 „
„ Омиша	1 „
„ Ципре код Шибеника	3 „
„ Стона	1 „
„ Солина	1 „
„ Полошца (код Имотског)	1 „
„ Винице (код Ржаног)	1 „
„ Пољица (код Имотског)	3 „
Свега	33 пор.

III. Из Босне

Испод Греде (Ливно)	1 пор.
Из Купреса	1 „
„ Дервенте	1 „
„ Ливна	1 „
„ Босне (непозн. село)	1 „
„ Кључа	1 „
„ Орашца (Рама)	1 „
Свега	7 пор.

IV. Из Лике . . . . . 1 пор.

V. Из Мађарске . . 3 пор.

VI. Из Италије . . . 2 пор.

VII. Из Црне Горе и источне Херцеговине

Из Бјелопавлића	1 пор.
„ Колашина	1 „
С границе црногорско-далматинске	1 „
Свега	3 пор.

VIII. Из Мале Азије

Из Ески Бабе . . . . . 1 пор.

IX. Старјеници . . . 4 пор.

X. Досељеници из непознатих крајева 18 пор.

* * *

Од 348 породица доселила је готово трећина (107) непосредно из Далмације. Ако проматрамо пресељавања

Digitized by Google

из Бекије, видимо да се је у испитивана села досељавало највише породица из села са далматинске границе. На тај начин постаје она струја, која је ишла у правцу од запада према истоку, овдје од већег значаја.

Друга важнија област из које су знатна исељавања управљана према овим селима јест карсна зараван између Мостара и Љубушког. Одатле је доселило свега 60 породица. Код ове врсте досељавања, интересантан је факт, што многе породице које потичу из Далмације и с далматинске границе и које су становале у испитиваним селима, да су оне слиједећи општој струји селења одселиле најприје на исток, уставиле се у испитиваној заравни, па одатле шаљу своје браственике на све стране, а нарочито на запад. Таке велике породице су: Бораси и Зовке, затим Гризеји и Оречи. И ако су то старе и јако разгранате породице (међу највећим породицама у Херцеговини), нијесу организоване у браства, нити игдје станују компанктно у селима.

Ове су двије главне струје досељавања, обје су врло младе (највише 200 година), друге су према њима незнатне. О општим узроцима ових сеоба говорићемо на крају овог прегледа.

Интересантно је да нема старинаца. Врло мало знају причати о старијем становништву. По причању православних варошана у многим су селима прије данашњих католика живјели православни, који су у 18. вијеку или још раније одселили. Дувњаци сразмерно мало знају о својој старини.

Међу *узроцима* досељавању најчешће се наводе ови: „Дошо на ширину“, други особито они од Блата Мостарског и из Броћна долазили су са стоком на испашу у крајеве изнад Љубушког и ту су остали. За многе веле да им се неки предак „увинча“ за дјевојке из породица, чији су мушкарци изумрли. А исто тако чести су слу-

Digitized by Google

чајеви пребјегавања испод француске власти у Далмацији под турску. Веле кад је Мармон градио познату далматинску тесту, да су и жене с колијевкама ишле на „аргатију“ (кулук). Осим тога није незнатан број породица, који потичу од војничких дезертера. За многе од њих веле, да из почетка „није знâ колико коза нашки.“

Премда и у овој области има веома старих породица, ипак је врло мало старинаца. Казивања о прошлости најстаријих породица и овдје су несигурна, чим се казује број година. Много је сигурније кад се старост рачуна по „кољенима“ (генерацијама). Апсолутна већина поридица доселила је посљедња два вијека. То се види из овог прегледа:

Прије 500 година доселила је			1	породица.
У вријеме турског освајања доселила је			1	породица
Прије 250 година доселила је			1	породица
„ 300	„	„	„ 1	„
„ 200	„	„	„ 3	„
„ 130 до 150	„	„	„ 1	„
„ 150	„	„	„ 2	„
Кад су Турци протјерани из Мађарске			1	породица
Кад су још Турци били у Вргорцу			1	„
„Има више од 100 година“			2	„
„О куги“ доселила је			1	„
„Прије 100 година“			10	„
„ 130 „			2	„

Осим тога као старије породице сматрају се и ове породице.

Деведид (т .ј. девети дјед) доселио се			1-ој	породици
Шести дјед	„	„	2	„
Шукундјед или „дидов дид“	„	„	5	„
Прадјед	„	„	33	„

Digitized by Google

Дјед доселио се 86-ој породици

Отац се доселио (у првој половини 19. в) 27-ој породици. Осим тога има једна породица, којој је неизвјесно или јој је отац или дјед доселио, а једна не зна да ли је дјед или прадјед доселио. Ова рачунања доба досељевања по генерацијама могу да се међусобно разликују по тридесет и више година према томе, да ли је нечији предак као дијете, као младић и као старац доселио. Тако једна породица вели да јој је доселио дјед прије 80 година, а другој је дјед доселио прије 80 до 90 година. Сељачко рачунање досељењења по прадједовима износи од 120 до 150 година.

Има знатан број новијих досељеника, који су знали вријеме свог досељавања бројкама исказати.

Прије	120	година	доселиле	су	3	породице
»	80	»	»	»	4	»
»	70	»	»	»	5	»
»	60	»	»	»	2	»
»	50 до 60	»	»	»	12	»
»	50	»	»	»	4	»
»	40 до 50	»	»	»	9	»
»	40	»	»	»	6	»
»	35	»	»	»	6	»
»	30 до 40	»	»	»	1	»
»	30	»	»	»	12	»
»	25	»	»	»	4	»
»	20 до 30	»	»	»	5	»
»	20	»	»	»	5	»
»	15	»	»	»	3	»
»	10 до 15	»	»	»	1	»
»	10	»	»	»	2	»
»	6	»	»	»	2	»
»	4	»	»	»	1	»
»	3	»	»	»	1	»
»	6 мјесеци		»	»	1	»

Digitized by Google

У другој половини 19. вијека доселила је 1 пор.

Осим тога има три породице, код којих је забиљежено да су ови исти домаћини дошли; има више породица које живе раздвојено у два и више села и ако нијесу још подијељене. Поред овога има 57 породица које не знају за своје поријекло. Већином су то старије породице. Осим тога ту смо прибројили и оне фамилије, чије смо вријеме сеобе заборавили прибиљежити.

Вјероватно се бројеви породица у прегледу области и времена неће слагати зато, што смо при изради прегледа о времену досељавања увели у рачун и она појединачна пресељавања из села у село чланова појединих породица.

Ако прегледамо ова досељавања видимо, да је у времену између друге половине 18. вијека и краја 19. вијека извршено 255 случаја досељавања са стране и унутарњег пресељавања. То значи да је пет шестина од свих утврђених случајева миграција ове области извршено у споменутом времену. Старе су породице врло разгранате и бројна разлика између старијих и новијих досељеника није тако велика као што изгледа по овим бројевима.

Већ смо у почетку општег дијела истакли да су ово крајеви, у којима има старина највише. Због овога је и разумљиво што сељаци не знају ништа причати о постанку свога села. Већина је села дакле настала на селиштима, управо на остатцима старих села. Тек кад се изађе из поља у карсну зараван западне Херцеговине почињу се јављати млађа села.

Према свему изгледа да је овај крај послије турског освајања био неко вријеме готово потпуно пуст. То се види нарочито из тога, што ово становништво нема дубоких предања о средњевјековном становништву. У вијестима о негдашњим становницима православне вјере дају се назријети трагови старијег становништва.

Digitized by Google

Ове области разликују се од других херцеговачких области и тиме, што немамо трагова од „турчења“ и ширења мусломанских села. Коме је позната судбина негдашњих турских области на млетачкој граници, ко је затим читао расправе J. Томића[1]), томе ће бити јасно зашто је тако мало муслиманског становништва било у овим селима.

Социолошки је интересантан факт, да овдје нема хомогених села насељених једним браством; већином у селима живи безброј породица. Велике породице нигдје нијесу скупљене у већој маси, већ се констатују у много села; тек нарочитим проучавањем може се осјетити једна већа породица. Утицај ага и читлучког система, који је овдје знатнији него у источној Харцеговини могао је знатно утицати и у овом правцу, али он није ту сам.

B). Габела и Дубраве

I. Из Херцеговине

а) Из Храсна

из	Храсна (непознато мјесто)	17	пор.
„	Заушја	1	„
„	Граца	1	„
„	Брштенице	1	„
„	Кљенка	1	„
„	Хутова	3	„
„	Требиње	5	„
„	Глумине	3	„
„	Мошевића	1	„
„	Бољуна	1	„
„	Колојани	3	„
„	Зелениковца	1	„
„	Ћетољуба	1	„
	Свега	39	пор.

б) Из Броћна

из	Броћна (непознато село)	17	пор.
„	Черигаја	1	„
„	Паоче	1	„
„	Милетине	1	„
„	Блатнице	1	„
„	Слипчића	1	„
„	Бијоче	1	„
	Свега	23	пор.

в) Из Попова

из	Попова (непознато село)	11	пор.
„	Грмјана	1	„
„	Мркоњића	1	„

[1]) J. Томић, Из живота сењских ускока. Нови Сад 1904.

Digitized by Google

из Кијева Дола . . . 1 пор.
„ Равног . . . . . 2 „
„ Чавша . . . . . 3 „
„ Орашја . . . . . 1 „
„ Ластве . . . . . 1 „
„ Струића . . . . . 1 „
„ Драчева . . . . . 1 „
„ Жаркова . . . . . 1 „

Свега 24 пор.

г) Из осталих дијелова љубињског и столаког котара

из Убоска . . . . . 1 пор.
„ Љубјенице . . . . 1 „
„ Жабице . . . . . 2 „
„ Љубиња . . . . . 1 „
„ Стоца . . . . . 1 „
„ Богојевића . . . . 1 „
„ Крушева . . . . . 3 „
„ Борута . . . . . 2 „
„ Битуње . . . . . 1 „
„ Ргуда . . . . . 2 „
„ Брштеника . . . . 1 „
„ Влаховића . . . . 2 „
„ Дабра . . . . . 1 „
„ Банчића 3
„ Кошћеле . . . . 1 „
„ Граца . . . . . 3 „
„ Поплати . . . . . 1 „
„ Дубоке . . . . . 1 „
„ Битуње . . . . . 1 „

Свега 29 пор.

д) Унутарња сељакања

из Речица (код Домановића) . . . . 4 пор.
„ Бивољег Брда . . . 2 „
„ Ходова . . . . . 2 „
„ Домановића . . . 2 „
„ Стањевића . . . . 4 „
из Локава . . . . . 3 пор.
„ Пијесака . . . . . 1 „
„ Драчева (у Габели) 1 „
„ Тријебња . . . . . 1 „
„ Аладинића . . . . 1 „
„ Јасоча . . . . . 1 „
„ Старе Габеле . . . 1 „
„ Јасенице . . . . . 1 „
„ Козица . . . . . 2 „
„ Пребиловаца . . . 1 „
„ Пјешивца . . . . 3 „
„ Губавице . . . . 1 „
„ Аладинића . . . . 1 „
„ Дубрава (непознато мјесто) . . . . . 1 „
„ Прења . . . . . 5 „
„ Почитеља . . . . . 1 „

Свега 39 пор.

е) Из билећског и требињског котара

из Нудола (Корјенића) 1 пор.
„ Корјенића (непозн. село) . . . . . 7 „
„ Бањака . . . . . 1 „
„ Придвораца . . . . 1 „
„ Мируша . . . . . 1 „
„ Скозји Грма . . . . 1 „
„ Жрвња . . . . . 3 „
„ Љубомира . . . . 3 „
„ Требиња . . . . . 1 „
„ Билеће (општине) . 1 „
„ Плане . . . . . 1 „
„ Врањских . . . . 1 „

Свега 22 пор.

ђ) Из осталих села с десне стране Неретве

из Граца . . . . . 1 пор.
„ Студенаца . . . . 1 „

Digitized by Google

из Клобука	1	пор.
„ Требежата	2	„
„ Црљених Грма	1	„
Љутог Доца	1	„
Свега	7	пор.

ж) Из мостарског и невесињског котара

из Колешка	1	пор.
„ Бијелог Поља	1	„
„ Сливља	1	„
„ Зијемаља	1	„
„ Ртијеша	1	„
„ Рабине	2	„
„ Мостара	4	„
„ Жиљева	1	„
„ Невесиња (непозн. село)	1	„
„ Врањевића	1	„
„ Цима	1	„
„ Братача	1	„
„ Рашке Горе	1	„
Свега	16	пор.

з) Из осталих дијелова Херцеговине

из Дувна	1	пор.
„ Коњица	1	„
„ Јабланице	1	„
Свега	3	пор.

II Из Далмације

из Далмације (непозн. село)	5	пор.
„ Бијелог Вира или из Добрана?	1	„
„ Чепикућа	1	„
„ Метковића	2	„
„ Комина (код Опузена)	1	„
„ Добрана	3	„
из Вргорца	2	пор.
„ Крвавца	1	„
„ Котеза	1	„
Свега	17	пор.

III Из Црне Горе

из Црне Горе (непозн. мјесто)	1	пор.
„ Бјелица	1	„
„ испод Голије	1	„
„ Рићана	1	„
„ Грахова	1	„
Свега	6	пор.

IV Из Босне

из Раме	1	пор.
„ Босне (непоз. мјесто)	1	„
Свега	2	пор.

V Из Мађарске и Хрватске

из Мађарске (непознато мјесто)	1	пор.
„ Будима	3	„
„ Темишвара	1	„
„ Лике (непоз. мјесто)	2	„
„ Удбине у Лици	1	„
Свега	8	пор.

VI. Из других европских земаља

од пребјегдих француских војника	2	пор.
из Софије у Бугарској	1	„
„ Италије (непознато мјесто)	2	„
„ Арбаније (непознато мјесто)	1	„
„ Скадра	2	„
Свега	8	пор.

Digitized by Google

VII. Из Азије

из Анадола (непознато мјесто) . . . . . 1 пор.
„ Багдада . . . . . 1 „

Свега 2 пор.

VIII. Старинци

Старинаца из ових области који су напустили своје старо село, а нијесу се из области изселили има 7 пор.
из Житомислића (села) 1 „
из Пијесака . . . . . 1 пор.
„ Клепаца . . . . . 1 „
„ Опличића . . . . . 1 „
„ Прења . . . . . 1 „
„ Жујине Омеђине . 1 „
„ Пјешивца . . . . 1 „
„ Ходова . . . . . 1 „
„ Тријебња . . . . . 1 „

Свега 16 пор.

IX. Досељеници

који су заборавили село и област из којих су доселили било је . 8 пор.

Габела и Дубраве су од оних области, у којима се сукобљавају источни и западни правац досељавања. Због тога су и ове обасти с те стране врло интересантне. Најприје има знатан број старинаца. Они су већином Мусломани и двије православне породице, а католика нема ниједног. Ове породице нијесу велике, највише имају десет до петнаест кућа.

Ова је област и због тога интересантна, што се у њој осјећању знатни утицаји околних карсних заравни. Сразмјерно највише досељеника примале су ове области из Храсна а затим из Броћна.

Осим старинаца ова је област примила с Истока око 136 породица. То значи да су области источно од Неретве (с Црном Гором) дале половину, а све друге и сва остала Херцеговина са свима сусједним и даљим земљама дала је половину. Међу областима источне Херцеговине, највише је становништва дало Храсно (39 породица), што чини седмину свих досељеника, а готово четвртину досељеника с Истока. Значајан је и број досељеника из Попова (24 породице), а исто тако досељеника из требињског и билећског котара, чија

Digitized by Google

се исељавања осјећају знатно у сваком дијелу источне Херцеговине.

Још је интересантнија ствар што овдје налазимо досељеника из свих дијелова Херцеговине. Као у најниже области херцеговачке спуштали су се попут ријека сви правци сеоба у Габелу и Дубраве.

Међу досељенике с Истока могли би убројати и досељеника из Далмације, који су махом дошли из дијела Далмације који лежи на Истоку од Неретве. Они и по својој душевној култури припадају досељеницима с Истока.

Пада у очи и велик број досељеника из Мађарске и из Азије. Ово су трагови већих миграција, које су биле у вези с познатим политичким догађајима и које данас за Босну имају већи значај него за Херцеговину.

* * *

При испитивању ових области обраћена је велика пажња и на вријеме досељавања у ове области. Истина и ови се податци могу узети само приближно као сва сеоска казивања, особито она о великој старини, особито ако су још бројевима изражена.

Најпослије ћемо изнијети казивања, која су изражена бројем година, а затим она казивања која се вежу за важније године и она која се рачунају по генерацијама. Старих досељеника, који не знају кад су доселили има 35 породица, а пет њих вели само да су се „давно“ доселиле.

Прије	350	година	доселила	се	је	1	породица.
»	300	»	»	»	»	3	»
»	200	»	»	»	»	4	»
»	150	»	»	»	»	4	»
»	120	»	»	»	»	3	»
»	100 и више год.		»	»	»	1	»

Digitized by Google

Прије	100	година	доселило	се	је	8	породица.
»	90	»	»	»	»	2	»
»	80 до 100	»	»	»	»	1	»
»	80	»	»	»	»	14	»
»	70 до 90	»	»	»	»	1	»
»	70 до 80	»	»	»	»	4	»
»	70	»	»	»	»	7	»
»	60 до 70	»	»	»	»	2	»
»	63	»	»	»	»	6	»
»	60	»	»	»	»	8	»
»	50 до 60	»	»	»	»	1	»
»	50	»	»	»	»	17	»
»	40 до 50	»	»	»	»	1	»
»	48	»	»	»	»	1	»
»	43	»	»	»	»	4	»
»	40	»	»	»	»	8	»
»	38	»	»	»	»	1	»
»	37	»	»	»	»	1	»
»	36	»	»	»	»	1	»
»	35	»	»	»	»	2	»
»	33	»	»	»	»	4	»
»	30 до 33	»	»	»	»	3	»
»	30	»	»	»	»	2	»
»	28	»	»	»	»	2	»
»	25 до 30	»	»	»	»	2	»
»	23	»	»	»	»	2	»
»	18	»	»	»	»	1	»
»	15 до 18	»	»	»	»	2	»
»	10 до 15	»	»	»	»	3	»
»	12	»	»	»	»	2	»
»	15	»	»	»	»	1	»
»	10	»	»	»	»	3	»
»	4	»	»	»	»	1	»

Digitized by Google

У другој половини 19. вијека, непозната времена, доселиле су 4 пордице. Један писменији сељак казао је да му се је отац доселио г. 1858.

„Пред кугу“ доселила	се	1	породица
Уз кугу	» »	2	»
„Одмах иза куге“	» »	1	»
„Дадићева вакта“ (у поч. 19. вијека) доселиле	»	2	»
„Француског вакта“	»	4	»
„Кад се Францез био с Русом“ доселила	»	1	»
„Алипашина вакта“	»	4	»
„Пред Аустрију“ доселиле	»	5	»
Граовске године	»	1	»
Прадјед се доселио	»	9	»
Прадјед или дјед се доселио		1	породица
Дјед се доселио		25	»
Баба се доселила		1	»
Отац се доселио		17	»

И овдје се различито рачунају године по претцима према томе, којих су година били први досељеници. Обично се прадјед а каткад и дјед доводи у везу с француском власти у Далмацији. Под кугом се разумијева задња куга (око 1813); под „Дадићевим вактом“ разумијева се вријеме мостарског ајана Али-аге Дадића који је живио при крају 18. и у почетку 19. вијека. „Граовском годином“ зове се година битке црногорско-турске на Грахову (год 1858). Мање је прецизирано вријеме досељавања, кад се каже „Алипашина вакта“, пошто се зна да је Алипаша Ризванбеговић дуже времена био силан у овим крајевима. Остало вријеме је познатије.

Уз ове можемо додати бројеве породица из неких села у долини Неретве и то: Борака, Бијеле и Добригошћа код Коњица и Јасенице код Мостара.

Digitized by Google

Из Источне Херцеговине има досељеника и то из ових мјеста:

1) Из Источне Херцеговине:

из Гацка непознато мјесто	1	породица.
„ Равни	1	„
„ Дулића у Гацку	4	„
„ Гареве у Гацку	1	„
„ Петровића у Бањанима	1	„
„ Бањака у Рудинама	1	„
„ Бијелог Поља	4	„
„ Будисавине у Невесињу	1	„
„ Зубаца непознато мјесто	1	„
„ Подвележја	1	„
„ Гркаваца код Требиња	1	„
Свега	16	породица.

2) Из Западне Херцеговине.

„од Љубушког“	3	породице.
из Крушева	3	„
„ Крехина Граца	1	„
„ Родоча	1	„
„ Доброг Села	1	„
„ Слипчића	2	„
„ Бекије	1	„
„ Рашке Горе	1	„
„ Врдоља	1	„
„ Броћна	1	„
Свега	15	породица.

Осим тога има по једна породица из Грушче, с Иван-планине и Азије и девет старих породица, којима се не зна поријекла. Већина се доселила у првој половини 19. вијека.

Исељавања из Херцеговине.

Херцеговина је једна од најактивнијих српских земаља. Исељавања из Херцеговине вршена су и према Истоку и према Сјеверу и Западу. Може се с великом поузданошћу тврдити, да у свима српским земљама на

Digitized by Google

Западу од ријеке Мораве има херцеговачких исељеника. Није могуће до детаља испитати та исељавања. Ми ћемо покушати да утврдимо само правце, у којима су се Херцеговци селили из своје земље, и оне земље у које су се населили.

Исељавања Херцеговаца у Далмацију почела су врло рано; она су се јављала као посљедица освајања рашких и босанских владалаца у далматинским крајевима. Већ око половине 14. вијека спомињу се херцеговачка исељавања у Далмацију. Кад Цар Душан освоји далматинске градове Клис и Скрадин, „околине тих градова, од којих су многе пусте биле, буду насељене српским народом, већином из Херцеговине[1]).“ „Кад су Турци освојили Херцеговину, склонили су се многи Херцеговци у Далмацију, у тврди Клис, где су наставили борбу против Турака, а кад су Турци освојили Клис (1537 год.) они онда оду у Сењ, где су примљени у аустријску службу, са задатком да бране оне крајеве од турских пљачкашких чета“.[2]) Али највећа сеоба „из Босне и Херцеговине, а из Старе Србије“ догодила се у времену од 1523. до 1527. Тада доведоше Турци у опустјеле далматинске крајеве више православних породица да им буду кметови[3]). Крајем 17. вијека прешло је с епископом Саватијем Љубибратићем доста народа у „ерцегновску крајину“ под власт млетачку[4]). Године 1717. ослободи се Имотски од Турака. У те крајеве по наговору архимандрита Стевана Љубибратића „пређе тада из Херцеговине 180 породица (около 1400 душа).“ Било их је из Зубаца с границе црногорске и стога њихово село прозва се Црногорцима[5]). У почетку 18. вијека прешли су браћа „Новаљићи са 40 ерцеговачких српских породица“ у Неретву[6]).

---

[1]) [3]) [4]) [5]) [6]) Православна Далмација. Историјски преглед написао Е. Н М. Нови Сад 1901. с. 134, 168, 334, 348, 335.

[2]) Ст. Станојевић. Историја српског народа. Београд 1908. с. 252.

Digitized by Google

Исељавања Херцеговаца и Босанаца у Црну Гору чини се да су почела одмах иза турских освајања. Има више великих и чувених црногорских брастава, која воде поријекло из Босне и Херцеговине. „Не только по языку, но и по происхожденію большая частъ жителей нынѣшней Черногоріи — Герцеговинцы“[1]) вели *Ровински*. Од знаменитих црногорских породица из Херцеговине су: Мартиновићи.[2]) Већи дио породица у Катунској Нахији су Херцеговци.[3]) „Такъ на Нѣгушахъ самое сильное племя Ераковичей (браство Петровичи) и Раичевичей, по преданію, вышло изъ Зеницы (въ Босніи); послѣ стояли они нѣкоторое время подъ Травникомъ, оттуда въ Никшичѣ и потомъ подъ планиной Нѣгошемъ, съ котораго будто бы и перенесли имя заселенію“.[4] Врбице су доселили из Врбице у Гацку,[5]) Озринићи су сви испод планине Озрена у Босни[6]); Пламенци из Црмнице поријеклом су из Босне, звали су се Богостиновићи, једно вријеме су стајали и у Благају.[7]) За један дио Љуботињана прича се да су из Сарајева[8]), а за Братоножиће да су одмах иза Косова доселили однекле из Босне и Херцеговине.[9]) Сељаци села Дудьевине причају да су родом из Невесиња.[10]) И у самом Улцињу има херцеговачких досељеника.[11]) Ове су особе махом ишле кроз Дугу, гдје су се по каткад дуже задржавале.[12]) Вук Врчевић тврди, да у доњој Морачи „има врло пространи предјел“ кога су населили „Србьи херцеговачки“ и саставили читаво село „данашње звано Ускоци.“[13])

О исељавањима у Босну немамо познатих писаних извора. Распитујући сазнали смо да су многе породице

[1]) [2]) [3]) . . . . [12]) П. Ровински, Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ. Томъ II. Частъ I. Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности императорской Академіи Наукъ. Томъ LXIII, № 3., с. 3, 6, 7, 27, 28, 29, 30, 40, 86, 96. — Село Врбица у Гацку није ми познато, у Гацку има село Врба, а Врбица је у Бил. Рудинама.

[13]) У Богишићеву Zborniku sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena. Knjiga I. Zagreb 1874.

Digitized by Google

босанске доселиле из Херцеговине. Наводити детаље није нам могуће. На основу тих испитивања утврдили смо да су се Херцеговци насељавали у Босну на овај начин: Осјећају се трагови једне велике сеобе која је ишла из Црне Горе, Рашке и Херцеговине, према сјеверној Босни и Хрватској. У селу Чечави код Тешња налазимо досељенике од браства Шпица у Новом Пазару. Сељаци из котара бањалучког, прњаворског, которварошког и санског причају да су из Херцеговине, не назначујући мјесто одакле су дошли. По испитивањима *Др. Риста Јеремића* из Доње Тузле, пут који иде од Гацка на Фочу с долином Дрине чини велику миграциони друм, којим су се Херцеговци селили у Босну и западну Србију. У том селењу област Бирач представља једну етапу, гдје су многе породице више времена живјеле, па се даље селиле. Тај се пут код Мокре Горе рачвао и један је крак ишао с десне, а други с лијеве стране Дрине. У тузланском и власеничком котару има много Рудињана, Гачана, Фочана и Пивљана. Кад испитивања Др. Јеремића буду завршена, она ће и по начину проматрања бити врло интересантна.

Осим тога изселили су у 18. и 19. вијеку многи Шумњаци, Требињци и Поповци у многе босанске вароши. Међу православним трговцима у Сарајеву, Бањој Луци и Брчкој Херцеговци чине већину, а има их у већини босанских вароши.

Исељавања у Хрватску и Славонију теже је пратити, јер су биле ријетке веће сеобе које су из Херцеговине ишле директно у ове земље. Обично се дешавало да се Херцеговци неко вријеме настане у Босни или Далмацији, и онда иселе у Хрватску и Славонију. Сигурних вијести о херцеговачким исељавањима у ове земље имамо тек из краја 17. вијека. Пошто је Лика ослобођена од Турака, насељава Марко Месић многобројне фамилије из Приморске Крајине, Босанске Крајине, Далмације и

Digitized by Google

Херцеговине[1]). Већ иза саме битке код Мохача јавља се о досељавању Срба из Босне и Маћедоније у Горњу Славонију[2]). Вјероватно у тој сеоби учествоваху и Херцеговци. Међу калуђерима карловачког владичанства у вријеме цара Јосифа II (1788—1791) спомињу се и два калуђера родом из Црне Горе. Грбић вели да су дошли с капетаном Филипом Вукасовићем.[3]) Кад је било овако директних сеоба из Црне Горе, могло их је бити и из Херцеговине. О сеобама Херцеговаца у Лику више нам казују предања неких личких породица:

Др. Грунд тврди да су личка поља насељена херцеговачким Србима.[4]) Дракулићи из Корјенице причају да су поријеклом из Корјенића у Херцеговини. Мандићи из Томина Гаја код Граца у Лици поријеклом су из Мандина Села у Дувну, одакле су били иселили у Далмацију, па онда у Лику. Марковићи из Корјенице кажу да су од Прозора (у Босни). Поред тога причају и ове личке породице да су поријеклом из Херцеговине: Ћеранићи поријеклом из Гацка, Љубобратовићи и Пухали у Брлогу у Лици поријеклом од Љубибратића из Требиња, Омчикуси поријеклом из Боке, Бањани из Бањана.

Досељиници из Херцеговине у Кузмину, у Срему, спомињу се у једном љетопису[5]), а у Вуковару спомиње се презиме Хера[6]).

Да су Херцеговци заједно с осталим Србима исељавали у *Угарску* позната је ствар[7]). Познато је предање

[1]) Spezialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken erschöpft von Fr. Vaniček. Wien 1875. I. Band. S. 148.

[2]) Vaniček l. c. S. 28.

[3]) Мане Грбић, Карловачко владичанство. Прилог к историји српске православне цркве. Карловац 1891. с. 113.

[4]) Dr. Alfred Grund, Die Karsthydrograqhie. Penck's Geograph. Abhandlungen. Leipzig 1903. с. 10.

[5]) Српски Књижевни Гласник Број 128, XX, с. 12.

[6]) Споменица из будимског и пештанског архива. Прикупио, исписао и приредио проф. Гаврило Витковић. Збирка I. Гласник срп. уч. др. II-ги одељак с. 157.

[7]) Исто, књига трећа с. 240, 242, 246.

Digitized by Google

Буњеваца, да су поријеклом из Херцеговине, с ријеке Буне. Има ово један крај код Беле Цркве, чије становништво зову „Ерама". Неке знамените породице војвођанских Срба Витковићи, Стратимировићи, Предићи су поријеклом из Херцеговине. Интересантно је да се види, докле су допирале миграције херцеговачке. Тако на примјер у списку пореских српских глава у Будиму, спомињу се године 1706 07 међу осталим и ови: Нешко Хера (Јера, Јерлија), Јован Козар Хера, Милисав Хера, Јован Хера, а године 1710. Јевта Ерцеглија Ерцеговац, Атанаско Гороје вић Требињац, Јоцко Видаковић Требињац, Павао Радојевић Требињац[4]. Чини се да је тада међу будимских Србима било више Босанаца, Београђана, Рудничана и Бечкеречана.

Исељавања у *Србију* су познатија. Чини се да ова исељавања нијесу тако рано почела. Херцеговци су населили већи дио области уз Дрину, а осим тога има их и у многим варошима. „Као год што се у Сријему, ријетко може наћи који човјек, кога се ђед или прађед није доселио из Србије тако се у Србији ријетко може који наћи, кога се стари нијесу доселили из Ерцеговине" вели Вук[4]. Ова исељавања могу се пратити у разним антропогеографским радовима, који се штампају у овом Зборнику.

Интересантно је да је било херцеговачких исељавања и у *Русију*. Има неколико знаменитих племићских фамилија као: Милорадовићи, Владисављевићи, Божидаревићи и др., које су поријеклом из Херцеговине.

Задатак који смо у овом одјељку хтјели извршити, био је да се утврде главни правци исељавања из Херцеговине. Зна се да би се о свима овим исељавањима могло и темељитије и детаљније писати, а наш задатак није то био.

Из овога кратког прегледа може се осјетити да су Херцеговци у више махова исељавали у већим масама

[4]) Скуп. грам и пол. списи II, 134.

Digitized by Google

Моменти који су условљавали исељавања у већим масама били су ови:

При освајању Херцеговине од Турака бјеже Херцеговци у Далмацију. Чини се да су у исто вријеме многе хереговачке породице побјегле у црногорска Брда. Кад је у Лици била образована војна крајина, Херцеговце је привлачио слободан хајдучки живот. Велике сеобе у Угарску утицале су и на Херцеговину. Појава Русије на Балканском Полуострву као ослободитељице балканских Словена утиче на исељавање Херцеговаца у Русију. Слободнији живот у шумама подрињским и шумадијским привлачи многе Херцаговце. Ослобођење Србије испод Турака привлачи многе Херцеговце, и исељавање у Србију врши се појединачно кроз цио 19. вијек. У другој половини 19. вијека Херцеговци насељавају подрињске и посавске вароши, у којима постају виђени трговци.

Преглед миграција.

Херцеговина је, у погледу исељавања, врло активна земља. Ми смо видјели да нема српске земље на Западу од Мораве, у коју нијесу допирале сеобе из Херцеговине. Чини се да је Херцеговина једина од оних земаља, које *Цвијић* сматра активним, из које су миграције ишле на све стране, и на Запад и Сјевер и на Исток и Југ. У свима већим српским покретима, особито сеобама, учествовала је и Херцеговина.

На првом мјесту види се, да је освајање турско утицало на исељавање; у тој првој фази исељавали су се Херцеговци и на Исток и на Запад. Поред тога турско освајање утицало је и на повлачење становништва из низина у висине.

Иза ове прве фазе исељавања чини се да је било само појединачног исељавања све до краја 16. вијека, када и Херцеговци почињу у већој мјери исељавати у

Digitized by Google

Аустро-Угарску, нарочито Хрватску, Срем, а осим тога у Средњу Далмацију и у Боку. Чини се да се је у то вријеме вршило знатно кретање од Херцеговине и Црне Горе према Хрватској и Славонији. То свједочи и она компактна маса данашњег православног становништва у пограничним областима Босне и Хрватске.

Чини се да су ово све врсте миграција, које су имале непосредних веза с већим политичким догађајима. Исељавањима у Босну, затим оном силажењу становништва из планина у поља херцеговачка ваља тражити узроке у привредним приликама. Чини се да је тек велика потреба учинила, да су Мусломани допуштáли Хришћанима да живе с њима у истим селима и у најближем сусједству. Има се захвалити готово једино читлучком систему, што се је у овим земљама одржао велик број хришћанског становништва. Исти систем може се с великом вјеројатношћу чинити одговорним, што се западна Херцеговина у правцу миграција разликује од свих осталих земаља у западном дијелу Балканског Полуострва. Док се у свима овим земљама кроз три стољећа вршила сеоба у правцу са Истока на Запад, у Западној Херцеговини имамо трагове једне сеобе која је ишла у правцу са Запада на Исток. Ради познате несигурности на тадањој млетачкој граници старо становништво западне Херцеговине махом се иселило. Доласком француске, а затим аустријске власти у Далмацију олакшан је живот у томе дијелу земље, и аге су радо примали кметове из сиромашне Далмације, који, чини се нијесу ни с француском власти били најзадовољнији.

Ради близине далматинске границе лакше је утврдити директна досељавања из Далмације. Директна исељавања из Црне Горе и Боке теже је пратити, јер су та исељавања ишла етапски. Директних досељавања из

Digitized by Google

Далмације (сјеверно од Неретве) било је 132 случаја, а из разних области данашње Црне Горе преко 200 случајева.

Поред тога интересантно је проматрати и унутарња сељакања. Прво се види да у низинама (особито поред великих путева) нема старинаца; затим се види да су поља и низине врло мало давале становништва, а врло много примиле. Због тога поља и низине понашају се у овом погледу пасивно. Супротно њима поједине карсне заравни понашају се врло активно. Нијесу то само области које су знатно учествовале у свима општим сеобама, већ су давале много становништва и ниским херцеговачким областима. Правци сеоба из тих области, престављени на карти, иду на све стране. Најактивније области у Источној Херцеговини су: Билећске Рудине, Гацко, Храсно, неки дијелови столачког и љубињског котара. У томе погледу слично овим областима понашала се Шума с Површи и Попово, у којима се одржао знатан број веома старих породица, и из којих се иселило врло много становништва. У западној Херцеговини врло су активне биле области: карсна зараван између Мостара и Љубушког, а за тим Бекија.

Највећа пасивна област је долина Неретве; уз то као пасивне области могу се сматрати и карсна поља: Љубушко, Столачко, Требињско и Невесињско; Гатачко Поље дало је и примило много становништва, а Попово је вршило потпуно активну улогу. Као пасивне тачке могу се сматрати и поједине херцеговачке вароши (а особито Мостар), које су се понашале готово потпуно пасивно.

*

Утврдили смо поријекло од хиљаду и седам стотина породица. Многе од херцеговачких породица су веома велике; ријетке су таке породице које у Херцеговини имају мање од десет кућа, а има их знатан број које броје педесет до сто кућа, а нијесу ријетке ни са сто и педесет, а има их од двјеста и триста кућа. На тај

Digitized by Google

начин овим бројем испитаних породица постаје познато поријекло знатно већег броја становништва, него у областима у којима превлађују мање породице. Кад се још дода и то, да смо готово сваку породицу испитивали, у ком крају има њених сродника и чланова, онда се тек може осјетити права вриједност ових бројева. На тај начин постаће познат састав становништва и у оним селима, која нијесмо специјално испитивали. Увјерени смо да је у овом прегледу изнесено поријекло готово од двије трећине цијелог херцеговачког становништва.

IX. Социјална психологија

Већ смо у почетку истакли, да се неке народне психолошке особине могу сматрати као нарочита група стваралачких фактора. Сада ћемо показати, које су те особине, и на који су начин утицале.

И испитивања ових питања покренуо је *Ј. Цвијић*. Слиједећа проматрања вршена су у смислу његових погледа. Пошто од *Цвијића* имамо само опште индикације о овом питању, потребно је да према његовим, у више махова изнесеним, погледима преставимо главне задатке и методе ових проучавања.

Тежиште ових испитивања не чини садржина народне свијести, па ни оно што чини садржину његове душевне културе, већ *начин* осјећања, мишљења и схватања[1]), структура душе, боја и интезивност осјећања. Елементи народне душевне културе и садржина свијести узимају се овдје у обзир само у толико, у колико је на њих утицала структура народне душе (мијењајући, стварајући и адјустирајући). Дакле овдје је главно питање, како и колико утичу разне психичке особине на разне облике народног живота, на његову матери-

[1]) Ј. Цвијић, О научном раду. Београд 1907. с. 25.

Digitized by Google

јалну и душевну културу, затим у колико ове особине могу бити узрок нарочитом привредном и социјалном карактеру и историјском значају појединих области. Према свему изгледа да је у српском народу, особито док је у паријархалном стању, значај цјелине био често већи од значаја појединаца. Вјероватно ово је узрок, што опште психичке особине имају овако велики значај.

Чини се да је *Цвијић* у почетку као стваралачке особине сматрао само основне или главне психичке жице.[1]) Доцније као стваралачке факторе истакао је и неке специфичне особине појединих крајева, „које су се развиле под утицајем географских, историјских и културних прилика“,[2]) а затим и тежње појединих крајева, које могу психолошки диференцирати и диспонирати поједине области. Чини се да су ове специфичне особине појединих крајева у Херцеговини највише стварајући утицале. Херцеговац као и остали Србин динарске системе има доста упечатљиву душу; способан је да прими и схвати туђе, и да према примљеном удешава живот. Вјероватно ће се доцнијим студијама моћи утврдити, колико и у самом начину примања има општег народног, у колико утичу оне основне особине.

У Херцеговини смо нашли три групе социјално-психолошких појава, које као стваралачки фактори заслужују нарочиту пажњу. На првом мјесту чини се, да се могу разликовати *три различите етничке душе* и то: старинци с Балијама као типским преставником, досељеници са Истока (источне Херцеговине и Црне Горе) и досељеници са Запада (западне Херцеговине и

---

[1]) Ј. Цвијић, Основе географије и геологије Ст. Србије и Македоније. Београд 1906. I. с. 190.

[2]) О научном раду с. 16, 29.

Digitized by Google

Далмације). Поред ових долазе разни социјално-психолошки типови као друга и нарочите диспозиције и тежње појединих крајева као трећа група тих фактора.

О Херцеговцима или „Херама“ има безброј шаљивих прича. У сјеверним дијеловима Србије и Босне „Хера“ постаје каткад врста Абдеријанина, коме се товаре на леђа сви оправдани и неоправдани продукти посавске духовитости. Интерсантно је, да „Херу“ рјеђе престављају као глупака; у тим причама напротив „Хера“ излази обично као лукав и досјетљив домишљан, који у свом имитовању глупости и простоте види сресто, којим може противника жестоко „нагаравити.“ Из ових приповиједака се види, да су ове области имале највише додира само с једним херцеговачким психолошким типом, о коме ћемо мало даље говорити. Из слиједећих биљежака ће се видјети, да у Херцеговини има више психолошких типова и да они према приликама могу да узимају разне улоге у животу.

*

Као што смо видјели старинаца има у већој маси само у источној Херцеговини и то су већином православни и Мусломани. Православни старинци су се потпуно измијешали с новијим досељеницима тако, да се међу њима не осјећају знатније психичке разлике. Својим одвојеним номадским животом издвајају се мусломански старинци, познати под именом *Балије*, као презрени дио осталог мусломанског сеоског становништва. Да у њих има психичких особина, које су антропогеографски важне види се из ових факата:

Балије станују у компактним масама само у областима великих планина (око Вележи, на Сјеверу Маглића, Зелен Горе, око Височице, Бјелашнице и у Борчу). Згомилавање у хладним планинама једног становништва,

Digitized by Google

које као мусломанско становништво није могло бити силом потиснуто, је интересантан факт. Поред тога Балије су највећи љубитељи номадског скитачког живота. Јако пада у очи, што они као најстарије и то мусломанско становништво имају врло мало своје земље. И згруписавање уз планине и оно презирање земљорадње може се довести у везу с особитом наклоности према сточарењу и номадизирању. Исто тако и оно претварање њива у ливаде (с. 50)

Социјално је важнији факт што они као најстарије становништво *нијесу организовани у браства и племена*, и ако има веома разгранатих брастава. Ово нарочито пада у очи, што су се многе досељеничке породице организовале у јака браства.

Име *Србљак* је назив за људе који живе у планинама, и немају потребе да крећу са стоком у далеке крајеве. То име у околини Височице, гдје смо ово име чули, носе Балије, пошто је њих тамо највише.

За Балије се тврди да међу њима има куражних људи, али да за војничке подвиге нијесу марили види се из тога, што их је мало било под бератима[1]).

О Балијама као презреној групи међу мусломанским сељацима прича се ово: Не врше уредно прописе Мухамедове вјере, не крију жене као други Мусломани, нигда се не купају, ријетко иду у џамију, светкују масу православних светаца. Осим тога за њих се тврди, да су једноумчине, тврде памети, суморни, мирни и троми. Балија је ријетко весео, ријетко пјева, а жене су им, каже се, шаљивије. И ако Балијâ има много, њихов се значај није никад осјећао; то су оне изанђале стариначке етнографске групице са скромним душевним особинама, које не показују ни особитог развића појединих

[1]) Берат (види у Регистру).

Digitized by Google

душевних особина, па чак ни особитих тежња за бољим животом или промјенама у животу своје средине. Једностраност, тврдоглавство, суморност, оскудица особитих диспонирања појединих особина и општих тежња јесу главне особине ове душе.

Други дио становништва чине досељеници с истока са православним и мусломанским старјеницима средње и јужне Херцеговине. Већину чине православни, затим Мусломани, а има и католика (у љубињском и столачком котару).

Остављајући да о основним особинама ове етничке душе доцније говоримо, овдје само истичемо да се људи из ових крајева могу готово са страшћу предати разним *социјалним*, *националним* и *привредним тежњама*. Разне тежње захватају само мање дијелове становништва; њих има више и имају велики антропогеографски значај. Разноврсност етничке душе документује се и знатним бројем социјално-психолошких типова, који имају разне етичке и животне тежње, и који утичу на социјални народни живот. Надамо се да ћемо слиједећим примјерима моћи доказати антропогеографску важност разних социјалних типова и животних тежња.

Социјално-психолошки типови и јужној и источној Херцеговини. — Има један чест тип међу Србима из области планинâ динарске системе, који у велике утиче на народ ових области. То су људи здравих живаца, никад предебели, а ријетко сувише мршави, ријетко су потпуно црне масти. Супремација интелекта над осећајима и фантазијом, извјесна хармонија међу разним особинама душе чини их људима трезвеним, одмјереним, тактичним, врло често и праведним. То су људи који познају разне обичаје сеоске и њима се покоравају; у понашању и разговору су умјерени, отмени, готово поносити. Навести тога човјека да се дјелом или ријечи превари, значи

Digitized by Google

„укинути му нос.“ То су сељаци који мисле и смишљено раде, поуздани су, тешки при обећавању, а вјерни у извршивању дане ријечи. То је нека врста сеоских интелектуалаца, који проматрају, мисле и опажају. Они стварају оне паметне пословице и узречице. Дијелење задруга врше већином они, добри су богомољци. Страх од Бога је велик, они стварају оне лијепе народне молитве. Научили су или да воде свијет за собом, или да иду за свијетом. Смисао за колективан рад, за сложан рад врло је велики. За њих се вели, „да никад не бјеже од људи.“ Нијесу били први који су дизали устанке, али су у устанцима били храбри јунаци и мудре војсковође. Познат преставник типа оваких људи био је војвода Марко Миљанов, а од истакнутих књижевника Вук и Матавуљ. Чини се да они превлађују у неким областима и то: у Шумадији, Црногорским Брдима, средњој и сјеверној Херцеговини, Боки и у Конавлима. Ово је тип најпопуларнијих људи међу динарским Србима.

Јужна Херцеговина, са неким варошима (особито Мостаром), пуна је људи, чији је менталитет потпуно сличан с оним „Хером“ из народних приповиједака. То су обично врло живи, окретни људи, махом чини се црње масти, већином ниска раста, „сваки им дамар игра“, „очи им мигоље ко да су на заитину.“ То су сеоски гамени, у Мостару их зову *лискама*, по селима *објешењацима* (т. ј. способан да сврши на вјешалима), *личинарима*, а у Дубровнику *лерима*. Увијек способни за шалу, исмијевање и оговарање, чине исти тип с оним, који ће се нашалити и на рачун светог Владике, који ће и поред мртваца шалу збијати. На великим зборовима лако их је познати, што се сваки час гласно церекају. Свакоме се „наругати“, наћи грешке и смијешне особине, издјенути згодне и духовите надимке њихова је способност. То су они који налазе смијешне ствари у појединих људи, у разним обичајима, крајевима, брас-

Digitized by Google

твима и вјерама. То су они који смишљају смијешне приче о сељацима сусједних области; кад они издјену име каквом чељадету, то му име остаје до гроба, а каткад прелази и на насљеднике. Они пародирају пјесме, опјевају отмице и сељачке туче. Као куриозитет за многе од њих прича се да нису никад у свом животу заплакали, нити се чега постидјели. То су себични, нестални људи, који интригирају, оговарају, псују, пију и туку се. Нијесу особити пријатељи слоге и ако воле друштво. Као хајдуци и трговци просперирају. У хајдучком животу окретни су, духовити у извођењу смјелих подвала и препада. Има цијелих породица и генерација које томе типу припадају; чини се да превлађују по варошима и по неким селима јужне Херцеговине, особито у Попову.

Већина дјеце до петнаесте године има овај тип; они из Горње Херцеговине обично се „дозову", и неки од њих постану они паметни сељаци, а неки саможиви лукавци.

Ово су два најчешћа и по својим утицајима два најважнија типа. Поред њих има и ових типова:

Чланови већине поповских и неких главарских породица, затим сељаци, који станују уз веће друмове одликују се великим лукавством, себичности, шкртости и безобзирности. Не води се рачун о популарности, не боје се казне послије смрти. С властима увијек добро живе, према јачем понизни су као псето, а према слабијем свирепи. Своје намјере дубоко крију, не воле велико друштво, „гледају своја посла". Необично су негостољубиви. Сваку прилику хоће у личне сврхе да искористе, сами подваљују и јако се боје подвале. Има читавих области, у којима овај тип превлађује, и које су биле ради своје негостољубивости познате.

Нијесу ријетки ни они, које Цвијић назива *рчинама* и *љутицама*. Има читавих брастава која припадају

Digitized by Google

овоме типу. Већином су то младићи или млади људи, многи од њих смире се иза тридесет година, а многи остају цијелог живота „пријеки“, љути и претјерано осјетљиви, те их зову, кад се те особине особито потенцирају, и „зграњама“. Чини се ово је онај тип људи које Црногорци зову „бијесним“ (бијесна кућо, бијесна пушко). Турци су их се бојали, јер су у одбрани и свећењу личне части безобзирни. Врло су гостољубиви, добро гађају из пушака, на зборовима замећу кавге. Интересантно је да их сматрају прототипом Арбанаса и Црногорка („Љут ко Арнаут“, „Љут ко да му је ћаћа Црногорац“.)

Чешће се налази и тип неких веома благих, њежних и љубазних, готово вазда насмијаних људи. Никад то нијесу тјелесно снажни људи. Све је одмјерено у тих људи. Имају велик смисао за породицу и живот у кући, којима готово ропски служе. Знају и врше много „женских послова“ (кувају, музу, сире, раде око млијека). Стидљиви су, врло праведни и предусретљиви, зову их „мртвицима“, „тупим људима“, каткад „врличинама“, и „врлим“ а у подсмијеу „жéнско“. Мушки их презиру, они постају срамота браства, о њима се прича безброј смијешних прича, којима чланови других брастава њихове сроднике и браственике и дуго иза њихове смрти „доватају“.

Има људи који схватају све с рђаве стране. У свачем виде више несреће него што је има. Кад говоре, чини се да плачу. Рјечник им је пун неких клетава и оних ријечи које се сматрају фаталним. Воле клети него псовати. Никад нијесу весели, туже се вјечито на људе и на судбину. То оптуживање више наличи на резигнацију него на роптање. Ради свог песимизма зову их *злослутним*, а ради клетве „*сјакалима*“[1]. Вјерују у утваре, о њима радо говоре.

[1]) Сјакати значи страшно клети.

Digitized by Google

Рјеђи али зато је чувенији тип интуитивних људи, који предсказују догађаје, који изналазе дар у других људи, особито у дјеце. Обично су то људи који мање говоре, веома су озбиљни, оштрих црта у лицу, неког тешка погледа. Има много прича о таким људима, међу којима има доста калуђера и хоца, како су предсказали догађаје. За таке људе вели народ, „да има нешто при њима", а кад су те особине јаче развијене вели да су стувљиви. За калуђере се мисли, да имају с неким „светињама" везе, да имају неке тајанствене књиге.

Ови се типови могу запазити тек оштријим проматрањем. Тешко их је проучавати јер они поред све изразитости носе на себи опште особине свога народа и краја. Није риједак случај да манири једног типа добију општи значај. Интересантно је да се један човјек у свом животу може психолошки потпуно промијенити. Има у животу херцеговачких сељака једно доба сталожавања, сабирања и дотјеривања према начину живота, манира и погледа цјелиће. Тај процес психолошког измјењивања познат је у народу под именом „дозивање". На живахну дјецу због тога не гледа се рђаво, јер веле „дозваће се" или „постићеће се" кад дођу године. Мирнију дјецу воле жене, људи их не воле, јер се боје постаће од њих „жéнско" или „мртвик." Дозивање се изврши између петнаесте и двадесете године или доцније кад се ожени. Живахни, импулсивни кад се дозову постану или људи широке памети, сабрани интелектуалци или себичњаци. Мирна, „врла" дјеца или остану увијек така, или и од њих постају они себичњаци. Чини се да је „дозивање" јаче и да се раније изврши у областима браствене и племенске организације него у јужној Херцеговини.

Социјалне тежње и психолошке диспозиције појединих крајева. — Њих може бити привредних, социјалних и националних. Привредне тежње могу бити из

Digitized by Google

велике старине наслијеђене, могу бити условљене привредним карактером области, нарочитим приликама, а могу бити и са стране примљене. Социјалним тежњама узрок лежи у културном стању, начину живота и у неким дубоким осјећањима. Оне леже у дубини, у основи народне душе. Утицаји ових тежња и на привредне и социјалне прилике виде се у оном *различитом* начину привређивања, врсти села, врстама привреднрх и социјалних једињења и начину расељавања, особито у начину какав живот наставља исељеник у новој области.

Тако на примјер кад се прате исељавања из Херцеговине, види се да исељеници из Горње Херцеговине и у новој отаџбини остају ратари и сточари. Становници крајева око Требиња (Шуме, Површи, Луга и др.) кад иселе, постају већ у првој генерацији добри трговци. Њих има по свима варошима босанским, многи знаменити трговци у Србији су из Херцеговине; у Мостару нема много породица из Невесиња, Гацка и Рудина, све су то од Требиња, од Љубиња, из Попова или из Љубомира. Има их и по Далмацији (Дубровнику, Шибенику и Спљету), затим у Трсту, Одеси, Турни, Букурешту и на другим мјестима. Узрок зашто је сељак требињски постао најбољим трговцем на зап. дијелу Полуострва ваља тражити у утицајима дубровачким. Требињски сељаци као најближи сусједи трговачке републике дубровачке служили су као „претрге“, купујући за рачун Дубровчана разне сировине у унутрашњости. Тако су се они научили трговати и добили су велики смисао за трговину.

Јужна је Херцеговина у опште област гдје се имање врло много цијени. *Придјеву богат синоним је честит. Стид од сиромаштва је неизмјеран.* Дјеца сиромашних тежака бјеже у свијет исто толико од стида колико од глади. „Немуштему“ су свуда врата затворена. Често се чује последица: „Јуначка ђеца боса по

Digitized by Google

сокаку скачу.“ Ово подцјењивање јунаштва у корист богатства знак је супротних тежња од оних у областима племенским гдје се више пази на крв, гдје превлађује тежња да се не „укаља оружје“, да се очува браствена и племенска част; имућним људима и добрим трговцима поносе се породице јужне Херцеговине исто онако као планински Херцеговци и Црногорци чувеним јунацима и главарима.

Чини се да тежња за богаћењем постаје све јача што се више примичемо Приморју. У неким породицама из Конавала и Дубровачке Жупе она постаје нека врста социјалне болести. Ту има много породица у којима се жени само један, обично најстарији брат, тек да се очува лоза. Сва остала браћа остају нежењени само да се не би имање раскомадало и за већу фамилију постало премалено. Таких породица има више и по херцеговачким варошима, а особито у Мостару. У тим фамилијама очева браћа живе и раде за братову дјецу.

Поред ових тежња интересантна су и искључива одавања појединих области појединим начинима привређивања. Тако на примјер Мокрине у Боки, Крушевице у Зупцима и Попово биле су искључиво дунђерске области. Сељаци из тих области зидали су све чувеније и приватне и јавне грађевине по Херцеговини. Као дунђери су се и расељавали. Слично томе видјели смо како Балије највише воле сточарски начин привреде, а Дрињаци су били чувене кирџије. Све ове привредне тежње остављају и у души трага, утичу на начин расељавања па дуго времена и на живот у новој постојбини.

Од ових су различите социјалне тежње сјеверне и средње Херцеговине, Црне Горе и неких других српских области. То су области *гдје се поједини народни дијелови групишу и организују на сродничкој основи.* То су

Digitized by Google

области задруга, „породица“, брастава и племена; ови називи постају током времена синоним мањим и већим територијалним цјелинама. У овим областима вршен је процес насељавања у облику развијања мањих сродничких цјелина у веће. Осјећање неприкосновености племенске територије и појединца као члана племена, разна социална и економска једињења и удруживања су посљедице једне тежње која изискује живот у заједници с људима истог поријекла, или исте традиције. Ове првобитне тежње могу с временом и да се мијењају у толико, да се у заједницу прими и онај ко није истог поријекла, али који прими бар спољашње знаке племенске (име, славу и др.) Због ових тежња процес насељавања појединих области вршен је згруписавањем и скупљањем „своје крви“ на једној територији, ширењем првобитне територије и истискивањем „туђе крви“ са заузетог простора.

Поред ових тежња има их још неколико и то већином привредних. Као што смо већ у одјељку о привредним приликама видјели, неке се економске тежње дају сводити на утицаје са стране; те су изазване згодним географским положајем (развиће посредничке трговине око Требиња, оно торбарење и др), неке се опет дају сводити на особите природне особине земљишта[1]), а чини се да их има које се могу сводити на неке дубоко укоријењене психолошке диспозиције (Таква је балијска воља за номадизирањем). И ако су ове тежње чисто привредног значаја, оне имају и знатан социјално психолошки значај. Није без основе оно народно приписивање специјалног карактера свима људима исте професије. А то се у осталом најбоље види и у начину расељавања,

[1]) Као таква врста привреде може се сматрати поповски дунђерлук. Прича се да су најбољи и најстарији поповски зидари били из села Равног, јер су тамо кречњачки слојеви развијени у облику тањих банкова.

Digitized by Google

јер се исељеници тих области дуго придржавају тих тежња у областима за које оне никако не пристају.

*

Остаје сад да изнесемо и основне особине душе католика западне Херцеговине. Овдје смо у тежем положају, јер с тим дијелом народа нијесмо живјели тако дугим и непосредним животом као с овим последњим. Ипак ћемо дати неколика проматрања која су стечена специјалним проучавањем.

Етнографски се разликују двије врсте католика у Херцеговини. Прву врсту чине католици западне Херцеговине, а другу источне. Ови посљедњи чине с православним и Мусломанима источне Херцеговине једну психолошку цјелину, уз то славе крсна имена, говоре ијекавски; у одијелу се не разликују од осталих Хумњака Католици западно од Неретве су икавци, не славе крсних имена, немају дубоке традиције, биготни су и мистични, а каткад напрасити и веома љути. Има великих братава, али без браствене организације и браствене љубави и поноса. Браства никад не живе у ексогамији (као у Ист. Херцеговини), затим ријетко живи цијело браство на једном мјесту. Чини се да међу њима имају два контрарна типа, а то су мистици и рчине. Врло чести су и себичњаци. Мало има оних објешењака, пуних несташне шале и пријесних досјетака. Душа није јако интуитивна, али је у утврђеном правцу издржљивија. Чини се да је ово узрок што немају ни особитих тежња. Покаткад има у њих пуно неке наивности и простодушности, дружевни су и гостољубиви.

*

Као стваралачки фактор чини се да су на православне утицале и опште националне тежње 19. вијека. У испитивању историје насеља у 19. вијеку ми смо осјетили пуно наговјештења о факторима ове врсте.

Digitized by Google

И за Мусломане и католике може се рећи да немају националне свијести. Код Мусломана њу је замјењивало осјећање припадања једној држави и религији, од којих су им долазила и извјесна социјална и економска преимућства. Ако су Мусломани изгубили националну свијест, остала им је *национална традиција* и та је несумњиво српска. Православни имају и националну свијест и националне тежње, које се одликују особитом интензивности.

Католици (овдје говоримо о народу, о сељацима) све до најновијег времена нијесу имали ни националне свијести, ни националних тежња. Припадност католичкој вјери и једна велика љубав према свему ономе што је католичко била су њихова главна осјећања. Због тога није неразумљиво што су они у најновије вријеме прихватили хрватско име, и постали готово безусловни сљедбеници аустријске државне идеје.

Digitized by Google

ПОСЕБНИ ДИО

У посебном дијелу штампаће се описи појединих села, на основу којих је израђен општи дио. Те ћемо описе изнијети по областима. Најприје ћемо истаћи опште особине села извјесне области, а онда ћемо засебно приказати привредне прилике, тип, постанак и поријекло становништва сваког појединог села. На тај ћемо се начин уклонити сувишним понављањима и уштедићемо на простору. Овдје нећемо износити опис села из Шуме, Површи, Зубаца и Билећских Рудина, која су већ штампана (књ. V., овог Зборника).

На жалост ми нећемо моћи изнијети цио материјал, на основу кога је рађен општи дио. Описи неких невесињских и мостарских села пропали су приликом пишчеве изненадне сеобе из Сарајева у Београд у децембру 1908. године.

Гатачка села

У Гацку разликују се два морфолошка дијела: Поље и Површ. Тип и положај села у оба дијела је различит и разним приликама условљен. У Гатачком Пољу разликујемо три антропогеографски важне површине и то: уравњено дно пољско, затим остатке старије, потпуно неуравњене површине, који у облику истањених ртова залазе дубоко у поље па су искидани као мање или више округласти хумови и разбацани по извичним дијеловима пољским; они на посљетку као нижи суви подови затварају поједине партије алувијалне равнине пољског дна; на посљетку је важна пољска ивица, која обично преставља карсним процесом нагрижене благе нагибе. Села су редовно или на пољским ивицама или на ртовима и на заравнима у извичним дијеловима пољским, а ријетко су на усамљеним хумовима. На самом дну пољском нема села због познатих хидрографских

Digitized by Google

прилика, које чине становање и на неплављеним дијеловима немогућим.

У Површи су прилике друкчије јер и други пластички елементи условљавају положај села. Површ у својим нижим партијама преставља голу, карсним процесом знатно изједену зараван. Кречњачки слојеви овдје су доста плитки, у нижим партијама избијају главе разних вододржљивих стијена. Ради тога поред разних вртача ова је област ипак разуђена: разна издужена сува улегнућа с континуалним нагибом иду у правцу према речним долинама. Њих прате на висинама 10—20 м. високи кречњачки одсјеци који леже на подлози од разних шкриљаца. Вртаче и ова издужена улегнућа чине за насеља најзгодније морфолошке елементе. Поред тога кречњачки одсјеци чине добру заштиту од сјеверних вјетрова, који у овој голој, високој заравни могу бити страховито јаки, а шкриљевита подлога условљава честа, мала, али стална врела. Ове заравни припадају тако званом покривеном карсту, јер је дробљење стијена веома знатно. Ово чини да просјечних година стрмва жита могу у изобиљу рађати. Ово су главни узроци што су села јако разбијена, и што се само мјестимице јављају мале групице кућа, у правцу улегнућа издужене.

Села у Гатачком Пољу.

Муљи

На десној страни од улаза ријеке Мушнице у Гатачко Поље. Куће згруписане око сталног врела *Бјелâ;* за вријеме врућинâ пије се хладнија вода из језера у пећини *Вучици.* Мусломани су аге и слободни тежаци, православни кметови и приорачи. Земља врло плодна. По муљу, земљи од наноса и прозвано село.

Старина врло мало, саме гомиле. Село постојало прије доласка Турака. У њему живјеле негда породице: Мусломан Алија Новљанин и православни Јован Бијелић. Пошто је Бајо Пивљанин, за вријеме опсаде Беча, запалио кућу Казанац паши из гатачког села Казанаца, паша је протјерао из Муља и Алију и Јована, па се сам населио.

Муљани су потомци Казанац-паше, који је био поријеклом од православног браства Паповића, којих и данас има у Казанцима. Има их петнаест кућа; опште им је име Муљани а међусобно се зову Пашовићи, Башићи и Омеровићи. — *Зеленовићи* православне вјере, потичу с оближњег села Миољача, дјед им

Digitized by Google

био најамник у Муљана, па се укметио. Славе Ђурђев дан. — Исто тако је и *Кравића* дјед дошао од Арсланагића Моста код Требиња љети на „пожањ“ па се укметио. Славе Ђурђев дан. — Отац данашњих *Вуковића* живио на Загорју, ожењио се од Зеленовића, па као сиромах прешао у тазбину, па се укметио.

Липник

По сата далеко од сјеверне ивице Гатачког Поља у мањој ували међу главицама Капићем и Ковиљцем. У селу нема врела, вода за чељад у чатрњама, а за стоку на врелу Жупањ Потоку, по сата сјеверно од села. Снијег зими велики, вјетрови врло јаки, Сјевер обара људе с коња, Југ и „Нишић“ (од југоистока) доносе кишу, а „Равњак“ или „Прави Исток расчишћава вријеме.“ Земља разбацана по рупинама. Половину сељака откупљено од окупације, а половина су кметови. Дио кметова погођен на „ђесим“, плаћа сталну суму новаца (од 20 до 30 форинти годишње), а дио плаћа хак: од сијена трећину, од жита четвртину, а од зелени петину.

Куће разбацане по „рупинама“ (вртачама) образујући мале групице. И ако данас нема ни у селу ни око села никакве шуме, било је некад поред остале шуме у селу и доста липовине, те је по њој и село добило име.

Село постало доцкан, иза битке на Бечу. Кад је Бајо Пивљанин запалио кулу Казанац паши у Казанцима, протјера Јована Бијелића из Мула и овај се настани у шуми, на мјесту данашњег Липника и тако би основано ово село. Од тога Јована Бијелића су породице *Лојовићи*, *Окиљевићи* и *Грчуревићи*. — *Бјелогрлићи* су из села Сливнице код Требиња. Донела их мајка у свој род, пошто су осиротили. Цијело село слави Шћопан-дан. — Од старина су у близини развалине куле Смаил-аге Ченгића и „Мијов Мрамор“, биљега гдје су Турци убили некакна кнеза Мија Тодоровића.

Самобор

На терасастој заравни која се с лијеве стране од ушћа Мушнице пружа сјеверном ивицом пољоком до села Гарева. Тераса пуна вртача, по којима су у мањим групама разбацане куће. Врела су тек при ивици пољској, а земља сва у пољу. Појате су у једној групи од села одвојене, при пољу. У селу око осамдесет кућа, све једна „породица“, а четири „браства“: Старо-

Digitized by Google

вићи, Слијепчевићи, Поповићи и Давидовићи. Село добило име од неког *бора* који се је дуго држао сам пошто је сва шума исјечена била. Сви славе Св. Саву српског просветитеља.

И ово село постало је тек иза Косова, на крчевинама. Становници поријеклом из Пиве, род су с браством Маловићима. Предање каже да су били род са Стеваном Мусићем из народних пјесама. Село су добили на дар од турских власти, али су послије силом укмећени. Осим мало гомила нема око села никаквих старина.

Гарева

На стјеновитој ниској ивици пољској, из које избијају стална врела: Љељенак, Вукова Бара, Улице и Спила. Дно пољско „подустаје", куће измакнуте на стјеновиту ивицу. Земља већим дијелом у пољу и разбацана око кућа. На мочарнијој расте сијено а на сувљој жито. Сељаци се махом откупили; нешто мало кметовске земље. Два дијела у селу: Мала и Велика Гарева, пет минута међусобно.

Земља добро роди, црна, „гарава" је и од туда име селу Гарева. Приче о језерима, заливеним смолом и катраном честе. Врх Дадине Греде зове се Црквина, гомила без реда разасутог камења и двије плоче у облику средњевјековног гробља. Веле ту је била некад црква и манастир.

Најстарија, најимућнија и поповска породица били су *Попадићи*. Не знају одакле су, не знају јесу ли род с Попадићима из билећског котара, који исто као и они славе Никољ дан. На породици било као неко проклетство, јер је један поп продао звоно са сеоске цркве „Латинима" из Дубровачке Жупе. — Исто су тако старјеници *Јањушевићи* и *Манојићи*, који су некад бројили и по тридесет пушака, а сад су готово самрли. Славе Никољ дан. — За *Зимоњиће* једни причају да су од Шаранаца код Колашина, а други да су из Кобиљ Дола. Стајали су у Бањанима (Петровићи), на Планој, а најпослије су стали с друге стране Гатачког Поља под Бјеласицом. (О њима види „Етногр. Збор." V.) славе Лазареву Суботу. — *Јегдића* отац је дошао из Липника ради сиромаштва од браства Бјелогрлића. Славе Шћевањ дан. — *Бајовићи* су из Жањевице у гатачкој Површи. дошли као сирочад своме ујаку. Славе Ђурђев дан. — *Бјековића* дјед. од браства Дамјанчевића испод Крсца (данас у Црној Гори) дошао ради сиромаштва. Слави Јован дан. — *Ђуричића* дјед

Digitized by Google

је дошао из гатачког села Вратковића ради сиромаштва. Славе Јовањ дан. — Као сирочад једне Јегдића одиве *Сушићи* су дошли из гатачког села Казанаца. Славе Јовањ дан.

Автовац.

Самоборска терасаста зараван пружа се знатно спуштена и с десне стране Мушнице. Испашу *Блато* у Пољу одузела власт без накнаде за ерарну пољопривредну станицу. Већина сељака кметови, плаћају као у Липнику. Има нешто и откупљених. Аге Хасанбеговићи из истог села.

Село збијена типа, разликује се чаршија, уторен дио с дућанима, настала грађењем војничких касарна, дућана и пивница уз њу. Дијели се на Ограду, Автовац и Јастребњачу; међусобно удаљење 200 до 300 корака.

Село добило име по автовини, звало се и Автови Дô. И ово село засновано у новом вијеку. То је била њива Гала Зеленовића с Миољача; први су се населили *Хасанбеговићи*. Они су од једног сина споменутог Казанац паше. Од Зеленовића су узели Автови Дô за коња кога су им позајмили, па погинуо у њих. — *Бјековићи* су преселили прије шесдесет година из Гареве кад су купили овдје земљу. Славе Јовањ дан. — *Сушићи* исто тако из Гареве мало послије Бјековића ради сиромаштва. Славе Јовањ дан. — *Зеленовићи*, *Кошутићи* и *Говедарице* је прије двадесет година дотјерала „тјескоба и сјеромаштина" с Миољача. Славе Ђурђев дан. — *Милетићи* (Курепи) дошли су прије тридесет година из Жањевице за војницима продајући им млијеко. — *Стијепчевићи* су прије двадесет година дошли из Самобора ради сиромаштва. Славе Св. Саву. — *Сенићи* су старином из Трешњева у Црној Гори, одатле због „крви" побјегли у Корјеније, а ту стали неко вријеме и убили агу, па одатле на Торич (Рудине) и одатле у Муље; ту им дјевојка убије човјека и прије десет година преселе у Автовац. Славе Ђурђиц.Око села нема старина.

Данићи

У југоисточном углу Гатачког Поља на ниској карсној заравни тако да је село на ударцу свима вјетровима. Међу многим главно врело Врба даје довољно воде за стоку и људе. Орања земља већином у пољу, махом откупљена, а шуме и испаше у Троглаву.

У селу двадесет и седам кућа које чине тип разбијена села, у кому се почињу образовати и мање групице кућа.

Digitized by Google

Село било првобитно својина манастира Папраће код Власеница у Босни. Доцније га отеше Турци и данашњи сељаци населише се као кметови. *Бољановићи* су заборавили из кога су мјеста у Црној Гори прије три стотине година доселили. Славе Јовањ дан. — *Перовићи* су због „накве крви“ доселили давно из Бањана, гдје има и данас Перовића. — Исто тако је и *Видаковић* или *Црногорац* око половине 19. вијека доселио из Трњина у Црној Гори.

Старина нема, о старости села прича се само то, да је удовица Милоша Обилића бјежећи из Церниће овдје „преданула“ (одморила се) и од тога је село добило име.

Степен

На повијарцу карсне заравни која раздваја Гатачко Поље од Церниће. Поред села тече поток кога зову Ријека, у чијој долини избија више сталних врела. Земља по вртачама и у пољу, сељаци се сви послије окупације откупили.

Село подијељено на два дијела, Степен и Греду, десет минута међусобно удаљени.

Најстарије предање о селу је то да је било читлук некаква мусломана Тановића, који је послије населио разне породице као кметове. *Авдаловићи*, стара поповска фамилија, старином су с Чева у Црној Гори, стајали су у Добрељима, купили земљу и кућу од Тановића и преселили на њу. Славе Аранђелов дан. — *Васиљевићи* су у првој половини 19. вијека доселили из Пиве због сиромаштва. Славе Никољ-дан. — *Шаренци* су дошли с Давидовића из билећског котара због сиромаштва. Славе Ђурђев дан. — Исто тако с Грахова је и *Јакшића* старина, који су неко вријеме становали и у Коритима, па их године 1873. преселио ага на Степен. Славе Никољ-дан, прислужују Петров дан. — — Истом приликом из Корита су пресељене и *Чорлије* који славе Ђурђев дан. — *Шуковићи* су прије двије стотине година доселили из Боке. Тада су се звали Пророци, а име Шуковићи потиче од једног који је био шугав.

Добреји

На осојној, сјеверозападној страни брда Гата, на споменутој карсној заравни. Више живих врела, међу кејима је главно Јоштак. Вјетрови јаки, имају разна имена: Бјелодолац (сјевер) најјачи и најхладнији, који доноси кишу само „до Ченгића куле“, а даље према југу сушу. Источњак, „Нишић“, од „Бојане“ или

Digitized by Google

„Торбомеља“, кад дува о Ђурђеву дне, онда се из торбе меље, доноси снијег. „Морњак“ (запад) доноси кишу. Земља и испаша у пољу, испод кућа.

Куће разбијене у мале групе по вртачама. Свега 23 куће у селу. Веле, у селу је вазда било „добрих људи“, који су умјели радити. О старини села причају, да је прије 300 до 400 година у њему живјела једина кућа Драга Огризовића, по коме је прозвана пећина „Драгајац“, чија је фамилија од куге самрла. *Тодоровићи* потичу од Тодора Булајића с Грахова, који је прије пет кољена дошао у Огризовића у најам, ожењио се његовом кћери и остао овдје. Крсно име незабиљежено. Булајићи славе Никољ дан. — *Лажетићи*, за које сељаци тврде, да су се некад звали Истинићи не знају или су из Корјенића или из Борча. — *Бумбићи* су исто тако из Грахова. — *Ковачевиће* је прије три кољена преселио ага из Срђевића. Славе Игњат дан.

Има селиште које се зове „под Пећином“, сат од села далеко, а исто тако у селу неколико средњевјековних плоча са гроба.

Пржине

Двадесет минута источно од Степена у вишој карсној заравни, која се може сматрати правим шкрапским пољем. Село без врела с више чатрља; зиратна земља око кућа и по пољу, испаша у *Засељу*, сат југоисточно од села. Сељаци се иза окупације откупили.

У селу петнаест знатно збијених кућа. Свака кућа има своје торине у Засељу, гдје стока остаје преко зиме и у прољеће. Сељаци се чуде, од куд њиховом селу име Пржине, кад у њему нема пржине (пијеска).

Ово село с Данићима било вакуф манастира Папраће у Босни, па су Турци отели од манастира. Прије данашњих становника становали су у селу Авдаловићи. Шаренци и Симоновићи. Први су одселили на Степен, а други због турског зулума у Црну Гору, а о Шаренцима се не зна ништа. Ова причања о манастиру Папраћи интересантна су и због тога, што код манастира Папраће у Босни има доста Шаренаца који причају да су поријеклом из Гацка.

Данашњи становници *Шаровићи* старином су из Рићана у Црној Гори, живјели су у Грахову као браство Вујичићи, а одатле су се због тјескобе преселили на Пржине. Славе Никољ дан.

Digitized by Google

Поповац и др. Ипак већи дио села пије воду из ријеке. Све оранице и косанице у пољу, а испаше у Пониквама. Само су двије куће, што немају своје земље, половина је потпуно искупљена, а остали дио на пола. У Грачаници имају имања и сељаци околних села, који су искуповали земљу од исељених Мусломана. У селу свега 11 кућа, које су разбијене у двије групе, а једна кућа је одвојена. Најстарије предање зна за кнежевску породицу Живковиће, од које су данашњи мусломани Звиздићи. Звиздићи су примили Ислам зато, што је један Мусломан напао на његову жену, па му се друкчије није могао осветити. — *Бјелоглави* су послије Живковића најстарији становници у М. Грачаници. Доселили су прије 200 година, а а не знају окле. Били поповска фамилија, чији се задњи поп дао под окриље ага Хоџића и преселили се у Лазариће. — *Ивковиће* је довео ага с Миољача. — *Глоговци* иза окупације купили земљу у Аговића и преселили с Дражљева у Грачаницу. — *Табаковић* је из Рудина пошао по најму и то најприје у Дивљана у Кравареву, доцније је постао Дедагин млинар и остао у Грачаници. — *Поповићи* су послије окупације купили земљу од Аговића и прешли с Дражљева у Грачаницу.

Срђевићи

На осојној страни Гатачког Поља, на заравни под Бјеласницом. Под селом понори сједињење Мушнице (Валовнице или и Лепенице) и Грачанице, па им ријеке бивају неколико пута преко године плављене. Врело Стрежевац стално, а врело „Под Кулом“ пресуши. Испаше у Главицама, а чаири у Бјеласици. Тргују биљем (рујевином, бухарицом и сомином). Више од пола села потпуно откупљено, а онај други дио држи и агинске земље. Хак је уконтраћен.

Село се дијели на збијене групе: „Горњи и Доњи Крај“

Има једна народна пјесма у којој се пјева да је у прије Баја Пивљанина живио у Срђевићима кнез Жарковић. Он је побјегао у Бодежишта од турског зулума, гдје њихових потомака и данас има. — *Ковачевићи* су од браства Малешевског из Кнеж Дола; једни причају да је њихов предак Малиша војвода био на Косову. Овдје су доселили ради неког боја с Турцима прије 200 до 250 година. Славе Игњат дан. — *Поповац* се деселио из Рудина (Љубомира?) ожењио се од Ковачевића и остао овдје. — Исто тако је прије кратког времена доселио и *Милошевић* из Рудог Поља.

Има рушевина од разних кула (Жарковића и Ченгића), а осим тога и два надгробна камена, који се зову Ђевич Камен.

Digitized by Google

Меданићи

У Доњем Пољу, на обје обале ријеке Парењака, у присоју. Безброј сталних врела, који се зову: Милошевац, Парењак, Смрдан и Клештан. Село „сњегопадно", јер је под самом планином Бјеласницом. Сјевер најјачи, а Вечерин (западњак) најблажи вјетар. Село богато с испашама и зиратном земљом. Куће у средини обрађеног простора. Испаше и шума у Бјеласници; од све гатачке меданићска најбоља стока. Већина сељака слободни, кметови уљесимљени, има и приорача који немају своје земље.

Село разбијено на шест група, које су међусобно раздаленo од 5 до 10 минута: Пухово, Чакљи, Љесковац, Вилића До, Чоловина, Махала и Цигањски Крај. Село има 27 кућа.

Око села, на њивама имају од $^1/_2$ до 1 сата од села удаљене колибе.

Прича се да је у Меданићима мед најбољи у цијелом Гацку, и да је село отуда име добило.

Најстарија породица муслимани *Ујдури*, који веле да су старјеници. — *Пушаре* је населио Али-паша Ризванбеговић са Улиња у Меданиће. — *Грчићи* су се као најамници населили из Црне Горе на Дедагину земљу, коју су доцније откупили — *Милићевићи* су из Рудина били пошли као сирочад на прерану у Босну, па се уставили код Грчића. — *Марковићи* су из Казанаца прешли у Надиниће, а одатле послије окупације у Меданиће. И сад су приорачи. — *Велизовић* је доселио из Никшића на своју земљу, коју је добио по миразу. — *Вукотићи* су Хебиби из Церница, причају да су потурчењаци од племена црногорског истог имена. Купили су земљу од Зилића, који је одселио у Турску. — *Сарићи* су из села Стоца, дошла им мајци земља по миразу, па прешли на њу. — *Муљани* су прешли из Муља на своју земљу. — *Вилогорац* је изишао са стоком из Дабра овдје на планину, па му се овдје свидјело, купио земљу и остао. — *Лутво* је пред задњу буну дошао из Кључа у Надиниће, а одатле у Меданиће Муљанину у најам. — *Алабуз* је послије окупације прешао из Бодежишта ради тога, што му је кћер хтјела отићи за хришћанана. — *Ћатовићи* дошли из Ћеча у Рудинама за занатом (ковачким). Кметови су и зову их Циганима.

Између Меданића и Срђевића имају старе гробнице. Гробља су три: мусломанско, православно и циганско.

Digitized by Google

Села у Гатачкој Површи

Жањевица

Једно од највиших херцеговачких села (око 1200 м.), под Лебршником, на источној и западној страни једног рта; у селу више врела и чесама. У селу необично хладно, вјетрови с Лебршника нанесу толико снијега да затрпају све долине. Земља је снијегом покривена од Митрова до Ђурђева дне. Оранице изнад села у Лебршнику, плитке и мршаве. Косанице исто тако, а испаше око села. У оскудици земље обрађују и површине над амбисима, те косце вежу ужима.

Сви сељаци слободни кметови; та је земља била њихова својина (планина) и онда, док су још из Рудина изгонили на планину.

У селу четири групе, јако разштрканих и по гајевима разређених кућа.

Ради гнојења излазе са стоком по плећима Лебршника.

Име селу дошло од брда Жањевице.

Најстарија породица *Рончевићи* с Пилатоваца у Рудинама; овдје им је најприје била планина. С њима су исто браство *Савићи*. Славе Ђурђев дан — *Бејатовића* неки предак дошао је из Корита Рончевићима у најам, који га ожене својом дјевојком, а овај прими њихово крсно име. — *Рудовићи* су Борисављевићи из Рићана код Никшића. Овдје их населио ага. — *Милетићи* су „недавно“ побјегли из Никшића, што су за туску награду убили неког Црногорца. Све породице славе Ђурђев дан.

Причају о некакву Митру Ћесеру, који је имао много стоке и који је живио у пећини Зјатлу. Има прича о закопаном благу, бакову месу, воску, о вилинским дворовима у „Вилиној Пећини“ и о аветима у Бајној Пећини.

Вучево

На косама Влаци и Челини (с висином од 1000 м.), у рачвама ријеке Десивоја, Драмешинске и Јасеничке. Околина богата с врелима, с којих се вода пије. Земља сеоска по долинама (вртачама) и доловима око села, село без шуме. Сви сељаци чивчије, али већином имају своје земље у другим селима (Надинићима, Платицама и Јасенику). Хак уђесимљен на врло малу суму.

Куће поред пута за Метонију, а појате на другој страни. Има свега 14 кућа.

Digitized by Google

И овдје се на љетиште иде по њивама $^1/_2$ до 1 сата удаљено од села.

Село по сељачком тумачењу добило име од врела Вучева. Најстарија породица су *Окиљевићи*, који су исељили из Муља, кад их је Казанац-паша истјерао. Од њих су *Вуковићи* у Вучеву, Лојовићи и Милинковићи у Липнику, Гргури у Берушици. — *Милетићи* су дошли из Жањевице најприје у село Шеган, а одатле их ага преселио у Вучево. — *Маљевић* из Рудог Поља се „удо" за кћер једног Давидовића, који је самрô.

Миољаче

Куће по вртачама и на обронцима („странама") појединих узвишења (које се зову: До, Метериз, Чаклини, Карача, Долинари, Вукодоли, Крстаче и Јованово Брдо). Више сталних извора, а има и чатрља. Њиве око села на мјестима: Добровача, Локве, Поди, Премакућница и Загребаче. Испаше по Пониквама, шуме немају око села. Цијело село откупљено; земља шикуља, добра за род.

Куће разбијене на мале групице са три до пет кућа. Куће завучене у стране и долове, гдје је лакше „ћелице" градити и гдје је слабији вјетар. У селу свега четрдесет и шест кућа. И овдје се љети граде станови за гнојење по њивама, при чему се прави нека врста сумјеса.

Како је постало име селу није познато. Најстарија породица су *Говедарице*. Они су старином из Херцег-Новога. Неко вријеме живјели су у Скроботну (у Рудинама), одакле су изгонили љети стоку на Миољаче, које су доцније претворили у обично село. Кад су Говедарице доселиле на Миољаче, овај је крај био тако ријетко насељен, да је било по три и четири сата од села до села. — *Зеленовића* неки предак побјегао је из Дробњака због некакве „крви." — *Ћеранићима* се само ругају, да су од Цигањке, исто као и Ребићима и Шојићима у Јасенику. О свом поријеклу не знају ништа више. — *Дивљан* је из Кравварева. Мати му је била од Зеленовића, па кад је обудовјела довела га собом. У старом гробљу Говедарице имале засебно своје, Зеленовићи своје. Данас ново гробље заједничко.

Горња и Доња Бодежишта

Потоком растављена на већи дио у присојној (Горња Бодежишта) и мањи дио у осојној страни (Доња Бодежишта). Горња

Digitized by Google

под одсјецима планине Вучева, а Доња у равници. Ово је село најбогатије изворима, има их толико да свака кућа има своје засебно врело. Од вјетрова најгори Сјевер, који долази с Волујака и све опусти. Југ овдје доноси редовно снијег; благ је вјетар *Невесињац* (запад). Њиве око и испод куће, косанице уз поток, а крчевине у Вучеву. Оранице махом на присојним, а косанице на осојним странама. Испаша и шума има у Вучеву и око села.

Село читлук Ченгића, који живе у Азији. Уђесимили земљу и хак им није тежак.

И у Горњим и Доњим Бодежиштима куће јако раштркане. У цијелом селу само двије групе збијенијих кућа. У Горњим имају двадесет и четири, а у Доњим десет кућа.

О постанку сеоског имена има само нагађања. Најстарија породица *Жарковићи* потиче из Срђевића. — *Дамјанци* су давно доселили из Дулића (Гацко), због сукоба с неким Мусломаном, кога су убили. Да не би изгубио своју главу даде Смаилаги своју земљу, а овај га насели у Бодежиштима. — *Гуговићи* су Божовићи из Требјесе код Никшића. Побјегли су од зулума никшићских Турака под окриље Смаилагино, који их насели у Бодежиштима. — *Терзићи* су старином из Трновице (Рудине), одакле су ради турског зулума побјегли на Бодежишта. — *Бејати* су из Рудина прешли у Жањевицу, а Смаилага их преселио на Бодежишта. — *Миловићи* су старином Миљани из Бањана, прешли ради крвне освете. На крвном миру би углављено да убојица мора селити, а остало браство остаје тамо. — *Хаџићи* су из Лисине у Пиви. Живјели су и у Босни. — *Петковићи* су од Снијежнице код Фојнице. Један им се стари оженио буком и побјегао у Босну. Њега и двојицу браће му Смаилага објесио, а остале узео за кметове и населио их у ово село. — *Попадићи* су дошли из Гареве иза Петковића. — *Миљанићи* су доселили из Пиве још прије владике Рада због покоља с Црногорцима. — *Вратковићи* су Ђуричићи из села Вратковића (Гацко). — *Грковићи* су побјегли с Пржина (Гацко), у оно доба кад су имања манастира Папраће у том селу попаљена.

Дражљево

На нижим партијама брда Буковог Рта, уз друм који иде из Гацка у Фочу. У селу су три групе кућа, које све скупа заузимају простор дуг 3 до 4 км. Све три групе у рачвама ријеке Врањаче и Врбе. Најгорња група под Гредом, (одсјеком Бу-

Digitized by Google

ковог Рта, која се пружа у правцу Исток-Запад, и зове се Горње Дражљево. Идући друмом на југ је Доње Дражљево које се опет дијели на двије групе кућа. Више сталних врела који се зову: Беново Врело, Крст, Медљик и Змајевац. Земља се простире око кућа и даље до на крај удута. Испаша тако близу, да се стока не одмиче више од једног сата од кућа. Сви сељаци слободни, неки још од старине а неки од назад 70 до 90 година.

У селу свега 13 кућа, и то у Горњем Дражљеву 6, а у Доњем Дражљеву, у источној групи 4, а у западној 3 куће. Групе међусобно удаљене $^1/_2$ до 1 км., најмање удаљење између кућа 20 корака, а највеће 200 корака. На југу од села су катуни породице Табаковића с Мрежице (Рудине), на којима се и земља обрађује. На катунима су колибе и појате.

Село је првобитно било катун *Глоговаца* из Церниице, који се овдје стално настанише кад их Турци истјераше. Њиховог рода има у Грачаници, Невесињу и у Босни. Славе Ђурђев-дан. — *Поповићи* су поријеклом од Кисића из Пријевора (Рудине); дошао један Глоговцима у најам, загледао се с њиховом дјевојком и оженили га. Син тог најамника био је поп, а иза њега, веле, било је десет попова из тога племена. Још их има у Грачаници, у Босни (Каменици и Тутњевцу). Славе Никољ-дан.

Од старина има на мјесту које се зове *Крс*' неколико „грчких гробница" и један крст, гдје су се некад орели сватови и искрвили се.

Кљеута

На рту равних леђâ, а стрмих страна међу Врбом и Баорском Ријеком, на издигнуту и истакнуту положају. Јужни највећи дио села, Дô, затворен са свих страна, а сјеверни на Кљеут Брду. Зиратна земља око кућа згруписана, а даље у удуту разбацана; косанице на стрмијим мјестима по Паљ Брду и Вагану. Сељани се прије двадесет и три године откупили, кад су им аге одселиле у Турску.

Размак између група до 1 километра, а између кућа 30 до 200 корака.

Овдје сваког љета излазе Рудињани, који се прибију уз поједине сељаке, гноје им земље, а по каткад и раде. Од неких љетују сами чобани, а од неких дође и планинка с више чељади. Тада Гачанин поможе Рудињанину начинити тор и колибу.

Село прозвано по Кљеут-Брду. Најстарији су *Шушићи*, који су се прије 300 година доселили из Петровије Дола (у

Digitized by Google

Црној Гори). Звали су се Уљаревићи, а под тим их именом има Под Градином (Гацко), на Гласинцу (Рељино Поље), на Крушчици, у Трновицама, затим у Посавини (Виличевићи), у Дрини (Кречи). Славе Никољ-дан.

Баори

Западно од Кљеута, на лијевој страни Врањаче или Баорске Ријеке, коју при улазу у Гатачко Поље прозову Грачаницом. Село ниже од Кљеута, у речној долини, па није изложено јаким вјетровима. „Умније" је од свих околних села. У селу доста сталних врела, а пију воду и с ријеке. Земља за обрађивање разбацана све до туђег удута, а на сјевору до под Живањ-планину. Исто тако и испаше. Шума у Живњу и Лукавици. Доста стерилна земља је сва откупљена или од старине наслијеђена.

Куће врло збијене, село од најзбијенијих у цијелом Гацку. У селу свега 29 кућа и то: Батинића које зову Таловићима 4 куће, Окичићима 4 куће, Грабовице које зову Гребовићима 9 кућа, Мемићима 10 кућа и Кавазовићима 2 куће.

Сељаци не знају од чега је село добило име. Прије двјеста до 300 година Баори били удут села Маленице; у њима живио некакав Кéро, чији син Дако потпише своје имање под манастир Косијерево. Доцније се овдје из села Грабовице у Дробњацима населио некакав *Грабовица*, који се „потурчио", отео манастирску земљу, и прије пет кољена се овдје населио. — Иза неког времена „потурчи се" некакав Глоговац из Дражљева, па се насели у Баори. Звали су га Батином, и његови су потомци данашњи *Батинићи*.

На западу од села у присојној страни Врањаче распознају се десет омеђина од зграда. Ту је становао Дако син Кéров; то је најстарији дио села. Источно од села на Брду *Грчко Гробље* гдје је на једном мјесту збијено око 50 гробница.

Маленице

Под одсјецима Живња, на источној страни Баороке Ријеке, у присоју. Орница по странама око кућа, а има је високо у у Поживњу (нижи дио Живња). На истим местима и косанице. Вјетрови врло хладни и јаки. Сељаци послије окупације откупили своју стерилну земљу. И у овом селу безброј врела. Више села љетни катуни Мусломана из Билеће (општине). Прије окупације сијали су жито на Живњу, али је на тужбу Гачана влада

Digitized by Google

забранила. Планина била првобитно катуни породице Тараија, који су у вријеме глади заложили Муштовићима из Билеће планину за 80 ока крупника, па је изгубе.

Најстарији становници су онај Кéро, чији су синовци и потомци и овдје становали. У селу је живио и хајдук Маленица, по чијем је браству и прозвано село. Прича се да је ово поред Домрка најстарије село цијеле Површи, и да је у њему било 77 домова(?). У селу много омеђина.

Породице које су овдје становале су ове: Шекаре, који су прије 40 година побјегли у Кокорину. Иза њих су становали Бабићи, па су и они побјегли. Данашњи сељаци *Војићи* или *Горчиновићи* су старином Вујичићи из Граова. Овдје су дошли из Бодежишта прије 35 година, дигао их ага. Славе Никољ-дан.

Мрђановићи

На јужној страни Летова Потока, притока Врањаче под брдом Свердлом. У селу више врела, клима „средња.“ Земље за обрађивање јако разбијене по сеоском удуту. Косанице имају врло мало. Земља стерилна и од старина слободна. У селу свега 9 јако збијених кућа, од којих су *Шаховићи* (4 куће) и *Туновићи* (5 кућа).

Прича се да су се у селу настанила најприје два зидара, за које се не зна ни одакле су били, ни како су се звали, и који су без потомства овдје самрли. Иза ових зидара населили су се овдје прије 200 година *Шаховићи* из Херцег Новога. Најприје су становали у Рудом Пољу у Шаховићима. — *Туновићи* су Володери из Вратла; доселише прије 140 година. Дошли су на мираз у ујака Шаховића, пошто им је дјед оца надживио, па су изгубили право на очинство. Старином су из Подвележја. Прича се да је Шаховић био дозвао к себи некаква сељака Лета који се овдје истражио. Становао је и Капетановић из Кључа, али су прије неколико година одселили.

Прича се да је из Ерцег Врела Херцег Стјепан изводио на чунке воду на Брдо изнад Вишњева.

Тарајин До

Сјеверно од Мрђановића, а западно од Маленица у једној малој притоци Врањаче. Има више врела. У селу необично студено, јер се сјеверни вјетар, који долази из Борча, „разбије“ више села о Шушића Греду на два „вјетра“, од којих један оде

Digitized by Google

низ Врањачу, а други низ Тарајин До, па оба „сколоврате“ и састану у селу. Поред Вратла, па је у овом селу ради тога студеније него и једном другом селу Гатачке Површи. Ораницâ и косаницâ највише око кућа, а има их и по цијелом удуту. Испаше по сеоском удуту и по Живњу. Осим једнога сви су кметови, аге су: Володер из Вратла, Муљанин из Браниловића и Ковачине из Метохије.

Предање каже да је овдје становао Станиша Тараја, од чије се куће још и данас виде омеђине. Њега с цијелом омеђином засуо је усов, а остало је четверо чобанчади, која су послије одселили у Босну. Исто тако прича се да је у исто вријеме са Станишом становао и неки Параија, о коме се не зна ништа више. Иза њих су земљу притисли Хаџија Звиздић и Хаџија Џубур из Метоије, па је Звиздић населио Шушу с Кљеута, али кад се овоме учинило да му овдје не иде у „напредак“. одселио је на Гласинац, гдје му и данас унуци живе. Иза Шуше је доселио Зеко Пушара с Улиња, па се посвадио с агом, и одселио у Кокорину. Одмах иза Пушаре доселио је Вуко Поповић с Дражљева, али се и он брзо вратио на Дражљево. — *Дамјанци* су старином из Чарађа и од исте породице су они, Тепавчевићи, Цуце, Бјелице и Бајице. Убили су седам „пашалија“ и побјегли. Славе Јован-дан. — *Мастиловић* је одселио из Краварева има 32 године, овдје је доселио из Изгори, а старином је из Корјенића. Мастиловића има у Изгорима и Краваревy, исто су племе с Гордићима на Ргуду, Љубињу и Мостару, Ђајићима у Жудојевићима (Рудине), Мостару и Фојници, Соколовићима у Фочи, Савићима у Победарју у Посавини. Славе Мратиń-дан. — *Рогач* је доселио из Црквица (данас у Црној Гори). Има Рогача у Битељици и у Коритима. Слави Аранђелов-дан.

Вратло

У осојној страни једне притоке (Володерског Потока) ријеке Врањаче. Поред ријеке има више врела, с којих се пије вода; од њих су најважнији: Горњи и Доњи Точак и Јеминовац. Мисли се да је Вратло једно од најхладнијих села Гатачке Површи, јер кроз Врањски До дува хладни Сјевер са Зелен Горе. Највећи дио зиратне земље је око села, има је и разбацане све до бодежишког удута. Испаше су на Живњу, Селиштима изнад кућа, по Вељеглав-Брду и Врањском Долу, а сјенокоси у Поживњу и Голубињкама.

Digitized by Google

Куће су разбјене у двије крупе: једна код Враньаче на мањој заравни са 6 кућа (Лончарића), а друга је 200 до 300 корака западно од ове у осојној страни, у њој свега 9 кућа и то Володера 8, а Лончарића 1 кућа.

Најстарије познате породице овог сала су Браиковићи и Варикашићи (И сад Варикашића Млин, Браиковића Гробље). Њих затекли претци данашњих становника. Браиковићи су по овој прилици овдје и самрли, а Варикашић је убио Турчина код свог млина, па су им земљу притисли Володери и Лончарићи, а ови су побјегли у Босну.

Иза њих, по причању прије 200 до 250 година доселили су Мусломани *Лончарићи* из села Лончара у Борчу. — *Володери*, исто тако Мусломани, су најприје по прилици прије 200 година доселили из Рабине у Шахиновиће у Рудом Пољу, а одатле су преселили у Мрђановиће прије 140 година, а од како су у Вратлу има више од 50 година.

Осим остатака од Браиковића и Варикашића има у Селиштима двије групе гробница, а у доњој и један „мрамор", под којим веле има казан блага. У доњој групи има 50 гробница, разноврсно ишараних, без натписа, гдје су се по причању срели сватови и искрвили.

Објешеник

На међи гатачког и невесињског котара, међу селима Бодежиштима, Браићевићима, Домркама и Југовићима. Љети пију воду из чатрње и с врела Вратеша, а зими с врела Гуњаче. Земља дивљачна и неплодна, најбоље роди овас и јечам. Косаница врло мало, пићу купују. Половина земље откупљено, а половина читлук Ризванбеговића (из Стоца?), коме са земље из гатачког котара плаћају четвртину, а из невесињског трећину.

Куће поређане испод једне косе, доста размакнуте. У Објешенику 11 кућа (6 Манојловића и 5 Додера), а у Алаћузима 3 куће (Петковић, Скоко, и Вуковић).

У најстарије вријеме село се звало Бићевићима, затим се звало Тромеђом, а Објешеником га је прзвао Али-паша Ризванбеговић, јер изгледа као објешено при планини.

У најстарије вријеме село је било у данашњем селишту Вратеше, четврт сата на Западу од села. Ту је становао некакав Вратко, који се доцније „потурчио". Иза њега је разапео катун на мјесту данашњег села некакав Хаци-Шех, па је ту за

Digitized by Google

вазда остао. Био је поштен и праведан човјек, па и данашњи православни становници чувају „Шехов Башлук". Њега и његову породицу је куга поморила. Иза њега је овдје живио некакав Баоранин, који је имао кулу од четири боја и врата на четвртом боју, на која се пео дрвеним басамацима, која би по ноћи дизао. Његов унук Делија побјегао на Поде у Борач, гдје и сад има потомака Делића. Иза њега је становао Мучибабић, па се због борачког зулума одселио на Љесков Дуб. Иза Мучибабића доселили су оцу Али-пашину Шиљези из Јасиковца. И они се брзо одселе на Залом. Иза њих су доселили Рундићи из Дубљевића па су некако оскврнили Шехов Башлук, те их из села истјера бијел орао, који је за 17 дана долазио у огранак сунца на Башлук, а сваког дана Рундићима умирало по чељаде. Одселе се сви осим једнога у Босну. Иза Рундића доселио је отац војводе Богдана Зимоњића, побјегавши од никшићског зулума под Алипашино окриље, па су се до четири године, пошто је погинуо Смаил-ага, вратили у Гареву. Иза Зимоњића доселили су *Манојловићи* због Смаил-агина зулума с Чарађа. Од њих је чувени хајдук Ристо Биједић. Има их још у Чарађу, Шипачну, Дувну и у Сарајеву. Славе Јовањ-дан. — *Додери* су доселили пет година доцније иза Манојловића из Жањевице због тјескобе. Има их у Црној Гори, Кокорини, Мостару, Улогу и Босни. Славе Ђурђев-дан.

Алађузи су били најприје планина Алађуза (Рамовића) с Плане (Рудине), па су се овдје и настанили. Послије окупације једни су одселили у Турску, а једни у Меданиће. Земљу су им купили: Петковић, Скоко, и Вуковић, који и сад станују у Југовићима.

Неколико „грчких" гробница чине све остатке од старане.

Домрке

Јужно од Објешеника, на путу од Фојнице у Југовиће, у заравни са више страна заклоњеној мањим косама и главицама. Воду пију из Убла, из кога зими тече вода, а љети се у њ спушта степеницама, затим с извора Граба и Овчиниће Чесме. Зиратна земља око кућа и по сеоском удуту. Земља у Домркама од старине слободна, само су Турци нешто отели, а у Сниježницама Ченгића, која је дијелом откупљена а дијелом уљесимљена. Орања земља најбоља у свој Површи.

Куће разбијене на двије групе, на Домрке и Сниježницу, које су растављене већом косом. У Домкама куће су збијеније

Digitized by Google

него у Снијежници, гдје су куће међусобно размакнуте по 300 и 500 корака.

Има једна прича, како је Св. Саво претке данашњих *Бува* преселио с Борачког Језера, које је тада било село, због тога што га нико није хтио примити на конак осим њихове прабабе, која је била сирота удовица. Село је претворано у Језеро, а Бјела је стала ондје гдје је стигла „до мрака", гдје је „замркнула". Свети Саво је тада ударио штаком у греду и извео врело Убо, па је начинио цркву и поред ње изазвао врело Граб.[1]) Њихово су браство Грђићи и Бјелокосићи. Бува има у Колешку, на Рибарима и у Црној Гори. О овим старим породицама има доста лијепих прича, од којих су неке и штампане[2]). Славе Митров дан. — *Мирићи* су од браства Мучибабића. Прије 150 год. становали су у Равнима, купили су били овдје земљу, па су побјегли од зулума. Од истог су браства Јаредићи у Братачу, Мучибабићи у Фојници и на Љескову дубу, Перини у Невесињу и Мостару, Ђерићи у Шипачну. Славе Аранђелов дан.

Краварево.

На бријегу с лесне стране Врањаче, а с лијеве од тесте Невесиње-Гацко. Положај са свих страна „отворен", само са сјевера главицом Гајем „затворен". Вода се пије из Врањаче, у новије вријеме граде се чатрње. Земља и сјенокоси већином на десној страни села. Свуда између њива има сјенокоса, а саме су ливаде у Осоју и Сјенокосима. Земља била сва агинска, али је сад откупљена у свих осим у Крстоја, који дају четири товара жита и 8 форинти. Куће су, дуж једног одсјека, поредане у правцу И-З.

О постанку сеоског имена није ништа познато. Данашњи становници нијесу засновали село. Прије сто и педесет година становала је овдје најстарија сеоска породица Цвијетићи. Мусломани убили на његову имању Циганина, па су им за крвнину отели имања, а они се одселили у Трново (Босна), гдје

[1]) Данашња домрчка црква не одваја се љепотом од многих херцеговачких цркава, али да је некад била чувена, види се из ове пјесме:

Ко начини Високе Дечане,
До велико благо Њемањића,
Ко начини до два намастира
Добрићево и Косијерево
До велико благо Њемањића
Ко начини у Домркам цркву,
До велико благо Њемањића,
Ко начини на Лиму ћуприју
До велико благо Њемањића
и. т. д.

[2]) Л. Грђић, Бјелокосић, Из народа и о народу. Мостар 1898.

Digitized by Google

и сад има њихових потомака. Док су још Цвијетићи живјели у селу прије 150 година доселили су *Дивљани* из Бањана и то најприје у Грачаницу (гдје су се звали Голијани), па пошто им је ту ради крварине пропала земља преселили су овдје. Њихов род су Голијани у Невесињу. Славе Јовањ-дан. — И *Мастиловићи* су због некакве „крварине“ побјегли прије 100 година из села Изгори под окриље аге Звиздића. И сад имају своје земље у Изгорима. Славе Мратин-дан. — Одмах иза Мастиловића, прије 90 година, доселили су *Крстоји* из Ћурева у Дрини, ради тога што му је цијела фамилија примила Ислам, који и сад живи у Ћуреву под именом Фурулије. Одавде се одселила у Изгори једна кућа, гдје и сад живи. Славе Ђурђев дан.

Село је по свој прилици „закопано“ т. ј. засновано на десној страни Врањаче на мјессу Селиште. На три мјеста има „грчких“ гробница без икаквих натписа.

Невесињска села.

И ако су у непосредној близини, Гацко и Невесиње имају неких антропогеографских разлика. У Невесињу разликујемо по положају слиједеће три групе села: села у карсним заравнима, села на непромочивој подлози и села на ивицама карсних поља. Гацко се разликује од Невесиња, што нема у оноликој мјери непромочивих слојева, затим што се зараван на Сјеверу не пење одсјеком као у Невесињу. Јужна ивица Невесињског Поља састављена је од слојева терцијерних конгломерата, глине и пијеска. У том дијелу превлађује површинска ерозија и села добивају разбијен тип. Дуж стрмијих одсјека на сјеверној и сјеверозападној ивици села постају издужена, али не добивају облик поповских села, јер је сува површина и карсни подови пространији. Поповски тип је типски развијен у Горњој Бијењи и Бојиштима, а донекле у Братачу и Пустољанима. У Невесињу имамо двије типске заравни, и то једну на јужној ивици (општине Зови До и Трусина) и једну на сјеверу, ниже партије Црвља, Морина и Јавора. У објема села имају сличан карактер; ту превлађују мале групиице села, које се образују у мањим карсним утолеглицама.

И Невесиње је врло богато сталним врелима и ријекама. Од Гацка се разликује и већим богаством шуме. Ипак је Гатачко Поље згодније за културу ливада. У Невесињу су боље испаше, те обје области престављају стоком најбогатије херце-

Digitized by Google

говачке области. Већи дио сељака и данас живи на кметској земљи, али је знатан дио кметова „уђесимљен". Неуђесимљени кметови дају трећину од жита, а четвртину од зелени (сијена, купуса, кромпира).

Риљи

У опћини Колешко у Невесињској Површи, високо уздигнуто над десним бријегом Заломчице. Село нема сталних врела и само једну чатрњу. Љети доносе воду или догоне на коњима с чатрње сусједног села Рибаљ Тега, а стоку поје далеко од села у Добром Долу и Јавор планини. Са сјеверне стране затворено брдом Кошаришта, са Истока брдом Влах, а са Југоистока брдом Лакат, село не лежи на тјемену већ у присојној страни планине. На тај начин ово се село одликује блажом климом у веома хладној Невесињској Површи.

Куће јако раштркане по сеоском удуту; има њива које су сат и пô па и два сата далеко од села, на примјер у планини Јавору, а највећи дио косаница је на Моринама два сата од села далеко. Интересантне су заједничке Косанице које се раде на „пријеступ". Има таких косаница, па којима се измијењују „на пријеступ" и два села као село Рибаљ Тег и Риљи; таке су косанице у Кадиној Главици.

Већи дио сељака су уђесимљени кметови, само је мали дио ôткупљен. Куће су збијене у двије, три до четири стотине метара удаљене групе кућа, од којих је већа група на присојној страни брда Кошаришта, а друга мања на „боку", у страни брда Лакта. Куће у групама међу собом већином *уско нанизане*. При опису (1899. године) село је имало двадесет и двије куће.

Цијело село излази љети са свом чељади и стоком на Јавор да гноје њиве.

Сељаци не знају ништа о постанку имена Риљи. Најстарије познато становништво сеоско било је мусломанско. Прије четердесет и осам година иселиле су задње породице. — *Буве* су доселили из Домрка прије седамдесет година. При испитивању старијег порријекла и овдје су поновили ону причу, како су доселили с Борака, и како је тамо Св. Саво претворио село у језеро, зато што је било негостољубиво. Овдје су се доселили због „проклества." У Домркама су их била два брата, па је Васиљ био имућнији и „вазда му мало било", па је гледао да од брата што више приграби. Кад је једном одређујући међнике

Digitized by Google

између њива носио бус на глави, поче под њим земља пуцати, „и дан данји тече туда поток.“ Због тога побјегну и доселе се послије дужег времена у Риље. Сељаци веле, да од ове породице нема „невјерније“ у цијелом Невесињу. Славе Митров-дан. — *Марићи* су Ковачевићи из Нудола у Заслату у Црној Гори. Прешли су давно, и дуго су се сељакали по Херцеговини док су дошли овдје. Славе Аранђелов-дан, а прислужују Васиљев дан. — *Самарџије* су Гредељевићи из Дробњака. Дошли „због муке и невоље љуте.“ Славе Ђурђев-дан, а прислужују Савин-дан. — *Шиљеговићи* су доселили „давно“ испод Требјешке Главице код Никшића. Славе Лучин-дан. Били су тамо јако браство. Ударе им Грађани (Никшићи) и учине зулум над женама. Послије се с њима помире, дају им четердесет кумстава, и једну их ноћ покољу. Онда се већи дио исели у Русију у крај, који се како кажу по њима прозвао Мала Херцеговина. — *Милошевићи* су доселили прије деведесет година из Риоца (билећски котар). Исто су браство с оним на Мекој Груди. Славе ?

Рибаљ Тег

У опћини колешкој, Невесињској Површи. На странама заобљеног брда Сиљевице, у присоју високо изнад десног бријега ријеке Заломчице. Осим два мала врела у потоку Јавчу, нема сталних врела у селу. Због тога пију воду из разних чатрња с изданском водом, а стока с Локве, која никад не пресушује. Село незаклоњено, високо и голо, је једно од најхладнијих села; мећава бије без запреке, снијег, велик као човјек, пада о Томину-дне. „Источњак“ доноси љети кишу, зими најдебљи и „највлажнији“ снијег; не доноси вијавице, не чини велике намете.

Земља за обрађивање већином удаљена од села: на Сјеништима и у Ковачеву Долу. Испаше око села на Сиљевици и Јавору. Има доста косаница, које подијељена браћа косе на „приједступ“. Таке косанице су на Заворима, Кадиној Главици, затим на Моринама и то на Каповом Пољу, Рупчинама и Крстачама.

Сеоска земља агинска (Челебића и Пашића), уњесимљена. Куће сеоске све у једној групи, само су двије одвојене јаругом повременог, безименог потока. Прије педесет година била је у селу велика задруга Ковачевића, од које данас има десет кућа.

Digitized by Google

Станови на Јавору, сат и пô од села далеко на властитим сеоским „земљама.“ На Јавор излазе читаве породице, код куће љетују само онда, кад ђубре из кланица не може да нагнoји њиве око куће. Ту су у близини и хумњачки станови на којима Хумњаци обрађују и своје властите њиве и сјенокосе. Хумњаци су Сточани и Љубињци, све три вјероисповијести.

До назад седамдесет година и овдје су становали Муслимани. Ни они нијесу знали ништа о постанку сеоског имена. *Ковачевићи* су прије сто и десет година пресељени са Сљиваља на читлук. Старина им из Нудола у Корјенићима. Ту су се посвадила два брата Ковачевића, за то што је старији на тарији Аранђелове цркве метнуо само своје име. Млађи оде у Никшић, и ту начини цркву, одатле се пресели у Југовиће па и ту начини цркву. У опћини Колешко има триста пушака Ковачевића. Сви су од тог млађег брата.

Од старина ваља споменути Градину на Орловини, за коју причају да је пуна злата.

Братач

На кршевитој, терасастој заравни источне ивице Невесињског Поља, лијево од улаза Заломчице у Невесињско Поље. Село у присоју, издужено у правцу СЗ-ЈИ отворено сјеверним вјетровима. Вода се пије с чесме Бријеста и Црвеника, а има чатрља са живом водом и кишницом. Земље за обрађивање већим дијелом у пољу, има је мало око кућа и по брду изнад кућа. Испаша у брду. Трећина сељака потпуно слободни, остали дио чине кметови, од којих сваки има по нешто своје земље. Аге су грађани невесињски.

У доњем Братачу веома кршевито земљиште и село добива разређен тип, у горњему превлађују веће вртаче, и за то је село на мање групе разбијено.

О постанку имена села није ништа познато. По сеоском причању село врло старо. У вријеме косовске битке у Братачу је, веле, живио Лазар Братачанин, који је погинуо на пољу Косову. Најстарија породица су *Радовићи*, старином су из Куча, ту су убили агу, па су побјегли у Рићане, па су и ту убили агу и онда је, прије двјеста година, доселио Раде у ово село. Славе Никољ дан. — *Ратковићи* одмах иза Радовића доселили однекле из Гацка. Славе Никољ-дан. — *Глоговци* су прије сто година због непозната узрока доселили из Мируша (Рудине). Славе Ђурђев-дан. — *Говедарица* је дошао овдје послије куге

Digitized by Google

(око 90 година) на мјесто старог пона с Миољача у Гацку. Слави Никоље-дан. — *Јаредић* је дошао са Шеховине због непозната узрока прије седамдесет година. Слави Аранђелов-дан. — *Марић* је дошао из Бањана из села Дубочака. Слави Јовандан. — *Самарџићи* су из Рогова на Планој, стајали су на Залому, па су прешли прије 50 до 60 година. Славе Ђурђев-дан. — *Граовци* су старином из Граова, овдје су дошли из Батковића. Славе „Вратоломијев-дан", а прислужују Тројичин-дан. — *Гушићи* су старином Црногорци, стали су негдје у Површи, овдје су прије 60 година дошли с Рогача у опћини лукавачкој. Славе Ђурђев-дан. — *Терзићи* су старином из билећког котара, овдје су дошли из Будисавља. Славе Аранђелов-дан. — *Кљајић* је прије 30 година дошао са Залома. Слави Никоље-дан. — *Андрићи* су одавно у Невесињу, овде су дошли с Колешка. Славе Јовандан, прислужују Аранђелов-дан. — *Муратспахић* Муслиман веома давно дошао из Колашина. — *Шешлија* је доселио у XIX. вијеку из Рудина из Билеће. Слави Лучин-дан.

Осим гомила и градина нема особитих старина око села.

Џинова Махала

С десне стране тесте што иде из Невесиња у Столац у опћини Зови Дô. С југо-западне стране затвара га Жгоње Брдо, а с југа Бољево Брдо. Са источне и сјеверне стране отворен поглед на Невесињско Поље. Пô године се пије вода из врела Трњака, а по године из чатрње. Зима доста оштра. *Мећава* не да каткада из куће изићи. Снијег почиње око Аранђелова-дне, а копни око Благовијести. Обично пане до паса. Кишу доноси југ. Јак и сух али доста топао је источни љетни вјетар *Палич*. *Кривац* је вјетар, који долази са сваке стране. Највећи дио земље око села, а на обалама Заломчице има нешто сјенокоса. Свуда око села врло добра испаша, а по Бољеву и Жгоњем Брду има доста љескове и букове шуме. Једина заједница у селу је бара *Покосац*, имање браће Џиновића с које кметови покошено сијено дијеле. Цијело село било на читлуку Џиновића, који ради сиромаштва продају комад по комад земље, те сваки сељак има по нешто своје земље. Кметови плаћају трећину цијелог рода.

Село разбијена типа, јер су аге распоређивале кметове према распореду појединих читлука. Ипак ради нагомиланих кланица и стаја, изгледа, да је збијеније.

Са стоком крећу само по њивама, гдје граде торове за стоку и колибе повозњаче за чељад.

Digitized by Google

Чим су Турци освојили Херцеговину, породица *Џиновићи* заснују ово село и дају му име. Данас их има само двије куће. — *Самарџићи* или *Кривошије* су дошли из Кривошија 1879. на читлук. Старином су из Бајица у Црној Гори. Један оде у Подгорицу и прозове се Гвозденовић, други оде у Рогове промијени крсно име Јован-дан, а узме Ђурђев-дан, јер је о Јованудне било тешко ићи у пиће, а трећи остане у Кривошијама, најми се у Жмукића, у кога једном на конак дође Св. Саво и кад види, како је овај негостољубив и неправедан (био потворио Св. Саву да му је украо пијевца), прокуне Св. Саво њега и његово потомство и од породице Жмукића не може их више бити него три, а од Жмукића најамника има 60 кућа у самим Кривошијама, а има их доста по разним селима Херцеговине, Црне Горе и Босне. Славе Јован дан, а прислужују Малу Госпојину. — *Милошевићи* су доселили из Граова прије 100 година ради сиромаштва на читлук аги Пекушићу. Славе Илин-дан, а прислужују Аранђелов-дан. — *Пешикан* је дошао „из Рудина у Црној Гори" ради сиромаштва послије окупације на читлук Париповића и Пекушића. Славе Ђурђев-дан, прислужују Николице. — *Зупци* су доселили прије 100 година из Зубаца, сад су на читлуку Џиновића и Бехлиловића. Славе Аранђелов-дан, а прислужују Миољ-дан. — *Сокнићи* су старином из Бањана прије 150 година, а прије 50 година доселили су с Трусине овдје. Живе на Чолаковића читлуку. Славе Ђурђев-дан, прислужују Ђурђиц. — *Гутићи* су старином из Ћеклића у Црној Гори, доселили су у Муцаловиће, а из Муцаловића на Ћишића читлук у Џинову Махалу. Славе Илин-дан, и прислужују Савин-дан. — *Бендерићи* су има више од 100 година доселили из Клобука на читлук Мехмедбашића из Стоца. Славе Јован-дан, прислужују Малу Госпојину. — *Чокорили* су из Граова давно дошли, има их још доста у гатачком и билећком котару. Славе Лазареву Суботу. — *Чубриловић* Муслиман дошао из Корјенића у најам код Џиновића, оженио се и добио земљу од Гризовића; женио се седам пута. — Муслимани су *Гризовићи* из Бежђеђа, који је купио читлук од Џиновића и *Ђукић* ислужени жандар из Коњица, који се овдје оженио и настанио.

Од старина спомињу „грчке" гробнице с познатим шарама, без натписа и Џиновића кулу, у чијој тарији пише, како причају, да је грађена прије двије стотине и педесет година; осим

Digitized by Google

тога веле да у њеним темељима има закопан натпис да се је у то вријеме крава од седамдесет ока могла купити за седамнаест гроша.

Кљен

На високој заравни између Дабарског и Невесињског Поља, 200—300 метара над Невесињским Пољем, са погледом отвореним према сјеверу. Околна брда шумовита, због тога не може бити веома јаких вјетрова. Снијег пада по Сјеверу обично о Михољу дне, топи се око Васкрсенија. Има доста врела, од којих је најзнаменитији Буковик, који лијечи од грознице и чесма, која се појави на површини под Комом, па тече двјеста метара испод земље. У доњем су селу: Мали и Велики Грабовик, Студенац и Око, а ту је извор рјечице Зоводоке, на којој осам мјесеци међу млини, и од које за вријеме великих киша поплину баре. Прича се, да су у извору њеном живиле виле, које је хранила нека Туркиња. Земља орања сва око села, доста плодна, а има је двадесет минута од села по Планима и по Црквинама. Стара је заједница бара, која се и зове Заједница. Имају осим тога два подијељена брата, чије су оранице и сјенокоше још неподијељене. Сељаци већим дијелом откупљени, држе агинске (Шарића и Бајрамовића) и приорачке земље. Кметови и приорачи плаћају трећину.

Село се дијели на Кљен и Удбину. У Кљену куће јако разбијене, већином три до четири стотине метара. У Удбини збијене у једну хрпу под брдом Вардом.

Сељаци, који имају мало стоке, примају љети на испашу хумњачку стоку (из столачког котара). Хумњак обично изгони овце, даје со и чобану обућу, а Кљенчанин му плати на овцу по оке масла и јунћу сира. Стока излази око Тројичина-дне, враћа се око Михоља-дне. Име Удбина потиче од некаквих Турака Удбињана.

Најстарија позната породица су муслимани Шабовићи непозната поријекла и поп Сава Таминџић, који је умро од куге у пећини Магупици, а његов син одсели у Бежђеђе. — Од данашњих породица најстарији су *Ромовићи*. Старином су из Слапа у Грахову од браства Ковачевића. Никад их није било више од двије куће. Славе Ђурђев-дан, прислужују Св. Матију. — *Гаћиновићи* су доселили из Меке Груде, а старином су из Боке. Звали се Сикимићи. Славе Ђурђев-дан. — *Бошњаци* су се доселили из Билеће (прије 60 година) на читлук. Славе Аран-

Digitized by Google

ђелов-дан, прислуживали су Михољ-дан па су напустили. — *Савићи* су Миловићи из Дабра, дошли су прије 45 година. Славе Лазарев-дан. — *Пашајлићи* су поријеклом из Граова од браства Булајића прије 70 година дошли су у Лукавац, а у Кљен има више од педесет. Славе Никољ-дан, прислужују неки Цвијети неки Св. Саву. Сви су прислуживали Св. Саву, па кад су се издијелили узели су неки Цвијети. Овим посљедним због тога све иде у назад, готово су саирли. — *Радовановићи* су из Петровића (Бањани) дошли на Давидовиће, а с Давидовића прије четрдесет година у Кљен. Славе Ђурђев-дан, прислужују Ђурђиц. — *Ћали* су старином Ковачевићи из Грахова, у Кљен доселили прије шесет година. Славе Ђурђев дан, прислужују Матијев-дан.

Код села има Црквина са неколико стећака затим има старо мусломанско, православно и циганско гробље.

Бежђеђе.

Од Кљена растављено брдом Волујцем. На голој, кршевитој заравни. У селу су четири врела и то: Врбовик и Телетинова Чатрња су стална, а Јањица и Око периодска. У селу, због висине и положаја, веома хладно. Сјевер може бити тако јак да не да ни врата отворити. Прољетни вјетар, који пува са „свије страна“ зову *Развигорац*. И ако је од Кљена само по сата, снијег пада много раније и дуже се одржи. Земља јако разбацана. Земља рађа прилично, испаше су одличне. У Дабарској Греди су заједничке сеоске сјенокоше, које су негда биле запуштене долине, сад их косе наизмјенице, или заједнички па дијеле сијено. Свака кућа поред агинске има и своје земље.

Куће раздијељене на три групе (код Врбовика, под Пандурицом, у Дољем Пољу), које су међусобно удаљене од петнаест до двадесет минута. У селу има 30 кућа.

Торине су на Дабарској Греди, у које гоне под јесен, јер снијег доцније пада, а сачува се и трава, до које љети не допире ничија стока.

О постанку сеоског имена није ништа познато. До посљедње куге у селу становали Мусломани Гризовићи, који су одселили прије 50 година (у Зови До?). — *Таминџићи* су од оног попа Таминџије из Врањских; старином су из Рићана, звали су се Кашиковићи, веле да су од њих бези Љубовићи. Славе Бурђев дан. — *Иванишевиће* или Телетине су још давно истјерали хајдуци из Петровића у Бањанима. Становали су на Давидовићима,

Digitized by Google

па у Лукавцу и прије седамдесет година доселили су у Бежђеђе. Славе Јовањ-дан, прислужују Малу Госпојину. — *Братићи* су најприје с Меке Груде доселили у Брестице, одатле су због Смаилагина зулума одселили на Бежђеђе. Ријетке су породице, које се овако плоде. Славе Томин-дан. — *Чалије* су веома давно доселили из Ријана ради сиромаштва. Славе Јовањ-дан. — *Станићи* од браства Вујовића у Прерацима прије 100 година. Славе Никољ-дан. — *Вучетићи* су старином из Грачова, дошли у Зови До, а одатле „зле зиме", назад шездесет и три године у Бежђеђе. Славе Никољ дан. — *Кечи (Радуловићи)* су прије 90 година из Ријана, увијек их има само једна кућа. Славе? — *Божићевићи* су прије 300 година кренули с Богдашића, живјели су у Зовом Долу, на Трусини, а прије 47 година дошли су на Бежђеђе. За то 300 година није их никад било више од једне куће. Старином су Тољи. Славе Ђурђев-дан.

На Пандурици остатци од турске карауле, на Бацалици код Врбовика и на Сељаковцу око 20 стећака.

Муцаловићи

У кршевитој ували међу брдима Кушљата, Крижевца и Глога у заравни међу Невесињским и Дабарским Пољем, поред ријеке Зоводоке. Село нема врела, вода се пије из чатрља. Зими има више извора: Мали и Велики Трновик, Концел, Сјеница и Стуб. Вјетрови јаки, вијавице зими додију, намети велики. Вјетрови као и у осталим селима. Овдје спомињу Источњак, који дува при излазу и залазу сунца. Према њему вију сељаци жито. Земља око Зоводоке и по пољу; ово село ријетко купује жита. Свака кућа има своје гајеве, око села доста шуме. Сељаци кметови, аге мостарски Мусломани, дају трећину. Има доста и приорача.

Село се дијели на Комадине (5 кућа) и Кулу (11 кућа), које растављa Зоводока. У Кули куће збијене, у Комадинама по 250 и 300 корака, међусобно удаљене. Љети излазе само на торове по њивама. И овдје примају стоку од Хумљака.

Село је добило име од Мусломана Муцаловића који су овдје прије 200 година живјели.

Најстарији становници били су Шеховићи које је куга поморила, и село се некад звало Шеховина. Иза њих су стали Мусломани Муцаловићи које су хајдуци исјекли, а иза њих Цукеље, који су опљачкали и поклали некакве трговце из Тесалије, па их некакав делибаша Ибро свих сасјекао.

Digitized by Google

Гутићи су Гвозденовићи из Вучијег Дола у Ћеклићима. Овдје су прешли из Граова због зулума. Славе Илин-дан.— *Вукајловићи* су старином од Булајића из Граова, одатле су због Ченгића зулума одселили у Мируше, а одатле опет због зулума прије осамдесет година у ово село. Славе Никоље-дан, прислужују Томин-дан. — *Пејановићи* су Врндићи из Зубаца, доселили прије 70 година. Њихове породице има у Лукавцу, Биограду, Површи Невесињској и на Граову. Славе Никоље-дан, прислужују Св. Саву. — *Ковачевићи* су од браства Бањевића у Бањанима прије 70 година. Има их још и на Трусини. Славе Јовање-дан, прислужују Велику Госпојину.

Прича се да је ово село ва вријеме Херцега Стјепана припадало манастиру, чије се развалине виде у Кључанима. Старо су становништво Турци растјерали. Турског времена било је овдје дућана и кавана и један хан. Има неколико старих гробница и на једној нечитљив натпис ћирилицом.

Пирагићи

И ово је село на југозападној страни Невесињског Поља, у осоју, западно од Муцаловића, 920 м. ап. в. Од старине начињене три чатрље које сељани зову „Комуницама"; живо је врело Студенац четврт сата од села. Село затворено међу шумовитим главицама и због тога је блаже климе, али зато и снијег напада већи. Земља за обрађивање је у пољу, око Заломке, око кућа и по брдима. Шуме има доста у Раковој Нози, Дебелом Брду, Ручњу, и др. Сви су сељаци кметови осим Гутића; аге су Џиновићи из Џинове Махале, Колаковићи из Невесиња и Ризванбеговићи из Стоца.

Сеоске куће разбијене на три групе, које су међусобно удаљене 200—300 корака. Село има свега 21 кућу и то у првој групи 7, у другој 12, а у трећој само двије куће.

Љети излазе са стоком на разне ниве. И ови сељаци примају стоку од Хумљака као и у Муцаловићима.

Најстарија позната породица били су Мусломани Пирагићи, који су у овом селу живјели више од 200 година. Село се најприје звало Табија. Пирагиће је дијелом куга поморила, а дијелом исјекао Грубеша харамбаша. У пусто село доселише *Гутићи* у исто вријеме кад и у Муцаловиће. — *Чокорили* су прије 80 год. због зулума доселили из Мируша. Има их још у Мирушама и у Мостару. Славе Никоље-дан, прислужују Аранђелов-дан. — *Граовци* су старином из Граова, из Балосава, од

Digitized by Google

браства Андријашевића. Прије 110 год. одселили у Давидовиће, а прије 50 у Пирагиће. Славе Никољ-дан. — *Ковачи* су старином Шиндиши из Херцег-Новог, досели ли су у Херцеговину, кад се потурчио син Херцега Шћепана. Има их у Борчу 6 кућа, у Батковићима 4 куће, на Трусини 2 куће. Прије 50 год. доселио је Стеван Ковач старином из Рићана, који је прије 150 год. дошао у Лукавац и који се звао у Рићанима Рићановић, а старином је Шиндиш из Рисна. Од њихове су породице и *Курћићи*, који су се прије 90 год. доселили из Граова. Сви славе Никољ дан, а прислужују Шћепан-дан, само су Курћићи промијенили крсно име. Славе Ђурђев-дан, а прислужују Матијев дан. — *Мачци* су старином Булајићи из Граова. У Билећу су доселили прије 150 год., а амо прије 90 година. Славе Никољ-дан, прислужују Велику Госпојину. — *Радуловићи (Кечи)* старином су од Бјелоновића из Никшићског Поља. Има их на Бежђеђу и у Мостару. Славе Јован-дан, прислужују Велику Госпојину. — *Бендерићи* су побјегли прије 90 год. из Корјенића због тога што су издали Турке да их посијеку Кривошије. Славе Јован-дан прислужују Велику Госпојину. — *Миловићи* су старином Озринићи с Чева, овдје су доселили с Граова прије 75 година. Има их још у Фојници и у Мостару. Славе Илин дан, прислужују Аранђелов дан. Од старина има камен на брду Ручњу, који се зове Ручањ и на коме је, веле, Херцег Шћепан ручао. На Студенцу су развалина куле хоце Пирагића. На Ханинама је био некад хан, а на Рајкамену има неколико старих гробница, и више једне крст, кога су Турци били оборили, па је село град био узастопце три године и Турци су га опет дигли. Близу села око 60 разноврсно ишараних средњевјековних гробница.

Раникуће

У равници на лијевом бријегу Заломке, на висини око 840 м. на осојној страни Дебелог Брда. Од сталних извора има само једна чесма. Врела Покривеници љети пресуше и у једној пећини више куће има увијек воде. У селу много хладније него у Пирагићима. Највећи дио земље је уз Зоводоку и Заломку. Сеоска су брда гола и село нема своје шуме. Сељаци су доста имућни, и сви су слободни.

Куће су доста разбијене. Не дијели се на групе. Ни ово село нема својих станова, са стоком не крећу никуд осим по њивама.

Digitized by Google

Прије се село звало Тировином по мусломанској породици Тировићима, који су и засновали село. Име Раникуће није најјасније. Од данашњих породица најстарији су *Кешељи*. Старином из Дробњака, од Церовића, живили су на Граову, на Трусини и у Лукавцу, где их и данас има. Славе Ђурђев-дан прислужују Аранђелов-дан. — *Зечевићи* су старином из Зете живјели у Бањанима под именом Бањевићи, одакле су прије 135 год. доселили у Колешко, а из Колешка прије 65 год. овамо. Још их има у Невесињу. Славе Јован-дан, прислужују Св. Саву. — *Мачци* су од оних из Пирагића, тако исто Гутићи. — Мусломани *Шабовићи* су старином од Маркита сердара из Гацка. Потурчили су се прије 100 год.; живјели су у Борчу и Лукавцу одакле су досели прије 20 година.

Распознају се селишта породица Тировића и Шерића, које је куга поморила. На Костадинама има једна средњевјековна гробница, а код брда Покривеника развалине старе турске куле и некве цркве, коју је градио како веле Херцег Шћепан. Осим тога по разним главичицама нађе се по гдекоја гробница.

Божановићи

Источно од Раникуће на источном бријегу Зоводоке у кршу високом око 850 м. на присојној страни брда Глога. У селу два жива врела, која љети подмирују само људске потребе. То су врела Брусац и Милосава и око њих су сеоске куће скупљене. Изузев западну страну са свих је страна село затворено, снијег пада велик, али без намета. Сјевер не може бити јак. Село нема доста зиратне земље, и она је разбацана по сеоском удуту, а има је до у Муцаловиће. Немају своје шуме, зато морају дрва догонити из других удута. Заједничка је бара Црнојева с које се дијели сијено. Сви сељаци изузев Гутиће уђесимљени кметови. Многи од њих су приорачи у Муцаловићима.

Куће поредане уз Глог, могу се подијелити на три групе. Ни они немају станова, али примају Хумњаке.

Старо сеоско је име Милосави. *Ивезићи* су Петковићи од Требиња; доселили су прије 200 година. Има их још у Требињу и у Мостару. Славе Лучин-дан. — *Гутићи* су из Пирагића. — *Ботићи* су старином Бјелице из Ц. Горе. Доселили су прије 150 година. Славе Јовањ-дан. — *Сиреми* старином римокатолици од Стона. Доселили су у Лукавац прије 450 год. Данас су православни. Из Лукавца побјегли од куге. Славе Ђурђиц. Од старина има само грчких средњевјековних гробница на Ступи

Digitized by Google

Кључани

Југоисточно од Божановића на подножју Глога у мањој ували, на обалама ријеке Зоводоке, која плави зими неке њиве. И ако село нема живих извора, немају сељаци ни чатрња, већ воду добављају из Кљена. Село благе климе, има сразмерно мало земље за обрађивање, која је на обалама Зоводоке, око кућа, по Глогу и по Планима. Шума по Глогу и Планима ситна, па се сељаци служе шумом из Магунице и Снијежнице. Сва земља читлучка, с које плаћају агама из Мостара и Невесиња трећину или ћесим.

Кључани се дијеле на Присоје и Пећине, које су око 300 корака далеко. Пећине су опет разбијене на двије, а Присоје на три групе без икаква реда збијених кућа. У селу има свега 10 кућа. Немају љетних колиба. Постанак имена сеоског непознат. Најприје су овдје становали Ћишићи, Алајбеговићи и Хазнадаревићи, који су побјегли из села кад је на њ удрио Грубљеша војвода. Они су и данас сеоске аге. — *Ковачевићи* су старином из Јајца, а како причају сељаци потомци су Вука Бранковића. Одатле су преселили на Граово, гдје су 9 брата начинили цркву Св. Ђурђа и Архангела Михаила. Данас их има у Црној Гори око 200 кућа. Има их у Невесињу, Гацку, Стоцу, Мостару, Жупањцу и Лијевну. Ови су доселили из Граова прије 200 год. у Раникуће, одакле их истјера Али-паша на Рогаче, а одатле дођоше амо прије 60 година. Зову их Сладојима и Ћалима. Славе Ђурђев-дан, прислужују Матијев-дан. — *Батићи* и *Ивезићи* су од оних с Божановића. — *Ковачи* су Бањевићи из Бањана, а Ковачима су прозвани због тога, што се у њима нађе увијек вјешт човјек ковачком послу.

Од старина имају само неколике гробнице на Лопарима уз Ријеку. Причају и о врелу Дријенку које је до прије 50 год. као стално врело функционисало.

Доње Поље

На ивици Лукавачког Поља, на подножју брда Гребенка и Радојева Осоја на висини око 860 м. Село је врло богато сталним врелима, којих има више, и који и уз највеће врућине не пресушују. Вјетрови могу бити врло јаки, како сјевер тако југ. Познат је вјетар Сунчаник или Подсунчаник, који љети дува по цио дан у правцу од сунца, остале вјетрове зову према ближим крајевима као: Слађанин, Дабранин и т. д. Село има доста

Digitized by Google

земље за обрађиване и то у пољу, око кућа по Малом и Великом Гребенку и око њих. По тим брдима је и испаша, а сјенокоси су око кућа и по пољу, од којих су најзнаменитије Херцегова Бара, Виткова Бара и Попова Бара. Село има само заједничких косаница, које су постале дијељењем породица, а зову се Херцегова Бара и Виткова Бара, Попова Бара и Околиште. Сељаци су сви кметови ага из Невесиња и Мостара којима плаћају трећину или уговорени ћесим. Сиромашнији су сељаци приорачи богатијих.

Село има јако разбијен тип. Најмањи је размак између кућа око 150 корака. Село има раселицу Брштевац, четврт сата од села гдје је једна кућа Слијепчевића одселила из села. У селу има свега 20 кућа.

Село има своје станове на имањима у Капавици, Јавичу, Липнику, Брезовим Доловима, Јањилима и Острвици. У јањилима, стајама и торовима пробави стока цијелу зиму, јер ту има доста сјенокоса.

Најприје је овдје становао паша Лукавица по коме је крај добио име Лукавац, а иза њега муслимани Хазнадеревићи. — *Стевановићи* су старином Обреновићи „из Медуна у Србији"; одатле су најприје прешли у Рђане гдје су убили два Никшића Турчина, у Лукавац су доселили прије 300 година, кад је паша Бушатлија поробио Чево. Пред кугу су живјели у Зовом Долу, па су побјегли у збјег на Јавич-Гору; послије се не хтједну вратити у Зови До него у Доње Поље. Има их 10 кућа. Славе Никољдан, прослужују Петров-дан. Истог су поријекла и Цвијетићи. — *Даковићи* су дошли прије 100 година из Граова. Веле да су истог поријекла са Стевановићима. Становали су и у Казанцима, гдје се зову Перишићи. Славе Никољ-дан, прослужују Петровдан. Има их 4 куће.

И овдје има развалина за које кажу, да су остаци неког града Херцега Шћепана. Такав је град Вал у коме се распознаје кула, и од камена изрезана столица. У Јавичу има засута чатрља Херцега Шћепана и рушевине његових кула и чардака. Исто тако код Кнеж Врха налази се градина, за коју кажу, да је градио Херцег. Осим тога има и разних потока, које називају Херцеговом Ријеком. За воду Витак кажу, да је добила име од Витковића Херцегових властелина. Више Витка су два гроба браће Добројевића, који су живјели у херцегову граду на Кнеж Врху. На тим гробницама има и запис, који се тешко чита. У

Digitized by Google

Влашкој Долини изгинули су хајдуци Грубљеше војоде, које су Турци на Околиштима опколили. У селу се познаје калдрма старот пута, који је ишао преко чувеног лукавачког кланца у Рудине.

Горње Село

Сјеверно од Доњег Поља у општини Лукавац на подножју брда Острвице и Потрба, у присоју. Има доста сталних врела због тога немају чатрња. Клима иста као и у Доњем Пољу. Земља већином око кућа, а заједничка земља, Равне Рогаче, међу Потрбом и Острвицом. Сјенокоса имају доста, а испаша и шума врло мало. Сељани су већином кметови, аге су Сточани, Мостарци и Невесињци. Има их који су уљесимљени.

Диобом појединих задруга почеле су се образовати три групе кућа, у којима су куће врло збијене. Село има 20 кућа. Немају станова. Љети примају хумњачку стоку. Најстарија породица *Граовци* су од Андријашевића из Граова. Прије 95 год. доселили су на Берберовину у Давидовиће, а одатле у Лукавац. Славе Ђурђев-дан, прислужују Ђурђиц. Има их 8 кућа. — *Пашајлићи* истог поријекла с оним у Муцаловићима. Има их 3 куће. — *Радовановићи* су побјегли из Ћопкова Кланца код Оцића, због крвнине, а одатле овдје. Има их 4 куће. Славе Ђурђев-дан, прислужују Ђурђиц. — *Лабали* су старином Бјелице из Ц. Горе, амо су прешли из Гацка. Има их у Мостару и Звијерини. Славе Јован-дан. — *Кисићи* причају да су Бићевићи из Бањана, али по свој прилици то није истина. Амо су дошли из Звијерине прије 65 година. Има их у Билећи, Звијерини и у Мостару. Има их 3 куће, а славе Никољ-дан.

Село засновано иза куге, јер сељаци нијесу хтјели становати у старим селима гдје их је куга затекла; због тога изузев неколико стећака нема никаквих старина у овоме селу.

Југовићи

У југоисточном углу Лукавачког Поља, тако да су куће поредане уз обје пољске ивице. Ријека Стублина је главна сеоска „вода“, а уз то свака кућа има и бунар с изданском водом. У клими се село не разликује од околних села. Сва је земља у непосредној близини: по пољу, око села и по околним брдима (Кук, Потруба, Бранков Вр' и Ћепала). Сјенокоси су по пољу а „окрајци“ око њива. Пашњака и шуме село има врло мало, па се служе шумом и испашом ближих села. Породице

Digitized by Google

Будалићи и Илићи одгојили су своје гајеве. Југовићи са Горњим Селом имају заједничке косанице и оранице у Подградници, а породица Будалићи има са Доњим Пољем заједницу у Горњој Подградници. Та су имања постала заједничка куповином. Већа половина сељака кметови; аге су невесињски, столачки и љубињски Мусломани.

Село се дијели на двије махале: Југовиће и Греду, које су у даљини од $^1/_4$ сата растављене пољем и Стублином. У махали Југовићима куће разбјене на три групе густо збијених кућа. У селу има 17 кућа.

Станова изван села нема; љети граде торове по њивама, примају хумску стоку.

Кад је пропануло српско царство на Косову, побјегао је један потомак старог Југ-Богдана у ово село и по њему је село добило име. То је једино сељачко тумачење постанка имена овога села. Кад су Турци освојили Херцеговину, неки дио сеоских становника су исјекли, а други су побјегли у Далмацију. *Андријашевићи*, старином Перићи с Граова, доселили су прије шездесет година ради сиромаштва. Још их има у Колешку. Славе Ђурђев-дан, прислужују Аранђелов дан. — *Кешељи* су доселили заједно с оним из Раникуће. — *Будалићи*, старином Николићи из Озринића, амо су доселили прије 75 година из Прерада. Славе Вел. Госпојину, прислужују Св. Илију. — *Илићи* су из Дола, а старином су из Рисна; из Дола су прешли у Вријеке (Дабар), а одатле прије 65 година на Ханџарев читлук. Славе Аранђелов-дан, прислуге немају. Од старина забиљежене су само развалине куле Југовића.

Рогаче

Село се разбило на јако кршевитом карсном поду с апсолутном висином од 930 м. Село има живих, али нема јаких и сталних врела; због тога сељаци добављају љети воду из других села. Прије четрдесет година један дô је приликом неке трешње преко ноћ претворен у Језеро. Село је више и отвореније од околних села, а уз то без шуме, па је због тога у њему и хладније.

Исто тако и снијег почиње на два дана раније падати него у осталим селима, а одржи се пет до шест дана дуже. Село има доста земље за обрађивање, али је она разбацана по „долинама“. Село има доста испаша, а по брдима и многим гајевима

Digitized by Google

и добре шуме. Сељаци су махом кметови, аге су невесињски Мусломани.

Село јако разбијена типа, има свега 20 кућа. Немају станова, сиромашнији сељаци примају љети хумњачку стоку.

Прича се да су најпрви становници дошли у ово село, кад су Млечани освојили Харцег-Нови, одакле су Мусломани Хазнадаревићи преко Билеће доселили у Рогаче. Одавдје су побјегли у Невесиње од зулума Бајa Пивљанина. Иза њих је дошао из Херцег-Новога Брачковић, па му је сву породицу побио Бајо, а он побјегао у Мостар. Иза њих су дошли Ханџари из Билеће, који су исто тако поријеклом Новљани и овдје су стајали све до куге, када су побјегли у Невесиње. Становали су овдје и Бурлице, који су бјежали испред куге, али их је ова „стигла и поморила" у Доњем Пољу. — *Вуковићи* су има 350 година доселили с Броћанца на Чеву од браста Перића. За вријеме куге код њих су три године становали Љубовићи, па су им поклонили земљу. Има их у Жиљеву и Невесињу. Славе Јовањ-дан, прислужују Савин-дан. — *Гутићи* су прије 300 година доселили из Озринића. Њихове фамилије има доста по Невесињу. Славе Ђурђев-дан, прислужују Ђурђиц. — *Тодоровићи*, стастарином Булајићи из Загуља на Граову, амо су дошли са Заборана прије 85 година. Славе Никољ-дан, прислужују Савин-дан. — *Зуаци* су старином Башовићи из Пераста, амо су дошли из Зубаца прије 105 година. Славе Јовањ-дан, прислужују Никољ-дан. — *Чуиковић* саморанац, дошао је из Удрежња.

На Великој и Малој Градини развалине од градова Херцегова војводе Тројана. Под Великом Градином је Тројаново Врело. На Рудиштима, гдје се виде жице гвоздене руде, веле, да је херцегова времена вођено гвожђе. Средњевјековних гробница има на Грчком Вр'у, Сопуљи и Брежинама.

Дрежањ

На тести Невесиње—Столац, на оба бријега ријеке Дрежнице, у мањој ували а на висини око 880 м. У селу имају три стална извора, који се зову: Потајац, Кунава и Благојевац, а има и пет чатрња са живом водом. Земља је око кућа поред Дрежанке, затим разбацана по селу и брдима. Исто тако има доста испаша, сјенокоса и шума. Осим тога свака кућа има у селу своје гајеве. Сјенокоси Врдљика, Брадва, Гоници, Пашина Бара, Преслице, а осим тога и оне на Некудинама су заједнички постали диобом породипа. Имају и двије зајед-

Digitized by Google

ничке млинице. Сељаци су већином кметови, а имају нешто и своје земље, а има их приорача. Аге су већином Мостарци.

Село се дијели на Доњи и Горњи Дрежањ, који су међусобно далеко око 300 корака. Осим тога у сваком овом дијелу разликују се мале групице кућа, без особитих имена. У селу има свега 44 куће.

Сељаци имају и своје летње станове и то на ближим брдима, а неке богатије породице имају и по два стана. Код неких у извесно вријеме станују сви укућани. Имања на којима су станови увијек су дио сеоског имања. И овдје примају хумске овце преко љета. Сељаци причају, да се село прије 250 год. звало Зелени Торови, а не знају зашто се послије прозвало Дрежањ. Најприје су у селу становале неке мусломанске породице и то Бехлиловићи, побјегли амо прије 200 година из Вала код Билеће, због Баја Пивљанина. Овдје су становали 100 година, а за вријеме куге у Мостар одселили. Из истог мјеста су с њима заједно доселили и у Мостар одселили Шишковићи и Дуракбашићи. Од данашњих породица најстарији су *Ивковићи*, који причају да су старином из Тесалије и то да су се доселили за вријеме српског кнеза Часлава на Бијелу Рудину, а овамо су дошли прије 200 година због зулума Ченгића са Загорја. Има их 26 кућа, а осим тога има их још на Бијелој Рудини, у Удрежњу зову се Ивановићи, у Биограду Фржовићи, а има их под Буковицом, затим у Дабру и код Зворника 40 кућа. Славе Никољ-дан. — *Пиљевићи* су старином из Рићана, најприје су дошли у Дабар, а из Дабра амо прије 60 год. Славе Лучин-дан. — *Авдаловићи* причају да су старином из овог села отишли на Степан, а одатле су доселили прије 110 год. Чини се да ће истинитија бити прича она, коју смо забиљежили на Степену. Славе Илин-дан. — *Шаренци* су прије 150 год. прешли из Давидовића у Лукавац, а отуда су прешли амо. Славе Лазарев-дан. — *Зубци* су Башовићи из Зубаца и исто су племе с оним на Рогачама. Славе Јован-дан, прислужују Никољице. — *Милошевићи* су старином са двије стране и то једни испод Градине у Гацку, а други су из Његановића у Рудинама. Сви су старином из Кривошија. Славе Петковицу. — *Вујевићи* су прије 60 год. доселили из Врањске. Славе Никољ-дан. — *Скочајићи* су старином из Његановића, прије 165 год. дошли су на Залом, а прије 55 год. са Залома амо. Има их на Залому, Његановићима, Невесињу, Благају и Мостару. — *Бањци* су старином Копривице из Бањана, дошли су прије 165 год. Славе Никољ-дан.

Digitized by Google

У Рупном Долу има десетак крстова са тешко читљивим писменима, а близу њих око 100 средњевјековних гробница. Ту је и један велики крст, кога су Турци били оборили, па је град био село кроз три године, док га опет нијесу дигли. Поред тога има гробова и гробница у толикој мјери да се мисли да у овом селу има највише старог гробља од цијелог Невесиња.

Биоград

Село и сеоска општина до 4 км. јужно од Невесињског Поља. Земљиште на коме је село, састављено је од вододржљивих стијена, због тога има доста извора и потока, који теку по површини. Те су особине узрок, што је село јако разбијено и што заузима сразмјерно велики простор. У атару су и понори ријеке Заломчице, коју зову Заломским Потоком и Колешчицом и Колешком Ријеком. Куће су уздигнуте на поједине брежуљке, који се овако зову: Зелена Главица, Медљине, Тањево, Ћуковине, Крстишта, Грабовик и Чираковина. Село је врло богато изворима и шумом, а имају и два бунара. Маса врела је изведена на чесме. Село је шумовито, осим тога заклоњено је великим узвишењима, па је блажа клима. Биограђани имају доста земље за обрађивање, које су или у селу или у најближој близини. Најплодније су земље у долини Заломчице. Најбоље су испаше на Снијежници, Буквици и Тањеву. Из шуме продају ћумур и дрва у Невесињу. Већином су сељаци кметови, а има их који имају и своје земље. Једни су уђесимљени, а други плаћају трећину. Село необично разбијеног правог старовлашког типа. Дијели се на неких 7 малих групица, које се зову: Грабовик, Осредина, Понор, Буклић, Љешчице, Ластавица, Солаковићи и Косовача. Најмања од тих махала има 12, а највећа 22 куће. Ријетко су куће збијене. У селу има свега 123 куће.

На љетовиште иду само по имањима. И они примају љети хумску стоку.

Не зна се како је постало име селу. По причањима старих људи најстарији познати становници овога села били су Мусломани. Од тих породица су и двије стариначке породице *Кљако* и *Сирдан*. Од православних најстарији су *Чукановићи*. Поријеклом су од браства Предојевића из Чуковића у Билећи. Побјегли су због тога, што су убили Турчина. Чудновато је што ова породица слави Ђурђев-дан, а други потомци Предо-

Digitized by Google

јевића Никољ-дан. — *Кокоти* су Братићи из Бањана. Славе? — *Граовци* су Чурлијевићи из Кривошија, доселили су преко Граова. Славе? — *Кољики* се доселише из Врањске. Славе? — *Ђерићи* су Мучибабићи с Љескова Дуба. Славе? — *Вучетиће* је заробио Али-паша Ризванбеговић у битци на Граову, па им је живот поклонио и они се населише у Биоград. Славе? — *Скоруп* се досели са Граовца. Слави? — *Фржовићи* старином Ивковићи с Бијеле Рудине доселили су с Меке Груде. Славе? — *Чанпаре* су доселили због турског зулума из Требиња. Славе?— *Паровићи* су Папковићи из Гацка. Славе? — *Пољужине* су Муаревице из Попова. Славе? — *Кулаши* дођоше из Фатнице. Славе? — *Ремете* су Паклине из Корјенића, дођоше „од невоље". Славе? — *Ковачевићи* су из Граова Славе? — *Лажете* су Златаревићи са Цетиња. Мисли се да су нешто погријешили у Црној Гори, па амо доселили. Славе?

Од старина има безброј старог гробља, а осим тога на Градини више Понора стоје развалине некакве старе тврђаве, из које су се по причању сеоском бранили Срби кад су Турци освајали Херцеговину.

Удрежње

Западно од Биограда у једној ували; већим дијелом кршевито је, али са равнијим дијеловима. Сеоске куће нијесу на бреговима као у Биограду, већ су у увалицама или у „завјетринама" под разним главицама. Има доста сталних врела од којих су најзнаменитији: Змијинци, Кула, Тохотин и Радоше. Осим тога има село и 5 чатрња. Зими је у селу хладније, а љети је вруће него у осталим селима. Највећи дио земље је у пољу, које је на сред села, а има и друге земље по доловима, оградама и лазинама. Село има шуме у Бишини, Вилењацима, Буквици и Снијежници. Сваки домаћин има своје земље, а уз то држе и агиноке, као „пôрци". Село има пет махала: Кула, Замрштен, Махала, Сабљача и Губераш. Махале су једна од друге удаљене 15—20 минута. Осим тога свака се махала распада на мање групице. У селу има свега 62 куће.

Сељани дижу на љетовиште у поље. Данас не излазе Хумњаци осим једног Буквића, који је код Куле купио имање па љети изгони, а прије су Хумњаци имали планину на Вилењацима. И они примају хумоку стоку. Не знају како је постало име селу.

Digitized by Google

Не зна се како је село постало, само се зна да су у селу најприје становали Мусломани и православни Окука, чији потомци живе у Бијењи. С њима су живјели и *Вујадиновићи* који су и сад у селу, и не знају о свом поријеклу ништа причати. Славе? — *Бакине* су Тохољи с Богдашића звали су се Лазовићима, доселили због сиромаштва. Славе? — *Чупковићи* су од оних из Биограда. Данас се зову Драговићима, Митровићима, Кљаковићима и Чупковићима. — *Ивановићи* су Ивковићи с Меке Груде. Становали су на Рогачама. Славе? — *Лиздеци* су Ђурићи од Влаховића, дошли су због сиромаштва. Славе? — *Ганбетићи* су поријеклом из Пиве. Славе? — *Милићевићи* су старином од Вујадиновића. Славе?

Удрежњани се по ношњи и по говору приближују Хумљацима и то су женске примиле сасвим, а мушки само донекле хумску ношњу.

На врх поља су развалине старе куле за коју причају да је начињена прије 300 год. коју је Али-паша обновио и у њој држао пандуре. Старих гробова има врло мало. Својом величином издваја се један крст на Хатлића Гробљу. Причају да су се ту срели сватови и побили. И овај је крст био оборен, па је село тукао град и сељани су га дигли.

Шеховина

Источно од Удрежња, а сјеверно од Биограда, четврт сата јужно од вароши Невесиња. Куће су под огранком Виленјака при Невесињском Пољу. У селу имају два јака врела и то Лонац и Кнежак, која љети пресуше. Село је блаже климе, само што сјевер јако дува. Земље за обрађивање имају прилично и то у селу, а само су „Лазине“ у Бишини. Осим три сељака који поред своје имају и агинске земље, сви остали су кметови; од њих су неки уђесимљени, а неки плаћају трећину.

Село је разбијена типа, а има свега 10 кућа. Сељаци немају станова, љети остају у селу, а примају и они хумску стоку.

Шехо је често име мусломанско, али који је био тај Шехо што се по њему прозвало село не зна се. И за ово село причају да су у њему некад становали Мусломани, али како су се звали не зна се. Мисли се да је и њих куга поморила. — *Туфегџије*, најстарији од данашњих породица, доселили су најприје у Залом однекле из Рудина, а онда из Залома амо. Славе? — *Носовић* се ради сиромаштва доселио из Корита

Digitized by Google

Слави? — *Солди* су доселили однекле из Рудина у Дабар, а одатле у ово село. Славе? — *Мањаци* су исто тако однекле од Билеће. Славе? — Све ове породице причају, да су се због сиромаштва доселиле. Становници су примили хумску ношњу и то не само женске него и мушки, који носе гуњце место бјелача.

Од старина има и овдје мало „грчко гробље". Овдје има и једна јама, за коју тврде сељаци да има везе с врелом Буне. И за њу је везана она прича о млинару и његову сину најамнику, који му је слао подземном ријеком заклане браве.

Кошута

На западној страни тесте у опћини Трусини, која заузима већи дио заравни између Невесињског и Даборског Поља. С десне стране ријеке Кошуте а на висини од 1100 м. Вода може високо надоћи, до неких кућа, и то до оних које су у равници. Јаких и сталних има врела безброј, тако да је Кошута једно од најбогатијих села водом.

Због велике висине, због тога што је отворено са свих страна у селу је веома хладно, снијег почне раније падати. Снијег почиње обично у новембру а може и прије. Вијавице и намети су зими веома чести. Зими обично дува Сјевер а љети Сунчаник, за кога кажу да иде за сунцем. Земље за обрађивање има врло мало и та је кршевита слабе родности. Испашама и шумама село је веома богато. У шумама је обично лиснато дрвеће. На подножјима већих узвишења су гајеви појединих кућа у којима се сијече јапија и граде лисници. Врло мало сељака имају своју земљу. Аге су Питићи из Стоца, Љубовићи с Кљенака, Коњица и Оцака. Већина их је уђесимљено.

Село се дијели на двије махале: Кошуту и Криводо. Куће сваке махале разбијене су опет на мање групице према појединим вртачама. Свега има у селу 15 кућа и то у Кошути 7 а у Криводолу 8. Највећа задруга је од 30 чељади. Стаја и станова немају, али љети примају хумњачку стоку. Прича се да су први досељеници морали крчити шуме и заснивати село. *Рупари* старином из Бањана; дошли су због сиромаштва прије 200 година. Најприје су становали у Дабру, у Долу под Змај-Куком. За вријеме куге бјежали су на Стражевицу. Њихове породице има у Биограду, Поплату, Шћепан-Крсту и Ходбини,

Digitized by Google

на Влашкој и Дабру зову се Џомбете. Славе Никољ-дан. — *Граовци* су старином Чурлијевићи из Кривошија. Има их у Батковићима и Крековима. Славе Троичин-дан, прислужују Св. Вартоломеју. — *Аћимовићи* су доселили прије 100 год. од Имоцскога. Има их у Биограду и у Мостару. Славе Никољ-дан. — *Црногорчићи* су Хајровићи од Никшића становали су Дабру. одакле су амо доселили прије 50 год. Њихово су браство Мусломани Ајровићи у Невесињу. Славе Ђурђев-дан. — *Бабићи* су прије 120 год. дошли из Рудина из Трновице. Славе Лазарев-дан.

Прича се да је за вријеме Херцега Шћепана у овоме селу живјела породица Бербовићи, које су Турци исјекли, а иза њих је село 300 год. пусто било. Осим развалина од њихове куће и паланке у којој је Хаџи-бег Љубовић држао пандуре нема више старина. О закопаним новцима и о звонима која из брда Стражевице звоне увијек на Божић, Васкрсеније, Троичин-дан и Ђурђев-дан, има безброј прича. Поред турскога друма има безброј средњевјековних гробница.

Џинов До

На врло кршевиту терену, сакривено између појединих шумовитих ртова и главица. У једној врло кршевитој, у облику корита извученој ували. Висина му је 1200 м. У селу има доста извора, али су сви на ивици села. Многе вртаче бивају у прољеће претворене у мала језера. За врело Черу причају да га је оградио Херцег Шћепан. Има безброј врела са разнијем именима. Село је јаче изложено вјетровима него Кошута, особито сјеверу. И снијег прије почне падати. Намети се одржо до средине љета. Село има врло мало земље за обрађивање и то је разбацано по појединим вртачама. Испаша и шума имају у изобиљу. Готово сви сељани имају своју земљу, само су неколике куће кметовске. У брду Снијежници имају неколико њиве и ливаде заједничке, које зову Заједницама, то су остаци заједничког имања појединих задруга.

Село се дијели на двије махале: Џинов До и Мокри До, које су удаљене око пô сахата. Куће разбијене тако, да само на једном мјесту има 4 куће заједно. Поред тесте су два хана и два дућана. Село јако разбијена типа. У селу свега 15 кућа.

Само породица Чалије имају зимње стаје за козе. И овдје Хумњаци изгоне стоку.

Digitized by Google

Причају сељаци да у читавој Трусини није било за дуго сталнога села, него су ту Заводољани градили торине, па се и село звало Торине. Пред кугу становала је породица Џиновићи који су иселили у Џинову Махалу, али чини се, они су се слабо занимали земљорадњом, јер су претци данашњих породица морали крчити шуму. — *Чалије* су старином с Цетиња из Ц. Горе прије 200 год. Најприје су дошли под Бабију Главу, одатле су побјегли у Бежђеђе, а одатле су прешли амо. Њихове породице има на Бежђеђу, Раковој Нози, у Сељанима. Зијемљу, а има их и у Подгорју код Високога у Босни. Славе Јован-дан, прислужују Малу Госпојину. — *Ковачи* су старином Шиндиши из Рисна; доселили су прије 200 год. Славе Шћепан-дан. — *Жутковићи* су старином из Липе код Цетиња, гдје их и сад има; становали су у Шипачину код Никшића, затим у Грабовици (Невесиње) а одатле су прије 50 год. прешли овамо. Има их још у Влаховићима. Славе Јовањ-дан. — *Гамбетићи* су Копривице из Бањана; дошли су на Удрежње прије 100 год, а овамо прије 50 год. Њихове породице има на Удрежњу, Мостару и Бањанима. Славе Никољ-дан. — *Ђерићи* су Мучибабићи из Шипачна (Гацко), старина им од Никшића. Овамо су дошли прије 40 год. Славе Аранђелов-дан. — *Вујовићи* су из Корита, становали су у Врањским, затим у Давидовићима. — *Ковачевићи* су старином из Граова. Славе? Овдје су становали Мусломани Јагањци и Штукани, који су од хајдука у почетку XIX вијека побјегли из села. На пољани код тесте и Мокрог Дола има средњевјековних гробница. На брду Ручњу су шанци Херцега Шћепана, гдје се он био с Турцима, кад су ови освајали Херцеговину.

Доња Трусина

Село је у ували равнога дна на висини око 1000 м. Кроз увалу тече рјечица Кошута, која дно чешће плави. Жива врела из којих сељаци носе воду су у атару Кошуте, због тога има у селу доста чатрња, које овдје зову густијернама. Са сјевера затворена брдима ниже висине, село је благе климе. Има прилично доста земље за обрађивање. Она је махом згруписана на дну пољском, а има је и по Овчарима, Драгану, Лукачама и Дугом Долу око села. Село има доста испаша и шума, а мало косаница. Рачуна се да је тек десетина земље откупљена, али има тако имућних кметова, да дају сиромашнијим сељацима поједине земље на приоравање. Мало их је уђесимљено. Осим

Digitized by Google

тога сваки је сељак купио по коју њиву у Дабру. Село се дијели на двије махале: Драган и Пићевићи, која се опет распадају на 4 групице, а двије су куће одвојене у пољу. У селу има свега 26 кућа (у Драгану 12 и Пићевићима 14).

Сељаци немају својих станова, али примају хумску стоку, коју држе од Спасова-дне до Томина-дне. Мисли се да је село добило име по томе, што овдје почиње најприје снијег трусити. Овдје су становали некад Мусломани Кајтази и Рорићи, па се и село некад звало Рорићима. Они су од зулума Баја Пивљанина побјегли у Мостар где их и сада има. — *Куљићи* старином Хаџићи из Пиве. Прије 230 год. дошли су у Зови До, а прије 150 год. због сиромаштва у ово село. Има их у Солаковићима, Дабру и Кошути. Има их 9 кућа. — *Самарџићи* су старином из Рогова, а овамо су дошли прије 80 год. с Ргуда. Има их 11 кућа. Славе Ђурђев-дан. — *Медани* су из Расна преко Стоца и Дабра дошли овамо прије 80 год. Њихове породице има у Дабру, Убоску, Банчићима (?), Габели и Ртијешу. Славе Јован-дан. — *Миливојевићи* су дошли из Долова у Дабру прије 50 година. Славе Никољ-дан. — *Јелачићи* су дошли овдје из Дабрице прије 40 год., а старином су из Требиња. Има их у Мостару, Ртијешу и Дабрици. Славе Климуњ-дан. — *Бањани* су Бањевићи из Бањана; дошли су прије 40 год. због сиромаштва. Славе Никољ-дан. Један дио сељака носи хумњачку а други дио горњашку ношњу.

На сред села на Градини имају развалине Херцегова града у коме се Херцегов војвода Никола бранио од Турака. Има још неколико средњевјековних гробница и старих чатрња.

Слато

Једна од увала, којом се Невесињско Поље продужује у правцу југо-источном је Слато, равна дна, са свих страна затворено, само га је уско корито ријеке Јазине отворило према Невесињском Пољу. Сеоске куће су по ивицама увале. Село је на висини око 1100 м. Редовно сваке године поље бива плављено. У селу има много живих извора тако да чатрња и не треба. У селу може бити великих намета, јер је село као у завјетрини. Због тога је село и обично блаже климе. Сељаци имају доста земље за обрађивање и већином је у пољу. Имају доста и испаша и сјенокоса. Сјенокоси су тадо добри, да и сељаци из других крајева купују овдје ливаде. Имају и шуме прилично, али мање него прије, јер су Хумњаци који су

Digitized by Google

имали катуне у Јеловом Врху, запалили шуму и због тога им је турска власт забранила љети да изгоне стоку. Има безброј заједничких бара и сјенокоша, које су постале заједничке диобом задруга. Сељаци су већином кметови, а аге су Мостарци и Невесињци, већином Мусломани а има их и православних. Село се бави више сточарством него земљорадњом. Има свега 24 куће, а дијели се на махале, поређане око поља, које се зову Штављани, Валови, Осојани, Раданов Гај и Подгреде.

Некоји сељаци имају стаје у Планиници код Зајасена у којима држе стоку читаве зиме. Сама велика задруга Савића има три стана, а цијело остало село 7. Задруга Савића је једна од највећих у Херцеговини, у њој има 55 чељади. Ова задруга има и неких специјалних обичаја. Сваки члан има нарочити посао, којим се искључиво бави. У доњем боју чардака спавају млађи, а у горњем су боју кућа за одрасле и гостинска соба. Обичај је у овој кући да госта двори најстарија дјевојка. И овдје сељаци примају хумску стоку, али хумских катуна нема.

Село је постојало још за вријеме Херцега Стјепана. Причају да су у то вријеме становала два брата Сладоје и Благоје. Иза њих су становали Мусломани Љубовићи, који су отишли у Опаке, а иза њих Дероње, који су одселили у Мостар. Дероњини кметови били су Мусломани Церницe, који су 1880 одселили у Турску. — *Иваниши*, најстарија породица овога села су доселили прије 300 година у ово село због зулума турског из Шипачна код Никшића, гдје и сад има њихове породице. Славе Јован-дан. — *Савићи* су Вишњићи испод Голије. С њима су исто браство: Голијани, Бећевићи, Вуковићи и Вишњићи. Овамо су дошли прије 200 год. из Југовића. Један дио од њих зове се Петровићи, има их 10 кућа, а славе Јован-дан. — *Авдаловићи* су од оних с Удрежња, доселили прије 100 год. Славе Илин-дан. — *Миљанићи* су из Бањана, овамо су прешли прије 75 година. Славе Јован-дан, прислужују Илин-дан. — *Јањићи* су прије 50 година доселили из Бјелица у Црној Гори на позив Али-паше Ризванбеговића који их је као добре јунаке населио на своме читлуку. Њихове породице има у Дабру и Мостару. Славе Аранђелов-дан. — *Ђерићи* су прије 100 год. доселили из Шипачна у Гацку. Славе Аранђелов-дан. — *Сатарцић* је 30 год. хајдуковао, па га је овдје прије 13 год. насели Милушић на своју земљу. Рођен је у Роговима. Слави Ђурђев дан.

Digitized by Google

Село има безброј старих средњевјековних гробница тако да је ријетко у Невесињу село, које је тако богато у овим старинама. Има их с крстовима и без крстова. Осим тога има много гомила.

Зајасен

У малој увалици југо-источно од Слата, на њеној осојној и присојној страни. Лежи на висини од 1100 м. Малом јаругом комуницира са Слатом. Има безброј врела, чија вода са кишницом, која се у јесен слије с околних брда тако поплави дно увале, да на њој остане покадкад више од три недеље. Због затворена простора вјетар дува слабије, али зато напада веома велики снијег Због истога узрока снијег остане даље за мјесец дана него у осталим селима. Земље за обрађивање имају доста и већином је на дну пољском. Исто тако имају доста и шуме и сјенокоса. Имају више заједничких њива и косаница. Сва је земља учитлучена, само погдјекоје породице имају по коју њиву купљену. Кметови су уљесимљени, аге су мостарски Мусломани. Имућнији кметови давају сиромашнијим земље на приоравање. У селу има 10 кућа, које су јако удаљене једна од друге. Нема хумских станова ни хумске стоке.

Село је добило име од јасенова гаја на граници Слата. Првобитно је село било пусто. Земљу су у њему ипак обрађивали Хумљаци из Дабра, и ту су љетовали. Њих су истјерале аге у XIX. вијеку кад су шуму запалили, па су ту населили сталне сељаке. — *Савићи* су овдје доселили са Слата прије 55 год. Славе Јован-дан. — *Јањићи* су доселили од оних са Слата прије 45 година. Славе Аранђелов-дан. — *Братићи* су дошли из Брестица прије 55 година. Њихове породице има у Фојници. Грабовици, Бежђеју, Љубомиру и Требињу. Славе Томин-дан. — *Бакоч* је дошао као сироче са Сливља, вјероватно порријеклом из Корјенића. Слави Аранђелов-дан. Његове породице има нешто у Мостару и у Црној Гори „близу Корјенића“.

Изузев неколико гробница на Пријевору нема никаквих старина у селу.

Раст

Сеоска општина која се састоји из више мањих села. По положају разликујемо три дијела. Један је на вишим партијама југо-западне пољске ивице; са висином око 880 м., ту су села Залужје и Чањс. Други дио чини село Опаци, чије су куће по-

Digitized by Google

редане с обје стране тесте уз саму ивицу пољску, с висином од 870 м. Други дио чине села: Раст, Радићи, Бабја Глава и Шумићи, која леже на узвишењима над самом ивицом са висином од 900 до 950 м.

Земљиште је састављено у основи од непромочивих терцијерних стијена и због тога село има безброј сталних врела. Од старине своју су земљу имали само мусломанске породице Љубовићи, Пашићи и Мутиловићи. Данас многи кметови имају поред агинске и своје земље.

Цио терен на коме су сеоске куће испресијецан је јаругама мањих и већих потока, па је и зиратна земља разбацана на све стране. Због тога и сеоске куће чине села јако разбијена типа.

Сељаци немају својих станова. Љети крећу са стоком само по њивама. Хумњачку стоку примају и у овоме селу.

Села ове општине добила су имена или од појединих породица или по нарочитом положају. Село Оцаци добило је име по Љубовића оцацима.

Мисли се да су села веома стара, једино су Радићи прије 80 год. постали село од читлука. За породицу *Љубовиће* прича се да су живјели у Невесињу још прије Косова. Девет их је брата пошло на Косово, па се само један жив вратио и послије освојења Херцеговине његови су потомци примили ислам. Они Љубовићи у Дабру потичу од Љубовића дјевојке, а поријеклом су Кашиковићи из Врањских. Исто тако стари су и *Мутиловићи*, који су овдје ислам примили.

У Радићима су ове фамилије: *Капори* поријеклом из Мириловића, дошли прије 50 година, становали су у Грабовици, па их бези преселили. Славе Јовањ-дан. — *Целетовићи* доселили прије 80 год. из Чепелице због сиромаштва. Слави Јовањ-дан. — *Кулаш* је дошао прије 150 година из Фатнице због сиромаштва. Слави Шћепан-дан. — *Брењо* поријеклом Врљош из Љубомира, дошли прије 300 година. Славе Јовањ-дан.

У Бабјој Глави имамо ове породице: *Вујадиновићи*, веома стари мисли се да су поријеклом с Бијеле Рудине. Славе ? *Уљаревићи* дошли су прије 50 год. из Трновице. Славе Никољ-дан. — *Вујичићи* су дошли с Граовца прије 50 година на Љубовића читлук. Славе Петковицу. — *Нинчићи* (Вујовићи) су прије 60 година дошли из Засаде у Бијељанима. Славе Никољ-дан. — *Дучић* је дошао из Врањске прије 60 година. Слави Никољ-дан. — *Грчић* (Зеленовић) је дошао има 60 год. из Гацка. Дошао је био у Будисавље, па га бези амо преселили. Слави Јовањ-дан.

Digitized by Google

У Расту имамо ове породице: *Лазовићи*, дошли из Кривошија прије 100 година. Славе Ђурђев-дан. — *Грубачићи* су дошли из Врбе у Гацку прије 80 год. Славе Ђурђев-дан. — *Унковићи*, старином Биберџићи из Врањских дошли су послије куге. Славе Ђурђев-дан. — *Шиповци* старином из Дробњака, прадјед им дошао из Шипачна у Гацку. Славе Ђурђиц. — *Паровићи* старином из Гацка овдје су прешли из Биограда. Славе Аранђелов-дан. — *Раичевић* је дошао прије 10 год. с Меке Груде. Славе Ђурђев-дан.

У Залужју имамо ове породице: *Миловићи* су дошли с Граовца прије 100 год. Славе Илин-дан, прислужују Аранђелов-дан. — *Гудељи* су дошли с Врићановића из Бањана прије 60 год. Славе Ђурђев-дан. — *Васковићи* су дошли с Јасена прије 60 година. Славе Јован-дан. — *Чоловић* је Миљанић из Миљанића у Бањанима, дошао је прије 100 год. Слави Јован-дан. — *Пејановићи* су дошли из Бјелица у Црној Гори прије 70 година. Славе Петковицу. — *Ивеза* је доселио с Рогача код Лукавца прије 90 година. Славе? — *Кружевићи* су из Кружа у Црној Гори, живјели су у Мостару, па су амо дошли прије 100 год. из Рогова на Планој. Славе Ђурђев-дан. — *Грковић* је веома давно дошао од Чупковића с Удрежња. Слави Ђурђев-дан. — *Дакић* је доселио из Гацка из непозната села прије 50 година. Слави Никољ-дан. — *Кулаши* су прије 150 год. дошли из Фатнице. Славе Шћепан-дан. — *Вујичићи* су заједно с оним из Бабје Главе дошли са Граовца. — *Скорупановићи* су исто тако с Граовца.

У Чању живе сада мусломанске породице. *Пашићи* су поријеклом с Мишљена у Храсну, они су потурчењаци од Сукнова, исто су племе са православним породицама: Кнежићима, Меданима, Буквићима, Комадима и Капорима. Амо су дошли као Љубовића момци прије 300 година. — *Хрићичић* је дошао на Љубовића читлук из Корјенића прије 80 година. — *Мутиловићи* су старинци — *Кевељи* су дошли овдје из Грабовице прије 50 година. *Кљако* је дошао из Биограда.

На Тртинама живе *Кравићи*, који су поријеклом Мучибабићи с Љескова Дуба. Славе Аранђелов-дан.

У Шумићима живе ове породице: *Вучетић* поријеклом из Граова са Заслапа. Оца му Турци у једном боју заробили па га овдје населили. Слави Никољ-дан, прислужује Госпођин-дан. — *Лазовић* је за вријеме окупације дошао из Кривошија на Колаковића читлук. Слави Ђурђев-дан, прислужује Трнову Петку. — *Чорлија* је с Меке Груде дошао му дјед на читлук. Слави Ђурђев-дан. — *Па-*

Digitized by Google

пића је дјед из Дабра. Слави Јован-дан, прислужује Савин-дан. — *Шаренац* је дошао прије 30 год. из Давидовића. — *Вујадинић* је од оних у Бабјој Глави. — *Радуловић* (Дрљан) поријеклом из Кривошија, дошао му отац, становао је у Жиљеву. Слави Јован-дан.

Жиљево и Шурићи

Жиљево је на брдовитом дијелу Невесињског Поља, уз његову западну ивицу. Куће су разбијене по појединим гајевима и главичицама тако, да куће сеоске чине тип јако разбијена села. Као у цијелој западној ивици Невесињског Поља и у овоме селу има више сталних врела, с којих сељаци пију воду. Земља је већим дијелом учитлучена и само неколико сељака имају поред агинске и своје земље. Скочајићи из Шурића имају своју земљу Јазбине, коју су купили још прије окупације.

У Жиљеву су куће јако збијене, а у Шурићима су још много збијеније. У Жиљеву има 33 куће, а у Шурићима 6 кућа.

Сељаци немају својих станова. О постанку имена села не зна се ништа. Исто тако не зна се ни кад су ова села настала. Најстарија позната породица су Мусломани Пехиљи, православни Скочајићи, Радуловићи и Турунташи. *Пехиљи* су старинци, а Турунташи су самрли. — *Скочајићи* су дошли с Требешке Главице код Никшића, у оно вријеме кад су Љубовићи „побили колац“ у Оцацима. Свога племена иначе немају. Има их 5 кућа. Славе Симуњ-дан. — *Радуловића* (Дрљана) прадјед из Трешњевице (између Данилова Града и Граова) у Црној Гори. Њихов су род и Чалије. Има их 7 кућа. Славе Јован-дан. — *Томичићи* је дјед из Бјелица у Ц. Гори. Славе Јован-дан, прислужују Петков-дан. — *Вуковића* дјед је с Меке Груде. Славе Јован-дан, прислужују Савин-дан. — *Бањанин* старином Поповић из Бањана, дошао му дјед на читлук са Залома, где их и сад има. Слави Јован-дан, прислужује Аранђелов-дан. — *Скоруп* је дошао с Трусине прије 150 година Старином је Миловић с Граова. Слави Аранђелов-дан, прислужује Илин-дан. И *Орози* су Миловићи с Граова, дошли су прије 80 година. Славе Аранђелов-дан, прислужују Иван-дан. — *Ковачевићи* су дошли овдје из Колешка. Славе Васиљев-дан, прислужују Аранђелов-дан. — *Војичићи* су старином из Петровића у Опутној Рудини, становали су у Дабрици. Славе Јован-дан, прислужују Госпођин-дан. Има их 5 кућа. — *Радани* су с Врићановића у Опутној Рудини, дошли су прије 90 година, становали су на Мекој Груди и

Digitized by Google

у Шеховини. Славе Никољ-дан, прислужују Томин-дан. — *Алибашић* Мусломан је дошао из Грабовице (Невесиње) у Колаковића кмество. — *Гризовић* је потурчењак од породица Радулозића у Бежђеђу, дошао је из Зовог Дола на кмество прије 25 година. — *Карталић* је као намесник бискупа мостарског додошао прије 25 година из Гнојница, он је католик и не слави крсног имена. Трновац је дошао из Гнојница у исто вријеме кад и Карталић на кмество. Православна породица Љубомирац је одселила у Сарајево. — *Телетине* су од оних из Бежђеђа.

Села у сјеверном дијелу Невесињског Поља.

У сјеверном дијелу Невесињског Поља разликујемо три морфолошке цјелине. С источне и западне стране имамо двије равне партије од којих је источна у јужним партијама висока од 850 до 875 м, а сјеверним партијама од 920 до 930 м. Ово полагано уздизање у правцу југ-сјевер не опажа се тако јасно у западном равном дијелу. Ту превлађују висине од 900 до 915 м. У средини је кречњачка заравни, коју ћемо по њеном јужном дијелу звати Феризово Брдо. Пошто равне дијелове чешће плаве ријеке, села су се прибила или уз брда на ивицама пољским или на ниже дијелове Феризова Брда. Уз источну су ивицу ова села: Пресјека и Ковачићи. Уз западну ивицу су Сопиљи и Лакат. Уз Феризово су Брдо Некудиће, Придворци, Свилане и Рушта. У овом дијелу поља превлађује кречњачка подлога и због тога је мање врела, а више понора, чатрња, убала и бунарева. Особити облик бунарева су *стублине*. То су ископани мали бунари и по странама обложени стржевим даскама. У Сопиљима су куће разбијене на мале групе. Сељаци су сви откупљени. Неки су били кметови, а неки су имали од старине своје земље. Многи сељаци из Подвележја купили су у Сопиљима земљу, па на њој љетују. И у Руштима су сви сељаци били кметови, па се откупили. У Кљунима је сва земља агинска, осим у неких Мусломана, а у Пресјеци су кметови који имају и своје земље. У Ковачићима су већином кметови. Сва ова села осим Рушта већином су разбијена типа. У Сопиљима имамо ове породице: *Ферис* и *Форта* су старјеници. Фериса има двије куће, Форта једна кућа. *Дроцићи* су потурчењаци од породице Милишића у Дубравама. Исто су племе с њима Беговићи и Хусићи у Подвележју, Милишићи у Боровчићима и Гламочи у Руштима. Дроцићи су живјели у Бађевићима и у Подвележју. *Гризовићи* су због буне

Digitized by Google

побјегли 1875. из Зовог Дола. *Башић* старином Фестић из Фатнице, дошао је овдје из Врањевића за мајком, која се удала за Башића. Кад су Турци освојили Херцеговину побјегао је *Ћатић* из Вргорца па је примио ислам. — *Зољ* је дошао из Бијење прије 30 година. — *Шабовић* је побјегао 1875 године из Зовог Дола. — *Буква* је дошао прије 45 година из Врањевића на Опијачев читлук. У исто доба доселио јл *Чамо* из Селишта код Билеће. У Сопиљима су ове породице православне: *Саремо* је дошао из Тјентишта код Фоче, живио је у Борчу и на Залому прије него је доселио амо. — *Ковачевић* је дошао из Колешка Жерајићу у најам прије 20 до 25 година, па када је умро Жерајић оженио се његовом удовицом. — *Пушковић* је прије 65 година дошао из Бијење у најам код Форте, па га је Форта укметио. — *Станковић* са Залома купио је прије 22 године овдје земљу па преселио. — *Пиштигњат* је дошао из Црне Горе за вријеме окупације и купио земљу. Мостарски бискуп *Буцоњић* купио је прије 11 година земљу од Мусломана Угамовића па је населио на њу католика *Перића* и *Кулаша* с Ротимље.

У Руштима има 32 куће. *Шотра* је најстарија породица. Кад су босански Мусломани прији 100 година ишли на Биоград, Шотра је носио барјак. — *Мерзића* „темељ“ је с Борака; један њихов прадјед. звао се Дого, био се оженио Циганком Мерзом и од тога су Мерзићи. Дјед данашњих дошао је са Зијемаља на своју земљу. — *Ћорићи* су уз кугу купили земљу и прешли из Лакта овамо. — *Гламочи* су Милушићи из Дубрава дошли на читлук; они су од Миле, једног од главара Херцега Шћепана. — *Количић* је исто од Милишића овдје је дошао из Подвележја.

У Кљунима су саме мусломанске породице: *Касумовићи* су старинци у овом селу, звали су се Клашнови. Веле да их је „потурчио“ Ахмет-Паша (Херцеговић). Има их 5 кућа. — *Брајовићи* су од православних Булута из Габеле, па им дошао прадјед овамо у кметство. Има их 5 кућа. И *Аличићи* су старинци у овом селу. Неко вријеме су живјели у Мостару, па су доселили амо. — *Куцусије* су од православних Опутића из Дрвенице. Има их 3 куће. — *Крио* је „биоградске године“ доселио овамо на своју земљу из Мостара. Има их само 1 кућа. — *Жугор* је дошао прије 17 година из Дабрице на читлук.

У Пресјеци живе ове породице: *Махинићи* су поријеклом од Рада Махинића, који је дјецу „потурчио“ за вријеме Ахмета Херцеговића и који је у овом селу живио. Гроб му се зове

Digitized by Google

Радијев Ками. Има их 7 кућа. — *Плоскић* је потурчењак од породице Мачара из Пустољана, а поријеклом је из Граова. Био је најамник у Чолокоцића, па га овај оженио и дао му земљу. Има их двије куће. — *Чолакоцић* је из Убоска код Љубиња „поријеклом Азијаш". Дошао му је прадјед. Имa их 5 кућа. — *Чопељ* се је прије 140 година потурчио у Попову у Црнчу, дошао је у Невесиње прије 75 година, становао је у Бијењи. И *Шипковићи* су старинци.

У Лакту живе и Православни и Муслумани. *Милићевића* дјед дошао је из Звијерине котар Билеће због крви. Њихов су род сви Милићевићи у Херцеговини, па и католици Милићевићи у западној Херцеговини. Старином су из Билеће од некаква „бана" Будеча. Славе Никољ-дан. — *Дабићи* су дошли амо са Жрвња код Билеће прије 100 година. Славе Ђурђев-дан. — *Вуковића* мајка је била од Милићевића па их је превела прије 40 година с Меке Груде у свој род. Славе Јован-дан, прислужују Св. Саву. — *Демићи* Муслумани становали су у Залику код Мостара. Планина им је била Подгорани, а имали су и овдје своје земље, прешли су прије 75 година. Отац муслумана *Кајана* прешао је прије 50 година из Кружња у Подвележју на женинство. Муслумани *Нурковићи* су имали некад све Батковиће и Крекове, па им је дјед због непозната узрока преселио овамо, — *Голош* је дошао у Демића за момка из Камене, па је овдје и остао.

У Ковачићима има 8 кућа. Муслумани *Шахиновићи* су дошли давно из Азије. — *Татића* дјед је поријеклом из Баната, побјегао је због војништва, препливао Саву и скитајући се по Босни и Херцеговини дошао у Невесиње. Слави Аранђелов-дан. — *Мишељићи*, старином су из Херцег-Новога преселили су се прије 55 година из Паника (Рудине) због сиромаштва. Славе Ђурђев-дан. — *Гаковића* дјед дошао је због сиромаштва из околине Сарајева. Слави ?

*

Осим ових невесињских села имали смо описе и ових села: Кифина Села, Крекова, Пустољана, Бијење, Батковића, Бојишта и Читлука. Резултати ових описа употребљени су у општем дијелу, али описи приликом споменуте пишчеве сеобе изгубљени су. Исто тако изгубљени су описи из Невесињске Површи. Штета је ту већа, јер њихови резултати нису били у општем дијелу употребљени.

Digitized by Google

*

Сељаци о многим селима горњег дијела Невесињског Поља причају, да су у њима живјели Грци и да су побјегли због некакве зиме, а сељаци из Миљевца, Батковића, Бојишта и Читлука причаху испитивачу Ђ. Перину, да су та села била првобитно љетни катуни некаквих пастира из околине манастира Житомислића. Те пастире сматрају оснивачима ових села. Те приче, затим мноштво шуме и врло мало остатака од старине свједоче да овдје имамо млађа села.

Зијемља

Карсно поље, издужено у правцу С—Ј, састоји се из три дијела: Гладног Поља или Горњих Зијемаља (842 м. високог), Доњих Зијемаља (805 до 810 м.) и средишњег вишег дијела међу њима, који ћемо звати Голо Брдо. Поље је на судару између доломита од којих су састављена Руишта, правца СЗ—ЈИ пад ЈЗ и бијелог, вјеројатно кретацејског кречњака, чији се слојеви пружају у истоме правцу, а падају СИ (?) Ту границу у Голом Брду прати низ вртача. И Гладно Поље и Доња Зијемља чине два засебна хидрографска центра. Оба „поља" престављају у јесен два засебна језера, чију воду брзо прождру разни понори на дну пољском.

Највише села је на сјеверној пољској ивици, у присоју. Осим тога сва су старија села у присоју. У присоју су ова села: Днополе, Ранчићи, Падежине, Јанковина, Шарица и Кушићи. У осојној су страни куће Гладног Поља и Миљановићи. На Зијемљима има безброј сталних врела, само је Голо Брдо оскудније врелима и због тога ту је начињена велика чатрња са живом водом, која поји и чељад и стоку свих ближњих села. Сељаци су махом кметови, мање их је слободних сељака. Слободни сељаци ријетко остају цијелу годину на Зијемљима. Већина њих има своје главне куће или у Бијелом Пољу или Бротњу, а овдје су добили имања или куповином или укмећивањам. Дођу у рано прољеће, па ту остају или са дијелом или с већином чељади, обраде земљу, па се тек испред Божића враћају у село. Породице које љетују у Гладном Пољу и на Голом Брду ове су: 1) на Голом Брду љетују ове породице: Куртеши из Ливча, Гатади (2 куће) из Потока, Мискини (2 куће) из Равчића, Антељи (2 куће), Матановић, Кожул и Лозо из Равчића, Голош из Кути и Ливча, Ћорић из Кути и Ливча; 2) у Гладном Пољу љетују већином католици из Броћна и то ови: Доко.

Digitized by Google

Пињука (2 куће), Шкавеља, Солде, а осим тога има их неколико из Бијелог Поља.

Сељаци из Днопоља и Миљановића имају своје љетне станове на Смрчњу, Средњем Пољу и Вилину Пољу, на вишем уравњеном флувиоглациалним материјалом засутом дијелу Доњих Зијемаља.

Име Зијемља постало је, по народној етимологији, од придјева зиман, -на, -но, који означава мјеста оштрије климе.

Народно предање сматра цијела Зијемља веома старим насељем. Прича се да се је старо становоиштво раселило због тога, што су Зијемља била на главном друму, који јр ишао из Херцеговине у Босну и што су им турског времена додијавали путници. Иза њих су овдје дуже времена живјеле „некакве Гоге", па их је "помело", т. ј. поморила их јака зима, а остатак је побјегао. Иза њих су столачки, мостарски и травнички Мусломани присвојили земљу, па су на њој насељавали кметове Ипак село је врло дуго времена задржало облик катуна. Овдје су до прије 90 година била љетовишта сточара из Подвележја и из Житомислића.

Највећи дио породица доселио је послије куге, дакле у XIX вијеку. Само су ове три породице овдје још од XVIII вијека: *Пејдо* је овдје дошао из Кути пред кугу. Славе Васиљевдан. — *Рачића* је дјед из Граба из Зубаца, живјели су у Невесињу, у Бијелом Пољу, па се преселио на читлук. Славе? — *Матковића* дјед је из Богодола прешао на чутлук. Славе Јовандан. Исто тако стари су и *Мучибабићи*. Њихова је старина на Лескову Дубу. Славе Аранђелов-дан. — *Авдаловић* је са Степена, живио је у Мостару, па изашао овдје на имање. Слави Илиндан. — *Мавраци* су прије 120 година пошли из Попова и послије дужег времена дошли су овдје. Славе? — *Сјерани* су Ковачевићи из Срђевића. Населио се на Сјераново имање па се прозвао Сјеран. Слави Игњат-дан. — *Богдановићи* су од Мандића у Дулићима у Гацку; овдје су дошли из Бијење прије 20 година. Славе Игњат-дан — *Чалија* је с Бежђеђа прије 90 година, старином су Бјелице из Црне Горе. Славе Јован-дан. — *Шахота* је из Дубрава из Козица има 20 година. Слави Јован-дан. — Муслиман *Демић* је из Залика код Мостара, прије 20 година прешао на читлук. Муслимани *Омерике* су из Кљуна прешли на женинство прије 30 година. — *Абаза* је из Крушевљана, живио је и у Мостару, па преселио овдје. — *Чолаковић* је по-

Digitized by Google

ријеклом из Подвележја, становао је у Мостару, па се преселио на читлук. — *Триша* је старином из Љубомира, овдје је прешао из Потока прије 20 година. — *Каришик* је старином од Косијерева у Бањанима. Овамо је дошао из Гнојница прије 80 година. Слави Ђурђев-дан. — *Антељи* су прије сто година доселили из Нецвијећа у Бијело Поље, а одатле прије 15 година овамо. Славе Аранђелов-дан. — *Вучића* је отац из Равчића, Слави Никоље-дан. — *Суша* је старином из Добрсља у Гацку, а вамо су прешли из Бијелог Поља. Славе? — *Лозо* је из Богодола прешао у Бијело Поље, када је Јанковић Стојан ударао на Мостар. Из Бијелог Поља прешли су прије 50 година. — *Куртеш* је прије 10 година изишао из Бијелог Поља на своје имање. Славе Ђурђев-дан. — *Гатало* је прије 20 година изишао из Бијелог Поља. Славе? — *Лечић* је из Љубомира прије 80 година доселио у Бијело Поље, а одатле овамо. — И *Дабић* је из Љубомира доселио прије 80 година у Бијело Поље па одатле на Зијемља. Слави Ђурђев-дан. — Католик *Приморац* купио је овдје имање прије 40 година, па је на њему љетовао, док се прије десет година није на њему стално населио.

Старина нема никаквих.

Подвележје

Подвележјем се назива карсна зараван између Вележи, Бишћа и Бијелог Поља. Издужена у правцу СЗ — ЈИ. зараван је дуга 10—15 километара, а широка 4—6 км. Јужне, ивичне партије састављене су од еоцених кречњака, који доцније добију облик лапораца и тиме изазивају у сјеверо-западном дијелу једина стална подвелешка врела. На додиру еоцених и кретацејских слојева, зараван је улекнута, и у тој уздужној ували су сва подвелешка села, изузев Кличање и Опине на југозападној ивици. Код села Кокорине губи се ували сваки траг, и кокоринске су куће већим дијелом изван ње. Подвелешка села су дакле дуж овог улегнућа нанизана у правцу СЗ — ЈИ слијеђеним редом: Добрч, Шиповац, Свињарина, Бањ до, Кружањ Кличање (и Опине), До̂ (Гнојница).

И ако су подвелешка села знатне апсолутне висине, клима није ипак тако оштра. Истина овдје вјетар, нарочито сјевер, може бити необично јак, а снијег може пасти веома велик, али ту оштрину ублажује присојни карактер цијеле области. Ријетке су херцеговачке области у којима сунце може овако

Digitized by Google

несметано, па и дуго гријати. Овај моменат, затим велики бедем који затвара од сјевера чини климу блажом.

Сељаци се баве претежно сточарством; због тога и ако има доста имућних сељака, ипак их је мало који су у селу господари своје земље. Већина сељака имају своје властите планине, и то неке још од старина, а неке тек у новије доба. Све старјеничке породице имају своју планину, а досељеници ријетко који.

Осим тога многи имају купљена имања у разним селима из области Горње Неретве. На томе дијелу стално живи један дио чељади и стоке. Тај сточарски живот описан је већ у општем дијелу.

Сељаци причају да за вријеме Херцега Стјепана није било у Подвележју правих села, већ катуна и сточарских станова. Прича се да је сам Херцег Стјепан држао своју стоку у Подвележју (свиње у Свињарини). Прича се да су у Подвележју живјела три православна браства: Милишићи, Володери и Максумићи. Истурчили су се једном на Божић, пошто су потурчени брастве́ници хтјели да их истјерају из села. Колико има досељеника и старинаца и у опште о привредним приликама видјеће се из слиједећег прегледа:

У Добрчу имамо ове породице: *Марићи* су старјеници. Има их 6 кућа. — *Пуце*, његов дјед је дошао из Драчевице на читлук. Има их 7 кућа. — *Ћурићи и Шпагићи* су једна породица они су старинци. — *Ђулиман* (Дошло) се је за вријеме окупације, доселио из Колешка. Била је Кекића удовица са кћери, па је стари вјенчао удовицу за се, а кћер за сина. — *Момићи* из Мостара имају овдје земље (укмећене и мобине), па љети сва чељад излази на ладовину. Једни изгоне љети из Мостара чеде на пашу. Сви су кметови, осим Марића који су прије 10 година купили нешто земље. Планина им је на Блацима. На планини сију жито; земљу им ору околни сељаци, којима зато поклоне сламу или им плаћају у соли. Кад стока сађе с планине, не уставља се нигдје прије села. У томе се Добрч разликује од осталих села.

У Кокорини имамо ове старјенике и то од породице *Володера*: Побрићи 1 кућа, Беговић 3 к., Џафић 2 к., Црналић 1 к; од *Милишића* су ове породице: Хусић 1 к., Намет 1 к., Мушиновић 1 к., Количић 1 к., Шендро 1 к., Омановић 1 к., Хоџић 2 к., Досељеници су ови: *Бушкаило*, његов је отац доселио из Холова

Digitized by Google

у Дубравама. — *Зухрића* отац је допутовао из Локава у Дубравама на Велагића читлук. Планина им је од старина Височица, а јесеништа су била око Бјелемића, па су их купили. У селу т.ј. код кућа нико није имао своје земље, али је сваки старјеник имао своје земљо у Јарчиштима готово на ивици шумске зоне у Вележи.

У Бањ-Долу имамо ове породице: *Зломужице, Туле, Фазлиће* и *Хуснићe* сви су једно браство и сви старинци. *Бркан* је прије 40 година доселио из Дубрава. Сељаци су кметови, с ораће земље дају трећину, а за испашу морају држати агински беглук, чувати агинске овце и козе.

У Кружњу има двадесет и шест кућа, које чине један низ, правца ЗЗС—ЈЈИ. У низу се ипак разликују групице од кућа. Ту имамо ове старјеничке породице: Дедићи (Бехе), Володере, Максумиће, Мемиће, и Хусиће (од Милишића). Поред ових у селу живе још и ови досељеници: *Црномеровић* је прије 35 година купио земљу у Шарића из Стоца, па се преселио с Аладинића у Дубравама. — *Тојага* је прије 15 година дошао с Пијесака у Дубравама као Пузића кмет. — *Кукурузовић* је прије четири године дошао с Губавице; држи овдје „траву". — *Ђулић* је прије 13 година дошао из Дубрава на агинску земљу. Задња двојица су придржаници, то јест немају кметског права.[1])

У Свињарини има педесет кућа. И овдје су куће поредане у један донекле извијуган низ. И у овоме се јаче збијају групе породичних кућа. Највећу групу чине породице Тула (7 кућа). Старинци су у овом селу: Хуснићи, Фазлићи, Зломужице, Туле, Мрнђићи (Марићи), Смајкићи (Максумићи), Вољевице, Ножићи, Фаини, Трновци и Јеловци, затим досељеници: Бркани, Бушкаили и Пекушићи. Задњих дјед је доселио с Пологa.

Од подвелешких села остају још Кличање и До. На Кличањима живе старинци *Госте* (6 кућа), који причају да су били велика господа Херцега Стјепана. — *Крхани* (3 куће) су давно доселили из Ходова, а потичу од православног братства Обрадовића, који су живјели у Љуцима (Ходово). У Долу живе старинци: *Јеловци* и *Исићи*.

Село Шиповац са осам кућа остало је неиспитано.

---

[1]) У једној старој књизи у ман. Житомислићу међу приложницима спомиње се и њени Радула из Кружња. Значи да је послије оснивања Житомислића било још хришћана у овом селу.

Digitized by Google

Бишће

Бишћем се назива источни дио Мостарског Поља. Име Мостарско Поље вјештачко је, мјесто тога назива употријебићемо назив Бишће за цијело поље с обје стране Неретве. Села у Бишћу су већином на ивицама пољским, само су Ртијеш и Бањевићи на дну пољском у близини Неретве, једно с лијеве а друго с десне стране Неретве. На источној ивици имамо ова села: Гнојнице, Драчевице, Подграђе и Благај, на југоисточној су: Мало Поље, Ходбина, и Буна, а Косор је више од ивице одмакнут према средини. На западној је ивици Родоч и Јасеница. Села на источној ивици везана су за купе од наноса и на излазе већих торента, а у југоисточном дијелу на појаву лапорских слојева. На западној ивици осјећа се како села бјеже из присоја више у поље.

Гнојнице

Прво село на истоку од Мостара, 4 до 5 километара дуго. Куће нанизане на најгорњој ивици велике купе од наноса и на највишим дијеловима флишних терцијерних слојева. Куће према распореду појединих читлука различито распоређене, те село има облик једне извијугане, само тачкама неправилно представљене линије. Село у јакој завјетрини, те је заклоњено од оштрих сјеверних вјетрова; цијело је под виноградима, у шуми од трешања и смокава. У селу имају три јака стална врела и то: Врбу, Вучибуљ и Шијакушу. Богатији сељаци имају своје чатрље које су грађене на изданској води. Сеоска земља на купама од осулина и по Бишћу. На купама су виногради, а у пољу њиве. Село нема шума, а врло мало и испаша. Али су зато гнојнички виногради најчувенији у Херцеговини. Земља је и данас већином агинска. Само по гдјекоји хришћански сељак има по коју њивицу своју. Муслимани били су аге, па су сами почели земљу обрађивати. Агама се даје „од рала трећина, од мотике четвртина“ т.ј. од орнице и од винограда. Аге су православни и муслимани Мостарци. У селу има 90 до 100 кућа. Нико нема станова, једино Матраци имају земљу и станове у Рабини, половина задруге живи у Рабини, а половина у Гнојницама. Љети дају стоку планинштацима на млијеко. Село је врло старо, као што ће се видјети из остатака из старине. Није се прије ни овлико земље обрађивало. Најстарији виногради Челогорнице не заузимају ни шести дио данашњих винограда. У виноградима који се зову Торине биле су торине Хаџи-Селимовића. У виноградима Гра-

Digitized by Google

ховиштима сијао се некад грах. У винограду Црквини била је некад манастирска црква. У винограду Баштини било је најприје гробље манастирско, послије врт и најпослије виноград. Најстарија позната породица били су Голићи муслимани. Њега објесе у Травнику зато. што је чинио зулуме босанским кирџијама, а његови виногради Челогорнице посташе ваку♦ неке џамије у Сарајеву, па се и сад плаћа џамији по 3, по 6, а неки и по 10 гроша годишње. Прича се да је био некад манастир Св. Архангела у Гнојницама, па су га Муслимани разорили и од његова камена начинили Шарића џамију у Мостару. Мисли се да је од њега и један лијеп рељеф, узидан у чесми Врби. Село је у опште врло богато старинама. Виде се и развалине од старог манастира, затим кућиштине Голића и Гостина кула, који је по причању, био дворјанин Херцега Стјепана и од којих потјечу данашње Госте из Подвележја. Осим тога има и трагова од разних старина; за неке се од њих тврди да су биле куле Херцега Шћепана.

По поријеклу можемо разликовати старинце, досељенике прије куге и досељенике послије куге. Старинци су Мусломани *Голићи*. — Православни *Булићи* и *Матраци* мисле да су и они старинци, а тако исто и Мусломани *Цуце* и *Селимићи*. Ове су породице остале иза куге, која је овај крај тако поморила, да није имао ко обрађивати земљу. Цуца оде у Ракитно те доведе католике *Јозиће*. Да тада није било католика („Латина") у овим крајевима види се из једне приче, по којој су гнојничке жене изашле да виде прве католике. и да су рекле, да су „ко и ми само голи". — Иза *Јозића* дошли су католици *Карталићи*. Они су старином из Кнеж-Поља код Мостарског Блата, одатле су бјежали у Босну па се вратили у Гнојнице. Данас се зову још и *Мишићи*, *Јурићи*, *Петровићи*, и *Николићи*. — Иза ових су дошли *Шиндици* из Попова; једни су православни а једни католици. Један Шиндик се оженио католикињом, па кад је умро удовица преведе дјецу на католичанство. Иза њих су дошли прав. *Семизи* из Попова. — *Пелавестре* прав. су преселили из Ходбине. — *Рамићи* Мусл. су преселили из Мостара. — *Кресо* Мусломан је старином од Билеће (браства Шаренаца), оженио се од Цуца. па прешао на мираз. — Исто тако је и *Рађевић* добио по миразу земљу па прешао на њу — Католике *Козељаке* (Пилиповиће) доселио је ага из Јасенице. — *Драгоје* католике доселио је прије 45 година ага из Бекије.

Digitized by Google

Драчевице

Источно од Гнојница, на кречњачкој терасастој заравни. Село нема врела, село има више чатрља. Старије породице, обично Мусломани, имају од старина своју земљу. Два православна и три католика су се откупили. Агама се плаћа трећина од жита, кртоле и купуса, а од лозе четвртина. Неки држе доста стоке, и љети гоне на Бјелашницу.

Село разбијена типа. О постанку његову врло мало знају. *Џихе* Мусломани су старјеници. — *Булићи* су преселили овдје из Гнојница. — *Пантићи* су из Преграђана у Бијелом Пољу. — *Јарак* је прије 50 година доселио из Требиње код Храсна. — У исто доба доселио је и *Јакић* из Бекије. Село било читлук Хаџиселимовића из Мостара, па су они у 19. вијеку (око половине и у другој половини) населили све ове породице.

Благај с Подграђем

Благај је на десној отрани од извора Буне, на ушћу суве Благајске Продоли. Подграђе је западније од Благаја под одсјецима пољске ивице. Благај има у многоме још и сад карактер вароши, особито што се тиче кућа и сеоског типа, али по занимању становништва он је село. Има неколико трговаца, дућанџија, занатлија и ага, а остали дио све су тежаци. У Благају су тежаци махом слободни, а у Подграђу су кметови благајских ага. Подграђани љети пију воду с Буне, а зими с чесме Врача. Изузев једног сељака из Подграђа сви остали држе врло мало стоке и не гоне на планину. Многи Благајци држе доста пчела, које у прољеће носе на пашу у оближња села, а љети у Врањевиће и Подвележје.

Најстарије су породице Мрме, Кривићи, Балте, Диздари, Топузи и Мемићи. За *Диздаревиће* прича се да су дошли из Азије одмах при освојењу Херцеговине. Њихови стари били су благајски диздари. Исто тако не знају за поријекло ових породица: Пела. Камерића, Шарића и Ашкраба. *Пандури* су стариници благајски и овдје су примили ислам. Исто тако и *Гуја* и *Макељићи*. — *Велагићи* су побјегли из Лике, кад је Аустрија отела Лику од Турске. — *Лехо* је побјегао из Лехута из Мађарске, кад је Аустрија отуда протјерала Турке. — *Кривићи* су од вазда и овдје држали спахилук. Били су од вазда бератли спахије. — *Асићи* су Крвавци из Гацка, дошли су давно. — *Дрљевића* отац је из Билеће, оженио се Диздаревића мира-

Digitized by Google

зачом, па прешао на мираз. — *Колаковић* је дошао из Турске у Невесиње, па је одатле прешао овамо. — *Велагићи* су потурчењаци од православне породице Иванбеговића у Невесињу. — *Зукић* (Беја) је старјеник у Благају. — *Јазвинов* отац дошао је с Горанаца више Мостара. — *Голоши* су дошли из Камене код Рабине прије 100 година — *Кајани*, њихов отац дошао је из Босне од Сарајева. — *Балта* је старјеник овдје. — *Кљако*, његов је отац дошао из Биограда у Невесињу. — *Хаџићи (Караџеговићи)* су по свој прилици од Попова. — *Дењо*, његов је дјед дошао из Бијење у Невесињу. У исто вријеме је и *Батлак* дошао из Бијење. — И *Фејзића* дјед дошао је из Новесиња — *Кебо* је прије 100 година доселио из Малог Поља. — *Клепо* је Рахимић из Дубрава, доселио му отац. — *Шехо* је потурчењак из Невесиња из Крекавица. — И *Косићи* су старјеници. — *Чусте* су Чустовићи из Гацка. — *Салчини* су дошли из Малог Поља прије 50 година. — *Шехов* отац је дошао из Азије као шех. — *Вук*, његов је отац дошао из Плеваља. — *Бајгорић* је поријеклом из Дабрице, дошао је Велагићима у момаштво. — За *Мехиће* мисли се, да су поријеклом из Гацка. — *Кајић* је дошао прије 3 године из Мостара на мираз.

У Подграђу има 11 кућа, а 8 породица. За *Шабанце* и *Бобете* не зна се окле су. — *Ново* је доселио из Херцег Новога, кад су га освојили Млечићи. — *Пуце* је доселио недавно из Драчевица, а *Марић* из Подвележја. — *Бацак* је доселио из Ораха у Малом Пољу. — *Дедић* је из Подвележја удао се за удовицу. — *Јашаревићи* су на памет старинци. Православне су породице следеће:

Скочајића отац доселио је из Невесиња из Шурића. Слави Симуњ-дан. — *Пикићи* су из Попова из Диклића прије 65 година. Славе Јован-дан. — *Целети* су Целетовићи из Подприсоја у Чепелици, отац им је прешао из Оџака у Благај. — *Гњатићи* су старинци у Рашкој Гори, а отац му је дошао из Мостара прије 70 година. Слави Јовањ-дан. — *Гаћић* је дошао на радњу из Ходбине, па је и остао овдје. Слави Ђурђев-дан. — *Граховци*, њихов је отац дошао из Невесиња из Мијатоваца. Славе Троичин-дан. — *Миљанићи* су из Зовог Дола у Невесињу. Славе Никољ-дан. — *Курајица* (Рићушић) је давно доселио из Ходбине. Слави Аранђелов-дан. — *Ђурића* отац је доселио из Љубиња. Слави Јован-дан. Католичке су слиједеће породице:

Digitized by Google

Бораси (Јозићи) су доселили однекле с оне стране Неретве. — *Перић* је дошао из Малог Поља прије 10 година. — *Зовко* је дошао из Броћна прије 40 година. — *Милићевић* је дошао на службу из Броћна из Ограђеника, па овдје и остао. — *Бабић* је дошао Витине прије 20 година. — *Бебек* је био у жандарима, купио је кућу и настанио се овдје прије 3 године. — *Зломислић* је дошао из Црнча прије 60 година.

Мало Поље

С десне стране извора ријеке Бунице. Сеоске су кује на ивицама брегова Бунице који бивају плављени. Осим Бунице нема других извора, па због тога граде уз куће чатрље. Сва је израдна земља у пољу, које се од извора Бунице према извору Буне пружа и које Буница напушта па се једном епигенетском долином просијеца кроз брда према сјеверозападу. Већина сеоске земље и сад је агинска. Мусломани сељаци имали су још одавно своју земљу, а неки хришћани откупили су се послије окупације. Аги се дава половина и трећина, према томе дава ли ага кмету сјеме или не дава. Сеоска је земља необично родна. Рађа дуван, кукуруз и бостан. Село има тип разбијен на мање махале. Има седам махала: Крч, Додигова Махала, Госпавића Махала, Кузманова Махала, Наврх Села, Орах, под Горицом. Те махале никад не чине групе, него мање или више збијене низове. У селу има 55 кућа.

Станова ни планина својих немају. Љети дају стоку плаништацима на млијеко.

Око села има безброј римских и средњевјековних остатака, који су већ више пута описивани. Становници су Мусломани и Православни, сви су ијековског наречја. *Берберовићи* су старјеници у овоме селу. — *Чоловићи* су однекле из Невесиња, побјегли прије 200 година од некаквих хајдука. Има их још у Мостару. Славе Јовањ-дан. — *Пјаиће* је дотјерала рђа с Влаиње у Рудинама. Славе Лучин-дан. — *Преради* су од браства Вујовића из Пререца у Рудинама. Славе Никољ-дан. — *Каиори* су поријеклом из Мириловића, били су хајдуци, па се овдје настанили. Славе Јовањ-дан. — *Салчини* Мусломани су дошли из Полога код Блата Мостарскога. — *Госиавићи* су од браства Јокановића у Требијовима код Требиња. Славе Шћепањ-дан. — *Ајовићи* су доселили из села Петровића у требињском котару. Побјегли због некакве казне зато, што је њихово псето ујело некаквог Циганина. Славе Шћепањ-дан. —

Digitized by Google

Додизи су од породице Марића у Гомиљанима код Требиња. — *Кузмани* причају да су поријеклом од Радослава Милорадовића из Житомишљића. Од истог су браства од православних Љољићи и Муслимани Опијачи из Дубрава. Спаханићи на Губавици били су спахије Милорадове, а Лизде из Станојевића у Дубравама били су његови звонари у Житомишљићу, а Свињари чували су његове свиње. Кузмани су се селили од једног села до другог, пошто су им Мусломани изотимали земљу, па су најпослије дуго живјели у Гнојницама, а одатле их мајка као сирочад преведе у Мало Поље. Славе Никоље-дан. — *Бјеловићи* Мусломани су дошли из Бјеловића у љубињском котару због сиромаштва. — *Антићи* су доселили од некле из невесињског котара. Славе Ђурђев-дан. — *Вановићи* су прије кратког времена дошли из Ртијеша због сиромаштва.

Косор

На обалама ријеке Буне. У селу нема живих врела. Сељаци су већином кметови; само три куће имају поред агинске и своје земље. Аге су Муслимани Мостарци. Аге у селу држе и мобине, коју обрађују за паре или како се с кметом нареди. Планина немају, него дају стоку на млијеко на Бјелашницу, Височицу и у Невесиње. Село разређена типа. У селу 20 кућа.

О постанку села и његова имена не зна се ништа. Безброј остатака од предисторијских, римских и средњевјековних старина свједочи да је село веома старо. Најстарија породица су православни *Марићи*. Они су кугу прекужили у овом селу, па су се селили у Мало Поље, и опет се вратили. Славе Ђурђевдан. Има их 1 кућа. И мусломани *Бацаци* су још од прије куге овдје, и они су селили у Мало Поље. Има их једна кућа. — Католик *Зломислић* (Гредељ) је из Црнча из Бекије(?) Отац му дошао за млинара у Благај, па се овдје населио. Има их 2 куће. — *Салчинов* (мусломан) дедо је дошао с Полога код Блата, па прешао у Мало Поље, па прешао у Косор. Има их једна кућа. — *Шемићи* су дошли прије 30 година из Ходбине, има их једна кућа. — Мусломан *Кукурузовић* је дошао с Губавице на кметство. Има их једна кућа. — Мусломан *Хрле* дошао је за слугу у Али-паше из Хумца више Стоца. Има их једна кућа. — Мусломан *Крана* је из Крупе (Габела) дошао за слугу у Али-паше. Има их једна кућа. — Мусломан *Хусеиновић* дошао је за личног хоцу Али-паши из Бање Луке. Има их 2 куће. — Католик *Бркић* је доселио из Доброг Села прије 10 година. Овдје их 1 кућа. —

Digitized by Google

Солдов је отац доселио из Црнча у Броћну. Овдје их 2 куће. — *Јеласка* је доселио из Спљета, као надничар прије 6 година. Има их 1 кућа. — *Попић* је дошао Али-пашина времена из Подбабља у Далмацији. Има их 1 кућа. — *Пандур* из Благаја „удао" се за удовицу.

Буна

Село с обје стране бунске ћуприје. Један дио кућа је на брежуљку високом до 50 м. над десним бријегом Буне, други дио у равници с обје стране Буне. Село на отворену простору, те у њ дувају без запреке разноврсни вјетрови. Сељаци се баве поглавито земљорадњом, и то већином виноградарством. Већином су кметови, а има Мостараца који су изашли на своја имања и на њима стално живе. Сељаци немају своје планине, већ дају стоку на млијеко разним плаништацима.

Буна је врло старо насеље и околина Буне је богата траговима старих насеља. Она је у средњем вијску била једна од знаменитих скела на великоме трговачком друму, који је ишао с Приморја у Босну. У XIX. вијеку на Буни је живио знаменити Али-паша Ризванбеговић, који је изградио по Буни неколико врло лијепих зграда, затим посадио многобројне воћњаке и винограде. Од данашњих породица најстарији су *Ћемаловићи*. Они причају да су давно доселили од Вргорца. Има их 2 куће. — *Хаџиосмановићи* су доселили из Љубиња прије Али-паше. Има их 2 куће, Све остале бунске породице доселиле су за вријеме или послије Али-паше. — *Балалићи* су од православних Иванбеговића у Благају. Отац им је био барјактар у Али-пашиној војсци. Има их 1 кућа. — *Баштоване*, старином Волиће, добавио је Али-паша из Требиња да му раде у башчама. — *Хаџића* је отац дошао из Фатнице да буде Али-пашиној дјеци дадија (забављач). Има их 2 куће. — *Дрљевића* прадјед дошао је из Билеће у Мостар, па су купили на Буни иметак прије 20 година. Има их 1 кућа. — *Ђикић* је прешао из Мостара на имање прије 10 година. Има их 1 кућа. То су све мусломанске породице. — *Глумичић* је дошао из Лике овдје за службом, па се овдје оженио удовицом. Узео је и женино крсно име Јован-дан. Овдје их само 1 кућа. — *Љешава* је прије 40 година дошао из Седлара у Попову. Слави Троичин-дан. То су православне породице. — *Леко* је дошао с Лединца у Бекији као слуга, па пошто му је газда умро остао је на његову имању. Овдје 1 кућа. — *Вучина* је дошао због сиромаштва с Тријебња у Дубравама, послије Али-

Digitized by Google

паше. Овдје их 1 кућа. — *Брљевићи* су дошли као Али-пашини кметови из Кљенка код Вргорца. Има их 5 кућа. — *Мандарића* дјед је дошао с Винице у Броћну прије Али-паше, па је живио у околини, а овдје га је укметио Али-паша. — *Баришића* отац дошао је из Кљенка код Вргорца. Има их 3 куће. — *Цебе*, њихов отац дошао је са Слипчића у Броћну. Има их 2 куће. — *Блажевић* је дошао као ковач са Слипчића. Има их 1 кућа. — *Ћорић* је „Лацманин из Лацманске". Прије 60 година побјегао је из аустријске војске, живио је у Бијелом Пољу, па је прије 30 година дошао овамо. Има их 1 кућа. — *Владић* је дошао прије 30 година из Цима. Овдје их 1 кућа. — *Зломислић* је прије 50 година дошао из Црнча код Широког Брига. Има их 1 кућа. — У исто вријеме доселио је *Солдо* из Бритвице и *Тошић* из Оклаја, оба у близини Широког Брига. Ово су све католичке породице Осим тога овдје станује и *Ибро Черкез* чији је отац доведен из Азије за роба Али-пашина, ослобођен је, пошто је Али-паша умро.

Ртијеш

Поред пута Мостар-Буна, на присојној страни и на тјемену брда Мукоше, које се, састављено од терцијерних лапораца, пружа у правцу СЗ-ЈИ, средином поља. У селу нема врела ни чатрња, па воду пију с Неретве која није далеко. У селу је необично хладно, када пуне „Правац" (сјевер), који каткад и стабла изваљује. Село нема шума, а мало и испаша. Сељаци су махом кметови, али сваки има и своје земље. Од жита плаћају половину (ако ага даје сјеме), трећину или четвртину, од лозе ако је агин трс плаћа кмет половину, а иначе трећину или четвртину. Аге су Мусломани и православни из Мостара.

Дио села на присојној страни зове се Ртијеш, а на врху брда је Лакишевина. Први дио има двидесет и пет кућа, које су распоређене у четири мање, у правцу СЗ-ЈИ поредане, групице, а у другом осам кућа. Уз то је једна кућа с десне стране тесте, уз Неретву.

Село нема ни својих станова ни своје планине. Љети дају стоку на млијеко Невесињцима и Подвелешцима.

Од чега је сеоско име настало не знају. Причају да је село постало од „збјега." Кад је некад куга морила и кад је Бањевиће поморила, побјегла су нека чељад из Бањевића у шуму и заснували данашње село. Који су то били становници не зна се. Данашњи становници су сви досељени послије те куге. Најста-

Digitized by Google

рија породица *Црногорци* причају да су се прије 150 година доселили из Црне Горе (не зна или из Цуца или из Бјелица). Породица готово самрла. Славе Јовањ-дан. — Иза Црногораца одмах доселиле су *Карадеглије* из Херцег-Новога. Славе Ђурђев-дан. — По старини трећи *Крњеушићи* доселили су због крви из Зубаца, стајали су у Мулицама (Дубраве), а одатле прије 100 година на читлук у Ртијеш. Славе? — Иза њих су. има готово 100 година, доселили *Медани* из Храсна због непознатог узрока. Овдје их је посљедња куга затекла. Славе Јовањ-дан. Осим православних прије посљедње куге становали су Мусломани Дилавери, који су овдје самрли. Иза посљедње куге су доселиле ове породице: *Вуковићи* су поријеклом из Старе Загоре, живјели су у Дубравама, па су овдје прешли на читлук. Славе Јовањ-дан. — *Берберовићи* су дошли прије 50 година из Богодола „због рђе.“ Славе Јовањ-дан. — *Јелачића* дјед прије 80 година доселио је из Дабрице, а старина им је од Требиња. Славе Климуњ-дан. — *Вановићи* су однекле из Далмације доселики прије 50 годóна. Славе Ђурђев-дан. — *Јурићи* су доселили због сиромаштва прије 50 година са Слипчића. Славе Јовањ-дан. — *Михић* је прије десет година купио овдје земљу, па се преселио из Дубрава. Слави Никољ-дан. — Мусломани *Пеце* су прије кратког времена преселили на своју земљу из Мостара. — Мусломани *Буљубашићи* доселили су иза окупације из Никшића. У Лакишевинама живе *Шупљоглави* и *Иванишевићи*. Дјед Шупљоглава доселио је прије 80 година од Требиња (гдје их има и сад). Некад су се звали Николићи. Славе? — *Иванишевићи* су старином из Петровића (Опутна Рудина), овдје их је преселио ага из Богодола с лијеве стране Неретве. Има их још у Невесињу и Мостару. Славе Јовањ-дан.

Осим неких, доста младих, гробова нема у овом селу других старина.

Јасеница

Око извора, с обје стране ријеке Јасенице, у сјеверозападном углу Бишћа. Ријека Јасеница је од двоструке користи селу и то: прво што стока и људи пију воду с ње, а друго што њом топе њиве. Ирадна земља је окò кућа и у пољу. Земља на обалама Јасенице је врло плодна, јер је зими плави ријека, а љети залијевају водом. Земља у селу сва агинска, а у Пољу је слободна сеоска. Ову су земљу добили сељаци тиме, што су обрадили меру. Аге су већином Мусломани из Мостара. Агама се даје од жита трећина, а од винограда четвртина.

Digitized by Google

Један дио села на подножју брда Криводола, а други уз ријеку. Сваки од ових дијелова разбијен на мање збијене групице. Село је разбијено на петнаест мањих групица, у њему живи двадесет и осам породица, а има свега шездесет и три куће. Сељаци су сви католици.

Најстарија породица су *Милићевићи*, за њих се не памти одакле су и кад су дошли. Католика Милићевића има доста и већина их је доселила из Броћна, па ће вјероватно и ови бити отуда. Кад су доселили *Бобани* било је у селу свега пет племена. Вјероватно ће то бити најстарије породице: Милићевићи (2 куће), Ловрићи (1 кућа), Дрмаћи (5 кућа), Делићи (2 куће), Вукше (2 куће). — *Вукше* су најстарији одмах из Милићевића, доселили су давно од Љубушкога, не знају када су ни због чега су доселили. — *Ловрићи* су доселили прије 100 година из Крехина Граца у Броћну. — *Дрмаћи* знају да су се прије 100 година доселили из оближњег села Родоча. — Једна кућа *Делића* доселила је из Криводола (Општина Крушево) има више од 100 година, а друга из истог села прије 10 година. Биће да су једно племе. — *Крижанићи* само знају да су и они из Крушева, али када, због чега и из кога села не знају. — *Бобани* су доселили из Грабове Драге, по прилици прије 80 до 100 година. — И *Мартиновићи* су се у два маха доселили из Миљковића. Прије 80 до 100 година доселили су праоци од данашњих пет кућа. Други су доселили прије 70 година. Прве зову и Миљке. — *Чуле* је из Чула у Крушеву. Када је доселио није забиљежено. — *Ђебе* су доселили прије 80 година са села Слипчића — За *Марјановиће* је забиљежено да су доселили прије 60 година, али није забиљежено одакле су. — *Бошњаци* живе одавно у ближем селу, па су преселили у Јасеницу прије педесет до шездесет година. — *Буховац* је Ребо из Бухова, доселио је прије педесет до шездесет година. — И *Павловићи* (Праоци) доселили су се тога времена из неког села од Љубушког. — *Араповићи* (Ћоре) су једни са Слипчића, а други с Доброг Села. Обоји су доселили прије 50 година. — У исто вријеме доселили су с Доброг Села *Беванде* и *Смиљанићи* из Криводола (Крушево), *Баришићи* „испод Љубушког", и Мусломан *Агић* из Бекије. У исто вријеме доселили су *Лажевићи* и *Пилиповићи*. Испитивач је заборавио рећи, одакле су доселили. Прије 20 година Мусломан *Ђозлић* преселио је из Мостара на своје имање. Прије четири године „удо" се Јозо *Смољан* из Родоча за Вукшину удовицу и Перо *Лончар* из Залика за Марановића удовицу. Сељаци су већином досељавали као кметови.

Digitized by Google

Крсних имена немају. Од старина спомиње се једна хумка са три старе гробнице, затим три старе камене јако неједене ћуприје и *калдрма* од старог пута Мостар—Љубушки.

* * *

Опис села *Ходбине* нестао је пошто су податци за општи дио употребљени. Овдје ћемо додати и неколико биљежака о породицама из села Врањевића, у коме смо испитали само поријекло становништва, а остале појаве нијесмо могли испитати.

Врањевићи су источно од Бишћа у уздужном доста тијесном, скаршћеном улегнућу које се пружа од Благаја према југоистоку. Становници су већином Мусломани који се баве искључиво сточарством. Земља је већином агинска. Воду пију с бунара Коритника и врела Буне.

Чомор (6 кућа) и *Голош* (5 кућа) су старјеници. — *Обрадовића* дјед дошао је из Ходова. Из презимена види се да су били Хришћани али о томе не причају. Има их 3 куће. — За *Башиће* се само зна да су веома давно доселили с Љескова Дуба (Невесиње). Има их 6 кућа. — *Церовине*, њихов је дјед дошао из неког села у Гацку. Има их 2 куће. — *Бабовића* отац дошао је у момаштво из Требиња у Блалај. Има их 1 кућа. — *Кукрице* су потурчењаци од католичке породице Кукрица из Љутаца у Ходову (Дубраве). Кад су доселили, не зна се. — И *Чолићи* су из Љескова Дуба, доселили су по свој прилици у првој половини XIX. вијека. Има их 3 куће. — *Ћуаине*, њихов дјед доселио се из Биограда у (Невесињу). Има их 3 куће — *Обади* су из Хајдина у Турској. Имa их 2 куће. — За *Лулића* веле само да су одавно овдје. — *Бојичића* дјед доселио је из Котеза у Попову. Имa их 3 куће. — *Жетица* је старјеник, „потурчио се“ у Врањевићима. — *Мустафића* оци доселили су из Тријебња (Дубраве). Имa их 3 куће. — *Шафро* је доселио с Ртимље из Дубрава. Имa их 1 кућа. — *Смајић*, циганин његов је дјед доселио однекле из Дубрава. Имa их 1 кућа. — *Волосе* је из Подвележја. Имa их 1 кућа. — *Жарко* је из Дабрице, отац му је дошао на читлук. Имa их 1 кућа. — *Марић* (Мрнђић) из Подвележја. Имa их 1 кућа. Све су ово Мусломани, осим тога имају још двије католичке породице са седам кућа и то су: *Перићи*, њихов отац доселио је с Тријебња. Крсно име? Имa их 5 кућа. — *Пуљићи* су дошли прије 30 година из Ходова. Имa их 2 куће. Славе?

Digitized by Google

Бијело Поље

Поље има облик троугла, чијом најдужом (западном) страницом протиче Неретва, и од које се дно поља полако диже, па се најпослије између појединих ртова околних планина, у облику веома извучених купа од наноса, увлачи у брда. Дно пољско састављено је у дубини од терцијерних флишних, незнатно поремећених стијена, на површини преовлађују крупни облутци у крупнозрну пијеску. Источне и западне ивице састављене су од кретацејских јако набраних кречњака. Бијело Поље је тако дубоко усјечено у Вележ, да се тектоника Вележи може непосредно проматрати. Види се да су слојеви набрани у једну велику синклиналу, која почиње изнад Сјеверног Логора, па се у облику великог лука пружа до села Кути и Зијемаља. На тој великој геоантиклинали виде се мањи и већи расједи и мање секундарне боре. Сјеверне ивице, саставни дио Преньпланине (у смислу *Цвијићеву* Глас. срп. ак. LVIII) састављене су од доломита, вјероватно тријаских. На дну пољском избијају у Хумима верфенски шкриљци, од којих је хумчић Криж, пружају се СЗ — ЈИ, падају СИ и тону под шљунак и млађе стијене.

Ивица пољска је неправилна, стрменита. Разним јаругама завлачи се у планину. На ушћу јаруга сталожене су велике купе од наноса. Угао под којим се сијеку ивице од купа са планинским падинама чини линију на којој сељаци граде своје куће. У вишим ивичним партијама пољским терцијерни слојеви избијају на површину, у нижим слој шљунка има на неким мјестима дебљину од 30 метара. Интересантно је *образовање вртача у шљунку*. То образовање условљава подземна цјелокупка водена издан, чији карактер условљава непромочива терцијерна подлога. Све су те вртаче љевкасте, необично стрмих ивица и врло свјеже, тако да је силазак на њихово мало, једва 2 м. широко дно немогућ. Ово образовање вртача (од којих су неке имале и по 20 м. у пречнику) нема везе с карсним процесом, а ни са једностраним стропоштавањем. То су *алувијалне вртаче у шљунку*, а условљене су подземним кретањем изданске воде.

Рт Орлов Кук раздијелио је поље на јужни нижи и равнији и на сјеверни стрменитији и неравнији дио. У јужном су села само на ивицама, а у сјеверном су махом по дну и то даље од ивица. У јужном су села: Равчићи, Кути и Ливач, а у сје-

Digitized by Google

верном: Потоци, Хуми и Лишани, Подгорани, Приграђани и Жељуша. Сва су ова села испитана, само су се описи Потока, Кути и Ливча, и Приграђана изгубили пошто је материјал из њих употребљен.

Равчићи

На почетку Бијелог Поља, с лијеве стране Неретве на подножју Вележи, у осоју, с обје стране повременог потока Сушице. Зиратне земље испод куће. Стални извор Воденица и Неретва задовољавају потребе сеоске. Четири петине земље и данас је агинска. Ага узима трећину, ако не даје сјемена ни волова, а иначе половину. Ако ага не даје сјемена ни волова, а побире четврту оку, тада сељак слуша агу (дотјера дрва, слуша љети кад изађу на теферич и на хладовину). Муслимани су слободни, дају земљу хришћанским сељацима, које зову „придржницима" на обрађивање.

Село се дијели на три дијела: с југа је Суви До, одмах од Сушице на сјевер су Равчићи, а онда је на сјеверу Тасовина. Куће разређене и поређане у виз. У селу има између шездесет и седамдесет кућа.

Љети иду са стоком на Зијемља, други на Ћехоје, а трећи на Плочно. Сељаци још од старина изгоне на неке од ових „планина", а неке су купили тек у новије вријеме.

Како је село постало не зна се. Старинци су Мусломани *Марићи* и *Мирице*. Од досељеника само су двије породице (Антељи и Лозе) доселили прије куге, а све су остале послије куге. — *Слипићевићи*, Мусломани, старином из Залика (прво село до Мостврa), раселили се због непозната узрока прије 150 година. Једни су отишли на Рашку Гору, други у Ливач, а трећи овдје. Они с Рашке Горе и у Ливчу су изумрли. — Иза ових, прије 100 година, доселили су *Антељи* од Атељевића из Љубомира „због рђе". Старији сељаци памте кад их је било само двије куће, а сад их има у селу и околини 20 кућа. Славе Аранђелов-дан. — Иза Антеља доселили су и *Вучићи* из Љубомира. Славе Никољ-дан. Иза куге су у један мах доселили: Греде, Бовани, Дошле, Лозе, Мискини и Прољети. — *Дошле* су од браства Михојевића у Попову. — И *Греде* су старином Поповци, живјели су Богодолу, па их ага пресели у ово село, Славе? . . — И *Лозе* су прије 200 година доселиле „од Требиња" у Богодо, па их ага премјести у Равчиће. Има их у Мостару и Равчићима. Славе?. . . — *Мискини* (Логићи

Digitized by Google

су с Глуве Смокве у Шуми. И данас их има тамо. Славе Шћепањ-дан. — И *Бовани* су из Шуме. Славе Јовањ-дан. — *Вулића* мати била је од Бована, удала се на Слипчиће, обудовила, па се вратила у род. Славе Никољ-дан. — И *Прољети* су из Шуме. Славе? · · *Шкори* су доселили из Бањевића прије кратког времена, због тјескобе. — *Кожул*, католик, доселиле га аге из Бекије, одмах иза куге. — *Залихић*, Мусломан, преселио се прије кратког времена из Ливча, јер му је бискуп Буцоњић добро платио имање, и населио католике из Бекије. — *Микуљићи*, католици, старином из Ракитна, живјели су у Драчевицама и Гнојницама, па их ага преселио. — *Шковићи*, католици, старином из Ракитна, живјели су на Зијемљима, па пошто тамо није било католика преселе у Равчиће. — *Пуце*, Мусломани, из Драчевица; тамо су продали бискупу земљу па прије четири године преселе у Равчиће.

Хуми и Лишани

Село разбијена типа, разбацано по „читлуцима" с великим окућницама. Сељаци су махом кметови, плаћају махом трећину (без измета). Куће су разбацане у мале породичне групице.

Лишани иду на планину на Велика Руишта, а Хуми на Застоље код Зијемаља. Не плаћају траварине јер су планине у бјелопољској општини. У селу живе православни, мусломани и католици.

О постанку села није ништа познато. У селу имају три старјеничке породице са 16 кућа, а то су: *Ћурићи* (7 кућа) *Мујани* (2 куће) и *Хубани* (7 кућа). Сви су Муслимани. — *Марић* је дошао прије 100 година из Горанаца од куге. Има их 4 куће. — *Омановића* је отац дошао из Кути на читлук. О својој старини не знају ништа више. Има их 2 куће. — *Дабићи* су старином из Љубомира, доселили су из ближег села Потока прије четрдесет година на читлук. Има их 4 куће. Славе Ђурђев-дан. — *Аћимовићи* (Пејаци) побјегли су из Љубомира од Баја Пивљанина, који је тражио да му издаду агу Ресулбеговића, који је за њих био добар. Они су од браства Мијановића, којих и данас има у Љубомиру. Има их 9 кућа. Славе Лучин-дан. — *Суше* су доселили од Требиња у Равчиће, па им је отац амо преселио. Има их 4 куће. Славе Аранђелов-дан. — И *Ковачићи* су однекле од Требиња, живјели су у Кутима, па им се баба удала за Аћимовића и превела њих. Има их 4 куће. Славе Јовањ-дан. — *Калеми* знају да су најприје стајали на

Digitized by Google

Борцима, од куге су бјежали на Јасењане, па су се опет вратили на Борке, па су отуда прешли овамо. Веле да су иста породица са Пантићима у Преграђанима, Симићима на Јасењанима и Богдановићима у Невесињу. Они су дакле Малешевци из Рудина. Има их 4 куће. Славе Игњат-дан. — *Чваљина* је из Чваљине у Понову, ходао по селима као дунђер, па дошао у „сулоштво“ Пејдиној дјевојци. Слави Аранђелов-дан. Има их 1 кућа. — *Товаришићи* не знају одакле су. Има их 2 куће. Славе Ђурђев-дан. — *Тилимбат* је прешао из Жељуше у „сулоштво“. Има их 1 кућа. Славе Васиљев-дан. — *Моро*, Мусломан доселио је из Коњичке Жупе прије 20 година. Католичких породица има седам; од њих су само *Билићи* доселили прије сто година од Широког Брига, а све су остале доселиле прије десет до четрнаест година из разних села у Броћну; населио је већином бискуп на имање Муломана који су се раселили. Те су породице: *Јовић*, *Капурал*, *Црњеж*, *Примораац*, *Доко*, *Кордић* и *Јеркић*. Од сваке породице има за сад само по једна кућа.

Жељуша

С јужне и западне стране главичице Умца у сјеверо-западном дијелу Бијелог Поља. Двије чатрље већи дио године задовољавају село водом, а кад оне пресуше, добављају воду с Неретве. Зиратна земља већином агинска, има нешто и откупљене, аги плаћају трећину од бијелога (жита), а петину од зелених. У селу има и доста ходалица, на којима се сељаци сваки час измјењују.

Село се не дијели на махале, јако је разбијена типа, сродничке куће образују мале групе.

Један дио села купио је иза окупације своју земљу код Ћехоја у Бањ Долима и Рат Камену у коњичком котару и ту љети изгоне стоку. Други дио укметио се је и на земљу у Застољу и на Зијемљима, па ту изгоне стоку. У планини остају дуже, од Спасова до Лучина-дне.

О постанку села и његова имена не зна се ништа. Било је „стељака“ с десне стране тесте па су их употребили за цркву.

Најстарија породица су православни *Тилимбати*. Од православних породица у Бијелом Пољу Пејде у Кутима су најстарији, а одмах иза њих су Тилимбати, који су веома давно доселили из Понова. Исто су племе са Зечевима у Мостару. Славе Васиљев-дан. — *Шаговновића* „ђеров ђед“ доселио с Ба-

Digitized by Google

љака у Рудинама. Славе Јовањ-дан. — *Пиштало* је од братства Огњановића у Бањанима. Дошли су прије куге. Славе Јовањ-дан. „Нема још ни сто година" како су *Дабићи* доселили са Жрвња у билећском котару. Славе Ђурђев-дан. — *Телебаков* дјед је из Љубомира. Слави Јовањ-дан. — *Драгићи* су старином из Корјенића; овамо су доселили прије 80 година с Рашке Горе. Славе Аранђелов-дан. — *Радовићи* су од братства Аврамовића, из Бјелица у Црној Гори. Славе Петковицу. — *Бојаника* мати удала се за Радовића у Жељушу, па превела и њега из Богодола. Слави Лучин-дан. Осим ових православних породица овдје су и Муслимани *Звоници*, који каткад живе овдје, а каткад у Мостару. Овдје су почели да долазе прије 30 година, имају своју земљу.

Дубраве

Дубравама се назива ниска заравни између Бишћа. Неретве, Габеле и Видова Поља. Састављена је од кретацејских кречњака и еоцених конгломерата и лапораца, који су дискордано сложени, како се на разним мјестима може проматрати, а особито на откривеном додиру еоцених лапораца (пуних нумулита) и кретацејских кречњака у понору под Гредом. Цијелу ту серију слојева готово под правим углом сијече дубравска заравни, висине 200—250м. У тој заравни има безброј знакова да је ту процес распадања био претежнији од рада ерозије. Слој од материјала од распадања је знатан, ријетко је тањи од 1 метра, а у потоку код Домановића и код Тасовчића и до 4 м. Непромочивост еоцених слојова утиче на развијање површинских ријека, а томе помаже у области кречњачких слојева и дебео слој живице. Све ове особине утичу на развијање збијеног типа села. Поред тога област је шумовита, и положај села није толико зависан од инсолације и вјетрова.

Почитељ

У Почитељу разликујемо Град и Шеваћ Њиве. Град, прави Почитељ, је на лијевом доста стрмом бријегу Неретве, а Шеваћ Њиве, четврт сата источно у дубравској заравни. Згодан дефанзивни положај и близина Неретве утицали су на положај Почитеља, а Шеваћ Њиве развиле су се од исходних кућа почитељских ага и бегова. Највећи дио кућа је у Граду, који има збијен тип, тип варошице, док су Шеваћ Њиве разређенијег типа. Већина

Digitized by Google

Мусломана имају од старина своју земљу, а има их који су били кметови па се откупили. Православни и католици су већином кметови а неки имају и своје земље. Агама дају кметови трећину или четвртину, ако чине измет (један дан орања и два дана резања лозе). Неки дају мјесто тога масло и браве.

Село нема своје планине, већи дио од њих и не гони у планину, јер немају довољно стоке, остали дају љети стоку сељацима из Храсна и Невесиња, па је гоне на планину.

Из историје је познато да је Почитељ као град постајао још у средњем вијеку. При продирању Турака у Херцеговину око Почитеља су се водиле дуге и крваве битке.

Од старог почитељског становништва сачувало се мало. Најстарије породице доселиле су се, кад је освојен Будим од Турака. Исто тако има их који потичу из некадашњих турских дијелова Лике. Из Будима су доселиле ове породице (по рачуну сеоском прије 200 година): — *Чулићи* (3 куће), *Циха*, *Диздари и Халилагићи* (4 куће); *Веледари и Хасићи* су поријеклом од православних *Штета* из Дубоке иза Стоца. Дошли су прије куге. Има их 6 кућа. — *Ресуловићи* су од Ресулбеговића у Требињу. Дошли су у другој половини XIX вијека. Има их 2 куће. Ови у Почитељу тврде да њихова породица води поријекло од Црнојевића. — *Шабановићи* су старином из Јасоча у Дубравама. Стали су ниже Метковића у Сливљу. Има их 6 кућа. — *Махмутагићи* су из Лике. — *Алагићи (Шишићи)* су из Рудине, код Удбине у Лици. Има их 3 куће, а има их још у Коњицу. — *Кадићи* не знају одакле су. — *Тасе* су прије 200 година доселили из Тасовчића. — *Капетановићи* или *Гаврани* су били дуго капетани овог града. — *Бушкаило* је прије куге дошао из Братача у Невесињу, па се укметио у Тасе. Има их 3 куће. — *Бегићи* су веома давно дошли из Старе Габеле. Има их 3 куће. — *Ибруљи* су вјероватно из Вргорца. — *Ћулурија* је из Темишвара. Био је тамо бубњар у турској војсци. — *Капићи* су старином из Храсна, живјели су у Темишвару. Има их 7 кућа. — *Рахић* је из Локава од породице Сабљића. Има их 1 кућа. — *Бојчић* је „из Котеза из Унђуровине" (Далмације). Има их 3 куће. Ово су све мусломанске породице а сад долазе православне:

Поповац је старином из Попова из Мркоњића. Дошли су прије 80 година из Влашке (Рудине), па су изучили занат. Овдје само једна кућа, слави Никољ-дан. — *Тољи* или *Тохољи* су старином с Богдашића, овдје су дошли с Ргуда прије 60 до 70 год.

Digitized by Google

На Ргуду се зову Топаловићи. Има их овдје 8 кућа. Славе Ђурђев-дан — *Чучак* је дошао из Жрвња. Има их 1 кућа, а има их и у Стругама (Габела). Слави Ђурђев-дан. — *Гутићи*, које зову још и Кутлићима и Божовићима дошли са Жрвња прије 60 год. Славе Лучин-дан — *Гутићи* су прије 60 година доселили из Кијева Дола у Попову. Славе Мратин-дан. Има их 2 куће. — *Радојичић* је прије 35 година дошао из Невесиња на презиму, па остао овдје. Има их само 1 кућа. Слави Никољ-дан. — *Милидраговић* је у исто вријеме дошао из Врањских на презиму, па остао. Слави Ђурђев-дан. Има их 1 кућа. Католичке су слијеђеће породице:

Јеличића је ага прије 50 година преселио из Требежата. Овдје само једна кућа. — *Ђурашковића* отац побјегао је од војске, поријеклом је из Мађарске. Овдје 2 куће. — *Раич* је из Хутова у Храсну, дошао је прије 60 година на чутлук. Има их 3 куће. — *Доко* је из Броћна дошао на читлук прије 80 до 100 година. Има их 2 куће. — За *Чутуру* не зна се одакле је. — *Мијатовић* је из Требиње у Храсну, дошао је прије 100 година. Има их још на Домановићима, а овдје 1 кућа. — *Јагић* је дошао прије 70 до 90 година у кметство с Требежата. Има их 1 кућа. — *Бунтићи* су „однекле из Броћна". Има их 4 куће. — *Павловића* дјед је прије 80 година дошао из Броћна. Има их 1 кућа. — *Мијоч*, његов је отац дошао из Броћна за слугу у ага. Има их 1 кућа, и у Мостару их има. — *Јарак*, његов отац дошао је у службу из Требиње у Храсну. И *Вулетић* је дошао у службу из Храсна прије 70 до 80 година. Има их 2 куће. — *Прасац*, његов је отац прије 70 година дошао из Броћна. Има их 1 кућа. — *Дадића* дјед је дошао као момак прије 60 година из Попова. Има их 3 куће. — *Сулићи* су пошли из Милетине у Броћну прије 40 до 50 год. Стајали су у Крућевићима. Има их 1 кућа.

Домановићи и Рјечице.

На рачвама тесте Столац-Мостар и Столац-Љубушки, на терену пуну врела, само мало потоцима исјечену и густо обраслу шумом (храстовом). Село јако разбијеног типа, само онај дио уз тесту гдје су кафане и дућани постаје ушорен. Већином су кметови.

Не гоне собом у планину, дају стоку „плаништацима од Храсна до Невесиња". Плаништак плаћа од овце оку сира и од 70 драма до литре масла. Побравичар даје на брава по оку

Digitized by Google

соли или по пола оке соли а пола жита. Прије су имали своју планину на Бахтијевици и Обрљину. До половине XIX вијека сви су ишли на планину, доцније би само један скупио стоку цијелога села, а сад су и то напустили, јер „нема ра' шта".

О постанку села и имену Домановићи не зна се ништа, старије су породице: *Зеленковићи* су веома стари, затекли су их Турци овдје, имају и данас своју земљу, а имали су и своју планину на Бјелашници, коју су напустили јер не држе много стоке. Има их у Опличићима, а има их и у Пазарићу само не знају, јесу ли њихов род. Овдје их има 6 кућа. Славе Шћепањ-дан. — Мусломани *Лизде* су старинци у Житомислићу, звали се Дубравчићи, па се „потурчили" кад су Милорадовићи одселили. Има их 9 кућа. — *Стајчића* отац је дошао због сиромаштва с Банчића у љубињском котару. Има их на Банчићима, у Мостару, Сарајеву и Требињу. Овдје их двије куће. Славе Ђурђев-дан. — *Мркићи* су прије 300 година с Поплата. Звали су се Јокићима. Има их још у Клепцима. Има их 6 кућа. Славе Ђурђев-дан. — *Делић*, родом Личанин, био капетан у аустријској војсци, ожењио се и овдје прије 20 година настанио. Слави Јован-дан. — *Вукасовића* је прадјед дошао прије 100 год. из Попова. Има их у Опличићима, Дубровнику и Попову. Славе Јован-дан. — *Јањићи* су с Банчића прије 50 година на Пјешивце, а прије 25 година овамо. Овдје их 1 кућа, а има их у Убоску и Клепцима. Славе Ђурђев-дан. — *Гаћићи* су из Локава, гдје их још има, прије 35 година. Има их још у Житомислићу. Славе Ђурђев-дан. — *Карадеглић* се је доселио из Црвених Грма (котар љубушки). Слави Јован-дан. — *Ждралићи* су од Ждрала с Бањака (Рудине) прије 100 година. Има их 2 куће. Славе Ђурђев-дан. — *Андрић* је дошао прије 30 година с Пијесака. Само 1 кућа. Слави Ђурђев-дан. — *Ијачић* је дошао прије 50 година из Опличића, а у Опличиће су дошли прије 80 година од Црне Горе. — *Буквићи* су из Храсна прије 40 година. Има их у Опличићима, Стоцу, Мостару, и Метохији. Овдје 1 кућа. Слави Јован-дан. — *Каран* је из Дувна из Рашљана дошао прије 20 година за занатом. Слави Никољ-дан. — *Ћапин* је старином из Љубомира, овдје је дошао из Стоца прије 50 година, живи као крчмар. Има их у Стоцу и Мостару, а овдје 1 кућа. Слави? *Павићи* су с Влаховића, дошли су у Почитељ као калајџије па су одатле преселили за занатом прије 40 година. Има их још у Мостару, овдје 1 кућа. Славе Ђурђев-дан. Ово су све, осим Лизда, православне породице.

Digitized by Google

Мусломанске су породице ове: *Башићи* су старином из Вражевића, а овдје су дошли из Станојевића. Прије 30 година им мајка обудовила, па их довела у род. Има их 1 кућа. — *Шехитанићи* из Ходова, овдје дошли из Опличића прије 20 година. Има их 1 кућа. — *Скоруп* је дошао из Жиљева прије 9 година. — *Хасићи* су старином Штете из Дубоке, становали су и на Крчи код Рјечица. Њихово су племе Веледари. Оварковићи и Штете. Има их 4 куће. — *Капетановићи* су за вријеме последњег црногорско-турског рата побјегли из Корјенића. Има их 2 куће. — *Репеша* је поријеклом од католика Репеша код Метковића овдје прешао с Дубравице, служио у жандарима па се овдје настанио. Има их још на Тријебњу и на Дубравици, Овдје их 2 куће. — *Кохнића* отац је из Битуње. Има их и у Аладинићима. — *Делића* дјед је дошао из Софије у Бугарској као делија. Овдје их дошло женинство, па се и настанили. Има их још у Мостару, а овдје 2 куће. — *Бараковићи* и *Биједићи* двије различите породице побјегли су „пред буну" из Корјенића. Бараковића има 2 куће, а Биједића 1 кућа.

Католичке су ове породице: *Николића* дјед је дошао од Метковића, кад је „Вранцуз градио тесту". Има их 3 куће. — *Поповићи* су Вратоши с Требиње побјегли су од глади. Славе Никољ-дан. — *Николићи* старином из Броћна, дошао под Рујницу, па им дјед, „Дадићева вакта" који је умро прије 43 године доселио овамо. Има их 3 куће. Не слави ништа. — *Крижанића* дјед дошао је из Љутог Доца прије 60 до 80 година. Најприје стали у Бивољу Брду. Има их 1 кућа. — *Катићи* (Волићи) су испод Жабе из Мошевића овдје су прешли из Прења, где их још има. Они у Прењу славе Никољ-дан, а ови су напустили. — *Мијатовић* је из Попова из Равнога. Дошао му дјед. Има их у Бротњу и Виду. Славе Сви Свете. — *Бунтића* је прије 60 година премјестио ага с Паоче у Броћну. Нема славе. — *Глибо* је прије 80 година дошао из Цима код Мостара у Тасовчиће, па га предигао ага прије 35 година. Само 1 кућа. Не слави. — *Черкез* је прешао прије 50 година („Али-Пашина вакта") из Мостара. Овдје 1 кућа. Не слави. — *Андруни* су из Попова из Чауша. Дошао Перин дјед, а Пери има преко 80 година. Има их 4 куће. Славили су Никољ-дан, а сад не славе. — *Рагуж* поријеклом од Стона, овдје им дошао отац с Бивоља Брда, гдје их још има. Овдје их 2 куће. Слави Никољ-дан. — *Краљ* је из Граца под Жабом дошао му отац прије 60 година. Не слави. — *Шуталов* отац поријеклом из Бољуни у Храсну, био у пандурима, па се населио прије

Digitized by Google

23 године. Не слави. — *Миликевић* је дошао из Броћна прије 10 до 15 година у кметство. Само 1 кућа. Не слави. — *Далматин* је из Драчева купио прије 10 година читлук у једног Мусломана, који је отпутовао у Азију. — *Матић* је прије 40 година дошао из Тријебња. Живио је на Бивољем Брду и Хотњу. Дизао их ага. Има их 2 куће. Славе Шћепањ-дан по Божићу. — *Ногулица* старином из Попова, доселио је прије 30 година на Пашића читлук с Аладинића. Има их 1 кућа. Слави Никољ-дан. — *Шкутор* (Поповић) купио је прије 6 година земљу, па прешао из Добрана (Далмација). Само 1 кућа. Слави Сви Свете. — *Галића* отац је у Ошљему код Опузена убио човјека, па преселио. Само 1 кућа. Слави Сви Свете.

Опличићи

Источно од Рјечица на малом брдашцу с незнатним стрминама с доста сталних врела, из којих се зими и јесени образују мање ријеке. Сељаци су већином кметови, аге су Сточани, Мостарци и Требињци. Плаћа се трећина, а од лозе четвртина. Село јако разбијена типа, а дијели се на једанаест дијелова: Турајловина (14 к.), Подгрђе (15 к.), Шушљевци (9 к.), Шкаљевина (13 к.), Мејдан (13 к.), За Потоком (10 к.), Бат (6 к.), Косовина (10 к.), Гожак (26 к.), Османуша (1 к.), Хрсавац (4 к.). Немају својих планина, већ дају стоку љети на мијеко. Зими закупљују „траве“ у Гњедцу с оне стране Брегаве. Траве разних ага, ограђене зидом, пасу се од Митрова до Видова-дне. Агама се плаћа двадесет до педесет форинти за једну зиму.

О постанку села и његова имена не зна се ништа. Становници су већином досељеници. Мисли се да су најстарији православни Ијачићи и Мусломани Турајлићи. *Ијачићи* су веома давно доселили из Корјенића од породице Стијачића. Има у селу старо гробље са стећцима које се зове Ијачића Гробље. Имали су и своју земљу, па им је отео Хаџибег Ризванбеговић. Овдје их има 8 кућа, а има их у Тасовчићима и Рјечицама. Славе Томин, а прислужују Аранђелов-дан. — *Пудари* су „одавна“ преселили из Локава. Овдје их 1 кућа. Славе Ђурђев-дан. — *Хардомеље* су давно из Жабице „због крви“ побјегли у Босну, па се опет у Херцеговину вратили. Има их 2 куће. Славе Петковицу. — *Ђонлаге* су прије 80 година доселили из Лике у Рјечице, па отуда овамо. Причају да имају своје породице негдје код Мостара, који се зову Шпирићи. Има их 2 куће

Digitized by Google

Славе Никољ-дан. — *Пухали* су Мужијевићи с Брштеника, старином вјеројатно Предојевићи. Живјели су неко вријеме у Прењу. Има их у Мостару, Житомислићу, Прењу, Рабини и Клепцима. Славе Никољ-дан. — *Вукасовићи* су из Жаркова из Попова, дошли су прије 60 година. Има их 2 куће. Славе Јовањ-дан. — *Буквића* дјед дошао је из Храсна оне године, кад је аскер дошао (1851 ?). Има их 2 куће. Славе Јовањ-дан. — *Јевтић* (Кењић) дошао је прије 70 година са Жрвња, побјегао с дјевојком, коју му нијесу дали узети. Има их 2 куће. Славе Јовањ-дан. — *Дулић* је прије 65 година дошао из Придвораца од потребе. Има их 2 куће. Слави Госпођин-дан. — *Пелкић* (Црногорац) дошао је прије 70 година из Ртијеша. Мисле да је Црногорац, али по крсном имену (Игњат-дан), он је из Опутне Рудине. Има их 4 куће. — *Готовине (Хунковићи)* су од Хунковића удовице са Сливаља у Невесињу, коју је вјенчао неки Јеленковић. Славе Митров-дан. Има их 3 куће. — *Жижак* је вјероватно од Милићевића у Билећи. Овдје је дошао из Рјечица, узео Гаћића удовицу. Има их 1 кућа. Слави Никољ-дан. — *Ковачевића* (Млинаревића) дјед је побегао ради војништва из Италије. Овамо је прешао из Прења прије 30 година. Има их 1 кућа. Слави Митров-дан. — *Барзетин* је отац дошао због куге од Љубиња. Има их 1 кућа. Слави Никољ-дан. — *Сиахић* је из Тасовчића ожењио се из Опличића, па кад му је пунац умро преселио се у ово село прије 40 година. Има их 1 кућа. Слави Јовањ-дан. — *Проданов* је дјед дошао од потребе из Попова. Звао се Тубић. Слави Јовањ-дан. — *Пешут* је становао у Житомислићу и Мостару, па је прије 30 година дошао из Тасовчића. Слави Јовањ-дан. — *Јарак* (Ујичић) је дошао прије 25 година с Требиње. — *Антељ* је дошао из Стоца на Домановиће као ханџија, па је отуда прешао има 10 година. Слави Јовањ-дан. — *Дутина* старином из Мируша, живио је у Стоцу и Прењу, па је прије 60 година дошао да држи хан. Слави Шћепањ-дан.

Мусломанске су породице ове: *Турајлићи* су прије 200 с Убоска од православних Богдановића. Убили су некога, па све отишло за крв. Има их 14 кућа. — *Омановићи* су прије 50 година доселили из Бијелог Поља, гдје их још има, ради сиромаштва. Овдје их 1 кућа. — *Биједић* је прије 40 година, уз буну, побјегао из Корјенића због црногорског зулума. Овдје 1 кућа. — *Бараковићи* су још граховске године побјегли из Корјенића због црногорског зулума. Има их 1 кућа. — *Голоши* су

Digitized by Google

доселили прије 40 година са Зијемаља. — *Шејтанићи*, звали се Рахмановићи, доселили од Леутове куле у Прењу. Има их 4 куће. — *Шуте* су из Храсна од православних Шутала. прешли су прије 50 година из Станојевића у Рјечице, а одатле овамо. Има их 5 кућа. — *Кларићи* је прије 30 година преселио ага из Прења. — *Зухрићи* су дошли из Прења прије 60 година. Има их 7 кућа. — *Хаџиомерковићи* су прешли из Мостара на свој читлук. Има их 6 кућа. — *Диздаревићи* су 1874. доселили из Корита. — *Хоџић* је прије 80 година прешао из Пјешавца на читлук. Има их 1 кућа. — За *Клепе* и *Косе* мисли се само да су веома стари. — *Чалук* је дошао 1906. из Босне. Цигани *Пилавџићи* су дошли прије 30 година за занатом из Љубјенице. Има их 2 куће. — *Каре*, Цигани, дошли су прије 45 година с Губавице. Има их 1 кућа. — *Дурићи*, Цигани дошли су за занатом из Храсна Горњега прије 35 година. Има их 2 куће.

Католичке су ове породице: *Голужу* је прије 10 година доселио ага на читлук с Пјешиваца. — *Бено* је прије 60 година дошао с оне стране Неретве. Има их 2 куће. — *Прце* је доселио прије 50 година с Бивоља Брда на читлук. Славе Никољ-дан. Има их 3 куће. — *Перић* је дошао из Ротимље на Пјешивце, па се преселио прије 40 година у Опличиће. Има их 3 куће. славе Никољ-дан. — *Кеч* (Милановић) преселио је из Јасоча прије 40 година на читлук. Има их 4 куће. Слави Никољ-дан. — *Рајич* из Хутова прије 30 на читлук. Слави Лучин-дан. — *Разићи* и *Оманићи* су недавно из Прења. Разића има 5 кућа, а Оманића? — *Пенаве* су „однекле с оне стране Неретве". Има их на Широком Бријегу. Овдје их има 8 кућа.

Пијесци

Поред тесте Домановићи — Буна, на доста равну земљишту, које има извјесне карсне особине. Нема сталних врела, зато више чатрља. Већи дио сељака кметови, само неки имају поред агинске и своје земље. Ако сију своје сјеме. дају аги трећину, а ако ага даје сјеме, дају аги половину. У задњем случају мора чинити и измет (радити за агу, гонити дрва), а ако у читлуку има и трава, даје аги масло. Село се дијели на шест махала: Коритник 8 кућа, Лушца 13 кућа, Топола 6 кућа, Будељевина 4 куће, Кула 5 кућа, Бијела Гомила 4 куће и Крч 1 кућа. Село јако разбијена типа. Планина немају, љети дају стоку у Невесиње на млијеко.

Digitized by Google

Не зна се како је постало село. Прије 60 година зна се да је било у селу само 7 кућа: Рахимићи, Пудари, Максумићи, Чолаковићи, Андрићи, Кузмани и Беговићи. Муслимани *Рахимићи* су старинци, од старина су имали планину на Бјелашници (Меки Дô). Цигићи, Арсланагићи и Пеце у Станојевићима су од њих. — Исто тако не зна се ни за поријекло Беговића. Има их и у Коњицу. Има их 1 кућа. — Православни *Пудари*, старином Ковачевићи, побјегли су из Рићана јер су убили харачлију. Ризванбеговићи их населе у Сјекосама у Габеоском Блату, али их ту подави грозница, па их премјести у Црниће, а одатле у Пијеске. Има их још у Локвама 3 куће, у Рабини 6, у Мостару 4, на Тријебњу 3, у Опличићима 2, на Пјешивцу 2 куће, а овдје 6 кућа. Славе Ђурђев-дан. — *Андрићи* су Буве из Колешка. Овамо им дошао прадјед из Опличића. Има их још у Опличићима, Речицама, Прењу и Губавици. Овдје их 6 кућа. Славе Митров-дан. — Мусломан *Чолаковић* је дошао прије 60 година из Јасенице, јер се завадио с агом. Има их 3 куће. — *Кузмани* причају да су старинци и да су поријеклом од Милорадовића, други веле да су они били Милорадови чобани. Имају и данас своју стару земљу. Инокосни су у мушкој дјеци. Има их 5 кућа. Славе Никољ-дан. — Мусломани *Тојаге* су исти род с Кнежићима, Пашићима и Елезовићима, давно су дошли из Храсна, а поријеклом су од Капора у Мириловићима. Има их 4 куће. — *Максумића* дједа је ага протјерао из Грацa код Љубушког. Има их још у Грацу и Подвележју, и овдје 1 кућа. — *Ћорлуке* имају још и сад своје земље у Попову, па су вјероватно отуда. У ово их је село премјестио ага прије 50 година. Има их у Козицама, Тријебњу, Храсну, Чапљини и у Бројњу (католика). Овдје их 4 куће. Славе Јовањ-дан. — *Мићевић* је одавно доселио с Удрежња у Житомислић, а одатле је прешао прије 15 година на своју земљу. Има их још у Житомислићу. Славе Аранђелов-дан. — *Глухићи* су старинци из Клепаца, имали су своју земљу, па им је Турци отели и они се преселе у Опличиће, па овдје. Има их 5 кућа. Славе Ђурђев-дан.

На Чељковини омеђине од кућа Симића, који су се одселили у Житомислић.

Прењ и Аладинићи

Источно од Опличића на доста равну, према Брегави благо нагнуту терену, у присоју и на повијарцима мањих узвишења.

Digitized by Google

Село има више извора, нема своје испаше, јер је све подзирађено. Само три стариначке породице имају своју земљу. Село разбијена типа, дијели се на три дијела: Брестовачу (8 кућа), Понор (13 кућа), Кљеутова Кула (10 кућа). Сви старинци имају на Црвњу катун Прењ, на који су редовно до окупације сви изгонили стоку. Сада гони само један, и он скупи сву стоку из села. „Траве" имају с ону страну Брегаве, које се зову Рогојевац, Гњедац, Главице и Хабатнице. Траве су Шарића, Мехмедбашића из Стоца и Муминагића из Почитеља. Цијело се брдо дијели на поједине *траве* или *хараче*, а ови се дијеле на *чејреке* или *кобиле*. Нијесмо могли измјерити величину једног чејрека или кобиле. При плаћању рачуна се да на једном чејреку или кобили има испаше за 1 коња, за 3 говеда и за 11 брава. За кобилу испаше плаћа се од 12 до 13 форинти. Пасе се од Митрова до Ђурђева дне.

Сви сељаци не гоне на траву; то раде само имућнији. С тога сиромашнији пасу по Дубравама, око њива и око кућа.

О имену и постанку села не зна се ништа. *Оманићи*, *Алихоџићи* и *Пухали* су старинци. Само су Пухали православни, остали знају да су сви били Хришћани, Алихоџића била је увијек само по једна кућа. — *Шишић* (Алагић) је доселио прије 50 година из Почитеља на имање. Овдје само 1 кућа. — *Бурићи* су Чорбацићи из Мостара, доселили су прије 60 година на своје имање. Има их 8 кућа. — И *Капић* је дошао из Мостара на имање прије 15 година. Овде 1 кућа. — За *Селимиће* и *Вујновиће* зна се само да су потурчењаци, али одакле су не знају. — *Жујо* је старјеник из Жујине Омеђине код Ошанића. Има их 3 куће. — *Беговић* је године 1858. побјегао из Скозји Грма у Корјенићима, побјегао од Црногораца. — *Ћеримић* је старинац у Пјешивцу. Доселио за вријеме Хаџи-бега. Има их 1 кућа. — *Мисић*, циганин живи од куге овдје. Има их 2 куће. — И *Кларићи* су исто тако стари. Не зна се окле су. Има их 1 кућа. — *Шетка* је дошао из Црнића (Дубраве) на читлук прије 50 година. Има их 2 куће. — *Жаркушић* је из Рјечица, селио је у Турску, па се прије 15 година овдје настанио. Православне су породице слијеђеће: *Покрајчић* је прије куге, по прилици прије 90 година из Аладинића прешао на читлук. Слави Шћепанд-дан. — *Андрића* прадјед је дошао са Жрвња. Има своју земљу. Овдје их 8 кућа. Славе Митров-дан. — *Пеш*, његов дјед од Салатâ. Слави Митров-дан. Овдје 1 кућа. Католичке су ове породице:

Digitized by Google

Марковића прадједи (Стојан, Влахо и Виде) с Бороjевића. Покоjноме Влаху било 10 година кад је дошао, живио је 120 година, а умро је прије 15 година. Једни се од њих овдје зову Паламете. Свега их овдје 7 кућа. У Бороjевићима су Чоке, Марковићи, Станићи, Ногулићи сви Марковићи; од њих су Банићи на Тријебњу, има их у Пјешивцима. Има своју „траву“ преко Брегаве, на коjој ради и земљу и на коjој стока остаје од Никоља дне до планине. Сви су славили Ђурђев дан, а сад су побацили неки и узели Сви Свете. — *Катићи* су Цурићи из Попова, доселио им прадjед ради сиромаштва. Има их на Домановићима и на Клеку. Овдје их има 6 кућа. Славе Николь-дан. — *Перике* су с Ротимље претjерале аге прије 90 година. Има их 3 куће. Славе Николь-дан. — *Рагужи* су из Крушева иза Брегаве дошли на читлук прије 50 година. Њих има много, постоjи пословица: „Има их ко и Рагужа.“ Овдје их 4 куће. Славе Николь-дан. — *Баjе* су Цурићи из Глумине у Храсну прије 50 година. Овдје их 2 куће. Славе Николь-дан. — *Прчак* прије 50 година од породице Павловића из Глумине. Има их 4 куће, а jедан је дошао из Дабрице из буну. Има их 4 куће. Слави Николь-дан. — *Пажини* су прије 80 година дошли из Попова на читлук. Има их у Љуцима (Дубраве), овдје их 4 куће. Славе Петров-дан. — *Обрадовићи* су прије 60 година доселили из Попова из Ластве. Славе Лучин дан. — *Маслаћев* отац дошао је с Борута код Попова прије 50 година на читлук. Има их још у Љубjеници, а овдје 1 кућа. Слави Ђурђев-дан. — *Мачинко* је дошао због сиромаштва из Глумине, гдје их још има, прије 50 година. Има их 2 куће. Слави Шћепањ-дан. — *Милановићи*)Кечи) дошао му отац за ђака у „думе“ (свештеника) прије 50 година из Крушева. Овдје их једна кућа. Слави Николь-дан. — *Милинковића* отац је дошао прије 60 до 70 година из Попова. Има их у Гњилиштима, овдје 2 куће. Славе Сви Свете. — *Бабићи* су из Попова из Чавша, гдје и сад имаjу своjе земље. Славе Николь-дан. — *Боjчић* Ђуро дошао је као дунђер из Блатнице у Броћну, живио и у Мостару. Има их у Мостару и Блатници. Слави Николь-дан. — *Гаjтановића* отац из Италиjе побjегао из воjске, звао се Шиорић; кад дошао, имао је око себе гаjтан па га прозвали Гаjтановић. Нема славе. Овдје их 1 кућа. — *Жилићи* су прије 40 година дошли из Борута. Има их у Габели. Овдје их 3 куће. Слави Николь-дан. — *Хуцелиjа* из Попова прије 50 година. Има их 1 кућа. Слави? — *Матићи* су прије 30 година доселили због сиромаштва из Тријебња. Има их 1 кућа.

Digitized by Google

Славе Шћепањ-дан. — *Густин* је из Зелениковца код Храсна, дошао прије 70 година. Има их још у Зелениковцу и Прапратници. Овдје 1 кућа. Слави?

Овдје су становале породице: Хрњичићи, Љути, Дрежанчићи, Клепе, Јаркочи, Чорбацићи, па се одселили.

Тријебањ

У Горњим Дубравама, на терену доста равну с више главичица. У селу има више врела, али и чатрња. Сељаци махом кметови, аге су Сточани и Мостарци, православни, мусломани и католици. Село је јако разбијена типа. Село се дијели на ове махале: Чардаци (седам кућа), Куће (пет кућа), Главица (двије куће), Капића Авлија (десет кућа), Идризова Махала (осам кућа, Кула (девет), Циганска Махала (три кућа), Гај (четири куће, Црквена Махала (три куће) Шутало Махала (седам кућа), Вучине (двије куће) и Пажин (три куће).

Један дио сељака има планине на Црвњу и у Бјелашници, а остали дају љети стоку на млијеко у Урежње, Бијењу и друга новесињска села.

Шакоте су прије 300 година дошли из Црнића због зулума, а старином су Златанићи испод Голије. Има их 15 кућа. Славе Јовањ-дан. — Муслимани *Мустапићи* прије 120 година доселили из Храсна због сиромаштва. Исто тако и *Хасанагинићи* прије 200 година из Мостара на своје имање. — *Шотре*, православни прије 80 година из Пожова због сиромаштва. Славе Никољ-дан. — *Перићи* католици прије 120 година због сиромаштва. Славе Никољ-дан. — *Голуже* кат. из Далмације због сиромаштва прије 150 година. Славе Никољ-дан. — *Шутале* кат. из Храсна прије 80 година због сиромаштва. Славе Никољ-дан. — *Марковићи* катол. из Крушева прије 150 година због сиромаштва. Славе Ђурђев-дан. — *Вучине* (Милановићи) прије 300 година из Далмације. Славе Никољ-дан. — *Пудари* прав. из Црнића прије 40 година. Славе Ђурђев-дан. — *Ђевенице* кат. из Храсна прије 80 година због сиромаштва. Славе Шћепан-дан. — *Бабић* кат. прије 150 година из Јабланице. Слави Ђурђев-дан. — *Матићи* кат. из Храсна прије 80 година. Славе Шћепан-дан. — *Келеције* цигани доселили су се из непозната мјеста прије 120 година. — *Обрадовићи* кат. из Храсна прије 100 година. Славе Св. Водокршће. — *Пажин* кат. доселио прије 25 година из Ходова на читлук. Слави Петров-дан.

Digitized by Google

„Грчких“ плоча има у Мустапића Махали. Црквине имају у Идризовој Махали. Има и селиште старих Милорадовића.

Биљешке о другим породицама у Дубравама и столачком котару

Овдје ћемо саопштити биљешке о селима, које нијесмо до краја могли испитати. На Бивољу Брду живе поред осталих мусломанске породице *Пашићи* и *Елезовићи*. Они су од православних Кнежића у Храсну. Исто су племе с Меданима, Комадима, Ђогама и Буквићима у Храсну, и с Круљима у Подрњу. Сви су поријеклом од Капора у Мириловићима, а ови су још у средњем вијеку досели из Старе Србије. — *Опијачи* и *Сиахалићи* су од Милорадовића, који су подигли манастир Житомислић. Ове мусломанске породице и данас дају неке прилоге манастиру. — *Чевро* (у Бивољу Брду) исто тако Мусломан био је Милорадов пчелар. — *Шоше* (у Бивољу Брду) су потурчењаци из Храсна од породице Марића из Марића Локве. Има их у Рјечицама, Пребиловцима и Вишићима.

Интересантна су приповиједања неких беговских породица, које хоће да доведу своје поријекло у везу са старим српским великашким породицама. Неки *Ризванбеговићи* причају да су поријеклом од Црнојевића, *Ресулбеговићи* причају да су поријеклом од Обренбеговића, а *Љубовићи* да су поријеклом од некаква Љуба, који је био дворјанин Херцега Стјепана.

Габела

Габелом се назива поље између Тасовчића и Почитеља с једне и Метковића с друге стране. Цијело је поље у кречњацима, који у Тасовчићима падају ЈЈИ за 30°, а на Бјегавину ушћу СЗ за 25°, а код Метковића на лијевој страни Неретве С. за 40°—50°. Цијело је дно пољско испуњено веома дебелим алувијалним наслагама, махом муљем помијешаним мјестимице са пијеском. Изузев неке дијелове на С., СИ. и СЗ. цијело дно пољско бива по више мјесеци преко године плављено. Због тога нигдје нема селâ на дну пољском. Нема их ни у средини поља, изузев Габелу, која је на једноме заравњеноме рту у ЈЗ. дијелу. Према томе да ли су ивице стрме или терасасте и благо нагнуте, добивају селâ мање или више издужен облик. Због састава пољскога дна село се бави искључиво земљорадњом. Ово је најплодније од свих херцеговачких поља. Земљорадња предузима толико маха да има много сељака, који од домаћих животиња хране само пернату

Digitized by Google

живину. Осим тога ова област никако и не познаје планина, нема ни побравичарског сточарења. За мрс држе по коју свињу, ћурку и кокош. Главни им је смок риба, и то јегуља. За турскога времена, ко би год хтио ловити рибу у Блату Габеоском плаћао је најстарије вријеме десетину, која је доцније промијењена у петину. Један човјек који се звао *купчија*, закупио би од власти рибу, ишао је од рибара до рибара, измјерио би рибу и узео пету оку. Иза окупације ко би год хтио ловити, плаћао је властима неко вријеме 30 круна на годину а прије 10—12 година начињена је у Чапљини фабрика за прерађивање јегуље. Сељаци морају рибу њој продавати. Фабрика плаћа 4 гроша за оку „јесенке". Који сељак има добре јазове може нахватати доста рибе. Сељаци су махом кметови и врло мало има их слободних. Јасеничани се баве самим сточарством. Габеоци пате врло много од грознице, која као зараза хара цијелог љета.

Мјесто турске ријечи удут, која се свуда по Херцеговини употребљава, у Габели и то у селу Грабовици сам чуо ријеч *осијек*.

Клепца (с Лозницом и Гњилиштима)

У источном углу Габеоског Поља, на његовој ивици. Села махом издужена, поповског типа. Сељаци махом кметови, искључиво ратари. Воду пију из чатрња, јер је изданска вода нездрава. У Клепцима има 35 кућа, у Лозници 16 кућа, а у Гњилиштима 26 кућа.

Села веома стара, ипак се мисли да је Лозница најстарија' јер у њој има много више омеђина од старих кућа.

У најстарије вријеме овдје су живјеле породице: Хеке, Чекмана, Свалине, Кељавци и Шијаци. Сви су били Мусломани. Све су ове породице од куге помрле, а само је остао *Шијак*. Он је муслиман. Овдје их само једна кућа. — *Мандраше* су старинци с Колојани у Храсну. У Колојанима их је затекло турско освајање. Има их шест кућа. Славе Нивоњ-дан. — *Марушићи* су из Храсна из села Бјегојевића. Дошао им дјед на читлук. У Храсну их више нема, а не знају да ли их још гдје има. Има их седам кућа. Славе Никоњ-дан. — *Тохоњи* су старином с Богдашића у Рудинама. Овдје им је дошао дјед с Ргуда, гдје и сад њихови рођаци живе под именом Топаловићи. — *Барзета* је као ковач прије десет година дошао из Стоца. Слави Никоњ-дан. — *Пантићи* (Куцета) старином Биберaш из Попова, доселио се Панто прадјед данашњих. Славе Ђурђев-дан, има их једна кућа

Digitized by Google

— *Тришићи* су из Скадра па су становали у Мостару, Житомислићу, па им је прадјед дошао у ово село. Славе Аранђеловдан. Има их три куће. — *Гига* (Кисић) дошао је овдје прије тридесет и три године као туфегција из Стоца. Има их још у Стоцу и Требињу. Овдје их једна кућа. Слави Никољ-дан. — *Ћуктераш* (Мркаљевић) доселио је давно из Мркаља, љубињског котара. Има их једна кућа. Слави Ђурђев-дан. — *Милићевић* је старином из Билеће, па му је дјед дошао из Влаховића у Почитељ на презиму, а одатле је прешао у Клепце. Има их једна кућа. Слави Никољ-дан. — *Крунић* (Попара) је давно прешао из Ватнице на Влаховиће, па с Влаховића на Хотањ, па га с Хотња предигао ага у Клепце на читлук. Слави Никољдан. — *Влачићи* су старином из Попова, па је из Дабра дошао овдје за занатом и прешао у сулоштво једној дјевојци. Има их једна кућа. Славе Јовањ-дан. — *Марић* потиче од једног десертера из француске војске, служио у Марића из Стоца, па је примио и његово име. Има их једна кућа. Славе Јовањ-дан. — *Мркић* је старином Мркаљевић из Мркаљевића у љубињском котару. Отац му се доселио с Рјечица у Дубравама као крчмар. Има их једна кућа. Слави Ђурђев-дан. — *Јањић* (Бетегало), његов отац ожењио се одавде, па је прешао с Банчића као дунђер у женин род. Слави Ђурђев-дан. — *Пухали* су старином Мужијевићи из Љубомира; веле да је био њихов цијели Љубомир, други веле да су они од братства Предојевића. Из Љубомира су прешли у Дабрицу, а из Дабрице у Опличиће, а дјед им је прешао овдје. Има их у Коњицу, по Босни, на Загорју, у Рабини и по Дубравама. Од њих су и Вукосави. Славе Никољ-дан. Има их три куће. — *Зуровци* су старином из Рабине. Отац им из Грабовине „удо се" за Јањића кћер. Има их четири куће. Славе Јовањ-дан. — *Чакрлија* је из Студенаца код Љубушког, овдје је доселио прије 35 година из Тасовчића. Има их једна кућа. Слави Пилипов-дан. — *Покрајчић* је прије 100 година доселио на читлук са Заушја у Храсну. Има их још у Дубравама, у Прењу и у Аладинићима. Има их једна кућа. Славе Ђурђев-дан. — *Бурлица* је старином с Плане у Рудинама. Бошко Бурлица држао је пивницу на Бивољу Брду, а овдје избу, па се ожењио одавде и овде настани прије 70 год. Има их двије куће, славе Аранђелов-дан. Има их још у Мостару и у Невесињу. — *Чавољугин* прадјед је доселио из Корјенића. Има их 4 куће. Слави Аранђелов-дан. Има их још у Мостару и у

Digitized by Google

Невесињу. — *Драгићевићи* су старинци у Пребиловцима, гдје их је и Турчин затекао. Одатле су прије 50 година доселили овдје. Има их једна кућа. Славе Никољ-дан. Католичке су слиједеће породице:

Брајковића отац доселио је прије 50 година из Броћна. Овдје их има 3 куће. — *Пехар* је из Броћна прије 50 година; дошао му отац. Има их овдје 2 куће, а има их и у Броћну. — *Мартићев* дјед доселио је из Храсна. За разлику од других католика он говори ијекавски. Има их 1 кућа. — *Донкић* је старином из Броћна, овдје је дошао као тестар из Почитеља. Има их 1 кућа. — *Матић* је прије 38 година доселио из Граца у Храсну на читлук. — *Томићи* су прије 70 година доселили из Броћна на читлук. — *Родин* је прије 80 година доселио из Добрана у Далмацији (котар Метковићи). Има их 1 кућа. — *Мерџанов* дјед је доселио из Бивоља Брда. Има их 1 кућа. — *Јурковићи* су прије 70 до 80 година доселили из Брштенице у Храсну на читлук. Има их 1 кућа. — *Перван* је поријеклом из Далмације, овдје је дошао из Тасовчића уз буну. Има их 1 кућа. — *Пажин* је доселио на читлук из Ходова мало прије буне. Има их 2 куће. — *Крешићи* причају да су поријеклом из Раме, а овдје су доселили из Дашнице. — *Милинковићи* не знају или су из Добрана или из Бијелог Вира у Далмацији. Дошао им је дјед на читлук. Има их 3 куће. — *Жобрак* је „француског времена“ побјегао из француске војске. Мисле да су старином Далматинци. Има их 2 куће. — *Шарчев* отац дошао је из Броћна „од рђе“ на читлук. Има их 2 куће. — *Раичи* су „од Расна“. Дошао им отац на читлук. Има их 2 куће. — *Зовко* је „мало прије Аустрије“ доселио на читлук из Броћна из села Бијаче. Има их 1 кућа. — *Марковић* је дошао на читлук с Кошћеле у столачком котару (општина Крушево). Има их 2 куће. — *Шћепић* је с Добрана из Далмације, купио је мало земље, па се прије 18 година населио. Има их 1 кућа. — *Чепо* је доселио прије 100 година из Броћна. Има их 1 кућа. — *Ћирић* зна само да је „однекле из Далмације“. Има их 1 кућа. — *Пишковић* је из села Черигаја у Броћну; доселио је прије 80 година.

Од ових породица Брајковићи су славили Томин-дан, Томићи Никољ-дан, Матићи Шћепањ-дан, Марковићи Ђурђев-дан. Марковића рођаци у Кошћели славе и данас. Напустили су ове славе по наговору свјештеника.

Digitized by Google

Биљешке о породицама у Старој Габели.

Зна се да је цијело село било неког Мусломана Сулагића. Кад је то било не зна се. У то вријеме било је у селу свега 7 кућа, а три породице: Вулић, Перишић и Крвавац. Ово су најстарије породице.

Вулићи су из Струића у Попову. Не знају кад су дошли. Има их 6 кућа. Славе Никољ-дан. — *Перишићи* знају само да су много прије куге доселили из Битуње код Стоца. Овдје их има 3 куће, а има их још у Попову, Стоцу, Мостару и на Влаховићима. Славе Јован-дан. — *Мандрапе и Лојпури* мисле да су једна породица; поријеклом су с Колојани; Мандрапин је дошао дјед, а мало прије њих дошли су Лојпури. Мандрапа има 5 кућа, а Лојпура 6 кућа. Славе? — *Танасиловића* отац је из Драчева у Попову, живио је и у Далмацији. Има их у Шуми Поповској, а код Имотског има их 40 кућа. Звали су се Станићи, а ових има у Глушцима у Далмацији и у Попову, у овом селу 1 кућа. Славе? — *Ратковићи* су старином Бјелице из Црне Горе. Дошли су из Љубушког прије 40 година. Има их у Љубушком, Драчеву, Зупцима и Невесињу, а овдје 2 куће. Славе Петковицу. — *Сочевићи* дошли прије 80 година као заначије из Скадра у Арбанији. Има их 2 куће. Славе Петковицу. — *Ђурића* дјед је дошао прије 70 година са Слипчића. Има их у Љубињу, Чајничу и Мостару. Овдје их 1 кућа. Славе Јованьдан. — За *Мирића* се зна само да нијесу старинци, али се не зна одакле су се доселили. Има их 1 кућа. Славе Никољ-дан. — *Таране* су доселили од Требиња прије 50 година; најприје су доселили у Мостар па овдје. Има их још код Требиња и у Дубровнику. Има их 2 куће. Славе Шћепањ-дан. — *Дрошићи* (Арнаутовићи) доселили су „однекле из Арнаутлука, кад се Францес био с Русом". Има их још у Глушцима и Бијелом Виру у Далмацији, а овдје 3 куће. Славе Малу Госпојину. — *Чољак* (Вујић) дошао је давно за „кором хљеба" из неког села у Попову. Има их још у Попову. Има их 1 кућа. Слави Јован-дан. — *Бањевић* зна само да је доселио из Попова. Има их 1 кућа. Слави Никољ-дан. — *Крвавац*, католик је из Броћна. Једни су дошли веома давно, а други прије 70 година. Има их у Броћну, Драчеву и овдје 3 куће.

Драчево.

На југоисточној ивици Габеоског Поља, на заравњеном и скаршћеном рту, који се пружа од ивице у правцу према Га-

Digitized by Google

Попово и Храсно с неким селима љубињског котара

Пољице (Попово)

Село је смјештено при источној страни брда на висини од 300 м. Како се село пружа са југоистока к западу тако се и куће постепено дижу у вис страном брда. Сеоско земљиште врло је кршевито а испод кућа обично су истрапљени малени комади родне земље. Испод села источно и на сјевер отвара се долина Требишњице. У Пољицу нема нигдје живе воде већ је кишница у чатрњама. У селу иманеких 11 старих и 5 нових чатрња. При нестанку воде у чатрњама пију из ријеке која близу села протјече, само што иона често пресушује. Радне земље овог села налазе се у Попову Пољу, а мањи комади находе се и испод еела и по Дебелом Лугу скоро 1 сахат разбацане. Земља је доста добра рода. Сеоска се паша стере на све стране око села а највише према истоку у *Дебелом Лугу*, Голој Главици, Малом и Великом Варденом, и другим мањим мјестима. Све ове главице дижу се са западне стране. Премда је сва испаша и данас сеоска заједница ипак веле да знају колико којој породици или боље племену припада. Они тврде да су се прије паше дијелиле на хараче, а свакоме се селу знало колико коме припада харача. Тако Пољице броји 27 харача испашâ. Од овога браству Иванишевића долази 9 харача, Станковићима и Кудузима 7, Махали Заградини 5 харача, Миљевићима 2 хар. итд. Харачи су се плаћали *по кобилама*. Једна се кобила рачунала: 1) 10 рала властите или 20 рала агинске земље; 2) *60 ситних брава* и то је била једна кобила, па онда 3) 4 орања вола, или 4 товарна коња, или 10 говеда, или 10 грла „коњоког зуба“ (халаша). *На 1 кобилу* плаћало се прије 70—80 год. по 60—80 гроша. Кућарине се плаћало по 1 плета. Владици су давали од куће по 10 гроша.

Пољице се дијели у двије махале, *Пољица* и *Заградина*. Махале су раздалеко 1 км. Дијели их бријег Градина. У Пољицу се издвајају групе од сродничких кућа које стоје у тјешњој вези, али ни групе нијесу одвећ размакнуте по „50 до 80 мет.“, а куће су у групама збијене на 10—20 м. *У селу има свега 51 кућа.*

Од старина у овом селу има се споменути као најглавније старо *грчко гробље*, које је било уз цркву и које је већ уништено градњом цркве. У селу имају двије прав. црквице и

Digitized by Google

то једна уз другу. Пошто је једна (и то стара) била одвећ малена прекоре Жаковљани некога сељака из Пољица како се он моли Богу у тако слабој цркви а не као они у Жакову у лијепој. Ово њега увриједи извади ферман и начини уз прву и другу цркву већу и лепшу. *На главици Градини био је шанац из доба млетачког ратовања.* Но готово најважнији су доказ о старини у овом селу *стара кућишта.* Прича се да су у Пољицу прије живјеле ове породице: *Баули*, *Илићи*, *Ђурђевићи*, *Кусета* (Бјечвина), *Ђугуми*, *Божићи* и *Благојевићи.* За Бауле се прича да су једно кољено са данашњим Кудузима. Од Баула се један био потурчио и посто Баул-паша. Имају и данас неке омеђине источно од села Цицине у Шуми и зову се Бауловићи. Он је даровао Пољицу 70 рала земље под Равним, 40 рала земље под Драчевим, а 30 рала под Грмљанима. За Илиће се само знаде то да су дијелом самрли а неки дигли у свијет назад 150 год. Има у селу Илића чатрња. Ђурђевићи су како се мисли били старјеници у селу па су се и они давно „сметнули". Данашњи Иванишевићи њихови су домазети. Кусета (Бјечвина) је самро уз кугу прије 90 год. Ђугуми су неки изумрли али их има још у Мостару. Зна се да су *Благојевићи* живјели у Ђурђевића кућетинама. Сви горје споменути знаци из старине, а особито добро очувано предање о ранијим становницима несумњив су доказ да је у селу још из далеке прошлости било људског насеља. Па и данашњи становници у селу одликују се дубоком старином. Тако се у селу сматрају за старјенике ове породице: *Миљевићи* 14 кућа, *Кусаловићи* 4 куће, *Станковићи* и *Кудузи* 10 кућа, *Миљевићи* славе Шћепањ-дан, *Кусаловићи* Ђурђев-дан, *Станковићи* и *Кудузи* држе да су једно племе а имају и заједничко Крсно име Ђурђев-дан. Мисле да им је далека старина од Вујичића из Ораха у билеђ. котару. *Иванишевићи, Љепаве* и *Мостарице* (свега 18 кућа) једно су племе. Њихови далеки претци (како веле много прије него је Турчин изашао из Новога) дошли су из Рићана код Никшића у Црној Гори и призетио се Виде у Ђурђевића у Пољицу. Виде је имао три сина: Божа, Петка и Будака, па су од Божа Мостарице, од Петка су Сетенчићи у Драчеву, од Будака, Љепаве и Иванишевићи. Други брат Видов именом Симо населио се у Величане и од њега су: *Милићи*, *Мачуге* и *Пенде.* Трећи брат коме се не зна име, дошао је у Чваљину и од њега су: *Пенде*, *Голуби* и *Батићи.* Иванишевићи произилазе од породице *Драгаловића.* Са

Digitized by Google

њима, Љепавама и Мостарицама једно су племе и они Ивнишевићи и Главани у Мостару, и Шкуљевићи у Трјесту. Ова породица слави Лучин-дан. Да су све досадање породице врло старе доказује и та околност, што све имају од старине властиту земљу. — *Ковачи* (4 куће). Предак им је дошао из Лопоча (село у Бобанима) прије 70 год. Ковачи славе Јовандан. — *Курилић* је прешао из Драчева недавно на женидбу. Славио је Јован-дан а сад слави Ђурђев-дан.

Горогаше

У карсној заравни између Попова и Мора, источно од пута Завала — Слано у присоју малог скаршћеног улегнућа на висини од 650 до 663 м. Има двије живе воде: Страже и Пиштет, а уз то има и чатрња с кишницом. Јако је студено, снијег може бити висок до један метар и траје више времена. Сеоска земља је сва у ували и ближим мјестима. Има доста шуме, која је неподијељена. Земља скоро сва сеоска, изузев агу Фетагића из Требиња, који има нешто земље у овом селу и сељани му дају трећину.

Село се дијели на три махале и то: Горогаше, Добромири и Ламбета (махала). Једна махала од друге удаљена је четврт сахата и растављене су омањим брежуљцима. У махалама су куће доста близу једна друге и смјештене су без реда. Добромири и Ламбета биле су прије стаје, те су уз стаје људи подизали и друге куће и од ових стаја мало по мало посташе дијелови села, махале. Село има 20 кућа и сви су православни.

Прича о постанку села нема.

Најстарија је породица у селу *Поровић*; не зна се одакле су доселили. Још старије породице биле су: Илић, Маукало и Оборина, али су ове породице изумрле, или су се некуда одселиле. *Вукановић* прије се звао Зотовић, а доселио се из Љубомира. Слави Св. Николу. — *Сировина* је од породице Повобића. — *Ламбета* је Лула из села Хума (котара Требиња) — Старо гробље има у „Брестици", али о њему нема предања.

Беленићи

Западно од Горогаша, сличног положаја. Има један сталан извор, а осим тога свака кућа има чатрњу с кишницом. За-

Digitized by Google

ратна земља већином је близу села. Има испаша и најудаљенија су од села мјеста пола сахата. У сваког је домаћина властита земља.

Село се дијели на двије махале, које раставља Спасово Брдо (брежуљак). Куће су у махалама у близини једна друге и без икаква реда, једна на нижи а друга на више

Цијело је село год. 1895. бројало 26 кућа.

Сви су становници по вјери римокатолици јужног наречја. Свака кућа има своју стају, и ове нису далеко једна од друге. Највећи размак је четврт сахата, а од села су удаљене сахат и по.

Село нема своје планине, већ дају „на млијеко". Име селу Беленићи долази од Белене, човјека који се у овом мјесту негда настанио. Од њега данас нема нико овдје.

Најстарија породица данас је *Дадића*. Не зна се окле су. — *Пркут* је имао презиме Дадић, а прозван је тако, што је негдје у друштву метнуо своју торбу за се, у којој је био хљеб хотећи свој хљеб заштедити, кад је било при ручку и из подруге назва га друштво Пркут, које му касније као право презиме поста. — *Кречак* се доселио из Чешљара, из села истог котара. — *Цамоња* се доселио из Кијева Дола, далеко један сат. *Зеко* ово презиме постало је од придјевка. Не зна се одакле су. Испитивач је записао да сви славе крсна имена, али није навео, која су то.

Јасеница

У нахији Бобанима, а у крају што га зову Дебели Луг, с лијеве стране Требишњице, а у подножју *Оштрог Брда*. Висина око 270 м. У селу нема живе воде, већ је кишница у чатрњама и у локви. У селу има само 1 чатрња, и даље поред старог пута која се зове *Оргуша*. Уз Оргушу имају још неколике друге чатрње крај карванског пута а у размаку од по сахата, које је градила, веле, нека дјевојка из Стоца као хаир (задужбину). У селу има и локва коју зову Јасеница, у Долу Јасеници. Радне земље врло мало и та је јако разбацана у малим доловима.

Испаше има доста само је врло кршевита, а има и шуме од лиснатог дрвећа. Испаше су побрд има и главицама југо-западно од села.

Digitized by Google

њима, Љепавама и Мостарицама једно су племе и они Иванишевићи и Главани у Мостару, и Шкуљевићи у Тријесту. Ова породица слави Лучин-дан. Да су све досадање породице врло старе доказује и та околност, што све имају од старине властиту земљу. — *Ковачи* (4 куће). Предак им је дошао из Лопоча (село у Бобанима) прије 70 год. Ковачи славе Јовањдан. — *Курилић* је прешао из Драчева недавно на женинство. Славио је Јовањ-дан а сад слави Ђурђев-дан.

Горогаше

У карсној заравни између Попова и Мора, источно од пута Завала — Слано у присоју малог скаршћеног улегнућа, на висини од 650 до 663 м. Има двије живе воде: Стране и Пиштет, а уз то има и чатрња с кишницом. Јако је студено. снијег може бити висок до један метар и траје више времена. Сеоска земља је сва у ували и ближим мјестима. Има доста шуме, која је неподијељена. Земља скоро сва сеоска, изузев агу Фетагића из Требиња, који има нешто земље у овом селу и сељани му дају трећину.

Село се дијели на три махале и то: Горогаше, Добромири и Ламбета (махала). Једна махала од друге удаљена је четврт сахата и растављене су омањим брежуљцима. У махалама су куће доста близу једна друге и смјештене су без реда. Добромири и Ламбета биле су прије стаје, те су уз стаје људи подизали и друге куће и од ових стаја мало по мало посташе дијелови села, махале. Село има 20 кућа и сви су православни.

Прича о постанку села нема.

Најстарија је породица у селу *Поробић*; не зна се одакле су доселили. Још старије породице биле су: Илић, Маукало и Оборина, али су ове породице изумрле, или су се некуда одселиле. *Вукановић* прије се звао Зотовић, а доселио се из Љубомира. Слави Св. Николу. — *Сировина* је од породице Повобића. — *Ламбета* је Лула из села Хума (котара Требиња) — Старо гробље има у „Брестици", али о њему нема предања.

Беленићи

Западно од Горогаша, сличног положаја. Има један сталан извор, а осим тога свака кућа има чатрњу с кишницом. За-

Digitized by Google

ратна земља већином је близу села. Има испаша и најудаљенија су од села мјеста пола сахата. У сваког је домаћина властита земља.

Село се дијели на двије махале, које раставља Спасово Брдо (брежуљак). Куће су у махалама у близини једна друге и без икаква реда, једна на нижи а друга на више

Цијело је село год. 1895. бројало 26 кућа.

Сви су станозници по вјери римокатолици јужног наречја. Свака кућа има своју стају, и ове нису далеко једна од друге. Највећи размак је четврт сахата, а од села су удаљене сахат и по.

Село нема своје планине, већ дају „на млијеко". Име селу Беленићи долази од Белене, човјека који се у овом мјесту негда настанио. Од њега данас нема нико овдје.

Најстарија породица данас је *Дадића*. Не зна се окле су. — *Пркут* је имао презиме Дадић, а прозван је тако, што је негдје у друштву метнуо своју торбу за се, у којој је био хљеб хотећи свој хљеб заштедити, кад је било при ручку и из подруге назва га друштво Пркут, које му касније као право презиме поста. — *Кречак* се доселио из Чешљара, из села истог котара. — *Цамоња* се доселио из Кијева Дола, далеко један сат. *Зеко* ово презиме постало је од придјевка. Не зна се одакле су. Испитивач је записао да сви славе крсна имена, али није навео, која су то.

Јасеница

У нахији Вобанима, а у крају што га зову Дебели Луг, с лијеве стране Требишњице, а у подножју *Оштрог Брда*. Висина око 270 м. У селу нема живе воде, већ је кишница у чатрњама и у локви. У селу има само 1 чатрња, и даље поред старог пута која се зове *Оргуша*. Уз Оргушу имају још неколике друге чатрње крај карванског пута а у размаку од по сахата, које је градила, веле, нека дјевојка из Стоца као хаир (задужбину). У селу има и локва коју зову Јасеница, у Долу Јасеници. Радне земље врло мало и та је јако разбацана у малим доловима.

Испаше има доста само је врло кршевита, а има и шуме од лиснатог дрвећа. Испаше су побрд има и главицама југо-западно од села.

Digitized by Google

Јасеница се дијели у три групе кућа и то: 1) *Јасеница* и ту живе *Милаковићи* 3 к. и *Ружић* 1 к.; *други чопор* је у дну дола и ту живе *Влачићи* 3 к. и *Гојшина* 1 к.; *Макљеновац* и *Зец* 2 к. У Јасеници има *свега 10 кућа.*

Од остатака из старине имамо:

1) *Грчко Гробље.* У данашњем сеоском гробљу налази се 7—8 обичних поклопница без стећака. 2) *Село* зову неке старе омеђине у близини Јасенице. Ту имају само неке обзидине у сушици. За ово селиште прича се само, да су у њему прије живјели *Милаковићи*, а прије 200 година да су га напустили и засновали насеље на *Прловитој Влаци* гдје и сад живе. 3) *Думнице.* Још старије селиште од села било је у селишту *Думницама*, гдје су негда живјели *Милаковићи*, па су потом прешли у „*Село*" а из села у данашње насеље.

У селу су живјели Черечине, па су отишли прије 130 год. у Драчево у Попову, гдје их и данас има. Даље се знаде да су по неко вријеме живјели: *Басори и Колак.* Има и данас у селу *Басорево гумно. Колаци* су предигли у Шуму у село Хум, гдје и сад живе. *Милаковићи* (3 куће) *и Зечеви* (5кућа) једно су братство и врло су стари. О њима се прича само то да су се најприје звали *Бошковићи* и да су стали у *Думницама* гдје има старих омеђина у селу. Иза тога су предигли у Село. По прилици прије 200 година један Милак је прешао и настанио се на Прловиту Влаку, гдје и сад живе његови потомци, а други се настанио у *Макљеновцу* чији се потомци зову *Зецовима.* Неки им је предак још у 18 в. отишао у Мостар и тамо их и сад има, а било их је и у Дубровнику. И Димитрије Милаковић писац истор. Црне Горе од ових је Милаковића. Старину ове породице доказује и то, што је имала свагда своје земље. *Милаковићи и Зецови* славе Јован-дан, 7 јануара[1]. — *Влачићи* 3 куће. Они су старином из Рићана код Никшића. Прије су били у Подгливљу. Из Подгливља прешао је прије 150 година Станиша у Полице, а Митра, Лазара и Шћепана довела баба собом у Черечина у Јасеницу прије 95 год. због тога неки и сад Влачиће зову „Черечинама". Влачића има и сад у Полицама, а одакле је један поодавно отишао у Мет-

[1]) Зечеви у Мостару славе Васиљев-дан.

Digitized by Google

ковиће те му потомци и сад тамо живе. Влачићи славе Јованђан. — *Гојшина 1 кућа*; прешао је из оближњег села Гојшине прије 80 година на Хаџибарјамовића читлук. Слави Томин-дан — *Ружић* 1 кућа. Он је из Тврдоша од тамошњих Ружића, а удомазетио се у Милаковића прије 20 год. Слави Јовањ-дан.

Рапти (Бобани)

У нахији Бобанима, у брдском крају с лијеве стране Требишњице с висином од 360 метара. Село је у дубокој вали, опасаној са свих страна брдима и главицама. Куће су се повиле готово у полукругу около оне вале у присоју. Нема живе воде него је кишница у чатрњама и локвама. Немају довољно ораће земље, већина је земље под селом одма до кућа, и даље од села. У *Прибјеновићима* и у Дебелом Лугу. Испаше су свуд око села по главицима.

Село доста збијеног типа. Куће су се повиле око ораћих земаља у полукругу. Обични је размак између појединих кућа 40—60 м., а у сродничким чопорићима и куће су ближе 10—20 метара.

Село је врло давно имало стаје у Турици, па им притисли Ресулбеговићи прије 180 година. Данас немају ни стаја ни планине.

Од старина у овом селу има: *Грчко Гробље* са 15 стећака код сеоске цркве, неке су узидане у зид око цркве и у саму цркву; а затим Градина, од које су сачуване саме зидине. На истом мјесту прије 200 и више година ту је стајала стража *сењских ускока*. И на *Ћетковој Градини* има такође широких зидина, у сушицу зиданих. Не зна се кад је зидан ни ко га је зидао. На Поду код *Радовањ Долине* има једна *гомила*, а ту се налазе и остатци од земљаног посуђа — лончине. На граници рапћанског, лучничког и диклићског худута има једно старо селиште и зову га *Прибјеновићи*. Нити се знаде, ко је ни кад је ту живио нити кад је опустјело. У Дебелом Лугу а уз Мељави До имају неке омеђине и ту су, веле, некад живјели *Ђуричићи*. Од породица које су некад живјеле спомињу ове: *Митриновићи* су православне вере па су неки одселили у Дријењане у Попову, а други у Љубиње прије 70 година гдје и сад живе Муслумани. Јанју је давно истјерао Гребо, али се не зна куда је отишао, а Гребо је одселио у Љубиње прије 90 година, и тамо их има. У селу има породица

Digitized by Google

којима се не зна за поријекло а то су: *Кардуми*, *Бијеле и Макитан* свега 7 кућа Сви су једно „тијесто“ и држе их за старосједиоце. Њихова рода има у Мостару куд су давно отишли. Славе Ђурђев-дан. — *Ђуричићи* 3 куће. Њихову старину доводе из Лисине, старог селишта између Жакова и Туђа. Врло давно прешли су из Лисине у кућетине у Мељавом Долу, а одатле још у првој половини 18-ог вијека у Рапти на Дучину Вртину. Ђуричиће држе за једну од најстаријих породица у Бобанима. Од њихова су рода у раније доба бивали кнезови у Бобанима. Њихове породице има у Сарајеву, Невесињу, Мостару и Никшићу, куд су се размилили у 19-ом вијеку. Славе Јовањ-дан. — *Бокуни* 3 куће. Они су старином из Чопића у Бобанима, па су предизали у Жабицу у кот. љубиња, а из Жабице предак им је прешао прије 150 год. на Гребину земљу у Рапти. Славе Ђурђев-дан. — *Вујић* 1 кућа. Његова је старина у Драчеву у Попову. Држе да су једно племе са тамошњим *Бубама*, *Бискупима и Красојевићима*. И њихов је предак давно дошао у Рапти, како мисле прије 150 година. Вујића има у Габели и Београду у Србији, куд су отишли прије 50—70 год. Слави Јовањ-дан.

Диклићи

У нахији Бобанској, а на ивици Дебелог Луга у осоју под главицом *Пелијешом* с обје стране жељезничке пруге. Село пије воду из чатрља, којих има седам. Диклићи су као и друга околна села оскудни с орећом земљом. Земља није груписана него разбацана свуд по испашама а у мањим комадима. Осим тога ни земља се не одликује добрим родом. Најбоље успијева дуван. Испаша је селу са сваке стране на сјевер по Дебелом Лугу до карванског пута, а јужно по многим главицама. Мален је дио приватних пашњака и то ограде само долова а у новије вријеме су ограђене. Много већи је дио сеоска заједница.

Диклићи су село збијеног типа, нема ни махала ни чопора. Све су куће густе и без реда размјештене. Збијеност је настала једино због диобе породичне. У селу живе само *Пичете* 10 кућа.

О имену села Диклића не постоји никаква прича.

Код Диклића у сеоском гробљу имају двије *грчке гробнице*, а осим тога ту имају и два висока побјена камена, али ни сто-

Digitized by Google

годишњи старци о њима не знају ништа. Око села на четири мјеста има трагова од ранијег насеља. Тако се једно насеље зове већ спомињати *Привјеновићи* на тромеђи диклићског, рашћанског и лучничког худута. Ту има више старих и у сушицу омеђина. Има стара чатрња и локва *Соћа*. Не зна се ни ко је нити кад је ту живио. Друге старе омеђине су у Печеницама. Ту има само 2—3 омеђине, и причају да су у њима некад живјела породица Пикуле. *Шиљеговице* су старе омеђине близу великог нарванског пута. Не зна се ни ко је ни кад је ту живео. У *Петрову Долу* сјеверно од села има такође *старих кућетина;* у њима су некад живјели *Лукнаши* па врло давно некуд отишли[1]). На главици Црквици има трага од зидова у сушицу и то зову *Црквина*. Прича се да је била црква. За све Бобоне највише је пута држан расјек под Диклићима, а кадкад и под *Жаковом*. — О постанку села Диклића ништа се не казује. У селу живи сама породица *Пичете*. Стари Јован од 99 год. вели да је Пичетама старина баш у Диклићима; да су имали свагда своје земље. Старо им је презиме *Лучићи*, а тако се и у читули пишу, само их свак првим именом зове. Кад су, вели речени старац овуда сењски ускоци чету водили и робље одводили тада су и преци данашњих Пичета изводили робље Сењанима на Церово Почивало јужно од села. Пичета има у Мостару, куд су отишли прије 120 год., а има их и у Русији. Славе *Ђурђев-дан*.

Дријењани

Село је у подножју Градине и Милошца јужних обронака Илије планине. Куће су уз то по кршевитој заравни у присоју. Сењани пију кишницу из чатрња, којих има девет а имаду и двије локве; у Стајама и Бездану. Село има довољно радне земље, а ова је поглавито у пољу под селом. У селу су само врти, башче и виногради. Поред земљорадње држе и стоке. Испаша има довољно али је све голи крш. Паша је сјеверно од села. Пашњаци су и данас сеоске заједнице.

Дријењани су село збијеног типа, а куће су се поредале у полукругу. Обични размак између кућа по 30—60 м. На тип је највише утицао сам положај. У селу има 28 кућа. Кажу да је село стекло име по многој дреновој шуми, које и данас има около села.

---

[1]) Петров До повећи је комад родне земље, а кажу да је некад Поповско Блато у њ ушло на Петров-дан (29 јуна), и с тога му остало тако име.

Digitized by Google

Кажу да је у селу врло стара црква у којој се сад не служи. Код цркве је било негда много „грчког“ гробља али је временом узидано а данас има само неколико гробница. Више села имају двије *Градине* са остацима од некаквих зидина. На главици Златишту виде се трагови од гвожђа, а прича се да се ту негда и ковало. У Дубрави су наилазили на неко старо гробље о коме се ништа не казује. Трагова од ранијег насеља има на више мјеста. Тако у Лозовачама и Трепиштима у дубини се налази на лијепе зидове. *Лалићима* зову и старе кућетине у селу; прича се да су ту негда живјели Лалићи, па су пошто су још прије 160 год. продали земље Кадрибеговићу из Мостора некуд одселили. Код градине имају Вучетине омеђине. Ту је веле некад живио некакав Вучета па је обамро али давно. Спомињу се и Мусломани Чикаровићи те имају и њихове Омеђине. И они су продали и некуд отпртљали. Још се знаде да су живјели Мусломани: Капићи, Гребо, Кабили и Рикали. Капићи су стојали на Слоном у треб. кот. па су предугли у Требиње; и Кабила има у Требињу. Гребо је отишао у Азију а имаде још у их Љубињу. Рикало је предигао још прије 130 год. у До и Додановиће. *Грухаићи*, *Гњати*, *Стојановићи*, *Ћорићи* и *Ћаћићи* (свега 18 кућа) сви су једно браство и у селу су старосиднoци. Гњата има у Мирушама у билеђ. котору, камо су отишли још прије 100 год. Свима је заједничко крсно име Аранђелов-дан. — *Кабили* и *Мађар* мухамед. вјере и то Кабил је дошао из Требиња прије 130 год. а Мађар из Мађарске па се потурчио такође поприје 100 год. *Митриновић* је из Рапти у Бобанима прије 70 год. Слави Јовањ-дан. Има их у Љубињу. *Марковић* је из Жакова прије 70 год. слави Јовањ-дан. *Перишић* је из Драчева прије 6 год., купио земљу. Слави Јовањ-дан. *Грче* је из Грбиња, у Жаково дошао прије 40 год. Слави Јовањ-дан. *Поповић* је из Бјелошева Дола прије 61 год. Слави Ђурђев-дан.

Драчево (Поповско).

Један дио села смјештен је при присојној страни Урвених Стијена, а Доње је село на подножју, а донекле и југо-запад. странама. Вода је кишница у чатрњама: *Краљуши*, *Мосту*, *Мелесовуши*, *Поповој*, *Џамији*, *Подлокајница (?)* и још десетак других. Има и жива вода у Капуши и Плитици. Земље има у селу само кућа али су већином под виноградима. Испаше су изван села по брду.

Digitized by Google

Село се дијели у два дијела: Горње и Доње Село. У горњем су дијелу све куће врло густе, чему је узрок положај, а у доњем дијелу куће су знатно растурене или су се дале у чапоре, који су размакнути по 100, 200 и 300 м. у чапорима и куће збијене од 30—60 м. У селу има свега 46 кућа.

Од старина у овом селу има стара црква и код ње више „грчких" гробница али без натписа. У истом гробљу имају у два висока и просто отесана крста без натписа и о којима се ништа не прича. Исто тако два крста имају и у пољу и то један је на мјесту Јањштаку, а други на чаиру званом Дражданици. Држи се да су служили као граница од имања. Од многих ранијих становника који су дијелом самрли или се раселили показују у селу и њихове кућетине, Тако се знаде да су живјели: Чваљаци, Станићи, Челебићи, Драче, Даутовићи, Глухићи, Бакибеговићи, Капићи. Прве су двије породице православне а остали су били Мухамеданци. Станића имаде у Габели камо су неки прешли прије 120 год. У селу је била и Драчина Кула, а ове породице има у Мостару отишли пре 95 год. Даутовићи су самрли пре 50 год. Кадрибеговићи су дигли у Нови Пазар прије 30 година. Глухић је отишао у Мостар прије 80 год. а имаде их у Љубињу. Бакибеговићи су дигли у Столац прије 85 год. Капићи су врло давно пошли на Слано. Траг им се у овом селу сачувао у имену воде Капуше, коју су они негда исчистили.

За највеће братство *Привишиће* не зна се откуд су доселилили; држе их за врло старе. Славе Никољ-дан. Исто тако говоре да су и *Бумбе* врло стара породица. Они славе Аћимов-дан. *Сетенчићи*, *Рунде*, *Глигићи и Мостарице* (11 кућа) једно су братово, а предак им је именом Јован дошао из Пољица прије 120 год. и довео са собом три сина. С њима су једно братство Љепаве и Иванишевић у Пољицу. Једна им је слава Лучин-дан. *Мунишић* је из Дријењана дошао прије 110 год. Слави Аранђелов-дан. *Перишић* је прешао из Грмјана прије 100 год. слави Јовањ-дан. *Бискупи* су с Пожарног одакле им је предак дошао прије 120 год. Слави Јоаким и Ану. *Черечина* је из Јасенице у Бобонима прије 100 година. Слави Јовањ-дан. *Шошо* је с Бањевца прешао прије 100 година. Слави Никољ-дан. *Медари* су од оних из Седлара, а овдје је један прошао као имет прије 90 година. Слави Шћепан-дан. *Ђурасовић* је из Грбића (Жаково) дошао прије 80 год. Слави Јовањ-дан. *Анђушић* је с Пожарног

Digitized by Google

дошао прије 70 год. Слави Ђурђев-дан. *Грче* је из Грбића, па је најприје живио у Дријењанима, а прије 60 год. прешао овдје Слави Јован-дан. *Курилић* је из Грмјана дошао прије 60 год. Слави Јован-дан. *Чорбина* је Милетић из Влаке, дошао прије 70 година. Слави? *Косовић* је с Пожарног дошао на читлук прије 60 година. Слави Ђурђев-дан.

Загора

Село се пружило од запада ка истоку присојем испод Ћукове Греде. Село пије воду из чатрња којих има их десет. Село Загора има прилично родне земље и ова у главном лежи испод села. Већи се комади испод села зову: Орешина, Кратина, Рупни Доли, Виноградине, Остани Доли, Селишта, Вукодо, Узгребак и др. Осим тога има их који раде земље и у Доловини и Турици и планини Долима гдје су им и стаје. Испаша има доста а оне се пружају на сваку страну око села. Већином су кршевите али има прилично и шуме. Од шуме нема друге користи осим за домаће потребе. Испаше а с њима и шуме су сеоска заједница.

Село се дијели у три групе кућа али те групе немају посебних имена. У групи што је под Ћуковном Гредом куће су најгушће, 10—20 мет. (у друге двије групе куће су растуренije до 50—60 м.) а групе су међусобом размакнуте до 100 метара. Двије крајне групе кућа веле да су старије, јер у њима има уз досељенике и по која старинска породица. Средња је група кућа постала из оне обје крајње измицањем због тјескобе. У селу има *свега 17 кућа*. Загора се зове зато, што је за гором од *Месара*.

Црква Ђурђева у Загори врло је стара. Градила је нека женска (дјевојка), а сестра јој је градила чатрњу. Код Ђурђеве цркве под селом има до 50 комада повећих поклопница, на неколике од њих има насликаних јелена, ни на једној нема натписа. Између Пријеке Њиве и Плоча на путу под селом веле да су била *3—4 гроба*, те се и данас могу опазити али врло тешко. О њима се ништа не казује. Зна се да су у Загори некад живјели *Вековићи*, пасу изумрли. Близу Лакетића куће показују омеђине гдје су живјели. Исто тако живјели су и *Падрови* и њихове *омеђине* показују код Падрове Главице. Даље се о њима ништа не говори. Код Останих Долина имају неке *омеђине* а ту има и локва и чатрња. Овдје су некад живјели Унковићи који и сад у селу живе. За старосједиоце сматрају:

Digitized by Google

Јелићке, *Рупићке*, *Унковићке*. — *Јелићи* 3 кућe. О њиховој прошлости ништа не умију казати. Држе их за врло стару породицу. Јелићи у Загори и *Танасијевићи* у Врпољу имају једну (заједничку) *читуљу* т. ј. књигу у коју уписују мртве чланове. Пошто обје породице имају и заједничко крсно име, Шћепандан (17. дец.), вјероватно је потом да су и једно тијесто. *Ункович* (Ћукановић) такође је стара породица. Они су градили локву и једну стару чатрњу, те се њиховим имену и зову. Они су некад живјели у *селишту* ниже села код Останих Дола, тамо и сад имају омеђина, чатрња и локава. Чини се да су им ту биле само стаје. *Рупић* је старјеник, а старо му је презиме *Гатковић*. *Анђић* (1) је Рокоњ из Полица код Требиња. Удао се Вуко Рокоњ прије 200 год. за Анђу Вековића — с тога му данас потомке зову Анђићима. Вековићи су изумрли. *Лакетић* (1) потиче од породице *Влаисављевића* која је живјела у Јасенику код Гацка. У Јасенику су живјели прије 200 г. четири брата па убили бега Ченгића и због тога неки отишли у Русију, а Лако, Дука и Бјеле пребјегли у Загору на Регулбеговића земљу. Бјели се и Дуки ту није свиђало, по Бјеле прешао у Бјелошев До у Љубињу и тамо их зову *Поповићима* (15 кућа). Дука је прешао у Луг и од њега су у Лугу: *Дучићи*. Четврти брат *Вуко* остао је у Јасенику, а потомци му се зову *Вукомановићи*. Дукин син Максим отишао у Сарајево, па му тамо потмоке зову Максимовићима. Једна кућа те породице живи и у Трнову код Сарајева. Од Дучића су и *Чаврили* у Подвележју код Невесиња. Од Дучића су и они Дучићи што живе у Београду у Србији, и они у Рупјелима код Требиња. Славе Ђурђевдан. — *Ункович*, *Анђић*, *Рупић* и *Лакетић* и изумрли Вековићи сви скупа имају једну заједничку читуљу и заједничко крсно име Ђурђев-дан. За Вековиће, Унковиће и Рупиће могло би се рећи да су једно тијесто, јер су сви стари а подудара им се и читуља и крсно име. За Анђића зна се да је призећен.

Власаче

Село је смјештено у присоју Сталовите Греде. Куће су по кршевиту тлу. Село пије воду из чатрња у којима је вода кишница и којих има четири. Власаче су врло сиромашне са радном земљом. Осим тога то су ситни комади на сваку страну око села разбацани по шуми и пашњи. Испаше

Digitized by Google

има прилично али су већином голе и кршевите и простиру се на сваку страну око села. Ни испаша нити шума нема приватних. Власаче су село збијенога типа, без икаке диобе на групе или чопоре. Све куће стоје у близини (10—30 м.) али су без реда размјештене. У селу има *свега 7 кућа.*

О имену села не постоји прича, не зна се ни о ранијем какву имену. Не домишљају се ни од чега је село стекло име.

Источно од села а крај пута што води у Љубиње налази се црква Петковица. Кажу да је ту била црква од старине па је недавно поновљена и освећена. Код Петковице, гдје је сеоски укоп, има и неколике „грчке гробнице", али без натписа и ничега другога. Старих омеђина има на неколика мјеста у аудуту сеоском. У самом селу наилази се на неке старе зидине (у сушицу) и не зна се, је су то биле куће. У *Подима* има 4—5 омеђина али се о њима ништа не прича. У *Вучјој Продоли* имају неке омеђине и за њих се говори, да је ту некад живио некакав *Мићојло* (?) И код Петковице има такође омеђина и о њима се ништа не прича. Више Криводолâ има један гроб и зове се *Малов Греб.* О њему се такође ништа не казује. Зна се да је у селу живио *Гроздаиић* па је обамро. О *постанку Власача* ништа се не зна. У селу живе двије врло старе породице којима се не зна поријекло а те су: *Драшковићи* и *Грујичићи.* О Драшковићима се ништа не казује већ их држе за старјенике. Има један Драшковић у Дубровнику. Славе Никоље-дан. — *Грујичић* је веле исто тако старјеник, али се знаде да им је старо презиме *Ковачевић.* Слави Ђурђев-дан. — *Вуковићи* су из Јањча, а овдје је прешао први Тривко прије 70 година на читлук. Славе Јован-дан. Има их 4 куће. — *Драшковић* и Грујичић копају се код Петковице, а Вуковићи у Загори код *Ђурђеве цркве.*

Грепци

Село је по превоју на кршевиту земљишту између Јабучине и Стојвиша. Сељаци пију кишницу из приватних чатрња а имаде и живе воде у *Добријењи* и *Живачи.* Село је врло оскудно у радној земљи. Комади су врло малени и по испаши растурени. Пашњаци су пространи, свуд около села по главицама.

Грепци су врло збијеног типа, а само се могу запазити два чопора са незнатним одстојањем у којима су куће врло честе и без реда помјештене. У селу има само 14 кућа.

Digitized by Google

На мјесту званом *Свеће* има старог *грчког гробља*. Још има и старих кућетина и једна кула гдје су живјели *Греби*; ту је некад била и пандурица.

Кад је најприје и ко је започео овдје насеље не може се дознати. А осим тога су и становници врло стари. Тако *Зуцалима* се не зна за поријекло и држи се да су ту врло стари. Са Зуцалима су једна породица Гребе у Љубињу и *Томићи* у селу, а за *Гавране* се мисли да су из Далмације, али се не прича кад су им преци ту доселили. Католичке су вјере и славе. Мратин-дан (Сви Свети). — *Реце* су прав. и једно су с Главанима из Дубјана. И њихов је предак давно ту доселио. Славе Госпођин-дан.

Вења Међа

Село је при западним странама обронака Братагоша. Куће су се прилично дигле у страну а имаде их с обје стране жељезничке пруге. Пије се само кишница из многобројних приватних и заједничких чатрња (око 35). Село, има довољно ораће земље, и сва се налази у пољу испод села и с обје стране ријеке. Највећи су и најбољи комади: Зарјече, Куљенуше, Хаси, Јаме и Камени. Земље су изврсне родности, али због блата обично се на вријеме или не узоре или плод отме у јесен вода. Обично сију: кукуруз, сијерак, просо и грах. Сељани су већином своји, али их има који још раде и агинске земље, на коју дају $^1/_2$ или $^1/_3$ хака. У испашама и шумама село врло оскудно. Село је збијеног типа без махала и без чопора. Обични је размак између кућа 5 до 40 метара. У селу живе: *Оберани* 7 к., *Лакићи* 6 к., *Цурићи* 6 к., *Бендери* 10 к., *Соколи* 7 к., *Папац* 1 к., *Вукаси* 3 к. и *Мерцан* 1 к. Свега дакле 41 кућа.

Планине нити је кад село имало нити је сада има. Сељаци обично дају своје браве другоме који има планину. Стаја у брду имаду само неколико њих. О имену села не постоји у народу прича, већ се само неки домишљају, да је село име стекло од многих подзида и дуварина које зову *међом*.

У селу има мало старина. Врло је стара црква, која је обновљена у 19-ом вијеку. Више села с јужне стране једну главицу зову *Градином*; за њу није везано никакво предање. Под селом имају 2 грчке плоче, а још има и турско гробље. — Има прича како су негда поробљена Вења Села близу Турковића и *Дољани* ниже Побрђа и како су исти становници доцније засновали Вењу Међу. Али је ово веле, било врло давно.

Digitized by Google

Старину његову између осталог доказују и многе давновзумрле или расељене породице чијих „ометишта“ (кућа, врта и чатрља) има у селу. Све су биле мусломанске породице: Бехмени, Страњаци, Сарајлићи, Пузићи, Мехмедбашићи, Басарићи, Бојићи, од којих су и Кудре у Габели. Још се прича и за Кораће чији су потомци Морићи у Бурмазима и Бан изумрлу породицу Кулаше на Војевићима и *Маруне* од којих је Пухо у Тунчини. И данашње католичко становништво већином је старо и непознатог поријекла.

Оберани, *Соколи* и *Вукаси* (17), у селу сви једно братство, потичу од старе породице у селу зване *Богдан*. За даљу прошлост ништа не причају. С истима су род и Густини на Зелениковцу у столачком котару, а Сокола има у Оскорушју у Далмацији. Богданâ има на Зелениковцу ст. котар и у Глумини. — *Лакићима* (6 к.) се такође не може дознати за поријекло и држе их за врло старе. — *Цурићи* (6 к.) су по једнима из Глумине у Г. Храсну, по другима из Сливна у Далмацији јер их има тамо, али већина их тврди да су и они у Сливну од ових из В. Међе као и они у Глумини, а да им је старина у В. Међи. Исто тако доказују и за *Бендере* да су из Дубрава, а они тврде да су они у Дубравама отишли из В. Међе гдје им је старина. — *Папац* је старином из Рађана у Црној Гори, одакле су три брата због крви врло давно побјегли и смјестили се на Мишљен, а отолен опет због крви један предигао у Вељу Међу и то давно прије 200 г. Из В. Међе расељавали су се по Г. Храсну и Бурмазима, гдје их има више кућа. *Мерцан* је са Загорца (?) код Требиња, доселио још у осамнаестом вијеку. Мерцана има у Габели.

Убоско

Село се пружило, на висини од 400 м., од ЈИ према СЗ крајем Убалачког Поља, а подножјем и страном Качка и Радешића. Село је над морем преко 400 метара. Пију кишницу из многих приватних и заједничких чатрља. Убоско има довољно радне земље, која је скоро сва у Убалачком Пољу испод села и у брду. У присоју има и винограда. Сељани се подједнако баве земљорадњом и сточарством. За стоку имају знатне димензије у испашама, које су око села. Све су сеоске паше издијељене у приватна имања или „ограде“, и они простори који још нијесу ограђени знају се чији су. Становници су већином кметови, а има и сасвим искупљених. Кметови дају половину

Digitized by Google

или трећину од хака, а тако исто и *травнину*. Још неки држе и беглука и ћесимача.

Убоско је јако издужено у правцу од сјеверо-запада к југо-истоку. Куће представљају низ, до 2 км. дугачак. Почевши од југо-истока породице иду овим редом: *Банђури* 4 к., *Богдановићи* 3 к., *Дошљићи* 2 к., *Жарковићи* 2 к., *Цуноге* 3 к., *Комад* 1 к., *Ђоге* 8 к., *Јањићи* 3 к., *Мичете* 4 к., *Буквићи* 7 к. *Раунићи* 2 к., *Дутине* 4 к., *Ласиловићи* (Медани) 3 к., *Ћук* 3 к., *Шарановић* 1 к., *Милошевић* 2 к., *Шкорић* 1 к., *Мрган* 1 к., *Хајдаровићи* 3 к., (Елезовићи 2 к., и у Пољицу 5 к.) *Медани*). Свега 57 кућа а с Пољицом 64 кућа. Оне су обично сузблизу и без реда.

Убоштани кажу да никад нијесу кретали са стоком у далеке планине, јер им је у близини Радимја. У њој сваки сељак обрађује земљу, пасе стоку, и има своје стаје и колибе. Кажу да је село прозвато по своме облику, јер има облик убла. За имена Радешиће и Брајковину није везано никакво предање.

На три мјеста у селу има грчког гробља. Једно је у Осоју гдје има и стара црквина. Близу Убалачке Локве у гомили Црквини је грчко гробље. Треће је грчко гробље на мјесту Руди.

Кроз Убоско је пролазио стари пут који је полазио од Дубровника у Столац. У селу је био врло велик хан, старих кућетина о којима се ништа не прича има под Осојем, гдје се налази и кречних зидова и комада од цигаља. Зна се да су у селу живјели Мусломани Бабићи, гдје су данас Банђури, и Бркље гдје су сад Мичете, Смаилхацићи гдје сад живи Комад. Још су живјели: Ћеранићи, Вук, Тепарић, Биридани, Мујезинагићи и Хусковић. Вук је дигао у Борач, а Тепарића има у Љубињу, остали су дигли у Азију или су изумрли.

Од данашњих породица у селу јачом се старином истичу Мусломани: *Хајдаровићи* 3 куће, *Риунићи* 2 куће, *Мрган* 1 кућа, *Шарановић* 1 кућа, *Цуноге* (Дутине) који су давно дошли из Глеђеваца и вравославни су: *Дошљићи* 2 куће, *Банђури* (Мијатовићи) 4 куће, који су дошли из Чавша у 18 вијеку. Сви други дошли су у 19-ом вијеку из Горњег Храсна и то: *Буквићи* (7 кућа) су из Храсна с Побрђа прије 90 година; — *Ђоге* су (8 кућа) из Храсна из Рујевог Дола прије 90 година; — *Медани* (8 кућа) из Храсна из Рујевог Дола прије 90 година; — *Ћукови* (3 куће) из Храсна из Рујевог Дола прије

Digitized by Google

40 година; — *Мичете* (4 кује) су из Чавша у Попову прије 90 година. — *Жарковићи* (2 кује) из Г. Храсна, прије 25 година. — *Комади* (1 кућа) из Г. Храсна, прије 25 година. Сви славе Јован-дан. — *Елезовићи* (2 кује) Мусломани? — *Дутине* правосл. и Цунозе Мухамеданци једно су братство. Они су из Глеђеваца из Мркаља. Дутине су дошли прије 100 год. Дутине славе Светог Саву. — *Милошевићи* (2), с Рђуса у Глеђевцима, а у Глеђевце су дошли из Чавша прије 60 година. Славе Јован-дан. — *Шкорићи* су с Банчића прије 30 година, а на Бањиће из Дубрава с Рјечица, а у Рјечице из Слипчића (мост. кот.). Слави Јован-дан. — *Јањићи* (3 кује) су с Ранковаца прије 30 година на Ранковце с Банчића. Слави Ђурђев-дан. — *Богдановићи* (3 кује) с Ранковаца прије 45 година, а у Ранковце је доселио с Банчића. Слави Ђурђев-дан.

Вођени

Село је на јужној ивици Љубињског Поља близу превоја између Радимље и Лохиње. Куће су по кршевиту земљишту. У селу нема сталних врела, пије се кишница из више приватних чатрља. За стоку је локва *Гнионик*. Вођени су имућни са орањом земљом која је у Љубињском Пољу испод села. Уз земљорадњу сељани се баве и сточарством; доста је пространа и сеоски доста кршевити пашњак, који је обрастао ситном шумом. Вођене је прошао турски „смлаћ", али су пашњаци ипак остали неиздијељени, ма да се зна да село броји 18 харача у испаши. Сељани нијесу хтјели да дијеле испашу бојећи се да не уздавају агама травнину коју дотле нијесу давали. Сељака има и својих и кметова, који агама дају половину или трећину.

Куће су јако збијене и издужене у низу дуж пољске ивице. У селу имаде 30 кућа од којих су: *Ликић* 1 к., *Турањани* 12 к., *Бјелобрци* 3 к., *Круљи* 3 к., *Јањић* 1 к., *Пецељи* 2 к., *Пижуле* 4 к., *Ботур* 1 к., *Стајчић* 1 к. и *Ковачевић* 1 кућа.

Планина је селу Котланица на Зелен Гори, куда изђижу само двојица који гоне стоку и других сељана.

У народу не постоји прича којом би се тумачило име села.

Од старине у овом селу могу се споменути неко старо гробље с десне стране потока. Код Зелића кућа има неки стари гроб, зову га *Крлетин Греб* и кажу да је ту закопан некакав Крлета. У сеоском удуту у брду имаде *Градина* и *Градашац*, још у брду имаде и Краљев Греб. У селу има на више мјеста старих клачних зидова од ранијег насеља. Кажу да је негда

Digitized by Google

испод Вођена све било засађено лозом. Од старих и давно изумрлих породица у селу спомињу ове: Бовани, Бухачи, Краљи, Околиши (Ристић) и Гале.

О постанку села ништа се не зна. Данашње је становништво махом новијег поријекла. Само једна породица у селу потиче из 18-ог вијека, а све су друге из 19-ог. — *Бјелобрци* (3 куће) су у селу најстарији, њихов је предак доселио прије 140 год. из Љубомира у билеђ. котару као кмет. Славе Аранђелов-дан. — *Ботур* 1 кућа је иза куге задње (90 г.) доселио из села Ивице у љуб. котару. Славе Ђурђев-дан. — *Пецељи* су од оних са Капавице прије 70 г. Славе Ђурђев-дан. — *Ликић* је из села Луга у Шуми или из Жуље, а предак им је дошао у Љубиње пред 200 година, а одатле у Вођене прије 60 година. Слави Ђурђев-дан. — *Турањани* су Јокановићи с Требијова, живјели су у Туранима, а из Турани предак им је доселио у Љубиње прије 200 година. Славе Шћепањ-дан. — *Круљи* 3 куће су од оних из Ћуковаца прије 60 година. Славе Јовањ-дан. — *Пижуле* (4 куће) су из Дражин Дола; у Шуми додигао је прије 60 година. Славе? — *Јањићи* су с Банчића прије 50 година. Славе Ђурђев-дан. — *Ковачевић* је из Туља као поп прије 30 година. Слави Јовањ-дан. — *Стајчић* је с Банчића прије 30 година. Слави Ђурђев-лан.

Доње Храсно

Село Доње Храсно сачињавају ове махале: Рабрани, Црноглав, Винине, Дашница, Сријетеж, Свитава, Бајовци, Сјекосе, Дубравица, Кљенак, Глушца, Колојањ, Борут, Церово, Брштаница, Ћетољуб, Церовица, Њаврина Махала и Осјеченица. Рабрани су смјештени у положају благог нагиба који се спушта од Столова према југо-западу. Црноглав је при јужној страни истоименог брда.

У *Рабранима* живе *Туцаковићи* 13 кућа. Они потичу од православне породице Рајковића, која је негда ту и у Поткули живјела. У вријеме четовања сењских ускока неки се раселе, а један буде одведен у ропство, одакле утече донесавши у хлебу доста дуката и он се потурчи. Дукате му је у погачу ставила сама госпођа код које је служио. С Туцаковићима су род православни Рајковићи у Јасенима(?) код Коњица. — *Кузмани* (5 кућа) су једно братство са Жикићима у Турковићима у Попову, а старином их доводе из Ријана у Црној Гори, одакле им је далеки предак врло давно доселио на Требињу, па у За-

Digitized by Google

горац, Побрђе, па у Турковиће, на Кнежића земљу а из Турковића у Глумину и Рабране још рано у 18. веку. Славе Никољ-дан.

У Црноглаву живе *Обрадовићи* (20 кућа). И они доводе своју стнрину негдје из Црне Горе и доказују да им се предаи врло давно доселио у Дубраве, а из Дубрава још у 17-ом столећу населио на Црноглав. — *Гушићи* (3 куће) су Цигани а старина им је из Дубрава. У Црноглаву су стари преко 200 година.

У *Вининама* живе католици *Крешићи* (18 кућа); старину доводе из Крешева у Босни. Још кад је Босна пала под Турке (1463) тада су веле побјегла три брата и населила се на Дашницу у Д. Храсну. Али кад Турци мало кашње освоје и Херцеговину онда се они склоне у Поникве код Стона у Далмацији, и ту су неко вријеме стали. Отолен се опет двојица врате на Дашницу а трећи остане у Пологоши. На Дашници су живјели све до задње куге а биле су им стаје у Вининама. Уз кугу избјегну Мусломани Мехмедбашићи на Дашницу те се неки Крешићи сасвим предигну у Винине, а само један остане на Дашници, гдје их и сад има 2 куће. Но и ови у Вининама и данас раде земљу на Дашници и тамо придржавају старину. Крешића има још у Д. Храсну има у: Бојовцима, и Сјекосама а осим тога има их у Радежу код Клека, Стону, Стоцу, Бороjевићима Горанцима, Гњилиштима, Дољанима, и Метковићима и сви су од ових с Дашнице.

У Дашници живе *Крешићи* (2 куће), затим *Шутали* (6 к.). Посљедњи су веома давно доселили из Црне Горе, па су били момци у Крешића. Славе Никољ-дан. Шутала још има у Свитави (6 к. и на Козарици.

У *Свитави* имамо ове породице:

Мартиновићи (2 к.) су из Видоња у Далмацији дошао прије 50 година. — *Кевићи* (5 к.) врло стари, и непозната поријекла. — *Обрадовићи* (2 к.) дошли од оних из Црноглава прије 30 година. — *Крешићи* (1 к.) дошли од оних из Винина прије 30 година. — *Шутали* (6 к.) од оних с Дашнице прије 80 година. — *Матић* (1 к.) је из Броћанца (Градац) прије 40 година. — *Хуцније* (3 к.) су с Доброг Дола (Требиња) прије 40 година. — *Мартић* (1 к.) је са Зелениковца. Прије 90 година. — *Прчак* (Павловић, 1 кућа) из Граца прије 50 година. — Прав. *Хрељић* (1 кућа) Заушја поприје 100 година.

У *Бајовцима* имамо ове породице:

Digitized by Google

Крешићи (2 к.) су из Дашнице прије 80 година. — *Обрадовић* (1 к.) је из Црноглава прије 100 година. — *Љубан* (1 к.) је из Тополе у Далмацији прије 50 година.

На *Сјвкосама* су ове породице:

Маслаћ је (1 к.) с Ћетољуба прије 80 година. — *Крешићи* (5 к.) с Дашнице прије 100 година. — *Јурковићи* (4 к.) с Брштанице а прије тога из Хутова. — *Жилићи* (2 к.) из Турковића прије 100 година. — *Иванковићи* (2 к.) из Сријетежа прије 80 година. — *Леко* (1 к.) је из Броћна пред 10 година.

У *Дубравици* имамо ове породице:

Решеше (6 кућа) су старинци из Церовог, дошли прије 200 год. — *Елезовић* (1 к) је из Г. Храсна прије 45 година. — Ове двије породице су Мусломани. — *Раич* (1 к.) је из Међуљуђа (Д. Храсно).

У *Кљенку* имамо ове породице:

Брстина (1 к.) је старосједилац, и звао се Стојановић, старина му је на Ћетољубу. Овде од 40 год. Слави Шћепањ-дан. Брстине су негда држале Ћетољуб, Церовицу, пола Брштанице, Козарицу и Бајовце. С њима су род Бекани у Тасовчићима. — *Медић* (1 к.) је катол. из Добрана у Далмацији.

У *Глушцима* живе кат. *Мерцани*, који су доселили прије 60 година из Дубрава. Има их 3 куће, а славе Никољ-дан.

У *Колојању* живе: *Мандрапе* (2 к.) врло стари има их у Старој Габели и у Клепцима. Славе Никољ-дан. — *Ђурковић* је из Драчева у Попову доселио на Ћетољуб као ћебеција прије 60 година, а на Колојањ прије 30 година. Слави Јовањ-дан. — *Булуни* (3 к.) су дошли из Добрана у Далмацији прије 20 год. — *Менали* су из (3 к.) Церовог прије 80 године. — *Хајдаровићи* 3 к.) су из Рићана, а дошао је први као момак у Церовца у селу Церовом (Храсно).

У *Брштаници* живе:

Јурковићи (12 кућа) су из Хутова али врло давно. Славе Никољ-дан. — *Хајвез* (1 к.) је са Зелениковца прије 60 година. — *Шутало* је с Дашнице прије 80 година.

У *Боруту* живе:

Маслаћи (15 кућа) врло стари, а старином из Рићана у Црној Гори.

У *Церову* живе:

Менали (12 к.) врло стари. Славе Никољ-дан. — *Хајдаровић* (3 к.) из Рићана прије 200 година. — *Бакић* (1 к.) је из Радежа код Клека прије 15 година.

Digitized by Google

У *Сријетежу* живе:

Иванковићи (6 к.) врло стари, славе Ђурђев-дан, а старином из Добрана у Далмацији.

Ивица

Ивица (на апсолутној висини од 660 до 700 мет.) се дијели на Доњу (сјеверну) и Горњу (јужну) Ивицу. Земљиште на коме су куће удубљено је и опкољено брдима и главицама. Воду пију из чатрња, којих има свега седам. На граници ивичког и кртињског удута жива је вода Слављан. Главна је земља селу одмах до кућа, а мањих комада имаде по испашама. Простори су за испаше велики и пружају се на све стране около села до границе билећског котара. Пашњаци су и сад неиздијељени, и сви се сељани једнако служе њим. Ограда има и постале су иза окупације. Сељака има и слободних и кметова.

Горња Ивица је од Доње далеко до 1 сахат, а растављају ораће земље и брдо Градина. У оба дијела су куће прилично раздалеко и дале су се у мање сродничке чопориће. Ови су чопори раздалеко 150—400 м. а куће су 30—80 метара. У селу има свега 44 куће.

Љети издижу само неколицина на *планину* у Виту Бару на Зелен Гори.

Прича се да је у Црквинама на Илијину Брду негда била црква. Југоисточни врх Илијина Брда зове се Градина. На стражници био је веле некад шанац. „Грчког гробља“ имаде на четири мјеста. Једно је у Главицама, друго у Јоковој Огради, треће у Трепетљикама, а четврто у гробљу Доње Ивице. Има и трагова од старих кућетина. Негда су овдје живјели: Ботури чијих потомака има у Вођенима и Мостару, Дурсуни су овдје изумрли. У Доњој Ивици спомињу се Мусломани Парацици, Ненковци и Миросавићи. Насеље је старо у обје Ивице. Данашње је становништво већином досељеничко, а само су *Вртикапе*, *Ђулабије* и *Калајџићи* (14 кућа) као једно браство врло су стари. Држи се да потичу од изумрлих у селу Ненковаца. С њима су род у Крушевици Лучићи. Славе Ђурђев-дан. — *Лугоње* (11 к.) су старином из Пиве у Црној Гори, и као да су се звали Мирославићи. Предак им је доселио још у 18 вијеку. Славе Ђурђев дан. — *Слијепчевићима* доводе старину од Гацка(?) одакле им је предак дошао прије 140 година. Славе Ђурђев-дан. — *Дангубићи* су из Дола у билеће. котору дошао прије 90 година. Славе Аранђелов-дан.

Digitized by Google

Крушевица

Између планине Илије на југу и Варине Цркве (Градине) на сјеверу на кршевиту мјесту и на висини од 550 метара. Између појединих кућа или чопора њихових има и многих увала по којима су главни комади за усјеве. Махала *Бјелошев До* западно је од села и смјештена је у дубокој вали уз истоимену орању земљу. У селу се пије кишница из чатрња којих има више. Имају и једну велику *Крушевичку Локву*. Крушевица је доста оскудна у радној земљи. И они комади што их имаде махом су мањи и далеко по испашама разбацани. У Крушевици преовлађује сточарство и испаше имаде врло много и они се пружају свуд около села. Осоје Илије планине, Бротњик, Градина, Кунак, Ханзовина, Ластва, Лисац и др. Испаша имаде и приватних ограда, али је много већи дио и данас заједница сеоска. Сељани су и данас већим дијелом чивчије; плаћају половину и трећину.

Крушевица се у главном дијели на Крушевицу и Бјелошев До који су раздалеко 3 км. У Бјелошевом Долу све су куће у чопору а томе је узрок породична диоба. У Крушевици се издвајају групе кућа које се називају: *Кунак* 8 к., *Риља* 3 к., *Бријег* 7 к., *Ђукова Љут* 6 к., *Гудељи* 7, *Доње Село* са 10 кућа. Ови су чопори на разним размацима између себе по 250 до 500 метара. Ни у овим чопорима нијесу куће свагда груписане. Куће у појединим групама размакнуте су 10, 50 и 150 и више метара. Сва јавта броји 63 куће од којих су у Бјелошеву Долу 11 кућа *Поповића*, а остале су у Крушевици.

Сеоска је планина Зелен Гора а катун Д. Котланица. На планину издижу њих петорица.

У селу имаде Градина, брдо сјеверно од села. Ту је била негда и црква подигнута и звала се Варина Црква. — Грчког гребља има у селу по два мјеста: *Кунку* и у *Шурковићима*. У Ластви се једно гробље зове *Сватовско Гребље*, јер су се по причању ту срели и побили сватови. Има и старих кућишта од ранијег становништва, од којих је само спомен очуван о Ристићу (Околишу), Бовану и Хамановићу, од којих су први одселили у Мостар, а послије у Трст. Мухамеданско је становништво у селу махом старо и непознатог поријекла, док су православни већином досељеници и то из 19-ог вијека. *Православни* су:

Digitized by Google

Поповићи (14 к.) су из Загоре у треб. котару, одакле им је предак дошао као кмет још рано у 18-ом вијеку. Славе Ђурђев-дан. — *Ћоровићи* (10 к.) су из Браног Дола у бих. котору, одакле им је предак доселио као кмет прије 180 год. Старина им је Рићанима од Угреновића. Има их у Љубињу, Мостару, Дубровнику. Славе Аћимов-дан. — *Макере* (2 к.) су из Жабице дошли прије 140 година. Славе Митров-дан. — *Сулавер* (1 к.) је из Жабице прије 80 година. Славе Ђурђев-дан. — *Косјерине* (5 к.) су из Жабице прије 90 година. Славе Никољ-дан. — *Кисе* (3 к.) су из Жабице прије 60 година. Славе Никољ-дан. — *Лучићи* (4 к.) су из Ивице од Вртикапа прије 80 година. Славе Ђурђев-дан. Муслимани (старинци су): *Шехидић* 1 кућа. *Крехић* 2 куће. *Ћуралићи* (Тасламани) 9 кућа, *Малкићи* 5 кућа, *Куртовићи* 3 куће, *Муцић* 1 кућа. *Омерђајић* 1 кућа је из Корјенића прије 45 година. *Коићи* (2 к.) цигани из Требиња прије 120 год.

Бурмази

Ово је село јако разбијеног типа и дијели се у више махала, од којих су: *Гола Брда* смјештена међу Гавном Гомилом и Козарицом. Сјеверно од Голих Брда леже Прокозићи (Кучинари). Под присојем је махала (Бурмази), *Удора* је с лијеве стране цесте, а *Обер* с десне стране цесте Столац-Храсно. *Пушишта* су на равну кршевиту месту. *Рићица* је уз један *До*. *Грдијевићи* су у добоку истоименом долу с лијеве стране цесте, а *Дреновац* је около цесте: *Доња Дукока* је крај Дубочког Поља и то од источне стране, а Горња Дубока под Присојем на граници стол. и љубиљ. котара, тако да је ова махала подијељена на оба котара по пола. Ове су макале на апс. висинама између 200 и 400 метара. Сељаци пију кишницу из многих чатрља. Бурмази су сточарско село и оскудни су у радној земљи. Поједине су се махале и засновале уз повеће комаде земље. Најзнатнији су простори: Бурмашко Поље, Дубочко Поље, Пушишки До, Рићица, Грдијевићи и Плужине код Голих Брда, Радин До, Криводо. Испаше заузимају велике просторе и пружају се свуда около побројаних махала, тако да је сеоски удут дуг од сјевера југу 2 сахата.

У цијелој јавти имаде 61 кућа од којих су на Голим Брдима 8 кућа Марића; у Прокозићима 4 куће Кучинара; у Рћићи 2 к. Кучинара; у Потприсоју: Папци 2 на Удори 7 кућа Папаца; Обер 5 кућа Вујиновића; Пушишта: Коњеводи 3, Папци 5 и Вујиновићи 4 куће; у Грдијевићима живе: Зекић 1, Мисић 1.

Digitized by Google

Марићи 3 и Геерине 2 куће; на Дреновцу Михић 1, Ружић и Циганин 1, у Д. Дубокој Папци 4 и Марић 1. Махале су на разним одстојањима од $^1/_2$ до 2 км. далеко.

Права је планина селу Трескавица а досељеници у селу из Г. Храсна дижу на Кладово Поље. Све село броји 17 планинштара.

Има „грчко гробље" у Бурмашком Пољу са 80 комада већих плоча и стећака са разним украсима. На једном стећку имаде и овакав натпис:

Асе лежи Ђурђень Пукшићь. Породица *Ђурјан* живјела је до пред окупацију у махали Пушиштима, а отолен предигла у Дубоку па онда у Турску. На једном крсту који је за 150 м. јужно стоји овакав натпис: *асе крсть милута (ра) радованић.* Ту се виде и неке омеђине за које се држи да је био *манастир.* Код Грдијевића има неко старо гробље и један повећи оборен крст са натписом: *асе леже Веселин ажа Церовина.* Код Д. Дубоке прича се да је била црква и једно се мјесто зове *Црквина.* Код сваке махале имаде турског гробља. „Грчког гробља" има још код Деминова крста на путу између Ријице и Проказића. Код Дубоке имаде једна Градина. У Дубокој Доњој има неко старо гробље које зову *Влашко Гробље.* На Оберу Вукосави живјели па се и гробље тако зове, а у Голим Брдима Меданово гробље. Од ранијих становника спомињу се у Пушиштима *Ђурјани* који су дигли у Турску. У Проказићима неко старо насеље зову *Тубинама.* У Ријици је прије живио *Геерина* и *Локић,* у Проказићима су стали Хестићи, које породице има у Глеђевцима и Банчићима. У Потприсоју се спомињу Кларићи, чијег потомства има и у Дубравама. На Оберу се спомињу *Вукосави* и њих има у Гор. Храсну. На Г. Брдима: *Перићи* који су врло давно дигли у Дубраве, Медани у Рујевом Долу и некакав Турчин Голобрђанин чије се чардачине налазе уз Крчевине. У Грдијевићима су живјели Докарићи и њих има у Дубравама. Још се прича и о Томићима којих има у Стоцу.

Једини је Дреновац у најновије вријеме насељен и ту су двије трговачке радње и један ковач. Становништво је састављено од три вјере: Кучинари (6 к.) су Михић и Ружић прав., Геерине 6, Зекић 1, Мисић Муслимани, а остали су католици. (Преко 45 кућа). Прича се, да је негда у Дубокој живио капетан, а по другима кнез Дерикобила који је био врло богат па имао три момка. Један од њих ловиô је само рибу и то морску рибу *геру* и од њега су *Геерине* у селу. Мисли се да је тај момак

Digitized by Google

био од љубушког котора. Други момак био је Томо од кога су Томићи Мусломани, који су у селу живјели, а сад их у Стоцу има. трећи је био *Зеко* и од њега су *Зекићи* у селу и у Стоцу. И они су Муслимани. Великом се старином одликују и *Кучинари* који своју старину доводе из Куча у Црној Гори а од братства Дрекаловића. Врло давно отуда им је предак додигао у Биоце село у невесињском котору, а из Биоце дошао у Рићицу у Бурмазима пред 250 година. Славе Ђурђев дан. — *Марићи* (13 к.) и *Папци* (19 к.) су из Веље Међе у Попову. Марићи су су се звали *Кораћи*, и они и Папци имају рода у В. Међи. За *Папце* се прича да им је још дубља старина у Црној Гори из Рићана, и да су отуд амо давно добјежала 3 брата на Мишљен, а с Мишљена један због крви у В. Међу. — *Вујиновићи* (9 к. су из Шуице код Дувна, па су стали у Дврсници, Турковићима Гојковићима, Вјетренику гдје их и данас имаде. — *Коњеводи* су из Хутова од тамошњих Коњевода, а овамо им је предак доселио иза куге прије 20 година. Скорашњи су досељеници *Мисић*, *Миниће* и *Ружић* и то сви од Стоца.

Глеђевци

Јавта се састоји из више села, која су заузела мање карсне утолеглице у карсној заравни на СИ од Г. Храсна. *Премилово Поље* у осоју Дренове Главице; *Мркаљи* су у Присоју Мањине Градине; *Пирићи* су сјеверније у мањем удубљењу: *Чумељаци* су у Присоју, а *Рисник* у осоју брда Рисника, *Дубока* је на вали између Стражнице и Градине, а *Рићица* је испод М. Стражнице и то једним дијелом са западне а половином испод присојне стране. Поједина су села на висинама између 550 и 600 метара. Вода је у свима селима сама кишница из чатрња и локава.

Земљиште јако скаршћено па је јавта врло оскудна с орањом земљом, која је разбацана по вртачама и доловима. Испаша има више, јер је готово цио удут под пашњаком.

Глеђевци имају тип насеља разбијена у мање разноврсно разбацане и удаљене групе кућа, у којима су куће различито збијене. Цијела јавта заузима простор чија дужина износи најмање шест километара, а ширина три до четири. У селу има свега 60 кућа, од којих су у Премиловцима 8, у Мркаљима 7, у Пирићима 2, у Чумељацима 6, у Риснику 10, у Дубокој 14, а у Рићици 10 кућа.

Digitized by Google

Име Глеђевци изводе од *Глеђа*, човјека који је овдје живио. За *Премилово Поље* прича се да је прозвато по имену некаква Премила који је ту живио. *Мркаљи* су прозвати по истоименој породици, која је ту негда живјела и уз кугу самрла. *Чумељаци* и *Пирићи* назвати су по исто именим породицама, од којих Пирића и сад има у *Стоцу*. *Рисник* се прозвао по брду Риснику. *Рибица* веле долази од рибе земље.

Имају *грчка гробља* на два мјеста и то: код Премилова Поља гдје их има око 50 комада; ту има и стари натпис који је нечитак. Друго је „грчко гробље" код Дубоке и то код Обрадојева Дола. Под Мркаљима се налазе три велика и врло стара крста и на једном од њих стоји овај кратак натпис: *асе лежи рашко*, на другом крсту још краће: *асе лежи*..... Градина има више и за њих није везано никакво предање. Мисли се да је негда и *црква* постојала у *Премилову Пољу*. Старих кућетина има у свима селима. Породице које су ту негда живјеле па самрле или се расељавале, јесу: Радановићи, чији су потомци у Дабру Радани, Мркаљи, Пирићи и Чумељаци. У Дубокој се спомиње некакав кнез Дерикобила, чије су омеђине на мјесту Оборине. Старинци су ове породице: *Премиловци* (3 к) потичу од Премила који је имао брата Радана и од кога су расељени Радановићи. Врло су стари и давно су се „истурчили". — *Маље* (1 к) *Тица* (1 к) и *Ћенани* (4 к) такође су старинци мухамедове вјере. Мање се је веле негда звао *Берманчић*. — *Башићи* су стари у Чумељацима, прије су звали *Вучјацима*, а у Чумељацима им се старо насеље и зове *Вучје Кућетине* и они су Мусломани. — За *Владавиће* се прича, да потичу од од владичина момка и да су и они врло стари. — *Штете* су како веле од породице Веледара која је негда живјела у Ћуковцима, махали село Поцрња, одакле су веома давно на мираз одселили у Дубоку. — *Бркља* је старином из Орашја у Попову, а додигао је давно на мираз. — *Сиахићи* су непознатог поријекла Мусломани. -- *Бојчић* је старјеник из Трнчине, прешао у Котезе па у Глеђевце прије 80 година. Мусломан. — *Фестићи* су веле старином из Смоковљана у Далмацији; отуда је њихов предак врло давно ускочио и „потурчио" се. Има их и на Банчићима и од ових су неки одселили на Кличковињу. — *Рудан* је старосједилац од православне породице Рудана, која живи на Банчићима и у Невесињу. Све су ово Мусломани. — Од православних су најстарији: *Дутине* из оближњег села Поцрња а из махале Дланац, гдје им је предак прешао прије

Digitized by Google

60 година. Славе Св. Саву. — *Бобаљ* је од Бобаља с Банчића, овдје купио читлук. Слави Ђурђев-дан. — *Ружићи* су Поплата у котару столачком. Они су више „травари". Поградили су куће али по сву годину не стоје у селу. Славе Јован-дан. — *Рудани* (4 к) су с Банчића. Славе Ђурђев-дан. — *Марићи* (8 к) су старином из В.Мође, а најприје су предигли у Бурмазе, гдје их има више кућа, па у Ријицу прије 60 година. Тако исто и *Бендери* су окле и Марићи и они су травари и скорашњи досељеници. Служе Светог Алимпију.

Елезовићи

При западној страни Орлова Кућа. Вода је кишница у чатрњама: (*Доњој* и *Горњој Чатрњи*), а по потреби пију и из локава *Виноградине* и *Трновца*. Земље и испаше су испод и около села. Осим тога становници обрађују земље и у Поповском Пољу. Испаша има доста и пружају се на све стране. Сви су пашњаци издијељени и ограђени још прије окупације.

У Елезовићима су све куће у чопору и без реда. Има свега *11 кућа*.

Елезовићи се зову по породици која је насеље засновала. За раније се име не зна јер је туда прије била пустиња.

Једини су остаци из старине около Елезовића стара и у сушицу прављена *кућишта*. Њих има у *Шајковини* гдје су негда живјели Шајковићи, а за *Бјелојево Кућиште* ништа се не прича. У близини школе једну стару омеђину зову *Закутином*. Кад је веле кнез Мирило, неки далеки прадјед већине данашњих доселио са синовима из сева Мириловића саградио је ову омеђину и ту се населио. Још неких старих кућетина има у Локвицама, али се о њима ништа не приповиједа. Осим тога и сами називи: Петрове Међе, Бјелојево Кућиште, Љељешев До, Шабанове Влаке и Вукасов Крс опомињу нас на раније становништво, о коме је свака традиција ишчезнула. О постанку Елезовића прича се како се неки потомак кнеза Мирила давно потурчио, па узео печену погачу и попео се повише данашњег села, па закотурао погачу рекавши да ће ондје гдје се погача устави саградити кућу и тако је веле ударен основ данашњим Елезовићима. — Пор ед *Елезовића* који је ту од назад 300 год једини је *Гушић* досељеник из осамнаестог вијека, а сви су други дошли у деветнаестом стољећу. *Гушић* је циганин из Црноглава у Д. Храсну и као и Елезовић мухамеданске је вјере.

Digitized by Google

— *Галешић* је Табаковић из Дубрава доселио прије 60 год. И он је Мухамеданац. — *Лучићи* су из села Воденог Дола од тамошњих Рагужа, дошао је прије 60 година. Они су Католици. — *Вујиновићи* су с Вјетреника такође у Горњем Храсну од онамошњих Вујиновића, а у Елезовиће су предигли иза окупације. Вјере су католичке. — *Буквић* је с Побрђа од онамошњих Буквића, а овдје је купио земљу прије 15 година. Вјере је православне.

Ластва

Југо-источно од Елезовића за 2 км. ваздушне линије, на превоју Коњском, а при југо-западној страни Крчумајакâ. Сељаци пију кишницу из пет чатрња које се зову: *Мала и Велика Чатрња*, *Локвица* и на *Коњском Чатрња*. Радне земље у селу имаде мало, има је и у Поповском Пољу и то неки су куповали, а други раде и туђу као приорци (присијачи). Испаша има прилично, и оне се пружају свуд около насеља, и оне су издијељене у приватна имања, гдје је свак свој дио оградио зидом. Подјела је извршена још прије окупације.

Осим двије куће које су се издвојиле до 200 м. све друге стоје у чопору и без реда. Има свега 9 кућа. Ту живе: *Билићи* 4 к., *Гргићи* 3 к., *Воденац* 1 к., *Гараљевић* 1 к.. Име Ластва народ доводи од природног положаја. јер превој Коњско имаде изглед *ластве*. На Коњском крај старог пута имају неколике грчке гробнице и међу њима један стећак са натписом[1]). У самом грчком гробљу у вријеме турско-млетачког рата био је некакав шанац, и данас му се нознаје траг и зову га *Метериз*. На Малој Градини источно више села прича се да има зида у сушицу. Кад је најприје почето насеље не може се сазнати, али кад је заједнички предак данашњег становништва (вјеројатно у 17. вијеку) однекле доселио, вели се да тада није било на овом мјесту никаква насеља. Али натпис на гробници спомиње Бранковиће, о којима сељаци не знају ништа.

Водени До

Југо-западно од Ластве за 1 км., при сјевериcточној страни Надри Бедре. Вода је у чатрњи и у бунару пишталина, а не кишница. Земље имаде мало, али већином обрађују земљу у Поповском Пољу, гдје су куповали иза окупације а неки при-

[1]) Гласник земаљског музеја у Б. и Х. за 1891 год. стр. 93.

Digitized by Google

државају и туђу земљу. Испаша има свуда око села. Већинои су голе и кршевите. Испаше су издијељене у приватне дијелове па заједничке паше нема.

Куће су у чопору, чему је узрок породична диоба. У Воденом Долу имаде свега 7 *кућа* и ту живе *Воденци* — *Рагужи*. Кажу да је и ово насеље названо по орањој земљи званој *Водени До*, а ово је опет име дошло отуд, што у долу свагда имаде *воде* која *пишти* али не отиче.

Ниже Павчеве Градине јужно од Воденог Дола има *старих кућетина* и неко *старо гробље*. Ко је ту живио и кад је то насеље опустјело не прича се. Данашње насеље засновано је крајем 17. вијека од предака данашњих *Рагужа*, који су досељени однекле из Далмације.

Батковићи и Кашићи

Оба су насеља на јужној страни од Воденог Дола за 1½ км. ваздушне линије. Батковићи су под присојем Павчеве Градине, а Кашићи су такође у присоју Јанчеве Главице. Воду пију из четири чатрње од којих су у Батковићима три а у Кашићима једна. Насеља су оскудна у орањој земљи, сваки сељак ради земљу и у Поповском Пољу гдје су куповали на окупацији. Испаше се пружају свуд около насеља, а најбоље у јужну страну. Сви су пашњаци издијељени на породице, и сваки је дио зидом ограђен. У Батковићима има 3 куће, а Кашићима је само 1 кућа.

На мјесту званом *Чајтеши* на ивици поља било је неко *старо* насеље, али се о њему ништа не прича. У Кашићима има трагова од ранијег насеља а има и једна стара чатрња. На Павчевој Градини има остатака од широке дуварине.

О најранијем почетку ових села не зна се ништа. Прича се да су Водени До, Батковићи и Кашићи негда припадали Гаштановој породици, која као да је живјела у Орашју. Због тога неки ова три ова насеља зову *Гаштановина*. Иза тога у деветнаестом стољећу у Кашићима су се измијениле ове породице: Прце, Павац, Бендер, Вујиновић, па опет Павац, па Буквић и најзад иза окупације Кашиће је купио *Вулетић* с Пећине код Требиње из Попова и ту се населио. — *Павци* су из Веље Међе у Попову одакле им је предак досељио на Батковиће као чивчија назад 140 годнна, — *Пијевић* је из Турковића у Попову дошао прије 40 година.

Digitized by Google

Побрђе

Сјеверо-западно од Кашића и Батковића за 2 км. а по западном гребену Надрибедре. Пије се кишница из више чатрња. Још на више мјеста око села има пишталина. Имају и двије локве, *Мала и Велика Локва*. Побрђе је оскудно с орећом земљом. Већином су земље сјеверно за 1—2 км. Осим тога сваки сељак ради земљу и у Поповском Пољу, гдје су куповали иза окупације. Испаша имадовољно и оне се пружају на све стране. Данас су пашњаци већим дијелом огољели и јако су кршевити. Испаше су све издијељене и сви су дијелови ограђени.

Село је збијеног типа. Све куће стоје у чопору, а повиле су се около Дола у полукругу. На Поурђу имаде 21 кућа.

Особито се остацима из старине одликује *Подградиње* на сјеверној страни Побрђа. Код цркве има доста „грчких" поклопница са повише великих стећака. На повећем кросту има натпис: † „*Асе лежи Вук синъ кнезъ Обрада сестром Јеломь и покаменова га мати Ана. Клетъ и проклетъ тко ће крети у ме*". *Градина* има на Буквића, Кнежића и Малој Градини. Око њих се наилази на остатке разбијеног земљаног посуђа, лончине. Старих кућишта имаде на више мјеста: у *Крчку* гдје су по причању живјели *Крчићи*; у *Груику*, *Лопашину Долу*, *Оборишту*, *Студенцу*, *Враћкуши*, *Трновцу* и на *Развали* у *Чаиру*. У овим задњим кућетинама живио је некакав *Петрића*, који је био врло богат, па му синови убили Турчина и ради те крви побјегли пут Косова.

У самом Побрђу види се развађена *кула* Милинка Кнежића, који је прије 200 и више година био врло богат човјек и муселим код Турака. Он је веле држао ђумрук на Хутову, а имао је у Поповском Пољу 500 рала своје земље. Кнежић је давно дигао у Сливно код Опузена у Далмацији, а имаде их и у Мостару.

Побрђе су засновали на мјесту старијег насеља данашњи *Буквићи* прије 300, ако не и више година. И Буквићи су потомци кнеза Мирила из Мириловића. — И *Перотићи* (Станковићи) у селу стари су близу 180 год. Они су из Чваљине у Попову. — *Ђоге* су од оних из Рујевог Дола, а *Вукосави* су овдје предигли с Гаја прије 50 година.

Digitized by Google

Варош Љубиње

Биљешке о поријеклу становништва.

Православне породице:

Богдановићи, *Стајчићи* и *Ђурићи* су једно племе, поријеклом су с Крње Јеле на Грахову. У Љубиње су дошли Богдановићи с Банчића давно, а други иза окупације, с Банчића и с Капавице. Има их 12 кућа. — О *Мићићима* се само зна да су дошли с Турцима, има 450 година". Славе Ђурђев-дан. — *Турањани* су с Турани, а поријеклом су од Јокановића у Требијовима, одакле су дошли има 250 година. Има их 7 кућа. Славе Шћепањ-дан. — *Ликићи* су прије 200 година доселили из Жуља Луг). Има их 4 куће. Славе Ђурђев-дан. — *Шалварице* су непозната поријекла. Има их 1 кућа. Славе Ђурђев-дан. — *Башице* су прије 85 година из Будима Дола (?). Има их 3 куће. Славе Стевана Дечанског. — *Кулаш* је из Орашја у Попову. Овдје једна кућа. Слави Јован-дан. — *Грубјеше* су из Грмјана и из Дврснице. Има их 2 куће. Славе Аранђелов-дан. — *Митриновићи* су прије 80 година из Рапти. Славе Јован-дан. — *Прело* је прије 30 година из Тасовчића. Има их 2 куће. Слави Ђурђев-дан. — *Шаравало* је из Шуме прије 80 година. Има их 2 куће. Слави Ђурђев-дан. — *Чучага* је из Жрвња доселио у Столац. а одатле прије 20 година. Овдје 1 кућа. Слави Ђурђев-дан. — *Костићи* су из Загоре. Има их 2 куће. Славе Ђурђев-дан. — *Тохољ* је с Богдашића прије 130 година. Слави Ђурђев-дан. — *Ђурић* је из Жабице прије 80 година. Слави Јован-дан. — *Батиник* је из Стоца има 25 година. Овдје их 1 кућа. Слави Лазарев-дан. — *Милаковић* је из Јасенице (Бобави прије 90 година. Слави Ђурђев-дан. — *Ђорђевићи* и *Ђоровићи* су иста породица. Први су из Ускопља прије 80 год., а други из Крушевице прије 80 година. Обоји су с Браног Дола, а старином из Никшића. О њима види „Насеља" II. (с. 814). Славе Аћимов-дан. — *Врећа* је старином из Шуме, овдје доселио из Стоца. Овдје 1 кућа. Славе Никољ-дан. — *Пупићи* су с Ранковца прије 110 година. Има их 3 куће. Славе Јован-дан. — *Бијелићи* су из Граца од Љубиња прије 80 година. Има их 2 куће. Славе Ђурђев-дан. — *Милићевићи* су с Боденика прије 20 година. Има их 1 кућа. Славе Никољ-дан. — *Новокмети* су из Дубочице прије 30 година. Има их 2 куће. Славе Јован-дан. — *Томановић* је „неђе из Црне Горе" прије 25 година. Има их 1 кућа. Славе Никољ-дан. — *Хамовић* је из Стоца прије 6

Digitized by Google

година. Има их 1 кућа. Слави Никољ-дан. — *Ратковић* је из Невесиња прије 26 година. Слави Ђурђев-дан. — *Шаренац* је с Влаховића прије 10 година. Слави Лазареву Суботу. — *Биберџић* је из Дабра, а доселио је из Стоца прије 6 година. Слави Ђурђев-дан. — *Миљевић* је из Стоца. Слави Ђурђев-дан. — *Брњача* је с Капавице. Слави Ђурђев-дан. — *Гњатић* је из Дриењана. Слави Ђурђев-дан. — *Перић* је из Дубјана прије 90 година. Слави Малу Госпојину — *Ножица* је из Галичића. Слави Аранђелов-дан. — *Дангубић* је из Дола прије 35 година. Слави Аранђелов-дан. Свих ових породица има само по 1 кућа. — *Чолићи* су с Влаховића прије 20 година. Слави Јован-дан.

Муслиманске породице:

Балтићи или Матарацићи (5 кућа), *Сердаревићи* (11 кућа), *Халилићи* (2 куће), *Берберовићи* (2 куће), *Тртак* (2 куће), *Мјехић* (?) (1 кућа), *Хромић* (1 кућа), *Паићи*, *Грозданићи*, *Тепарићи*, *Ћеивановићи*, *Филде*, *Бајрамовићи*, *Михановићи* (?), *Коркман*, *Думан* (?), *Хајдаровићи*, *Мрган*, *Шорановићи*. Овим породицама испитивач († О. Козић) није забиљежио порекла. Слиједећим породицама споменуто је поријекло на овај начин: *Љубовић* (1 к.) из Невесиња, *Глухићи* (4 к.) из Драчева, *Диздарићи* (2 к.) из Орашја, *Крилићи* (2 к.) из Орашја, *Гребе* (12 к.) су Зуцали с Гребаца, *Бубаћи* (5 к.) су Бумбе из Драчева, *Хунтић* из Босне, *Буреци* су старинци, *Малохоџићи* су из Гребља а старином су из Херцег-Новог, *Плочићи* су из Жабице, *Бурина* је из Равног од Бурића, *Жутигре* су из Равног, *Синановић* је из Жабице, *Мулаћи* из Могорана, *Биједић* из Корјенића. *Пенава* с Банчића, *Бојичићи* из Трнчине, *Премиловци* из Премили, *Бркље* из Орашја, старинци су: *Берманчићи*, *Тице*, *Владовићи*, *Ћенани*, *Спахићи*, *Рудани*, *Вук*, *Феић*, *Лого*, *Раонић*; *Владовићи* старином од владичина момка, *Фестићи* из Смоковљана, *Мацар* из Дријењана, старином из Смоковљана, *Кабил* из Требиња. Слиједеће породице су само набројане без икаква другог додатка: *Варупи*, *Чокљати*, *Самоцјан*, *Ћосић*. Чини се да међу овим породицама има и католичких, а то испитивач није споменуо.

Горње Храсно

Горњим Храсном зове се карсно улегнуће с висином од 300 до 400 м., које је у правцу ЗЗС — ИИЈ до 10 км. дуго, а око 3 до 4 км. широко. Све особине чине га типичним карсним

Digitized by Google

улегнућем са голим, безводним и кршевитим ивицама, и са дном испуњеним танким слојем живице. Села су махом по ивицама гдје образују мале групе кућа. На сјеверној ивици су: Рујеви До (14 кућа), Гај (13 кућа), Радишевина (4 куће), Под Кулом (16 кућа); на јужној су ивици: Влака (7 кућа), Граховишта (2 куће). У цијелом Горњем Храсну нема живих врела, па чељад пију воду из чатрља, а стока из локава.

У *Рујеву Долу* има мало зиратне земље, зато држе у Попову Пољу земље као приорачи. Испаше су издијељене на илаке које су обзидане. У селу имају три главне породице, па се по њима зову и сеоске махале: Медановина (3 куће), Ђоговина (7 кућа) и Ћуковина (3 куће), а још уз то има и Ћућагâ 1 кућа. Од старина има „грчких" гробница, затим и кућиштина од непознатих становника и трагова кућа породице Милосавчића који живи под именом Новокмети у Дубочици, код Љубиња. Све три породице *Медани*, *Ћукови* и *Ђоге* су прије 300 година из Мириловића од породице Капора. Славе Јовањ-дан. За Ћућаге извјештач није навео одакле су.

У *Гају* имају доста зиратне земље, и то око кућа и у Попову Пољу купљене. Пашњаци су издијељени. Село се дијели на три дијела: Мушину (4 куће), Шарићевину (1 кућа), Гај (9 кућа). У селу су живјели некад Мусломани Шарићи, који су одселили у Столац, затим Прце, Мачинко, Елезовић, Оборине, а од којих су неке изумрле, а неке се одселиле у оближња села. Старина има: гомила, и „грчких" гробница. *Жарковићи*, *Комади*, *Ђоге* и *Медани* су исто братство. *Ђоге* су доселили прије 300 година из Мириловића, а *Жарковићи* су прешли прије 80 година с Влаке. И у *Радишевини* је земља око кућа и куповна у пољу. Испаше су издијељене. Има двије породице са 6 кућа. У селу је живио Мусломан Радишевић, сада у Стоцу и ага овом селу. У селу су живјели још Прце и Ђуришићи, који сад живе у Бјелојевићима, и Марић, који је сад у Бурмазима. Мусломани *Сефе* (2 куће) су доселили још у 18. вијеку из Чавша у Попову. — *Буквићи* (4 куће) су прије 25 година доселили од оних с Побрђа.

II *Под Кулом* има кметовске земље у селу и у Попову купљене, коју држе приорачи испод Куле. Испаше су све издијељене. Село се дијели на: Бању (5 кућа) и Под Кулу (11 кућа). По чему се дио села прозвао Бањом, није познато. Мисли се да је старо насеље било у Селишницама, па да се преселило због комараца и грознице. У селу су, прије 200 година

Digitized by Google

живјели Михићи, којих данас има у Чавшу, Бјелојевићима, Мишљену и Банчићима. Њихов су род и Муслимани Пашићи, који су градили сеоску кулу и живе у Мостару, Вукосави су преселили у Гај и Побрђе, затим Радишевићи и Крпићи. Становништво је, већим дијелом, доселило у 18. вијеку. — *Рагужи*, *Рогоњићи* и *Билићи* су једно братство; потичу од оних с Ластве и Воденог Дола у Г. Храсну. — *Павци* су из Батковића од тамошњих Паваца. — *Ловре* је од Маслаћа из Доњег Храсна, доселио прије 15 година.

И на *Влаци* је радна земља у Попову и око кућа. Село има 7 кућа, које су збијено у једну групу. Испаша је издијељена, а шума уништена. Око Влаке нема много старина, изузев омеђине на Великој Градини. Прича се да се један Жарковић заједно са Брстином, Мандрапом и Маслаћем одликовао у Габели у боју с Јанковић Стојаном, кад је овај ударао на Мостар, и он је награђен од турских власти са 5 харача земље. На тај се начин он населио у Влаци. Поријеклом је од Капора из Мириловића.

У *Граховиштима* радна је земља сва код кућа. У испашама је шума јако сасјечена те сељаци трпе велику оскудицу у дрвима. Овдје живи породица Буквићи са двије куће. Причају у селу је живио некакав „бан“ од кога је остало мјесто Бановине. У Мехмедовини живио је Мехмед Радишевић. По селу има безброј омеђина од некаквих старих кућа. У Граховиштима је Зборна Гомила на којој се састајале цијело Г. Храсно на вијећање. Овдје су негда живјели Елезовићи, Ђуришићи и Гараљевићи. Још у 19. вијеку у селу су биле само стаје Буквића с Подбрђа. Прије 40 година претворено је у стално село.

Села љубушког котара

Поље западно од Љубушкога зове се Бериш, и то онај дио између Љубушког и Вељака с једне стране и Граба и Пробоја с друге стране. На сјеверној ивици пољској су села Радишићи, Пробој и Витина. На рту, који раставља Бериш од Разлога су села Оровље, Граб и Вашаровићи. На вишеме јужном дијелу је Хумац а на сјеверо-западном Вељаци. Села, што су уз сјеверну ивицу имају своје дијелове по 2—3 километра далеко у заравни између Бериша и Мостарскога Блата. Осим ових села испитана су и села општине Клобука, која лежи на карсној заравни западно од поља. Сељаци пију воду с Млада. Сви су католици осим неколико Муслимана. Ови католици немају слава-

Digitized by Google

улегнућем са голим, безводним и кршевитим ивицама, и са дном испуњеним танким слојем живице. Села су махом по ивицама гдје образују мале групе кућа. На сјеверној ивици су: Рујеви До (14 кућа), Гај (13 кућа), Радишевина (4 куће), Под Кулом (16 кућа); на јужној су ивици: Влака (7 кућа), Граховишта (2 куће). У цијелом Горњем Храсну нема живих врела, па чељад пију воду из чатрња, а стока из локава.

У *Рујеву Долу* има мало зиратне земље, зато држе у Попову Пољу земље као приорачи. Испаше су издијељене на илаке које су обзидане. У селу имају три главне породице, па се по њима зову и сеоске махале: Медановина (3 куће), Ђоговина (7 кућа) и Ћуковина (3 куће), а још уз то има и Ћућагâ 1 кућа. Од старина има „грчких" гробница, затим и кућиштина од непознатих становника и трагова кућа породице Милосавчића који живи под именом Новокмети у Дубочици, код Љубиња. Све три породице *Медани*, *Ћукови* и *Ђоге* су прије 300 година из Мириловића од породице Капора. Славе Јовањ-дан. За Ћућаге извјештач није навео одакле су.

У *Гају* имају доста зиратне земље, и то око кућа и у Попову Пољу купљене. Пашњаци су издијељени. Село се дијели на три дијела: Мушину (4 куће), Шарићевину (1 кућа), Гај (9 кућа). У селу су живјели некад Мусломани Шарићи, који су одселили у Столац, затим Прце, Мачинко, Елезовић, Оборине, а од којих су неке изумрле, а неке се одселиле у оближња села. Старина има: гомила, и „грчких" гробница. *Жарковићи*, *Комади*, *Ђоге* и *Медани* су исто братство. *Ђоге* су доселили прије 300 година из Мириловића, а *Жарковићи* су прешли прије 80 година с Влаке. И у *Радишевини* је земља око кућа и куповна у пољу. Испаше су издијељене. Има двије породице са 6 кућа. У селу је живио Мусломан Радишевић, сада у Стопу и ага овом селу. У селу су живјели још Прце и Ђуришићи, који сад живе у Бјелојевићима, и Марић, који је сад у Бурмазима. Мусломани *Сефе* (2 куће) су доселили још у 18. вијеку из Чавша у Попову. — *Букевићи* (4 куће) су прије 25 година доселили од оних с Побрђа.

II *Под Кулом* има кметовске земље у селу и у Попову купљене, коју држе приорачи испод Куле. Испаше су све издијељене. Село се дијели на: Бању (5 кућа) и Под Кулу (11 кућа). По чему се дио села прозвао Бањом, није познато. Мисли се да је старо насеље било у Селишницама, па да се преселило због комараца и грознице. У селу су, прије 200 година

Digitized by Google

живјели Михићи, којих данас има у Чавшу, Бјелојевићима, Мишљену и Бавчићима. Њихов су род и Муслимани Пашићи, који су градили сеоску кулу и живе у Мостару. Вукосави су преселили у Гај и Побрђе, затим Радишевићи и Кринићи. Становништво је, већим дијелом, доселило у 18. вијеку. — *Ратуљи*, *Рогоњићи* и *Билићи* су једно братство; потичу од оних с Ластве и Воленог Дола у Г. Храсну. — *Пасци* су из Батковића од тамошњих Паваца. — *Лоере* је од Маслаћа из Доњег Храсна, доселио прије 15 година.

И на *Влаци* је радна земља у Попову и око кућа. Село има 7 кућа, које су збијене у једну групу. Испаша је издијељена, а шума уништена. Око Влаке нема много старина, изузев омеђине на Великој Градини. Прича се да се један Жарковић заједно са Брстином, Мандрапом и Маслаћем одликовао у Габели у боју с Јанковић Стојаном, кад је овај ударао на Мостар, и он је награђен од турских власти са 5 харача земље. На тај се начин он насеље у Влаци. Поријеклом је од Капора из Мириловића.

У *Граховиштима* радна је земља сва код кућа. У испашама је шума јако сасјечена те сељаци трпе велику оскудицу у дрвима. Овдје живи породица Буквићи са двије куће. Причају у селу је живио некакав „бан" од кога је остало мјесто Бановине. У Мехмедовини живио је Мехмед Радишевић. По селу има безброј омеђина од некаквих старих кућа. У Граховиштима је Зборна Гомила на којој се састајале цијело Г. Храсно на вијећање. Овдје су негда живјели Елезовићи, Ђуришићи и Гарабевићи. Још у 19. вијеку у селу су биле само стаје Буквића с Подбрђа. Прије 40 година претворено је у стално село.

Села љубушког котара

Поље западно од Љубушкога зове се Бериш, и то онај дио између Љубушког и Вељака с једне стране и Граба и Пробоја с друге стране. На сјеверној ивици пољској су села Радишићи, Пробој и Витина. На рту, који раставља Бериш од Разлога су села Оровље, Граб и Вашаровићи. На вишеме јужном дијелу је Хумац а на сјеверо-западном Вељаци. Села, што су уз сјеверну ивицу имају своје дијелове по 2—3 километра далеко у заравни између Бериша и Мостарскога Блата. Осим ових села испитана су и села општине Клобука, која лежи на карсној заравни западно од поља. Сељаци пију воду с Млада. Сви су католици осим неколико Муслимана. Ови католици немају слава-

Digitized by Google

Пробој

Земља је већином агинска, а имају и нешто своје, што су искрчили у мери. Аге су већином Муслимани из Витине, Љубушког и Травника. Плаћају четвртину и измет. На планину гоне на Вран и на Чврсницу.

Причају да су преци данашњих породица запампатили кад су Оток и Пробој сачињавали једно село и плаћали само 18 гроша пореза. Ипак је ишао главар Тадија Бандур у Травник да се тужи на велик порез. Најстарија породица је *Галијат*. Они су старјеници, за свој род даље не знају, има их двије куће. — *Вучићи* су дошли прије 200 година из Блатнице, мост. кот. Има их још у Церњу, Блатници и Виду. Овдје их три куће. — *Бандури* мисле да су из Стона, јер и тамо има истог презимена. Знају да живе у селу још од прије него су протјерани Турци из Далмације. Има их на Ардомиљу и Главатичеву. Овдје их седам кућа. — *Чувалов* прадјед доселио је из Клобука од Рашића. Има их 15 кућа. — *Толића* прадјед Мате доселио је из Тијаљине прије 140 година. Има их у Грудама, Вргорцу, Тијаљини и Мостару. Има их 3 куће. — *Гавран* је из Растоваче у Посушју доселио ради сиромаштва прије 130 година. Има их у Бекији у много села, у Витини и овдје 5 кућа. — *Нуића* отац је ради сиромаштва дошао из Дриноваца. Има их у Дриновцима, Љубушком, и овдје 4 куће. — *Зовко* је дошао из Хамзића у Оток, а одатле му отац на читлук. Има их пет кућа. — *Грчићи* су дошли прије 80 година из Рашљана за Љубушким. Има их у Рашљанима, Требижату, Вељацима, Клобуку, и овдје 4 куће. — *Злопаш* је из Бова у Радишиће а одатле му отац дошао на женинство прије 40 година. Има их у Бову, Радишићима и овдје двије куће. — *Тица*, његов дјед доселио ie с Лединца прије 70—80 година ради сиромаштва. Има их једна кућа. — *Цицо*, његов је дјед дошао прије 80 година ради сиромаштва. Има их много у Добрковићима и овдје једна кућа. — *Алиловића* отац је прије 70—80 година дошао из Радишића. Има их двије куће. — Вукшић је овдје самро и на његово је дошао *Шимовић* с Умца прије 30 година. Има их једна кућа. Један је *Борас* дошао прије 60 година из Витине, а други прије 23 из Грабовника. Има их 6 кућа. — *Ереш* је дошао прије 30 година из Радишића на женинство, а старином је из Расна у мост. котару. Има их 2 куће. — *Гризељ* је дошао на женинство с Умца прије 35 година. Има их и 1 кућа. — *Букова* је порријеклом из

Digitized by Google

Тијаљине, а овдје га довјела мајка прије 25 година из Радишића. — И *Равлића* је довела жена прије 33 године из Пољица код Вргорца. Има их у Дриновцима, Радишићима, у Далмацији и овдје 1 кућа. — *Фазлиновићи* (Мусл.) су прије 100 година преселили из Љубушког на земљу. Има их у Љубушком, и овдје 3 куће. — *Кључићи* (Мусл.) су старином из Кључа у Босни, овдје прешли из Љубушког прије 30 година. — *Диздаревићи* су прешли из Витине прије 80 година на земљу. Има их у Љубушком, Витини и овдје 1 кућа. — *Петрину* је довела жена из Хамзића прије 15 година. Има их 1 кућа. — *Бебек* је прије 60 година преселио из Љубушког на земљу. Има их 1 кућа.

Радишићи

Преко трећине земље је откупљено; неколицина су имали своју земљу и прије окупације. Агама плаћају четвртину, а измет у новцу. Купују од власти меру.

Село се дијели на три махале: Доњи Радишићи (30 кућа). За Брдом (27 кућа). Ерешева Мала (39 кућа) и Вујевића Мала (29 кућа). Куће при пољу разређене у низ, а у кршу разбијене.

У планину гоне на Вран, Чврсницу и њихову околину. Село се некад звало Стијевно, па се по некакву Ради, који је овдје живио, прозвало Радишићима.

Не зна се како је село постало. Негда су у њему живјели. Муслимани Мерцо и Жеро, који су самрли и кат. Бубало који је одселио у Ардомиље. Зна се да некад (на много прије асталука) у селу није било више од три куће. Најстарији су *Ртићи*. Давно су дошли из Вргорца. Има их у Грабу и у овом селу 3 куће. — *Колобаре* су доселили одмах иза Ртића, али се не зна окле. Има их у Витаљини, и овдје 2 куће. — Дјед *Ерешев* доселио је од Широког Брига. Има их у Студенцима, Црљеном Грму, и овдје 20 кућа. — *Марића* отац доселио је из Бекије, с Посушја. Има их 5 кућа. — *Бунозе*, њихов дјед дошао је из Тијаљине, да крчи у ово село. Има их 8 кућа. — *Дропуљића* дјед доселио је из села Дусине у Далмацији, побјегао од војске. Има их у Дусини, Прологу, Сињу и овдје 7 кућа. — *Томићи* су с Погане Влаке у Бекији. Има их 6 кућа. — *Марушића* дјед је из Мокрога код Широког Брига, гдје их још има. Дошао је, „на ширину". — *Доганџића* отац дошао је из Броћда „на ширину". Има их у Броћну, Дретељу, Студенцима, и овдје 5 кућа. — *Шарци* су прије 100 година из Броћна, гдје их и сад има. Овдје

Digitized by Google

их 6 кућа. — *Бараћев* дјед је из Далмације, иза Вргорца. Има их у Отоку и овдје 2 куће. — *Милићевићи* су старином из Броћна. Дјед једних дошао је из Посушја, а других из Броћна. Има их 8 кућа. — *Алиловића* отац дошао је однекле из Далмације, и то прије „него је Вранцуо тесту градио". Има их 6 кућа. — *Медића* дјед је дошао из Черигаја; код Мостарског Блата. Има их у Черигају, и овдје 8 кућа. — *Сиајић* је из Груда у Бекији, прије 60 година. И сад их тамо има, а овдје 2 куће. — *Приморчев* дјед дошао је из Тијаљине. Има их у Витаљини. Бијачи, Габели, и овдје 8 кућа. — *Лубурићи* су из Броћна. Овдје им је дошао прадјед. Има их у Ограђенику, Броћну, Студенцима, Витаљини, и овдје 5 кућа. — *Ерцег* је испод Пролога, дошао му дјед, од глади. Има их на Хумцу, Прологу, и овдје 2 куће. — *Мађар* је као војник давно побјегао из Мађарске. Има их 1 кућа, — *Вујевић* је од Вргорца. Има их још у Ораху, овдје 1 кућа. — *Солини* су из Солина, у Далмацији. Дошао им дјед; око Љубушког их нема више. Овдје их 3 куће. — *Лаврића* је дјед из Козице; овдје су дошли из Бекије. Има их у Бекији Пољицима код Имотскога, у Јабланици, и овдје 6 кућа. — *Коромани* су старином Шимићи из Ружића у Бекији, одакле им је дошао дјед. Има их 2 куће. — *Носића* старина од Пролога; отац им се прије 100 год. преселио у Граб, а одатле овдје. Има их у Грабу, Вашаровићима, и овдје 4 куће — *Кнезовића* дјед доселио је као турски момак од Мокрог. Има их у Љубушком, Далмацији, и овдје 1 кућа. — Отац *Башића* је из Броћанца у Посушју. Има их „потурчених". Има их 4 куће. — *Рогиће* је довела баба из Дриноваца у Бекији. Има их Љубушком и овдје 1 кућа. — *Шуника* дјед је дошао од француског зулума из Бриста код Језера. Има их 5 кућа. — *Бокшић* је убио стрица па је побјегао из Завојани. Има их 2 куће. — *Шкегров* је дјед доселио иза Вргорца. Има их у Љубушком, и овдје 2 куће. — *Маркића* је отац доселио из Вира у Бекији у момаштво. Има их у Виру, и овдје 4 куће. — *Чолак* је с Лединца, у Бекији, има их у Грљевићима, Липну, Ракитну, и овдје 3 куће. — *Шкробов* дјед је из Дужица, из Бекије. Има их у Грљевићима, и овдје 3 куће. — *Радића* дјед је из Дриноваца, у Бекији, гдје их има још. Овдје их 2 куће. — *Шумељев* дјед доселио је однекле из Бекије у момаштво. Има их 2 куће. — *Андачићев* отац је доселио из Хамзића. Има их 1 кућа. — *Бораси* су старином из Мађарске, овамо им је прешао дјед „на ширану" из Витиће. Има их 3 куће. — *Грепов* дјед је из Припратнице. Има их још

Digitized by Google

у Далмацији, и овдје 3 куће. — *Мелића* дјед дошао је Турцима. у момаштво из Тиаљине. Има их у Бекији, и овдје 2 куће. — *Скоке* су од Расна код М. Блата, доселио им дјед ради сиромаштва. Има их у Расну, Грабу, и овдје 5 кућа. — *Крејић* има имање и овдје и у Љубушком, па живи на оба мјеста. Има их 2 куће. — *Прасац* је од сиромаштва доселио (отац му) из Црвеног Грма. Има их 1 кућа. — *Антић* (Милетић) је из Липна (мост. котар), дошао му отац. Има их 1 кућа. — *Зовак* је „папузан" т. ј. „увинча се" за једну овдје, доселио је из Витине прије 40 година. Овдје их 2 куће. — И *Маринчић* је „папузан" с Чатлука у Броћну, дошао је има 40 година. Има их 1 кућа. — *Вучић* је из Броћна прије 50 година, стајао је и у Пробоју. Има их у Виду, Прологу, и овдје 1 кућа. — *Бркић* је прије 90 година дошао из Лединца у најам. Има их 2 куће. — *Перван* је „отуда од Броћна". Има их 2 куће. Цијело село су католици.

Оток

На јако уздужену, кршевиту и спљоштену хумцу, у Беришу. Радна земља је свуда по пољу око села. Село јако разбијена типа. Земља рађа тако добро па стоке не држе никако изузев по једну краву и пернате живине. Испаша ни шума нема село никако.

Село је некада имало стаје у Грабовнику. Кад се исуши Бериш, сељаци почеше крчити, и бегови их силом укметише. Они који су били са стајама у Грабовнику бише насељени тамо, а на њихова мјеста у Оток доведоше друге породице. Сељаци износе ваздан смицалица како су их бези Капетановићи укметили и како су им хак повисили. Најстарије породице су: *Павловићи* (6 кућа) и *Зовке* (7 кућа). Првима се прадјед доселио „на ширину" из Вељака, а Зовке је преселио ага из Драгићине, у Бекији, прије 150 година. *Кардумов* (2 куће) прадјед дошао је из Црног Вира у Далмацији, „на ширину". Има их у Грабовнику и Завојанима. — *Борасов* отац прешао је из Витине, прије 30 година, од једног аге другом. Има их 4 куће. — *Петрушићев* (4 куће) прадјед прешао је из Црнча у Пробој, а одатле у Оток. Старо им презиме Беље. Има их у Грабу, Витини и Црљеном Грму. *Вукоја* (1 кућа) дошао из Љуботића у мост котару „Отац му се увинча за Павлушу". — *Вукшића* има 17 кућа; њихов прадјед прешао је из Кокорића у Далмацији да крчи. Има их још у Грабовнику, Лисицам, Студенцим и Кокорићим. — *Бараћи* (5 кућа) су се „прочедили" из Кашча, одакле им је дјед дошао

Digitized by Google

„на ширину". Има их још у Кашчу, Радишићима, Студенцима, и Черигају. — *Пилатићи* (Антуновићи) (5 кућа) доселили су заједно с оним у Клобуку из Козице у Далмацији. — *Алиловићев* (1 кућа) „дедо" доселио је из Ружића на ширину. Има их у Ружићима, Црљеном Грму, Студенцима, Радишићима и Витини. — *Бебек* (1 кућа) је из Вељака, доселио му дјед. — *Павичић* (1 кућа) с Лисица (љубуш. кот.) „увинча се за Брбурушу". Има их у Лисицам и Црљеном Грму. *Гранчић* (1 кућа) из Пољица код Иматског „увинча се" за Брбурушу. — *Милићевићев* (1 кућа) „ћаћа" дошао је из Студенаца на ширину. — *Томић* (1 кућа) је доселио прије 40 година из Радишића. Има их у Радишићима и на Поганој Влаци. — *Чолак* (1 кућа) је дошао прије 20 година из Грљевића (мост. кот.), гдје је имао доста стоке па је продао и купио земљу. — *Решетар* (1 кућа) дошао је жени прије 30 година с Маовца у Далмацији. Има их у Маовцу и Метковићима. — *Ћабић* (Мишетић) из Грабовника „увинчао се" је прије 6 мјесеци за Кардумушу.

Грабовник

На ниском, спљоштеном брежуљку на Ј од Отока. Воду пију из Млади и из чатрња. Сви сељаци кметови; једни (Ђунишлића кметови) плаћају четвртину и на дан орања по 3 гроша „краварине", Капетановића кметови плаћају четвртину и 20 форинти у име измета. Село је разбијена типа.

У старије вријеме љети су изгонили на Блидиње и на Љубушу, гдје су и земљу обрађивали. Агама (Копчићима) плаћали су петину и једног брава. Послије скупације изгубили су на парници то право, и не гоне никако у планину.

Село је постало у 19. вијеку на крчевинама и стајама. Већином су сељаци из Отока, а о ранијем свом поријеклу знају ово: *Толо* поријеклом је Дриновић из Бијелог Поља, па му је дјед дошао „на стање" у Оток и из Отока прешао овдје. Има их 3 куће. — *Мишетића* дјед је из Дриноваца. Звали су се Томаси. Поријеклом су, веле, из Јајца од Стјепана Томашевића. Томаса има у Дриновцима, код Сиња у Дубору (Далмација) и Болу (Далмација). Сви су поријеклом из Босне. Има их 36 кућа. — *Гаце* је поријеклом са Стиља, а дјед му је дошао из Дриноваца. Има их у Дриновцима и Звировићима. Овдје их 12 кућа — *Маркотића* дјед је од Вргорца. Има их у Вргорцу, Грабу, Ораху и и овдје 8 кућа. — *Вукшића* дјед доселио је из Кокорића. Има их у Отоку, Студенцима, Лисицама и овдје 8 кућа. — *Кардум*

Digitized by Google

је из Завојани; дошао му дјед. Кардума има у Отоку, Завојанима, ливањском котару и овдје 1 кућа. — *Гризељев* отац дошао је из Витине на женинство. Има их 1 кућа. — *Гавран* је прије 40 година доселио из Пробоја. Има их 1 кућа. — *Борас* је прије 25 година дошао из Витине на женинство. Има их 1 кућа. — *Пивац* је из Завојани, преселио у Вашаровиће, па одатле овамо прије 15 година Има их 1 кућа. — *Праљак* је као сироче прешао прије 60 година у ујака. Има их 1 кућа.

Граб

Заузима средњи дио јако спљоштеног кречњачког рта који раставља Бериш од Растока. Цијело село укмећено, само су се четири куће откупиле. Неки су се откупљивали, па се опет продали. Аге су Мусломани Ђунишлићи (у Цариграду) и Капетановићи из Витине и прав. Јелачићи из Мостара.

Стоке држе врло мало; ко највише држи, има осмеро говеда и 20 брава. Крупну стоку љети гоне на Вран, гдје плаћају безима Копчићима на главу по 2 форинта. Имали су беговску планину Прокос на Врану, с које су плаћали по овна, по нешто сира и масла, па је отела држава „прида се.“

На мјесту Костеници веле били су манастир и црква Херцега Стјепана, на Граду причају за град Цара Лазара! На Гувнинама било је много стећака па их изразбијалии. У селу су живјеле фамилије Стипана Јурићевића, Ожеговићи и Шмуљићи, чије се куле и сад распознају. Њих су Турци растјерали и куле им разорили. За једну кулу на Седренику причају да је била војводе Момчила, па је наслиједио Краљевић Марко, а од овога буљубаша Мујо, који је био ожењеи Марковом сестром, а од овога је прелазила с једног посједника на другог. И сад је узгор. У селу живе 22 „племена“:

Грбзвци (или Грабовци) причају да су поријеклом од Стипана Високог. Они су веле род с кућом Петровићима на Цетињу, јер су ови поријеклом од Петра млађег сина Цара Лазара! Најприје су стали у Водицама код Клобука, а на Пећи им је било скупиште. Одавде су побјегли у Сињ, па у Ливно, па опет у Сињ, па из Сиња овдје. Дошао им је дјед као дијете; дјед је живио 80 година, а умро је прије 60 година. Веле да их има у Сињу 80 кућа, затим Шиповачи, Витини, Ардомељама, Драчеву (Габела), Вељацима, и овдје 12 кућа. — *Миаљевићи* су из Лећана од Дубровника. Дошао је прије 130 година. Има их у Радању, Црљеном Грму и овдје 4 куће. — *Краљевићи* су из

Digitized by Google

Ловреча више Клобука. Дошли су мало прије Грбаваца. Има их у Вашаровићима, Црљеном Грму и овдје 15 кућа. — *Бебића* је дјед одмах иза Грбаваца дошао из Рујнице код Метковића. Има их 8 кућа. — *Рстићи* су били хајдуци из Ципре код Шибеника, па се смирили прије 200 година. Има их у Вргорцу, Радишићима, и овдје 20 кућа. — *Ајдуци* су од хајдука Рстићева побратима. Има их у Завојанима, и овдје 4 куће. — *Шошићи* су се доселили због тјескобе од Невистине Стине код Имотскога. Има их у Вашаровићима и овдје 8 кућа. — За *Носиће* знају само то да су овдје били кандијскога рата. Има их у Прологу, на Њиветинама и у Радишићима. — *Колак* је испод Љубушког. Из Граба су једни одселили у Тиаљину, гдје и сад живе. Има их 8 кућа. — *Скоке* од Скочибашића од Вргорца. Дошао им је дјед прије 150 година. — *Маркотићи* старином испод Љубушког. Одатле су прешли у Метковиће, одатле у Вргорац, а из Вргорца прадјед овдје. Има их 16 кућа. — *Вујевићи* су доселили из Вргорца прије 150 година. Има их 7 кућа. — *Вукојевићи* старином из Дувна, прелазили су у Сињ, а из Сиња у Шиповачу, а одатле овдје. Има их у Клобуку, Шиповачи, Вељацима, Прапратници и овдје 8 кућа. — *Мушанима* је дјед дошао из Вргорца, гдје их још има. Овдје их 3 куће. — *Живковића* дјед дошао је с Орова (Далмација), гдје их још има. Овдје их 5 кућа. — *Бркић* се са Студенаца „прижeнио“ у ово село прије 35 година. Овдје их 1 кућа. — *Петрушић* се доселио прије 50 год. с Црљеног Грма, гдје их и сад има. Овдје их 1 кућа. — *Милићевића* „дид с Броћна, уда' се овди“. Има их 6 кућа. — *Лауци* су прешли из Вашаровића прије 40 година. Има их 2 куће. — *Алиловић* с Пробоја се прије 20 година „уда' овди.“ Има их 1 кућа. — *Тонић* с Пролога је прије 20 година купио овдје земљу. Овдје 1 кућа. — *Јелавића* дјед доселио с Вргорца. Кад су Турци освајали Вргорац Јеловић га је бранио. Има их у Вргорцу, под Прологом, у Вељацима, и овдје 6 кућа.

Оровља

На сјеверо-западној ивици централног рта, који раставља Бериш од Растока. Поред села тече Парило, крак од Млади који се одваја и улијева у Расток. Већи дио сељака откупљен. Аге су Капетановићи из Травника. Неки дају трећину, неки четвртину, неки петину, а неки осмину, Не чине измета.

Прича се да је село било имање Будалине Тала. У селу су некад живјели Первани, Пранићи, Мартини и Катанићи. Сви су

Digitized by Google

били поријеклом из Броћна, сад живе код Вргорца. Затим су живјели: Шкорпути и Мариновићи. — *Ракићи* су старином од Спљета а дјед им је прешао на ширину из Вргорца. Има их у Котезима и у Вргорцу. — *Шарићи* су старином из Радишића. Бјежали су у Котаре, гдје их још има, одакле се вратио дјед Пашков, а Пашко је живио сто и петнаест година. Од њих је, веле, чувени Шарац Махмудага. Има их 2 куће. — *Шкорпут*, старо му презиме Криштић; дошао им је шукундјед као момак „однекле из Босне"; па се „прижeнио." Има их 3 куће. — *Маринковићи* и *Пивци* једна породица. Њихов дјед доселио је из Завојани, гдје их и сад има. Овдје их 4 куће. — *Дошлић* (Грбавац) је са Шиповаче. Дошао му прадјед на ширину. Има их 2 куће.

Вељаци

На спљоштену карсном рту, који одваја Бериш од Шиповаче. Сељаци махом кметови, од сто тридесет и пет кућа, само их је 10 откупљено. Неке је влада откупила. За кога је дато 1000 форинти, отплаћиваће 20 година по 70 форинти. Агама дају половину, трећину, четвртину или шестину, а од дувана увијек петину. Кућа Цвитана Павловића плаћала је петину, а уз то 20 надница и 1 оку дувана. Сада их од те куће има седам, које дају четвртину (само од дувана петину) и 50 надница (све скупа) и по̑ дана орања.

Село се дијели на: Села или Средељицу, (52 к.) Брдо, (25 к.) Амбар (41 к.) и Горицу (35 к.). Сви су ти дијелови на споменутом рту. Село разређена типа с више група већих фамилија.

О имену села не зна се ништа. Сељаци причају да су Вељаци, заједно с Клобуком и свим селима у пољу, били имање босанског краља Криштића(?), па их је овај дао своме зету, и до њега су их отели Турци. — *Матићи* су најстарија породица. Доселили су давно из Растоваче у Посушју. Има их у Витини, под Љубушким, Новим Селим, Црљеном Грму, и овдје 11 кућа. — *Павловићи* веле да су старином из Бјелопавлића у Црној Гори. Из Броћна им се доселио „деведид" (девети дјед) одмах иза Матића. Има их 20 кућа. — *Виштичин* је седми дјед доселио из Броћна. Старином су од Сиња. Има их у Сињу, Габели, Бротњу, и овдје 12 кућа. — *Бебеци* су старином из Трновица од Клобука. Звали су се Јалићи. Веле да потичу од Цигана. Има их 15 кућа. — *Павлаци* су старином с отока Брача. Становали су у Шућурју, а дјед им је дошао из Бубања у Далмацији. Има их у Грабу. Бубњима, Шућурју, у Подацима (код Макарске), и

Digitized by Google

овдје 6 кућа. — *Петровића* дјед је из Клобука, гдје их и сад има. Овдје их 5 кућа. — *Чуљци* дошао им прадјед из Клобука. Има их 5 кућа. — *Вукојевићи* су из Клобука. Један је дошао прије 50, други прије 40, а трећи прије 20 година, и то сви на женинство. Има их 3 куће. — *Праљак* је прије 100 година доселио из Броћна ради „неке кривде.“ Звали су се Петрине. Има их још у Грабовнику и Броћну. Овдје их 2 куће. — *Мајићи* су још „при прадида“ дошли из Шебешине код Дриновеца. Има их 10 кућа. — *Грбавчев* дјед дошао је из Граба. Има их 4 куће. — *Лончарев* је дјед из Загозда код Вињана (котар Имотски). Има их у Вињанима, Неретви (село Крвавац), у Плимама (код Опузена) и овдје 4 куће. — *Јелавићи* су доселили из Ора (Далмација) прије 200 година. Има их у Сињу, Сплиту и овдје 3 куће. — *Лобаја* се звао Чотић, доселио му се прадјед из Бротња. Има их у Сињу, на Ржаном, и овдје 4 куће. — *Тољи* су са Стиља. Дошао им је прадјед на „ширину.“ Има их 7 кућа. — *Зовак* је из Кочерина. Дошао му дјед на женинство. Има их 1 кућа. — *Маркићи* (Драгићевићи) из Ора код Вргорца. Један дошао прије 35, а други прије 25 година на женинство. Има их 2 куће. — *Брадвице* су из Омиша, дошао им је прадјед на ширину. Има их код Омиша, и овдје 12 кућа. — *Ћулав* је прије 35 година прешао из Ора код Вргорца на женинство. Има их 1 кућа. — *Букмир* је прије 4 године прешао из Шиповаче на женинство. Има их 1 кућа. — *Равлића* дјед дошао је у кметство из Дриноваца. Има их 1 кућа. — *Вујица* је Вујичић с Ора код Вргорца; прешао је прије 80 година на стање. — Има их 1 кућа. — *Гргић* је прије 30 година с Умца прешао у кметство. Има их 1 кућа. — *Приморац* старином из Кашча. Овдје је дошао с Умца, „привинча се“ за Јелчићушу. Има их 1 кућа. — *Маркотић* је прије 6 година купио „кућиште“ од Мусломана, па се преселио из Грабовника. Има их 1 кућа. — *Граниħ* је прије 60 година из Кашча у Далмацији „приша“ старој Врањки која је била за Матићем.“ Има их 1 кућа. — *Гашпар* је прешаоиз Умчана, у Далмацији прије 48 година. Има их 1 кућа. — *Бајто* је прешао из Завојани прије 50 година. Има их 1 кућа. — *Крејић* (Јурић) је „копиле од витинског Турчина.“ Има их 1 кућа. — *Зељко* је прије 40 година дошао из Црнча у најам, па се „увинча“. Има их 1 кућа. — *Колак* се прије 20 година „увинча“ и прешао из Граба. — И *Рашић* из Дола се је прије 20 година „увинча“. — *Радићи* су прије 100 година, француске времена, доселили на кметство. Има их 8 кућа.

Digitized by Google

Умац

На сјевероисточној ивици вишег, кршевитијег југоисточног дна беришког, које се зове Грабовина. Сељаци су махом кметови. Плаћају четвртину и по неколике наднице, у име измета. Само мало се сељака откупило, и то само дјеломице. Само је један сељак потпуно слободан. Стоке имају врло мало: неко пет, неко десет оваца. Љети је дају сељацима из Ардомиља, Радишића и Бекије који сами собом гоне у планину. Стока љетује на Љубуши, Драгаицама и Прокосу од Духова до Миоља. За бравче плаћа се за љето грош до 15 солада, а за крупно по 2 форинта.

Село је разређена типа. Не издвајају се махале, само појединe помјесности носе имена: Велики и Мали Хумац, Руљар и Кутац.

Од старина причају за некакав стари град на Грачини. Има гомила и „грудина". Стећака с крстовима има у Куцу. Овдје су становали Лубурићи, па отишли у Радишиће. Стари Јуко Врањеш памти кад у селу није било више од седам кућа и три породице: Шимићи, Зорићи и Врањеши. Све три су породице дошле „гладне године по асталуку". *Шимића* прадјед дошао је из Ружића у Бекији. Рачуна се да их у Бекији има до 100 кућа. Овдје их 4 куће. — *Врањеш* је исто тако из Ружића. Има их у Ружићима, Тиаљини, Кравици, Мостарском Блату, Сарајеву и „још негди у Босни", а овдје 4 куће. — *Зорићи* су из Груда у Бекији, гдје их и сад има. Има их негдје у Босни, и овдје 3 куће. — За *Бубале* веле да су по ближим селима вјечито сељакали. Становали су Ардомиљама и Церњу, гдје их још има. Овдје их 1 кућа. — *Милас* је из Тиаљине, гдје их још има. Дошао је „гладне године" да преживи уз град. Има их 2 куће. — И *Млинаревића* дјед је дошао из Тиаљине ради глади. Има их у Тиаљини, Клобуку, Ружићима, и овдје 4 куће. — *Сабљића* прадјед дошао је од глади с Бова, гдје их још има. Овдје их 4 куће. — *Дедићи* носе ујаково презиме. Они су Перићи из Тиаљине. Мати их је превела оцу гладних година. Има их у Тиаљини, Студенцима, и овдје 12 кућа. — *Окмаца* је побјегао из Козице од француског зулума, који су гонили на аргатовања и „збабне жене па се јаловиле на радњи". Има их у Кашчу, Козици, и овдје 2 куће. — *Антуновић* је заједно с Окмацом из истог села побјегао. „Не да им се раскотити, увик једна кућа." Има их у Козицама, Отрићима (Далмација), у Клобуку и по Бекији. — *Зовци* су из Броћна из Амзића. Једним је дошао отац,

Digitized by Google

а другим дјед. Има их у Биачи, Отоку, Радишићима, Габели, Бишћу, Мостару и Бијелом Пољу,и овдје 6 кућа. — *Шоше* су из Шиповаче. Дошао им дјед. Има их у Вашаровићима, Грабу, под Љубушки, и овдје 3 куће. *Пēр* (Пеар) је из Броћна. Дошао им дјед. Има их у Броћну, под Љубушким, Сеоцима и код Граца у Далмацији, куда су одавде одселили. Има их 3 куће. — *Томића* је дјед из Тиаљине ради глади. Има их у Радишићима, Поганој Влаци, Тиаљини, Броћанцу, и овдје 3 куће. — *Муцића* дјед је из Тиаљине. Има их у Тиаљини, Церњу, Клобуку, и овдје 6 кућа. — *Приморчев* дјед од Тиаљине. Има их у Биачи, Тиаљини, Радишићима, и овдје 3 куће. — *Ковач* је дошао прије 30 година из Посушја фратрима у момаштво. Има их у Посушју, Мостару, и овдје 4 куће. — *Парацик* је из Броћна. Дошао му дјед од глади. Има их у Броћну, Пригради, Витини, и овдје 2 куће. — *Безер* је „од Броћна". Дошао му прадјед од глади. Има их у Црљеном Грму, Церовном Долу, у Лигалима (у Рашљанима), и овдје 5 кућа. — *Ерцези* су из Милошића из Далмације. Има их под Прологом, у Милошићима, и овдје 3 куће. — *Марковића* дјед је из Кашча. Има их у Приграђу, и овдје 2 куће. — *Вујевића* отац је прије 60 година дошао „од Броћна". Има их у Грабу, Радишићима, и овдје 2 куће. — *Ереш* је из Броћна, па прешао у Радишиће, гдје их и сад има, па одатле у Умац. Овдје 1 кућа. — *Шимовића* прадјед „од Броћна". Одавде их је одселило у Далмацију, Витину и Клобук. Овдје 1 кућа. — *Јелић* је прије 30 година дошао од Широког Брига у најам. Има их 1 кућа. — *Ћуже* је из Мокрога код Мост. Блата. Дошао му дјед на Биачу, па овдје. Има их у Грљевићима и овдје 1 кућа. — *Петрић* је из Ружића. Дошао му дјед. Има их у Ружићима, и овдје 1 кућа. — *Билић* је из Сеоца из Далмације. Дошао им дјед. Има их у Црљеном Грму, Лиштици, Сеоцима, и овдје 2 куће. — *Алиловића* је дјед дошао из Ружића у Радишиће, па овдје отац прије 50 година. Има их 1 кућа. — *Милићевића* отац је дошао из Броћна у момчилук. Има их у Радишићима, Хамзићима, Ограђенику, у Мостару, и око Мостара, и овдје 2 куће. — *Конца* из Ружића. Дошао му је отац. Има их у Ружићима, и овдје 1 кућа. — *Гргића* прадјед је из Броћна. Има их у Пробоју, Клобуку, и овдје 3 куће. — *Гале* је из Броћна. Дошао му отац прије 40 година. Има их на Биачи, Црљеном Грму, и овдје 2 куће. — *Микулић* је из Ружића, дошао у момаштво прије 35 година. Има их у Радишићима, Витини, Борајни (љубушки

Digitized by Google

котар), и овдје 1 кућа. — *Додиг* је из Пролога. Дошао му дјед. Има их у Црљеном Грму, Прологу, Вашаровићима, и овдје 1 кућа. — *Мајсторовића* дјед је из Дриноваца. Има их у Дриновцима, Приграђу, Завојаним, и овдје 2 куће. — *Мандића* прадјед је „од Броћна". Има их у Ардомиљу, и овдје 1 кућа. — *Блажевић* је побјегао из Козице од француског зулума. Овдје их 1 кућа. *Орман* је старином из Љубушког, Мусломан; живи и овдје и у вароши. Има их још у Мостару. — Мусломан *Коњхоџић* је прешао из Љубушког „на своје". Има их 3 куће. — *Пиперац* живи и овдје и у вароши.

Вашаровићи

Сељаци већином кметови, само се откупио који је имао сиромашнијег агу. Али четири петине су и сад кметови. Плаћају четвртину с изметом, који може разноврстан бити. Село је разређена типа.

Два сељака покупе ситну стоку цијелог села па гоне на Љубушу, гдје остају четири „литна мисеца". Дају на смљечну овцу по пô литре масла. На вола дају по 5 куна и 3 гроша „бројачине". Имали су аге на планини, на којој су орали. Сад је отела влада па не да орати.

Стећака има доста, а тако исто и доста омеђина без креча. Вашаровићи, Граб и Оровље били су некад једно село, и имали су једног кнеза, па је кнез опсовао вјеру, и друга се села одвоје. Село је засновано веле на пустом и запуштеном селишту. Најстарије породице су Матијашевићи, Гранићи, Пуљићи и Лауци. Они су дошли на испашу и дуго нијесу земље радили. Крчити су почели иза куге. — *Пулића* (Раос, Равсовљевић) су стари, дошли су прије пет кољена из Вргорца на пашу са стоком, и остали. Кад су дошли још је владао Турчин у Вргорцу. Раоси у Вргорцу су њихови. Има их 11 кућа. — *Лауци* су убили Турчина, па су 10 година иза Пулића доселили из Драчица код Макарске. Кад су доселили била је овуда веома густа шума. Прича се да је Лауц ударио каменом Матијашевића, и побјегао само 2 километра од села, па живио по године, и овај није знао за њ. Има их 18 кућа. — *Матијашевићи* су у Бијелом Пољу убили Турчина. па побјегли у Вргорац, а из Вргорца су дошли овдје још кад је Турчин владао у Вргорцу. Веле потичу од Матије Нинослава краља босанскога. Сад их је 12 кућа, а прије 60 година била их само једна. — *Гранићи* су из Кашча одмах иза куге на ширину. Има их 1 кућа. — До 100 година иза Матијашевића

Digitized by Google

доселили су *Вукојевићи* из Кашча „на ширину". Има их 9 кућа. *Маринковић* је дошао о „куги" из Пролога на ширину. Увијек их има само једна кућа. — *Говорко* је доселио из Пролога од француског зулума. Има их 5 кућа. — У исто вријеме и због истог узрока доселиле су и слиједеће три породице: *Шиљези* (Пранићи) су из Вини, код Језера, гдје и сад имају своје земље. Има их 6 кућа. — *Јукићи* (Грљушићи) (4 куће) и *Вегари* (7 кућа) су из Прапратнице. Има их 4 куће. — *Тоћ* се прије 60 година из Умчана, код Језера, „привинча" за Гашпарушу. Има их 1 кућа. — *Росо* је из Италије, побјегао је из француске војске. Има их 2 куће. — *Арелија* је има 50 година доселио због тјескобе из Дриноваца. Има их 3 куће. — *Пивац* је прије 60 година дошао на материнство из Завојани. Има их 1 кућа. — *Додиг* је прије 40 година доселио из Милишића код Вргорца. Овдје 1 кућа. — *Шошићи* су недавно из Граба. Има их 3 куће. — *Петрушић* је дошао на женинство прије 5 година из Црвеног Грма. Има их 1 кућа. — *Краљевићи* живе у Црљеном Грму, па су купили имање овдје, и живе у оба села.

Витина

Витином се зове сеоска општина са дванаест села или „Мала". Разликујемо један дио при пољу, на обје стране ријеке Вриоштице, који се званично зове Витина, а коју народ зове *Вриоштицом*. У томе дијелу разликујемо чаршију у равнини, и мусломарске куће при страни. Католици су махом кметови а мање заначије и трговци; Мусломани су аге, заначије и трговци. Дио поред тесте ушорен, тип чаршијски, куће мусломанске јако збјене као што се и из фотографије у „Атласу" види. Општина се дијели на дванаест „мала". Све остале махале чине типове између разређена до јако разбијена типа. Поједине „мале" нијесу природно ограничене. Махале те зову овако: *Орашина* (14 кућа), *Кланац* (25 кућа), Под *Зеленом Гором* (18 кућа), *Утица* (12 кућа), *Грабово Врило* (6 кућа), *Доци* (26 кућа), *Мајића Мала* (30 кућа), *Гавранова Мала* (24 куће), *Брљица* (21 куће), *Ајдучка Става* (5 кућа), *Скоковина*, (8 кућа) и *Вриоштица* (Витина) 47 кућа. Кад се дода број породица, о којима случајно није забиљежено колико их има и оне што живе између појединих махала може се узети да у Витини има најмање 260 кућа.

Око села има више гомила. При пољу су нађени остаци од римских насеља. Значи да су и ова села заснивана на траговима старијих села. Становници су католици и Мусломани.

Digitized by Google

Мусломанске су породице слиједеће: *Месијевићи* (4 кућа) и *Диздаревићи* (15 кућа) су једно племе. Доселили су „из Ески Бабе, у Анадолу“, кад су Турци освојили Херцеговину. Били су лиздари љубушког града. — *Лалићи* (2 куће) „из Шперковине иза Вргорца“ гдје и сад има Лалића; „они тамо су Ђаури“. — За бегове *Капетановиће* (Пуздриће) причају једни да су из Гвозда; други да су из Козице у Далмацији, али се зна сигурно да су они још прије Омер-паше дошли из Травника и постали капетани љубушког града. Има их 2 куће. — *Крејић* је прије 30 година доселио из Љубушког на материнство. — *Јакић* је као ципелар дошао из Љубушког прије 3 године. — За *Максиће* кажу да су старином од Радобоље код Макарске; они су прије 3 године преселили из Љубушког. Има их 1 кућа. — *Ливњак* је прије 60 година дошао из Ливна Капетановићима у момаштво. Има их 4 куће. — *Букић* је прије неколике године доселио из Љубушког. — Поред ових Мусломана у Витини живе и ове католичке породице: *Бабићи* су старином из овог села, из Кланца. Била су их два брата хајдука у чети Јанковић Стојана, па су једног Турци посјекли, а други је побјегао у Котаре, па су се опет отуда вратили. Овдје их има 1 кућа, а у цијелој Витини има их више. — *Гризељи* су старином из Бекије. Уз кугу су помрли, па остала само једна кућа и од ње сад их дванаест. — *Бојка* прича да је прије 500 година дошао са Служња на Утвицу. — *Араповића* је старина са Слипчића код Мостара, овдје је дошао као гостионичар из Љубушког. — *Смољан* је старином из Јасенице код Мостара. Овдје му дошао отац са Студенаца за занатом. — *Бишко* је с Посушја. Дошао му отац у Капетановића у момаштво. Задње четири породице имају само по једну кућу.

У *Орашини* живе: *Бебеци* (5 кућа) су старином из Шиповаче; овдје су дошли прије 85 година, затим *Бишко* (1 кућа); *Бораси* 2 (куће) причају да потичу од некаква војника који је иза некаква боја на острву Вису остао и побјегао у Развршје. То је било веома давно. Рачуна се да их у Херцеговини има до 300 кућа. Из Развршја су давно побјегли зато што су Турке побили на Божић у јутру. — *Брбори* (4 куће) су однекле из Далмације. — *Солдати* (1 кућа) или Росе од Талијана који је побјегао из француске војске. — *Ђорићи* (1 кућа) су с Доброга Села у Бројњу, удао се за Брбуршу. — *Сивоши* (2 куће), и њихов је праљед побјегао из војништва, „мало му се могло разумјети шта говори“.

Digitized by Google

У *Кланцу* имамо ове породице: *Тољи*, (2 куће) и они потичу од побјеглих војника. Нашли су га у пољу мртва од глади, „није зна колико коза пашки". — *Грубишићи* (2 куће) су прије 10 година дошли из Шиповаче, био је водар беговски. — *Алиловића* (1 кућа) је дјед из Ружића. Вјенчао се с капетановом момкињом. — *Ливњак* (4 куће). — *Јуричи* (2 куће) су из Дувна, дошао им прадјед прије куге. — *Оречи* (5 кућа) су из Бекије, из Граца, дошао им прадјед. — *Барбарићи* (1 кућа). — *Станић* (2 куће) је иза Гозда под Бјековом дошао као „пратароки кувар". — *Гризељ* (4 куће). — *Бојко* (1 куће).

Под *Зеленом Гором: Мајићи* (2 куће) су старином из Броћна, па су прешли у Завојани. Има их у Јелиндоцу, Завојанима и Брду. — *Лалићи* Муслимани (3 куће). — *Ђишићи* (3 куће) су исто племе с Диздаревићима и Месијевићима. — *Бебек* (1 кућа). — *Јурич* (4 куће). — *Петрушић* (1 кућа), је из Граба, „увинча се за Гризељушу" па живи и у Грабу и овдје. — *Бабићи* (2 куће). — *Бојко* (1 кућа). — *Грабовац* (1 кућа) је давно из Шиповаче.

У *Утици: Рашићи* или Шериповићи (4 куће) су од оних из Клобука. — *Бојка* (1 кућа). — *Козина* (3 куће) је поријеклом с Витаљине под Умцем. *Грбавац* (1 кућа), живи овдје и у Грабу. — *Бораси* (3 куће).

У *Грабову Врилу: Грбавац* (2 куће). — *Гризељ* (1 кућа). — *Борас* (1 кућа). — *Рашић* (1 кућа). — *Микуљића* (1 кућа) дјед је из Ружића дошао у најам па се „увинча".

У *Доцима: Бораси* (1 кућа). — *Грбавци* (4 куће) — *Рашић* (1 кућа) — *Јурич* (2 куће) — *Солдо* (1 кућа) је из Бритвице из мостарскога котара. — *Ерцези* (7 кућа) су из Шиповаче, дошао им прадјед у бега да крчи.

Мајића Мали: Јупичи (2 куће). — *Мајићи* (10 кућа). — *Гризељи* (2 куће). — *Мишетићи* (9 кућа) станују и овдје и у Грабовнику, гдје им је главно стање. — *Гаце* (1 кућа) живе у Грабовнику и овдје. — *Галић* (1 кућа) је дошао из Церња изнад Љубушког прије 30 година. — *Вулетића* (1 кућа) отац је из Добрковића у мост. котару, дотјерала га је сиротиња у другој половини XIX вијека. — *Матића* (1 кућа) дјед је из Вељака прешао у Витину. — *Перцов* (1 кућа) је Бебек. — *Говорко* (1 кућа) је дошао на женинство из Вашаровића.

У *Гаврановој Мали: Гаврани* (8 кука) су из Растоваче из Бекије, становали су у Габели и Радишићима. Дошли су одмах

Digitized by Google

иза Бебека. — *Бораси* (3 куће). — *Пенаве* (3 куће) су из Батина у Посушју прије 100 година дошли агама у службу. — *Грбавци* (1 кућа). — *Солдати* (3 куће). — *Нуић* (1 кућа) је дошао из Пробоја, и ту је „мишћеник" (старјеник). — *Парацик* (2 куће) је дошао с Умца прије 50 година. — *Павловићи* (2 куће) су из Ајдучке Стазе.

У *Брњици: Бораси* (20 кућа). — *Бабић* (1 кућа). — *Гризељ* (2 куће). — *Булића* (1 кућа) дјед је дошао из мостарског котара у Клобук, а одатле овдје.

У *Ајдучкој Стази: Борас* (3 куће) — *Бебек* (1 кућа). — *Павловићи* (3 куће), старином су из Шиповаче, а овдје им је отац из Отока.

У *Скоковини: Мишетић* (2 куће). — *Вулетић* (3 куће). — *Ерцег* (1 кућа). — *Вукшићи* (3 куће), живе и у Грабовнику и овдје.

Осим ових живе по разним мјестима сеоског удута и ове породице: *Граница* (3 куће) су претци давно побјегли из „солдачије". Мисли се да су поријеклом Мађари. — *Гргић* (Дедић) је прије 40 година преселио с Умца, јер је имао мало земље, — *Јурковић* (1 кућа) је с Биоче ниже Љубушког. Био жандар па се „увинча" за Бебекушу. — *Шкробо* (1 кућа) је с Дужице код Расна (Мост. Блато). Био финанц. па се увинча за Јурковића сваст. — *Тамбур* (3 куће) је са Завојани. Градио је „очепаше" па дошао за занатом. — *Гаце* (1 кућа) има „стање" и овдје и у Грабовнику. — *Пивац* (1 кућа) из Вашаровића се је прије 25 година „увинча" за Јуричушу. — *Лозе* (? кућа) мисле да су „мишћеници". Њихов дјед је живио сто година. Памтио је, веле, кад у цијелој Витини није било више од 6 кућа, али није знао одакле му је породица.

Клобук

Сеоска општина у карсној заравни, која се диже са сјеверозападне ивице Бериша. Села су око ријеке Тиаљине и по карсној области око врха Клобука. Изузев ријеку Тиаљину, нема јаких врела, и због тога овдје има више чатрња. Сељаци су махом откупљени, а неки су и од старина имали своју земљу. Разна села су махом разређена типа, са мјестимичким групама сродничких кућа. Поједина села имају ова имена: Пољане, Добрња, Осоје, Брдо, Клобук, Доле, Греда, Кашче и Војнићи. По

Digitized by Google

једном попису сва села осим Војнића имала су 1900. године 211 кућа. Ми смо нашли год. 1905. с Војнићима (75 кућа) у цијелој општини 311 кућа. Сељаци ријетко гоне у планину. Прије су гонили на Требистово, али су сад престали. Сељаци причају врло мало о старинама. Гомила има безброј, а стећака при Клобуку.

Не зна се како је село постало. Прича се, да су некад у цијелој општини била само четири арача, и то: Перић један. Чуљак један и Вукојевић два. Најприје су живјели Перићи, па су убили Турчина, и побјегли у Босну, па су се опет вратили и настанили у Тиаљини, гдје и сада живе. — *Чуљци* су иза Гозда од Имотскога. (Други веле да су од Сињске Крајине.). Дошао им „дидов дид" има више од 250 година. Мисли се да их у околини има преко деведесет кућа. Овдје 34 куће, а Мате (од 88 година) памти кад их је било само 1 кућа. Од њих су Артуковићи (14 кућа). — *Вукојевићи* или *Петровићи* су старинци: од старине имају своју земљу. Пезићи (12 к.), Петровићи (23 к,), Шимуновићи (10 к.), Мадуновићи 10 к.) и Антићи (4 к.) сви су Вукоји. Сад их 30 кућа, а зна се кад их је била само једна. — Ови *Тољи* веле да им је прадјед побјегао са Стиља, за то што је убио човјека. — *Јурчићи* су из Ружића, одакле их је бег дигао у Нездравицу, па одатле у Тиаљину, и из Тиаљине им дигао дједа у Клобук. Има их у Ружићима, и овдје 6 кућа. — *Међугорци* су из Међугорја код Габеле. Данас их 30 кућа, а зна Мате Чуљак кад су 3 брата заједно живјели. — *Бркића* отац је из Завојани. Има их у Завојанима, Расну, Грљевићима, и овдје 12 кућа. — *Корда* је из Тиаљине, дошао му отац у најам. Има их у Тиаљини, на Грљевићима, Броћну, и овдје 6 кућа. — *Мусе* су дошли прије 60 година из Черигаја на траву па остали. Имају баштине и на Черигају. Има их овдје 6 кућа, у Броћну и у Расну. Веле, да је од њих војвода Иван Мусић. — *Барбарићи* су прије 100 година доселио из Блатнице у Броћну на траве, „па су се почели кућити има педесет до шездесет година". Звали су се Леске. Има по Броћну, и овдје 10 кућа. — *Ерцега* је бег преселио прије 40 година из Витине. Има их 3 куће. — *Грабовац* је прије 20 до 30 година прешао из Граба на траву, па га бег укметио. Има их 4 куће. — *Булић* је дошао из Блатнице, у Броћну, па се „привинча". Има их 2 куће. — *Бораса* је бег преселио из Витине. Има их 1 кућа. — *Рашићи* су имали своју баштину у Тиаљини, гдје их и сад има, па су се посвадили с Турцима и

Digitized by Google

побјегли. Овдје их 23 кућа. Од њих су *Муцићи* (8 кућа) у Војнићима. — *Ћутуци* су из Ружића, „привинча“ им се дјед за Вукојушу. Има их 16 кућа. — *Цајићи* су старином из Завојани. Има их 10 кућа. — *Микулић* је прије 30 до 40 година прешао из Ружића на женинство. Има их 2 куће. — *Антуновић* је из Ковица прије 70 година. Убио је човјека, па побјегао. Има их 4 куће. — *Доманцића* отац је из Вргорца. Има их 1 кућа. — *Гргић* је из Котара прије 100 година; „привинча се“ за Вукојушу. Има их 7 кућа. — *Гломузина* је са Стиља, дошао му отац. Има их у Стиљима и Вељацима. — *Колаци* су „придржаници“ из Граба. Живе у оба села. Има их 4 куће. — И *Скоке* су до скора били придржаници из Граба, па су се сад „установили“. Има их 4 куће. — *Леке* су с Лединца, дошао им прадјед. — *Росин* дјед је са Змијаца код Вргорца. Има их 1 кућа. — *Приморци* су однекле из Далмације.

Шиповача

Западно од Вељака, у улегнућу које је од осталог поља одвојено пречагом на којој су Вељаци. У овом улегнућу владају оне обичне карсне хидрографске прилике. Цијело је село било укмећено, па су се откупили и само је четвртина агинска. Поред тога имају земље у Вељацима, Клобуку и Прологу.

У осојној страни утолеглице, подијељено је на три махале: Горња (3), Средња (19) и Доња (39 кућа).

Планине нијесу никад имали. Раније су давали у љето стоку Клобучанима, а сада од стоке држе краву и свиње.

О старости села зна се само то да је ово била старина Пекића који је продао имање Диздаревићу, па одселио. — *Вукојевићи* не знају одакле су. Род су с оним у Клобуку. Јако се множе. Има их 21 кућа. — *Ерцегови* прадједи из Жупе код Имотскога. Има их 11 кућа. — Прадједи *Грбавчеви* су из ближег далматинског села Ора. Има их 17 кућа. — *Грубишића* отац је са Стиља. Има их 2 куће. — И *Граница* отац је са Стиља. — И *Вукмири* су са Стиља. Доселио им прадјед. Има их 5 кућа. — *Беуси* су из Завојани. „Дид им приша' у најам па се окућио“. Има их 3 куће.

Ракитно

Ракитном се назива у правцу СЗ—ЈИ јако издужено, 10 до 12 км. дуго карсно поље. Има безброј врела. Снијег пада

Digitized by Google

велик. „Бура“ од запада најхладнији вјетар. Сељаци су пола кметови пола слободни. У име хака дају петину од жита, а за ливаде дају масло и сир. Аге су махом Мостарци.

Има четири села и то: *Потклечани* (Милићевићи 30 к., Са́бље 8 к., Бушићи 8 к., Ромићи 10 к., Ивањци 20 к., Ћурде 6 к., Бонићи 15 к., Миаљи 15 к., Маркоте 20 к.), *Сутина* (Зломислићи 12 к., Топићи 15 к., Перци 20 к., Вукоје 20 к., Шарићи 20 к., Резе 20 к. Луцовићи 6 к,, Маркоте 4 к.,) *Вриоље* (Баришићи 15 к., Думанчићи 10 к., Милићевићи 10 к., Токићи 1 к., Ђереци 1 к., Оречи 5 к., Шарићи 4 к.,) *Петровићи* (Петровићи 15 к.). Сељаци мисле да у Ракитну има 400 кућа.

Сељаци изгоне љети стоку по околним планинама, по којима и земљу обрађују. Крупна се стока враћа у планину у по зиме да потроши пићу.

У селу има безброј предисторијских и римских старина, о којима више биљежака. Данашњи сељаци насељени су на траговима старијих насеља. Ипак сељаци веле за своје село, да оно „у старини није било село већ планина“ (катун), с које су Ефендићи наплаћивали травнину. *Перко* је веома давно изашао из Бритвице на планину, па остао стално. — *Берсков* шукундјед је доселио из Мрњаваца. „Увик једна кућа, племе му се није тићило“. — *Ћурде* су Михаљи испод Греде у Ливњу. Доселили су прије пет кољена. Има их у селу Горици у Рами. Одатле су и *Миаљи*. — *Токићи* су прије четири кољена доселили из Мостарскога Блата Има их на Купресу 25 до 30 кућа и у Сињу (одовуд отишао). —. *Баришића* дједови су од глади дошли с Мрњаваца. Звали су се Чагљи. Има их у Мрњавцима и Купресу. — *Милићевића* дјед је из Броћанца у Посушју. — *Ивањци* су с Пологa више Мостара. Дошао им дјед. — *Ромићи* су од православних Вукадиновића из Сеонице у Дувну, па се покатоличили. — *Маркотини* прадједи су дошли из Броћна. — *Бонићи* су Цампе из Дриноваца, одакле су дошли прије 150 година. — *Са́бље* су дошли прије 50 година из Кочерина. — *Павковићи* су из Збичња код Широког Брига. — *Резо* је доселио из Црнча прије 50 до 60 година. — *Бушићи* су из Горице у Посушју. — *Јаковљевићи* (Ћукошићи су из Граца покрај Мост. Блата. — *Рвичи* су прије 100 година доселили из Дрежнице. — *Зломислићи* су из Црнча прије 70 до 75 година. — *Вукоје* је из Кочерина прије 70 година. — *Солде* су из Кочерине прије 70 година. — *Шарићи* су Милетићи из Дрежнице. „Крали па их отирали“. — *Луцовићи* или

Digitized by Google

Пипуникй су из Црнча прије 70 година. — *Оречев* шукундјед је из Граца. — *Петровикй* су веома давно из Дрежднице. — *Думанчикй* су исто тако давно из Купреса. — *Дриновци* потичу од Барбићева најамника, који је прије четири кољена дошао из Далмације.

Биљешке о дувањским селима.

Рашћани

Важикй су старином из Котара, живјели су на Ржаном, па су ради неког турског зулума једни побјегли у Босну, а други у Дувно. Други причају да су они из Црне Горе дошли у Котаре. Имају своје старе баштине у Бушком Блату. Има их и на Ржаном. Славе Јовањ-дан. — *Карани* су старином Личани, овдје су дошли из Присоја (Дувно), увијек су имали по нешто и своје баштине. Има их 12 кућа. Славе Никољ-дан. — *Милисави* знају да је цијела Црвеница била њихова. И данас је тамо њихово, православно гробље. Турци су им отели земљу и раселили их. Имâ их у Липи 6 кућа, у Еминову селу 1 кућа и овдје 2 куће. — *Станишикй* само знају да су из Липе и да су тамо имали своју властиту земљу. Станишића има још у Опари код Травника. — *Андријашевикй* су имали цио Ведашић (Дувно). То је било у вријеме кад овуда није било цркава ни сталних попова већ би попови путовали, читали часове и светили водицу на врелима и студенцима. Тако су Андријашевићи на Студенац више Срђана долазили на дванаест коња у орми и у злату. Доцније их Турци протјераше, а од цијелог њиховог имања остадоше неколике њиве. Има предање да су однекле с тромеђе црногорско-далматинско-херцеговачке. Славе Ђурђев-дан — *Вуликй* су прије 30 година преселили из Конгоре на имање. — *Биланови*ć је дошао прије 10—15 година из Липе ујацима. Осим ових православних породица има и ових католичких породица, које о свом поријеклу нису умјеле ништа казати: *Ландеке* (2 к.) *Ковачевикй* (7 кућа) и затим *Миликй*, који су дошли из Кола.

Мандино Село

Најстарији су *Биланови*кй. Не зна се одакле су. Има их 12 кућа, славе Никољ-дан. *Вуковикй* су веома давно дошли из Колашина и живјели у Црљеницама, гдје су имали своју земљу. Има их у Жупањцу, по Босни и овде двије куће. *Милисави* знају да је и њихова старина из Црне Горе. Овдје су дошли из Црљеница. Има их 1 кућа. Католици *Ивикй* (10 к) и *Марковикй*

Digitized by Google

не знају одакле су. Исто тако *Крижанци* (1 к.). Муслимани *Дилавери* потичу из Пролошца код Имотскога. Кад је Аустрија освојила Далмацију отела им је земљу и протерала их је. *Вукадини* (2 к.) су прије 35 година доселили из Омоља, а *Мајићи* (2 к.) из Борчана.

Сељаци причају да се је много породица из овог краја послије турског освојења раселило у Босну и Лику. Зна се да су у стара времена Личани долазили љети са стоком на „литиште". Сељаци тврде да су ова села некад била већином православна и да их је више куга поморила него су их Турци растјерали. Тако, зна се да су живјеле ове православне породице: У *Црљеници:* Вуковићи, Драшци, Милисави, Пивчевићи; у *Буковици*: Периновић, Присоје: Бошњак; у *Цебари:* Зелен и Витасовић.

*

У *Летки* живе породице: *Малекини* су побјегли прије 6 кољена из Орашца у Рами, због тога што им је мусломан хтио дјевојку узети па су га убили. — *Билић* је са Студенаца. *Овче* су из Винице код Ржаног. Прешли су дајићи Радошу у Рошко Поље, па одатле у Сарајлије па из Сарајлија овдје. — *Мајић* је дошао као најамник из Борчана.

* * *

Бијела

У 200 м. дубокој челенци ријеке Бијеле, лијеве притоке Неретвине, до 5 км источно од Коњица. Клима је врло блага. село затворено од свих вјетрова. Град не пада никако, али је село уништавано два пута, и то по сеоском рачуну једанпут прије двјеста година, кад се „отисло брдо и притисло цијело село" и 1906. када је вода поплавила већи дио села и однијела много људи и стоке. Већи дио земље је агински, од сијена и већа дају половину, а од жита трећину.

Љети изгоне стоку на поједине дијелове Прења. који се зову Тисовица и Борашница. До окупације то су биле „царске планине", а сад плаћају само колибарину.

Како је село постало не зна се По старости разликујемо породице које су доселиле прије „усјелине" и послије ње. Мусломани *Рамићи* су преостали иза усјелине. Они су старинци. Исто тако су били старинци Краљушићи који су „замрли" овдје. — *Кешо* (Вавас), његов је прадјед има „преко сто љета" доселио из Дулића. Њима се не да у мушкој дјеци, јер је њи-

Digitized by Google

хова кућа издала хајдуке. Сад их има 2 куће. Славе Ђурђевдан, — *Јаковљевића* дјед Митар доселио је на читлук у Пајића са Зијемаља. Једни се зову Лазаревићи. Има их 6 кућа. Славе Ђурђев-дан. — Од Мусломана Табаковића остала је иза куге само једна женска, и отац доведе иза Бијелог Поља *Пајића* кћери у „сулоштво". Има их 3 куће. — *Вулићи* (Бучићи) су доселили одмах иза Јаковљевића из Бучића код Мостара. Има их 1 кућа. Славе Јовањ-дан. — *Јањићи* су старином Војиновићи из Војнâ код Мостара; дошли су са Рашке Горе прије 50 до 60 година. Има их много, а највише на Рашкој Гори, Бјелимићима и у више села уз Неретву. Има их 1 кућа. Славе Никољ-дан. — *Драгићи* су Маркићевићи из Дулића; дошли су им прадједи одмах иза Кеше. Становали су у Срђевићима и у Липнику. Има их 1 кућа. Славе Томин-дан. — И *Ненадићи* су из Дулића. Дошао им отац од потребе. Славе Ђурђев-дан. — И *Грађића* дјед је из Дулића. Има их их 1 кућа. Славе Ђурђев-дан. Мисли се да су Ненадићи, Грађићи и Кеше једна фамилија. — *Крњић* (Мемишагић) је врло стар, и не зна се одакле је. Има их 2 куће. — *Давићи* су доселили из Бијелог Поља прије 20 година. Има их 1 кућа. Славе Ђурђев-дан. Ристо *Требињац* (Гркавац) доселио је прије 30 година однекле из Требиња. — *Гачаница* (Самарџић), дошао му је отац с Равни (село у мостарском котару). Има их 1 кућа. Слави Ђурђев-дан. — *Калеми* су из Бијелог Поља из села Потока. Живјели су на Борцима, па им отац с Борака доселио овдје. Има их 2 куће. Славе Игњат-дан. — *Товаришић* је са Зијемаља. Дошао му отац. Слави Ђурђев-дан. Има их 1 кућа. Католик *Чимбур* дошао је прије 50 година. Мјесто из кога је доселио није забиљежено. — *Смољанов* отац је дошао из Бијелог Поља. — *Топчић* (Зовко) потиче од некаква војника који је побјегао из аустријске војске. Овамо је преселио отац ових из Бијелог Поља. Задње три породице су католичке. Поред тога има на обали Неретве, сат далеко од села, још 20 католичких породица, које су махом у новије вријеме доселиле.

Борци

У преседлини између Бијеле и Борачког Језера, на висини од 800 м. Основу земљишта чине доломитски кречњаци, на које су наслагани слојеви шкриљастих лапораца. Ова посљедња серија слојева изазива стална врела на површини, која доцније образују поток. Уопркос великој висини село је блаже климе,

Digitized by Google

јер је и с југа и са сјевера заклоњено од вјетрова. Снијег може бити врло велик. Сељаци су ваљани и штедљиви, па их се девет десетина откупило. Откупили су се већином послије окупације, само су Сарићи добили од ага (Агића) на поклон крчевине. Кметови плаћају од жита и поврћа трећину, а од сијена половину. На Борцима и ближим селима нема заједница. Једино породица Сарићи с Борака имају двије заједничке ливаде, с којих продају сијено па дијеле паре.

Село има више мањих група од кућа. Прије су грађене куће од плота, који би облијепили балегом и калом. Сада су куће зидане на два и на три боја.

О Троичину-дне иду са стоком на Борашницу (до $1^1/_2$ сат даљине), а силазе чим покосе ливаде (око Илина-дне). Прије су ишли на Обрљин и на Бахтијевицу. Борашница је припадала агама Агићима, па је сад прешла кметовима.

Од старина имамо само „грчка гробља", која су по облику знатно друкчија од „грчких гробаља" у осталој Херцеговини. Наличе на римске саркофаге. Не зна се како је постало село.

Од породица најстарији су *Сарићи*. Они су прије стотину и двадесет година доселили „од главодужја" из Петровића у Бањанима. Од њих су Иванишевићи у Бијелом Пољу, Жуже у у Острошцу и Голубовићи на Блацима. Веле да Сарића има у Петровићима, на Брадини, Мостару, и овдје 13 кућа. — *Ваваси* су дошли одмах иза Сарића из Гареве у Гацку. Исто су племе с онима у Бијелој. Има их 2 куће. Славе Ђурђев-дан. — *Лазаревићи* су доселили одмах иза Ваваса из неког села у Гацку. Зову се и Симићи. Славе Јован-дан. — *Крчуми* (Зупчани) су доселили прије 45 година из Зубаца. Има их 2 куће. Славе Јован-дан. — *Кукића* дјед дошао је из Површн у Опутној Рудини. Живјели су на Кули у Чичевима, па су недавно прешли овамо. Има их у Бијелој, на Кули и овдје 2 куће. Све су ове задње породице дошле на презиму, па остале стално. — *Шиници* су прије 40 година доселили из Врдоља с оне стране Неретве. Овдје су се „удомазетили". Има их у Цепима, на Острошцу, и овдје 2 куће. Славе Никољ-дан. — *Драганић* је дошао из Зурића с Иван-планине. Има их још у Зурићима и на Брчанима. Овдје их 1 кућа. Славе Матијев-дан. Мусломани *Агићи* су увијек били аге у овом селу. Њихово имање у овом селу старије је од свих породица. Поријеклом су из Грушче гдје се сматрају за старјенике. Има их још у Коњицу. — Мусломани

Digitized by Google

Алибашић дошао је прије 30 година из Будисавља у Невесињу Агићима у службу. — Мусломан *Шпаго* се је прије 35 година доселио из Подвележја. Био је „буљубаша пред пандурима“ па се овдје населио. — *Скорупан* је прије 35 година доселио из Бјелимића Агићима у службу, па се оженио. Има их на Бјелемићима, и овдје 1 кућа. — Отац католика *Накића* доселио се прије педесет година као Агића кмет из Броћна. Има их 1 кућа.

Већ је на више мјеста споменуто да су описи неких села изгубљени, кад је писац у децембру 1908. преселио из Сарајева у Београд. Тај материјал је нађен тек кад је општи дио био одштампан, а посебни сложен. Податци од неких села, чије описе у овом додатку саопштавамо употребљени су већ у општем дијелу. Истина овим се материјалом попуњава број досељавања, али се утврђени правци миграција никако не мијењају.

Капавица

Капавица је у вали, која је између Облог Брда с једне и Радимље с друге стране, али се село више пружило испод радимског Присоја. Двије су махале, Доња и Горња Капавица. Прва је над морем 700 м., а друга 750 м. У селу нема нигдје живе воде, већ се пије из чотрња, којих има 24. На Капавици је доста хладније него у околним селима. Снијег пада у децембру и јануару, буде дебео до изнад кољена, а држи се при сјеверу по три недјеље. Земља је испод села, а има је на Радимји. Највећи су комади Стрмнице и Поткрајнице. Ниједно село овога котара нема тако добре *паше* као Капавица. Паша се простире свуда око села, а у сјевер 1 сахат далеко. Главна је паша на Радимји. *Шуме* се налази свуда по испаши, али је ситна и од лиснатог дрвећа. Поред грабовине, јасеновине, храстовине има доста зановијети, која чини пашу добром. Користим је од шуме у томе, што по зими гоне на коњма дрва у варош те продају. Сва шума и паша осим оне по оградама заједничка је. Количина у паши одређује се према усјеву. Капавица је већим дијелом и данас *читлук*. Само мухамеданци имаду своју земљу. Православни су куповали по нешто земље, но само су се 2—3 потпуно искупила. Чивчије у овоме селу плаћају агама $^1/_3$, а само један половину, свагда у натури. Има их који држе и приорачку земљу плаћајући и на њу $^1/_3$.

Digitized by Google

Село Капавица више је *разбијеног* типа, и дијели се на Горњу и Доњу Капавицу, Чепрусе и Радимју. Све се махале протежу у једном правцу од сјеверо-запада на југо-исток. Од Чепруса као почетне махале са сјеверо-запада до доње Капавице има 1 км., од Доње Капавице до Горње 2 км., а од Горње до Радимје опет толико. Доња Капавица отишла је у три групе, које носе име по главним породицама и то једну групу чине *Пајићи*, другу *Буреци* и права *Капавица*. Као *раселица* капавичка може се рећи, да је Радимја. Тамо су се назад 20 година одселиле 3 куће и тамо стално живе. У Доњој Капавици има 13 кућа, Пајића има 4 куће. Горња Капавица 13 кућа, Радимја 3 куће. Цијело село има свега 33 куће.

Поред тога, што неки имућнији сељани преко љета гоне на планину Зелен Гору (катун Доња Котланица), сви Капавичани имаду и на Радимји своје стаје, гдје изгоне своју стоку о прољећа и у јесен. Ко не гони на Зеленгору тај држи и преко љета на Радимји.

Од породица, које сад на Капавици живе најстарији су *Буреци* (мухамеданци). Говори се, да је уласком Турака у Херцеговину дошао први Бурек и настанио се најприје у Љубиње (Присојине) и ту начинио кулу. Старином је из Софије. Турчином је, веле, и дошао амо. Затим је један, давно одселио на Капавицу на своју земљу. Сада их има 3 куће. — *Пајићи* су родом из Црне Горе. Била су их дошла два брата Пајо и Гојко. Имали су шест харача земље. Три су харача изгубили због крвнине. Пајова се дјеца послије истурче и прозову се Пајићи (има око 200 година). — *Бркљаче* су такође стари у Капавици. — *Клименте* су старуном из Далмације. — *Ђурићи* су прешли из Крајпоља. — *Круљи* су из Рићана код Никшића. Најприје се населио на Мириловиће, котар Билеће. Из Рићана је одселио због крвнине. Из Мириловића једна кућа осели у Убоско. Пошто је Турчин иселио из Новога, отму им земљу у Убоску, а њих населе на околним селима на читлуке. Од овога су тијеста: Круљи, Медани, Жарковићи, Буквићи, Мичете, Ђоге, Комади и Пашаљи. — *Вујовићи* су из Врањских (Билеће). — *Елезовић* је дошао из села Елезовића у Храсну и настанио се на материнство прије тридесет година. — *Мијановић* је дошао из Биоца (Рудине) на Пајићевину. — *Шкорић* је доселио прије 25 година из Баничића такође на читлук. — *Гордићи* су из Мратића код Никшића старо им је презиме Мирослојевићи. Од удовице Горде дјеца се

Digitized by Google

прозову Гордићима. На Капавицу је доселио прије 50 година. Има их у Дабру, на Ргуду, Мостару.

Крајпоље

Село се налази на југо-источној страни од Љубиња 5 км. далеко, а при крају Љубињоког Поља, над морем 455 м. Нема нигдје живе воде, већ се пије из чатрња. Клима је једнака као и у осталим селима око поља. Вријеме је снијегу од Никоља до Трипуња дне. Може бити дебео до кољена, а задржи се 12—15 дана, ријетко 3 недјеље. Село има довољно земље за обрађивање, а ова се у главном налази испод села и по пољу. Највише су њиве Подворнице и на њима се сије пшеница, раж, јечам, кукуруз и стрмно просо, а сади се дуван. Испаше има врло мало и налази се око села 1 км. далеко. Шуме има по оградама а у осталој паши врло слабо. Само су се троица искупила, а остали су кметови, али имају и своје земље. Сви су кметови прије давали агама половину, а данас неки дају половину, а неки трећину. Сви дају трећину од дувана, пошто се извади десетина.

Крајпоље *збијеног* је типа и у њему нема ни махала ни џемата. Све су куће близу и без реда размијештене. У Крајпољу има свега 17 кућа.

Крајпоље је од старине изгонило своју стоку на Зелен-Гору. На ову као и на друге планине изгонили су Хумњаци као и Рудињани своју стоку и тамо је пасли, а под јесен згонили у хумнија мјеста, а то и данас чине. Има и побравичара, који дају стоку Невесињцима на млијеко. У томе случају Невесињца Хумњак назива Србјаком.

Село Крајпоље добило је име по своме положају тј. лежи крајем поља.

Прије насељења данашњих породица живио је у Крајпољу Зотовић, а имао је ту и у Љубињу кулу. Њему је припадало доње Крајпоље тј. доње Подворнице, а горње је купио Сердаревић од Бакибеговића за зобницу плета. Зотовића кула и данас се добро одржала у Крајпољу. Од породица које данас живе у Крајпољу најстарији је *Ћук*. У ово село дошао је назад 150 год. прадјед данашњих из Љубомира због тјескобе, на Сердаревића читлук. — *Козићи* су од Вујадиновића испод брда Охмутића на малом Грахооцу (сад Ц. Гора). Одатле је дошло шест брата и настане се најприје на Банчиће. Због тога што су опљачкали Дели Булу на Предољу морали су бјежати најприје у Далма-

Digitized by Google

цију па онда у Скадар. Отуда се преселе опет на Банчиће, а одатле овамо прије 135 година. — *Тошаловић* (1 кућа) доселио је с Хргуда изнад Стоца на Сердаревића читлук. — *Круниħ* је доселио прије 85. година из Мухареве Љути (Попово) и звао се Мухарица. — *Тохољ* је доселио у Крајпоље из Љубиња такођер на читлук.

Грабље

Куће су у *присојној* страни Љубињског Поља, на висини од 500 мет. У Грабљу се пије вода из чатрња и из убала. У чатрњама је само кишница у ублима *пишталина*. Клима је у Грабљу као и у осталим селима овог поља. Вријеме је снијегу од Никоља до Трипуња дне. Падне до подвезе (под кољено) а задржи се двије до три недјеље. Вјетрови су у селу: југ, сјевер и *Гачанац* или *Гачаница*, што долази од Гацка. Љети пуше *Посунчаник*. Југ је најјачи и даје кишу, сјевер је најхладнији и доноси снијег, Гачанац је мразовит. Има доста зиратне земље и сва је у пољу. Најглавнија је земља у Подворницима, а затим у Грнчареву по сата далеко. Сије се раж, пшеница, јечам, кукуруз, стрмно просо, а сади се духан. Има и добру *пашу* у Влакама иза села и присојну страну Илијина брда (900 м По испаши је и шума лиснатог дрвећа. И шума и паша сва је заједничка, а има је нешто и у оградама. Како је Грабље чисто *мухамеданско* село, то имају сви своју земљу, док Ограда као махала *православна*, је до скора била читлук, али су се неки потпуно искупили, неки су и сад чивчије с пешто своје земље. Мало који од Мухамеданаца грапских да није што земље продао. Исто тако ријетки су, који и сад не држе агинске земље па и приорачке. Ко држи агинску земљу плаћа аги половину, исто тако и на приорачку земљу.

Село Грабље дијели се на три махале и то: *Грабље* (18 к. *Ограда* (4 к.) и *Грнчаре* (1 к.). — Грабље и Ограда одијељени су потоком, а раздалеко су 300 м. Грнчаре су далеко $^1/_2$ сахата и налазе се под Илијиним Брдом. Све три махале чине једно село и једну општину. И ако су куће у појединим махалама у близу, у махали грапској опажају се три групе кућа. Једну групу сачињавају *Жуштре*, другу у средини *Малохоџићи* а трећу опет с краја *Филде*. Групе су у размаку по 60 м. и 150 м., а куће у групама по 10—15 м. Има свега 23 куће.

Грабље и још нека села љубињског котара имала су своју планину од старине Вучево с лијеве стране најгорњег тока ри-

Digitized by Google

јеке Неретве, те су је изгубили због крвнине.[1]) Грабљани би данас могли изгонити на Зелен Гору, али то не чине, јер су сиромашни. Неки дају другом стоку, те је овај гони, а већина их задржава и преко љета код куће. Обично им је про љета стока на Грнчарима. Тамо неки имају по једну стају и тамо гноје земљу.

Не зна се како је постало село. Народно предање, гробље и црквина доказују да је овдје негда живјело православно становништво. Од данашњих породица, најстарији су *Филдићи*, не знају одакле су. Иза њих су *Малохоџићи*. Старином су из Новога (Бока). Прије су се звали Араповићи. — *Жуштре* (9 кућа) су старином из Равног (Попово Поље) од Скарамуца. Потурчио се назад 150 година и у Грабљу добио земљу. И данас се међу се својатају. — *Бурек* је прије двадесет година доселио из Љубиња на женинство.[2]) На Огради живи: *Ковачевић*, *Ћук* и *Пецељ*. Сва троица су се доселили ту назад 30—40 година, Ћук и Ковачевић из Љубомира (Билећа), а Пецељ из Дубочице (код Љубиња) сва три на читлук тражећи боље мјесто.

Бјелојевићи

У области Храсну, котару столачком, састављено из шест махала, које су смјештене у разним утолеглицама које се јављају у једној уздужној плиткој утолеглици, чија висина опада у правцу ЈИ-СЗ. Те се махале зову: Бољуни, Заушје, Загњежђе, Подосоје, Бјелојевићи и Дубрава. У свима махалама има свега тридесет и једна чатрња. Имају мало земље за обрађивање. Испаша је подијељена на појединачне дијелове који се зову „травама.“ На „травама“ су узгојени и густи гајеви (храстови и церови). Траве су постале од зиратне земље, па се на њих плаћа хак који се плаћа у новцима, бравима, мрсу и дрвима. Сељаци су готово сви кметови; има их много и „приораца.“ Агама плаћају трећину.

У Заушју, Дубрави и Бјелојевићима куће су јако збијене, а у осталима су мали чопори. Има свега 55 кућа и то у Бје-

[1]) То је било овако. Двије дјевојке прале рубље на врелу Мишакиљи на Вучеву. Туда наишао из Борча један Делалић, па једној подигао чибуком опрегљину рекавши и срамотну ријеч. Она друга потегне пратљачом, те га на мјесту убије. Због тога изгубе планину и Борчани је подијеле.

[2]) Буреци и Сердаревићи, најстарији Мухамеданци у овом котару, дошли су из Софије.

Digitized by Google

лојевићима 17 к., Бољунима 11 к., Подосоју 4 к., Загњежђу 4 к., Заушју 16 к., и још три куће усамљене.

Из Бјелојевића гоне љети стоку на Морине, у катун Бјелојевиће, а из Бољуна на Кладово Поље, на катун Бољуне. На катунима обрађују земљу. И планине су читлуци истих ага, чији су читлуци у селу.

Прича се да се цијело село некад звало Бољуни, па кад су Бјелојевци доселили прозвало се Бјелојевићима.

Надаждини се сматрају старјеницима у селу. Има их у ближем селу Крушеву (Радоши), Пребиловцима и Спиљанима код Коњица. Има их 3 куће. Славе Јовањ-дан. — И *Лукановићи* су старјеници. Негда су се звали Годијељевићи. Има их 2 куће. — *Бјелојевци* прије 200 год. доселише из Сливља код Метковића. Звали су се Бјелиши. Били су православни, доцније примише ислам. Има их 5 кућа. — *Шутали* су првобитно били православне вјере, поријеклом су из Рађана. За вријеме неког рата прешу у Далмацију. Послије се један пресели у најам Крешићима у Храсно. Ту се ожени њиховом кћери и прими католичку вјеру. Овдје их има 22 куће. — *Милошевић* је прије 80 година прешао из Чавша на женинство. Има их 2 куће. Славе Јовањ-дан. — *Матић* је прије 80 г. преселио из Граца у Храсну на читлук. Има их 4 куће. — На исти начин пресели и *Обрадовић* из Доњег Храсна прије 70 год. Има их 7 кућа. — *Хаирлић* је прије 50 год. доселио из Стоца. Има их 3 куће. — *Превишић* пресели прије 50 година из Д. Храсна на читлук. Има их 2 куће. — *Рагуж* је прије 45 година из Д. Храсна дошао на читлук. Има их 2 куће. — *Табаковић* је прије 30 година преселио из Елезовића на читлук. Има их 1 кућа. — *Перић* је овдје долазио сваке зиме на траву из Попрати па се прије 30 година укметио. Има их 1 к. — *Марић* је преселио прије 18 година на читлук из Бурмаза. Има их 1 к. — *Брић* је поријеклом из Попова, а прије 16 година доселио је из Пјешивца. Има их 1 к.. Надаждини и Милошевићи су православни; Табаковићи, Хаирлићи и Бјелојевци Мусломани. а остали су католици. Већина католика слави Никољ-дан. Матићи Шћепањ-дан, Обрадовић Ивањ-дан, а Брић је славио Сви Свете па је напустио.

Сељаци причају да из овог села потичу Петровићи Његоши, који су се негда звали, као што је познато, Хераковићи. Испитивач прича да је на једној гробници у Бољунима прочитао име **Радосав Нерассовић**. Поред ове породице испитивач је прочитао на разним гробницама и ова презимена: Семорац,

Digitized by Google

Милић, Радишч, Бучић, Грубач, Бољуновић, Влатковић, Владисалић, Вуковић, Ивковић, Вукоцамић, Вукчић и „Рапет-кан.“

Доњи Поплат

У карсној заравни, југозападно од Стоца, на висини од 120 до 180 м. У селу нема живе воде, зато је сграђено безброј чатрња. Клима је доста блага. Сељаци су већином кметови, има их и слободних, браства Ружићи и Михићи, а има и приораца.

Село се дијели на ових шест махала: Хумац (? к.), Михића Махала (11 к.), Дугалића Махала (5 к.), Карића Махала (7 к.), Ружића Махала (10 к.), Хрлина Махала (7 к.). Село је дакле разбијена типа.

На Хумцу је негда становала породица Цмиљићи, која је држала половину села. Имање им узе турска власт, јер су противно наредби турске власти куповали у Далмацији црну со. Од њих су *Јокићи* у Поплату, и Мркићи у Рјечицама. И у Ружића Махали била је негда једна кућа Мирковића, па се негда та махала звала Мирковина. Славе Ђурђев-дан. Од његова сина су *Михићи*. а од његове кћери *Ружићи*. Од Ружића су и Дугајлићи. Мирковића је била и Карића Махала, а послије се доселише *Карићи* из Попова. Славе Ђурђев-дан. — *Комненовића* је породица поријеклом из Галичића у Попову. Зову их и Башчованима. Славе Аранђелов-дан. — *Паје* су прије 200 год. из непозната мјеста доселили. — *Буђен*, старином Бучин, доселио се је давно из Шуме на презиму у Столац, па се укметио на Доњем Поплату. Слави Аћимов-дан. — *Бркићи* су из Дола у стол. котару. Довела их мати кад се преудала. Славе Никољ-дан. — *Дабић* је дошао као пуцар из Жрвња, па му дјецу прозваше Пуцарима. Слави Ђурђев-дан. — *Бејати* су из Сјеница код Требиња. Славе Никољ-дан. — *Марићи* су доселили из Веље Међе на читлук, а *Обрадовићи* из Доњег Храсна. Славе Никољ-дан. — *Вукосав* је поријеклом из Љубомира. Убио је харачлију и побјегао у Дабрицу, а одатле овдје на читлук. Слави Никољ-дан. — *Оборина* је недавно из Попова. Слави Јован-дан. — Раније се доселио *Колак* из Попова ради сиромаштва. Слави Јован-дан. — *Шешлије* доселише прије 70 година с Торича ради сиромаштва. Славе Лучин-дан. — *Рупар* се досели прије 40 година с Трусине. Слави Никољ-дан. — *Корјенић* је 1875. преселио из Корјевића. Није забиљежено, од кога је браства. — *Божовић* је дошао за најамника у Столац, па се удао за Кари-

Digitized by Google

ћушу. Слави Лучин-дан. Осим Мусломана Корјенића и католика Марића, сви су православни.

Жабица

У карсној заравни на СИ од Попова Поља у нижој партији Бјеласице. Дијели се на Доњу (око 600 м. в.) и Горњу Жабицу (око 800 м. в.). Супротно знатној висини блаже је климе, јер је заклоњена брдима. Нема живе воде, и зато имају много бунарева, чатрња и двије локве. Немају довољно зиратне земље, најбоље рађа кртола. Имају доста разноврсне лиснате шуме, имају и два забрана. Друга села, особито Поповци, краду им шуму. Беру бухарицу и рујевину, па продају. Изузев Драпиће сви су кметови. Аге су Мусломани из Љубиња и Требиња. Од жита дају половину, а од поврћа и дувана трећину.

Према секундарним, карсним утолеглицама село је разбијено на 14 макала, у којима су куће разбијене и без реда. Махале се зову: Смоличићи, Неумнице, Драпићи, Раићев До, Примоча Главица, Ђузеловина, Заграђе, Поди, Бобовишта, Крашни Долови, Под Куком. У прве три махале живи по једна породица, док су у другим измијешане. У селу имају 74 куће.

Сељаци имају своје станове по Илији и Бјеласици па већ никуд не крећу из села. На станове излазе о Ђурђеву, а слазе о Митрову-дне. Примају на испашу и стоку из сусједних села.

Сељаци причају да је Св. Саво прозвао село Жабицом, јер му је додијало крекетање жаба из локава.

Најстарији дио села чине махале Смолчићи, Неумнице и Раићев До. У Смоличићима је живио Ђуро Смоличић, у Неумницама некакав Баљ, а у Раићеву Долу некакав Раић, „коме се траг утро.“ *Смолчић* је имао девет синова и једну кћер. Једном му дође на крсно име Ресулбеговић из Требиња, и зашто да га служи његова кћер. Убију бега, зато им земља пропаде и њих осам раселе се и сада живе под именом Ђурићи и то у Љубињу, Требињу, Стоцу, Мостару, Попратама, Слипчићима, затим у Босанској Посавини и у Србији. При растанку сви се заклеше да ће се звати Ђурићима. Од њих су Бркићи, у Стоцу, којих има и православне и мусломанске вјере, затим и Мусломан Ђурић. Разликују се од племена Ђурића који славе Ђурђев-дан. — Прије 200 година у Неумницама су живјеле породице Драпићи и Баљ. Драпића уби Диздаревић и притиште му земљу, а дјеца му побјегоше у планину и засноваше Драпића Махалу. — *Гаћина* је поријеклом од Сикимића, доселио је прије 200 година

Digitized by Google

из Меке Груде. Слави Никољ-дан. И *Сулавер* вели да је Гаћина. За *Косјерине* зна се да су некад живјели у Жабици, селили су у Крушевицу (љуб. котар), па се вратили. Славе Никољ-дан. — *Кисе* су из Рашке у Србији. Звали су се Бојанићи. Због непозната узрока доселише прије 200 година. Има их у Звијерини, Жрвњу и Мостару. Слави Никољ-дан. — *Телебак* је доселио прије 80 година из Жрвња на читлук. Слави Никољ-дан. — *Пецељ* је доселио прије 40 год. на читлук из Дубочице (кот. Љубиње). Слави Ђурђев-дан. — *Лугоња* је поријеклом од Милосавића у Ивици. Доселио је прије 80 година. Слави Ђурђев-дан. — *Ћоровић* је доселио из Крушевице прије 40 год. ради сиромаштва. Слави Аћимов-дан. — За *Баље* тврде да су стари, али не знају одакле су. Славе Аћимов-дан. Поред ових православних живе и ови Мусломани: *Удовичића* прабаба побјегла је с дјецом прије 200 година од куге из Мостлра. — *Сјлмановић* је од прав. Томановића у Домашеву. Доселио је прије 200 година. Од исте су породице и *Синановићи*. — Кад су Млечићи освојили Херцег Нови, дошао је студа *Хянзић*. — *Козлић* је од прав. Драпића у истом селу. — *Фређић* се прије 150 година доселио из Поджабља (кот. Столац) на читлук. И *Јахић* је поријеклом од Томановића у Домашеву. — *Кекић* је поријеклом из Лике, а у Жабицу се доселио прије 120 година. — *Плочић* је поријеклом од прав. Самарџића на Жрвњу. Доселио је прије 40 година. — *Сацак* је прије 20 година доселио из Поцрња на читлук.

Око села и у селу има безброј градина и гомила.

Богодо

Богодо је у кршевитој уздужној ували: испод планине Чабуље, раштркано на више коса. Кроз село и испод села теку три валовита, планинска потока али само у вријеме великих киша и то: *Брња*, *Дубоки Поток*, *Букова Продо*. Извора нема. Бунарева нема. Водом кишнацом се служе из чатрња. Чатрња има у селу сеоских, породичних и појединаца. Сеоска је чатрња била *Провалуша*, која је запуштена, *Чатрња код Крижа* и чатрња *У Грабу*. Више кућа из једне породице имаду своју заједничку чатрњу. Овакве су чатрње биле својина појединаца док је породица била неиздијељена. По дијељењу свака кућа из те породице има право на ту чатрњу. Из оваких чатрња се вода пије а по нужди (кад пресуше сеоске чатрње) и хајван пији. Село је изложено сјеверном вјетру. Снијега има на земљи многе

Digitized by Google

године од Никоља-дне до Ђурђева-дне. Земља за обрађивање је око кућа, понајвише испод кућа у Богодоском Пољу. Испаше су на планини Чабуљи, почињу одмах изнад села и допиру два сахата далеко у планину. Сељани су готово сви кметови. Аги се плаћа од свих производа $^1/_3$, и то је дужан кмет у Мостар доћерати бесплатно. Осим тога сваки читлук даје 15 ока масла, 4 велика брава и годишње 8 товара дрва. Уз агинску земљу имају тројица и нешто властите земље, коју су у потоње вријеме набавили.

Село се дијели на више махала и то: *Окрајак* (2 к.), *Загомиле* (1 к.), *Прекуље* (3 к.), *Приједорину* (5 к.), *Бурковину* (4 к.), *Надглавицу* (9 к.), *Драгу* (9 к.), *Ладине* (9 к.), и *Бојаниће* (3 к. Махале су раздвојене једна од друге од прилике $^1/_2$—3 км. како која. Некоје су раздвојене потоком Брња и потоком Букова Продо, а некоји кршом. У селу има 54 куће.

Станови овог села су у планини Чабуљи у мјестима: Раздоље, Долови, Штирни Долац, Катуниште, Мијатовац, Подкршне Букве, Плоча, Ловни Долац, Ловно Брдо. Ова су мјеста од села далеко 2 сахата. Цијело село има девет станова и сви су на читлучкој земљи. Земља на којој су станови истога је аге чија и у селу. На планину излазе сваке године од Тројца до Мале Госпође (8 септ.).

Нема никаквих прича ни тумачења о постанку имена селу.

Прича се, да је село припадало манастиру Житомислићу, и да су сељани били кметови манастирски. У томе селу живио је некакав кнез Лако. Тај се Лако потурчио и отео ту земљу од манастира. Други опет веле, да је земља била тога кнеза Лаке. Пошто су му Турци почели притискати земље он се потурчи да их очува. Од Лаке су Лакишићи, који живе у Мостару.[1] У Богодолу су становали Мусломани до потоње куге када сви изумријеше изузевши породице: Јазвине и Феризе, који се доцније одселе у Благај. На мјесто Турака населе се прво православни од којих су најстарији *Јањићи* и *Матковићи*. *Јањићи* веле да су од некуда из Херцеговине и тврде за себе да су од племена Бранковића. Славе Ђурђев-дан. — *Матковићи* причају за себе да су из Попова. Отуда су се одселили због зулума

[1]) Они се у Мостару броје у прве и најстарије породице. У неко су вријеме били диздари (чувари града) мостарски. Данас има неколико кућа бегова Лакишића, па је и данас својина њихова цио Богодо. У Мостару нађе једна улица која се зове Лакина Улица. За џамију код новог моста веле, да је градио или Лако или који његов потомак.

Digitized by Google

турског. Славе Јовањ-дан. — *Бојанићи* су се доселили из Зубаца. Славе Лучин-дан. Тамо су се звали Даниловићи. Они причају да су им у читуљи уписати из њихове породице двије владике и неколико калуђера. *Иванишевићи* веле, да су се доселили из Невесиња. Славе Јовањ-дан. О свом досељењу причају ово: „Била гладна година, али је домаћин опет приштедио мало сјемена, па изашао на њиву да пооре и посије. Таман он узорао а дотрчи му жена, и јави, да му је умрло дијете од глади. То га дирне, па узме сјекиру и исцијепа цлуг. Самеље оно сјемена, па пође да тражи мјесто, гдје се не мре од глади. Католици: Врњићи, Чуљци и Прскали доселили су се из околних села из Бротња, кад су Јазвини и Феризи одселили у Благај. Има на три мјеста „грчког гробља.“

Липа

Село је на присојној страни Дувнањског Поља, на коси (тераси ?) званој *Рашовик*. Има више јаких извора, са којих се пије вода и поји хајван. Село је изложено вјетровима а нарочито бури и сјеверу. Снијег може на равни да пане до паса. А може се држати два мјесеца и више. Сјевер је најачи вјетар а за њим југ. Имају довољно земље за обрађивање. Земља је сва у пољу испод кућа. Сеоске испаше почињу одмах од кућа уз брдо Рашовик па све до накрај тога брда, један сахат далеко од села. Село нема шума. „Дрвари“ се из државне шуме зване *Мушин Гвозд*, која је далеко од села 3 сахата. У ову шуму сељаци не смију сваки дан, него је власт одредила свакоме селу у овоме предјелу по 2 дана у седмици. Но и тада сијеку само за своју потребу. Сељани су сви кметови. Агама дају $^1/_8$ од производа осим од сијена. Од сијена дају по погодби у новцу или у маслу. Они могу орати још и другу земљу и дају $^1/_8$. Ови се зову *поорци*.

Село се не дијели на махале, но су куће око поља а на подножју брда Рашовика поређане. Куће су растурене без икаква реда, само су све лицем к пољу окренуте. У селу има свега 35 кућа.

Станова нема пошто сељаци не иду у планину, јер и око кућа има доста паше.

Село је, веле, добило име од извора Липе. Извор је опет тако назван по томе, што је у старо доба поред њега била једна велика липа.

Digitized by Google

Православне су породице Зелени (1 к.), Карани (1 к.), Вукшићи (1 к.), Галићи (4 к.), Милисави (4 к.),[1]) старосједиоци и сви славе Никољ-дан, сем Галића, који славе Јован-дан. Славу славе 3 дана. Католици су се у новије доба почели насељавати и то већином у другој половици 19-ог стољећа. Насељавали су их аге на земље, с којих су православни бјежали од турског зулума. Неки су насељени на земљишта, која су после окупације Мусломани оставили и отишли у Турску или у вароши по Босни. Ови католици досељени су дијелом из Херцеговине и то понајвише из котара љубушког и мостарског, а дијелом из Далмације из предјела Имоски. Имаде старо гробљиште на њивама званим *Горњуше*. Ту на 3 мјеста имаде много средњевјековних гробова.

Еминово Село

Село је на мањој узвишици Дувнањског Поља, у присојној страни. Имају два извора, којима се сељаци служе, а даље око села имаде више извора. Главни је и најбољи извор *Вучица* или *Дивојка*[2]) и *Жабјак*. У селу је нешто студеније, него у околнијем селима, јер је село изнешено на главицу, а није ничим заштићено. Снијег може на равни панути до паса а у наметима и преко човјека. Снијег пане о Никољу-дне, а може се држати до Мученика. Земља је дијелом око кућа, дијелом у пољу, које је једно $^1/_2$—1 сахата удаљено од села. Оранице су ближе кућама, а косанице удаљеније. Косаница има још у планини Маловану, која је 3—4 сахата од села далеко. Земље имају и сувише али је дивљачна. Испаше су на брду *Ковачу*, далеко од села 1 сахат. У селу је земља читлучка, осим двојице сељака, који су се одкупили прије 30 година. Плаћају са земље агама $^1/_5$ жита, а од сијена у готову новцу сразмјерно читлуку.[3]) Осим агинске земље имаде понешто сељана који држе и друге земље. Они се зову „приорачи", а плаћају аги $^1/_4$ или $^1/_5$, како се погоде. Сваки читлук имаде по један беглук, од прилике двадесети дио од све оранице. Кметови су дужни свакоме аги обрадити беглучку земљу.

---

[1]) Ова тврдња је нетачна. О томе види опис Рашљана. Пинчева примједба.

[2]) Народ говори западним дијалектом.

[3]) Осим тога дужан је кмет у вријеме вршидбе док ага свој хак прибере, агу и његова коња хранити а при свршетку вршидбе заклати јање или брава. Ово се зове „довршионица." Од овог ага понесе кући $^1/_4$ или $^1/_2$ а са осталијем се месом с кметом почасти.

Digitized by Google

Село се дијели на ове махалице: *Кула* (3 к.), *Гај* (8 к.), *Брдо* (6 к.) и *Буљани* (25 к.). Прве су три махале удаљене једна од друге по једно 5 минута, а потоњу дијели поток Буљан од осталих и она је удаљена једно 10 минута. Сеоске су куће у близини једна друге и чине четири групе према описанијем махалама. Куће су збијене без икаква реда. Цијело село имаде 42 куће.

О постанку имена села причају ово: да је некаквог кнеза преварио кум Турчин, повео на вјешала, а овај рекао: „Јазук ти било, ја сам на тебе *јемин* (повјерљив) био, а ти ми учини хилу!“ Од тога јемин, емин, остаде име селу.

У селу су најстарије породице од православних *Глигорићи* а од католика *Перићи* и *Томаси*, који су старосједиоци, а остали су доселили из осталих дувањских села. *Глигорићи* су се у давно доба доселили из Црне Горе у село Коваче у котару жупањачком, па им ту Турци прије 100 год. одузму сву земљу, те се они раселе. Када су се из Ковача раселили била су три брата, па се један досели у Еминово Село, други у село Главице кот. Лијевно, а трећи у село Равни у Скопљу. *Здилари* су се доселили из Имоцког у Далмацији прије 50 год. Глигорићи славе Илин-дан; Здилари Јовањ-дан; Савићи Шћепањ-дан; Миласи Никољ-дан. Крсно име славе три дана. Према махали Брду на њивама налазе се неке гробнице, на њима имаде стећака, но већином без икаквих украса.

Ходбина

У углу Бишћа, с лијеве стране Бунице, с присојних и осојних ивица. У селу нема сталних врела, и ако је село на лапоровиту терену. Имају више чатрња. Клима је блажа него у осталом дијелу Бишћа. Најјачи вјетар је Велештак (сјевер). Села су на вишим дијеловима обронака, јер су дно и стране обрађене. Сију се сва жита, затим и сва поврћа, и особито успијева дуван и лоза. Сељаци су махом „ућесимљени“ кметови, а већина их још има уз то и своје земље. Аге су већином православни из Мостара, и ако је негда цијело село било мусломанско. Има и „ходалица.“

Село има облик полукруга, а разбијено је на следеће махале, које су се ивицама споменутог угла у правцу запад-исток овако поредале: Затон, Головина, Главашева, Хасанагића или Бошковића, Демировића, Кокалића и Љутовића Махала, под Квањом, Под Вардом, Говорци, Парила и Под Ђечином. У селу

Digitized by Google

има око 120 кућа. од којих већину чине православни (95 кућа), па онда Мусломани и католици.

Село даје љети стоку Невесињцима „на млијеко."

О постанку сеоског имена не знају ништа. Исто тако не знају ништа о постанку села. Најстарија породица су Мусломани *Демировићи*, за које тврде да су старинци. — *Кајге* су исто браство с Матрацима у Гнојницама. Доселили су има више од сто и педесет година однекле из Невесиња. — *Бошане* је прије сто година довео ага Сердаревић из Љубиња. Славе Јовањ-дан. — Готово истог времена доселили су *Бошковићи* због сиромаштва са Слипчића. Мисли да су старином Црногорци. Славе Ђурђев-дан. — *Палавестре* нагађају да су старином из Грахова. Овдје су доселили из Мостара. Славе Ђурђев-дан. — *Лакетићи* (Михићи) не знају одакле су се управо доселили. Славе Никољ-дан. Све остале породице доселиле су послије куге. Одмах иза куге из билећског котара *Попадићи* (Вујевићи). Славе Никољ-дан. — У иско вријеме доселише *Стевићи* (Шаренци) с Плане. Славе Лазарев-дан. — И *Џонлези* су из Врањских. Славе Јовањ-дан. — *Грахе* су истог доба с Влаховића. — *Курајице* (Рићушићи) доселише послије куге из Рићана. Славе Аранђелов-дан. — *Калајџије* (Рупари) су из Бањана дошли на Трусину, а одатле у ово село. Славе Никољ-дан. — *Комнени* су из Попова из Галичића због зулума. — Татићи су доселили прије 70 година из Ковачића у Невесињу. Славе Ђурђев-дан. — *Требињци* (Кујунџићи) су од браства Марића у Гомиљанима. Дошли су за Омер-Пашине владе. Славе Шћепањ-дан. — *Зупци* су прије 65 година доселили из Невесиња, а старином су из Зубаца од браства Милића. — *Црногорци* су од браства Бјелица дошли Али-паши. Славе Св. Петку. — И *Гагре* (катол.) је дошао у Али-паше за млинара с Чули код Блата. — *Шкуторовић* (Вуковић) је доселио у најам из Дувна. Слави Никољ-дан. — *Ћорићи* (катол.) доселише прије 65 година с М. Блата због сиромаштва. — *Пуљићи* и *Кудрићи* дођоше иза њега с Ротимље. — Дјед *Главашев* доселио је из Житомислића. Слави Јовањ-дан. — *Цвијетићи* (Миланонићи) доселише из Малог Поља. Славе Аћимов-дан. — *Рамићи* (Ћоројевићи) су из љубињског котара. — *Косић* је из Благаја прешао на женинство. — *Преради* су старином из Прераца. Прије 25 година купише земљу и преселише из Малог Поља. Славе Никољ-дан. — *Додизи* су Марићи из Гомиљана. — *Дошла* има двије врсте. Једни су од оних из Равчића, а други су Костићи од Љубиња. Први славе Јовањ а

Digitized by Google

други Никољ-дан. — *Матковићи* су дошли из Богодола. Славе Јован-дан. — *Сјерани* су прије 10 година из Житомислића. Слане Јован-дан.

Ријетка су села у којима има оволико остатака од предисторијских и римских старина.

Борачка села

Улог

Улог је на странама Неретвине долине, на висини од 678 м. Има више сталних врела. Зима је блага, снијег пада већи али брзо копни. Земље за обрађивање има доста. Мусломани су слободни. а православни држе своје и агинске земље. с које плаћају трећину или ћесим.

Дијели се на више без реда растурених „махала“: Милавићи, Пиралићи, Царина, Добри До, Бабићи и Варош. Има свега 30 кућа.

Прича се да су сви Борчани дуго иза турског освојења били православни. За Борач се вели да се је три пута „турчио“ и у стару вјеру повраћао. Доцније га куге поморише, и Бошњаци под Градашчевићем поробише. Старинци су *Болбозани*, од прав. породице Миларевића, који су живјели у данашњем селишту Миларевићима. — *Шачићи* потичу од Шаке Харамбаше кога су Турци заробили па је примио ислам. Остале мусломан. породице „доселиле су на мираз у најновије вријеме.“ Од православних су: *Шекаре* с Пилатоваца прије 45 година. — *Вујачићи* су из Нудола за вријеме окупације. — *Додер* је дошао за трговином из Кокорине у Гацку. Слави Ђурђев-дан. — *Вучетић* је с Вилуса у Бањанима. Слави Ђурђев-дан. — *Бајевић* је дошао као терзија из Чајнича. Слави Никољ-дан. — *Бугарин* (Хаџиђорђевић) је дошао из Бугарске као терзија. Нема славе.

У Улогу има безброј разних старина гробља, селишта, градина; на некима се од њих виде натписи, српски и римски.

Стране

Сеоце на уској искомаданој заравни која се диже 3—400 м. изнад Неретве, чије је дно у најближим дијеловима високо 450 метара. Од Сјевера је заклоњено, клима је блажа, и снијег не остаје дуго. Има више здравих и добрих извора. Немају много зиратне земље, и та је по неколико километара удаљена. Зато

Digitized by Google

имају доста шуме и испаше. Од свих само један сељак има своју земљу.

Село се дијели на три мале групе које су у једном правцу 500 до 700 м. поредане.

Имају зимске кланице у Плетеној Локви и Недавићу, у којима зими држе стоку ради паће и обрета.

Зна се да су негда овдје становали Мусломани Башалићи, који се прије петнаест година преселе у борачко село Бионоге. Аге Башалићи доселе прије 50 година из Рудина на читлук породице: *Коваче* из села Корита, *Вуковиће* с Меке Груде и *Вујовиће* из Врањских. Ковачи веле да потичу од онога Јована Шиндиша с Бањака, па су се и звали Шиндићи. Веле да су од њих Мусломани Ћатовићи с Ђеча. Иза њих се населио на селишту Кадину Долу *Сикимић* однекле из љубињског котара. Ковачи Славе Шћепањ-дан, Вујовићи Никољ-дан, а Вуковићи Јован-дан. Чини се да је Кадин До старије насеље него Стране. То показује поред разних развалина и данашње сеоско гробље у Кадину Долу.

Обаљ

Обаљ је на заравњеном брijегу на десној обали неретве, који је висок 1015 м. Има само један извор, Дреновик, и један Чатрња. На равну незаштићену повијарцу Обаљ је изложен Сјеверу и због тога је врло хладно. Имају доста зиратне земље, пашњака и шуме. Има и слободне и агинске земље, с које се плаћа трећина.

Дијели се на: Обаљ, Дупер, Суво Поље и Умско Поље.

Мисли се да је село добило име од старог града Обља који се диже на једној облој стијени.

Најстарији су *Керанићи* који су су се прије 200 година посвадили с харачлијама и побјегли из Гацка. Вазда их има само по једна кућа. Иза њега је доселио *Сладоје* са Жрвња. Право му је презиме Паренос па је убио Дубровчанина и морао побјећи и промијенити име. Има их 17 кућа. *Пурковићи* су Дрекаловићи из Куча. Убили су племеника и побјегли. Најприје су живјели на Виовићима, па су купили на Обљу имање. *Гајовићи* су прије 50 година доселили од братства Говедарица на Миљачама. Има их 5 кућа. — *Чорлије* су 1875. доселиле с Меке Груде. — *Базале* је населио са Загорја бег Пилиповић за вријеме окупације на свој читлук. — Послије окупације доселили су католици Рагужи од Хумнине.

Digitized by Google

Осим старог града има и других старина, а особито гробља и стећака на Сувом Пољу.

Љусићи и Осатно (Срн До)

На лијевој обали Неретве, заклоњено са свих страна, високо 750—800 м. па су блаже климе. Осатно је од Љусића $^3/_4$ сата удаљено. Извор *Ћеифан Врело* у Љусићима и *Гршан* у Осатну служе водом све куће. Има доста земље, испаше и шуме На *Осатну* су *заједничке испаше* и *њиве* Говедарица из Љусића остале од дједова као су једној кући живјели. Сви су слободни. У селу има свега 6 кућа и то четири у Љусићу а двије у Осатну.

Љети изгоне из Љусића стоку на Осатно, гдје имају торове и колибе.

Не зна се како су села добила име. До последње куге живјели су Муслимани Ћеифани у Љусићима. Њих је куга поморила. Иза њих су доселиле *Говедарице* с Миоњача. Славе Никоље-дан. *Шаровићи* у Осатну доселили су прије 50 година из Пиве у Гацко, па у Трешњевицу, одакле га Говедарице населише на Осатно. — *Томановић* (Зубац) је из Зубаца. И он живи на Осатну.

Осатно је постало село од торина, ипак се виде развалине од старих кућа. И на Љусићима има омеђина, старог гробља и град, за који причају да се из њега Ерцег Стјепан бранио од Турака.

Језеро

У једном до 200 м. дубоком котлу, само долином Језернице према Неретви, отворену с висином од 950 до 1005 м. Блаже је климе и шумовито. Испаша, шума и земље има доста. Половина се је ослободила, а половина је Ченгића читлук.

Језерница је подијелила село на два дијела, од којих се десни зове Црквина. Има 9 кућа.

Граде љетне колибе по странама и по земљи.

О постанку Језера навели смо причу при опису Домрка. Најстарији су *Голијани*. Прије 300 година доселили су испод Голије. Од њих су они по Невесињу. Има их само двије куће. Куће су им на манастирском вакуфу, па се за то веле сељаци не могу множити. — *Говедарица* је прије тридесет гогина доселио с Миоњача. — Поред православних живе и Мусломани: *Туцак* који је поријеклом из Села и *Ђипа* из Обади. На Црквини веле био је манастир, гдје су се Срби по причању очајно

Digitized by Google

бранили кад су Турци освајали. Селиште има на Јечишту. Виде се и некакве греде у језеру.

Поријe

Отворена положаја, на висини 1000 до 1100 м. врло хладно. Имају изворску воду. Земље и шуме имају доста. Једни од старине имају своје земље, други су куповали и мало је агинске.

Свих девет сеоских кућа збијено је у једну групу.

Неки сељани имају зимске колибе на Седлу и Крагујевачком Брду.

Село је првобитно било Обадића имање. Кад се цио Борач скупа „истурчио“ Сава Обадић није био код куће, и он се није потурчио, али је пристао да сједи пред џамијом, док остали усклањају, И сал се зове Обадића Камен. Обадићи су самрли, а удовицом њиховом ожeнио се прије сто година *Окука* из Врањских и наслиједио цијело имање. И он је морао све до окупације сједети пред џамијом на Обадову Камену и палити свијећу на Обадића крсно име Крстов-дан. Окука има 4 кућа. — *Ћукили* су Булатовићи из Роваца у Црној Гори. Доселили су у ово село прије 40 година. — *Вилићи* су из Грачанице у Гацку. Једно су племе с мусломанима Крвавцима. Доселио је прије кратког времена. Он је мећансуз тј. нема никакве непокретне својине у селу. — *Савић* је доселио као слуга из Бијење. — Са Обља су доселиле двије куће *Говедарица*. Мусломани *Ђипе* су од Обадића. То име је прадјед добио зато што је добро ђипао (скакао) онај дан кад је Борач примио Ислам.

Трновица

Сеоце од 4 кућа, на висини од 460 м. благе климе с више врела, с довољно шуме, пашњака и зиратне земље.

По старинама (стећцима, омеђама и траговима од старог друма) види се да је било гушће насељено. Дуго је вријеме живјела сама мусл. породица *Ђебе*, који су старинци. Има их 2 куће. — *Луковице* су доселили прије 65 година из Лукова код Никшића. И они су мусломани. Има их 2 куће. За мјесто Хареми, веле звало се Намастириште, и био је ту негда манастир.

Пресједовац

Но заравњеној коси од 1100 м. Климе врло оштре, врела, зинатне земље, шуме и испаша има доста. Сељаци сељаци су махом слободни, читлучка земља је уњесимљена.

Digitized by Google

Дијели се на махале До (7 к.) и Град и раселицу Ријеку (1 к.). Махале су збијена типа.

Био је чисто мусломанско село, у коме су живјели: Радишићи, Фетвецићи и Шабановићи, који су дијелом самрли, а дијелом одселили. *Ковачевићи* су прије 100 година од оних с Колешка. Има их 7 кућа. Славе Аранђелов-дан. — *Ћосовић* је Бува из Домрка, одакле је доселио у Кифино Село прије 200 година, зато што је поп Бува поправио цркву и дошао у сукоб с Турцима. Овдје је доселио одмах иза Ковачевића. — *Зиројевићи* су од оних на Плочнику, а *Ћућило* од оних с Порија. Поред ових Ковачевића Јованштака има и једна кућа *Ковачевића* Игњаштака тј. који славе Игњат-дан. Они су прије 25 година доселили из Срђевића. Има старо селиште Крушевац и на Погребницама гробље његово. Иначе читава сеоска околица има много омеђина, гробница и градина.

Плочник

На заравни у долини Неретве. на висини од 1200 м. и с Истока и Запада одвојено „дубоким долинама валовитих потока". Живих врела, шуме, испаше и зиратне земље имају доста. Земља рађа слабо, кметови су се искупили.

Дијели се на: Плочник, Љубовића Њива, Поспат и Плоче, и „*населица*" (раселица)[1] Ријека. Има свега 13 кућа које су разбацане на мале групице.

У шуми испод Брњца имају кланице у којима зими ноћива стока.

Некад су живјели Муслимани Аџијани и Кудре. Први су, за куге, самрли а други су одселили у Сарајево. Иза њих су становали Дробњаци (Никитовићи), који сад живе у Сливљу Иза њих су доселили *Шојићи*, православни из Јасеника у Гацку, од којих један дио одсели на Крушчицу. Овдје их 2 куће. — *Братићи* су из Брестица. Дошле су двије куће па је једна отишла у Фојницу, а овдје их има 5 кућа. — *Зиројевићи* су старином Предојевићи из Рудина. Живјели су на Браћевићима гдје су имали своју земљу, па су диобом осиромашили и расолили се. Има их 1 кућа. — *Додери* и *Таушани* су из Кокорине. Има их 1 кућа. — *Шуша* је из Кљеута, доселио прије 50 година. Има

[1] Братићи су имали доста земље у долини Неретве, па су одвојили један дио чељади који је доље стално живио. То се звало *надојница*, а кад се тај дио потпуно одијелио почеше га називати *населица*.

Digitized by Google

их 1 кућа, — *Анђићи* (Грујичићи) су досељени из Рудина прије 40 година.

Од старина има само на једном месту неколико стећака.

Крушчица

На малом „забанку" (заравни) Зечијег Брда, приближно исте висине као и Пресједовац. Врела и шуме имају доста, а зиратне земље мало. Били су Ченгића кметови али су се откупили.

Свих 13 сеоских кућа чине јако збијену групу.

У Зорици 1 $^1/_2$ км. од села су торине за крупну и ситну стоку.

Прије 60 година Крушчица је постала од читлука село. Ченгићи из Гацка имали су овде читлуке па су насељавали породице овим редом: *Елек* је прије 70 година побјегао из Голије због крви. Најприје су стали у Југовићима, па пошто се раздијеле један остаде у Југовићима, други оде у Босну а трећи овамо. Има их 5 кућа. — *Шојић* је од оних с Плочника. Има их 3 куће. — *Жарковићи* су од оних Жарковића о којима се спомиње у Срђевићима. Овамо су доселили из Луковица. Има их 5 кућа.

На Вардишту, 2 км. од села има старо селиште, потпуно зарасло у шуму.

Невесињска села.

Бојиште, Селиште и Читлук

Три села на западној ивици Невесињског Поља, на осојној страни огранака Вележи, који се овдје врло стрмените спуштају. Четири стотине метара од Бојишта је врело Ступина, поред Селишта протиче поток Јездош и у њему има врело Љељенак, а осим тога има и добрих чесама. У Читлуку немају врела, али се помажу изданском водом, која се налази у дубини пет до десет метара. Села су изложена вјетровима и стога је у њима веома хладно. „Кривајац" вјетар који долази од сјевероистока доноси жестоку мећаву, а „Гачанац" доноси, с југоистока, љети кишу, а зими снијег. Њиве и сјенокоси су у Пољу, а испаша и шума око кућа и у Вележи. У Бојишту има „комуница", заједничких косаница које су у општем дијелу назване „*приједступима*". У Селишту су двије куће имале, у то вријеме, год. 1899· цјелокупну земљу неподијељену. У Бојиш-

Digitized by Google

тима су сви кмети, осим двојице, дају трећину, а има и приорача. У Селишту су сви кмети осим једнога, али сви имају и своје земље, а у Читлуку су сви кмети осим двојице. Сви плаћају трећину, осим кмета бискупа Буцоњића, који својим кметовима, на сваки начин, олакшава живот.

У Бојишту има 11 кућа и све су збијене у једну групу. Ту живе: Бјелогрлићи (1 к.), Радојичићи (2 к.), Реповићи (1 к.), Лози (2 к.), Мавраци (2 к.), Васковићи (2 к.) и Пушковићи (2 к.). У Селишту су се куће разбиле, око мањег брда, на двије групе. Има 7 кућа и то: Човили (2 к.), Саматовићи (2 к.), Митрићи (1 к.), Бошњак (1 к.), Драговић (1 к.). У Читлуку има један ред кућа која се на крају заврши групицом, која се зове Иглице. Поред ње је група која се зове Главица. У Читлуку су 23 куће: Жерајићи (1 к.), Андријашевићи (5 к.), Булајићи (4 к.), Копривице (2 к.). Затим католици: Буцоњићи (2 к.), Панцићи (1 к.), Васиљи (3 к.), Чуљци (2 к.), Ротими (2 к.) и Мазуни (1 к.).

Сељаци причају да је село Бојиште назвато по томе, што је ту, за вријеме Херцега Стјепана, било посљедње разбојиште између Срба и Турака. Селиште је било дуго времена пусто село, а на Читлуку дуго није било насеља, него је он био читлук Петра Милорадовића.

Не знају кад је Бојиште постало. Старог становништва нема. Мисли се да су село засновали протјерани становници града Јуповца, кад су га Турци освојили. Кугу су прекужиле ове породице: Бјелогрлићи, Радоичићи, Миловићи и Јелачићи. *Бјелогрлићи* су прије 100 год. доселили из Липника. Побјегли су од главодужја, јер су убили брата хајдука Јакова Јакшића из Мораче. Славе Шћепањ-дан. — *Јелачић* је преселио са Шеховине прије 100 до 120 година, па је овдје сасвим самро. И *Миловићи* су самрли. — *Радојичић* је доселио из Кифина Села. Слави Никољ-дан. — Иза њих је побјегао *Рецеповић* из Бежђеђа од хајдука. „Пристикао је силну земљу“ јер је био Башагин субаша. Прије кратког времена одселио је у Касабу (Невесиње). — *Реповић* је старином из Бањана. Прије 60 година побјегао је из Слата због некакве „сарајевске војске“ која је жарила. Слави Јован-дан. Иза њих су дошли *Лозе* и *Мавраци* са Зијемаља. Маврак је причао да је старином Црногорац, и да је становао у Попову. Први слави Ђурђев, а други Јован-дан. — *Васковић* је прије 40 година дошао с Рова, а старином је из Врањске. Слави Јован-дан. — *Пушковић* је прошле буне доселио из Вијеће због сиромаштва.

Digitized by Google

Селиште је засновано, по сеоском рачуну, прије 150 до 180 година. О томе причају ово. У Рабини је живјела породица Зуровац. Најмлађи се заволи с мусломанком девојком, и она затрудни. Турци га осуде на смрт или да се потурчи, и он се потурчи. Ипак је с братом живио у истој кући дванаест година. Тада предложи старији брат да се дијеле, јер га као Муслимана не може у кући трпјети. Овај пристане, да сам сели и пређе у Селиште па начини кућу. Звао се Рамо и од њега су Рамовићи. Уз кугу су се раселили, и сад их има у Касаби. Иза њих остаде Селиште дуго времена пусто. Прије 60 досели *Саматовић*, који је из Никшића побјегао од главодужја, па се дуго лутао по Морачи и по Гацку, док се је овдје смирио. Слави Никољ-дан. — *Митрић* је старином из коњичког котара. Становао је најприје у Шеховини па онда у Ровима, одакле прије 40 година пресели у Селиште. Слави Никољ-дан. — *Човило* је старјеник у Невесињу вароши, одакле се је прије кратког времена преселио[1]). Слави Никољ-дан. — Бошњак је од породице Ковачевића у Колешку. Доселио се при окупацији од рђе. Слави Аранђелов-дан. — *Драговић* је истога времена доселио с Удрежња. Слави Ђурђев-дан.

И *Читлук* је првобитно био имање породице Милорадовића. Послије су га Милорадовићи поклонили манастиру Житомислићу. Кад је једном близу манастира погинуо Турчин, Турци затворе манастир. Мусломан Опијач, потомак Милорадовића, оде у Стамбол и донесе ферман да се отвори, и зато доби Читлук. 1878. год. настани се ту Вучић Жерајић, који је био одселио од оних у Миљевцу и хајдуковао. Иза њега доселише *Андријашевићи* и *Булајићи* с Граова, због сиромаштва, а иза ових до 2 године доселише *Копривице* из Бањана. Године 1888. поче бискуп Буцоњић куповати земљу на Читлуку и насели споменуте католичке породице из мостарског котара.

За сва три села причају да су била имање Милорадовића. Петрови Доли у Бојишту прозвани су по Петру Милорадовићу. Од старина има градина, кулина, гробља и једно селиште. Све има изглед веће старости.

Батковићи и Миљевац

Два сусједна села, уз саму варош Невесиње, на брежуљкасту, неуравњену дну Невесињског Поља. Сеоске куће и њиве

[1]) Од православних породица старинцима се у цијелом Невесињу сматрају само ове: Човило, Зорић, Врљеш и Руљ.

Digitized by Google

су на терену од неогеног пијеска и облутка, испод којих су фине лакустријске глине, а кроз њих често избију на површину главе кречњачких слојева. Изузевши изданску воду коју хватају у „стублине“ и чатрље у Батковићима нема живих врела, а од Миљевца у даљини од 1 до 2 км. је јако врело Буковик. Али ипак из оба села морају ићи по воду у варош. Клима је иста као и у осталим селима западне ивице Невесињског Поља. Зиратне земље су око куће, а има је и у Лугу, равном пољу уз Заломку. Око села и по њивама има добрих храстових и стржевих гајева. Испаше су на ближим брдима, што се дижу на западној ивици пољској. Имају више заједничких бара које косе „на приједступ“. У Батковићима су сви кметови, осим Граховаца који су нешто откупили, а у Миљевцу сви, осим двије куће Жерајића и једног Бејатовића. Обично плаћају трећину. Поред укмећене обрађују и приорачку земљу.

Оба су села разбијена, шумадијског типа. Батковићи се дијеле на Доњу Малу и Горњу Малу. У Доњој су: Ристићи (4 к.), Радоичићи (4 к.), Ратковићи (1 к.), Звицор (1 к.), Спремо (1 к.), Симовићи (2 к.), Пивчићи (2 к.), и Гудељ (1 к.); у Горњој су: Граовци (4 к.), Самарџићи (1 к.), Тепурићи (1 к.), Зупци (2 к.), Перини (2 к.) и Ковачи (5 к.). Миљевац се дијели на четири мале: Посрано Брдо, Колаковина, Гвозд и Жерајића Хан. И првој махали живе: Бејатовићи (2 к.), Чоловићи (2 к.), Лисови (7 к.), Јоловићи (1 к.), у другој: Радани (2 к.), Ратковићи (1 к.) и Михићи (1 к.), у трећој: Соиди (5 к.), Жерајићи (2 к.), Бејатовићи (2 к.), а у четвртој: Жерајићи (2 к.), Сикимићи (1 к.), и Папићи (1 к.).

Ова села немају станова.

Миљевац је, веле, добио име од лијепа положаја. О Батковићима причају ово: Прије 200 до 250 година, није било никаква насеља, гдје су данас Батковићи, Жиљево, Миљевац и Шурићи, већ сама шума. У то доба дођу некакви пастири „од манастира“ т. ј. Житомислића и видећи пустињу, уставе се и заснују села. Међу тим пастирима био је један који се је звао Батковац и по њему се прозваше Батковићи. Не зна се шта је поолије било од тих пастира, само знају да је у Батковићима прије 150 година било седам кућа мусломанских. У Миљевцу се памти само то да је ага Коркут насељавао кметове који су морали крчити, и да је све те кметове куга поморила и само је остао Ћабак који је прије 15 година отишао у Кифино Село.

Digitized by Google

Они Муслимани из Батковића побјегну од хајдука у варош, а оставе на земљи *Симовиће*, за које неки тврде да су старјеници у том селу. Славе Симуњ-дан. — Иза њих прије 100 година, доселе *Ковачи* с Корита јер су тамо убили Турчина. Славе Шћепањ-дан. — Прије 80 до 90 година доселе *Ристићи*, старином Огњеновићи, из Бањана. Славе Никољ-дан. Иза њих дођоше прије 80 до 85 година *Ратковићи* из Зубаца, због крвнине. Славе Ђурђев-дан. — Прије 70 до 80 година побјегоше *Граовци*, старином Чурлијевићи, из Граова, јер су били главодужни Корјенићима. Славе Вартоломијев-дан. — У исто вријеме дођоше *Перини* из Братача. Старином су Мучибабићи из Домрка, гдје су убили агу на гувну, па су побјегли једни у Босну, а други по Невесињу, Биограду, Љескову Дубу и Братачу. Од оних у Братачу остала су само два мушка дјетета, те их ага отјера, и они дођу овамо. Славе Аранђелов-дан. — До мало времена дођоше *Пивчићи*. Они су Апићи из Пиве. Славе Јовањ-дан. — Прије 55 година *Самарџићи* су убили на Роговима у Рудинама, на Божић два Мусломана, па су побјегли у Грабовицу, па одатле једни у Братач, а други у Батковиће. Славе Ђурђев-дан. До мало времена иза њих доселише због тјескобе: *Радојичићи* из Кифина Села. Славе Никољ-дан. — *Зупци* с Удрежња. Славе Ђурђев-дан. — *Звицор* из Братача. Слави Јовањ-дан. — *Тепурић* из Бијење. Слави Ђурђев-дан. — *Сиремо* из Биограда. Слави Ђурђиц и *Гудељ* с Врићановића. Слави Ђурђев-дан. Старина нема никаквих.

У Миљевцу није иза куге остао нико, осим онога Ћабака. Иза куге су одмах доселили *Жерајићи*, старином Кривокапићи, они веле из Трешњева, а потомци Кривокапића на Планој веле да су из Кобиљ Дола. Слави Лазарев-дан. — Прије 80 до 90 година доселише *Бејатовићи* из Кокорине у Гацку. Славе Ђурђев-дан. — *Солди* су Драгићи из Куча. Побјегли су прије 200 до 300 година, приликом „накве погибије Куча". Становали су у Горици код Требиња. Једног од њих ухвате Млечићи и поведу у солдате. Он ипак побјеже у Херцеговину, и у столачком котару нађе хајдуке, који га пошаљу на воду. На води га ухвате Турци, и поведу везана на Ргуд. Ту га позна једна баба, која је била његова тетка, па га пусти. Послије га ожени и насели у Дабру. У Дабру се намноже те једни оду на Трусину, а други у Шеховину, одакле пређе у Миљевац. Славе Миољ-дан. — *Радан* је с Врићановића у Опутној Рудини. Овдје је дошао са Шеовине. Слави Никољ-дан. — *Лисови* су прије 60

Digitized by Google

до 65 година доселили из Пађена. Старином су Вучковићи. Слави Аранђелов-дан. — За њим је дошао *Ратковић* из Батковића. Слави Ђурђев-дан. — У исто вријеме дође *Пашић* и *Сикимић* из Бабје главе. Први је старином из Коравлице, а други са Жрвња. Први слави Лучин-дан, а други Ђурђев-дан. — Прије 40 година дошао је *Чоловић* с Удрежња од рђе. Слави Јован-дан. — Прије 15 година дошао је *Михић* из Љубиња од рђе. Слави Јован-дан. Старина нема никаквих.

Фојница

У долини ријеке Ђеропе чија долина, већим дијелом сува, спаја Гатачко и Невесињско поље. Разликујемо два дијела, један у осоју Ивице гдје су дућани, и други километар сјеверозападно, у присоју, на ушћу Тврдог Потока. Апсолутна висина 940 мет. Осим Ђеропе која се с јесени разлијева и Тврдог Потока који нанесе на сеоске њиве земљу и камење, има у селу више сталних врела. Ради заклоњена положаја клима је блажа. Зиратна земља је у Модром Пољу и у селу. Главна шума и испаша је у Ивици. Има и агинске и слободне земље. Кметови плаћају трећину.

Дијели се на махале: Буложиће, Ребров Бријег и Луке, а ове се опет дијеле на мање групе. Године 1875. било је свега десет кућа, које су тада биле попаљене, а сад их има преко 40.

У Брњцу и Сиљевици има сваки колибе, стаје, кланице и торине, гдје зимују овце. Кад слабо роди сијено граде кланице и у Зелен Гори и Вучијој Бари.

Сељаци зову село Војницом, и мисле да је име дошло и зато што су се овдје увијек скупљале војске.

Гузине су старином Цуце, овамо су доселили из Корита прије 60 година. — Иза њих су доселили *Братићи*, из Плочника у Борчу, а у Плочник су доселили из Брестица. Старина им је из Парежа, код ман. Косијерева. Исто су браство с Кокотовићима, Мишковићима и Парежанима. Становали су и на Мекој Груди. — *Анђићи* су од браства Глушци из Црквица, у Бањанима. — *Мучибабићи* су доселили с Љескова Дуба на читлук. За остале породице испитивач каже ово: „Остале породице доселиле су поради трговине: као Ђајићи, Миловићи, Вишњевац и то 1880 на овамо“. Од куге су побјегли из села Мусломани Колаковићи и Класовићи, а Мусл. Шкаљићима отели су земљу Ченгићи и протјерали их. Има веле Херцегово Врело,

Digitized by Google

код кога је Херцег Стјепан чешће љетовао, а на Побјеницама је било много гомила.

Колешко

У Невесињској Површи, над десним бријегом Заломке, у једном плићем, у облику према Југу отворена полукруга, издужену улегнућу које је дуго седам до девет километара, и чија висина износи 1000 до 1150 м. Изузев два мала врела, цијело се село служи водом из чатрња и локава. Сасвим незаштићено, село је изложено свима могућим вјетровима. Нарочито је јак вјетар Прљетовац који долази преко Морина, од сјевера. Оранице је око кућа и у Моринама, а косаница на Моринама и на Јавору. У Моринама имају Заједницу, која се иначе зове и Ливада, и коју су Колешчани и Хумњаци заједнички купили од Али-паше Ризванаеговића. Има и купљење и агинске земље.

Колешко је сеоска општина и у њему има више села, која се опет дијеле на мање дијелове. Села се зову: Овчине (Плужине), Гај, Горње Село, Балабан, Риљи, Рибаљ Тег и Цргово. У Плужинама су куће разбијене у два збијена дијела, у Гају има пет група са раштрканим кућама, а збијене су у Горњем Селу, Балабанима, Риљима и Рибаљ Тегу. У Цргову су веома раштркане, а то село има и дио Вртич у ријеци, и хан Под Плочом, исто у ријеци поред тесте. У Колешку има 120 кућа, међу којима 10 мусломанских, а 110 су православне.

Торине имају само неке куће, и то у Плужинама и у Вишњеву (из Балабана).

Веле да име сеоско долази од Колешка војводе који је ишао и на Косово, заједно с Лазаром Братачанином из Братача. Веле да му је гробница у Неановићима. Балабани су добили име од некаква бана Балабана.

Некада је и Колешко било чисто мусломанско село, па су куге истријебиле све осим *Ђулимана* и *Шикала* који су старинци. Стогодишњак Јово Вучина причао је г. 1897. испитивачу, г. Т. Братићу, да је упамтио кад у Колешку није било више од 7 православних кућа. Разликујемо старије и млађе досељенике Старији су: *Вучине* су прије сто година доселили из Вратковића у Гацку. Најприје су становали у Цргову, па су прешли у Гај. Има их 7 кућа. — *Андрићи* су веома давно из Љубомира. Живјели су у Братачу, и ту су убили, на конаку, трговца, и опљачкају га. Доцније се сваде с Мусломанима у свом селу,

Digitized by Google

преселе у Босну, и настане се код једног бега, који им о Божићу пошаље сина на положај и да му рушпу да метне на Бадњак. Као уздарје они дају дјетету сат с оног трговца. Бег познаде сат свог сина, и запријети им да му кажу, одакле им сат, с обећањем да им ништа неће учинити. Они му кажу, а бег заплаче, али одржи ријеч, али им нареди да селе гдје он о њима неће ништа знати. Једни се врате у Невесиње, а други оду у неки други босански крај. Има их 5 кућа. — О поријеклу *Ковачевића* речено је све при опису Рибањ Тега. Има их 30 кућа. Славе Аранђелов-дан. То су старије породице. Исто тако о поријеклу Самарџија, Милошевића, Марића, Шиљеговића, Бува види опис Риља. — *Древенције* су Даковићи с Грахова. Од три брата потичу они, Вукајловићи и Радани у Зовом Долу. Славе Никољ-дан. — *Терзићи* су прије 60 година доселили из Бањана. Они су Миљанићи. — *Братиће* су прије 70 година протјерали из Брестица Мусломани Тановићи. — *Бого* или Боговићи су од браства старих Кривокапића. Доселили су прије сто година у Жиљево, а око 1846. доселили су овамо. Славе Лазарев-дан. — *Алексићи* су прије педесет година доселили из Опутне Рудине. Славе Игњат-дан. — *Драганићи* и *Костићи* су из Рићана. Прије 90 година побјегли су од зулума и дуго су лутали, док се не смирише у Колешку. — *Васиљевићи* су прије 60 година доселили из Бањана у Цргово.

Трагова од старијих насеља има у Риљима, Балабанима, Гају и Плужинама. Остала су села млађа. Настала су или исељавањем из ових старих или насељавањима новијих досељеника. Кад је Бајо Пављанин запалио Неановиће, становници засноваше Цргово, Рибаљ Тег је насељен из Риља прије 60 година. У Горњем Селу има стара Градина, а у Цргову некакве зидине у којима су налазили стаклених и земљаних суда. Старог гробља има на Вјетрачама, Балабан Брду, Риљима и код Неановића. Испод Неановића види се калдрма од пута који је ишао из Благаја преко Невесиња у Никшић. У овој општини налажено је и грчких новаца.

Љесков Дуб

У једном котлу међу врховима Ивицом 1546 м., Хумом 1349 м. и Лицем 1497 м., са свих страна затворену, на висини од 1050 м. Куће су по ивицама удубљења разбијене у три групе. Има доста сталних и хладних врела. Клима је планинска, без

Digitized by Google

јаких вјетрова. Има и слободних сељака и чивчија. Имају доста шуме којом се смију служити само за најпрече потребе.

Управљајући се према распореду зиратне земље сељаци су образовали три групице кућа.

У селу су двије православне породице: *Милидраг* је старинац. Првобитно се земља цијелог села дијелила на три харача, и Милидраг је увијек имао један харач, а земљу су сачували све до данас слободну. — *Мучибабићи* су старинци у Равнима, у Гацку. Била их је велика задруга. И данас имају тамо своје властите земље. На кући су имали двоја врата. Једном им ударе Мусломани, и сви се разбјегну на разне стране, Вели се да су се раздијелили и побјегли на обоја врата, и ти се дијелови нијесу никад више састали.

На Хуму има неких развалина са комадима земљаних суда. Између Студеног Потока и Љескова Дуба има доста гробница.

Дубљевићи

У Невесињској Површи, 5 км. сјеверозападно од Фојнице, на висини од 1057 м., у двије мање, до 1 км. удаљене утолеглице. Врело Близумила функционише само до јула, а послије пију воду из чатрња. Шуме немају, дрва добављају из Борча. Клима је оштрија. Земља је укмећена и слободна.

Услијед аграрних прилика село је вазбијено на махале: Полице, Марина Долина, Криво До, Главице, Гројина Авлија и Праве Дубљевиће. Има свега 30 кућа.

Немају кланица, у планини, јер се снијег зими толико смрзне, да из Брњца лако довозе сијено на саоницама.

Име је дошло од породице Дубљевића која сад живи у Пиви и код Фоче, и од које су данашњи *Рњези* и *Прстојевићи*. Они су старјеници. Дубљевићима су чинили зулум мусломани из Сливља. Договоре се да им попале куће. Бојећи се да их не изда њихов поп, хтјели су да и он иде с њима. Али им он да само своју шљаку. Ови попале Сливља, али изгубе шљаку, па побјегу. Једна удовица устави се у свом роду, код Окиљевића у Платицама. Њена дјеца кад одрасту заишту од Заломпаше „бабовину", јер они нијесу криви. Он им врати за три товара масла и меда, који они по народу скупе и предаду. — *Зиројевићи* су од Предојевића из Рудина, који су имали планину у Браћевићима. Кад су побјегли из Пријевора населили су се на планину. Из Браћевића су прешли на читлук. — *Ста-*

Digitized by Google

ићи су старином Крёци од породице Паликуђа у Требињу. — *Говедарице* су с Миоњача, а *Самарџићи* и *Панџићи* су били најамници, па су послије окупације искрчили дио пашњака. Одакле су, испитивач не каже.

Сливља

По странама Сливског Потока, десне притоке ријеке Ђеропе. Куће су на разним висинама између 1078 м. и 1200 м. Ово је највише село Невесињске Површи. Осим Сливског Потока који тече само периодски имају и три стална врела. Снијег пада у новембру па траје до половине априла. Може $2^1/_2$ м. дебео. Земље има беговске и властите сеоске. Шуме има доста у Јавору.

Дијели се на махале: Доње Село, Подјавор, Мале Морине, Ваље и Главице. Све су махале издужене уз поток. У селу има 75 кућа. Сливљима припада и махала Рибари, 1 сат западно од села са 6 кућа.

Једини Дамјанци имаду прољетне стаје на Јавору, а Стајићи су имали козарицу у Куњаку па се 1891. отискао усов и и затрпао и стоку и чобане.

Сливља су била некад чисто мусломанско село. Најприје се велик дио раселио од зулума Баја Пивљанина, а остатак је самро од куге. *Драшковићи* су доселили из Сијерчња у Дрини. Има их 20 кућа. — *Пикуле* су Говедарице с Миоњача. Има их 15 кућа. — *Јеремићи* су испод Орлине у Црној Гори. Звали су се Штукеље. — *Тунгузи* су из Дробњака. — *Салитићи* су с Бијеле Рудине. — *Голубовићи* су из Пиве. — *Бјелоглави* су однекле из Гацка. — *Богдановићи* су из Гарзве, а *Дамјанци* испод планине Ћурила у Црној Гори. — *Ћеклићи* су из Ћеклића у Црној Гори, а *Игњатовићи* из Комана. — *Стајићи* су из Главица испод Стражевице у Дубљевићима. Драшковићи, Пикуле и Стајићи доселили су у 18. вијеку, а све друге су доцније *Буве* су доселили из Домрка, године 1820.

Југозападно од Рибара има селиште Неановићи, гдје се виде развалине чардака и кула бегова Неановића. Осим још двије гробнице нема других старина.

Југовићи у Површи

Око 3. км. на СИ од Дубљевића, на висини око 1100 м. у разним карсним брежуљцима. Има три стална, јака врела. Клима

Digitized by Google

необично оштра, због јаких вјетрова. Често се зими ни стока не може на воду отјерати. Пашњака имају доста, а шуме никакве. Сељаци су дијелом слободни, а дијелом кметови.

Дијеле се на: Југовиће, Доње село и Врбовац. Све махале су у даљини од 2 до 3 км, а куће су у њима јако збијене. Има 40 кућа, међу којима су двије мусломанске. Југовићима припада заселица Алађузи, коју смо спомињали.

Немају станова, а у пролеће крећу с овцама у Гацко, јер рано нестане сијена.

Мусломанска породица *Југо* тврди да су они од властеоске породице Југовића, да је било њихово цијело село, да су славили Духове и да су градили сеоску цркву која је храм Духова. Од њих је и постало име селу. *Скоко* је из Бодежишта. Има их 10 кућа. Славе Ђурђев-дан. — *Томићи* не знају или су из Дробњака или из Невесињског Поља. Имају читулу са 300 имена, и у којој је записана година (1590). Славе Ђурђиц. — *Лучићи* су Говедарице с Миољача. Скаве Никоље-дан. — *Гојко* је с Рудог Поља у Гацку. Слави Игњат-дан. — *Јакшићи* су старином из Боке. Овамо су доселили из Дубљевића. Славе Ђурђиц. — *Вуковићи* су однекле из Гацка. Славе Св. Арх. Стевана.

И овдје има стећака, гомила, рушевина с именом Градина и остатака од калдрме. Народ вјерује да у Коњашима имају закопана три бадња, прекривена бивољим кожама. Сељаци су копали гомиле, и нашли су саме кости. Налази се новаца у Градини с римским натписом.

Гатачка села

Кокорина

У Гатачкој Површи, на обје стране Кокоринског Потока, и на висини између 1250 до 1300 м. Куће су се груписале око главних извора. Клима врло оштра, село отворено према свима вјетровима. Земље имају по цијелом атару, а шума немају већ добављају из Борча. Има кметова који су се у новије вријеме откупили.

Дијели се на три јако збијена дијела: Горњу и Доњу Кокорину и Дабовину. Село се развило множењем од три куће. У селу има 30 кућа.

Изузев колиба по имањима не крећу се са стоком изван атара свог села.

Digitized by Google

Не зна се од чега је село добило име. Зна се да је у њему, прије 100 година, живио Стеван Кокорина, и да је због борачког зулума побјегао у Ускоке у Црној Гори. Иза Стевана је село остало дуго времена пусто. Покушавали су борачки Мусломани да се одрже у њему, али нијесу могли. Задњи је иселио Мусломан Луковица, прије 60 година. Иза њега доселио је *Аџић* из Лисине у Пиви, тражећи већи комад земље. Старином су Рајковићи из Петровића у Бањанима. Исто су браство с Носовићима, од којих је чувени хајдук Лимо. Дошли су прије 80 година, а сад их има 6 кућа. — И *Таушачи* су из Пиве. Веле да су од браства Баја Пивљанина. Звали су се Чепури. Таушан значи, на турском језику, зец. — *Додери*, *Беати*, *Пушаре* и *Шекаре* сви су једно браство, и сви потичу с Пилатоваца. Прве двије породице дошле су прије 70 год. као једна фамилија из Жањевице, а друге двије прије 55 год. из Пилатоваца. Има их 20 кућа.

У близини су селишта Главице и Плочни Дô. У првом су становали Стајића, а у другом Црногорци, па их је куга растјерала. На Мједеној Глави има градина, код које је г. Братић нашао новац с римским натписом. Преко Кокорине је некад ишао пут из Сарајева у Гацко, и овдје је било више дућана и ханова. Ту су налажени млетачки и дубровачки новци.

Градина

У осоју с обје стране ријеке Рашћелице. Имају три јака и стална врела. Клима је блажа. Снијег може бити од 0·80 м. до 2 м. дебео. Зиратна је земља око куће, на Мајданима и на Ивици. Имају довољно букове и јелове шуме у Ивици и Маграпу. Сељака има и слободних и кметова. Плаћају четвртину. Држе земље у Равнима као приорачи.

Дијели се на: Катуниште, Ступице, Градина, Гучина и Међупољник. Има свега 25 кућа.

Милошевићи су имали своја јесеништа и торине у Шумама, али су пошто су се издијелили напустили. Други имају торине и зимње колибе у Маграпу и Вучјој Бари. Љети крећу по њивама и даље од села. На Маграпу има љети и рудињских катуна.

По брду Градини гдје имају некакве развалине село је добило своје име. Најстарија породица су *Братићи*. Доселили су прије 75 година из Заграца збор сиромаштва, а у Заграца су

Digitized by Google

дошли из Брестица. Славе Томин-дан. — У исто вријеме доселио је Вуко *Копривица* из Бањана, због тјескобе, а послије неколике године доселио је и Дука Копривица. Има их 14 кућа Славе Никоље-дан. — *Милошевићи* су прије 70 година доселили из Корита због овога. Новак Милошевић био је удовац. Једном му дође на конак жена с дјететом и каже да је удовица, па тражи неће ли је ко узети за жену. Новаку се свиђе, и он је узе. Али то је била Црногорка, која је одбегла од мужа, и једном удари на Новака осамнаест Црногораца, а он, са синовима, убије им арамбашу, и они се разбјеже. Пошто и други пут Црногорце одбије, пресели под Градину, заједно с Гузинама, који се послије преселе у Фојницу. Славе Св. Петку. — *Уљаревићи* су доселили због тјескобе из Врбице у Рудинама. Славе Никоље-дан. Овдје су становали православни Рогачи, а цијелу су Градину држали Мусломани Смајевићи, који су градили чесму, и које је растјерала куга.

На Ступницама се наилази на комаде цигље и на зидине.

Вратница

На присојној, сјеверној страни ријеке Рашћелице,[1]) око 50 м. изнад Ријеке, на висини од 970 м.; Силазе на врело Мухар. које извире поред тесте; других врела немају. Од хладних вјетрова заклоњено, село је блаже климе. Као мусломанско село имало је доста зиратне земље, и то највише у Ступницама, под Градином и Јасеном Долу. Сељаци су слободни.

Вратница има 8 кућа, и те су све у једном чопору.

Не зна се како је постало име селу.

Село је засновано, по прилици прије 200 година. Тада су четири брата *Шкаљића* доселила из Херцег Новога у Дубраве. Ту им се не свиђе, па два оду у Колашин, и ту их има сад 50 кућа, а два у Фојницу и Вратницу. Имали су спахилук у Коњицу. Њихова је „сабља била трећа од Херцеговине код Султана". Прва је Љубовића, а друга Ресулбовића. Једном је хоца Шкаљић учинио услугу некаквом путнику, који је у ствари био руски ухода Владисављевић. Кад је хоца био заробљен под Озијом, позна га Владисављевић, одведе га у Русију, покрсти га, и од хоце постаде поп. Доцније се поп зажели завичаја, па

[1]) Рашћелицом се зове повремени поток, који почиње код села Градине и која се доцније зове Ђеропа и Заломски Поток, те спаја Гатачко и Невесињско Поље.

Digitized by Google

побјеже из Русије, и опет прими Ислам. — *Пејзовићи* су Чустовићи из Кључа. Дошли су за мајком која је била од Шкаљића. *Дилберовићи* су из Браниловића. Ту убију Мусломана Цубура, па побјегну у свијет. Иза дванаест година се врате, путем закона изму жене натраг које су се биле преудале и населе се у Вратници.

Равни

У Гатачкој Површи, опћини Надинићима, до 3 км. на С од ријеке Ђеропе, а на висини око 1100 м., у мањем карсном улегнућу. Има више извора, испод села тече поток Барлета који у јесен наноси њивама велике штете. Свијег пада од Томина-дне до Васкрсенија. Попречно је дебео по 1 метар. Шуме има мало. Православни су кметови, а Мусломани слободни. Једни су уђесимљени.

Куће су раздијељене у три мање групе, које су међу собом далеко до 150 корака. Има свега 32 куће.

Не иду никуд у планину.

Прича се да су овдје становали Грци, па су на Илин-дан побјегли од леда. Овдје су становале ове породице: Шушлијеци су одселили у Босну, *Ђерићи* одселили у Шипачно, Мучибабићи одселили на Љесков Дуб и Фојницу, Перини одселили у Невесиње и Мостар, Шиљези одселили у Залом. Осим тога овдје су живјели и ови: Дошли, Божиновићи, Бухе, Ружићи, Вилићи, Гути, Прдеци, и Параклиси. Сви су се раселили. Послије куге изиђоше *Пргуде* из Трнова на љетиште и ту остадоше. — *Рецовићи* су прије шест кољена доселили однекле из Црне Горе. Звали су се Беговићи. — *Садиковићи* су дошли прије 50 година из Никшића. Позвао их рођак Рецовић да му буде браство јаче. — *Хебиби* су старином Вукотићи из Црне Горе. Дошли су прије 100 година из Цернице. — И *Бауци* су се доселили прије 90 година рођацима Рецовићима. — Прав. *Кекићи* су Милошевићи из Заслапа у Црној Гори. Доселили су прије 40 година из Цернице. Славе Петков-дан.

Источно од села има селиште гдје су становале данашње фамилије. Причају о цркви, која је прелетјела у Домрке, кад је једном Цигањка прострла на њој пелене. Има и грчко „гробље“.

Браићевићи

У опћини Надинићима, 3 км. источно од Равни, у мањој карсној увалици, на висини од 1184 м. Овдје извире ријека Бар-

Digitized by Google

лета, а осим тога има више других извора. Има сељака слободних и кметова. Кметови плаћају четвртину од свега.

Потоком је раздијељено на три групе: Подбиљак, Уступњицу и Поткутњицу. Кује су збијене у мате групице. Свега има 25 кућа.

Љети износе торове на њиве по селу, и око тих торова живи љети цијела фамилија.

У најстарије вријеме су Браићевићи били имање кнеза Предојевића из Пријевора. Од његова је браства био неки Брајко, коме је припала ова планина, и по њему је прозвано село. Отац Брајков звао се Зироје, и по њему су се прозвали *Зиројевићи* (11 кућа). Њих има у Дубљевићима, Борчу, Залому, Дабру, у Србији и Црној Гори. Славе Никоље-дан. — *Глушци* су старином Марковљани или Озринићи с Чева, одакле су побијегли због крви у Корита, а одатле прије 45 година овамо. Има их 6 кућа. Славе Аранђелов-дан, а прислужују Илин-дан. — *Мањаци* су старином Видојевићи из Црне Горе. Становали су на Заушју. Има их у Шеховини, Рудом Пољу и Рисну. Славе Аранђеловдан. — *Вилићи* су из Грачанице. Један брат је био сулуд, потурчио се па истјерао браћу. Има их у Братачу, Улогу и Зворнику. Има старо селиште Милашковац. Ту су прије 120 година живјели прав. Кењићи, чија се кћер удала за Мусломана Овчину са Заушја, па им зет преотео имање и они побјегли у Босну. Има и старог гробља по неколика комада на више мјеста.

Вишњево

У Гатачкој површи, у опћини Надинићима. Село је на равнини под једним кречњачким одсјеком, који га заклања од сјевера те је блаже климе. Село је на висини од 1150 м. Има три стална врела, а међу њима и једно *слано врело*. Сада немају довољно земље. Некада су имали половину Бодежишта, па им отели Ченгићи са Загорја. И сад је имају. Земља им је од старина слободна.

Кује су поредане у један неправилан *низ* испод споменуте греде. Има 20 кућа.

Сви излазе љети на торове, до по сата даљине од села. На тору љетују сва кућна чељад. Буду обично од Спасова до Томина-дне.

Од старина су имали своју земљу. *Вишњевци* потичу од некаква војводе Драгише Вишњевца који је живио у Граници

Digitized by Google

у котару билећском, а Вишњево му је било планина. Он је пошао у бој на Косово. Једни веле да је задоцнио у бој, па се послије предао Турцима и они му зато поклонили земљу. Други веле да је и он био у војоци Вука Бранковића, па су и њега с осталим наградили. Из Границе их истисну Мусломани Овчине и они се населе на своју планину. Послије су им опет отимали, а и они су продали сами нешто зеаље. — *Шупићи* прије 30 година доселили из Трновице своме зету Вишњевцу. Вишњеваца има 19, а Шупића 1 кућа. Обје породице славе Никољ-дан.

Билећски котар

Длакоше

У општини Врањским, у области Рудинама. Врањска престављају уздужно улегнуће правца ЈЗ—СИ, с висином од 744 до 900 м. У североисточном углу су Длакоше. Немају живе воде, а имају седам чатрња. Кад чатрње пресуше иду на Поникве у Дабар, сат и по даљине. Клима је блага, снијег остане од Божића до Благовијести. Зиратне земље немају доста. Има је око села и по брдима. Сјенокоше су слабе. Имају добре испаше и доста шуме по ближим брдима. Већином су чивчије, аге су имућнији сељаци из ближих села.

Куће су збијене у једну групу. Има 22 куће.

Свака кућа има станове у Ситници гдје љети граде торове и гроје ђиве. Има сељака који имају и по два стана, један у Ситници руги у Ковачевцу.

Прича се да су овдје некад становали Богдан и Бађо Драшковићи. У ситници имају мјеста Богдан Доли и Бађевина. Један се дио истурчи и оде из села, а други самре од куге, и село остаде пусто. Прије сто година досели се са Засаде *Васиљевић*, старином Вујовић. Има их који се зову *Гавриловићима*. Вујовићи су и *Грбушићи* чији се прадед доселио из Тодорића, гдје се звао Попадић. Сви славе Никољ-дан. Овдје су становали и Церовине, па их протјера бег Љубовић. — *Милидриговићи* су се доселили из ближег села Јасења. Мисли се да су старјеници, јер имају и своје и агинске земље. Славе Ђурђев-дан, прислужују Ђурђиц. — *Миливојевићи* су дошли из Долова у Милече, а одатле у Длакоше. Славе Никољ-дан, прислужују Св. Шпиридона.

Милечи и Обло Брдо

У истој општини, 1 до 2 км. на С од Длакоша. Први на висини од 800 до 850 м., а друго на висини око 1000 м. Врела

Digitized by Google

нема никаквих. Милечи имају пет, а Обло Брдо три чатрље. Имају два заједничка бунара и једну локву. Кад ови пресуше, иду на поникве у Дабар. Због суше крупна стока остаје и по два мјесеца љети у Дабру. Снијег пада прије Божића. На Облом Брду је сјевер веома оштар. Мало је земље у селу, Милечани имају земљу у Јабукама и Ситници, а Облобрђани у Кубашу. Обоји имају земље у Дажињу и Дабарском пољу. Шуме и испаше имају доста. Облобрђани су се откупили, а Милечани су чивчије.

У Милечима су куће збијене у једну групу, а на Облом Брду у двије. Обло Брдо има дванаест, а Милечи девет кућа.

Милечани имају љетне стаје на Јабукама, сат од села, а Облобрђани на Кубашу, по сата од села.

О постанку сеоских имена не знају ништа.

Миливојевићи су доселили из Дола у Дабру на читлук. Има их 9 кућа. Славе Никољ-дан, прислужују Св. Шпиридона. — У Облом Брду стоје: *Мићевићи* су старином Ковачевићи из Граова. Предак им, Миће, дошао је прије 100 година. — И ови *Милидраговићи* су из Јасења. Не знају одакле су дошли у Јасење. И они у Јасењу, и у Длакошама и у Облом Брду потичу од три брата. — *Пиљевићи* мисле да су најстарија херцеговачка фамилија, а доселили су се веома давно из Никшићских Рудина. — *Локвићи* су Медани из Пољица у стол. котару. Славе Јован-дан.

На врх Бојмужа имају развалине које народ зове Ерцегова Градина.

Засада

У југоисточном дијелу Дабарског Поља, у осоју, на уској терасастој заравни. У самом селу нема врела, па свака кућа има чатрљу. Клима је блага. Цијела тераса је заузета кућама, па имају мало земље код куће. Већином је у Дабарском пољу а имају и у Ситници, два и по сата од села. Од свега села само су двојица тројица кмети.

Куће чине један, на више мјеста искидан, низ. У селу има тридесет и пет кућа.

На љетовишта изложе на Тренсдова, три четврти сата од села, и на Ситницу, два сата од села. Љетовишта су код заратне земље.

Вујовића има на Засади тридесет и двије куће, који се, осим општег имена, зову Андрићи, Радовићи, Симовићи, Лазаревићи и Мијовићи. Вујовићи су највеће братство херцеговачко. Они су старјенци. Прича се да је у војсци Вука Бранковића

Digitized by Google

био и војвода Вујо из Тодорића код Ситнице. У Засаду су дошли има триста година. — *Ковачевићи* су веома давно доселили из Граова. Славе Ђурђевдан. — И *Миличевићи* су се доселили прије 100 година из Билеће. Славе Никољ-дан.

На главици Градини, изнад куће † попа Мира Вујовића имају некакве развалине. Других старина нема.

Коњички котар

Чехари и Дјевор

Два мала сеоца у долини Неретва, оба на лијевој страни Неретве, једно у осоју друго у присоју. И ако се међу собом сат и по раздалеко описивач, г. В. Лелић, описао их је уједно. Сељани се служе водом из Неретве, затим из многих врела, којих у Дјевору има три а у Чехарима безброј. Доста је хладно, због јаких вјетрова. Дјеворани имају зиратне земље око кућа, и у Остросцу и Добригошћу која им је дошла женидбом, а Чехари имају Вртле испод кућа, Пољице близу села, у Чивељу $1^1/_2$ сат од села и у Добригошком Брду. Сељани нијесу никад били кметови. У оба села збијене су куће у групе. У првом је једна група са 6 кућа, а у другом једна група са двије куће у даљини од 2070 корака. У Чехарима има 14 кућа.

Дјевор има само колиба у планини, а Чехари имају пет станова у Чивељу. У станове долазе сваке друге године да гноје њиве.

Дјевор је прозват по брду Дјевору, чије је име старије од села. Чехари или Чари значи Чохари, т. ј. људи који носе чоху, а тако су ближи сељани прозвали ове сељане, јер су се у чову облачили.

Чилићи су доселили с Луга у Дјевор прије 100 година. Не зна се јели ко прије њих ту становао. У Чехаре је прије 200 год. доселио из Худутског некакав *Клепо*, јер му је на њиви нађен мртвац, и осуђен је на 75 гроша крварине, па није хтио признати. Од њега су и *Јусуповићи* и *Јамановићи* или *Барјактаревићи*. Клепе се међу собом жене, а Јусуповићи и Јамановићи не жене. — *Будим* се прије 130 година доселио због сиромаштва из Дрежнице. — За саморанца *Вулу* не знају или је старјеник или досељеник.

У Дјевору нема никаквих старина, а у Пољицу код Чехара има неко старије мусл. гробље.

Digitized by Google

Доња Јабланица (са Јеличићима и Златима)

Сва три села су на десној обали Неретве, сва три у даљини од по сата хода. Имају безброј сталних врела. Клима је врло блага. Сњијег пада рано, о Лучину-дне, али не држи дуго. Сјевер је вјетар најхладнији, Југ доноси климу, Кривац доноси са запада снијег, Вечерина дува пред вече од Сарајева, а Ноћник душе пред ноћ без правца махом од истока, Сунчаник или Торбомеља иде за сунцем, а Зорњак ћарлија у зору. У Д. Јабланици је земља већином у пољу код села а има је и у Дивој Грабовици, у Јеличићима је испод кућа а у Златима с обје стране Доњанке. Сви сељани, осим једног, су слободни.

Села су збијена у мање групе. У Д. Јабланици има 21 кућа у Јеличићима 10 кућа, а у Златима 13 кућа.

Само један сељак из Јеличића има колибу у Пласи, $1^1/_2$ сат далеко од села, у којој остају љетних мјесеци са стоком, која ноћива на отворену простору.

Села су врло стара, сељаци су Мусломани. *Шабановићи* су старинци; у овом су селу примили Ислам. Куга их је све осим једног поморила. И *Масло* је старјеник. Тим именом прозван је због свог богатства. И *Топић* је старјеник. Најстарији досељеници су *Туфеци*. Они су прије 70 год. доселили као туфекџије из Травника. Звали су се Варајићи. *Беговићи* (Шљаме) су истог времена доселили из Дрежнице, ради сиромаштва. Има их и на Подбрежју. — *Јунуз* је прије 50 година дошао у војсци и овдје остао. Вели да је Мостарац старином. — *Јакировић* је дошао из Мостара, као бакалин, прије 40 година, кад су Турци градили тесту за Сарајево. — *Ћемић* је старинац са Луга, одакле је дошао прије 35 година. — *Казић* је дошао прије 30 година за радом из Корјенића, а *Ћосић* прије 7 година из Подбрежја на женинство. То су породице у Д. Јабланици.

У Јеличићима су старинци *Сиахићи*, *Шишићи* или *Алихоџићи* и *Берхеми*. — *Идризовићи* су се звали Јарановићи. Мисли се да су некад и то веома давно доселили из Далмације. — *Вучић* је од некаква Каравлаха, који су одвуда прије 100 година наишли за говедима, па се један изгубио, и остао. Испрва је носио вука, и зато су га прозвали Вучићем. — *Делалић* или *Деланкиш* је од Топића у Д. Јабланици. Доселио је пре 30 год. на женинство. — *Крљић* је прије 15 година доселио из Д. Јабланице од сиротиње. — *Лугић* је прије пет година дошао са занатом из Коњица.

Digitized by Google

Прича се да су Злати, у вријеме турског освајања, били дуго вријеме пусти. Стара је породица *Линђо*, од њих су *Шипчићи* и *Бегићи*. — *Шашићи* су Цигани. Дошли су прије 100 година из Дрежнице. — *Рогољић* је прије 15 год. доселио из Скопља у најам. — *Вуле* је дошао из Чехари прије 20 год. на женинство.

У близини Јеличића било је старо село које се звало Шепутићи, и да је у њему био „бан" Јелеч, по коме се село прозвало. Раселило се од хајдука и Турака. Имају на Церу развалине некакве „грчке цркве". Поред Д. Јабланице види се стари пут који је ишао из Мостара у Скопље а код Злати пут за Дувно.

Радешиће

У котару коњичком, цемату острожачком, између потока Округлице и Бадња, под косом Јаворичко Подосоје, уз саму Неретву и у по брду на више мјеста. У селу поред тесте клима је жупна, а по брдима је планиска. Шуме и земље су око куће, по брду и уз Неретву. Цијело је село читлук. Плаћају од воћа и сијена половину, од жита трећину, а од винограда шестину. Почели ли су се откупљивати „владиним парама."

Село је јако разбијена типа. Има осам малих, јако размакнутих групица, од којих три имају само по четири куће, а три по три куће, а двије по двије куће. Осим тога има више кућа које су сасвим „на осами." У селу има 41 кућа са 20 породица.

Има пет станова и то на: Бунарима 1 сат од села, на Рибићком Брду пô сата, и на планини Звекоши пет сати далеко. На станове изгоне стоку сваког љета.

Село је прозвано по некаквом Ради који је доселио из Доње Херцеговине, имао седам синова, па их свих куга поморила.

Становници су католици, Мусломани и православни. Први су икавци, а остали ијекавци. Сељани веле да им село није старије од 250 година. Ипак се је старост неких зидина испитивачу, г. В. Јелићу, чинила већа. Село је засновао онај Раде још с неким мусломанским породицама. Све су те породице од куге помрле. Мусл. *Вођо* доселио је од „немаштине" прије 115 год. с Крца у коњ. котару. Има их 3 куће. — Катол. *Раић* доселио је прије 100 год. из Горанаца на читлук. — Кат. *Шимић* (Цеба) доселио је прије 100 год. из Крејина Двора у Броћну на читлук. — Катол. *Ковачевић* или *Цамбо* доселио је прије 100

Digitized by Google

год. из Раме на читлук. — Прав. *Мршић* или *Митровић* доселио је праје 75 год. из села Чичева у коњ. котару. — Кат. *Зовко* доселио је прије 60 година из Горанаца на читлук. — Катол. *Матковић* је прије 50 год. доселио из Пољица у Далмацији. Један је дошао од сиротиње, други побјегао од војништва. Има их 4 куће. — Кат. *Чуљак* прије 55 год. из Родоча на читлук. — Кат. *Томић* доселио је прије 50 год. из Горанаца на читлук. — *Блажевић* је прије 45 година доселио из Буковице, а старином је из Броћна. — Кат. *Ћелић* је прије 40 год. доселио на читлук однекле из Далмације. — *Милетић* је доселио из Средње Херцеговине у Турију, а одатле прије 40 год. на читлук. — Кат. *Бацо*, *Панца* или *Крњо* доселио је исте године с Рашке Горе на читлук. — Кат. *Алиловић*, старином Делинац, доселио је прије 150 година од Љубушког у село Пожетву (8 сати од Радешине), гдје их је све куга поморила осим једнога који је побјегао у Омоље, а одатле је прије 30 година доселио на читлук. — Кат. *Бушић* је прије 70 година од Мостара дошао у Добригошће па је становао и у Трешњевици и прешао је на читлук прије 35 година. — *Крњић* је дошао из душког џемата прије 30 год. на женинство. — *Азиновићи* (3 куће) су прије 100 год. доселили из Сред. Херцеговине у Глогошницу, одакле су прешли у Ораховицу, па прије 36 год. на читлук овамо. — Кат. *Кртолић* или *Јурић* је из Близанаца у Броћну, одакле је дјед пошао. Становали су у Челобићима, затим у Парацику и Јаворку. Дошао је прије 19 год. — Прав. *Ђорђић* дошао је из Зукића (коњ. котар) ни Добригошће, а одатле прије 14 год. за хаџију овамо. Слави Савин-дан. *У* овом су селу живјели кат. Бебеци, који су отишли у Гвожђане, код Фојнице, прав. Антићи, који су отишли у Удбар, прав. Кнежевићи који су отишли у Папраско, а прав. Миљевићи су самрли.

Сељани и Јаворик

Од Радешина одвојено потоком Бадњом и брдом Подосојем. Сељани су на осојној страни Бадња, а Јаворик у мањем улегнућу. У Сељанима имају три врела, а у Јаворику два бунара и једно врело. Клима је врло оштра, сниј̂ег остаје на земљи по шест мјесеци. Сељани имају мало своје шуме, а Јаворик има у Присоју и Голом Брду. У Сељанима није никад било кметова, а у Јаворику има и својих газда и кметова.

У Сељанима има 6 кућа, које образују двије групе по три куће. У Јаворику има пет кућа које чине једну групу.

Digitized by Google

Сељани имају пет колиба са торовима на Бојишту, сат далеко од села. Оне се према потреби премјештају. У Јаворику се више баве о вођу него о стоци, па немају стаја.

Сељани су добили име по њиви на којој је село засновано, а Јаворик по множини јаворова, којих је у селу било до назад педесет година. У Сељанима живе Мусломани који говоре јужним нарјечјем, а у Јаворику католици са западним нарјечјем. Сељани су постали прије 85 година од станова породице *Хајдука* из Радешина. Они су порријеклом из Кручевића код Чапљине. Ради зулума се одметну у хајдуке, послије се смире, приме Ислам, и власт им да у Радешинама земљу. У Јаворику причају да су живјели Грци, па да су побјегли од зиме. Иза њих су становали Мусломани, па су и они одселили. Послије су овдје били љетниковци Мусломана Ценетића, Курта, Лумаза и Вукала. Послије су намјештени на читлук кат. *Зовке* и *Томићи* које преселише аге из Радешине прије 55 година.

Папраско

Дијели се на дио поред тесте, на лијевој обали Неретве, и дио у брду, три четврти од првог далеко. Први се зове Доње, а други Горње Папраско или Врх. У Доњем има више врела, а у Горњем има пет, минут далеко од кућа. Доње је у осоју, па је и у њему веома хладно, а Горње се сматра најхладнијим селом цијелог котара. Село није никад било читлук.

У првом су куће разбијене на двије групе а у другом је само једна група. Групе првог села далеко су до 500 корака, а раздвојене су потоком. У Доњем има 14, а у Горњем 9 кућа.

Немају станова, јер је Горње на великој висини, а Доње се бави искључиво о вођу.

Село је добило име по бујној папрати која у селу расте.

Доње Папраско је веома старо, а Горње је постало кад су Турци освајали Херцеговину. Становници су Мусломани, већином старјеници, које је турско освајање затекло као Хришћане. Старјеници су *Ашчићи*, *Бешићи*, *Шубаре*, *Зукићи* и *Ђемо*. Из турског аскера су давно добјегли *Џафо* и *Џино*. — *Кнежевић* је прије 80 година дошао с Јасењана на Радешине, а одатле у ово село на читлук прије 35 година. — *Араповић* је дошао из Луга (кон. котар) прије 30 година на читлук. — *Краљушић* је дошао из Турије прије 17 година на читлук.

Digitized by Google

Подбрежје

У десном углу ушћа ријеке Доњанке, Неретвине притоке, у присоју, на равну земљишту. Имају доста врела, чијом водом натапају земљу. Село има веома благу климу. Снијег пада, велик само до шљанка. Југ је најјачи вјетар. Земља је згруписана око кућа, а испаша је у Пласи. Као и у осталим селима јабланичког цемата и ови су сељаци слободни.

Дијели се на три групе; прва је под Бријегом, око извора Студенца, у другу спадају ханови поред тесте, а трећу пекарнице и ковачнице. Под бријегом има 18 кућа, од којих су већина старинци, а у остале двије групе има по три куће.

Немају много стоке, па немају ни станова. Љети се стока пење на Пласу, гдје остају цијелог љета, и гдје имају стално колибе и торове.

Становници су Мусломани и двије куће православних. И Мусломани су већином ијекавци, али их има и помијешана говора, ијекавског и икавског. О постанку села знају ово: Прије 150 до 200 година село је било зарасло у љескову шуму. Тада дође у њ Далматинац Клепо, који је крчио шуму и овдје самро. Иза њега је дошао „однекле из бијела свијета" некакав Чекало, од кога су породице *Ћосићи*, *Јусићи*, *Гаргићи*, *Анђо* и *Бабићи*. — *Шехића* шукунљед је дошао као шех с Истока, да иде мјесто кога на ћабу, па је остао у селу, кад му је нестало пара. — *Смајић* или *Маловић* и *Алић* не зна се окле су. — *Беговић* или *Шљамиа* доселио је прије 65 година из Доње Јабланице. — *Ждерић* је из Дубрава. Био је аустријски пандур, па је изгубио око, и добива 4 форинта пензије. Пече каву и од тога живи. — *Зеко* је с Влаховића прије 30 година. Бави се трговином. — *Пушкаревић* је дошао из Скопља. Живи као путујући хоџа т. ј. учи дјецу околних села, остајући у сваком селу по мјесец дана. — *Сарајлић* је из Сарајева. Дошао је из Мостара Ждеру у најам. Сад се је обогатио. — Прав. *Билаћ* или *Црногорац* дошао је из Мостара, кад је прављен колски пут, за трговином, а *Бјелица* је најприје из Црне Горе у Дабар, а из Дабра у Мостар, гдје им је отац живио као хамал. Синови су му овдје отворили трговину. Први слави Никољ-дан, а други Петковицу.

Старина нема око села. Бар сељани не знају за њих.

Глогошница

У долини Неретве, с обје стране поточића Сухаве, притоке ријеке Глогошнице, која близу села утиче у Неретву, на при-

Digitized by Google

сојну, са свих страна затворену мјесту. Имају доста јаких врела, и само високо под планином су неки градили чатрње, тек од навике. Вјетрови нанесу зими снијег с планине које су се наднијеле над село, и с тога је веома хладно. Земља је на јужној страни села, и у Шаници, сат далеко. Испаше и шуме су у околним селима. Сви су Мусломани слободни, а сви католици кметови.

У оне двије групе куће су махом збијене, само у обје групе имају по двије куће што су јаче измакнуте од других. Има 29 кућа.

Немају станова, јер им је испаша око села одлична.

По Глогову, (један дио Прења) названа је ријека Глогошница, а по њој село.

Село је веома старо. *Ибаљ* је с Бањака у Рудинама. Њега је овдје намјестио Султан Фати Мехмед. По Балцима прозван је Ибаљ. Зову се још *Имамовићи*. Има их 7 кућа. *Кескини* и *Ризвићи* су старјеници. Не зна се одакле ту. — Кат. *Азиновићи* и *Грчићи* доселили су први 120 година из Грабовице од турског зулума и од сиромаштва. Првих има 4, а других 3 куће. — За овима је дошао с Луга прије 85 година Мусломан *Мдрић* на женинство, а за њим послије пет гадина, из истог мјеста, *Индић* на читлук бега Достовића.

Луг (у Неретви)

На доњој Неретвиној тераси од којих су, према опису овдје јасно изражене двије. Куће су поредане дуж горње ивице, уз саму стрмен којом се горња тераса диже из доње. Чесма, Постијење и Сопот су три стална врела. Заклоњено од вјетрова село је блаже климе. Већи дио земље је на горњој и доњој тераси, које зову Горње и Доње Поље. Имају је у Лушкој Грабовици три сата од села, у Шаници два сата, у Глогошници и у селу Равној сат и по од села. Имају и добрих „косњача“ и шуме. Сви су сељаци слободни. Двојица само обрађују земљу других сељана, као приорачи.

Село се дијели на шест мањих и збијених група, које су међусобно, просјечно 20 до 30 корака, удаљене. Лушка Грабовица са 15 кућа је раселица села Луга, постала за вријеме куге од једне породице. Осим ње раселице су Шаница (3 куће), и Вао (1 кућа). У Лугу има 29 кућа.

Једна кућа има стан у Погозници на Глогову, три и по сата од села, гдје се остаје два до три љетна мјесеца.

Digitized by Google

Сељаци су Мусломани, ијекавског нарјечја. О поријеклу свом врло мало знају. Испитивач, В. Јелић, закључује да су били православни.[1]) Најстарије породице звале су се Чилићи, Алебићи и Парићи. Од Чилића су Карићи, Ћелићи, Муратовићи. Исхамовићи и Ђусићи, од Парића Бурићи, Шире и Шабићи. Алебића има 7 кућа. Чилићи и Парићи узимају се између себе, а Алебићи не. Осим ових има и досељеника: *Индићи* су, веле, „прави Турци", они су из Индије! Били су црни као Арапи па ни сад њихови потомци нијесу бијели као други. — *Куловићима* се подругују да су из Бекије, али управо не знају одакле су. — За *Зебе* причају да потичу од некакве „Шокице из Костајнице", која је у прошњи заборавила свога синчића од седам година, кога су послије потурчили.

Више сеоских кућа је старо Петковића Гробље, обрасло у бујну папрат. У близини је и Дућин Греб. Не знају чије је то гробље.

Мостарско Блато и његова околина.

Крушево

Крушевом се назива југоисточна ивица Мостарског Блата, у којој су села: Сретница, Криво Дô, Селиште, Чуле, Подгорје и Билишићи. Чуле, Подгорје и Билишићи леже на ниској терасастој ивици, чија висина износи од 250 до 270 м. Селиште, Сретница и Криво Дô су даље од ивице, на вишој карсној заравни, с висином од 300 до 400 м. Сва су села блаже климе, у осоју, изложена су сјеверу, а околина је гола. Клима ипак није тако оштра јер је апсолутна висина мала, а удаљеност од великих планина знатна. У овим селима нема сталних врела, и због тога у ово шест села има преко педесет чатрња и око петнаест бунарева. Чатрња има и заједничких (сеоских), породичних и приватних. Има их и старих, али је несразмјерно више новијих. Земља је око кућа и у Блату. У Чулима је преко половине винограда сеоска, зиратне земље има и слободне и агинске. С винограда плаћају, ако је трс агински четвртину, а шестину ако је трс' сељаков. Са оранице и сјенокоса дају четвртину. У Криводолу преко половина винограда је слободна. С винограда који су на агинској земљи, на примјер на Малој Главици, плаћа се

[1]) Кад је један хтио да покаже ферман Фати Мехмеда показао му је нехотице и икону Св. Димитрија, ради чега се отац тога младића јако разљутио.

Digitized by Google

седмина. Има сељака који обрађују агине винограде, па им овај зато попусти од хака. С других земаља плате аги четвртину, и то махом у новцу или у надницама. У Селиштима има петина земље слободне, и то оне око кућа. С косаница под Љутим Доцем плаћају трећину. Хак већином плаћају у облику надница у виноградима. Имају и заједничких њива. У Сретници има од старина слободне земље, а има је и купљене. Трећина је слободна, дају четвртину, коју сиромашнији одраде у косидби и виноградима. У Подгорју је тек петина орнице слободна, сјенокоса има и агинских и купљених. Виногради су махом агински, обрађују их сељаци, па им се одбија од хака. Има и заједничких оранице. У Билишићима има слободне земље, од старине и купљене, а има и агинске. Агама плаћају, према уговорима, једни четвртину, други петину.

Већина села има тип карсних села: мале раштркане групице збијених кућа. Чуле, са 28 кућа, има двије махале; Криводо, са 34 куће, има три махале; Селишта, са 21 кућом, има двије махале; Сретница, са 25 кућа, има двије махале; Подгорје, са 30 кућа, има двије махале, и Билишићи, са 54 куће, имају шест махала. Изузев Билишиће свуда превлађује по једна већа са једном и двије мање махале.

Ово су сточарска села, и готово свако село има своје торине и планине. Сељани из Чуља имају торине у Тртри и Добром Селу, а планину на Свињачи и око Ракитна; Криводољани имају станове на истим мјестима, и планинику на Чабуљи, а има их и побравичара: Селиштани имају торине на истим мјестима, а планине на Чврсници; Сретничани исто тако и још планине на Љубуши; подгоранске стаје су у Тртри, а планина на Свињачи, а билишићске стаје су на истим мјестима, а планина на Вранпланини.

Име Чуле долази од истоимене породице. Сретница се негда звала Брдо, а садање је име добила кад у њој није било више него три куће које су зато сретно живјеле. Билишићи су се звали негда Драгановићи, по Драгану војводи Херцега Стјепана, а Билишићима су прозвани по беговима Билићима, којима је некад село припадало. Имена осталих села јасна су.

Код свих села има безброј старина и оне доказују да су села стара и да су постала на селиштима.

У *Чулима*, на Варди су развалине града Војводовца, а код њега гроб некаква „војводе Богића“, на Сајмишту су многе

Digitized by Google

„грчке гробнице". Најстарије породице су били мусломани Рајновићи и њихови кмети Конавлићи, које куга помори прије 150 година. Њих затекоше *Чули*, који су прије 300 година дошли из Осоја у Далмацији: становали су на Требижату и Подгорју. Славили су Петров-дан, сад су напустили. — *Донкићи* су старином Цебе из Селина код Мосора, одакле прије 250 год. прешоше у Требежат, а затим у Шурманце. Има их у Читлуку и Требежату. Славили су Никољ-дан. — *Врецци* су прије 150 год. дошли из Требежата. Звали су се Лишанима. Славили су Никољ-дан. — Кусићи су Стипановићи из Стипановића у Дувну. Дошли су прије 50 година. Славили су Ђурђев-дан. *Билушић* се је прије 23 године удао из Близанаца за Чулушу.

У *Криводолу* имамо стару пандуроку кулу, коју је срушио Стојан Јанковић, затим развалине од „грчке стражарнице", а више Биорине је Оручевића кула коју је запалио Стојан кад је освојио Мостар. „Грчких гробница" има мало. *Шетке*. *Цмиљанићи* и *Маријановићи* су старинци. Причају да су учествовали у бојевима против Турака с Херцегом Стјепаном и војводом Богданом, а ишли су и у бој на Косово с војводом „Рељом Пазарцем". Први су се звали Божани, други Радојли, а трећи Крушчићи. Трећи су се селили у Босну, и становали у Провалама код Травника. Врло слабо се множе. Шештке и Цмиљанићи славили су Никољ-дан, а Маријановићи Томин-дан. — *Томићи* су Зовићи из Тиаљине, одакле су због убиства, доселили прије 300 година. Славили су Ђурђев-дан. — *Видачци* су Матићи из Хамзића, одакле су доселили због сиромаштва, прије 200 година. Славили су Никољ-дан. — *Делићи* су Грбићи из Читлука, одакле доселише због сиромаштва прије 80 година. Славили су Петров-дан.

На *Селиштима* причају за кулу Дели Хасана, који је разгонио хајдуке и кога погуби „арамбаша Милован из Дабра". Осим тога има безброј старих зидина с кречем. Прије 250 година самрли су, у овом селу, „Власи Кротићи" од куге. *Габрићи* су прије 300 година из Жупе у Далмацији. Становали су у Грљевићима. Звали су се Марковљани, славили су Никољ-дан. Има им по Жупи и Требежату. — *Ћорићи* су Биљани из Тиаљине, одакле дођоше прије 250 година, од зулума. Има их доста по околици. Славили су Ђурђев-дан. — *Пуце* су Катушци из Габеле, одакле су пребјегли прије 200 година у Добро Село, па овдје. Има их у Габели и око Љубушког. Славили су Митровдан. — *Розићи* ту прије 300 година дошли из Вргорца у Срет-

Digitized by Google

ницу, а одатле прије 75 год. овамо. Има их по ближим селима, и око Љубушког. Славили су Петров-дан. — *Хрсте* су од оних из Подгорја, прије 20 година. Славили су Малу Госпојину.

У *Сретници* нема много старина, изузев гомиле. На Стражници су развалине турске карауле коју је оборио Јанковић Стојан, а бранио буљубаша Силић. Село је постало прије 300 година. Кад су доселили *Розићи* затекли су овдје саме стаје околних сељака. Розићи су од Вргорца. Звали су се Јанушићи, до назад 80 година била их је увијек једна кућа, а од тада се раселише по Грљевићима, Близанцима, Јасеници, и Селиштима. Славили су Петров-дан. — *Марићи* су дошли из Прова, прије 250 година. Славили су Никоњ-дан. — *Кордићи* су, одмах иза Марића, доселили из Требежата. Звали су се Колаши. Славили су Петров-дан. — *Беванде* су прије 200 година из Габеле. Звали су се Нигованн. Славили су Никоњ-дан. — *Ереги* су из Кнешпоља, прије 80 година. Славили су Малу Госпојину. — *Зовко* је дошао из Горанаца прије 80 година. Славио је Петров-дан. — *Бркићи* су прије 50 година из Доброг Села. Славили су Иваньдан. — Мусломани *Катице* су прије 30 година прешли на своју земљу. Причају сељаци да су они из Подгорја од католичке породице Загорана. — Мусл. *Цајо* је прије 20 година из Мостара на читлук. Потичу од хришћанске породице Филиповића у Габели.

У *Подгорју* има развалина од кућа и турских караула. Има и 10 старих кула, за које народ вели да потичу прије Турака, и да су у њима становали „влашке" великаши, од којих су данашње аге: Спахићи, Јакуповићи, Вучијаковићи и Драгнићи. *Хрсте* су доселили из Макарске још прије доласка Турака, и затекли су старих породица, које су дијелом изумрле, а дијелом иселиле у Босну. Има их у Високом, куда су одселили прије 20 година, а има их у Жупањцу и у Макарској. Славили су Малу Госпојину. — *Кордићи* су старином из Тиаљине, доселили су у Сретницу, и прије 150 година прешли овамо. Славили су Ђурђев-дан. — *Божићи* су од оних с Близанаца. Преселили су прије 150 година. Славили су Никоњ-дан. — *Пуце* су прије 150 година од оних из Селишта. Славили су Петров-дан. — *Манце* су прије 70 година убили субашу у Габели. Звали су се Вукоји. Славили су Никоњ-дан. — *Видачци* су дошли из Криводола прије 80 година на читлук. Славили су Митров-дан. — *Петрине* су од оних с Љутог Доца, дошли су прије 30 година.

И у *Билишићима* има око кућа и око села много старина. На Градини је био град војводе Драгановића, који је био рођак

Digitized by Google

Херцега Стјепана. *Пушићи* су старинци. Овдје су, веле, били још прије Херцега Стјепана. Нема их у другим мјестима. Славили су Ђурђев-дан. — И *Грле* су старинци. Звали су се Предићи. Славили су Никољ-дан. — *Толе* су старинци. Звали су се Шегри. Ни њихове породице нема по околини. Има их у Лијевну. — *Иванковићи* су старинци у Подгорју. Били су велика господа. Звали су се Милошевићи. Славили су Митров-дан. — *Човићи* су дошли од оних с Љутог Доца прије 250 година. Славили су Петров-дан. — *Вранићи* су прије 150 година од оних из Љуботића. Славили су Петров-дан. — *Васиљи* су дошли прије 100 година од оних у Међугорју. Славили су Петров-дан. — *Мишићи* су дошли од Розића са Сретнице прије 100 година. Славили су Петров-дан. — *Ласићи* су од Узарића у Горњем Селу, прешли су на читлук. Славили су Петров-дан. — *Лончари* су од оних из Граца. Звали су се Стипићи. Има их у Грацу и у Грабовој Дрази. Славили су Марков-дан. — *Кожули* су прије 70 година од оних из Мокрога. Славили су Стипан-дан. — *Андачићи* су дошли прије 50 година од оних из Хамзића на читлук. Славили су Митров-дан. — *Грусине* су старином из Далмације, овдје доселише из Хамзића на читлук прије 80 година, Славили су Томин-дан. — *Сушчевићи* су дошли прије 40 година из Влатнице на читлук. Славили су Никољ-дан. — *Планинићи* су од оних с Крехина Граца. Дошли су прије 30 година на читлук. Причају да потичу од некаква Циганчета, „Бугарчета", ког су Крехе нашле на Чабуљи прије 200 година. Славили су Петров-дан.

Љути Долац

На јужној ивици Мостарског Блата, у осојној страни, на равну земљишту, које се већином састоји од алувијалних наноса. Нема врела, а има 15 чатрља. Земље имају око кућа и у Тртри, а највећи дио чине Лазине и Ргуше у пољу. У Блату имају око 110 дана оранице. Од све земље само је једна десетина откупљена. Агама дају петину, коју чешће одраде.

Село се дели на махале: Шајновића (16 к.), Ефендића (10 к.), Ићиндића (8 к.) Багдад (4 к.), Звеч (2 к.) и Зеница (7 к.).

Четири куће имају стаје по Тртри на својој земљи. Три куће имају станове на Чабуљи, а двије на Модруши. Остали су побравичари.

Многе зидине с кречом, неколико старих кула и стећака чине све старине овога села. О постанку села не знају ништа. Прије данашњих живјеле су православне породице: Продано-

Digitized by Google

вићи, Радићи, Симићи и Благојевићи, који махом изумријеше прије 200 година. Од ових потичу данашње католичке породице: *Дамјановићи*, од Симића, славили су Никољ-дан; *Тадићи* од Радића прешли су у католичку вјеру прије 300 година, славили су Аранђелов-дан; *Човићи* су од Николића, старинци, славили су Петров-дан. И *Кнезовићи* су старинци, потичу од некаква властелина Херцега Стјепана, славили су Никољ-дан. — *Церкез* или *Черкез* је од оних с Черигаја, дошао прије 150 година, на читлук. Славили су Томин-дан. — *Розићи* су прије 150 година од оних из Сретнице, на читдук. Славили су Никољ-дан. — *Миликевићи* су од оних с Јасенице прије 150 год., на читлук, Славили су Ивањ-дад. — *Кожули* су од оних с Мокрога, прије 150 година, на читлук. Славили су Лучин-дан. — *Параџик* је дошао од оних са Служња на читлук. Славили су Малу Госпојину. — *Ћорићи* су дошли прије 100 година од оних с Биограца. Славили су Никољ-дан. — *Лето* је дошао од оних с Рашке Горе на читлук. Славили су Илин-дан, — *Лешко* је дошао из Одака, на Служњу, прије 100 година на читлук. Славили су Томин-дан. — *Бандићи* су од оних из Дужица, дошли су прије 90 година, на читлук. Славили су Ђурђев-дан. — *Бошњак* је дошао прије 80 година од оних из Лиса на читлук. Славио је Никољ-дан. — *Мустапић* је дошао прије 70 година од оних из Илића на читлук. Зову га и Шперац, јер је старином из Дадмације. Славили су Петров-дан. — *Пеко* је дошао из Пољица у Далмацији прије 40 година. Славио је Никољ-дан. — *Чуљак* је дошао на женинство из Богодола. Славили су Петров-дан.

Биограци

На истој ивици Мостарског Блата, 2 до 3 км. сјеверо-источно од Љутог Доца, сличног положаја. Немају врела и зато имају дванаест чатрња и осамнаест бунара. Земља је око кућа у мањим комадима, у Горњој Тртри, а затим у Блату. Имају и винограда, већином агинских с којих дају четвртину. Махом су кметови.

Дијели се на пет махала: Љубића (30 к.), Судареву (5 к.), Дадића (8 к.), Бабине (8 к.). и Мотишњак (5 к.),

Око 30 кућа имају стаје у Брдима уз своју земљу, на којима остаје по половина чељади цијеле јесени, до Календора. Опет излазе у прољеће. Остале куће имају стаје на врх села. Љети гоне на Вран и Чабуљу, или дају на млијеко по Зијемљу, Ракитну и Избичну.

Digitized by Google

Сеоско име потиче од старог града на Градини, који је био ту још прије Турака.

Има безброј развалина од старих градина, тврђава и кула, има и кућештина, старих крстова и стећака. Спомињу се старе православне породице: Милићи, Јанковићи, Тодићи и Јовановићи. Јовановић је био војвода и погинуо је у борби с Турцима код Краљевине ниже Љутог Доца Тада изгибоше и Милићи, а осталих нестаде прије 300 година. Од Јанковића су Мусломани *Хацалићи*. Од данашњих породица су старинци: *Катушићи*, старином Мијушковићи, нема их у другим селима. Славили су Илин-дан; *Шакићи* звали су се Глибићи, ни њих иначе нема, славили су Никољ-дан. — *Судари* звали су се Миловановићи, славили су Ђурђев-дан; *Ћорићи* су исто тако старинци, а славили су Никољ-дан; *Мзркићи* су дошли прије 200 година од оних с Тата. Славили су Никољ-дан. — *Марјановићи* су прије 200 година од оних с Бухова. Славили су Петров-дан. — *Дамјановићи* су Карци с Опузена. Дошли су прије 200 година, славили су Илин-дан. — *Путице* су прије 200 година из Пољица у Далмацији. Звали су се Перићи. Славили су Томин-дан. — *Тадићи* су од оних с Љутог Доца прије 150 година. Славили су Аранђелов-дан. Једни се зову и Халиловићи. — *Квесићи* су из Мокрог прије 150 година. Славили су Никољ-дан. — *Богдани* су од оних с Јара, дошли су прије 100 година. Славили су Петров-дан. — *Маркићи* су из Црнча прије 100 год. Славили су Иванј-дан. — *Главине* су од оних из Кнешпоља прије 60 година. Славили су Митров-дан. — *Зеленике* су од оних с Црнча прије 60 година. Славили су Велику Госпојину. — *Ћуже* су прије 50 година од оних с Мокрога. Славили су Никољ-дан. — *Љубићи* су дошли с Власника прије 50 година. Славили су Петров-дан. — *Ђоли* су од Дамјановића из Љутог Доца, прије 50 година. Славили су Никољ-дан. — *Мандићи* су из Лиса прије 30 година на женинство. Славио је Ђурђев-дан. *Марушићи* су од оних с Бухова прије 30 година на читлук. Славили су Петров-дан.

Тáте и Јáре

На западној ивици Мостарског Блата, сјеверо-западно од Биоградаца. Климске прилике су исте као и у ближим селима. У Татама имају двије чатрље и два бунара, а у Јарама седам чатрља. Тате имају мало земље, и та је већином око кућа, а у Блату је имају врло мало. Јаре имају нешто више земље око

Digitized by Google

кућа, али су и они у земљи оскудни. У Татама су сви кметови, а у Јарама сви осим двојице.

У Татама има 31 кућа, а дијели се на пет мањих безимених групица. У Јарама има 45 кућа које су поредане махом у низ, у коме се опет издвајају мале групице.

Јурићи, Фестићи и Риље из Јара имају своје стаје у Брдима, код Таћана гдје им преко зиме остаје половина укућана уза стоку. Ове породице иду љети на Росуље. Остали дају стоку Црничанима и Ракићанима љети „на млијеко", а стаја махом немају, изузев торине по Гриви код села. Они из Тата имају стаје код Присојака гдје остају преко зиме, а неки под страном гдје остају у прољеће и јесен.

Старих зидина, кулина, караула и неколико стећака има око села. У Татама су биле најстарије породице: Ранковићи, Петрине и Џидићи, које је прије 150 година куга поморила. Старинци су и данашње породице: *Кутле*, старином Церине и *Маркићи*, старином Вожани. Први су славили Никољ-дан, а други Лучин-дан. — *Зовке* су Зловковци од Имоцкога, одакле се доселише прије 300 година. Овдје доселише из Црнча. Славили су Михољ-дан. — *Бувачи* су из Тиаљине дошли прије 200 година у Бухово, одакле прећоше прије 150 година. Има их у Бухову, Коњицу и Мостару. Славили су Ивањ-дан. — *Ћорићи* су дошли прије 100 година из Биоградаца. Славили су Никољ-дан. — *Приморци* су однекле из приморја дошли прије 300 година у Тиаљину, а одатле прије 150 година у Узарићe, а одатле прије 100 година овамо. *Љубићи* су од оних из Узарића прије 80 година на читлук. Славили су Лучин-дан. — *Зеленике* су од оних из Граца дошли прије 40 година. Славили су Никољ-дан. — *Гуслићи* су дошли од оних из Кнешпоља прије 35 година. Славили су Петвов-дан.

У *Јарама* имају двије стариначке породице: *Јурићи* су још прије Турака имали силну стоку и косанице двјеста коса, па су им Турци отели. Славили су Никољ-дан; њихове породице нема више, овдје их има 1 кућа. Ласићи су били до назад 150 година у овом селу, и тада одселише у Босну и Мостар. Славили су Никољ-дан. — *Фетићи* су Цигани, из Острошца код Коњица. Дао им је Топал-паша земљу прије 100 година. — *Беванде* су дошли из Црнча прије 100 година. Славили су Томин-дан. — *Тадићи* су побјегли од куге из Љутог Доца. Славили су Ивањ-дан. — *Аникићи* су од оних из Шурманаца прије

Digitized by Google

90 година. Славили су Велику Госпојину. — *Будимићи* су из Малог Села код Доњег Вакуфа, а дошли су прије 90 година због некаква убиства. Славили су Малу Госпојину. — *Гиље* је прије 80 година од оних из Бухова. Славили су Петров-дан. — *Гагро* је дошао прије 40 година из Великог Ограђеника. Славио је Илин-дан.

Џемат Мокро

У области Блату, сјеверозападно од Мостарског Блата. Овај џемат сачињавају слиједећих шест села: Турчиновићи, Мокро, Прибиновићи, Завозник, Билушине, Трн и Широки Бријег. Средину тих села чини мања, у већем дијелу периодски плављена карсна увала која је, у правцу Сјевер—Југ, дуга три до четири километра, а у правцу Исток—Запад један до два километра.

Турчиновићи, Мокро и Завозник су на ивицама ове увале, Прибиновићи и Широки Бријег су на заравњену пљоснату брду између Мокрог и Лиштице, апсолутне висине 320 до 350 метара. Села што су ближе ријеци Лиштици служе се водом из ње, а остала имају чатрње за чељад и бунаре за стоку. Снијег ријетко пада. Обично пане по ближим врховима, али се одржи врло мало времена. У селима која су заклоњена од Буре, сјевера, највећа зима долази од иња. Бура, која у овим селима није јака као у сјеверној Херцеговини, може дувати и са сјевероистока и са сјеверозапада. У првом случају зову је Велештак, а у другом Дувањка. Вјетар који дува са западне стране зову Вечерин, а с источне Кривац. Сељаци су махом кметови. У Турчиновићима их је тек петина слободних и то откупљених, у Мокроме имају шестину земље слободне и то од оне око кућа, у Прибиновићима има трећина слободне земље у Завознику је половина земље слободна, у Билушинама су се ослободили сви осим једнога, на Широком Бригу слободна је четвртина, а у Трну половина. Аге су Мостарци, и то већином Мусломани. С њива им се плаћа четвртина, а за ограде им се дава штогод у мрсу или им се одради у измету. Овдје има и приорача, које зову „закупницима", и који раде на четвртину и трећину земљу других сељака, махом кметова. Има и заједничких њива које настају при дијељењу задруга и које зову „комуницама". Већина села има шуме прилично, неки сељаци имају и добре гајеве, па у јесен продају шуму за „лишњаке" другим сељацима.

Digitized by Google

Села су већином карсног типа, то јест разбијена су на мале групице. Турчиновићи имају 36 кућа, а разбијени су на ове групе: Доње и Горње Село 13 кућа, на Бригу 3 куће, на Церину 3, Под Цвитином Гомилом 14, При Пољу 3. У селу имају три веће задруге, од којих највећа има 30, а најмања 18 чељади. У Мокром има 28 кућа, и то у Црквини 6, Под Грађином 12, а Под Кулом 10 кућа. Има само 1 задруга, Грге Ћешкића, са 20 душа. У Прибиновићима има 20 кућа. Дијеле се на махале: Љутеш са 14 кућа и Раскршће са 6 кућа. Поред тога прва се махала дијели на три, а друга на двије групе. У Завознику има 18 кућа, а дијели се на: Возник са 10 кућа и Берош са 8 кућа. Има једна задруга са 30, и једна са 18 душа. У Билушинама има 25 кућа, а дијеле се на: Билушине са 16 кућа и Бутумову Махалу са 9 кућа. Има једна задруга са 30 кућа. На Широком Бригу има 41 кућа, а дијели се на: Бувачевину са 28 кућа и Јањчетовину са 13 кућа. Памте се задруге Марушића и Кутлина у свакој по 50 чељади, а данас су усиједа диобе спале на 23 и 18 душа. У Трну има 21 кућа, а дијели се на: Трн са 25 кућа и Лиштицу са 6 кућа. Назад 20 година било је више задруга, док сад има само у Јуре Зовке од 25 душа.

Турчиновићани изгоне љети на Масну Луку код Дрежнице, Чврсницу и Блидиње. На тим планинама се кадкад обрађују њиве. Имају 50 станова. На планине излазе око петнаест дана пред Видов-дан, а силазе о Никољу-дне. Земља на планинама је дијелем слободна, дијелом читлук. Из Мокрог иду само четворица на планину а остали дају њима стоку. Једни гоне на Бадње код Масних Лука, а други на Блидиње. Обрађују земљу, и остају као и они из Турчиновића. У Прибиновићима свака кућа има свој стан на Блидињу и на Чврсници. На планини обрађују земљу, остаје свака кућа са половином чељади, од Видова до Никоља-дне. Из Завозника има само један сељак свој стан на Бадњима. Осталима је прије 37 година забранио бег Копчић, јер му је неко на планини убио субашу. Овај сељак гони стоку цијелог села. Из Билушина има љетни стан само Никола Јелић у Бадњима. Остали имају стаје у Черигају, у Расну. Са Широког Брига има љетне станове једини Марушић и то на Бадњима, гдје има своју властиту земљу. Остали сељаци дају стоку њему, Црнчанима и Бритвичанима на млијеко. Сељани из Трна не држе много стоке, па немају ни планина, већ дају љети стоку на млијеко ближим сељацима.

Digitized by Google

Турчиновићи су прозвани по Турчину који се је, иза освојења Херцеговине, населио и становао овдје преко сто година. Ту га је куга уморила. Кад су Турци заузели Херцеговину, све су фамилије, осим једне из данашњих Турчиновића, одселише у Далмацију. *Јуриље* је веле добавио Херцег Стјепан из Спљета као добре зидаре. Славили су Ђурђев-дан, кога су по захтјеву свјештеника прије 18 година напустили. Има их у Црнчу и Мостару, и овдје 3 куће. — *Билаћи* су прије 300 година доселили из Црљених Грма. Звали су се Чекрњићи, славили су Никољ-дан, а напустили су кад и Јуриљи. — *Бубали* су са Умца код Љубушког, одакле су се доселили прије 200 година на Бухово, па су отуда побјегли због једног сукоба с Турцима. Има их у Требижату, Ардомиљама, на Умцу, Мостару, Босни, и овдје 13 кућа. Славили су Никољ-дан, а напустили су прије 18 година. — *Ковачевићи* су прије 200 година доселили из Имотскога, гдје су се звали Ивићи. Има их и сад тамо, и овдје 3 куће. Славили су Илин-дан, па су напустили прије 18 година. — *Кожули* су доселили с Черигаја прије 100 година због сиромаштва. Славили су Михољ-дан, па су напустили прије 18 година. У исто вријеме забранили су фратри и „мирбожење“ на Божић у јутру. Омеђина с кречем, кулина и гробница има доста. На брду Крижу има велики крст кога су прије 80 година подигли фратри да не би цркавала стока.

У Мокром живи породица *Накића*, има више од 500 година. На сто година прије турског освојења доселили су из Черина у Бротњу. Имали су и своју земљу коју су Турци отели. Има их у Црнчу и Узарићима. Има их 3 куће. Славили су Лучин-дан, али су напустили има 18 година. — *Чешкићи* су Јурићи из Посушја, одакле су доселили, кад су Турци освојили Херцеговину. Славили су Ђурђев-дан. Има их 6 кућа. Од њих су *Слишковићи* у овом селу. — *Пињухи* су Матићи с Чечигаја одакле доселише прије 40 година. Има их на Черигају, Бротњу и Мостару. Славили су Никољ-дан, па напустили кад и остали. — *Рамићи* су прије 80 година доселили због сиромаштва из Габеле. Звали су се Никићи, има их у Габели и Посушју. Славили су прије 18 година Никољ-дан. Има их 2 куће. — *Ћужићи* су Перићи из Посушја, одакле су доселили прије 200 година због турског зулума. Има их доста по Херцеговини. Има их 3 куће. Прије 18 година славили су Никољ-дан. — *Краљевићи* су прије 450 година доселили из Имотскога. Звали се Андрићима, а сад се зову и Павковићима и Матијевићима. Има

Digitized by Google

их 13 кућа, а прије 18 година славили су Ђурђев-дан. На Градини је била нека стара тврђава, испод ње се налази зидина и сребрна римског новца. Осим тога има омеђина од кућа, једна стара црквина и тридесет стећака под Градином.

Име Прибиновићи потиче од фамилије Прибинивића, која је била поријеклом из Посушја, и које је куга поморила прије 200 година. И Љутеши су добили име од породице Љутеша који су ту живјели и изумрли кад и Прибиновићи. Кад су ове двије фамилије доселиле, нашле су пусто село, јер је становништво побјегло у Далмацију. — *Пенаве* су дошли из Посушја прије 80 година. Били су богати, па су им Капетановићи хтјели одузети земљу, те су је продали Ризванбеговићима, и побјегли су овамо. Звали су се Хркаћи, има их по Посушју и ближим селима. До назад 20 година славили су Ђурђев-дмн. Има их 2 куће. — *Прскало*, старином Јурић из Броћна, удао се прије 10 година за Јелићушу. Славили су Томин-дан. — *Јелићи* су прије 100 година доселили из Имотскога. Звали су се Николићи. Славили су, прије 20 година Ђурђев-дан. Има их 7 кућа. — *Слишковићи* су прије 400 година доселили из Посушја у Мокро, а из Мокрог овамо прије 100 година. Прије 18 год. славили су Ђурђев-дан. Има их 7 кућа. — *Сесари* су из Рујна у Кочерину. Дошли су на женинство прије 35 година. Прије 20 година славили су Лучин-дан. Има више развалина од старих кућа, на Широком Бријегу некаква кулина код које налазе римских бакарних новаца. При пољу има неколико старих гробница.

Завозник се прије 100 година звао Кајакуша. Завозником је прозван по путу „возникуˮ, којим су Турци топове провозили. И одавде је старо становништво дијелом побјегло у Далмацију, дијелом изумрло од куге. *Паиковиће* зову Чанчарима, а веле да потичу од једног циганчета које је прије 200 година остало у овом селу. Прије 20 година славили су Ђурђев-дан. — О *Хркаћима* смо раније говорили. — *Зеленике* су дошле из Граца, у Грабовој Дрази, прије 100 година због турског зулума. Прије 20 год. славили су Петров-дан. — *Араповићи* зу прије 60 година доселили због сиромаштва из Слипчића. Славили су Илин-дан. — *Краљевићи* су прије 450 година доселили из Имоцког у Мокро, а одатле прије 250 година. У Имотском су се звали Андрићи. Прије 20 година славили су Ђурђев-дан. — Прије је овдје живјела породица Бероши. При копању наилазе на зидине у земљи. Има и старих гробница с малим крстовима.

Digitized by Google

Билушине се зову по земљи „билуши". Прије се село звало Драгушом, по породици Драгићима, који су прије 450 година у овом селу становали. Иза њих су становали Бутуми, које куга помори. *Мусе* су из Читлука прије 150 година прешли у Мокро, па иза 40 година у Прибиновиће и овдје прије 70 година. Звали су се Слишковићи. Прије 25 година славили су Ђурђев-дан. Има их 3 куће. — *Краљевићи* су прије 450 год., доселили из Имотскога у Мокро, а прије 80 год., у ово село. Прије 80 год. славили су Ђурђев-дан, Има их 4 куће. — О *Хркаћима* је гори све казано; исто тако о *Јеличима* и о *Слишковићима*. — *Черкези* су од Матијевића у Клобуку одакле доселише прије 300 година. Прије 20 година славили су Петровдан. И у овом селу има трагова од старијих насеља.

Село Широки Бријег звало се Ћемер, а Широким Бријегом би прозвано прије 60 година, кад се на Широком Бријегу диже манастир. Негда су становале фамилије Бувачи и Јањчете, који су прије 350 година побјегли, ради неког сукоба с Турцима, у Макарску. *Марушићи* су побјегли овамо из Вида у Далмацији кад су га Турци освојили. То је било прије 300 год. Славили су Илин-дан. Има их 12 кућа. — У исто су вријеме из Вида побјегли и *Шушци* који су се звали Ивићи. Има их у Виду, Трну, и овдје 12 кућа. Прије 23 године славили су Томин-дан. — *Чуљци* су се прије 60 година одселили из Граца у Броћну. Звали су се Шелевићи. Прије 23 године су славили Лучин-дан. — *Кутли* су прије 250 година доселили из Имоцког кад су Турци заузели ову варош. Звали су се Војводићи. Прије 23 године су славили Иван дан. О *Краљевићима* и *Хркаћима* је раније говорено. Има развалина од старих кућа. У земљи налазе старих римских и босанских новаца. Причају да је на Ћемеру била нека римска утврда. На брду Градини био је Херцегов град, који је бранио од Турака некакав војвода Мирко, који је доцније побјегао у Далмацију. По шуми налазе и великих рогова од јеленова.

Трн се је негда звао Рудник, по брду Руднику, у коме се копа миљевина. У почетку турског времена звао се је Агинско. Кад су се данашњи становници почели досељавати нашли су цијело село под трњем, па село прозваше Трном. У вријеме Херцега Стјепана било је село насељено, па је 250 година било пусто док се прије 150 година у њ не доселише *Зоке*, који побјегоше из Црнча од Турака. Има их 3 куће славили су Михољ-дан. — О поријеклу породица *Хркаћа* (1 к.), *Слишко-*

Digitized by Google

вића (4 к.), *Черкеза*, *Јелића* (2 к.)., *Шушаца* (2 к.), *Марушића* (2 к.) и *Пенава* (1 к.) говорено је горје. — *Шола* је старином из Макарске, одакле је прешао у Жупањац, одакле је прије 35 година прешао овамо као фраторски кувар. Дјед му је био православне вјере, славио је Ђурђев-дан, а ту су славу задржали и даље док је фратри не забранише. — *Миљковић* је дошао прије 20 година из Госпића у Лици. Има старих омеђина безброј. Спомињу се и старе градине, гробља и т, д.

Избично

Карсна увала у јужном дијелу Гвозда, на висини од 725 м. Два планинска, бујна потока, Вилењак и Бистрик, засипају често сеоске њиве шљунком и пијеском. Осим тога има и безброј врела. Зима је врло оштра. Снијег пане $^1/_2$ м. дебео, и одржи се преко цијеле зиме. Вјетрови су силни. Бура читаве зиме дува, а зову је „Велишкињом“ ако дува од сјеверо-истока, и „Горштаком“ ако дува са сјеверозапада. Земље имају мало, а шуме и испаше доста. Церине су заједнички сјенокоси једне породице која се прије седам година издијелила, а „Гњиле“ су заједничке њиве разних породица које су је заједно прије 10 година искрчиле. Половина земље је откупљена, а половина је агинска и с ње се плаћа четвртина.

Село се дијели на двије, до 500 м. удаљене махале: Селишта (17 к.) и Звиздушу (13 к.).

Стока зимује у стајама на Варди, а љетују по околним брдима. Само двије куће гоне у Бадње и Драгајице.

Село се звало Вардом, а Избичном је названо прије 60 година што су неке породице „избигле“ у ово село.

До назад 150 година овдје су биле стаје, и тада се насели *Папковић* из Завозника, а прије 55 година почеше и остале фамилије. Папковића има 6 кућа. Славили су Ђурђев-дан. — *Црнци* су Видићи из Бритвице, одакле доселише прије 60 година. Има их 5 кућа, а славили су прије 25 год. Лучин-дан. — *Хркаћи* су доселили из Прибиновића прије 40 година. Прије 18 година славили су Ђурђев-дан. Од њих су и *Цајкићи*. — *Драшкићи* су доселили прије 37 год. из Бритвице. Има их 6 кућа. Прије 23 год, славили су Никољ-дан. Старина нема никаквих.

Цемат Расно

Села цемата Расна заузела су једну карсну зараван између Тртре и Имотског Поља, која је благо према југу нагнута, и чије коте варирају између 350 и 450 м. Удут овога цемата из-

Digitized by Google

дужен је у правцу C-J до 12 км. У југоисточном углу је село Космај, у средини су Смокиње и Марасовац, а на сјеверу је Черигај, Церов Долац, Привељ и Дужице. Село Марасовац политички припада цемату Мокром, али географски чини цјелину са селима рашанског цемата. У овим селима има само периодских потока и врела, зато сељаци имају безброј чатрња. У Космају има врело *Студенац*, за кога се прича да су га љети открили сточари из Храсна (кот. Столац), кад су некад са стоком овамо долазили. Снијег може бити по $^1/_2$ метра дебео и остаје 10 до 20 дана. Сељаци су махом кметови, а има их и слободних.

У Космају има 36 кућа, а дијели се на махале Студенац и Берушу. У Марасовцу има 36 кућа, а дијели се на махале Градину и Церницу. У Черигају има 46 кућа, а дијели се на махале Магоник и Крстине, а посљедња се распада на групе Дупљеницу, Дубраве и Вијушу. У Привељу има 20 кућа, а дијели се на махале: Црницу и Везош. У Дужицама има 46 кућа, а дијели се на махале: Солај, Обаљ и Крезушу. У Смокињама има 37 кућа, а дијели се на махале: Мерен и Гајушу. У Церову Долу има 24 куће, а дијели се на махаде: Дреновац и Ограшје. Свака од ових махала има мањих група. Цио цемат преставља један прелазан тип између старовлашког и карсног типа села.

Сви сељани, осим из Церова Дола, имају планину на Блидињу и Свињачи, а осим тога имају својих имања по Беришу, Хамзићима, Мамићима и Блату. Из Церова Дола гоне само три куће, и то двије у Гвозд, а једна на Вучи Поље у котару љубушком. На Блидињу и Свињачи обрађују њиве, а земља је својина бегова Копчића из Раме. Осим тога имају овчарнице и козарнице на разним имањима у цематском удуту.

Цемат Расно добило је име по области Храсну у столачком котару, одакле су долазили сточари на испашу.

Мјесто на ком је село Космај звало се Кремоње, а село је прозвано Космајем по брду Космају гдје су негда стаје биле. У селу има доста гробница, и у дубини се изоравају и ископавају зидине. Причају сељаци да је село било насељено још прије Турака, па су стари становници испред Турака побјегли. Затим су овдје биле стаје сељака из Мамића који их претворише у села. *Бркићи* су доселили прије 250 година из Котара. Били су вјере православне, па су се прије 300 година покатоличили. Звали су се Билићи. Становали су неко вријеме у Мамићима, гдје их и сад има. Има их у Добром Селу, Студеницима, код Сења, и овдје 9 кућа. Прије 26 година славили су

Digitized by Google

Петров-дан. — *Квесићи* су прије 200 година доселили из Косова у Далмацији у Читлук, а затим овамо. Сами причају да су били православне вјере, да су се звали Јовановићи, и да су се за вријеме Марије Терезије покатоличили. Има их много на Косову, по мостарском котару, и овдје 10 кућа. Прије 24 године славили су Госпођин-дан. — *Скоке* су доселили из Котара у Граб код Љубушког, гдје су живјели 20 година, а прије 150 година су доселили из Граба. И они веле да су били православни и да су се покатоличили за вријеме Марије Тересије. Има их у Сињу, и зову их Биошићима. Овдје их 12 кућа. Прије 24 године су славили Иванъ-дан. — *Мусе* су прије 300 година побјегли из Имотскога, кад су Турци срушили Имотски. Сто година становали су у Ружићима, звали су се Микулићима, а Мусом су их прозвали зато што је један у петак појео кокош. Прије 21 годину славили су Илин-дан. — *Бошњаци* су, старином, Стипићи из Книна. Становали су Ружићима и Узарићима, гдје их и сад има. Бошњацима су прозвани зато што су прије 90 година селили у Босну. Прије 26 година славили су Лучин-дан.

Марасовац се некад звао Хутовац, јер су у њему становали некакви Хутовци. Одакле му данашње име није познато. Старе зидине, темељи и зидови у земљи, старе гробнице, градине, и народно предање сведоче да је село веома старо. — *Бркићи*, *Квесићи* и *Скоке* су доселили од оних из Космаја прије 100 година. Први су прије 26 година славили Петров-дан, а други Госпођин, трећи Иванъ-дан љетни. Првих има 10, других 7, а трећих 8 кућа. — И *Мусе* су прије 60 година из Космаја. Има их 3 куће. Прије 26 година славили су Св. Илију. — *Чорлуке* су побјегли из Вида прије 300 година, кад су га Турци срушили. Становали су у Клобуку, Грудама и Мамићима, одакле се један прије 66 година „увинча“ за Квесића удовицу. — *Чолаци* су побјегли прије 200 година из Книна, кад су га Турци освојили. Живјели су у Габели, прије 60 година купили су земљу од Мусломана у Грљевићима, а сад живе и овдје и у Грљевићима. Негда су се звали Ивковићима. Прије 26 година су славили Илин-дан.

Черигај се негда звао Борач, а Черигајем се веле прозвао по густој церовој шуми, које има много у овом селу. Налазе се кости од медвједа и вукова, а прије 300 година убио је Мишко Видовић у овом селу јелена, чији су рогови били у кући Бараћевој до назад 16 година, кад су га узеле власти. *Медићи* су старином Предићи из Стона, одакле су дошли прије 250 год.

Digitized by Google

Има их у Привању, Стону и овдје 3 куће. Прије 25 година су славили Михољ-дан. — *Пиљуси* су од Матијевића у Клобуку, одакле су прешли прије 150 година. Има их у Броћну, Мокром, Прибиновићима, Мостару и овдје 18 кућа. Прије 26 год. славили су Никољ-дан. — *Бураћи* су дошли прије 150 година из Кашча због сиромаштва. Звали су се Савићима, а били су вјере православне. Има их у Кашчу, Привању, и овдје 2 куће. Прије 16 година су славили Михољ-дан. — *Черкези* су прешли из Прибиновића због куге. Има их 10 кућа. Прије 24 год. славили су Петров-дан. — *Краљевићи* су доселили од оних у Мокром. Прије 20 година су славили Ђурђев-дан. И *Шимић* је од Краљевића. — *Мусе* су недавно доселиле из Космаја. Прије 20 година су славили Илин-дан. — *Галић* је прије 30 година из Љубића, удао се за Краљевића удовицу. Прије 20 година су славили Илин-дан. *Иванковић* је Билић из Мамића, одакле се доселио прије 45 година. Прије 22 године славио је Никољ-дан, — *Паиковићи* су дошли прије 65 година из Завозника. Прије 26 год. су славили Ђурђев-дан.

Причају да се Привањ прије доласка Турака звао Мали Мисир и да је у њему била једна кућа некаква великаша Везовића. — *Черкези* су од оних из Прибиновића прије 150 год. Има их 2 куће, а славили су прије 26 година Петров-дан. — *Медићи* су прије 70 година из Черигаја. Има их једна кућа, а прије 26 година су славили Михољ-дан. *Краљевићи* су прешли из Мокрог прије 70 година. Има их једна кућа. Прије 26 год. славили су Ђурђев-дан. — *Бараћи* су прије 70 година дошли од оних из Черигаја. Има их 2 куће. Прије 26 година славили су Иванђ-дан. — *Кордушићи* су старином из Вида. Најприје су се звали Бањцима, послије Никићима. Има их 1 кућа, а прије 26 година су славили Ђурђев-дан. — *Пиљуси* су дошли овамо из Черигаја због сиромаштва. Има их 3 куће. Прије 26 година су славили Илин-дан. — *Чолакова* је старина из Габеле, а овдје је дошао из Грљевића прије 36 година. Негда се звао Верићем. Има их у Габели, Грљевићима, и овдје само једна кућа. Прије 24 године су славили Томин-дан. — *Мусе* су прешли из Черигаја прије 65 година. Има их 3 куће. Прије 24 године су славили Илин-дан. — *Краљевићи* су прије 65 година из Мокрог. Има их 3 куће. Прије 20 година су славили Ђурђев-дан. — *Паиковићи* су од оних из Завозника. Има их 1 кућа. Славили су Ђурђев-дан. — *Галић* је старином из Љуботића. Звао се Ловрић. Прије 20 година је славио Илин-дан.

Digitized by Google

Дужице су се негда звале „Плаништак“, и биле су катун некаквих сточара. *Софте* су старином Мариновићи из Војаја у Далмацији. Никола Мариновић је био слуга у Мусломана Софте у Мостару. Кад је стари Софта ишао једном на ћабу, пренесе цијело имање на Мариновића, који му је био вјеран. Софта умре, а Мариновић изађе ни имање. Послије им изотимаше имање поједини Мусломани, али им ипак остаде доста земље. Од њих су Човићи у Љутом Доцу. Има их 30 кућа. Прије 30 година славили су Никољ-дан. — *Богдани* причају да су старином из Македоније, да су се звали Михаљи, и да су били православне вјере. Дошли су прије 180 година. Веле да их и сад има у Македонији. Прије 25 година су славили Никољ-дан. — *Базине* су прије 100 побјегли од зулума из Клека, гдје су се звали Кострешима. Има их још у Клеку и овдје 2 куће. Прије 26 година су славили Петров-дан. — Прије кратког времена преселили су *Квесићи* (4 к.) од оних из Космаја, *Чолаци* (4 к.) из Привања и *Пиљухи* (4 к.) из Черигаја. — *Шантићи* су прије 100 година због сиромаштва из Стона гдје их и сад има. Овдје их има 2 куће, а славили су Никољ-дан. — *Кнезовићи* причају да су их Турци затекли у Горици код Стоца као властелу Херцега Стјепана. Живјели су у Габели 200 година, у Чутлуку 100 година. Има их још у Горици, и овдје 3 куће. Прије су славили Ивањ-дан. — *Николићи* су старином Микулићи од Стона, гдје их има и сад. Дошли су прије 100 година. Има их 3 куће. Прије 26 година су славили Ђурђев-дан. — *Шкробе* су Крижани од Вргорца, одакле су доселили прије 26 година. Има их још у Вргорцу, и овдје 3 куће. Прије 26 година су славили Ђурђев-дан.

Село Смокиње је добило име по брду Смокињама. а ово по великој множини смокава које овуда расту. Село су засновале аге прије 150 година, на мери черигајској, дужичкој и мамићској. *Вукоји* су прије 150 година из Посушја. Звали су се Микулићи. Има их у Посушју, и овде 5 кућа. Прије 26 година су славили Никољ-дан. Од њих су Павловићи. — *Луке* су старином из Далмације. Дошли су у Лединац прије 250 година. Звали су се Марушићима. Има их у Тиаљини, Лединцу и овдје 3 куће. — *Куриљи* су старином из Вргорца, а дошли су у Ракитно прије 300 година. Овамо су дошли прије 60 година. С оба су мјеста од Турака побјегли. Има их у Ракитну. и овдје 3 куће. Од њих су и *Ловрићи*. Славили су Илки-дан. — *Јирићи* су прије 250 година преселили из Вргорца у Дрежницу, а овамо

Digitized by Google

су дошли прије 70 година. Звали су се Шимуновићи. Има их сад у Ракитну, и овдје 3 куће. Прије 35 година су славили Никоље-дан. *Баноже* су старином из Макарске одакле су прије 300 година дошли у Превој у Дувну. Дошли су из Превоја прије 95 година. Звали су се Свердлићи, а данашње презиме дошло је из поруге. — *Шеве* су прије 250 година побјегли од Турака из Тиаљине у Броћно, а прије 65 година из Броћна овамо. Има их у Броћну, Тиаљини, и овдје 2 куће. Славили су Ђурђев-дан. — *Зуаци* су прије 300 година дошли из Вирова у Далмацији у Броћно. Звали су их Цвитановићима. Из Броћна су дошли прије 85 година. Славили су Томин-дан. — *Чолаци* су старином из Опузена. Дошли су прије 100 година, од куге, из Габеле. Има их 2 куће. Славили су Илин-дан. — *Квесићи* потичу од православних Ивановића с Косова у Далмацији одакле су дошли прије 300 година у Храсно, а одатле прије 85 година овамо. Има их 2 куће. Славили су Ђурђев-дан. — *Пиљухе* су од оних из Черигаја, *Шкробе* и *Ћнезовићи* прије 66 година од оних из Дужица.

За Церов Долац причају да се је прије 150 година звао Медњик, а Церовим Доцем се прозвао по огромним церима који су овдје негда расли. *Микулићи* су прије 400 година у вријеме Херцега Стјепана, прешли из Вргорца у Кочерин, а из Кочерина овамо прије 250 година. Има их у Вргорцу, Кочерину и овдје 8 кућа. Прије 26 година су славили Св. Николу. — *Леке* су исто племе с оним на Смокињама, а прешли су овамо прије 150 година с Лединца. Има их 4 куће. Славили су Никоље-дан. — *Бандићи* су прије 350 година преселили из Превлаке код Шибеника у Драгићину, а из Драгићине прије 200 година побјегоше овамо од Турака. Има их 5 кућа. Славили су Ђурђев-дан. — *Томићи* су прије 200 година из Габеле у Влаку, а одатле прије 100 година овамо. Звали су се Варићима. Има их у Габели, Влаци, и овдје 2 куће. Славили су Никоље-дан. — *Пезери* су прије 120 година побјегли од турског зулума из Вида. Звали су се Витићима. Има их у Виду и овдје 5 кућа. Славили су Ивањ-дан.

Од села која су штампана у додатку употребљена су у општем дијелу ова: Бојиште, Селиште, Миљевац, Батковићи, Читлук и Ходбина. Прегледу миграција у Херцеговини додаћемо још и ове бројеве:

Digitized by Google

1. Гацко

Старинаца 1 породица.

Досељеника:

а) Из Иствчне Херцеговине 13 пор.
б) „ Црне Горе . . . . . 4 „
в) „ Босне . . . . . 1 „

Свега 19 пор.

2. Борач

Старинаца 4 породице.

Досељеника:

а) Из Источне Херцеговине 36 пор.
б) „ Црне Горе . . . . . 1 „
в) „ Бугарске . . . . . 1 „

Свега 42 пор.

3. Невесиње

Старинаца 5 породица.

Досељеника:

а) Из Источне Херцеговине 29 пор.
б) „ Црне Горе . . . . . 5 „

Свега 39 пор.

4. Столачки и Љубињски котар

Старинаца 9 породица.

Досељеника:

а) Из Источне Херцеговине 39 пор.
б) „ Црне Горе . . . . . 3 „
в) „ Далмације . . . . . 3 „
г) „ Србије (из Рашке) . 1 „
д) „ Лике . . . . . 1 „
ђ) „ Софије . . . . . 1 „

Свега 57 пор.

Digitized by Google

5. Билећски котар

Старинаца 1 породица.

Досељеника:

Из Источне Херцеговине 12 пор.

Свега 13 пор.

6. Коњички котар

Старинаца 17 породица.

Досељеника:

Из Неретвине долине	27	пор.
» „Средње Херцеговине“	2	»
» Источне Херцеговине	4	»
» Западне Херцеговине	12	»
» Босне	6	»
» Далмације	4	»
» Индије	1	»
» непозната мјеста	7	»
» С Истока	1	»
Свега	64	пор.

7. Западна Херцеговина

Старинаца 19 породица.

старинаца(?) 4 »

Досељеника:

Из Западне Херцеговине	112	пор.
» Далмације	57	»
» непозната мјеста	21	»
» Источне Херцеговине	6	»
» Неретвине долине	11	»
» Црне Горе	1	»
» Лике	1	»
» Македоније	1	»
Свега	210	пор.

Digitized by Google

Списак испитиваних села и имена испитивача.

Од *писца* су седамнаест рудињских општина у којима је испитано преко осамдесет мањих и већих села. Затим и ова села: а) у *Гацку*: Автовац, Муљи, Липник, Самобор, Гарева (с г. М. Буквићем), Данићи, Пржине, Степен, Церница, Кључ, Заграца. б) у *Невесињу*: Братач, Кифино Село[1]), Крекови[1]) Пустољани[1]), Бијења[1]), Кљуни, Лакат, Ковачићи, Пресјека, Сопиља, Рушта, Жиљево. Шурићи, Раст, Оцаци, Родићи, Бабја Глава, Залужје, Чање, Тртине, и Шумићи; в) на *Зијемљима*: Дно Поље, Ранчићи, Падежине, Јанковина, Шарица, Кушићи, Миљанићи, Гладно Поље; г) у *Подвележју*: Кокорина (с Л. Грћићем), Свињарина (с Л. Грићем), Бањ-До, Кружањ, и Добрч; д) у *Бишћу* и *Бијелом Пољу*: Буна, Косор, Благај с Подграђем, Мало Поље (с Р. Тохољом), Ходбину (с Р. Тохољом, и Р. Милићевићем), Ртијеш, Бањевиће, Гнојнице, Драчевице, Врањевиће, Равчиће, (с Тохољом и Милићевићем) Куте и Ливач (с горњим), Потоке[1]), Хуме и Лишане, Жељушу, Приграђане; е) у *Дубравама*: Пијеске, Домановиће и Рјечице, Опличиће. Аладиниће и Прењ, Тријебањ, Почитељ; ђ) у *Габели*: Јасеница, Грабовина, Ст. Габела, Драчево, Клепца. Лозница, Гњилишта; ж) у *љубушком котару*: Умац, Вашаровићи, Оток, Граб, Грабовник, Вељаци, Пробој, Радишићи, Витина (с разним селима), Клобук (с разним селима), Шиповача; у *Ракитину*: Потклечани, Сутина, Врпоље, Петровићи, з) у *Дувну*: Летка, Мандино Село и Рашћани.

Од † *О. Козића*: Сва села Шуме, Површи и Зубаца, штампана у II. књ. Насеља, затим: Пољице, Рапти, Горогаше, Беленићи, Јасеница, Диклићи, Ластва, Водени До, Батковићи, Побрђе, Горње Храсно, Љубиње, Вођени, Глеђевци, Дријењани, Драчево, Загора, Власаче, Грепци, Вељa Међа, Убоско, Доње Храсно, Ивица, Крушевица, Бурмази, Елезовићи, Капавица, Крајпоље, Грабље.

Од *С. Вујевића*: Риљи, Рибаљ Тег, Удрежње, Цинова Махала, Кљен, Бежђеђе, Оцаци, Длакоше, Милечи, Обло Брдо, Засада.

Од *М. Буквића*: Лазарићи, Миољаче, Добрељи, Мала Грачаница, Срђевићи, Меданићи, Вучево, Бодежишта, Жањевица.

Од *Ђорђа Перина*: Бојиште, Селиште, Читлук, Миљевац, Батковићи.

---

[1]) Описи села означених са [1]) изгубљени су, али су њихови резултати употребљени.

Digitized by Google

Од *Т. Ромовића:* Муцаловићи, Пирагићи, Раникуће, Божановићи, Кључани, Доње Поље, Југовићи, Влаче, Дрежањ, Кошута, Ђинов До, Слато, Зајасен, Доња Трусиа, затим села пемата Крушево, мокро, Расно и села: Љути Долац, Биограци, Тате, Јаре, Избично.

Од *Р Чупковића:* Биоград, Удрежње, Шеховина.

Са. Ђурић: Бјелојевићи, Доњи Поплат, Жабица.

Л. Грђић: Богодо, Липа, Еминово Село.

Т. Братић: Улог, Стране, Обаљ, Љусићи, Осатно, Језеро, Порије, Трновица, Пресједовац, Плочник, Крушчица, Фојница, Колешко. Љесков Дуб, Дубљевићи, Сливља, Југовићи у Површн, Градина, Вратница, Равни, Браићевићи, Вишњево.

В. Јелић: Чехарн, Дјевор, Д. Јабланица, Радешине, Сељани, Јаворик, Папраско, Подбрежје, Глогошница, Луг.

Ј. Гузина: Дражљево, Кљеута, Баори, Маленице, Мрђановићи, Тарајин До, Вратло, Објешеник, Домрке, Краварево.

Digitized by Google

РЕГИСТАР

А.) Етнографски и географски називи

абдеслук, 88
авлија, 82, 85, 86, 87
авлијска врата, 87
агинске одаје и себе, 87
агинско право, имање, 42
агрикултура, 38
агрикултурно спремаштво, 39
ајат, 94
алаша, 53
аралук, 83
ахари, 86, 87

Балије, 49, 81, 115, 172—175
башкалук, 86
башче, 75, 86
баџа (на кући), 84
безводица, 29
Бјелодолац, име вјетру (сјеверном)
Бошњаци, 7, 212
бројачина, 323
Бура, вјетар, 386

Велештан, вјетар, 386.
вакуфски мулкови, 41
варош, 28, 32, 34, 71
вароница, 71
ватреница, одјељак у кући, 83
вегетације формације, 21
вериге, 93
Вечерина, вечерњи вјетар што дува од сјевера, 372
виђага, 39
виђелица, 84
византијски, 33
виноградарске области, 39
виноградарска привреда, 39
вјетрови, 14
Власи, 63

гатачка села 185—206
Гачанац или Гачаница, име вјетру, 338, 354
главодужје, 334
„гладна година по асталуку“, 321
гомиле, 25, 25
гомоница, врста куће, 84
Готи, 35
град, 33
градине, 25, 26, 27, 33
гријовница, дио куће, 83
грудине, хрпе камења зарасла у шибље што настају при крчевини и чишћењу њива, 321
Грци, 27
„грчка црква“, 373
„грчке стражарнице“, 380
гусари, 32
Дабранин, вјетар јужни, који дува од Дабра 218
дагара, 88
дашчара, врста куће, 81, 83, 84
двор, 82, 85

Digitized by Google

двострука села, 49
дрваница, 87
демири, 88
диванхана, 82, 86
довршионица, 346
долафи, 87
долине, 99
долови, 99
домазет, онај који дође у „сулоштво", то јест у женину кућу
домари, 55
друмови римски, 28, 32, 33
дубрава, 82
дуван —, култура, 39
дувањско сточарство, 55
Дувањска, вјетар, 386
дунђер,-ски, 65
душеци, 87

економска једињења, 43, 44
економске прилике, 36
ерази мирије, 41
Ере, 167
ерски, 7
етапе (сточарске), 55
етапска кретања, 52, 68, 69
Етнографска Херцеговина, 7

жељезно доба, 26
жéнско, психолошки тип у Херцеговини, 178
женинство, женино имање, особито њиве и куће, 339, 372, 377

Заједнице, заједничке њиве и ливаде у Сњежници сељака из Цинова Дола, 228
Заједница, заједничка бара у Кљену, 212
заједничке сеоске чатрље, 343, 378
заједничке породичне чатрље, 343
закупници, 286 в. приорачи
збјег, од куге, 251
зграња, психолошки тип у Херцеговини, 178
зграда, 82
зимовишта, 55, 54
зимска села, 49, 68

„зла зима" прије шездесет и три године
злослутан, психолошки тип у Херцеговини, 178
Зорњак, вјетар што дува у зору, 372

ибрици, 87
изиг, на планину, 46
измет, врста кулука на читлуцима, 42
илака, дио мере, 42
иконостас, 88
исолација, 74
испаше, 43, 68, 69, 70
Источњак, вјетар, 214
исходне куће, 84, 95

јагма, врста заједница, 43
јаћлук, 89 в. крило
јањило, 47, 48, 94
јара, 94
јастуци, 87
јесеништа, једна етапа у сточарском кретању, 50, 54
јесенка, јесења риба (**јегуља**) у Габели, 272
јоргани, 63
јесења села, 49, 68

катуни, 47, 113
камара, 83
капија, 86
капиџик, 86
кафаси или **кафези,** 86
кахвени такум или **кавени суд,** 87
католици, из Западне Херцеговине, психолошки тип, 183
карст и **карсна поља,** морфолошки и привредни значај, 18, 70, 72, 77
Келти, 29, 71
келтска сеоба, 24
кишна периода, 17
кишница, врста роде, 87
класична култура, 27
кланице, 53, 94
климски, моменти, 27
кмет, 42. 43
кобила или **чејрек,** дио испаше, 263, земље, 278
колиба, 83, 47

Digitized by Google

колоније, грчке, 24, 27
кольено, 114,
комуникације, 72
комуњаце, 354
Комунице, заједничке чатрље у Пирагићима, 215
конаци, врста кућа и дио куће, 85, 87
коњаче, 377
крила, на вратима, 86
крило, отворени дио куће, 84 в. јаслук
кров на кући, 81, 83
кревети, 84
крчевина, 43
кућа, 83, 87
кула, 90
кривина, 336
кривина, 371
Кривац, вјетар што долази од запада са снијегом, 372
Кривац, вјетар што дува са свике стране 210
Кривајац, вјетар у Невесињу, 354
кунчија, човјек који закуљује рибу у Габели, 272
кундуре, 87

латински, 29, 76
леро, психолошки тип у Дубровнику, 176
лиска, психолошки тип у Мостару, 176
литиште, личко у Дувну, 332
личинар, психолошки тип у Херцеговини, 176

маса, сто 88
махала, 75
Мећава, сјеверни вјетар, 210
мећансус; сељак који нема непокретне својине, 252
мећувраће, 83
месте, 87
мемишхана, 87
миљке, 41
Миневра, 30
миграције, 65, 122—171
миндери, 88
мишљеник, старинац, 327
мобина, 42
мулк, 41
млаћевина, 83
мушеници, 86
Муслимани, 86
мусафирана, 86, 88
мљекарица, 94
мутвак, 87
мусандере, 87
мустешир, в. придржаник
Морњак, вјетар што дува од запада, 191

надвојница, начин задружног живота, 353
населица, раселица, нове куће у близини села, 353
неолитски, 24, 24
Невесињац, име вјетру (западноме), 198
Нишић, име вјетру источноме, 190
Ноћник, вјетар што дува пред ноћ, 372
немаштина, тј. сиромаштво

објешењак, психолошки тип у Херцеговини, 176
овчари, 63
огњиште, 83
ограда, дио мере у Убоску, 292, дио исиате у Подвележју, 52
одаја, 86, 89
окућница, 85
олук, 87
ометишта, трагови негдашњих насеља, 292
орница, 43
оријенталски, 44
осијек, атар, удут, област једног села, 272

пазуха у кући, 88
палеолитски, 25
напузан, који се је „увинча“, дошао у женину кућу, 315, в. домазет
папуче, 87
периодска нутовања, 64, 66, 67
пећ, 82
пећ на хасму, 84

Digitized by Google

перда, 83
плаништак, 48
плаништар, 48
племе, 24, 27, 29, 35
племенски, 44
плочара, 70, 83, 84
плоча, дио испаше, 52
побривичари, врста сточара 48, 49,
повратак, етапа у сточарском кретању, 55, 68
Подградница, заједничке оранице и косанице селâ Доњег Поља и Југовића, 221
Подсунчаник, вјетар што дува у правцу од сунца, 218
посредничка трговина, 49
посушје, етапа у сточарском кретању, 56
посуштар, врста сточара, 56
ножан, врста привредног путовања, 56
поповска села, нарочит тип села, 79
поткутњица, 82
полаче, 84
полаче зидане, 84
постуле, 87
повожњаче, колибе, 94
поступ, 94
поорци 345
приорци, 339
приорачи, 346
придржаници, 42
} називи оних сељака који обрађују агинске њиве, на којима немају кметског права.
Покосац, заједничка бара у Циновој Махали, 210
попас, једна етапа у сточарском кретању, 47, 68
приједступи, врсте заједница 43, 35, 357
предисторијски, 24, 25, 26, 27, 76
привреда, 37
привредна периодска путовања, 64, 66, 67
презима, врста привредног путовања, 65.
предворје, 85
предахарлук, 85, 86, 87
прољетишта, етапа сточарских кретања, 54
приземље, 89
притремак, 89
приједор, 99
приједсан, 99
пролог, 99
психичке диспозиције, 44, 67, 171 до 174, особине, 171—174
пустећија, 88
пударске стражарнице, 94

растегљај, дио испаше, 52
Развигорац, вјетар који дува са „свије страна“, 213
раф, 87
Римљани, 28, 29, 30, 34, 35, 74, 76,
римски, 24, 25, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 76, 106
рчине, психолошки тип, 177
рупе, 99
рупине, 99

савардак, 86
салаш 53, 87, 94
сахани, 87
Славени, 36
славизирање, 36
сјенокоси, 43
смијес, 45
смјесници, 46—47
сламница, 70, 81, 83
сламара в. сламница
синица, 87
слијепи прозори
сећиће, 88
сјакало, психолошки тип у Херцеговини, 176
соба, 83, 84
софа, 86
стална насеља, 49
„стање“, 53
средње траве у Подвележју, 54
сточари, 63—67
сточарска кретања на Алпима и Пиндосу, 55
стенско сточарство, 69—70
спрема, 83
стајаће куће, 86
streха, 87
суша,-ни, 17
сувати, 22
ступ, дио имања, 42 в. плака
сумјес в. смијес

Digitized by Google

сушоница в. смјесница
сувомеђина, зид без креча, 95
сељски ускоци, 283
Слаћанин, вјетар, источни, који дува од Слата у Невесињу, 218
сњегонадан, каже се за мјесто у коме много сњега пада, 195
стећци, 214
сулоштво, кад муж дође у женину кућу 258, 333
Сунчаник или Торбомеља, вјетар што „иде за сунцем“ 372, види Подсунчаник
Србјак, 174, 337

таван в. крило, јазлук
тахтара, 70
Торбомеља, име вјетру источњаку који дува о Ђурђеву-дне, 191
торарица, 70
торови, 47
торине, 47, 48, 90
„Травари“, 49, 53, 304
трава или харач, дио испаше, 268
„траве“ 53, 339, (Рогојевац Гњедац, Главице, Хабатнице,) 268
травнина, 42
трнјем, 82
тробозани, 89
тумули, 25

ћелица, 90
ћеновци, 89, 90
ћерчиво, 88
ћесим, 42, 43, 193
ћилер, 90
ћор-сокак, 75
ћошак, 89

уљанин, 82
„усјелина“, 332
уцара, 83

фауна, 23
флора, њен антропо-географски значај, 22, 68, 69, 70

хамр, задужбина, 284
хајат, 88
хан, 42, 43, 187
хаманџик, 87
харачи испаше, 278
харем, 76
„херски“, 7
Хере, 173
Хумљак,-ци, 202, 212, 214, 215, 225, 232, 337

царске планине или продајне, 42, 332
црна со, 341

чардак, 84
чаршави, 87
чаршија, 75
чивчија, 42
читлучки систем, 79
читлук 28, 42, 49

Б. Географска имена

Автовац, 74, 75, 189
Азија, 54, 69, 158
Аідин, неко мјесто у Азији, 140
Аладинићи, село у Дубравама, 156, 267
Алаћузи, махала, 204
Алин, 54, 68, 69, 71
Америка, сеоба у —, 66
Анадол, 150
Арсланагића Мост, 145
Арбанаси, 63.
Баба, планина, 8, 23, 59
Бабја Глава, село у Невесињу, 233
Багдад, варош у Азији, 158
Багдад, махала у Љутом Доцу, 382
Бадањ, поток, 373
Бајице, племе у Црној Гори, 211
Бајна Пећина, у Лебршнику, 196
Бак, 103
Балосави, мјесто на Граову у Црногорској Херцеговини 137, 215
Бањевац, 103, 129

Digitized by Google

Бољци, село у Рудинама, 102, 120, 156
Бапат, 140
Баничићи, 129, 156
Бањани, област 6, 8, 9, 109, 129, 137, 156, 210, 230
Бањ Доли, испаша на Ћехоју, 258
Бањ Дб, село у Подвележју, 241
Баори, село у Гатачкој Површи, **200**
Баорска Ријека или Врањача, 200
Батин, 103, **148**
Бат, махала у Опличићима, 264
Батковићи, село на сјевероисточној ивици Попова Поља, 139, **306**
Батковићи, село у Невесињу, **356**
Бићевићи, село у Бишћу 133
Бићов Мрамор у Рудинама, 119
Бахтијевица, планина, 31, 262
Бачник, 103
Бацалица у Бежђеђу 214
Бежђеђе, 137, 211, **218**, 214
Бекија, област у западној Херцеговини, 95, 162
Беленићи, село између Попова и мора, **280**
Београд, 35
Бериш, поље, 81, 95, 104
Беротина, 144
Верушица, село у Гатачкој Површи, 121
Биволје Врдо, село у Дубравама, 156, 271
Бијела Рудина, село у Рудинама, 26, 223
Бијења, (Бијељина) село у Невесињу, 139, 238
Бијело Поље, 21, 29, 31, 62, 81, 85, 95, 113, 123, 132, **255**
Бијеле у Раптина, 284
Бијела Гомила, 266
Бијела, село у коњичком котару, **332**
Бијела Гора, 9
Бијељани, село у Дабру, 26
Бијели Вир, 157
Билећа, варош, поље и сеоска општина 15, 74, 106, 109, 110, 116, 118, 119, 137, 210.
Билећске Рудине, 70, 79, 81, 83, 85, **131**, 170
Билишићи, село у Мостарском Блату, **378**
Биоград, сеоска општина у Невесињу, 139, 224
Биограци, село на Мостарском Блату, **388**
Биоково, планина, 22
Биорина, 380
Биоча, 102, 149, 155
Бирач, област у Босни, 165
Битуња, 103, 156
Бихово, 103
Бишина, шума код Невесиња, **225**
Бишће, поље, 21, 62, 79, 95, 107, **123**, 132, 133, 135, 136, **244**
Бјела, врело у Мужима, 186
Бјелашница, планина у Босни, 7, 21, 22
Бјелашница, планина у Херцеговини, 8, 23, 52, 81
Бјелемићи, 29, 30
Бјелимићска Жупа, 138
Бјелице, племе у Црној Гори, 139, 157, 217
Бјелопавлићи, у Црној Гори, 150
Бјелојевићи, село у столачком котару, **339**
Благај, варошица, 243, **246**
Блатна Жупа, 112
Блатница, 155
Блато Мостарско, 51, 95, 112, **123**, 137, 151, **378—396**
Блаца, катуни на Бјелашници, 52
Близумила, врело у Дубљевићима, 362
Бован, мјесто у брду Дракуљици код Билеће, 103
Богдашићи, 130, 214
Богодо, село у мостарском котару, 137, **343**
Богојевићи, 156
Бодежишта, село у Гатачкој Површи, 144, **197**
Боденик, село у Рудинама, 130
Божановићи, село у Невесињу 139, 217
Бојиште, село у Невесињу, **354**
Бојмуж, врх у Врањски, 370
Бољево Врдо у Џиновој Махали 210
Бољуник, дио Бјелојевића, 155, **339**
Борач, област, 21, 35, 216, **349—354**

Digitized by Google

Борашница, катун на Прењу, 332
Борци, село у коњичком котару, 31, **333**
Борчани, 149
Борут, 103, 159
Босна, 6, 17, 18, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 31, 45, 63, 65, 80, 103, 107, 109, 110, 112, 114, 116, 118, 124, 130, 146, 164
Бранићевићи, село у Гацку, 144, **367**
Брани До, 130
Братач, 139, 209
Братоножићи у Црној Гори, 164
Бргат, 110
Брда црногорска, 125
Брдо, област, 95
Брдо, некадашње име села Сретнице, 378
Брегава, ријека, 12, 31
Брестице, сеоска општина у Рудинама, 137, 214
Бријест, врело у Братачу 209
Брест, 149
Бритвица, село, 138
Брова, поток и село у Рудинама, 103
Броћанац, село, 129, 139, 148
Броћно, област, 28, 51, 95, 107, 123, 151, 155
Брусац, врело у Божановићима, 217
Бритевац, раселица у Доњем Пољу **219**
Бритоник, 156
Бритоница, село 129, 155, 295
Будва, 109
Будељевина, махала у Пијесцима, 266
Будим, град, 130
Будисавина, 162
Будисавље, село у Невесињу 210
Будиши, село у Рудинама, 102
Буковик, врело, 212
Буковица, село у Дувну, 332
Буна, село и ријека 27, 31, 76,, 102 106, **250**
Буово, 148
Бурмази село у Храсну, **300**
Бушћак, 102

Валови, махала у Слату, 231
Вашаровићи, село, 149, **323**
Вао, дио села Луга, 377
Варда, брдо у , 379
Варда, брдо у Кљену 212
Варда, брдо код Мостара 106
Вардар, брдо у Рудинама, 106
Валона, варош, 28
Васојевићи, племе, 55
Ватница, 95
Вележ, планина, 21, 22, 60, 62, 68, 135
Велеуша, 103
Веља Међа, село у Попову, 115, 128, 129, **291**
Веља Села у Попову, 291
Ведашић, село у Дувну, 331
Вељаци, село на западној ивици Бериша, **319**
Вењаци (?), 149
Витина, варошица и сеоска општина на сјевероисточној ивици Бериша, 74, 75, **324**
Високица, планина, 7, 21, 50, 52
Видуша, планина, 8, 22, 23, 48
Вис, острво, 25
Византинци, 25
Вилина Пећина у Церници 193, у Лебршнику 196
Видово Поље, 79, 95
Видње, село у Опутној Рудини, 116
Видоње, село, 130
Вини, село, 150
Винине, село у столачком котару, 129, 295
Виница, 138, 150
Вилића До, чопор кућа у Меданићима, 195
Вир, село, 149
Виљани, село, 150
Биткова Бара, заједничка косаница у Доњем Пољу, 219
Вишњево, село у Гацку, **368**
Виовићи, село, 350
Влака, село у Горњем Храсну, 129, **310**
Влаке, испаша села Грабља, 338
Водени До, село, **305**
Влаховићи, село у љубињском котару, 102, 158
Власаче, село у Попову, 115, 128, 129, **289**
Војводовац, градина, 379

Digitized by Google

Војнићи, село у општини Клобук, 149, 328
Волујак, планина, 116
Вођени, село, **294**
Враница, планина, 21
Вран, планина, 7, 49, 61, 136, 156
Врањска, 213
Врићановићи, село, **137**
Вратло, село, **144**
Вратковићи, село, **144**
Врањевићи, село, 139, 157, **254**
Вратница, село у Гацку, **366**
Врач, врело у Подграђу, 246.
Врањача, ријека у Гацку, 198
Врба, врело у Гнојницама, 189, 244
Врба, ријека у Гацку, 198
Врба, село у Гацку, 137
Вртијеш, село, 133
Врди, село, 103, 138
Вргорац, 16, 149, 157
Врдоље, 162
Врбно, село, 116
Врбовик, 213
Врријека, ријека у Дабарском Пољу, 221
Врноштица, притока Млади и махала у Витини, 324
Врм, жупа Корјенићи у средњем вијеку, 107, 109
Вровина, област у Босни, 77
Врпоље, село у Љубомиру, 125
Врпоље, село у Ракитну, **330**
Вртли, имање сељака из Чехара, 371
Врх или Горње Папраско, планински дио села Папраска, 375
Вучији До у Ћеклићима у Црној Гори, 214
Вучево, село у Гачку, **196**
Вучево код Маглића, 62
Вучибуљ, врело у Гнојницама, 244

Гат, брдо, 190
Гацко, гатачки, 12, 14, 16, 19, 29, 57, 58, 61, 65, 74, 81, 83, 95, 106, 107, 112, 155, 116, 123, 124, **144**, 170, **185**, 209
Габела, област и село 29, 73, 95, 103, 106, 107, 111, 116, **156**, 271
Галићичи, село, 129
Гарева, село, 137, 144, 188
Гвозд, 150
Гвожђани, село у Босни, 374
Глогово, дио Прења, 377
Гладно Поље, дио Зијемља, 239.
Главатичево, село и скела у Горњој Неретви, 29
Глеђевци мала област и карсна увала на сјеверозападној ивици Попова Поља, 115, 128, 129, **302**.
Глогошница, село у долини Неретве, **376**
Глогошница, притока Неретве, 377
Глушца, 295
Глумина, село 129, 155
Гимонии, локва у Вођенима, 294
Гнојнице, село у Витњу 139, **244**.
Гњилишта, село у Габели, **272**
Гњедац, мјесто гдје су зимске „траве“ Дубраваца, 264
Говорци, махала у Ходбини, 347
Гојшина, село у Попову 129, 283
Голија, планина, 137
Гомиљани, село 138
Гожак, махала у Оплићима, 264
Горогаше, село између Попова и мора, **280**
Горанци, село, 138
Горажда, варош, 7, 110
Горица, село у Бекији, 36, 111
Горњуше, њиве у селу Лини, 346
Горње Храсно, **309**
Горње Село, у Невесињу, општини Лукавцу, **220**.
Граб, село у Беришу, 149, **317**, поље у Зупцима, 138
Грабље, село у Љубињском Пољу, 338
Грабовник, село у Беришу 149, **316**.
Грабовина, село у Габели, 277
Грабовица, десна притока Неретве и село, 138
Град у Почитељу, 259
Градац, село у Храсну 129, 155
Градац, село у Љубушком котару, 51, 149
Град у Грабу, гдје је био град Цара Лазара, 317
Градина, село у Гацку, **365**, мјесто у Колешку, 209, у Црној Гори, 137

Digitized by Google

Граовац, мјесто у црногорској Херцеговини, 137
Граово, мјесто у црногорској Херцеговини, 31, 136, 137, 144, 157, 210
Грачаница, село у Гацку, 144
Грепци, село 129, **290**; у Далмацији, 149
Греда, у Лијевну, 150
Греда, заселак на Степену, 190
Гријани, село, 129, 155
Гричари, махала у селу Грабљу, 338
Грчка, земља, 25
Грљевићи, село 148
Груде, село, 149
Грквци, село, 162
Грушча, ријека и село, 50, 103
Губавица, село у Дубравама, 138, 139, 156

Давидовићи, село у Рудинама, 137, 144, 189, 213
Данићи, село, **189**.
Дабар, поље и област,-**ски**, 8, 48, 56, 95, 106, 107, 130, 156
Далмација, земља,-**ски**, 21, 27, 28, 35, 36, 63, 66, 72, 76, 80, 124, 125, 130, 131, 149, 162,
Дашница, село, 129, 295
Дабрица, село у столачком котару, 136
Дадина Греда, у Гареви, 188
Дврсница, 103
Делеуше, село у Рудинама, 102
Десивоје, ријека 196
Дервента у Босни, 150
Дебели Луг, у Пољицу, 278
Дјевор, село, **371**
Дива Грабовица, 372
Дивки, преседлина између Дабра и Ватнице, 26, 102, 106.
Диклићи, село у Бобанима, 115, **284**, 128, 138
Диндо, 103
Длакоше, село, **369**
Днополе, село на Зијемљина, 239.
Добрељи, село у Гацку, 101, **190**
Dobrilli, влашки катун у средњем вијеку, 101, 137
Домрке, село у Гацку, **204**
Дô, село у Љубушком котару, 149
Добро Село, 138
Дола, село, 130
Домашево, сеоска општина, 121
Доњи Поплат, село у столачком котару, **341**
Доње Храсно, **295**
Дољани, селиште у Попову, 291
Добромири, махала у Горогашама, 280
Добро Село, стаје села Чула, 378
Добригашће, село у коњичком котару, 371
Добрићево, манастир 117, 121
Добријења, жива вода у Грепцима, 290
Догање, дио села у Рудинама, 106
Домановићи, село и варошица, 74, **261**
Доње Поље, село у Невесињу **218**.
Добрч, село у Подвележју, 241.
Драган, махала у Доњој Трусини, 230
Дражљево село 9, 144, **198**
Драч, варош. 28
Дражин Дô, село у требињском котару, 124
Драгићина, село, 149
Драчице, село, 150
Драчево, село у Почову, 129. 155, **286**
Драчево, село у Габели. 156, **275**
Драчевице, село у Бишћу 139, **245**.
Дракуљица, брдо у Рудинама 106
Дрежница, ријека у Дрежњу, 222
Дрежањ, село у Невесињу, **222**.
Дретељ, мјесто у Неретви, 103, 105
Древа, 73, 111
Дрина, ријека и област, 13, 29, 57, 77, 103, 109, 110
Дријењани, село у Попову, 115, **285**.
Дробњаци, 6, 137, 144
Дријен, преседлина, 72
Друговићи, село, 102
Дубочке, село у Бањанима 210.
Дубраво, област, 31, 49, 65, 107, 259
Дубравица, 295
Дувно, област, 6, 7, 12, 21, 27, 28, 57, 60, 61, 81, 95, 112, 113, 123, 130, 149
Дунав, ријека, 36.

Digitized by Google

Дубровник, варош, 39, 48, 49, 72, 73, 108, 109, 110, 111, 131
Дуга, кланац, 73, 112,
Дудле, село, 103
Дупер, дно села Обља, 350
Думнице, дио села Јасенице, 282.
Дубока, село у Глеђевцима, 156, 302
Дубочица, село код Љубиња, 129, 339
Дибљевићи у Невесињу, 144, **362**
Дубјани, село, 129
Дубочке, село у Бањанима, 137, 144
Дулићи, село у Гацку, 137. 144
Дужице, село 149, **392**
Дусина, преседлина и село код Вргорца, 149

Ђевич Камен, 194
Ђеропа, ријека, види Заломка, 359
Ђеч, село у Рудинама, 101, 144

Елезовићи, село, **304**
Еминово Село, у Дувну, **346**
„Ески Баба“ у Азији 150

Жабица, село у љубињском котару, 129, 156, **342**
Жаково, село у Попову, 129, 279
Жањевица, село у Гацку, 144, **196**
Жарково, 156
Жгоње Брдо. у Циновој Махали, 210 210
Жвиње, 103
Жељуша, село у Бијелом Пољу, **258**
Живача, жива вода у Грепцима, 290
Живањ, 129
Житомислић, манастир, 31, 113, 121
Жиљево, село у Невесињу, **235.**
Жрвањ, село, 156
Жудојевићи, село у Рудинама 124
Жујина Омеђина, 158
Жуљ, село 129
Жупањ Поток, врело, 187
Жупањац, варош, 30, 74
Жупа Коњичка, 13, 23, 50, 138
Жупа код Имотског 150
Жупа, босанска, 77

Завала, манастир, 72
Завође, област, 95
Завозник, село, 386, **389**
Завојани, село, 149
Загора, село у Попову, 115, 128, 130, 288
Загорје, област у Херцеговини, 21, 112
Загњежђе, дио Бјелојевића, **339**
Заградина, махала села Пољица, 278
Заграца, село у Церници 144, **198**
Загуљ, село на Граову, 137
Зајасен, село у Невесињу, **230**
Закутина, село у општини Билећи, 95
Залик, 139
Залом, село, 74, 75, 112, 139, 210
Заломчица, ријека у Невесињу. 209, 224
Заломски Поток в. Заломчица
Заломка в. Замомчица.
Залужје, село у Невесињу, **232.**
Зарјече, сеоска општина у Рудинама, 101
Зарјече, ниве у Вељој Међи, 291
Засад, село код Требиња, 114
Засада, село у билеће. котару, **370**
Засеље, име испаши, 191
Застоље, љетна испаша код Зијемаља. 257
Затон, махала у Ходбини, 347
Заушје, дио Бјелојевића, 129, **339**
Захумуље, 107
Зачула, село, 103
Звекоша, „планина“ села Радешиће, 373
Звеч, махала у Љутом Доцу, 382
Звијерина, сеоска општина у Рудинама, 137
Зелени Торови, некадашње име села Дрежња, 223
Зелениковац, село 129, 155
Зеница, варош у Босни, 164
Зеница, махала у Љутом Доцу, **382**
Зета, ријека и област у Црној Гори, 108, 217
Зијемља, карсно поље, 31, 49, 85, 132, 134, 135, **239**
Змијци, село, 149
Зјатло, пећина у Лебршнику, **196**
Злати, село у Неретви, **372**
Зови До, село, 139

Digitized by Google

Зоводока, ријека у Невесињу 212
Зупци, област у Херцеговини, 95, 114, 125, 211

Иван, планина, 23, 112
Ивица, село у љубињском котару, 95, 115, 128, 129, **288**
Ивица, шума у Гацку, 359
Идбар, ријека, 102
Избично, село у мостарском котару, **891**
Изгори, село у Гацку, 144
Илири, 24—35, 63, 71, 106
Илија, планина, 81
Илирик, 28
Имотски, варош, 8, 22, 29, 139
Италија, земља, 25, 41, 127, 150, 157

Јабланица, село у Неретви 22, 29, 31, Доња Ј., **372**
Јавор, сточарски станови 209
Јаворик, село у коњичком котару, **374**
Јаворичко Подосоје, 373
Јајце, варош у Босни 218
Јанковина, село на Зијемљима, 239
Јањач, село у треб. котару, 129
Јаре у области Мостарском Блату, **384**
Јасен, село у Завоју, 110, 137
Јасеник, село у Гацку, 121, 130
Јасеница, село у Бишћу, **252**.
Јасеница село у Габели 49, 156 **277**,
Јасеница, село у области Бобанима, 115, 128, 129, **281**
Јасоч, 156
Јастребљача, 189
Језеро, Борачко, 144
Језеро, село у Борчу, **351**
Јеличићи, село у Неретви, **372**
Јештак, врело у Добрељима 190
Југовићи, у невесињској Повриши, 144, **363**
Југовићи, у општини Лукавац, у Невесињу **220**

Кавказ, 71
Кавачани, село у Гацку, 137, 144
Кавеча, село, 139
Кавница, село у љубињском котару, 129, **335**
Канор, брдо у Рудинама, 103
Капић, врх, 187
Калиновик, варошица, 75
Касаба, варош Невесиње, 75
Катунска Нахија, у Црној Гори, 164
Кашче, село, 149
Кашићи, село на сјеверо-источној ивици Попова Поља, **306**
Качањ, село у Рудинама, 102
Кијев До, село 156.
Кифино Село, 31, 238
Кланац, 150
Клепца, село у Габели, **272**
Клечак, 103
Клештак, врело 195
Клис, град у Далмацији, 172
Кличање, село у Подвележју, **241**
Клобук, село и сеоска општина у љубушком котару, 149, 157, 211, **327**
Клобук, град у Корјенићима, 109
Кљенак, село у Далмацији, 139
Кљенак, махала у Доњем Храсну, 155, 295
Кљен, село у Невесињу **212**
Кљеута, село у Гацку. 9, **199**
Кљун, градина и село у Гацку, 79, 137, 144, **192**
Кључ, варош у Босни, 150
Кључани, село у Невесињу, **218**
Кљуни, село у Невесињу, 139, **287**
Кнеж До, село у Опутној Рудини, 144
Кобиљ До, село у Црној Гори, 125, 139
Ковачићи, село у Невесињу, 139
Ковиљац, врх код Липника, 187
Козица, село код Вргорца, 149
Козице, село у Дубравама, 156
Козмач, врх и насеље у Корјенићима, 103
Кокорина, село у Подвележју, 102, **241**
Кокорина, село у Гатачкој Повриши, 137, **364**
Кокорићи, село у Далмацији, 149
Кола, село у Дувну, 194
Колашин у Црној Гори 137, 150, 210
Колешко, сеоска општина у Невесињској Повриши 139, 209, **360**

Digitized by Google

Колешчица, види Заломчица, 224
Колешка Ријека в. Колешчица
Колојањ или Колојани, село, 155, **295**
Комадине, махала у Муцаловићима 214
Комани, у Црној Гори, 139
Кокавли, област у Далмацији, 109
Комин, село код Опузена, 157
Конгора, село у Дувну, 105, 149
Конпел, врело 214
Коњиц, варош 29, 31, 74, 107, 112, 211
Коравлица, село у Опутној Рудини, 106, 137
Корјенница, село у Лици, 124
Корјенићи, област, 22, 31, 39, 101, 107, 116, 124, 129
Корита, мања област у Рудинама, 60, 61, 95, 136, 137
Коритник, махала у Пијесцима, 266
Корчула, острво, 27, 34
Косијерево, манастир у Опутној Рудини, 137, 200
Космај, село, **392**
Косовина, махала у Опличићима, 264.
Косово, поље, битка 1389., 132, 140 209.
Косовски, в. Косово
Косор, село у Бишћу, 102, **249**.
Костадине гробље у Раникућама, 217
Костеница, гдје је била црква Херцега Стјепана, 317
Котари, област у Далмацији, 150
Котези, село у Далмцији, 103, 129, 149, 157
Котланица, катун на Зелен Гори, 294
Котор Варош, град и варош у Босни, 125
Котар, варош у Боки, 35
Кошћела, села, 156
Кошута, село у Невесињу, **227**.
Кочега, 103
Кочерин, село у Зап. Херцеговини. 106, 112
Краварево, село у Гацку 144, **205**
Крагујевачко Брдо у Борчу, 352
Крбава, област у Хрватској, 66
Крајина у Неретви, 107
Крајина, босанска, 119, 124
Крајпоље, село у Љубињском Пољу, **337**
Братина, њива у Загори, 288
Крвавац, 157
Крехин Градац, село у Брећну, 162
Крекавица, село у Невесињу, 139
Крешево, чарош у Босни, 130
Криво Дô, село у Мостарском Блату, **378**
Кривошије, област у Боки Которској 211
Крижевац, брдо 214
Крна Јела, село на Граову, 130, 137
Крњин Камен, у Рудинама, 119
Крстац у Црногор. Херцеговини, 144
Кружић, село у Подвележју, **241**.
Кружић, село у Црној Гори, 139
Крупа, варош у Босни, 140
Кручица, планина, 116
Крушевац, град, 111
Крушевић, град, 73
Крушево, село у столачком котару, 156
Крушево, мања област у Мостарском Блату, **378**
Крушевица, село у љубињском котару, 115, 128, 129, **298**
Крушевице, село у требињском котару, 95
Крушевљани, село у Невесињу, 139.
Крушчица, село у Борчу, **354**.
Крч, махала у Пијесцима, 266
Крч, мјесто код Рјечица, 263
Крчак, мјесто у Побрђу, 307
Кукун, брдо у Рудинама, 105
Кубаш, планина, 103
Кула, махала у Муцаловићима, 214
Кула, махала у Пијесцима, 266
Кунава, извор у Дрежњу 222.
Купрес, карсно поље у Босни, 150
Кути, село, 139
Кушићи, село на Зјемљима, **289**
Кушљат, брдо 214
Кучи, племе у Црној Гори, 122, 136, 209
Кучма, 103

Ладовићи, катун, 101
Лаћевићи, село, 101
Лазарићи, село, **195**

Digitized by Google

Лазине, имање у Бишини, 226
Лакат, село, 139
Лакишевина, заселак у Ртијешу, 251
Ламбета, махала у Горогашама, 280
Ланља, 103
Ластва, село у Попову, 156, **305**
Лебрешник, планина, 9
Леденица, в. Царина
Лешеница, ријека у Босни, 112
Лединац, село, 138
Леђан, 150
Леутар, брдо код Требиња, 81
Летка, село у Дувну, 332
Либ, планина, 27
Лијешће, преседлина између Нев. Поља и Неретв, 21
Лим, ријека, 6, 109
Лика, земља, 34, 66, 124, 140. 150, 166
Лисичићи, село, 30
Лијевно, варош 112, 150
Лисвна, село 129
Лиштник, село, 137, 144, 187
Лиштица, притока Мостарског Блата, 138
Лишани, село, 139, **257**
Лисина у Попову, 144
Лина, село у Дувну, 149, **345**
Лина, мјесто код Цетиња у Црној Гори, 229·
Лиме, село, 148
Леворје, 36
Ловреч, село, 149
Лозница, село у Габели, 272
Локве, 156
Лончари, село у Борчу, 144
Ломачи, 103
Лоноч, село у Бобанима, 280
Луг, мања област код Требиња, 8, 129
Луг, село у Неретви, 377
Лука в. Габела
Лукавац у Невесињу, 139, 213, 217
Лушица, махала у Пијесцима, 266

Љељепак, врело, 188
Љесковац, чопор кућа у Меданићима, 195
Љескови Дуб, село, 139, **361**
Љубишићи, село, 101
Љубитићи, село, 148
Љубиње, варош, 59, 74, 107, 111, 115, 128, **308**
Љубуша, планина, 7, 21, 56
Љубушки, варош, 15, 16, 19, 26, 29, 31, 49, 56, 65, 74, 75, 79, 81, 104, 123, 149
Љубомир, 107, 110, 114, 116, 130, 137, 144
Љубуђа, 103,
Љубово, село, 119
Љубјеница, село и ријека, 156
Љуботиња у Црној Гори, 164
Љуснићи, село у Борчу, **351**
Љути, 270
Љути Долац, село на Мостарском Блату, 157, **382**

Маглић, планина, 105
Магуница, пећина у Кљеву, 211
Мајине, село у Боки, 145
Макарска, варош, 36
Макљен, преседлина, 15, 16
Малкочи, 103
Малтокет, **Мантокито** (Кита), 104
Мајевица, планина у Босни, 118
Мађедонија, 120
Мала Азија, 150
Мало Поље, село у Вишћу 139, **248**
Маленице, **200**
Мала Грачаница, село, **198**
Малина, селиште, 101, 116, 137
Мандино Село, 166, **331**
Маовац, село, 149
Марасовац, **392**
Мартиновићи, браство у Црној Гори 164
Махала, чопор кућа у Меданићима 195
Мацарска, земља, 130, 140, 150
Меданићи, село у Гацку 144, **195**
Мећуљићи, село, 129
„Медун у Србији“, 219
Мећугорје, село у љубушком котару, 149
Мећупољник, дио села Градине, 365
Мека Груда, сеоска општина у Рудинама 9, 61, 132, 214
Метковићи, 15, 72
Метохија (Гацко), варош, 74

Digitized by Google

Милетина, село, 155
Милечи, село, **369**
Милосави, старо име села Божановића, а сада име врела у истом селу, 217
Милешићи, село, 149
Миљанићи, село, 137
Миљевац, село у Невесињу, **356**
Миољаче, село у Гацку, 144, **197**, 210
Мириловићи, село у Рудинама, 110, 120, 137, 144
Мирковина, негдашње име Ружића Махале, 341
Мируше, село у Рудинама 137, 209
Могорани, село, 130
Мокрине, село, 65
Мокро, 148
Морава, ријека у Србији, 43
Морче, 103
Моско, село, 26, 75, 103
Мосор, планина, 22
Мост, в. Мостар
Мостаћи, село код Требиња, 114
Мостићи, в. Мостар
Мостари, в. Мостар
Мокро, џемат у области Блату, **386**
Мокро, село у истом џемату, **386**
Мостар, варош, 15, 16, 17, 20, 31, 49, 56, 65, 74, 75, 79, 81, 104, 123, **149**
Мостарско Блато, карсно поље и област, **378–396**
Мотишњак, махала у Љутом Доцу, 383
Мошевићи, село, 155
Мрђановићи, **201**
Мрежица, село у Рудинама, 144
Мркоњићи, село у Глеђевцима, 302
Мрњавци, село, 150
Муаревица, мјесто у Попову, 225
Мукоша, узвишење у Бишћу, 251
Муљи, седо у Гацку, 144, **186**
Муцаловићи, село у Невесињу, 139, 211, **214**
Мушићи, село, 121
Мушница (Валовница, Лепеница) ријека у Гацку, 186, 194

Надинићи, село, 137, 144, 367, 368
Надрибедра, брдо у Воденом Долу, 305
Нарона, римска варош, 31, 93
Нахија, југозападни дио љубушког котара, 95
Нарат, село у Фатници, 103
Неановићи, селиште, 361
Невада, село, 103
Невесиње, област и варош (Касаба), 16, 19, 21, 31, 36, 57, 61, 67, 74, 75, 81, 83, 95, 102, 107, 111, 112, 113, 132, 134
Невестина Стина, село 150
Недавић, гдје су стаје села Страна, 350
Некудине, село у Невесињу, 236
Неретва, ријека, 7, 8, 9, 12, 13, 20, 29, 35, 39, 46, 48, 61, 72, 73, 77, 85, 95, 103, 107, 111, 112, 122
Неретљанска, 107,
Неретвица, 30
Неркудине, заједнички сјенокоси у Дрежњу, 222
Неум, 29, 103
Никшић, варош, 6, 73, 124, 125, 209
Ниш, варош, 111
Никшићско Поље, 216
Новопазарски Сакџак, 6
Нудб, код Корјенића, 156, 209

Обаљ, село у Борчу, **350**
Обер, махала у Бурмазима, 300
Објешеник, село, звао се и Бањевићи и Тромеђа, **203**
Обло Брдо, село. **369**
Обориште, 307
Обре, 102
Обрљин, планина, 262
Обрња, мјесто у Борчу, 15, 16
Ограда, дио села Автовца, **189**
Озрнинићи, племе у Црној Гори, **139**
Озрен, у Босни, 164
Округлица, поток, **373**
Оногошт, 112
Оклај, село, 138
Омоље, село у коњичком котару, 149, 374
Околиште, заједничка косаница у Доњем Пољу, 219
Опине, село у Подвележју, 241
Опличићи, село у Дубравама, 158, **264**

Digitized by Google

Опутна Рудина, 106, 116, 117, 120, 124
Опузен, 20
Ора, село у Далмацији, 149
Ораховица, село код Коњица, 85
Орашац, 150
Орашје, 129, 155
Оргуша, чатрља у Јасеници, 281
Орешина, њиве у Загори, 288
Орјен, планина, 9, 16
Оровља, село, **318**
Осатно, или Сри До, село у Борчу, **351**
Осмь, острво, 111
Осјеченица, 295
Османуша, махала у Опличићима, **264**
Осојани, махала у Слату, 231
Остани Доли, у Загори, 288
Острожац, село код Коњица, 30, **371**
Отележани, 103
Оток, село у Беришу, **315**
Очркавље, 103
Оцаци, село у Невесињу, 144, **232**

Павковићи, село, 149
Падежине, село на Зијемљима, 239.
Пађени, 103, 136
Палич, љетни вјетар што дува од Истока 210
Пандурица у Бежђеђу, 214
Паник, 103
Паоча, село, 103, 155
Папраско, село у коњичком котару, **375**
Папрећа, манастир у Босни, 189
Пареньак, ријека, 195
Пачарани, 103
Пелијеш, главица у Диклићима, 284
Пераст, варош у Далмацији, 139, 140
Петровићи, село у Бањанима, 137, 162, 213
Петровићи, село у Ракитну, **330**
Петрови Доли, село у Лрној Гори, 145
Петров До, већа вртача у Бобанима, у коју је једном на Петровдан ушла вода из Поповског Блата, 285
Пећине, дио села Кључана, 218
Пива, ријека и област, 6, 109, 120, 123, 124, 130, 137, 144, 188
Пијесци, село у Дубравама, 156, 158, **266**
Пирићи, село у Глеђевцима, 302
Пилатовци, село у Опутној Рудини, 101, 144, 120, 196
Пирагићи, 139, **215**
Пићевићи, махала у Доњој Трусини, 230
Пјешивци, село, 156, 158
Плана, 210
Планик, брдо у Бањанима, и код Требиња, 106
Планиница, станови села Слата, 231
Планици, брда у Бил. Рудинама, 106
Пласа, планину 372
Плетена Локва, 350
Плочник, село у Борчу, **353**
Плужине, село, 31
Плива, Плеба, Плева, ријека у Босни 103
Побрђе, селиште, 291
Побрђе, село, 305, **307**
Површ, 12, 13. 49, 84, 95, 112, 113, 114, 144, 170
Погозница, стан на Глогову, 377
Погребнице, старо гробље у Пјесјеовцу, 353
Подбиљак, махала села Браићевића, 368
Подбрежје, село у коњичком котару, **376**
Подвележје, 15, 16, 83, 114, 120, **182,** 133, 134, 135, **241**
Подворнице, њиве у Љубињском Пољу, 337
Подгорица, варош у Црној Гори, 211
Подгорје, село у Мостарском Блату, **378**
Подграђе, село у Бишћу, 246.
Подгрсђе, махала у Опличићима, 264
Поджабље у котару сталачком, 343
Подосоје, у Билећи, 95, 144
Пољице, село у Попову, 278
Пожетва, село, 374
Покривеници, врело у Раникућама, 216
Пољице (Поповско), 1 5, 125, 128, 129
Поникве, 193

Digitized by Google

Попово, област, 21, 22, 65, 72, 79, 95, 103, 109, 111, 123, 124, 126, 127, 155, 170
Попова Бара, заједничка косаница у Доњем Пољу, 219
Попрати, село у столачком котару, 340
Посавина, 65, 77
Порије, село у Борчу, **352**
Порни, брдо, 31, 112
Постијење, врело у Лугу, 377
Посунчаник, вјетар, 338
Поткапорје, мјесто у Рудинама, 106
Поткле́чани, село у Ракитну, **330**
Потајац, извор у Дрежњу, 222
Поткутњица, махала села Бранићевића, 368
Потоци, село у Бијелом Пољу, 31
Потирисоје, село у Чепелици и у Љубомиру, 95
Поцрње, село у љубинском котару, 101, 129
Почитељ, варошица, 73, 74, 75, **259**
Прапратница, село, 149
Пребиловци, село, 101, 186
Превље, 103
Предоље, прелаз из Брегаве у Дабарско Поље, 337
Премили, село, 129
Премилово Поље, село у Глеђевцима, 302
Прен, планина, 9, 104
Прен, катун села Прења на Црвњу, 268.
Прен, село у Дубравама, 156, 158, **267.**
Прераца, сооска општина у Рудинама, 103, 137, 214
Пресједовац, село у Борчу, **352**
Пресјека, село у Невесињу, 236
Пржине, 144, **191**
Прибинић, 101
Придворци, село у Невесињу, 236
Придворци, село код Требиња, 156
Пријевор, село у Рудинама, 118, 144
Пријепоље, варош, 111
Прибоновићи, село, **386**
Присоје, село, 95
Присојци, станови, 385
Приморје, 8, 16, 17, 18, 23, 32, 73, 100, 110
Приметна Гомила, 118
Присоје, дио села Кључана 218
Прловита Влака, 282
Прњавор, вароош у Босни, 125
Пробој, кело код Љубушког, 149, **312**
Прозор, варош, 6, 19
Прокос, „планина“ на Врану, 317
Пролог, 32
Пухово, чопор кућа у Меданићима, 195
Путешевица, 149
Пушишта, махала у Бурмазима, 300

Рабина, село у Подвележју, 139, 157
Рабрани, махала у Доњем Храсну, 103, 295
Равне Рогаче, заједничка земља у Горњем Селу, 220
Равни, село у Гацку, 145, **367**
Равно, село у Попову, 129, 155
Равчићи, село у Бијелом Пољу, **256**
Радеж, село, 130
Радешине, село у коњичком котару, **378**
Радијев Камен, гроб Раде Махинића у Пресјеци, 238.
Радимја, брдо и заселак у Канавици, 335, 336
Радићи, село у Невесињу, **233**
Радишићи, 149, **318**
Радобоља, село код Макарске, 150
Радовањ Долине у Раптима, 281
Развала, 307
Рајкамен у Пирлићима, 216
Ракитно, карсно поље у Западној Херцеговини, 12, 15, 51, 61, 83, 95, 113, 123, **329 — 331**
Ракова Нога, 215
Раникуће 139, **216**
Ранковци, 129
Рама, ријека и област, **103**
Ранчићи, село на Зијемљима, **239**
Рапти, 103, 115, 128, 129, **288**
Расно, сеоски џемат у области Мос. Блато, 148, **391**
Раст, село и сеоска општина у Невесињу, **232.**
Растовача, 149

Digitized by Google

Расток, карсно поље код Вргорца, 318
Рат Кани, исиана код Ћехоја, 258
Рашка Гора, село у мост. котару, 157
Рашљани, село код Врговца, 149
Рашћани, село у Дувну, **331**
Рашћелица, поток, 366
Ргуд, планина, 48, 103, 156
Рибаљ Тег, 208
Рибари, махала села Сливља, 363
Рићани, мјесто у Црној Гори, 125, 130, 137, 144, 157, 191, 196, 209, 213
Рићица, махала у Буриазима, 300
Рићица, село у Глеђевцима, 302
Рноца, село у Рудинама, 103
Рисан, варош, 109, 139
Рјечице, село код Домановића, 155, 156, **261**
Рогатица, варош, 26
Рогаче, село у Невесињу 139, 210, **221**
Рогови, село у Рудинама 137, 210
Родоч, село код Мостара, 102, 162
Рорићи, некадашње име села Доње Трусине, настало од породичног имена, 230
Росуље, катун, 385
Ротимља, село у Дубравама, 103, 105
Ротин Долац, село, 51
Рељи, 103, **207**
Римљани, и римски 24, 25, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 74, 76, 106
Ртиљеш, село у Бишћу, 157, **251**
Рудине, Билећске, 13, 45, 46, 53, 67, 95, 113, 115, 116, 123, 124, 131, 210
Рудо, село у Гацку, 145
Ружићи, село, 149
Рујев До, село, 293
Рујница, село, 150
Руновићи, село, 31
Рушјела, село код Требиња, 114
Рушин До у Дрежњу, 224
Русија, 121, 167
Ручањ, 215
Рушта, село у Невесињу, 108, 236

Сава, ријека, 9
Сајмиште, 379
Салона, римска варош, 28, 29, 36
Самобор, село, 123, 124, 130, 137, 144, 187
Сарајево, 26, 123
Сахарски, 14
Сватовско Гробље у Крушевици, 299
Свети Срђ, брдо, 110
Свеће, мјесто у Грецима, 291
Свињарина, село у Подвележју, **241**
Свињача, катун између Љубуше и Ракитна, 378
Свитава, 295
Свјенча, село, 103
Седлари, село, 129
Седреник, кула војводе Мојчила, која пређе у насљеђе Краљевићу Марку 317
Села или Средељица, дио села Вељака, 319
Селиште, село у Невесињу, **354**
Селиште, село у Мостарском Блату, **378**
Сељани, село у коњичком котару, **374**
Сеоница, 149
Сеоца, 150
Сеј, 162
Сињска Крајина, 150
Ситница, планина, 8, 22, 23
Сјекосе, у Габеоском Пољу, 267, 295
Сјенице, код Требиња, 341
Скадар, варош, 14, 112, 157
Скелани, на Дрини, 29
Скозјигри, село у Корјенићима, 103 156
Сконље, у Босни, 104, 373
Скрадин, 162
Скроботно, село у Рудинама, 116, 137
Слављан, врело у Ивици, 298
Слано, варошица у Далмацији, 72
Слато, село у Невесињу, 139, **230**
Сливља, 139, 144, **368**
Сливница, село у Површи Требињској, 187
Сличићи, село код Мостара, 137, 162
Служањ, 150
Смоковљани, 130
Смрдан, врело, 195

Digitized by Google

Синјежница, планина, 48, 144
Солин, 150
Сомина, планина, 106
Сопот, врело у Лугу, 377
Сопиља, 103, **236**
Соћа, име локви у Диклићима, 285
Софија, 157
Спила, врело, 188
Смокиње, **325**
Спуж, у Црној Гори, 112
Србија, 100, 124, 167
Срђевићи, село, 101, 144, **194**
Сребреница, 24
Средозомно Море, 71
Срем, 100
Сретница, село у Мостарском Блату **378**
Сријетеж, 295
Срн, врело у Лазарићима 193
Стаћевићи, 150
Стара Габела, село у области Габели, 156, **295**
Стара Србија, 100, 120, 140
Степен, **190**
Стијевно, некадашње име села Радишића, 313
Стиљи, 149
Столац, варош, 8, 22, 28, 34, 48, 74, 75, 111, 115, 129, 156
Стон, варошица, 111, 140, 150, 217
Стонски Рат, полуострво, 63
Стране, **349**
Стрежевац, врело 194
Струнїм, 150
Стублина, ријека у Југовићима, 220
Студенци, село у љубушком котару, 149, 156
Ступине, мјесто у Вожановићима 217
Суви До, повремени поток и малаха у Равчићима, 256
Сутина, село у Ракитну, **330**
Сутјеска, ријека, 57, 110
Суторина, 103
Сухава, притока Глогошнице, 376

Табија, негдашње име села Пирагића, 215
Талежа, село у Шуми, 103
Талијански, 44
Тара, ријека, 109
Тарајин До, село, **201**
Тасовина, махала у Равчићима, 256
Тасовчићи, село у Габели, 129
Тате, село у области Мостарског Блата, **384**
Твор, Тувор или Тухор, брдо у Рудинама, 106
Тврдош, 129
Тепуре, 103
Тесалија, 63, 214
Тиљина, село и ријека у Бекији, 149
Тиње, село, 103
Тировина, негдашње име села Равнкућа, 217
Тисовица, катун на Прењу, 332
Тјентишта, село, 110, 138
Топола, махала у Пијесцима, 266
Тополе, село у Далмацији, 130
Торине, негдашње име села Цинова Дола, 229
Торич, село у Рудинама, 189
Тохотин, врело у Удрежњу, 225
Травник, варош, 164
Травунија, 107, 108
Требијови, село у требињ. котару, 103, 129
Требиња или Требиња, у Храсну, 103, 155
Требиње, требињски, варош, 12, 14, 16, 19, 22, 25, 29, 32, 35, 39, 65, 72, 73, 75, 79, 83, 95, 103, 110, 114, 116, 119, 123, 124, 129
Требињска, в. Травунија
Требињци, 127
Требистово, 103
Требишњица, ријека, 46, 278
Требјеса, брдо и село код Никшића, 124, 137, 144
Требешка Главица, код Никшића, 235
Трепетљике, мјесто у Ивици, 298
Трескавица, планина, 104
Трешњевица, село код Ковића, 374
Трешњевица, село у Црној Гори, 235
Трешњево, у Црној Гори, 189
Трибач, мјесто код Вељака, 148
Тријебањ, село, 103, 158, **270**
Трн, **386**
Трновац, 236

Digitized by Google

Трновик, врело, 214
Трновица, село у Рудинама, 110, 144
Трновица, село у Борчу, **352**
Трново, у Босни, 26
Троглав, брдо, 189
Трњине, 144
Тртра, планина, 378
Трусина, сеоска општина, између Дабра и Невесиња, 211, Доња —, **229**
Тубине, селиште у Бумазима, 301
Тузани, 106
Туклек, у Босни, 104
Тули, село у Зупцима, 103, 106
Туље, село у Попову, 106, 129
Турани, 103
Турија, сеоска општина у коњичком котару, 95, 103, 105
Турица, стаје села Рапти, 283
Турменти, село у Зупцима, 103, 106
Турајловина, махала у Опличићима, 264
Турковићи, село у Попову, 129, 291
Турска, 127
Турчиновићи, село, **386**

Ћурево, област у фочанском котару, 144
Ћетељуб, село, 115, 128, 129, 155, **295**
Ћурјеи, село у Рудинама, 103
Ћонков Кланац, у Рудинама, 137
Ћуковци, село, 129
Ћеклићи, племе у Црној Гори, 139, 211
Ћехоје, планински врх и испаша, 258

Убоско, 156. **292**
Увјеће, 103
Угошћа, 103
Удбар, ријека и село у сливу Неретве, 374
Удбина, у Лици, 34, 157
Удбина, махала у Кљену, 212
Удора, махала у Бурмазима, 103, 300
Удрежље, село у Невесињу, 103, 225, 139
Угребак, ниве у Загори, 288
Улиње, село у Гатачкој Површи, 58
Улице, врело у Гареви, 188
Улог, 15, 16, 75, 103, **349**

Умац, село у котару Љубушком, 16, 31, 138, **321**
Умољани, село у сарајевском котару, 29, 103
Уничани, село, 149
Усконље, мјесто међу Требињем и Дубровником, 103, 104, 129
Ускоци, крај у Црној Гори, 164
Уступњица, махала села Бранићевића, 368

Фатница, (Ватница), 106, 107, 116, 136
Фатничко Поље, 8
Фојница, варошица и село, 74, **359**
Фоча, варош, 6, 7, 74, 75, 81, 110
Фочански котар, 19

Хамзићи, село, 149
Хардомиље или **Ардомиље,** село у љубушком котару, 103
Хаси, ниве у Већој Мећи, 291
Хатељи, село у Дабру, 103
Хвар, острво, 27, 34
Херцегова Бара, заједничка косаница у Доњем Пољу, 219
Херцегова Ријека, 219
Ходбина, село у Бишћу, 139, **347**
Ходово, 103, 138, 158
Хомоље, село, 30, 103
Хотањ, село у Дубравама, 103
Хоча, в. Фоча
Храсно, област, 8, 95, 127, 129, 155, 170
Хрватска, 117, 118, 156, 165
Хрсавац, махала у Опличићима, 264
Худутско, село у коњичком котору, 371
Хум, стара српска област, 107, 112, 108, 109
Хум, село и брдо код Требиња, 25, 83
Хумац, в. Умац
Хумнина, 13, 45, 46, 53, 67, 95, 112, 113
Хуми и Лишани, село у Бијелом Пољу, **257**
Хутово, 103, 129, 155

Цавтат, варош, 31
Цагаре, 103

Digitized by Google

Царина, 110
Цим код, село Мостара, 102, 157
Цебара, село у Дувну, 332
Церови Долац, 392
Церово, 129, 295
Церница, у Гацку, 56, 60, 75, 95, 110, 144, **192**
Цибријан, село у Рудинама, 102
Цигањски Крај, чопор кућа, у Меданићима 195
Ципра, село 150
Цицина, село код Требиња, 101, 103
Циприна, село, 103
Црвањ, планина, 58
Црвеник, врело у Братачу, 209
Црквице, 16
Црљени Грм, село, 149
Црљеница, село у Дувну, 149, 332
Црнач, 138
Црни Вир, 149
Црна Гора, 6, 7, 28, 31, 80, 100, 121, 122, 126, 130, 131, 164
Црноглав, врело у Лазаревићима, 193
Црноглав, село у Храсну, 129, 295
Црнојева, заједничка бара у Божановићима, 217

Чаваш, 103, 129, 155
Чајтеши, селиште у Батковићима, 306
Чакљи, чопор кућа у Меданићима 195
Чање, село у Невесињу, **282**
Чапљина, 29, 74, 75
Чарађе, 144, 204
Чваљина, село, 103, 137
Чврсница, планина, 7, 9, 49
Чево, племе у Црној Гори, 190, 216
Челаревина, 31
Челогорнице, најстарији виногради у Гнојницама, 245
Чемерно, 58, 61, 85, 107, 110, 113
Чепруси, дио села Капавице, 336
Чепелица, 56, 137
Чера, врело у Цинову Долу, 228
Чергај, 148, 155, **292**
Черин, село, 28, 29,
Черкеска, у Азији, 140
Чехари или **Чари**, село, **371**
Чечава, 104
Чивеј, имање сељака из Чехара, 371
Читлук, село у Невесињу, **354**
Читлук, село у Броћну, 28
Чичева, село у Горњој Неретви, 104
Чичево, село код Требиња, 105
Чоловина, чопор кућа у Меданићима 195
Чопице, село, 103, 129
Чуковићи, село у Билећи, 224
Чуле, село у Мостарском Блату, **378**
Чумељаци, село у Глеђевцима, 302

Цепе, 102, 105
Цивар, код Требиња, 49
Цинов До, село у Невесињу, **228**.
Цинова Махала, село Невесињу, 139, 210

Шаница, земља села Глогошнице, 377
Шарица, 239
Шебешина, 149
Шеваћ Њиве, дио општине почитељске, 259
Шепутићи, селиште код Јеличића, 373
Шехов Башлук, 204
Шеховина, село у Невесињу, 139, 210, **226**
Шипачно, код Никшића, 137
Шипачно, у Гацку, 137
Шиповац, село у Подвележју, 241
Шиповача, село у Љубушком котару 149, **329**
Широки Бријег, село и мала тир, 138, 386
Шишан Пољана, катун 52
Шкаљевина, махала у Оплићима, 264
Шкембетине, 105
Шобадине, село, 102
Шперковина (Далмација), 149
Шпуље, 103
Шћепан-Крс', у Дабрици 227
Штављани, махала у Слату, 231
Шуберин, 103
Шумца, село и ријека код Дувна, 130
Шума, област, 8, 12, 49, 83, 95, 114, 125, 129, 170
Шумадија, 77, 82
Шумићи, село у Невесињу **288**

Digitized by Google

Шурићи, село у Невесињу, 235
Шућурје, село, 150
Шушљевци, махала у Опличићима, 264

Преглед породичних имена.

Абаза, 240
Авдаловићи на Зијемљима, 240
Авдаловићи на Степену, 190, 191
Авдаловићи у Дрежњу, 223
Авдаловићи у Слату, 231
Агић у Јасеници, 253
Агићи на Борцима, 334
Азиновићи у Радешинама, 374
Азиновићи у Глогошници, 377
Ајдуци, 318
Алагићи (Шишићи), 260
Алађуа, 195, 204
Алебићи у Лугу, 378
Алекснћи, 361
Алибашићи у Жиљеву, 236
Алибашићи на Борцима, 335
Алиловићи у Пробоју, 312
Алиловићи у Радишићима, 314
Алиловићи у Отоку, 316
Алиловићи у Грабу, 318
Алиловић на Умцу, 322
Алиловићи у Витини, 326
Алиловић старином Делинац, у Радешинама, 374
Алиходићи, 268
Алићи, 376
Аличићи, 237
Андачићи у Радишићима, 314
Андачићи у Билишићима, 382
Андријашевићи у Југовићима, 221
Андријашевићи на Граову, 216
Андријашевићи у Рашћанима, 331
Андријашевићи у Читлуку, 356
Андрићи у Братачу, 210
Андрићи на Домановићима, 262
Андрићи (Буве) у Пијесцима, 267
Андрићи на Аладинићима, 268
Андрићи у Колешку, 360
Андрићи (Вујовићи), 370
Андруни у Рјечицама, 263
Андруни у Драчеву, 276
Анђићи (Грујичићи), 354
Анђићи (Рокоји) 289
Анђићи у Фојници, 359
Анђо, 376
Анђушићи, 287
Анићи, 385
Антељи (Атељевићи) у Равчићима, 256
Антељи у Опличићима, 265
Антељи на Зијемљима, 241
Антићи у Малом Пољу, 249
Антићи у Радешинама, 374
Антић (Милетић), 315
Антуновићи на Умцу, 321
Антуновићи у Клобуку, 329
Араповићи (Ћоре) у Јасеници, 253
Араповићи у Витини, 325
Араповићи в. Малохоџићи у Грабљу, 339
Араповићи у Папраску, 375
Араповићи у Завознику, 389
Арелија, 324
Артуковићи в. Чуљци, 328
Асићи, 246
Аћимовићи (Пејаци) у Хуми — Лишанима, 257
Аћимовићи у Кошути, 228
Аџијани, 253
Аџићи, 365
Аџовићи, 248
Ашкраба, 246
Ашчићи, 375

Бабићи у Кошути, 228
Бабићи у Подбрежју, 376
Бабићи у Убоску, 293
Бабићи у Прењу и Аладинићима, 269
Бабићи на Тријебњу, 270
Бабићи у Витини, 325
Бабовићи у Врањевићима, 254
Базали, 350
Базине, 395
Бајгорићи, 247
Баје (Цурићи), 269
Бајевић, 349
Бајовићи у Гареви, 188
Бајовци, 295

Digitized by Google

Бајто, 320
Бајрамовићи, 309
Бајчетићи, 192
Бакибеговићи, 287
Бакочи, 231
Балалићи, 250
Балта у Благају, 246, 247
Балтићи (Матарацићи) у Љубињу, 309
Бал, 342
Бањевић, 275
Бандићи у Љутом Доцу, 383
Бандићи у Расну, 396
Баноже, 396
Бандури, 312
Бањури (Мијатовићи), 293
Бањанин у Жиљеву, 235
Бањци у Дрежњу, 223
Бараковићи у Опличићима, 265
Бараковићи у Рјечицама, 263
Бараћ у Радишићима, 314
Бараћи у Отоку, 315
Бараћи у Привљу, 394
Барбарићи у Кланцу, 326
Барбарићи у Клобуку, 328
Барзета у Опличићима, 265
Барзета у Клепцима, 272
Варишићи на Буни, 251
Варишићи у Јасеници, 253
Варишићи у Ракитну, 330
Васарићи, 292
Васори, 282
Батнинићи у Баорима, 200
Батлак у Благају 247
Баули, 279
Бауци, 367
Бићевићи в. Бањани
Бићевићи в. Савићи
Бићевићи у Бањанима, 217
Бићевићи в. Ковачевићи.
Бићине, 226
Бићи, 297
Бацо, Панца и **Крњо** име једне породице, 374
Бацак, 247
Бацаци, 249
Башићи у Сопиљима, 237
Башићи у Рјечицама, 263
Башићи у Радишићима, 314
Башићи у Врањевићима, 254
Башићи (Вучјаци), 303
Баталићи, 350
Башице, 308
Башовићи в. Зупци
Баштовани (Волићи), 250
Беати у Кокорини, 365
Бебек у Пробоју, 313
Бебек у Отоку, 316
Бебеци у Вељацима, 319
Бебеци у Витини, 325
Бебеци у Радешинама, 374
Бебићи, 318
Беванде у Јасеници, 253
Беванде у Сретници, 381
Беванде у Татама, 385
Бегићи (Линђе), 373
Бегићи у Почитељу, 260
Беговићи (Шљаме) у Доњој Јабланици, 372
Беговићи или Шљампе у Подбрежју, 376
Беговићи у Кокорини, 242
Беговићи на Пијесцима, 267
Беговић у Аладинићима, 268
Беговић у Аладинићима, 268
Бевер, 322
Бејатовићи у Жањевици 196, у Бодежиштима, 198
Бејати у Доњем Поплату, 341
Бејатовићи у Миљевцу 358
Бендер у Батковићима, 306
Бендери у Вељој Међи, 292
Бендери у Глеђевцима, 304
Бендераћи у Пирагићима, 216
Бендераћи у Циновој Махали, 211
Бено, 266
Берберовићи у Љубињу, 309
Берберовићи у Ртијешу, 252
Берберовићи у Малом Пољу, 248
Беуси, 329
Бехе в. Дедићи,
Бехлиловићи, 223
Бехмени, 292
Бехреми, 372
Бешићи, 375
Бјековићи, 188
Бјелановићи, 215
Бјелице у Подбрежју, 376
Бјелице в. Лабало

Digitized by Google

Бјелице в. Јањићи
Бјеловићи, 249
Бјелобрци, 295
Бјелојевци (Бјелиши), 340
Бјелограћи у Бојишћима, 355 у Лиснику, 187
Бјелоглави у Лазаревићима, 193
Бјелоглави у Малој Грачаници, 194
Бјелоглави у Сливљима, 363
Бјелокосићи в. Грђићи
Виберџићи в. Унковићи
Виберџићи у Љубињу, 309
Виједићи у Рјечицама, 263
Виједићи у Опличићима, 265
Вијелићи (Лојовићи, Окиљевићи, Гргуревићи), 187
Виједићи у Љубињу, 309
Вијелице, 276
Вијелићи, 308
Вилановићи у Мандину Селу, 331
Вилаћ или Црногорац у Подбрежју, 376
Вилаћи у Мокром, 388
Вилићи у Хуми-Лишанима, 258
Вилићи у Ластви, 305
Вилићи (Рагужи), 310
Вилићи у Летки, 332
Вилић на Умцу, 322
Вилушићи у Чулина, 380
Виридани, 293
Вискуни у Драчеву, 284, 287
Вишко, 325
Благојевићи у Пољицу, 279
Благојевићи у Љутом Доцу, 383
Блажевић на Умцу, 323
Блажевићи на Буни, 251
Блажевићи у Јасеници, 253
Блажевић у Радеминама, 374
Бобаљ, 304
Бобани, породица у Јасеници, 253
Бобете, 247
Бовани у Равчићима, 257
Бовани у Ходбини, 348
Бовани у Вођенима, 295
Богдани (Оберани, Соколи, Вукаси) у Вељој Међи, 292
Богдани у Расну, 395
Богдани у Биограцима, 384
Богдановићи на Зијемљима, 240
Богдановићи (Вујадиновићи), 308
Богдановићи у Сливљу, 363
Богић, војвода, чији је био град Војводовац, 379
Божићи у Подгорју, 381
Божићи у Пољицу, 279
Божићевићи, 214
Божовић, 341
Бојанићи у Жељуши, 259
Бојанићи (Данилочићи), 345
Бојићи, 292
Бојичићи у Враћевићима, 254
Бојичићи у Љубињу, 309
Бојчићи у Глеђевцима, 303
Бојчићи у Почитељу, 260
Бојчић у Аладинићима, 269
Бојка, 325
Бојко, 326
Бокуни, 284
Бокшићи, 314
Болбозани (Маниаревићи), 349
Бољановићи, 190
Бонићи (Цамце) 330
Борас у Грабовнику, 317
Бораси у Витини, 325
Бораси у Радишићима, 314
Бораси у Клобуку, 328
Бораси (Јозићи) у Благају, 248
Бораси у Отоку, 314
Борас у Пробоју 312
Борут, 295
Ботићи, 217
Ботури у Ивици, 298
Бошковићи у Ходбини, 348
Бошковићи (Зечеви, Милаковићи), 282
Бошњаци, 393
Бошњак (Ковачевић), 356
Бошњак у Љутом Доцу, 383
Бошњаци у Јасеници, 253
Брадвице, 320
Брајовићи, 237
Брајковићи, у Клепцима, 274
Брајковићи, у Грабовини, 277
Братачанин Лазар, што је пао у бој на Косово, 209
Братићи у Зајасену, 232
Братићи на Бежђеђу, 214
Братићи у Плочнику, 353
Братићи у Градини, 365

Digitized by Google

Братићи у Колешку, 361
Братићи у Фојници, 359
Братићи в. Коковти, 225
Брић, 340
Брачковићи у Рогачама, 222
Брбори, 325
Брењо у Радићима, 233
Бркани, 243
Бркићи у Д. Поплату, 341
Бркићи у Сретници, 381
Бркићи у Грабу, 318
Бркићи у Радишићима, 315
Бркићи у Косору, 249
Бркићи у Космају 392
Бркићи у Клобуку, 328
Бркљача у Љубињу, 309
Бркљаче у Капавици, 336
Бркље у Убоску, 293
Бркље у Глеђевцима, 303
Брљевићи, 250
Брстине у Драчеву, 276
Брстина (Стојановић) у Кљенку, 297
Бубали, 321
Бубали у Турчиновићима, 388
Бубаћи (Бумбе) 309
Бубе, 284
Бувачи, 385
Буве у Домркама, 205
Буве у Риђима, 207
Буве у Сливљима, 363
Вугарни (Хаци-Ђорђевић), 349
Вудалина Тале господар Оровља, 318
Вудалићи у Југовићима, 221
Будимићи, 386
Будим, 371
Вуђен (Бучин), 341
Буква у Сопиљима, 237
Буквићи у Побрђу, 307
Буквићи у Убоску, 293
Буквићи у Елезовићима, 305
Буквићи у Граховиштима, 311
Буквићи у Гају, 310
Буквићи у Рјечицама, 262
Буквићи у Опличићима, 265
Букић, 325
Букмир, 320
Булајићи в. Пашајлићи.
Булајићи в. Вукајловићи
Булајићи в. Тодоровићи
Булајићи в. Мачци
Булићи у Витини, 327
Булићи у Гнојницама, 245
Булићи у Драчевицама, 246
Булић у Клобуку, 328
Булуни, 297
Булути в. Брајовићи
Буљубашићи, 252
Бумбићи, 191
Бунове у Драчеву, 276
Бунова у Пробоју, 312
Бунове у Радишићима, 313
Бунтићи, 261
Бунтићи на Домановићима, 263
Бураћи у Черигају, 394
Буреци у Љубињу, 309
Буреци у Грабљу, 339
Буреци у Капавици, 336
Бурине, 309
Бурићи, 268
Бурлице у Рогачама 222
Бурлица у Клевцима, 273
Бухачи, 295
Буховац (Ребо) у Јасеници, 253
Бушићи у Ракитну 330
Бушић у Радешинама, 374
Бушкило, у Подвележју 242
Бушкило у Почитељу, 260

Ваваси, на Борцима, 334
Важићи, 331
Вановићи, 249
Вановићи, у Ртињешу, 252
Варикашићи, 203
Варупи, 309
Васићи, 382
Васићевићи, на Степену, 190
Васићевићи, (Вујовићи), 369
Васићи, у Брчком, 125
Васковић, у Бојиштима, 355
Васковићи, 234
Веге, 277
Вековићи, 288
Велагићи, у Благају, 247
Велизовићи, 195
Видаковићи, (Црногорци), 190
Видачци, у Подгорју, 381
Видачци, у Криводолу, 380
Вилићи, у Порцјама, 352

Digitized by Google

Вилићи у Брапћевићима, 368
Вилогорац, 195
Витковићи, властела Херцега Стјепана, 219
Вишњевци, у Вишњеву, 368
Вишњићи, в. Савићи
Виштице, 319
Владисављевићи, 121, 366
Владић, 251
Владовићи, у Љубињу, 309
Влачићи, у Јасеници, 282
Влачићи, у Клепцима, 273
Вођо, 373
Војичићи, у Жиљеву, 235
Володери, старинци у Подвележју, 242
Володер, у Врањевићима, 254
Володери, у Вратлу, 203
Володери, в. Побрићи, Беговићи, Цафићи, Црналићи.
Вољевице, 243
Воденци, 305
Вранићи, 382
Врањеши, 321
Вратковићи, 198
Врепци, старином Лишани, 380
Врљеш, 356
Врљош, в. Брсељо
Врндићи, в. Пејановићи
Врњићи, 345
Вртикапе, в. Ненковци
Вреће, 308
Вујадиновићи, у Шумићима, 235
Вујадиновићи, у Удрежњу, 226
Вујадиновићи, у Бабјој Глави, 233
Вујадиновићи, в. Козићи
Вујачићи, 349
Вујевићи, у Грабу, 318
Вујевићи, на Умцу, 322
Вујевић, у Радишићима, 314
Вујевићи, у Дрежњу, 223
Вујиновић, 306
Вујиновићи, у Бурмазима, 302
Вујиновићи, у Елезовићима, 305
Вујић, 284
Вујичићи, на Залужју, 234
Вујица, (Вујичић), 320
Вујичићи, у Бабјој Глави, 233
Вујиновићи, 268
Вујовићи, в. Нинчићи
Вујовићи, у Цинову Долу, 229
Вујовићи, у Странама, 350
Вујовићи, у Капавици, 336
Вујовићи, в. Станићи
Вујовићи, у Засади, 370
Вук, у Благају, 247
Вук, у Убоску, 293
Вукадини, 332
Вукајловићи, 215
Вукали, 375
Вукановић (Зотовић), у Горогашама, 280
Вукасовићи, 262
Вукасовићи, у Опличићима, 265
Вукмири, 329
Вуковићи, у Мандину Селу, 331
Вуковићи, у Автовцу, 187
Вуковићи, у Вучеву, 197
Вуковићи, в. Савићи
Вуковићи, у Рогачама, 222
Вуковићи, у Власачама, 290
Вуковићи, у Жиљеву, 235
Вуковићи, у Лакту, 238
Вуковићи, у Странама, 349
Вуковићи, у Ртијешу, 252
Вуковићи, у Југовићима, 394
Вукојевићи, (Петровићи) у Клобуку, 328
Вукоје, у Ракитну, 330
Вукојевићи, у Шиповачи, 329
Вукојевићи, у Вељацима, 320
Вукојевићи, у Вашаровићима, 324
Вукојевићи, 318
Вукоји, 395
Вукоји, у Отоку, 315
Вукомановићи, 289
Вукосави, 307
Вукосав, 341
Вукотић (Хебиби), 195
Вукшићи, 346
Вукше, 252
Вукшић, у Пробојv, 312
Вукшић, из Грабовника, 316
Вукшићи, у Отоку, 315
Вуле, у Златима, 373
Вуле, 371
Вулетић, 276
Вулетићи, у Витини, 326

Digitized by Google

Вулетић, 261
Вулетићи, 306
Вулићи, (Вучићи), 333
Вулићи, у Рашћанима, 331
Вулићи, у Габели, 275
Вулићи, у Равчићима, 257
Вучете, у Дријењанима, 286
Вучетићи, у Улогу, 349
Вучетићи у Бежђеђу, 214
Вучетићи, у Шумићима, 234
Вучетићи, у Биограду, 225
Вучијаковићи, 381
Вучина, 250
Вучине, (Милановићи) 270
Вучине, 360
Вучићи, на Зијемљима, 241
Вучићи, 256
Вучићи, у Јеличићима, 372
Вучићи, у Пробоју, 312
Вучићи, у Радишићима, 315

Габрићи, или Марковљани, 380
Гавран, у Грабовнику, 317
Гавран, у Пробоју, 312
Гаврани, у Грепцима, 291
Гаврани, у Витини, 326
Гавриловићи (Вујовићи), 369
Гагре, у Ходбини, 348
Гагро у Јарама, 386
Гајовићи, 350
Гајтановићи, 269
Гаковићи, 238
Гале, у Вођенима, 295
Гале, на Умцу, 322
Галешић (Табаковић), 305
Галијати, 312
Галићи, у Витини, 326
Галић, у Чериграју, 394
Галић у Привљу, 394
Галићи, у Липи, 346
Галићи, у Рјечицама, 264
Гаовци, негдашњи становници Габеоске Јасенице, 277
Гамбетићи, у Цинову Долу, 229
Гамбетићи, у Удружењу, 226
Гараљевићи, 305
Гаргићи, 376
Гатали, на Зијемљима, 241
Гаћине, у Жабици, 342
Гаћићи, у Рјечицама, 262
Гаћићи, у Благају, 247
Гаћиновићи, у Кљену, 212
Гачаница, (Самарџић), 333
Гаце, у Грабовнику, 316
Гаце, у Витини, 326
Гашпар, 320
Гвозденовићи, у Подгорици 211
Гвозденовићи, в. Гутићи
Гёрина, 301
Гига (Кисић), 273
Гиље, 386
Главаш, 348
Главина, 384
Гламочи, у Руштима, 237
Глигићи, 287
Глигорићи, 347
Глоговци, у Грачаници, Невесињу и Босни, 199
Глоговци, у Малој Грачаници, 194
Глоговци, у Братачу 209
Гломузина, 329
Глумичић, 250
Глухићи, у Љубињу, 309
Глухићи, у Пијесцима, 267
Глухићи, у Драчеву, 287
Глушци, 368
Гњатићи, у Благају, 247
Гњати, у Дријењанима, 286
Гњатић, у Љубињу, 309
Говедарице, у Автовцу, 189
Говедарице, на Миоњачима, 197
Говедарице, у Братачу, 209
Говедарице, у Језеру, 351
Говедарице, у Љусићима. 351
Говедарице, у Поријама, 352
Говедарице, у Дубљевићима, 363
Говорко, 324
Гоге, некадашњи становници Зијемаља, 240
Гојко, 364
Голијани, в. Савићи
Голијани, у Језеру, 351
Голићи, 243
Голоши, у Благају, 247
Голош, у Врањевићима, 254
Голоши, у Лакту 238
Голоши, у Оличићима, 265
Голубовићи, на Блацима, 334

Digitized by Google

Голубовићи, у Сливљима, 363
Голуже, у Тријебњу, 270
Голужа, у Опличићима, 266
Гордићи, на Ргуду, Љубињу, Мостару, 202
Гордићи, у Капавици 336
Госпавићи, 248
Госте, у Подвележју, 120, 245
Готовине, (Хунковићи), 265
Грабовице,200
Грабовац, у Витини, 326
Грабовац, у Клобуку, 328
Грађићи, 333
Гранић, у Вељацима, 320
Гранићи, у Шиповачи, 329
Гранићи, у Вашаровићима, 323
Гранићи, у Витини, 327
Гранчић, 316
Граовци у Горњем Селу, 220
Граовци у Кошути, 228
Граовци у Братачу, 210
Граовци у Биограду, 225
Граовци у Пирагићима, 215
Граовци у Читлуку, 356
Граовци у Батковићима, 358
Граовци у Благају, 247
Грахе, 348
Грбавци, (Грабовци) у Грабу, 317
Грбавци, у Шиповачи, 329
Грбавци, у Вељацима, 320
Грбушићи, (Вујовићи), 369
Ргићи, у Пробоју, 312
Ргић у Вељацима, 320
Ргићи, на Умцу, 322
Ргић (Дедић), 227
Ргићи, у Клобуку, 329
Ргићи, у Ластви, 305
Ргићи, у Глогошници, 377
Грдијевићи, махала у Бурмацима, 300
Гребе, (Зуцали), 309
Греби у Дријењанима, 286
Гребо, 283
Греде, 256
Грепо, 314
Гризељ, у Пробоју, 312
Гризељ, у Грабовнику, 317
Гризељи, у Витини, 325
Гризељ, у Грабову Врилу, 326
Гризовићи, у Сопиљима, 236, 237.
Гризовићи, у Жиљеву, 236
Гризовићи, у Ђиновој Махали 211
Грковићи, у Бодежиштима, 198
Грковићи, на Залужју, 234.
Грле, 382
Грозданићи, у Власачама, 290
Грозданићи, у Љубињу 309
Грубачићи, у Расту, 234
Грубачићи, на Ваљцима 120
Грубљеша, харамбаша. 215
Грубишићи, у Витини, 326
Грубишићи, у Шиповачи, 329
Грубјеше, 308
Грујичићи (Ковачевићи), 290
Грубљеша, војвода, 220
Грусине, 382
Грухаћи, 286
Грче, у Дријењанима, 286
Грче, у Драчеву, 287
Грчићи, у Меланићима, 195
Грчић, у Бабјој Глави, 233.
Гудељи, у Расту, 234
Гудељи, у Батковићима, 358
Гузине (Цуце) у Фојници, 359
Гује, 246
Густин, 270
Гуслићи, 385
Гутићи, у Рогачама, 222
Гутићи, у Божановићима, 217
Гутићи у Раникућама, 217
Гутићи, у Пирагићима, 215
Гутићи, у Муцаловићима, 215
Гутићи, у Ђиновој Махали 211
Гутићи (Кутлићи, Божовићи) 261
Гутовићи (Божовићи) 198
Гушићи, у Братачу, 210
Гушићи, у Доњем Храсну, 296

Дабићи, на Зијемљима, 241.
Дабићи, у Лакту, 238
Дабићи, у Хуми — Лишанима, 257
Дабићи, у Жељуши, 259
Дабић, у Доњем Поплату, 341
Дабићи, у Бијелој, 333
Дадићи, у Почитељу, 261
Дадићи, у Беленићима, 281
Дакићи, 234
Даковићи, у Доњем Пољу, 219
Далматини, 263, 276

Digitized by Google

Дамјанци, у Тарајину Долу, 202
Дамјановићи или **Карци** у Биограцима, 384
Дамјановићи, старином Симићи, 382
Дамјанци, 363
Дангубићи, у Љубишу, 309
Дангубићи, у Ивици, 298
Даутовићи, 287
Дедијери, у Рудинама, 117
Дедијери, у Драчеву, 276
Дедићи, у Подвележју, 243
Дедић, у Благају, 247
Дедићи, на Умцу, 321
Делалић, из Борча, 339
Делалић, или Деланкиш, старином Топић, 372
Дели Хасан, 380
Делићи или **Грбићи**, у Криводолу, 380
Делић (Личанин) на Домановићима, 262
Делићи, у Јасеници, 253
Делићи, Мусломани, на Домановићима, 263
Демировићи, 348
Демићи, у Лакту, 238
Демићи, на Зијемљима, 240
Дењо, у Благају, 247
Дерикобила, кнез у Бурмазима, 301
Дероње, у Слату, 231
Десићи, 123, 124
Дивљани, на Миљачама, 197
Дивљани, у Кравареву, 206
Диздари, 246
Диздари, у Почитељу, 260
Диздаревићи, у Витини, 325
Дилавери, 332
Дилберовићи, 367
Диздаревићи, у Пробоју, 313
Диздаревићи, у Оплочићима, 266
Диздарићи, 309
Доганцићи, 313
Дого, в. Мерзић
Додери, у Кокорини, 365
Додери, у Објешнику, Кокорини, Мостару, Улогу, Црној Гори, 204
Додери, у Улогу, 349
Додери, у Плочнику, 353
Додиг, у Вашаровићима, 324
Додизи, у Малом Пољу, 249
Додизи (Марићи), у Ходбини, 348
Додизи, у Грабовини, 277
Додиг, у Умцу, 323
Доко, у Почитељу, 261
Доко, у Хуми и Лишанима, 258
Доманцићи, 329
Донкићи, старином Цебе, у Чулина, 380
Донкић, у Клепцима, 274
Достовићи, бегови, 377
Дошлић, (Грбавац) 319
Дошле, у Ходбини, 348
Дошљићи, 293
Дошло, (Зиројевић), 193
Дошле, (Михојевићи) у Равчићима, 256
Драгаловићи, (Иванишевићи, Главани, Шкуљевићи, Љенаве, Мостарице, Сетенчићи, Милићи, Мачуге, Пенде, Голуби, Батинићи) у Повову, 279, 280
Драган, војвода Херцега Стјепана, 379
Драганићи, на Борцима, 334
Драганићи, у Колешку, 361
Драгановићи, негдашњи име села Билишића, 379
Драгићи, (Маркићевићи), 333
Драгићи, у Жељуши, 259
Драгићевићи, у Пребиловцима, 274
Драгићи, 381
Драгоји, 245
Драговићи в. Чуковићи
Драговић, у Селишту, 356
Дракулићи, 124
Драпићи, 342
Драче, 287
Драшко, 276
Драшковићи, у Длакошама, 369
Драшковићи, у Избичну, 391
Драшковићи, у Сливљима, 363
Драшковићи, у Власачама, 290
Дрвенције, 361
Дрежанчићи, 270
Дрекаловићи, 130
Дриновци, 331
Дрљевићи, на Буни, 251
Дрљевићи, у Благају, 246

Digitized by Google

Дрмаћи, 253
Дробњаци (Никитиновићи), 353
Дроњак, у Подбрежју, 276
Дроњићи (Арнаутовићи), 275
Дрпуљићи, у Радишићима, 313
Дрцићи, у Сопиљима, 236
Дубљевићи, у Пиви и код Фоче, 362
Дугајлићи, старином Цимљићи, 341
Дуде, 117
Дуракбашићи, у Дрежњу, 223
Думан(?), 309
Думанчићи, 331
Дурићи, 266
Дурсуни, 298
Дутине, у Оиличићима, 265
Дутине, у Глеђевцима, 303
Дучићи (Влаисављевићи), 289
Дучићи, у Бабјој Глави, 233

Ђајићи, у Жудојевићима, 124
Ђајићи, у Фојници, 359
Ђебе, у Трновици, 352
Ђебе, у Јасеници, 253
Ђевенице, 270
Ђемо, 375
Ђерек, 330
Ђерићи, у Равнима, 367
Ђерићи у Шипачну, 205
Ђерићи у Биограду, 225
Ђерићи у треб. котару, 117
Ђерићи у Цинову Долу, 229
Ђерићи у Слату, 231
Ђерманчићи, 309
Ђикићи, 250
Ђиши, 351
Ђоге, у Убоску, 293
Ђоге у Побрђу, 307
Ђоге, у Рујеву Долу, 310
Ђого, у Колешку, 361
Ђозићи, 253
Ђоли, старином Дамјановићи, 384
Ђонлаге, 264
Ђорђићи, 374
Ђугуми, 279
Ђукићи, 211
Ђулабије, в. Ненковци
Ђулишани, у Подвележју, 242
Ђулишани, у Колешку, 360
Ђулићи, у Подвележју, 243
Ђурасовићи, 287
Ђурашковићи, у Почитељу, 261
Ђурђевићи, 279
Ђурићи, у Љубињу, 308
Ђурићи в. Лиадеци
Ђурићи, у Габели, 275
Ђурићи, у Благају, 247
Ђурићи, у Капавици, 336
Ђуричићи, у Гареви, 188
Ђуричићи у Раптима, 283
Ђурковићи, 297

Ераковићи, 164
Елезовићи, старином Кнежићи, 271
Елезовићи у Капавици, 336
Елезовићи, у Дубравици, 297
Елезовићи у селу Елезовићима, 304
Елек, 354
Ереш, на Умцу, 322
Ереши, у Радишићима, 313
Ереш, у Пробоју, 312
Ереши, у Сретници, 381
Ерцеви, у Клобуку, 328
Ерцеви, у Витини, 326
Ерцеви, на Умцу, 322
Ерцеви, у Шиповачи, 329
Ерцег, у Радишићима, 314

Жарко, 254
Жарковићи, у Крушчици, 354
Жарковићи, у Горњем Храсну, 310 311
Жарковићи, у Срђевићима, 194
Жарковићи, у Бодежиштима, 198
Жаркушић, 268
Ждралићи, 262
Ждерићи, 376
Жерајићи, у Миљевцу, 358
Жерајићи, у Читлуку, 356
Жетице, 254
Жеро, 313
Живковићи, 318
Жижак (Милићевић?), 265
Жилићи, у Прењу, 269
Жилићи, у Доњем Храсну, 297
Жмукићи, у Кривошијама, 211
Жобрак, 274
Жугор, 237
Жуже, 334

Digitized by Google

Жујо, 268
Жутигре, 309
Жутковићи, 229
Жуштре, 339

Залихићи, 257
Звиздићи (Живковићи), 194
Звицори, 358
Звонићи, 259
Здилари, 347
Зебе, 378
Зекићи, 302
Зеко, 281
Зелени, 346
Зеленике, у Татама, 385
Зеленике, у Завознику, 389
Зеленике у Биограцима, 384
Зеленковићи, у Рјечицама, 262
Зеленовић, в. Грчић
Зеленовићи, у Автовцу, 189
Зеленовићи, на Миоћачама, 197
Зељко, 320
Зеђо, 376
Зечевићи, у Раникућама, 217
Зечеви, 282
Зиројевићи, у Браићевићима, 368
Зиројевићи у Дубљевићима. 362
Зиројевићи, Пресједовцу, 353
Зиројевићи у Плочнику, 353
Златаревићи в. Лажете, 225
Зломислићи (Гредељи) у Косору, 249
Зломислић на Буни, 251
Зломислићи у Ракитну, 330
Зломужнице у Бањ Долу, 243
Злопаш, 312
Зовке у Татама, 385
Зовко, у Клепцима, 274
Зовко, или **Зовак**, 315
Зовке у Отоку, 314
Зовци на Умцу, 321
Зовко у Пробоју, 312
Зовко у Сретници, 381
Зовко у Радешинама, 374
Зовко у Јаворику, 375
Зовак у Вељацима, 320
Зовко у Трну, 390
Зоћ, 237
Зоран, 356
Зорићи, 321
Зотовић у Крајпољу, 337
Зукић (Беја), 247
Зукићи, у Папраску, 375
Зупци у Смокињама, 396
Зупци у Џиновој Махали, 211
Зупци у Дрежњу, 223
Зупци у Батковићима, 358
Зупци у Рогачама, 222
Зупци у Ходбини, 348
Зуровци у Клепцима, 273
Зуровци у Грабовици, 277
Зухрићи в. Зуровци, 277
Зухрићи, у Подвележју 243
Зухрићи, у Опличићима, 266
Зуцали, 291

Ибаљ или Имамовић, 377
Ибро, делибаша, 214
Ибруљи, 260
Иванковић у Черигају, 394
Иванковићи, старином **Милошевићи**, у Билишићима, 382
Иванбеговићи в. Балалићи.
Иванбеговићи в. Велагићи
Иванковићи у Сријетежу, 298
Иванковићи, у Сјекосама, 297
Ивановићи в. Ивковићи
Иванићи у Слату, 231
Иванишевићи у Ртијешу, 252
Иванишевићи у Бежђеђу, 213
Иванишевићи у Пољицу, 279
Иванишевићи у Богодолу, 345
Иванишевићи у Бијелом Пољу, 334
Ивањци, 330
Ивићи, 331
Ивковићи у Малој Грачаници, 194
Ивковићи у Дрежњу. 323
Ивановићи в. Ивковићи у Удружењу 226
Ивеза у Залужју, 234
Ивезићи, у Божановићима, 217
Игњатовићи, 363
Идризовићи, старином **Јарановићи**, 372
Ијачићи, у Рјечицама. 262
Ијачићи, у Опличићима, 264
Илићи у Горогашама, 280
Илићи у Пољицу, 279
Илићи у Југовићима, 221
Индићи у Лугу, 378

Digitized by Google

Индић у Глогошници, 377
Исхамовићи, 378

Јагањци, 229
Јагићи, 261
Јазвини у Јасеници, 277
Јазвини у Благају, 247
Јаија, 283
Јакићи у Драчевицама, 246
Јакић у Витини, 325
Јакировић, 372
Јаковљевићи (Ћукошићи), 330
Јаковљевићи у Бијелој, 333
Јакшићи на Стенену, 190
Јакуповићи, 381
Јакшићи у Југовићима, 364
Јамаковићи или **Барјактаровићи**, 371
Јанковићи у Биограцима, 384
Јањићи у Зајасену, 232
Јањићи у Слату, 231
Јањићи (Војиновићи) у Бијелој, 333
Јањићи у Богодолу, 344
Јањићи у Вођенима, 295
Јањићи у Рјечицама, 262
Јањић (Бетегало) у Клепцима, 273
Јарак у Драчевицама, 246
Јарак у Почитељу, 261
Јарак (Ујичић), 265
Јаредић у Братачу. 210
Јаркочи, 270
Јахић, 343
Јашаревићи, 247
Јевтићи (Кењићи), 265
Јелавићи, 320
Јеласка, 250
Јелочићи, 318
Јелачићи у Ртијешу, 252
Јелачићи у Доњој Трусини, 230
Јелачићи у Бојиштима, 355
Јелеч бан у Шепутићима, 373
Јелићи у Загори, 289
Јелићи у Билушинама, 390
Јелић на Умцу, 322
Јеличићи у Почитељу, 261
Јеловци, 243
Јелчићи, 276
Јеремићи, 363
Јеркић, 258
Јовановићи у Биограцима, 384
Јовић, 258
Јозићи, 245
Јокићи у Доњем Поплату, 340
Југ-Богдана потомак који је основао село Југовиће, 221
Југо, 364
Јунузи, 372
Јурићи у Јарама, 385
Јурићи у Турчиновићима, 388
Јурићи у Смокињама, 395
Јурићи у Ртијешу 252
Јуричи в. Карталићи,
Јуричи, 326
Јурице, 276
Јурићевићи, 317
Јурковићи у Брштаници, 297
Јурковићи у Клепцима, 274
Јурковићи у Доњем Храсну, 297
Јурковић у Витини, 327
Јукишићи (Грљушићи), 324
Јурчићи у Клобуку, 328
Јусићи, 376
Јусићи, 378
Јусуповићи, 371

Кабили, 286
Кадрибеговићи, 287
Кадићи, 260
Казић, 372
Кајани у Благају, 247
Кајани у Лакту, 238
Кајго, 348
Кајићи, 247
Кајтази на Трусини, 230
Калајџићи в. Ненковци,
Калајџије (Рупари), 348
Калеми у Хуми и Лишанима, 257, 258
Калеми у Бијелој, 333
Келеције, 270
Камерићи, 249
Капетановићи (Гаврани) у Почитељу, 260
Капетановићи на Домановићима, 268
Капетановићи (Пуздрићи) у Витини, 325
Капићи у Прењу, 268
Капићи у Драчеву, 287
Капићи у Дријежанима, 286
Капићи у Почитељу, 260

Digitized by Google

Капори у Радићима, 233
Капори у Малом Пољу, 248
Капори в. Круљи, Медани, Жарковићи, Ђоге, Буквићи, Кнежићи, Мичете, Комади, Пашићи, Елезовићи
Капурал у Хуми-Лишанима, 258
Каравласи, 372
Карадеглићи, 262
Карадеглије, 252
Карани на Домановићима, 262
Карани у Рашћанима, 331
Кардуми у Радишићима, 314
Кардум у Грабовнику, 316, 317
Кардуми у Раптима, 284
Карићи, 378
Каришик, 241
Карталић у Жиљеву, 236
Карталићи у Гнојницама, 245
Касумовићи, 237
Катанићи, 318
Катићи (Волићи), 263
Катићи (Цурићи), 269
Катице, 381
Катушићи старином Мијушковићи, 384
Кашиковићи в. Љубовићи,
Кашиковићи в. Таминџићи,
Квесићи у Космају, 393
Квесићи у Смокињама, 396
Квесићи у Биограцима, 384
Кебо, 247
Кевеји, 234
Кевићи, 296
Кекићи у Равнима, 367
Кекић у Жабици, 343
Кељавци, 272
Кескини, 377
Кечи у Бежђеђу, 214
Кечи у Пирагићима, 216
Кеч (Милановић), 266
Кешо (Вавас), 332
Кешељи у Пирагићима, 216
Кешељи у Југовићима, 221
Кисићи у Горњем Селу, 226
Кисе (Бојанићи), 343
Кисе у Крушевици, 300
Кларићи у Прењу, 268
Кларићи у Опличићима, 266
Клашнови в. Касумовић
Клепо у Чехарима, 371
Клепо у Подбрежју, 376
Клепо у Благају, 247
Клепе у Опличићима, 266
Клепе у Прењу, 270
Клерићи, 268
Клименте, 336
Кљајићи у Братачу, 210
Кљако у Благају, 247
Кљако у Расту, 234
Кљако, старинац у Биограду, 224
Кљаковићи в. Чупковићи,
Кључани, 313
Кнежевићи, 374
Кнежевићи у Папраску, 375
Кнежића Милинка Кула у Побрђу, 307
Кнезовићи у Дужицама, 395
Кнезовићи у Љутом Доцу, 383
Кнезовићи у Смокињама, 396
Кнезовићи у Радишићима, 314
Ковачи на Умцу, 322
Ковачи у Батковићима, 358
Ковачи у Странама, 350
Ковачи у Пољицу, 280
Ковачи у Пирагићима, 216
Ковачи у Кључанима, 218
Ковачи у Џинову Долу, 229
Ковачићи у Хуми-Лишанима, 257
Ковачевићи у Колешку, 361
Ковачевићи у Засади, 371
Ковачевићи у Грабљу, 339
Ковачевићи у Рашћанима, 331
Ковачевићи у Турчиновићима, 388
Ковачевићи у Пресједовцу, 353
Ковачевићч у Сопиљима, 237
Ковачевићи у Вођенима, 295
Ковачевићи (Млинаревићи), 265
Ковачевићи у Жиљеву 235
Ковачевићи у Муцаловићима, 215
Ковачевићи у Колешку, 209
Ковачевићи у Добрељима 191, у Срђевићима, 194
Ковачевић или **Џанбо**, 373
Ковачевићи у Виограду, 225
Ковачевићи у Џинову Долу, 229
Ковачевићи у Кључанима, 218
Кожули у Љутом Доцу, 383
Кожул у Равчићима, 257
Кожули у Турчиновићима, 388

Digitized by Google

Кожули у Билишићима, 382
Козељаци (Пилиповићи) у Гиојницама, 245
Козина, 326
Козић, 337
Козлић, 343
Конић, 300
Кокорина Стеван, 365
Кокоти, 225
Колак у Јасеници, 282
Колак у Вељацима, 320
Колак у Доњем Поплату, 341
Колак у Грабу, 318
Колаци у Клобуку, 329
Колаковићи аге у Пирагићима, 215
Колаковићи у Благају, 247
Коленко, војвода, што је имао на Косово, 360
Количићи у Рунтима, 237
Количићи у Подвележју, 242
Колобаре, 313
Колце, 277
Комнени, 348
Комненовићи, 341
Конавлићи, 378
Концул, 276
Конце, 322
Коњеводи, 302
Коњходић, 323
Копривице в. Бањци,
Копривице в. Гамбетићи,
Копривице у Читлуку, 356
Копривица у Градини, 366
Корде, 328
Кордићи у Подгорју, 381
Кордићи у Сретници, 381
Кордић у Хуми-Лишанима, 258
Кордушићи, 394
Корјенић у Д. Поплату, 341
Коркман у Љубињу, 309
Коромани у Радишићима, 314
Косе, 266
Косић у Ходбини, 348
Косићи у Благају, 247
Косјерине, 343
Косјерине у Крушевици, 300
Косовић, 288
Костићи у Љубињу, 308
Костићи у Колешку, 361
Котур, 295
Кохићи, 263
Кошутићи, 193
Кравићи, 234
Краљи на Домановићима, 263
Краљи у Вођенима, 295
Краљевићи у Грабу, 317
Краљевићи у Привољу, 394
Краљевићи у Черигају, 394
Краљевићи у Широком Бригу, 390
Краљевићи у Билушинама, 390
Краљевићи у Мокром, 388
Краљевићи у Завознику, 389
Краљевићи у Вашаровићима, 324
Краљушићи, 332
Краљушићи, 375
Крáна у Косору, 249
Красојевићи, 284
Крваваац, 275
Крејић у Радишићима, 315
Крејић у Витини, 325
Крејић (Јурић), 320
Кресо, 245
Крехићи, 300
Кречак, 281
Крешићи у Бајовцима и Сјекосама 297
Крешићи у Клепцима, 274
Крешићи у Вининама, Дашници, Свитави, 296
Кривићи, 246
Кривошије в. Самарџићи у Циновој Махали,
Крижанићи у Јасеници, 253
Крижанићи у Рјечицама, 263
Крижанци, 332
Крилићи, 309
Криштић, краљ босански, који је по народној причи држао село Вељаке, 319
Крљић, 372
Крпо, 237
Крњеушићи, 252
Крњић (Мемишагић), 333
Крњићи у Радешинама, 374
Крстићи, 380
Крталић или **Јурић** у Радешинама. 374
Крхани, 243

Digitized by Google

Кружевићи у Залужју, 234
Круљи у Вођенима, 295
Круљи у Капавици, 336
Кружићи у Крајпољу, 338
Крунић (Попара), 373
Крчуми (Зупчани), 334
Кудузи, 279
Кудре, 292
Кудрићи, 348
Кузмани у Рабранима, 295
Кузмани у Пијесцима, 267
Кузмани у Малом Пољу, 249
Кукићи, 334
Кукрице, 254
Кукурузовићи у Подвележју, 243
Кукурузовићи у Косору, 249
Кулаши у Биограду, 225
Кулаши на Залужју, 234.
Кулаши у Радићима, 233
Кулаши у Сопиљима, 237
Кулаш у Љубињу, 308
Куловићи, 378
Кољићи у Биограду, 225
Куљићи на Доњој Трусини, 230
Купусије, 237
Куранце (Рићушићи), 247
Курајице (Рићушићи), 348
Куралићи (Тасламани) 300
Курћићи, 216
Курилићи у Пољицу, 280
Курилић у Драчеву. 288
Куртеши на Зијемљима, 241
Курти, 375
Куртовићи, 300
Кусаловићи, 279
Кусете (Бјечвина), 279
Кусићи или Стипановићи, 380
Кутли у Широком Бригу, 390
Кутле у Биограцима, 385

Лабало, 220
Лаврићи, 314
Лажете у Биограду. 225
Лажетићи. у Добрељима, 191
Лазаревићи (Вујовићи), 370
Лазаревићи на Борцима, 334
Лазаревићи в. Јаковљевићи, 333
Лазовићи у Расту, 234
Лазовић у Шумићима, 234
Лакетићи, (Влаисављевићи) 289
Лакетићи, (Михићи), 348
Лакишићи, 344
Лакићи у Вељој Међи, 292
Лалићи у Дријењанима, 286
Лалићи у Витини, 325
Ламбета (Лула), 280
Ландеке, 331
Ласићи, или Узарићи у Билишићима, 382
Лауци у Вашаровићима, 323
Лауци у Грабу 318,
Леке у Клобуку 329
Леко, на Буни, 250
Леко, у Доњем Храсну, 297
Леке у Церову Доцу, 396
Лето, 383
Лечићи, 241
Лешко, 383
Ливњак, 325
Лизде, у Рјечицама, 262
Лизде, у Косору, 249
Лиздеци 226
Ликић у Вођенима, 295
Ликићи у Љубињу 308
Линђо, 373
Лисови у Мањевцу, 358
Лобаја (Чотић), 320
Ловре (Маслаћи), 311
Ловрићи, 253, 395
Лого, 309
Лозе на Зијемљима, 241
Лозе у Бојиштима, 355
Лозе у Равчићима, 256
Лоче у Витини, 327
Лојпури, 275
Лојпури у Драчеву, 276
Локвићи, 370
Лончари, у Јасеници, 253
Лончари, у Вељацима. 320
Лончари у Билишићима, 382
Лубурићи у Радишићима, 314
Лугић, 372
Лугоња (Милосавић), 343
Лугоње у Ивици 298
Луковица, паша, 219
Лукановићи (Годмјељевићи). 340
Луке, 395

Digitized by Google

Луковице, 352
Лулићи, 254
Лукнаши у Диклићима, 285
Лумази, 375
Лутво, 195
Луцовићи (Пипуновићи), 331
Лучићи (Вртикапе), 300
Лучићи (Рагужи). 305
Лучићи у Југовићима, 364

Љепаве у Пољицу, 279
Љепава на Буни, 250
Љољићи, 249
Љубан, 297
Љубићи у Биограцима, 384
Љубићи у Татама, 385
Љубовићи у Стоцу, 213, 371
Љубовићи у Љубињу, 309
Љубовићи у Одацима 233
Љубовићи у Слату, 231

Мавраци на Знјемљима. 240
Мавраци у Бојиштима, 355
Мадуновићи в. Вукојевићи, 328
Мајићи у Вељацима, 320
Мајићи у Витини, 326
Мајићи у Мандину Селу, 332
Мајићи у Летки, 332
Мајсторовићи, 323
Макељићи, 246
Макере, 300
Максић, 325
Макитан, старинац у Раптима, 284
Максумићи в. Смајкићи
Максумићи, старинци у Подвележју, 242
Максумићи у Пијесцима, 267
Малекини, 332
Малешевци, (Алексићи, Стојићи, Коровићи, Јарамази, Шупићи, Јанковићи, Дедијери, Алексићи, Крњи, Мандићи, Ковачевићи, Ђерићи, Срне, Дуде, Калеми, Пантићи, Симићи, Богдановићи, Сјерани, Кочићи), 116, 117, 118, 121, 257, 258, 240
Милкићи, 300
Малохоцићи у Љубињу, 309
Малохоцићи у Грабљу, 339
Маловићи, 188
Маљевићи, 197
Маножићи, 188
Мандарићи, 251
Мандићи у Гацку, 117, 124
Мандићи у Лици, 166
Мандићи у Биограцима, 384
Мандићи в. Богдановићи, 240
Мандићи, у Умцу, 323
Мандрапе у Габели, 275
Мандрапе у Колојању, 297
Мандрапе у Клепцима, 272
Манигоде, 118
Манојловићи, 204
Манце, 381
Мањаци у Шеховини, 227
Мањаци у Бранићевићима, 368
Мање, 303
Маринковићи у Вашаровићима, 324
Маринковићи (Пивци), 319
Маричић, 315
Марићи (Ковачевићи), 208
Марићи в. Мрнђићи
Марићи у Глеђевцима, 304
Марићи у Добрчу, 241
Марићи у Радишићима, 313
Марић (Мрнђић) у Вражевићима
Марићи (Кораћи) у Бурмазима, 302
Марићи у Доњем Поплату, 341
Марићи у Клепцима, 273
Марићи у Бјолојевићима, 340
Марић у Благају, 247
Марићи у Братачу, 210
Марићи у Хуми—Лишанима, 257
Марићи у Равчићима, 256
Марићи у Сретници, 381
Марићи у Косору, 249
Маријановићи (Крушчићи), 380
Марјановићи у Јасеници, 253
Марјановићи у Биограцима, 384
Маркит, гатачки сердар, 217
Маркићи у Биограцима, 384
Маркићи у Татама, 385
Маркићи (Драгићевићи) у Вељацима, 320
Марковићи у Медачићима, 195
Марковићи у Лици, 166
Марковићи у Клепцима, 274
Марковићи у Дријењанима, 286

Digitized by Google

Марковићи (Паламете, Чоке, Станићи, Ногулићи) у Прењу и Бороjевићима, 269
Марковићи у Мандину Селу, 331
Марковићи, на Умцу, 322
Марковићи, у Тријебњу, 270
Маркоте, 330
Маркотић у Грабовнику, 316
Маркотић, у Грабу, 318
Маркотић у Вељацима, 320
Мартини 318
Мартиновићи у Црноj Гори, 164
Мартиновићи у Јасеници, 253
Мартиновићи у Свитави, 296
Мартићи у Клепцима, 274
Мартићи у Доњем Храсну, 296
Маруни, 292
Марушићи у Клепцима, 272
Марушићи у Радишићима, 313
Марушићи у Биограцима, 384
Марушићи на Широком Бриjегу, 390
Маслаћ у Аладинићима, 269
Маслаћи у Доњем Храсну, 297
Масло, 372
Мастиловићи у Тарајину Долу, 202
Мастиловићи у Краваревy, 206
Мастиловићи у Изгорима, 202
Матиjашевићи у Вашаровићима, 323
Матић у Рјечицама, 264
Матићи у Аладинићима, 269
Матићи у Бjелоjевићима, 340
Матићи у Вељацима, 319
Матићи у Витини, 326
Матићи у Свитави, 296
Матићи у Тријебњу, 270
Матићи у Клепцима, 274
Матковићи у Радешинама, 374
Матковићи на Зиjемљима, 240
Матковићи, у Богодолу, 344
Матковићи у Ходбини, 349
Матраци, 245
Маукало, 280
Махинићи, 237
Махмутагићи, 260
Мачари в. Плоскићи
Мачинко, 269
Мачци у Пирагићима, 216
Мачци у Раникућама, 217
Мацар у Радишићима, 314
Мацари, пор. 309
Медани у Доњоj Трусини, 230
Медани у Руjеву Долу, 310
Медани у Убоску, 293
Медани у Ртиjешу, 252
Медари, 287
Мединићи у Радишићима, 314
Мединићи у Привљу, 394
Мединићи у Черигаjу, 393
Међугорци у Клобуку, 328
Менали у Колоjању, Церову, 297
Меминићи у Подвележjу, 243
Меминићи у Благаjу, 246
Мерзићи, 237
Мерџан у Клепцима, 274
Мерџан у Вељоj Мећи, 292
Мерџани у Глушцима, 297
Мерџо, 313
Месиjевићи у Витини, 325
Мехићи у Кључу, 195
Мехићи у Благаjу, 247
Мехмедбашићи, 292
Миаљи в. Ћурде
Миаљевићи, 317
Миjановићи, 336
Миjатовићи у Рјечицама, 263
Миjатовићи у Почитељу, 261
Миjовићи (Вуjовићи), 370
Миjоч. 261
Микулић на Умцу, 322
Микулићи у Церову Доцу, 396
Микуљићи у Витини, 326
Микуљићи у Ракитну, 257
Микулићи у Клобуку, 329
Милаковићи у Јасеници, 282
Милаковићи у Љубињу, 308
Милановићи (Кечи) у Прењу и Аладинићима, 269
Милас на Умцу, 321
Милетићи у Автовцу, 189
Милетићи у Жањевици, 196
Милетићи у Вучеву, 197,
Милетићи у Радешинама, 374
Милисави у Рашћанима, 331
Милисави у Мандину Селу, 331
Милисави у Липи, 346
Милиновићи, 269
Милићи браство у Зупцима, 348
Милићи у Биограцима, 384

Digitized by Google

Милидраговићи, 369, 370
Милидраг, 362
Милидраговићи у Почитељу, 261
Миливојевићи у Доњој Трусини, 230
Миливојевићи у Длакошама и Милечима, 369, 370
Миливковићи, 274
Милићевићи у Билећи и Звијерини, 119
Милићевићи, у Меданићима, 195
Милићевићи в. Вујадиновићи
Милићевићи у Лакту, 238
Милићевићи на Домановићима, 264
Милићевићи у Јасеници, 253
Милићевићи у Грабу, 318
Милићевић у Отоку, 316
Милићевићи у Радишићима, 314
Милићевићи у Ракитну, 330
Милићевићи у Љутом Доцу, 383
Милићевићи на Умцу, 322
Милићевићи у Љубињу, 308
Милићевићи у Засади, 371
Милишићи в. Количићи
Милишићи в. Хусићи, Намети, Мушиновићи, Количићи, Шендро, Омановићи, Хоцићи
Милишићи, старинци у Подвележју, 242
Милишићи в. Дропићи
Милишићи в. Беговићи, 236
Милишићи в. Хусићи 236
Милишићи в. Гламочи, 236
Милишићи у Дубравама и Боровчићима, 236
Милорадовићи, 121, 167, 271
Милорадовићи в. Кузмани,
Милорадовићи в. Опијачи
Милорадовићи в. Љољићи
Миловићи у Пирагићима, 216
Миловићи в. Скоруп, 235
Миловићи в. Савићи
Миловићи у Церници, 193
Миловићи у Бодежиштима, 198
Миловићи у Залужју, 234
Миловићи в. Орози, 235
Миловићи у Фојници, 359
Милошевићи у Риђима, 208
Милошевићи у Дрежњу, 223
Милошевићи у Срђевићима, 194
Милошевић в. Малишевци
Милошевићи у Џиновој Махали, 211
Милошевићи у Бјелојевићима, 340
Милошевићи у Градини, 366
Миљанићи у Слату, 231
Миљанићи в. Чоловићи
Миљанићи у Бодежиштима, 198
Миљанићи у Благају, 247
Миљевић, 309
Миљевићи, 279
Миљковић у Трну, 391
Мирићи у Старој Габели, 275
Мирићи (Мучибабићи), 205
Мирице, 256
Мирило, кнез из Мириловића, који је засновао Елезовиће, 304
Миросавићи, 298
Мисићи, 248
Мискини (Логићи) у Равчићима, 256
Митрић, 356
Митриновићи у Раштима, 283
Митриновић у Дријењанима, 286
Митриновићи у Љубињу, 308
Митровићи в. Чупковићи,
Мићевићи у Пијесцима, 267
Мићевићи у Облом Брду, 370
Мићићи, 308
Михаљевићи, 276
Михановићи (?), 309
Михићи у Доњем Поплату, 341
Михићи у Миљевцу, 359
Мишељићи, 238
Мишетићи (Томаси, Томашевићи), у Грабовнику, 316
Мишетићи у Витини, 326
Мишићи в. Карталићи
Мишићи или Розићи у Билишићима, 382
Мишић у Драчеву, 276
Мјехић (?), 309
Млинаревићи на Умцу, 321
Момићи, 242
Мориће, 377
Моро, 258
Мостарице у Пољицу, 279
Мостарице у Драчеву, 287
Мрган, у Убоску, 293
Мрган, у Љубињу, 309
Мрићићи, 243

Digitized by Google

Мркићи (Јокићи), 262
Мркић (Мркаљевић), 273
Мрме, 246
Мршић (Митровић) 374
Мујани, 257
Мујезинагићи, 293
Мујо буљубаша који је био ожењен сестром Краљевића Марка, 317
Мулаћи, 309
Муљани, 186, 195
Мунишићи, 287
Муратспахићи, 210
Муратовићи, 378
Мургузи, 118
Мусе (Мусићи) у Клобуку, 328
Мусе у Билушинама, 390
Мусе у Љутом Доцу, 393
Мусе у Черигају, 394
Мусе у Привљу, 394
Мустапићи у Тријебњу, 270
Мустанић у Љутом Доцу, 383
Мустафићи, 254
Мутиловићи у Расту, 233
Мутиловићи у Чању, 234
Мучибабићи в. Перини,
Мучибабићи в. Ђерићи,
Мучибабићи на Зијемљима, 240
Мучибабићи у Фојници, 359
Мучибабићи у Љескову Дубу, 362
Муцаловићи 214
Муцићи у Крушевици, 300
Муцићи у Умцу, 322
Муцићи в. Рашићи, 329
Мушани, 318
Мушиновићи, 242

Надаждини, 340
Накићи у Борцима, 335
Накићи у Мокром, 388
Намет, 242
Ненадићи, 333,
Ненковци (Вртикапе, Ђулабије, Калајџићи), 298
Николићи, 221
Николићи в. Карталићи
Николићи на Домановићима, 263
Николићи у Дужицама, 395
Нинчићи, 233
Ново, 247
Новокмети, 308
Ногулице, 264
Ножићи у Подвележју. 243
Ножица, 309
Носићи, 314
Носовић у Шеховини, 226
Нунићи у Пробоју, 312
Нунићи у Витини, 327
Нурковићи, 238

Обади, 254
Обадићи, 352
Оборина у Горогашама, 280
Оборина у Д. Поплату, 341
Обрадовићи, на Тријебњу, 270
Обрадовићи у Д. Поплату, 341
Обрадовићи у Бјелојевићима, 340
Обрадовићи, у Прењу, 269
Обрадовићи у Свитави, 296
Обрадовићи у Црноглаву, 296
Обрадовићи у Бајовцима, 297
Обреновићи в. Стевановићи
Овче у Летки, 332
Огризовићи, 191
Озринићи в. Миловићи.
Ожеговићи, 317
Окиљевићи, 197
Окмаца, 321
Околиши (Ристићи), 295
Околиш (Ристић), 299
Окуке у Удрежњу, 226
Окуке у Поријама, 352
Оманићи у Оиличићима, 265, 266
Оманићи у Прењу и Аладинићима, 268
Омановићи у Подвележју, 242
Омановићи у Хуми и Лиманима, 257
Омерике, 240
Омерђанићи, 300
Опијачи, (Милорадовићи) у Дубравама, 249, 271, 356
Опутићи в. Кунусије, 237
Оречи у Витини, 326
Орози у Жиљеву, 235
Оручевићи, 380

Павићи на Домановићима, 262
Павичићи, 316
Павлаци, 319

Digitized by Google

Павковићи, 330
Павловић у Витини' 327
Павловићи у Вељацима, 319
Павловићи у Почитељу, 261
Павловићи (Прасци) у Јасеници, 253
Павловићи у Отоку, 315
Павци у Батковићима, 306
Павци у Горњем Храсну, 311
Падрови, 288
Пажини у Прењу и Аладинићима, 268
Пажини у Клепцима, 274
Пажини на Тријебњу, 270
Паје, 341
Пајићи у Љубињу, 309
Пајићи у Бијелој, 333
Пајићи у Капавици, 336
Паклине в. Ремете,
Палавестре у Ходбини, 348
Палавестре у Гнојницама, 245
Пандури у Благају, 246
Пандури у Косору, 250
Пантићи у Драчевицама, 246
Пантићи (Куцете), старином Биберaши. 272
Панцићи, 363
Папац, 292
Папићи у Малом Пољу, 248
Папићи у Миљевцу, 359
Папићи у Шумићима, 235
Папковићи у Завознику, 389
Папковићи у Избичну, 391
Папковић у Черпгају, 394
Папковићи у Привољу, 394
Папковићи в. Паровићи,
Папци, 302
Параџик у Витини, 327
Параџици у Ивици, 298
Параџик на Умцу, 322
Параџик у Љутом Доцу, 383
Парпиовићи, аге у Џиновој Махали 211
Парићи у Лугу, в. Бурићи, Шире и Шабићи, 378
Паровићи у Расту, 234
Паровићи у Биограду, 225
Пашајлићи у Кљену, 213
Пашајлићи у Горњем Селу, 220
Пашићи у Расту, 233
Пашићи старином Кнежићи, у Бивољу Брду, 271
Пашићи у Горњем Храсну, 311
Пашовићи в. Муљани,
Пезери, 396
Пезићи в. Вукојевићи, 328
Пејановићи у Залужју, 334
Пејановићи у Муцаловићима, 215
Пејдо на Зијемљима, 240
Пејзовићи, 67
Пеко, 383
Пекушићи аге у Џиновој Махали 211
Пелкићи (Црногорци) 265
Пенаве у Прибиновићима, 389
Пенаве у Опличићима, 266
Пенаве у Витини, 327
Пенаве у Љубињу, 309
Пеле, 246
Пер (Пеар), 322
Первани у Клепцима, 274
Первани у Грабу, 318
Первани у Радишићима, 315
Перини у Невесињу, 205
Перини у Мостару, 205
Перини у Батковићима, 358
Перић у Љубињу, 309
Перићи у Клобуку, 328
Перићи у Сопићима, 237
Перићи в. Вуковићи,
Перићи у Благају, 248
Перићи у Опличићима, 266
Перићи у Врањевићима, 254
Перићи на Тријебњу, 270
Перићи в. Андријашевићи,
Перићи у Еминову Селу, 347
Перићи на Прењу, 269
Перићи у Бјелојевићима, 340
Перишићи у Старој Габели, 275
Перишић у Дријењанима, 286
Перишићи у Драчеву, 287
Перко, 330
Перовићи, 190
Перотићи (Станковићи), 307
Перцов (Бебек), 326
Петковићи в. Ивезићи,
Петковићи у Бодежиштима, 198
Петриљ, 322
Петрина у Пробоју, 313
Петрине у Подгорју, 381

Digitized by Google

Патрине у Подгорју, 381
Петрине, 385
Петровићи у Вељацима, 320
Петровићи в. Карталићи
Петровићи Његоши, 340
Петровићи в. Савићи
Петровићи у Ракитну, 331
Петрушићи у Грабу, 318
Петрушићи у Вашаровићима, 324
Петрушић у Отоку, 315
Пехар, 274
Пехиљи, старинци у Жиљеву, 235
Пеце, 252
Пецељи у Вођенима, 295
Пецељ у Грабљу, 339
Пецељ у Жабици, 343
Пеш (Салата), 268
Пешикани, 211
Пешут, 265
Пивац у Витини. 327
Пивац у Вашаровићима, 324
Пивац у Грабовнику, 317
Пивчићи, 358
Пијевићи, 306
Пикићи, 247
Пикуле, 363
Пилавџићи, 266
Пилетићи (Антуновићи), 316
Пилиповићи у Јасеници, 253
Пиљевићи, 370
Пињухе у Смокињама, 396
Пињуха у Черигару, 394
Пињухе у Мокром, 386
Пињухе у Привљу, 394
Пиперац, 323
Пирагићи, 215
Пичете (Лучићи), 285
Пишковић, 274
Пиштало. 259
Пиштигњати, 237
Пламенци, 164
Планинићи, 382
Плоскићи, 238
Плочићи у Љубињу, 309
Плочићи у Жабици, 343
Побрићи у Кокорини, 212
Пољужине, 225
Покрајчићи у Прњу и Аладинићима, 268
Покрајчићи у Клевцима, 273
Попадићи у Гареви, 188
Попадићи (Вујевићи), 188, 348
Попић, 250
Поповци у Срђевићима, 194
Поповци у Почитељу, 260
Поповић у Дријењанима, 286
Поповићи (Влаислављевићи) у Бјелошеву Долу, 289
Поповић в. Бањанин, 235
Поповићи у Малој Грачаници, 194
Поповићи на Дражљеву, 118, 199
Поповићи у Сомбору, 189
Поповићи у Крушевици, 300
Поповићи на Домановићима, 263
Поробићи, 280
Праљак у Грабовнику. 317
Праљак у Вељацима, 320
Пранићи, 318
Прасац у Почитељу, 261
Прасац у Радишићима, 313
Пргуде, 267
Превишићи у Бјелојевићима, 340
Предојевићи, 116. 118, 119, 368
Предојевићи в. Пухали, 273
Прело, 308
Премиловци у Љубињу, 309
Премиловци породица у Глеђевима, 303
Преради у Малом Пољу, 218
Преради у Ходбини, 348
Прибиловићи, 101
Прибишићи, 287
Приморци у Татама, 385
Приморци у Клобуку, 329
Приморац на Зјемљима, 241
Приморац у Вељацима, 320
Приморац у Радишићима, 314
Пркут в. Дадић, 281
Продани, 265
Продановићи, 383
Прокозићи (Кучинари), 300
Пројети у Равчићима, 257
Прњићи, 276
Прскало у Прибиновићима, 389
Прскали у Богодолу, 345
Престојевићи, 362
Прце у Опличићима, 266
Прце у Батковићима, 306

Digitized by Google

Прчак (Павловић), 269
Прчак (Павловић), 296
Пудари на Тријебњу, 270
Пудари у Опличићима, 264
Пудари (Ковачевићи) у Пијесцима, 267
Пузићи, 292
Пулићи (Раоси, Раосављевићи), у Вашаровићима, 323
Пуљићи у Враньевићима, 254
Пуљићи у Ходбини, 348
Пупићи, 308
Пураци в. Дабићи, 341
Пурковићи (Дрекаловићи), 350
Путице, 384
Пухали (Мужијевићи) у Опличићима, 265
Пухали (Мужијевићи) у Клепцима, 273
Пухали с Прењу и Аладинићима, 268
Пухо, 292
Пуце у Равчићима. 257
Пуце у Благају, 247
Пуце у Добрчу, 242
Пуце у Подгорју, 381
Пуце или Катушци у Селиштима, 380
Пушаре у Меданићима, 195
Пушаре у Кокорини, 365
Пушаре Зеко у Тарајину Долу, 202
Пушићи, 382
Пушкаревићи, 376
Пушковићи у Сопиљима, 237
Пушковићи у Бојиштима, 355

Равлићи, у Цробоју, 313
Равлићи, у Вељацима, 320
Рагужи на Домановићима, 263
Рагужи Под Кулом у Г. Храсну, 311
Рагужи у Прењу, 269
Рагужи (Воденици) у Воденом Долу, 306
Рагуж у Бјелојевићима, 340
Рагужи у Обљу, 350
Радани у Жиљеву, 235
Радани у Миљевцу, 358
Радићи у Вељацима 320
Радићи у Радишићима, 314
Радићи у Билишићима, 382
Радишићи, 353
Радишевићи, 310
Радиловићи (Предојевићи) на Бољцима, 118
Радовановићи, у билећском котару, 120
Радовановићи у Кљену, 213
Радовановићи у Горњем Селу, 220
Радовићи (Аврамовићи), 259
Радовићи, у Братачу, 209
Радовићи (Вујовићи), 370
Радојичићи у Бојиштима, 355
Радојичићи у Почитељу, 261
Радојичићи у Батковићима, 358
Радуловићи у Шумићима, 235
Радуловићи у Жиљеву, 235.
Радуловићи в. Гризовићи 236
Радуловићи в. Кечи
Разићи, 266
Раићи, 373
Раичи у Дубравици, 297
Раичи у Драчеву Габеоском, 276
Рајичи у Опличићима 266
Ранћи у Ракитну, 330
Раичи у Почитељу, 261
Раичи у Клепцима, 274
Раичевићи, 234
Рајновићи, 380
Ракићи 319
Раљевићи, 245
Рамићи у Гнојницама, 245
Рамићи у Бијелој 332
Рамићи (Ћоројевићи), 348
Рамићи у Мокром, 388
Рамовићи (Зуровци), 356
Ранковићи, 385
Раонић, 309
Ратковићи у Братачу, 209
Ратковићи у Габели, 275
Ратковићи у Миљевцу, 359
Ратковићи у Љубињу, 309
Ратковићи у Батковићима, 358
Рахићи, 260
Рахимићи у Пијесцима, 267
Рахимићи (Цигићи, Арсланагићи и Пеце) у Станојевићима, 267
Рачићи, 240
Рашићи (Шериповићи) у Витини, 326
Рашићи у Грабовини, 277
Рашићи у Вељацима, 320

Digitized by Google

Рашићи в. Вукојевићи, 328
Рево, 330
Ремете, 225
Репеша на Домановићима, 263
Репеше у Доњем Храсну, 297
Реповићи, 355
Ресуловићи (Ресулбеговићи) у Почитељу, 260
Ресулбеговићи, 271
Реце, 291
Рецеповић, 355
Реповићи, 367
Решетар у Отоку, 316
Ризвићи, 377
Ризванбеговић Али—паша, 250
Ризванбеговићи аге у Пирагићима 215
Ризванбеговићи, старином Црнојевићи (?), 271
Рићановићи в. Ковачи
Рикали, 286
Ристићи (Огњеновићи), 358
Рмунићи, 293
Рогачи у Тарајину Долу, 202
Рогачи у Битељици, 202
Рогачи у Коритима, 202
Рогићи, 314
Рогољић, 373
Рогоњићи (Рагужи), 311
Родин, 274
Розићи у Љутом Доцу, 383
Розићи или Јанушићи у Селиштима, 380
Розићи или Јанушићи у Сретници, 381
Ромићи, 330
Ромовићи, 212
Рончевићи (Савићи), 196
Рорићи, 230
Росе у Вашаровићима, 324
Росе у Клобуку, 329
Рњеси, 362
Ретићи у Радишићима, 313
Ретићи у Грабу, 318
Рудани у Глеђевцима, 303
Рудани у Љубињу, 309
Рудовићи (Борисављевићи), 196
Ружићи у Јасеници, 283
Ружићи из Глеђеваца, 304
Ружићи у Доњем Поплату, 341
Руљи, 356
Рунде, 287
Рупари у Кошути, 227
Рупари, у Доњем Поплату, 341
Рушићи, (Ратковићи) 289

Сабље, 330
Саблићи, 321
Савићи у Победарју (Бос. Посавина) 202
Савићи у Поријама, 352
Савићи у Грабовини, 277
Савићи у Слату, 231
Савићи у Кљену, 212
Савићи у Зајасену, 232
Садиковићи, 367
Салатићи, 363
Салмановићи (Томановић), 343
Салчини у Благају, 247
Салчини у Малом Пољу, 248
Салчини у Косору 249
Самарџије (Гредељевићи), 208
Самарџићи у Дубљевићима, 363
Самарџићи у Батковићима, 358
Самарџићи у Џиновој Махали, 211
Самарџићи у Слату, 231
Самарџићи у Доњој Трусини, 230
Самарџићи у Братачу, 210
Саматовићи, 355
Самоџани, 309
Сарајлићи у Вељој Међи, 292
Сарајлићи у Подбрежју, 376
Сарићи у Меданићима, 195
Сарићи на Борцима, 384
Сапак, 343
Свалине, 272
Свињари, 249
Селимићи у Гнојницама, 245
Селимићи на Аладинићима, 268
Селмизи у Гнојницама, 245
Сенићи, 189
Сердаревићи, 309
Сесари, 389
Сетенчићи, 287
Сивоши, 325
Сикимићи у Странама, 350
Сикимићи в. Гаћиновићи
Силић буљубаша, 381
Симићи, 382

Digitized by Google

Симовићи (Вујовићи), 370
Симовићи у Батковићима, 358
Симоновићи, 191
Синановићи, Цигани у Драчеву, 279
Синановићи (Томановићи), 343
Синановићи у Љубињу, 309
Сирдани, 224
Сировина (Поробић), 280
Сјерани на Зијемљима, 240
Сјерани у Ходбини, 349
Скоко у Југовићима, 264
Скоке у Клобуку, 329
Скоке у Космају, 398
Скоке (Скочибашићи) у Грабу, 318
Скоке у Радишићима, 315
Скоруп, у Биограду, 225
Скоруп у Жиљеву, 235.
Скорупи на Домановићима, 263
Скорупан, 335
Скоруповићи, 234.
Скочајићи у Благају, 247
Скочајићи у Шуриćима, 235
Скочајићи у Дрежњу, 223
Сладоје, 350
Слијепчевићи у Самобору, 124, 189
Слијепчевићи у Ивици, 298
Слипиćевићи, 256
Слишковићи у Трну, 390
Слишковићи у Билушинама, 390
Слишковићи у Прибиновићима, 389
Смаилхаџићи, 293
Смајићи или **Маловићи**, 376
Смајић у Враћевићима, 254
Смајкићи, 243
Смиљанићи, 253
Смољан у Витини, 325
Смољан у Бијелој, 333
Смољани у Јасеници, 253
Смоличићи, 342
Сокнићи 211
Соколовићи у Фочи, 202
Солдати у Витини, 325, 327
Солдо у Миљевцу, 358
Солдо у Шеховини 227
Солдо у Косору, 250
Солдо на Буни, 251
Солдо у Витини, 326
Солини, 314
Сочеснићи, 275
Софе, 310
Софте, 395
Спајићи 314
Спахалићи, старином Милорадовићи (?) на Губавици, 249, 271
Спахићи у Оплочићима, 265
Спахићи, 381
Спахићи у Глеђевцима, 303
Спахићи у Јеличићима, 372
Спахићи у Љубињу, 309
Спреме, првобитно католици, сада православни, 217
Спремо у Сопиљима, 237
Спреме у Батковићима, 358
Спремо у Лазаревићима, 193
Стајићи, 363
Стајчићи у Рјечицама, 262
Стајчићи у Вођецима, 295
Стајчићи, (Вујадиновићи) 308
Станићи у Бежђеђу, 214
Станићи у Драчеву, 287
Станић у Витини, 326
Станићи, у Дубљевићима, 362—363
Станишићи, 331
Станковићи у Сопиљима, 237
Станковићи у Пољицу, 279
Старовићи, 188
Стевановићи, 219.
Стевићи (Шаренци), 348
Стипан Високи, 317
Стојановићи, 286
Страњаци, 292
Судари, 384
Сукнови в. **Пашићи**, 234
Сулавер (Гаћина), 343
Сулавери у Крушевици, 300
Сулићи, 261
Суше на Зијемљима, 241
Суше у Хуми и Лишанима, 257
Сушићи у Гареви, 189
Сушчевићи, 382

Табаковићи у Малој Грачаници, 194
Табаковићи у Мрежици (Рудине), 199
Табаковићи у Бјелојевићима, 340
Тадићи у Врбну, Београду и Пиви, 120, 121
Тадићи (Радићи) у Љутом Доцу, 382
Тадићи у Јарама, 385

Digitized by Google

Тадићи у Биограцима, 384
Тамбур, 327
Тамницићи, 212
Танасијевићи, 289
Танасијевићи, 275
Тановићи, 190, 192, 193
Таране, 275
Тасе, 260
Татићи, у Ковачићима, 238
Татићи у Ходбини, 348
Таушани у Плочнику, 353
Таушани у Кокорини, 365
Телебак у Жабици, 343
Телебак у Жељуши, 259
Телетане у Жиљеву, 236
Телетине в. Иванишевићи
Тепарићи у Убоску, 293
Тепарићи у Љубињу, 309
Тепурићи, 358
Терзићи у Бодежиштима, 198
Терзићи у Братачу, 210
Терзићи у Колешку, 361
Тилимбати, 258
Тировићи, мусломанска породица која која је заснована село Раникуће, 217
Тице у Пробоју, 312
Тице у Љубињу, 306
Тица у Глеђевцима, 303
Товаришићи у Хуми и Лишанима, 258
Товаришићи у Бијелој 333
Тодићи, 384
Тодоровићи, (Булајићи), 191
Тодоровићи у Рогачама, 222
Тојаге у Подвележју, 243
Тојаге у Пијесцима, 267
Токићи, 330
Толо (Дриновић), у Грабовнику, 316
Толе у Билишићима, 382
Толићи, 312
Тóљи (Тохољи), в. Божићевићи
Тóљи (Тохољи) у Почитељу, 260
Тòљи у Витини, 326
Тòљи у Вељацима, 3..0
Тòљи у Клобуху, 328
Тòљи у Вашаровићима, 324
Томаси, 347
Томанрвић (Зубац), 351
Томановићи у Љубињу, 308
Томићи у Југовићима, 364
Томићи на Умцу, 322
Томићи у Церову Доцу, 396
Томићи у Отоку, 316
Томићи у Грецима, 291
Томићи у Клепцима, 274
Томићи у Радишићима, 313
Томићи (Зовићи) у Криводолу, 380
Томићи у Јаворику, 375
Томићи у Радешинама, 374
Томичићи, 235
Тонићи, 318
Топаловићи, 338
Топићи на Буни, 251
Топићи у Доњој Јабланици, 372
Топузи, 246
Топчић (Зовко), 333
Тохољ у Крајпољу, 338
Тохољи у Клепцима, 272
Тохољи в. Бићине
Тохољи у Љубињу, 308
Требињац (Гркавац), 333
Требиљци (Кујунцићи), 348
Тринићи, 273
Триша, 241
Трновци, 243
Тројан, војвода Херцега Стјепана, 22
Тртак, 309
Туле, 243
Турајлићи (Богдановићи), 265
Тунгузи, 363
Туновићи, 201
Турањани у Љубињу, 308
Турањани (Јокановићи) у Вођенима 295
Турунташи, изумрла породица у Жиљеву, 235.
Туфегџије, 226
Туфеци, старином Варајићи, 372
Туцак, 351
Туцаковићи (Рајковићи), 295

Ћабић (Мишетић), 316
Ћали, 213
Ћапини, 262
Ћатићи, 237
Ћатовићи, 195
Ћаћићи, 286
Ћеиваановићи, 309
Ћенфани, 351

Digitized by Google

Ћеклићи, 363
Ћелићи у Клепцима, 374
Ћелићи (Чилићи) у Лугу, 378
Ћемаловићи, 250
Ћемић, 372
Ћенани у Глеђевцима, 303
Ћенани у Љубињу, 309
Ћеранићи у Лици, 166
Ћеранићи на Муоћачама, 197
Ћеранићи у Обљу, 350
Ћеранићи у Убоску, 293
Ћеримићи, 268
Ћесер Митар, 196
Ћирић, 274
Ћишићи в. Диздаревићи, 326
Ћишићи, аге у Ћиновој Махали, 211
Ћишићи у Кључанима, 218
Ћорићи у Драчеву, 276
Ћорићи или Биљани у Селиштима, 380
Ћорићи у Биограцима, 384
Ћорићи на Буни, 251
Ћорићи у Витини. 325
Ћорићи у Ходбини, 348
Ћорићи у Татама, 385
Ћорићи у Руштица, 237
Ћорићи у Дријењанима, 286
Ћорићи у Љутом Доцу, 383
Ћорлуке, 267
Ћоровићи у Крушевици, 300
Ћрровићи у Жабици, 343
Ћоровићи у Љубињу, 308
Ћоројевићи в. Ћоровићи
Ћосићи у Љубињу, 309
Ћосићи у Доњој Јабланици, 37 :
Ћосићи у Подбрежју, 376
Ћосовић (Бува), 353
Ћуже на Умцу, 322
Ћуже у Биограцима, 384
Ћужићи, 388
Ћулурије, 260
Ћук у Грабљу, 339
Ћук у Крајпољу, 337
Ћукови у Убоску, 293
Ћукови у Рујеву Долу, 310
Ћулав, 320
Ћупине, 254.
Ћуктераш (Мркаљевић), 273
Ћурде, 330
Ћурићи у Хуми и Лишанима, 257
Ћурићи в. Шпагићи
Ћурјан, 301
Ћутуци, 329
Ћућаге, 310
Ћућило у Пресједовцу, 353
Ћућили (Булатовићи), 352

Угреновићи, 125
Ујдури, 195
Уљаревићи у Бабјој Глави, 233
Уљаревићи у Градини, 366
Уиковићи у Расту, 234
Уиковићи (Ћукановићи), 289

Фазлићи, 243
Фазлиновићи, 313
Фанни, 243
Фенћи, 309
Фејзићи, 247
Фериси у Сопиљима, 236
Фестићи, в. Башићи
Фестићи у Глеђевцима, 303
Фетићи, 385
Фетведићи, 353
Филде, 309
Филдићи, 339
Форте, старинци у Сопиљима, 236
Фржовићи в. Ивковићи
Фрењићи, 343
Фурулије, 206

Хазнадаревићи у Кључанима, 218
Хазнадаревићи, у Доњем Пољу, 219
Хазнадаревићи у Рогачама, 222.
Хаирлићи, 340
Хајдаровићи у Убоску, 293
Хајдаровићи у Церову и Колојању, 297
Хајдуци, 375
Хајровићи, в. Црногорчићи
Халилићи, 309
Халилагићи, 260
Хамовићи, 308
Ханзић, 343
Ханџари у Рогачама, 222
Хардомеље у Опличићима, 264
Хасанагићи, 270
Хасанбеговићи, 189
Хасићи у Почитељу, 260

Digitized by Google

Хасићи на Домановићима, 263
Хаџалмићи, старином Јанковићи, 384
Хаџићи, в. Кујићи
Хаџићи (Карабеговићи) у Благају, 247
Хаџићи на Буни, 250
Хаџиомерковићи, 266
Хаџиосмановићи, 250
Хрићичићи, 234
Хебиби у Равнима, 367
Хебиби у Церници, 192
Хеке, 272
Херцеговић Ахмет-паша, 237
Хоџићи у Подвележју, 242
Хоџићи у Опличићима, 266
Хрелић, 296
Хркаћи у Прибиноћима, 389
Хркаћи у Билушинама, 390
Хркаћи у Широком Бригу, 390
Хркаћи у Трну, 390
Хркаћи у Избичну, 391
Хрле, 249
Хрићичићи, 296
Хромић, 309
Хрсте у Селиштима, 381
Хрсте у Подгорју, 381
Хубани, 257
Хунтић, 309
Хусеиновићи, 249
Хусићи, 242
Хусковићи, 293
Хусићи, 243
Хуцелија, 269
Хуценије, 296

Цвијетићи (Милановићи), 348
Церкез или **Черкез** у Љутом Доцу 383
Церинце у Слату, 231
Церовине у Брањевићима, 254.
Циго, 312
Цмиљанићи, (Радојли) 380
Цмиљићи, 341
Црналићи, 242
Црногорци, (Бјелице), 348
Црногорци у Ртијешу, 252.
Црногорчићи, 228
Црнојевићи в. Ресулбеговићи
Чрнокеровићи, 243
Црици, 391
Црњеж, 258
Цурићи, 292

Чабрили (Дучићи), 289
Чаваљуга, 273
Чакрлија, 273
Чалије у Бежђеђу, 214
Чалије у Цинову Долу, 229
Чалија на Зијемљима, 240.
Чалук, 266
Чамо у Сопиљима, 237
Чаппаре, 225
Часлава кнеза српског, за вријеме, доселише **Ивковићи** из Тесалије на Бијелу Рудину, 223
Чваљаци, 287
Чваљина у Хуми и **Лиманима**, 258
Чевро, 271
Чекало, в. Ђосићи, Јусићи, Гарчићи, Анђо и Бабићи, у Подбрежју, 376
Чекмапа, 272
Челебићи, 287
Ченгића зулум, 515
Чепо, 274
Черечине у Јасеници, 282
Черечина у Драчеву, 287
Черкези у Чермгару, 394
Черкез на Буни, 251
Черкези у Билушинама, 390
Черкез на Домановићима, 263
Черкези у Привољу, 394
Чешкићи, 386
Чилићи у Лугу, в. Карићи, Ђелића Муратовићи, Исхамовићи, Јусићи 378
Чилићи у Чехарима, 371
Чимбур, 333
Човило, 355
Човићи у Билишићима, 382
Човићи (Николићи) у Љутом Доцу 383
Чокљати, 309
Чокорило у Цинској Махали 211
Чокорили у Пирагићима, 215
Чолак у Привољу, 394
Чолак у Радпшићима, 314
Чолак у Отоку, 316
Чолаковићи на Зијемљима, 240

Digitized by Google

Чолаковићи у Јасеници, 277
Чолаковићи у Пијесцима, 267
Чолаковићи, 238
Чолаци у Марасовцу, 393
Чолаци у Сокиљама 396
Чолићи у Вранешићима, 254
Чолићи у Љубињу, 309
Чоловићи у Миљевку, 359
Чоловићи у Малом Пољу, 248
Чоловићи у Залужју, 234.
Чоњак (Вујић), 275
Чопор, 254
Чопељ, 238
Чорбаџићи, 270
Чорбина, 288
Чорлије на Степену, 190
Чорлија у Шумићима, 234
Чорлије у Обљу, 350
Чорлуке, 393
Чубриловићи у Џиновој Махали, 211
Чувало, 312
Чуле у Јасеници, 253
Чули у Чулина, 380
Чулићи, 260
Чуљак у Ђутом Доцу, 383
Чуљак у Радешинама, 374
Чуљци у Широком Бригу, 390
Чуљци у Богодолу, 345
Чуљци у Вељацима, 320
Чуљци у Клобуку, 328
Чуковићи у Удрежњу, 226
Чуковићи у Виограду 224.
Чуковићи у Рогачама, 222
Чусте (Чустовићи) у Благоју, 247
Чустовићи у Черници, 192, 193
Чутура, 261
Чучага, 308
Чучук, 261

Џајићи, 329
Џајо, 381
Џамоња, 281
Џафе, 375
Џафићи, 242
Џебе или **Ђебе** на Буни, 251,
Џелети (Џелетовићи) у Благају, 247
Џелетовићи у Радићима, 233
Џепетићи, 375
Џидићи, 385
Џино, 375
Џиновићи, 211
Џике у Драчевицама, 248
Џихе у Почитељу, 260
Џомбете, в. Рунари
Џонлеви, 348
Џукеље, 214
Џунове (Дутине), 293
Џуце, 245

Шабановићи у Почитељу, 260
Шабановићи у Пресједовцу, 353
Шабановићи у Доњој Јабланици, 372
Шабанци, 247
Шабовићи у Кљену, 212
Шабовићи у Раникућама, 217
Шаговиновићи, 258
Шакићи (Глибићи), 384
Шакоте на Зијемљима, 240
Шакоте (Златанићи). 270
Шалварице, 308
Шантићи у Дужицама. 395
Шарановић, 293
Шарац, 274
Шаренац у Љубињу, 309
Шаренци на Степену, 190
Шаренци на Пржинама, 191
Шаренци, в. Креси
Шаренци у Дрежњу, 223
Шарићи (Милетићи), 330
Шарићи у Благају, 246
Шаровићи у Пржинама, 191
Шаровићи у Церници, 192
Шаровићи у Осатну, 351
Шарци, 313
Шафро, 254
Шахиновићи, 238
Шачићи, 349
Шеве, 396
Шејтанићи (Рахмановићи) у Оплитчићима, 266
Шекаре у Улогу, 349
Шекаре у Кокорини, 365
Шемићи, 249
Шендро, 242
Шерићи, 217
Шетка на Тријебњу, 268
Шетке (Божани), 380
Шёх у Благају. 247

Digitized by Google

Шéхо у Благају, 247
Шехићи, 366
Шехидићи, 300
Шехитанићи, 263
Шеховићи, 214
Шешлија у Братачу, 210
Шешлије у Доњем Поплату, 341
Шијаци, 272
Шикали, 360
Шиљези (Пранићи), 324
Шимићи на Умцу, 321
Шимић у Черигају, 394
Шимић или **Цеба**, 373
Шимовићи, 322
Шимовић у Пробоју, 312
Шимуновићи в. Вукојевићи, 328
Шиндици, 245
Шиндици в. Ковачи
Шиници, 334
Шипковићи, 238
Шиповци, 234.
Шипчићи (Линђе), 373
Шишићи или **Алиходжићи**, 372
Шишићи (Агићи), 268
Шишковићи у Дрежњу, 223.
Шиљићи, 365
Шкегро, 314
Шкобићи, 257
Шкори, 257
Шкорићи, 336
Шморпути, 319
Шкробо у Радишићима, 314
Шкробо у Витини, 327
Шкробе у Смокиљама, 396
Шкробе у Дужицама, 395
Шкутор (Поповић), 264
Шкуторовић (Вуковић), 348
Шмуљићи, 317
Шојић у Крушчици, 354
Шојићи у Плочнику, 353
Шола, 391
Шолаје (Пајевићи), 193
Шорановићи, 309
Шотре на Тријебњу, 270
Шотре у Руштима, 237
Шоше (Марићи), 272
Шоше на Умцу, 321
Шошо у Драчеву, 287
Шошићи у Грабу, 318
Шошићи у Вашаровићима, 324
Шпаго на Борцима, 335
Шпагићи, 242
Шпаравало, 308
Штете в. Веледари, Хасићи, 260
Штете (Веледари), 303
Штукани у Димову Долу, 229
Шубаре, 375
Шуковићи (Пророци), 190
Шулићи, 192
Шуман, 276
Шумељ, 314
Шуниће, 314
Шупљоглави у Рртијешу, 252.
Шутали у Брштаници, 297
Шутали на Домановићима, 263
Шутали у Дашници и Свитави, 296
Шутали у Бјелојевићима, 340
Шутали у Тријебњу, 270
Шуте, 266
Шуша, 353
Шупци у Широком Бригу, 390

Digitized by Google

БРАТОНОЖИЋИ

ПЛЕМЕ У ЦРНОГОРСКИМ БРДИМА

ЕТНОЛОШКА ИСПИТИВАЊА

Д-РА ЈОВАНА ЕРДЕЉАНОВИЋА

Digitized by Google

Digitized by Google

БРАТОНОЖИЋИ,

ПЛЕМЕ У ЦРНОГОРСКИМ БРДИМА.

Братоножиће сам проучавао 1904 године у септембру. Неке податке, до којих ја на своме путовању нисам био дошао, узео сам из рукописа пок. *Петра Мајића*, који је био једну годину (1901—1902) учитељ у Братоножићима и за то време их описао. Његов рукопис, који је својина Географског Завода на Универзитету, ставио ми је на расположење управник тога Завода, г. д-р *Јован Цвијић*, коме на том искрено захваљујем. Што год је у моме раду из Мајићева рукописа, то је под његовим именом и наведено.

У врло многом погледу Братоножићи се не разликују од својих источних суседа, Куча. Прилике у Кучâ већ сам опширно изнео у своме спису о Кучима („Кучи, племе у Црној Гори, етнолошка студија". Насеља Српских Земаља, књ. IV. Београд, 1907). Зато сам у овом раду, о Братоножићима, изоставио или само укратко додирнуо све оно, што је код Братоножића исто онако као у Куча (упућујући наравно на одељке у раду „Кучима") а истакао само оне прилике и особине, које су чисто братоношке.

I. Област

Братоножићи су мало племе црногорско. Њихова је област јасно ограничена на з. Морачом и на и. и ји. Малом Ријеком, само што се на си. продужава за-

Digitized by Google

би се дну створила већа парчад родне земље. Сва су улегнућа у Братоножићима омање вале и вртаче, у којима може бити само малих њива и њивица. Ни поред Мораче и Мале Ријеке нема већих проширења, „лука", које би се могле обрађивати. Од мањих су знатније само Морачице, Дуга, Лутовска Лука и Лужица. Једино села Јаблан и Брскут, која већ залазе у шкриљачну област, имају и подесније земљиште за обрађивање. — Због ових својих особина братоношко земљиште је или голетно или покривено шумама, а како је и иначе тескобно, оно је врло неподесно за људски живот. Због тога се на њему никад није ни могао одржавати већи број становништва.

Водама су Братоножићи веома сиромашни. У целом племену нема ниједне речице ни потока, а и самих извора је веома мало. Због тога се народ помаже ублovima и за стоку локвама. Ублова и саранци има приватних, сеоских, „братских", комунских и вакуфских. Комунски су начињени на комуници. Вакуфским се зову они, који су начињени код цркве или код школе или крај пута. У селима близу река служе се само речном водом. Од локава највеће су Језерца на Сиљевику.

Климат је у јужнијем делу братоношке области топао, *средоземски*. У њему успева смоква, шипак и винова лоза. Али већ од селâ Сеоштице и Виоца (Вилац па даље на с. нема тих воћака, што значи да је и климат суровији. По Мајићу смоква и питоми шипак допиру до Клопотске Скале (450 м.) а винова лоза до Пељевске Скале (600 м.). Њиве са кукурузом и нешто стрмних жита и затим шуме, то је све што се од биљне културе може видети у северном делу Братоножића. Једино што у заклонитој Брскутовој долини успева добро и разно средње-европско воће. Мајић је забележио да снег може трајати до Ђурђева-дне и да бива понекад дебео по један метар. Бива, вели, веома хладних дана,

Digitized by Google

тако да „лишњаке лише листосјека“ за ту годину. Али може бити и великих жега. Киша највише пада у априлу и у првој половини маја и у септембру са првом половином октобра.

Од дивљих биљака најглавније су: *зановет* и *јасен*, који служе као „листосјек“ за стоку. Иначе је у братоношким шумама и шумарцима, којих има доста, пуно разноврсног лиснатог и четинарског дрвећа.

У народу је сачувана поуздана успомена, да су Братоножићи некад били обрасли *великом гором* и да је услед тога било на појединим местима и много више земље за обрађивање. Услед тога је било тада и много разноврсних животиња: дивљих коза, срна, вукова, па шта више и рисова. Зна се на пр. за једнога претка данашњих Клопоћана (за Јанка Јованова), који је живео пре девет пасова (т. ј. пре девет колена, а то је од прилике пре 230 година), да је ухватио риса на кљусу. Још се прича, да је некад било веома много зечева и да су јако сатирали „ситно жито“.

II Насеља

И по *положају* и по *типу* братоношка насеља јасно показују везу са земљиштем, нарочито са земљишним облицима. Већ смо нагласили, да у Братоножићима нема нигде већих улегнућа него су све омање увале и вртаче. А насеља су у карсту навек везана за таква улегнућа. Зато у Братоножићима нису ни могла постајати каква већа насеља. Исто су тако сасвим мале и оне неколике луке крај пограничних река, те су и у њима могла постати само мала насеља. Свако од тих насеља Братоножићи обележавају именом *село*, па ма колико имало кућа. Најмања села имају по 2—3 дома а највећа свега по 30—35 домова.

Напомена. Вредно је пажње, да су *старија села* у Братоножићима била већином на вишим положајима него

Digitized by Google

данашња а нека чак и на брдима и на странама високих коса. Кад будемо говорили о траговима појединих старих села, казаћемо о сваком од њих нешто више. Овде само да поменемо, да су на пр. сва селишта код села Клопота (Тримојевићи, Кораћи и др.) и селиште Парче код Пелева Бријега на тако високим положајима.

Нека од села чине сасвим засебне целине, као на пр. мала села: Морачице (5 домова или породица), Павличићи (6 дом.), Дуга (5 дом.), Мала Ријека (2 дома), Поткрш (11 дом.), Видачица (6 дом.), и Јаблан (6 дом.), а већа: Клопот (35 дом.), Вилац (38 дом.) и Бољесестра (30 дом.).

Друга опет села имају истина свако своје засебно име и сматрају се као засебна насеља, али по више њих народ обухвата и укупно, као целину, једним *заједничким предеоним именом*. Тако се именом *Пелев Бријег* (или Пељев Бријег) зове не само село Пелев Бријег (35 дом.) него и суседна му села: Змијинац (10 дом.) и Кисјелица (29 дом.). — *Свештица* (35 дом.) обухвата пет мањих села, од којих је свако у засебном долу („рупи"): Вељи До, Шупља Главица, Трештени Врх, Рожанац и Липови До. — *Лутовом* (50 дом.) се зове предео са пет села: 1) Лутово или Доње Село 2) Гусићи, 3) Дубраве, 4) Ровањ и 5) Дубочице. — *Брскут* је велики предео, који је више од половине насељен Братоножићима, а остало су Кучи: први већином на десној страни реке а други сви на левој. И Братоножићи и Кучи су у Брскуту настањени све по омањим селима или браственичким групама, од којих су братоношке: Чађеновићи, Гарићи, Мијаиловићи, Секуловићи, Потшуме, Брадашице, Лази, Корјен, Царичићи и Ђукићи у селу Зауглу (у коме је већина брастава од Кучи), Тољевићи, Шајиновићи и Вучелићи. Међу овим селима су највећа Брадашица (20 дом.) и Лази (15 дом.), а

Digitized by Google

остала су мања. Сва братоношка села у Брскуту имају укупно око 115 домова.

Што се оваке групе од села зову једним општим именом, узроци су двојаке врсте: географски и друштвени. Први је у томе, што су сва та села наблизу и обично у једном пределу, који чини собом географску целину, а други у томе, што су сва или готово сва таква села насељена огранцима од једног истог великог браства. Тако су села Пелева Бријега не само наблизу него и насељена породицама од једног браства, Бањевића (изузевши мали род Царичића); слично је у Лутову; у Сеоштици је све једно браство. У Брскуту је пак превладао географски моменат: он је насељен истина браствима разног порекла, али је добио своје опште предеоно име по реци, која кроза-њ тече.

Села по Братоножићима, као и свуда по западним српским крајевима, већином су насељена од брастава, дакле чине сродничке, *браствене целине*. Многа се од тих села и не зову друкчије него по презимену свога браства.

Тип је у свих братоношких села *збијен*. Куће су подигнуте све наблизу, *по групама*; ретко која да је више издвојена и осамљена. Обично је веће растојање међу кућама новијих села. Али уопште нема никаква нарочитог распореда у подизању кућа нити има игде по селима каквих улица.

III Порекло Братоножића и састав данашњег племена

Најпре ћемо разгледати, шта су досадашњи испитивачи казали о пореклу племена Братоножића. Затим ћемо потражити све *историске податке*, који нам могу ма колико помоћи, да сазнамо штогод о етничкој прошлости братоношке области. Историјски су подаци

Digitized by Google

наравно и најпоузданији. Уз то ћемо узети у помоћ и разне *остатке од живота и културе ранијег становништва* и размотрити *топографска имена*, издвајајући нарочито она, у којима је очувана успомена на неко давнашње становништво. Особиту ћемо пажњу обратити и на сва *народна предања* о старијем становништву.

Кад све ове разноврсне податке међу собом упоредимо, можемо доћи до прилично поуздане представе о етничким променама, кроз које је пролазило становништво братоношке области.

1. Подаци из књижевности. — До сад је о Братоножићима мало ко писао, па и то сасвим недовољно. Прве књижевне податке о Братоножићима имамо у Марјана Грбичића - Болице у његову опису скадарскога санџака од 1614 год., дакле са самог почетка 17. века. Он помиње, да су Братоножићи, Кучи и друга брдска племена била пре тога одметници а да су тада стојала под турском влашћу. Затим набраја племена у Брдима делећи их на српска православна и на католичка, па међу првима именује и *Братоножиће*, за које каже да имају *86 домова и 260 војника* и да им је старешина *Станојв Радоњин* (превод Болице у Ровинском Черногорији, I, стр. 809).

Одмах да напоменем за овога Станоја Радоњина, да је и у народу очувана о њему сасвим поуздана успомена: он је био предак данашњег јаког браства Бањевића с Пелева Бријега а живео је у дванаестом пасу рачунајући од данас. Дакле се и народни рачун тачно слаже с историским податком у Болице, јер пошто се обично један пас рачуна по 25 година, онда дванаест пасова износе 300 година, а то нас управо доводи на почетак 17. века.

Црногорски митрополит Василије набраја у једном свом писму од 1753 године нахије и племена у Црној Гори и у суседним областима и каже за Братоножиће,

Digitized by Google

да се деле „на два племена“ и да имају једног војводу (Марко Драговић: Митрополит црногорски Василије Петровић Његош. Цетиње, 1884. Стр. 13). Под именом „два племена“ разумео је он без сумње два главна братоношка браства, пошто се у обичном говору не само браства него и мањи родови често називају племенима. И данас има у Братоножићима два велика браства (једно су „Братови“ потомци а друго су Лутовци) различног порекла, која чине скоро свеколико становништво у племену.

У књизи *Вијале де Сомијера* набрајају се сва племена црногорска и брдска а Братоножићи се зачудо не именују (L. C. Vialla de Sommières: Voyage historique et politique au Montenegro. Paris, 1820. I, стр. 86). Можда их је урачунао у Куче, пошто се то у оно време, као и у ранијим вековима, и по народном узимању често чинило. — И писац књижице „Montenegro und die Montenegriner“ (Stuttgart und Tübingen, 1837. Стр. 5.) каже, да једни броје седам Брда, док их други деле на четворо и један од та четири дела су Кучи, у које се рачунају племена: Дрекаловићи, Братоножићи, Васојевићи, Орахово и Затријебач.

Ровински има истина о Братоножићима и засебан одељак (у Черногорији, св. II, 1 део, стр. 85—91), али не казује о њихову пореклу ничега стварнога, него услед потпуне оскудице у подацима измишљава сам разне могућности о њихову пореклу у вези с односом Братоножића према суседним племенима, нарочито Кучима. Он и сам то признаје на стр. 90: „За неимѣніемъ другихъ, болѣе точныхъ данныхъ мы поневолѣ пускаемся въ догадки и предположенія....“ Тако налазимо код њега тврђење (на стр. 86), како Братоножићи о свом досељењу знају само толико да су дошли од некуд из Босне или Херцеговине после косовске битке, дакле, вели, онда, кад и Кучи, претходници Дрекаловић.

Digitized by Google

Зато се Ровинскоме намеће питање: да нису они дошли заједно и да нису некад чинили један род? — Колико је ово тврђење Ровинскога на памет речено, најбоље се могло видети из података о пореклу племена Куча, које сам ја објавио у свом раду „Кучима“ (у Етнографском Зборнику у књизи VI), а видеће се и из грађе о пореклу данашњих братоношких брастава, коју ћемо даље изнети. На основи тих истих података показује се сасвим неоснованим и нагађање Ровинскога на стр. 89: „Најзад, ако су Кучи и Братоножићи дошли из Босне или Херцеговине, пут им је водио са сз., од Фоче, кроз Дробњаке и Пиву, као што су ишли и Васојевићи, што је.... фактично доказано, и према томе су они сви морали доћи најпре у Братоножиће и тек одатле прећи даље у Куче.“ Ни за претка васојевићског, Васа, не знамо ништа поуздано, одакле је дошао (в. рад Богдана Лалевића и Ивана Протића о Васојејевићима, у Етнограф. Зборнику V), те према томе порекло Васојевића из Босне или Херцеговине није ни најмање „фактично доказано.“

Ровински се даље труди, да покаже, како се и из прошлих односа између Братоножића и Куча, види, да су они једни другима били блиски и шта више сродни. Зато опширно прича о преласку кучког војводе Лала Дрекалова у православље, у којем је имао знатну улогу и братоношки војвода Пејо Станојев. За Лалом су после и остали кучки католици примили православље. За тај успех налази Ровински да имају заслуге и братоношки Срби. „То је, вели, разумљиво: Срби, који су се населили у садашњим Кучима и били окружени многобројним арбанашким становништвом, могли су једино у Братоножићима тражити ако не материјалне, а оно моралне потпоре своме елементу“ (стр. 88 и 89). У овоме нагађању Ровинског о сродству Куча и Братоножића може заиста имати истине, али само у погледу

Digitized by Google

на *старе* Куче и Братоножиће. Ја сам већ у „Кучима“ (стр. 167 и 168) навео разлсге, који иду овоме у прилог. Један је од тих разлога — „территоріальное смѣшеніе у кучей и братоножичей“ — истакао и Ровински. У једној од даљих тачака, где будемо говорили о саставу старог братоношког племена, поменућемо и ову претпоставку опширније. На *старе*, *сасвим давнашње Братоножиће* може се односити и тамно васојевићско предање, које такође саопштава Ровински у свом чланку „Грађа за историју Васојевића“ („Нова Зета“ за 1889). По том предању има на брду Ножици, у близини кућишта васојевићског претка Васа, трагова од „њекакве грађевине, за коју се прича, да је био манастир, из кога калуђери приморани били су уклонити се због зулума са стране Братоножића“ (стр. 340). И у поменутој књизи Черногорије Ровински помиње васојевићско предање, да су на Ножици, која је сад цела васојевићска, некад живели Братоножићи и да су тамо чинили разна насиља и између осталога срушили и тамошњи манастир. Уопште васојевићско предање не представља однос између старих Братоножића и старих Васојевића онако пријатељским, какав је био по братоношком предању у почетку између њих: Братоножићи веле, да су Васа њихови стари прихватили и населили на Ножици, на свом земљишту. Свакако кад су се Васови потомци после намножили и осилили и почели отимати земље и од Братоножића, настало је место ранијега пријатељства непријатељство. Доказ томе видимо у васојевићском предању, да је братоношки војвода Пејо тужио султану Васојевиће и да је султан наредио скадарском везиру, да турска војска нападне Васојевиће. Пећски паша Мустај-паша удари на Васојевиће, али буде побеђен (Ровински: „Грађа за историју Васојевића“ у „Новој Зети“ за 1889, стр. 342).

Digitized by Google

Ровински сматра становнике најсевернијег братоношког села Јаблана за остатак богумила „или, какъ ихъ здѣсь зовутъ, бокумировъ“ (Черногор., 90). Али је ово његово мишљење сасвим погрешно. Народ у Братоножићима не зна ништа о богумилима а становнике села Јаблана не зове бокумирима него Букумирима. О тим Букумирима говорићемо даље опширно. Овде само да напоменемо, да су они остатак од најстаријег познатог братоношког становништва и да се њихов назив Букумири не може доводити у везу с речју богомили, него да има сасвим друкчији постанак.

Ровински нам и *Брскућане*, становнике села Брскута, представља као сасвим загонетну групу братоношког становништва, која се, вели, у Брскуту настанила раније од свих Братоножића и не сматра себе ни за Братоножиће ни за Куче. И да би повећао ову загонетност, Ровински подсећа и на близину Букумирског Језера и Букумирског Гробља (обоје у Кучима). Могло би се за неко раније, нама непознато становништво предела Брскута веровати, да је букумирског порекла и да има неке везе са поменутим језером и гробљем (в. и „Куче“, стр. 162). Али порекло данашњег брскутског становништва није нимало загонетно, него је напротив сасвим тачно познато: за свако се тамошње браство зна, од кога се братоношког или кучког браства одвојило и кад је то било. То насељавање ових братстава и није сасвим давнашње: почело је тек пре десет пасова. О кучким браствима у Брскуту ја сам већ говорио у „Кучима“, а о братоношким ће бити говора у овом раду. — Најзад да поменемо, да податак Ровинског, како су становници братоношког села *Лутова* Пипери (Черног., стр. 91) такође није тачан. Њега треба у толико изменити, што сами Лутовци нису из племена Пипера, него је напротив велики део данашњег пипер-

Digitized by Google

ског становништва порeклом из Лутова и у блиском сродству са садашњим лутовским браствима.

О Братоножићима има још и чланак од Петра Мајића у „Гласу Црногорца“ за 1904 год. у подлистку четвртог броја. Али је Мајић податке из тога чланка унео у рукопис свога већег рада о Братоножићима, за који сам већ поменуо, да ми је био при руци, кад сам радио на овом послу. Мајићеве податке о пореклу Братоножића нећу овде засебно претресати него ћу оне од њих, који се разликују од мојих проучавања, истаћи приликом даљег излагања.

2. **Историски подаци.** Према ономе што нам је уопште познато о најстаријим етничким приликама у западном делу Балканског Полуострва, можемо претпостављати, да је у области садашњих Братоножића било илирског становништва, које је доцније било изложено најпре романском а после српском утицају. Али немамо ниједног спомена о томе становништву на самом данашњем братоношком земљишту и о његовој доцнијој судбини.

Први податак, који се тиче непосредно Братоножића, имамо тек из средине 15. века. Међу селима и општинама из Горње Зете, који су се по уговору с Млецима од 1455 године добровољно подвргли млетачкој држави, помињу се осим Пипера, Куча, Бјелопавлића и других племена и *Братоножићи*. Јер име *Branovichi*, које налазимо у Шафарикову издању тога зећанско-млетачког уговора (Dr. Joannes Schafařik: Acta archivi veneti. Belgradi, 1862, II. Стр. 454), може се односити само на Братоножиће. Оно је свакако у оригиналном тексту тог уговора написано друкчије, верније, па је или погрешно преписано или погрешно штампано.[1])

[1]) Ако погрешка није толико велика, онда би Branovichi могло стојати на месту „Бранковићи“, а и то се је могло односити само на Братоножиће, јер по предању, о коме ћемо даље опширно говорити, највећи и главни део Братоножића имао је од старине презиме Бранковићи.

Digitized by Google

Дакле су већ у средини 15. века били Братоножићи под тим именом као нека засебна политичка јединица, као *племе* или *братство*. У томе истом уговору захтевају ови Зећани од Млечића, да им црквене старешине буду *православне вере* а не католичке. То значи дакле, да су и Братоножићи били сви православне вере.

У једном документу млетачком од 31. марта 1658. г.[2]) именују се брдски главари, којима млетачка република даје плате, и ту се помињу и Братоножићи: „Da Bratonosichi: Peio Stanovich — Reali — 4.“ „Peio Stanovich“ је несумњиво Пејо Станојев (син поменутог Станоја Радоњина), о коме је у народном предању очувана врло жива успомена.

То су нам једини подаци из историје, који могу имати и вредности за етнолошко проучавање Братоножића. Све остало што нам је историја забележила о Братоножићима, тиче се само њихове политичке прошлости: њихових односа према Турцима и Млечићима и према суседним српским племенима.

Политичка прошлост племена Братоножића. Пошто су Братоножићи потпали под Млечиће према уговору од 1455 год., остали су под њима јамачно до 1460 год., а тада су се по својој прилици, као и суседни Кучи, покорили Турцима („Племе Кучи“, стр. XLVII). Године 1608 они су се заједно с осталим брдским племенима одметнули од Турака и борили се против њих до 1613 год., кад су Турци с већом силом напали (Томић Јов.: „Политички односи Црне Горе према Турцима.“ Глас 68, стр. 56, 58 и 60). Тада или нешто доцније су се можда и они као и Кучи и друга брдска племена поново покорили Турцима или признавали њихову власт само по имену. Такво је стање могло трајати до кандиског рата (1644—1669), а тада су Млечићи успели, да задобију за своје савезнике против Турака међу

[1]) Тај документ има у препису г. Јован Томић, библиотекар Народне Библиотеке, коме имам захвалити за овај податак.

Digitized by Google

осталим брдским племенима и Братоножиће. О томе сведочи поменути документ млетачки из године 1658, који показује да је братоношки главар Пејо Станојев примао плату од Млетака.

Свакако у доба овог рата спада догађај, о коме прича народно предање. По том предању Пејо Станојев је имао веома лепу сестру, Видосаву (Ровински је погрешно зове Станом. Черног., II, 1, стр. 86). Кад је она једном чувала стоку у Малој Ријеци, наиђу туда султанови момци, који су путовали по царевини, па је украду и на силу одведу са собом[1]). Због њене особите лепоте пошљу је самом султану у Цариград. Она је међутим за све време непрестано ћутала и није хтела ни речи проговорити. Султан је обасипао милошћу и даровима, али ни то није могло сломити њену тугу и упорство. Султан онда нареди, да је оставе у једној одаји, а да пред одајом поставе стражу, да пази хоће ли кадгод проговорити. И заиста, савладана тугом и чежњом за својом браћом и за својим завичајем, она је почела гласно туговати, па је, како вели предање, тада изговорила и ове стихове:

Вјетерниче, моја царевино,
А Верушо, и грло и душо,
Планиницо, мљекодавалицо.
И Брскуте, мој свилени скуте,
Вења жељо, Пејо и Станоје!

(Вјетерник или Вјетрник и Планиница су и сад братоношке планине; Веруша је висораван и река на северо-истоку од Братоножића; Брскут је братоношка река и предео.[2])

Стража чује ове речи Видосавине и јави султану. Султан је дозове преда-се и запита, ко су јој то Пејо и Станоје. Она му онда исприча све, кога има на дому, те султан нареди, да се позову Пејо и Станоје. Они се заиста крену: Пејо, који је тада био поп, млађи му брат Вујо и још тридесет одабраних браственика. За Станоја није поуздано, да је ишао с њима; али

[1]) По саопштењу војводе Марка Миљанова Турци су долазили од Колашина и прешли су Лијеву Ријеку, па су дошли на реку Брскут, где су затекли Станојеву кћер — Пејову сестру — како поји овце. (Марко Миљанов Дрекаловић: Нешто о Братоножићима. „Нова Искра“ за 1901 год., бр. 1, стр. 7).

[2]) У чланку, који смо мало час поменули (у „Н. Искри“ за 1901 год., 1., стр. 7), војвода Марко Миљанов саопштава те стихове нешто друкчије и без сумње нетачно. Свакако му их је казивао неко, који их није добро упамтио. Ја сам оне стихове, које сам горе навео, слушао од неколико и старијих и млађих људи. Они су их сви казивали подједнако или само с малим разликама.

Digitized by Google

по једном предању он је не само ишао тамо него је на уласку у Цариград с коња дохватио и ударио руком о „горњи праг" градске капије (толико је био висок), те кад је то јављено султану, он је после наредио, да се то место у капији за спомен изреже. Султан је био изненађен кршним растом, снагом и лепом опремом у Пеја и осталих Братоножића, па их богато обдари и учини Пеја војводом над целом облашћу „од Лопара до Ивовика" (по П. Мајићу: од реке Зетице код данашње Плавнице у Доњој Зети, до реке Љешнице у Старој Србији[1]), и дâ по један ферман Пеју и брату му Вују. За Пејов ферман кажу, да је изгорео приликом неког пожара, а за Вујов ферман причају, да га и сад чува капетан Никола Вуков Дмитровић, официр (код П. Мајића има забележено, да су „фрагменти од тога фермана" и данас код Ђока Вукова Дмитровића на Пелеву Вријегу). Веле, да тај ферман није до сад нико прочитао.

Пејо је за живота био војвода и врло угледна личност. У њега је, веле, трпеза била вазда постављена, а о слави му долажаху многобројне знатне личности световне и духовне, па и сам владика Руфим (из Брчела у Црмници). Једном је тако о слави Пејовој кучки војвода Лале Дрекалов прешао из католичанства у православље и оженио се Пејовом сестром или ћерју (предања се у томе не слажу). Али ово предање о Лаловој женидби треба несумњиво пренети у доба Пејова оца Станоја. Лале је био кучки војвода још 1614 године (Болица у помен. преводу Ровинског, стр. 809) и као његов савременик помиње се Станоје Радоњин, док је Пејо, као што смо видели, био братоношки војвода још 1658 год. Према томе је Лале могао узети само Станојеву кћер а Пејову сестру за жену. Народ је после пренео цео тај догађај на Пеја, који је био много чувенија личност од свога оца Станоја.

Доба војводе Пеја било је према овоме и најзнатније време у прошлости братоношкој. Ако је Пејо заиста имао повластицу, коју му народно предање приписује, он је њу зацело услед савезништва с Млецима изгубио. После кандиског рата су се Братоножићи по свој прилици и даље држали Млечића. Видимо, да 1687 год. Сулејман-паша није успео да их придобије за себе, а још мање су имали разлога, да се покоре Турцима, кад 1688

[1]) Војвода Марко Миљанов каже, да је цар поставио Пеја за војводу, „те је судио и харач купио од Скадарског Блата до Лешнице преко Коша" (у поменутом чланку у „Новој Искри" за 1901 год., бр. 1, стр. 8.)

Digitized by Google

год. Кучи у два маха сјајно победише истог Сулејман-пашу. Тако су они могли после бити у главном самостални и помагати Млецима у новом рату против Турака, који се завршио Карловачким Миром, 1699 год. По том су миру „Црногорци и Брђани остали под Турском" („Пл. Кучи", LV), па дакле и Братоножићи. Докле су остали под Турцима, не знамо. Из историје митрополита Василија видимо, да су међу црногорским и брђанским племена, која су се 1711 године на позив руског цара Петра Великог дигла против Турака, били и Братоножићи. Међу тадашњим помоћницима владике Данила помиње се и „војвода Милош Братоножић" (М. Драговић: „Митрополит црногорски Василије Петровић....", стр 115). Братоножићи су дакле тада устали против Турака и вероватно, да су још од тада па за све време кучког војводе Радоње Петровића и још после њега дуже време за војводства његова наследника Илије Радоњина, дакле у првој половини 18. века и коју годину после тога, били слободни и у савезу с Кучима. Митрополит Василије помињући у једном писму кучког „војводу и губернатора", Илију Дрекаловића, вели: „Под његовом губернаторском влашћу налазе се четири војводства: Васојевићи, Братоножићи, Тузи и Груде" (Драговић у помен. књизи, стр. 76). Тако су Братоножићи и 1738 год. помогли Кучима, да победе и одбију Турке, а 1756 год. учествовали с осталим Брђанима у одбрани Црне Горе од Турака.

И за време Шћепана Малог чини се, да су Братоножићи били слободни и стојали у вези са Црном Гором, па тако и после Шћепанове смрти. Наравно да та слобода није била потпуна независност, него се увек рачунало да су бар по имену саставни део турске царевине а њихова слобода се сматрала као одметништво. То тврди у ствари и писац кратког „историско-географског" описа Црне Горе на руском језику из године 1757, „Јован Стефановић Балевић Албано-Црногорац из Братоножића." Он каже за Црногорце, да су слободни и да прибрајају својим владавинама и неке пограничне округе као: Куче, Братоножиће, Васојевиће доње и Горње; Пипере, Ровчане, Морачане, Бјелопавлиће — „који и ако су од православнога народа српскога, опет су у самој ствари поданици турски..." (в. Марка Драговића у помен. књизи, стр. 121). — У време *Прве Похаре Кучке*, 1774 год., Братоножићи нису смели помагати Кучима, него су им напротив сметали да пребегну преко њихове области. По братоношком предању једини су Пелевчани помогли Кучима,

Digitized by Google

те успеше да ноћу пређу тајно преко Братоножића у Ровца. Зато Турци опљачкаше Братоножиће, нарочито Пелевчане, до голе душе и скадарски везир обеси четири главна Пелевчанина (поп-Машка и брата му Асана Шћепанова Премовића, Радоја Премовића и Радована Спахијина Павићевића). И војвода Марко Миљанов описујући Кучку Похару помиње пљачкање Братоножића и вели, да се тада с благом братоношким оградио мост код Подгорице, који се зове Везиров Мост. Од тада су Братоножићи били под турском влашћу. Али кад се Црна Гора после победе над Махмуд-пашом (1796) прошири до самих Братоножића, и њихова је потчињеност Турцима без сумње сасвим олабавила. Они су стално нагињали Црној Гори, а од времена владике Петра II и рачунали су се као саставни део Црне Горе. Предање зна и које су поименце били владичини капетани у Братоножићима (у Доњим Братоножићима Вуко Милошев Премовић, а у Горњим Братоножићима, т. ј. у Брскуту, поп Радоје Секуловић) и да је била заведена „гвардија". У време кнеза Данила најпре су били Братоножићи изневерили Црну Гору, заведени турским подмићивањем и обећањима, али су затим ускоро поново пришли Црној Гори. Кад је 1859—60 год. црногорско-турска комисија одређивала међе између Црне Горе и Турске, Братоножићи остану у Црној Гори.

Овај нам преглед политичке прошлости приказује Братоножиће као засебно, јасно одељено племе за све време од кад о њему имамо први историски податак, т. ј. од средине 15 века. Видимо да су Братоножићи имали најтешње односе са својим суседима Кучима и врло често делили са њима добру и злу судбину. Узрок је тесној вези између Братоножића и Куча њихова близина, а последица је честих односа међу њима било и етничко утицање једних на друге.

3. Да прегледамо **разне остатке и успомене о старијем становништву** у појединим братоношким селима. Поменућемо свуд најпре остатке, које народ не везује за неко познато становништво, него за старије, непознате становнике, па затим оне за које се зна да имају везе са неким мањим, већ познатијим становништвом. Том ћемо приликом уједно истаћи и она *топо-*

Digitized by Google

графска имена, која доприносе познавању старијих становника братоношких. Узгред ћемо, ради потпуности, навести и сва остала топографска имена, за која смо могли сазнати, а зацело је мало које од њих остало незабележено, нарочито од оних што су око насељених места.

У селу **Морачицама** има једна *гомила* (хумка) на месту Грудици код Мораче. Гомила је сва од земље. У њој се копају и данашњи становници. Приликом копања наилазили су у тој гомили и на старе гробове, од којих је један, кажу, био зидан, на свод. Више Морачица, на Јелину Дубу, има једна велика *гомила* од камења. У самом селу, на прелазу страна̂ у равницу има *две црквине* са малим остацима од зида.

Име Морачице је јасно. Од других имена да истакнемо име *Ратковића Пећина*, као успомену на неку породицу или браство тога презимена; затим *Селишта*, ниже сеоских кућа, и *Јелин Дуб*. Народ не зна о тим именима ништа.

Остала топографска имена су: Смрдуља, пећина, и више ње Смрдуљске Стијене; Острица, страна више села, и у њој Бабина Пећина. Сеоске се баштине зову: Ступови, Драчевачи, Ливаде, Ограђица. Два стеновита крша више села су: Бијели Крш и Соколац.

Павличићи. У овом селу има две велике гомиле од камена: једна, већа, на врх Рудине Павличића а друга више места Селина. По сеоским баштинама наилази се свуд на старе гробове. На месту Столовљу има гувно, на коме је бивала од старине „сједница“ и на коме су „освјештани дубови“.

Име *Павличићи* је остало од неког старог, сасвим непознатог становништва, на које су успомене још и називи: Главица Павличића, Брдо Павличића, Шкала Павличића и Рудина Павличића. — Близу старог села Павличића били су настањени *Вуковићи* из Пипера,

Digitized by Google

од којих је једна кућа тек пре 25 година отишла у Зету, а остали су раније прели или се истражили. Више њих су на истој страни на месту Селинама, били настањени садашњи *становници села Дуге*. Кад су они сишли на своју земљу код садашњег манастира Дуге, то се њихово селиште прозвало Селинама. И од Вуковића и од Дужана познају се и сад *стара гробља* у Павличићима.

„Метеси" и испаше око Павличића зову се још: Гола Глава, Купини До, Долови, Столовље, Радова Лазина, Дубраве и Ђурашев Обор. Баштине су: До, Лијеска, Рупе, *Ардомиле*. Виноград, Рајичев Виноград, Вртаче и Сјенокоси.

Дуга. Зна се, да је у страни више садашњих сеоских кућа била густа гора. Тамо има *зидина* од негдашњих кућа и остатака од уљаника. Да се и у некима од многих *пећина* више села становало — од невоље, због Турака — види се по томе, што на некима од њих има и сад зидина од зазидивања. Турци су продирали овуда, те је око ових пећина бивало и бојева. Мисли се, да су можда и какви испосници живели кадгод по пећинама.

На садашњем сеоском гробљу више манастира Дуге има и јасан траг од „клачена" зида негдашње врло мале *цркве*. Она је врло стара, јер је тако стојала и онда, кад се почео зидати манастир Дуга. Дужани причају, да су се за зидање манастира Дуге највише заузимали некакав калуђер „из свијета" („Чупо") и Стојан Станишин, предак данашњих Дужана. Али су у грађењу манастира имали много учешћа и Кучи, који су помагали у раду и довлачили камен. Зна се, да је за зидање манастира Дуге преношен камен са манастириште Св. Госпође код села Биоча. По свој прилици је народ баш у накнаду за порушени Госпођин манастир саградио дубље у планинама манастир Дугу. И Пипери и Васојевићи су

Digitized by Google

помагали манастир својим прилозима како приликом зидања тако и позније дајући „завјет“ манастиру у сиру, вуни, стоци и др. Отуд су поред Братоножића и ова три поменута племена „имала дијела“ у манастиру Дуги.

Име *Дуга* је свакако старо, а постало је по народном објашњењу отуд, што је ту дугачка лука Морачина (Дуга Лука?). Од других имена може бити успомена на некс старије становништво, можда досељенике, име *Коломатница*, ако је оно постало скраћивањем или кварењем од првобитног облика: Коломбаћница или Коломбатница (*коломбаћ* у Васојевићима и у Старој Србији значи кукуруз, а овде се зове „фруметин“).

Друга су имена: Маринкови Куци (Куци су множина од Кук, што је врло згодан географски термин за испупчене делове неке стрме, стеновите стране), над селом; Љесине, више манастира; Орлине, стране поврх Морачице; Луњев Кук, страна; баштине су: Лазине, Валови, Крушевачи, Поткућнице, Или-земља (Илина Земља?) и Поткућница, ове две последње манастирска својина.

Поткрш. Ниже села има две омање *гомиле* од камена. Има и земљиште (баштина) с називом *Могиле*, које сведочи да су и ту биле гомиле и да су оне у говору негдашњег становништва називане могиле а не гомиле, као што је по садашњем народном говору. Сâмо име Поткрш одговара положају и јасног је постанка. Интересантно је име *Србин-ками*, које свакако нису могли дати Срби, даље имена: *Ничин-главица*, *Љуц* (земљиште), *Меред* (комуница), *Сука*, име које се сад и код Срба употребљава за означење оштријих стеновитих врхова, али је могло остати и од неког несрпског становништва.

Главице више села зову се Пореднице и Вељa Ограђа, а баштине: Калуђеровићи, *Магриве*, Петала и

Digitized by Google

за селом рупа Дебељ-до. Комунице су: Црвени Пут, Побрђе и Дриња.

Клопот. Пред селом с јужне стране има једна врло велика *гомила* од камења. Горње је камење уклоњено, па је остала равна површина од ситног материјала. На високој, стеновитој коси више Клопота има четири гомиле на селишту Тримојевићима и једна на самом високом врху Гуловој Глави. Ниже данашње сеоске цркве има стара *црквина*, зидана „у клак", правца сз.—ји., и код ње врло старо гробље. Друга, иста таква *црквина*, која је право к истоку окренута, има више села, недалеко од сеоских кућа.

У близини Клопота има четири стара *селишта*. Више Клопота, под Гуловом Главом је селиште старог великог села *Тримојевића*, из кога је, веле, био у доба Ивана Црнојевића војвода Илија Ликовић. Тако каже и народна песма „Женидба Максима Црнојевића":

Трећу Иван ситну књигу пише
Ломну Кучу и Братоножићу
На војводу Ликовић-Илију:
„О Илија, Брдској земљи главо!..."

(Вукове пјесме, друга књига држав. издања стр. 526.)

Сад се на Тримојевићима познају врло велике и дебеле зидине од крупног камена. На јужној страни од Тримојевића је селина *Кораћи*, па до њих *Братњиее* и *Ничин-Главица*. Причају, да је на свима тим селиштима било готово једно, непрекидно насеље, из кога се купило 800 „мачева" код једног старог дуба више садашњег Клопота. Уопште и остаци и предања показују, да су Тримојевићи с околним селима чинили средиште племена, онако као што га данас чини група села под именом Пелев Бријег. Од старог становништва из тих негдашњих села заостали су до сад само *Вукајиловићи* (Аврамовићи), за које кажу, да су потомци од једног детета које је било заостало од ста-

Digitized by Google

рих Кораћана. Оно се било прибило код Прогоновића у Клопоту, који су јамачно силом истиснули старо становништво. Вукајловићи су заједно са Прогоновићима променили и славу (Св. Николу), те сад славе јесењег Св. Јована (Ивањ-дан, 23 септембра). Њих има још две породице у Брскуту, једна у Речинама у Морачи и две у Србији. За старе Кораће зна се, да су се преселили у Васојевиће. Из описа Богдана Лалевића и Ивана Протића („Васојевићи у турској граници", стр. 723) види се. да заиста има *Кораћа* у васојевићским Горњим Селима и Главцима и да славе Св. Николу. — У Николину Долу ниже клопотске цркве стоји велико камење на *кућишту* једне врло старе породице, за коју кажу, да је давно дигла одатле и не продавајући своје имање (дакле јамачно опет услед насиља).

Име *Клопот* биће свакако српско. Имена Тримојевићи и Кораћи тешко да су српског порекла. Можда се име Тримојевићи може довести у везу с арбанашком речју *trim*, јунак. *Кораћ* значи у говору тамошњег народа: чекић, и можда је од те речи постало име Кораћи. Чудно је и непознатог порекла име једног убла код Клопота: *Бушат-уба*. Изненађује, да усред села има *Пиперска Главица*. О постанку тога имена не зна се ништа.

Остала су имена око Клопота, за комунице: Рудине, Пореднице, Ријека, Стара Лазина, Рогова Глава и још Платно у Малој Ријеци; за метехе: Тримојевићи, брдо иза селишта истог имена, Коштун, Ивањска Главица, Купушњаци, *Страна Лазовића* (успомена на неки стари род, о коме се сад ништа не зна), Греде, Долови, ливаде Кораћи, Милинкове Њиве, Бјелуши (око цркве), Пореднице и Ријека, Пелимове Стране, Купини До и Тврда Главица, где су метеси и баштине измешани.

Digitized by Google

Сеоштица има од старина само једну *црквину* на Рудом Брду, на којој се познаје једино „ступац“ од свете трпезе. Од земљишних назива подсећају на старо становништво: *Љуковићи*, комун; баштине *Селишта*, *Катуниште*, Секулове Долине, Станиславов Камен, Ђуров До, Павлов До, Богићев До, Видаков До, затим убао *Шћепанчевић-убао*.

Зна се, да су стари становници овог села били: *Страхињићи*, *Живковићи* и *Гарићи*. Од првих је био знатна личност Вуксан Страхињић у доба војводе Пеја. Страхињићи и Живковићи сад су у Подгорици, мухамеданци. Гарићи су се најпре звали Вучинићи, потом Калуђеровићи и најзад Гарићи. Они су се из Сеоштице преселили у Брскут, где су и сад. Славе Св. Николу. Има пресељених Гарића у Доњој Ржаници у Васојевићима у Турској (в. помен. рад Б. Лалевића и И. Протића у Етнограф. Зборнику, књ. VI, стр. 708.).

Друга, непоменута имена су: Вељи До, Шупља Главица, Трештени Врх, Рожанац, Липови До — све долови и места са кућама; Врхпродо, Тодоровић-убао, Локва, Ублови, Заглавица — сеоски ублови; Борова Глава, Вељи Бријег, Тврде Стијене — врхови око села; Булино Гувно и више њега врх Праљивац; Зоровице, врх; Пухала, Стајине, Јасенови До, Задријенак — баштине.

Пелев Бријег (предео). У околини има четири *гомиле*: две више Тримојевића, једна код школе и једна на врх стране морачке више места Кацâ. Источно од села Пелева Бријега, одмах више кућа а под Убличином Главицом, је стара *црквина* од клачена зида, окренута истоку. Рушевине су још доста одржане. Познаје се олтар. Ту је била црква од старине, храм Св. Николе, и стојала је још у доба војводе Пеја, чија је кућа била у близини. Кажу, да се у тој цркви кучки војвода Лале покрстио и венчао са Пејовом сестром.

Digitized by Google

Више села Виоца на ј. има селиште *Парче* са рушевинама од негдашњих сеоских кућа, које су све биле зидане „у сухозад". Ту има и сухозидна *црквина*, а подалеко од ње старо, врло претрпано *гробље*, сад већ доста разорено. Од старог становништва из негдашњег села Парча заостали су у Братоножићима само *Царичићи*, којих има сад у Виоцу (3 дома) и у Брскуту (2 дома). Славе Св. Николу. За Царичиће неки кажу, да су дошли из Старе Србије још пре војводе Пеја (по П. Мајићу). Зна се, да су на старом Парчу живели и *Шошкићи*, који су се одавно преселили у васојевићску Нахију, у Полимље, где их, кажу, има сад на 50 кућа. Своју земљу у Парчу продали су својим кумовима, Балићевићима. Још се помиње, да су последњи Парчани напустили сву своју земљу и отишли не зна се куд (због оскудице и неродице). — У Виоцу су остатак старог становништва *Пејушковићи* (4 дома и 1 дом одсељен у Беране), који су се прибили уз новије Братоножиће („Братове" потомке), тако да се њихово старо порекло тешко дознаје. — У селу Змијинцу били су стари становници *Мацуре-Јелавићи*. Њих су одатле давно истиснули Бањевићи. Не зна се, куд су отишли. „Мацуре" је карактеристични назив, којим се обележава старо несрпско становништво у црногорским Брдима. — У селу Кисјелици, под Главицом, становали су врло давно *Барзићи*. У близини је и *Барзин-до*, назват по претку тих Барзића (у арбанашком barʒ, бео). И *Долови Марковића* у Кисјелици успомена су на неко давнашње становништво.

Друге су успомене на старије становништво још у именима, на Парчу: Бо́ће, где има много кућишта и воћа, Роган-до, *Карков-до*; у Виоцу: *Глунчев-до* и *Кораћ-До*; на Пелеву Бријегу: *Љумечевица* (корен можда сродан или истоветан с арбанашким: l'um, срећан).

Digitized by Google

Имена за села: Вилац, Змијинац и Кисјелица су чисто српска. За име *Пелев (или Пељев) Бријег* народ каже, да је постало од имена војводе Пеја. Ово је заиста сасвим могућно. Најпре је то име могло гласити Пејев Бријег, па је од тога постало Пељев Бријег, а како се у говору тамошњег народа гласови *љ* и *л* врло често мешају, то се име изговарало и Пелев Бријег, па је овај последњи облик и превладао. И Ровински тврди, да се је ово село прозвало по војводи Пеју (Черногор., II, 1, стр. 90).

Остали су земљишни називи у *Виоцу с Парчем*: Попова Страна (метеси) и ниже ње рупе и баштине: Вељи До, Љесковци, Крушке и Ругота, даље пак Лучев-до. На *Пелеву Бријегу* су главице и метеси: Мали и Вељи Грабовник, Доња Гора, Липа (стране до Мораче), Вељa Глава и Остра Глава; орнице се зову Њиве. У *Змијинцу* су ливаде и орнице: Обатњак, Плане и Вукотине Њиве. У *Кисјелици* су метеси: Зановјети, *Љаљовина*, Разврш, Крајишта, Градине, Метех до Грабовника, Равни Грабовник и Небожа (до Мораче), Кисјелица Вељa (главица); ливаде и орнице су: Љугови, Мочали, Њиве, Трешња и Љесковци. — П. Мајић помиње још у Виоцу вештачку локву Смрдијељ, а као пелевачке општинске комунице: Мрчаве и Гулову Главу. — Ровински помиње још нека имена (Черног. II, 1, стр. 91), за која нисмо чули ни ја ни Мајић. То су: *Латинска Главица*, за коју каже, да је „на первомъ подъемѣ отъ Пелева-брега"; Которска Главица, где је, вели, крчма, и под њом долина Задушни Убао.

Бољесестра. До пре четрдесет година то је било само селиште, на коме су стојале пелевачке стаје, па су се потом почели насељавати Пелевчани од свију већих брастава. — Од старијег становништва има доста успомена. Тако на месту *Црквишту* има остатака од „клаченог" зида негдашње црквице. Очувана је и

Digitized by Google

успомена на негдашњег *свештеника* из старе Бољесестре, који се одатле одселио у село Крњице у Црмници, близу Скадарског Језера. Зна се и за браство *Љајиновиће*, којих има одсељених у Подгорицу. А од истих Љајиновића из Бољесестре су зацело и „две куће *Лаиновића* из Братоножића, које славе Св. Николу“ у Виницкој у Васојевићима у турској граници (види опис Богд. Лалевића и Ив. Протића, стр. 717). На коме су месту били Љајиновићи настањени у Бољесестри, показује нам име *Осоји од Љајиновића*. Од истог мушког личног имена, од кога је постало презиме Љајиновићи (по свој прилици: Љаље, Лале), можда је постао и назив једног метеха, који гласи: *Љаљовке*.

Име *Бољесестра* је врло старо и нико му не зна постанак. Могло је постати скраћивањем од првобитног облика: Бољева (или Бојева) Сестра. — Необичнија су имена: *Метковлас* (метех) и *Антешева Глава* (метех). Остала су, за орнице и ливаде: Провалије, Вучкови Долови, Столоваче и Ђаковице; за метехе: Подови, Ђепосајица, Главица од Перивоја, Осоји од Сједнице, Борово Брдо са Боровом Главом (где су и вилачки катуни), Дренова Глава (део је вилачки), Заломи, Јаворци, Лончарице, Камена Глава и Остра Глава.

Видачица. Место овога малог села као да није раније било насељено, јер нема на њему никаквих трагова. До скора су на њему стојале само чобанске стаје браства Мијаиловића са Кисјелице, од кога су се неколико кућа стално преселиле у Видачицу. Име је из ранијег времена, а постанак му је јасан: од *Видак*.

Лутово. Садашње становништво овог предела све је новијег порекла. Али има трагова и од неког старијег становништва. На месту Кулинама стоји камена *гомила*. По дну Лутова, ниже лутовског Доњег Села, било је *старих кућишта* од неког давнашњег становништва, о коме се ништа не зна. Само име *Лутово*,

Digitized by Google

које је врло старо, тешко да је српског порекла. На раније, несрпске становнике можда опомињу и имена: *Фирујач* (убао на чијем је месту била најпре локва; у арбанашком има fire, отапање, копњење), *Лечинстране* (од имена Лека или Леча), *Зури* (ливаде) и *Радулово Гувно*.

Од осталих топографских назива већ смо поменули имена за пет села овог предела, која су сва чисто српска. Друга су имена, за „планине": Сиљевик са врхом Вилиним Колом, Волујац и Дуга; комун Крушевице (ливада на међи према Васојевићима); метеси: Равни, Пиштет, Гола Страна, Остра Глава, Пријевор, Пишино Брдо, Морача (граница према Ровцима), Крушеви Поток, Јасикова Глава; ублови: Вељи Убао, Мали Убао и језерце Сиљевик: поточне долине (уједно највеће у Братоножићима): Лутовска Лука и Лужица.

Јаблан. До пре осамдесет година било је место овог села пасиште са понеком њивом, али се од старине звало тим именом. По народном објашњењу име *Јаблан* је дошло од траве јаблана, која је ту многобројно расла. Од неког ранијег становања нема никаква трага. Само у Куминим Долинама има на месту *Ћелији* остатака од клаченог зида. Само име показује, да је ту била нека ћелија. Веле, да је у њој боравио неки калуђер.

Пре осамдесет година населили су се на јабланско земљиште *Лаловићи* или *Ђаљовићи* — *Букумири*, браство, које је од најдаље старине живело у селу Кисјелици на Пелеву Бријегу. Уз њих су се били тамо настанили и Бањевићи. Јамачно услед каквог насиља од стране јаког браства Бањевића, Лаловићи се са њима заваде и преселе сви на Јаблан. Ту су имали већ од старине нешто свога земљишта а нешто су доцније покуповали од осталих Братоножића или добили разменом. Ови Лаловићи су и по свом казивању

Digitized by Google

и по причању свих осталих Братоножића као и суседних племена (нарочито Куча) пореклом од најстаријег братоношког становништва, од *Букумирâ*. Славе братоношке славе: Св. Николу и Петков-дан. Има их пресељених у васојевићској Нахији на Крш Фёмића (Лаљовићи) и у Полимљу; код Берана („Букумири"), у Сјеници, у косаоничком срезу у Србији, затим у Васојевићима у турској граници: у Будимљи (Кнежевићима) и у Лушцу. Вредно је пажње саопштење Богдана Лалевића и Ивана Протића („Васојевићи у турској граници", стр. 701 и 712), да су се „Букумире", кад су дошли из Братоножића, растурили по Будимљи, по Петњику, Ржаници и Лушцу и да су тамо на десној страни Лима чинили већину становништва. Ну они се јако заваде с Васојевићима и једном приликом (од прилике у другој половини 18. века), бојећи се њихове освете, побегну Сјеници и Србији, а њихова имања заузму Васојевићи. Они из Будимље су се вратили поново од Сјенице, где су јамачно били променили иславу, те сад славе Св. Василија, док они у Лушцуславе Св. Николу.

Ови подаци о негдашњем великом броју Букумира, настањених на десној страни Лима, сведоче нам, да је морало бити неког већег исељавања букумирског из њихова старог седишта у Братоножићима. Може бити, да је ово исељавање било после букумирске погибије на висоравни Момоњеву (у садашњим Кучима), о којој сведочи многобројно мраморје, пободено по тој висоравни. Народно предање каже, да су се ту Букумири поклали међу собом, а мени се чини вероватније, да су ту Букумири дошли у сукоб са старим Кучима и да су их Кучи надјачали и одатле за свагда прогнали (в. „Куче", стр. 161 и 162). Да су се Букумири заиста настанили и у Србији, видимо по томе, што их има у ибарском селу Понорима, где се и сад зову Букумире, славе Св. Николу и зна се, да

Digitized by Google

су се доселили „од некуд из Црне Горе“ (види Радомира М. Илића: „Ибар“, у VI књизи Етнографског Зборника, стр. 622).

Доказ, да Јаблан није био раније насељен, имамо и у његовим топографским именима, која су сва чисто српска. Главице и стране око села зову се: Осојник (пелевски метех), Осоје (метех), Продоли (ливаде), Бајови Лазови, Брегови, Вилишта, Поток, Котљеначе (крш), Греде, Присоја (један део је комуница), Погане Међе (комуница). По дну јабланског дола су баштине: Понори, Заграб, Калуже, Пошћења и Брајчине. У сред села је Кошутина Главица и на њој је сеоско гробље. Јаблан има и своје изворе: Ступе (две чесме), Нејака Вода (чесма) и Добрјак (два изворчића).

Брскут се је почео поново насељавати тек пре осам пасова досељеницима из Куча и из Братоножића. Пре тога је био опустео и обрастао у гору. Од старијег становништва има доста трагова, поглавито на кучкој страни Брскута. О тим траговима — гомилама, гробљима и црквинама — као и о успомени на изумрло старо браство Грубаче (Гурбаче) говорио сам већ у „Кучима“ (на стр. 104). Тамо сам изнео и имена за села и друге топографске називе, који су сви српски.

Планине. *Вјетерник* се зове и Вјетрник (П. Мајић пише само овај други облик). У њему има *селиште Борово* (по Мајићу) под Боровим Брдом. Врхови му се зову: *Анташевац*, *Праљивац* и *Камена Глава*. Узвишења, која се од Вјетерника пружају на југ дуж Мале Ријеке имају, као што смо већ видели, сва српска имена. Исто то вреди и за *Сиљевик* и његове врхове и за брда, која се пружају од Сиљевика к југу дуж Мораче. И њихова смо имена већ навели у одељку о братоношкој области.

Овоме прегледу треба додати, да је свуд у Братоножићима очувана успомена, да су најстарији брато-

Digitized by Google

ношки становници били Букумири и Лужани. — Име **Букумири** није српског порекла, него је по свој прилици надимак за неко старо влашко или илирско браство. О томе сам опширније говорио у „Кучима“ (на стр. 111, 112 и 160—164). Према успоменама, које су очуване у племену Кучима и према томе, што видимо, да у Братоножићима, у селу Јаблану, и данас седе потомци тих Букумира (Лаловићи), јасно је, да је у Братоножићима заиста било старо седиште тога браства или племена.

Лужани. О њима је пуно успомена у брдским племенима црногорским а нарочито у Пјешивцима, у Бјелопавлићима и у Пиперима, мање у Братоножићима и у Кучима. За њих се свуда каже, да су били стари народ, који су затекли Срби, кад су добегли овамо после косовске пропасти. Још се у попа Дукљанина помиње *Лушка Жупа* (Lusca) и *Подлужје* (Podlugiae). Лушку Жупу можемо једино тражити у доњем делу Зетине долине, око Данилова града и Спужа, где је и данас пуно лугова и таких назива, као што су: Луг, Косови Луг, Доњи Луг, и др. Ја се дакле не могу сложити с мишљењем Рачкога, Црнчића и Новаковића, да је *Lusca* — данашње Љешко-поље или Љешанска Нахија а *Podlugiae* да су садашњи Бјелопавлићи (Ст. Новаковић: Српске области X и XII века, стр. 15 и 16). Мислим, да ће бити тачно, ако узмемо баш обрнути ред: да је Лушка Жупа била северније, у данашњим Бјелопавлићима, а Подлужје да је било јужније, ниже Лушке Жупе, или у данашњој Љешанској Нахији или још јужније, ка Жабљаку, као што мисли Љуб. Ј-ћ слажући се са Јиречком (Дукљанинова Прапратна“ у Старинару за 1881 год., стр. 69 и 70). За овакво тврђење дају нам довољно ослонца на првом месту сама имена Lusca и Podlugiae, јер нам јасно показују, да је Подлужје морало бити под Лушком Жупом, т. ј. ниже ње, дакле у овом случају јужније,

Digitized by Google

а осим тога и сам Дукљанин их на оба места, где о њима говори, помиње правилно по реду: најпре Lusca, затим Podlugiae. Још је потребно напоменути, да Лушка Жупа без сумње није захватала целе данашње Бјелопавлиће, јер је њихова област највећим делом планински предео на северу од Зетине равнице, у којој су лугови и која се могла звати Лушком Жупом. А осим тога Бјелопавлићи су по свој прилици врло старо племе (помињу се већ 1411 год. В. Пуцић: Српски споменици, I, стр. 104), које је могло најпре имати мању област северно од Зетине равнице и тек се доцније проширити и на Лушку Жупу. Да треба баш за поменуте пределе везати имена Лушке Жупе и Подлужја, утврђује нас још боље и поменути уговор зетских племена с Млецима од 1455 год., у коме се *Luxeni* помињу пре Подгорице а *Luxane* пред Бјелопавлићима, те се бар једно од ова два имена, Luxeni или Luxane, односи на Лужане. Бјелопавлићи су не само у најближем суседству Зетиних лугова него сад и држе највећи део од њих.

Очевидно је дакле, да се је именом *Лужани* називало неко старије становништво око доње Зете, можда становништво обе жупе: Лушке и Подлужја. Оно је без сумње било српско, јер то показује и његово име а и сам положај његове области у родној Зетиној равници. Срби су, као што је познато, по своме досељењу на Балканско Полуострво поглавито позаузимали равнице и жупне пределе као најбоље комаде земљишта. Лужани су дакле по свој прилици били јако српско племе, које се намножило и после раширило и по околним планинским пределима идући поглавито за пашњацима и потискујући на тај начин староседелачке пастире Влахе дубље у унутрашњост кршевитих планина. Тако се једино и може објаснити, што је у свима поменутим брдским племенима очувана успомена о томе, да су у њиховим областима становали Лужани и, што је главно,

Digitized by Google

свуд се види, да су Лужани држали поглавито јужније, дакле топлије и за живот најподесније делоце тих области.

Имена *Букумири* и *Лужани* данас су свуда у Црној Гори подругљива. Њима се изражава као неко презирање тога старијег становништва. То није ништа чудно. Оваки су случајеви сасвим обична појава у свима пределима, у којима је ново, досељено становништво било многобројно и јако, па у борби са староседеоцима најзад сасвим преотело мах. А тако је било у свима брђанским племенима. И баш због те борбе успомене на старо становништво нису биле пријатне.

Да је у негдашњим Братоножићима било још много више старих родова и породица, који су се одавно иселили, сведочи нам и то, што су нпр. испитивањем самих Васојевића пронађене неке породице, које су пореклом из Братоножића а за које народно предање у Братоножићима данас не зна. Тако имамо у раду Богдана Лалевића и Ив. Протића „Васојевићи у црногорској граници“ именоване ове породице и родове, који су пореклом из Братоножића: *Кељановићи* у Коњуху (стр. 580), *Жмикићи* и *Станковићи* у Полимљу (први на Улотини, други у Грачаници; стр. 595), а у њихову раду „Васојевићи у турској граници“: *Гудовићи* у Доњој Ржаници, досељени с Пелева Бријега, славе Никољ-дан (с. 707); *Барјактаровићи* у Петњику, славе Никољ-дан (с. 711); *Прашчевићи* у Будимљи, досељени из Лутова а славе Св. Николу (с. 713); *Вујовићи* у Дапсићима (с. 714), и у Полици (с. 716), славе св. Николу; *Вељићи* у Полици (с. 716) и у Доцу (с. 719); *Бутрићи* у Пешцима, славе Св. Николу (719); *Докићи* у Заостром, „који су, натерани сиромаштином, додигли овамо пре 300 година из Братоножића с Пелева Бријега. Славе

Digitized by Google

Никољ-дан. *Бисмиљаци* су такође из Братоножића. Славе Св. Николу (с. 724).

За таква стара исељавања из Братоножића, о којима већ није очуван никакав спомен, карактеристично је једно братоношко казивање. Веле, да се је једанпут у време кнеза Данила састало на Цетињу седам капетана, који у разговору нађу, да су сви пореклом из Братоножића. Један је био Вуко Милошев Премовић од данашњих Бајевића с Пелева Бријега, а остали: Саво Батрићев из Ускока у Дробњацима, Божо Нешков из Осредака у Морачи, Бошко Милутинов Ђурић из Загарча у Катунској Нахији, Вукадин Фемијић из васојевићске Нахије код Берана, Лука Љаков из племена Зубаца у Херцеговини и Коља Петров из Крњица у Црмничкој Нахији. Само се за једнога од ових капетана, за Фемијића, зна поуздано, да је пореклом од исељених Букумира. За капетане из Дробњака, из Мораче и из Загарча нагађају, да су можда од „Братова" рода, а за остале мисле, да су од неког давно исељеног, старог братоношког становништва.

4. Старо племе Братоножићи. Подаци, које смо изложили у трећој тачки, чине *главну грађу*, на основи које би требало доћи до закључка о пореклу и о саставу оног становништва, које је чинило старије племе Братоножиће. Једну већу групу те грађе чине материјални остаци од старијег становништва, а другу групу чине разне успомене о старијем становништву.

Материјални су остаци: гомиле, гробља, црквине, селишта и кућишта. — *Гомиле* су без сумње остале из неког сразмерно далеког времена. Кад бисмо знали, који је народ то био, што је градио те гомиле или бар до кога су времена гомиле у овим крајевима грађене, то би нам доста помогло, да расправимо и питање о најстаријем братоношком становништву. Али се на жалост о том не може за сад ништа поуздано рећи.

Digitized by Google

Народ у Братоножићима казује двојако о пореклу гомила: једни веле, да је на њима неки стари народ приносио жртве, а други, да су се на местима тих гомила купили стари становници (П. Мајић пише: „богомиљи“, али је он могао тај назив чути само од каква школована човека), који су у Братоножићима живели и да је сваки доносио по један камен и бацао га на хрпу. Ну мени се чини, да ниједно од ова два казивања неће бити народног порекла, него да су унета у народ у новије време утицајем школованих људи.

У своме раду о Кучима ја сам изнео, да је и камене и земљане гомиле несумњиво подигао исти народ над гробовима својих главара и великаша и обратио сам пажњу на неке чињенице, које нам могу бити од помоћи, кад би се решавало питање, од кога су народа гомиле. Те чињенице постоје и на гомилама у Братоножићима: 1) Свуда се запажа, да су гомиле већ биле подигнуте, кад су се становници почели сахрањивати у гробљима и подизати цркве, јер су гробља и старе црквине готово навек у близини или ниже камених гомила, а код земљаних гомила (код оне у Морачицама) тај се однос још боље види, јер су у већ готовој гомили после закопавани умрли. Гомиле су дакле старије од гробаља и од цркава. 2) Гомиле нису растуране, да би се направило места за гробља и за цркве, а то значи, да је и гомиле и гробља са црквама подигао исти народ: и пошто је престао градити гомиле, тај народ није напуштао освећена места, на којима су му биле гомиле, него је на њима после подизао своја нова светилишта и сахрањивао своје мртве по новом, хришћанском начину. Али који је то народ био? Има разлога, по којима би то могли бити још Илири, али има исто толико и можда још јачих разлога, да су гомиле могли подизати и Срби. Питање ће се моћи тек онда решити, кад буду све врсте гомила на Балканском Полуострву добро

Digitized by Google

проучене и упоређене како међу собом тако и са гомилама других европских, нарочито словенских земаља.

Исто тако као гомиле не могу нам готово ништа казати о етничким приликама у старим Братоножићима стара *гробља* и *црквине*. — *Гробаља* има заиста врло старих, скоро сасвим заривених у земљу. Али ни та стара, као ни друга, новија, гробља немају на себи никаквих знакова, који би се могли употребити за етничко разликовање нити има какве видне разлике између старијих гробаља и новијих. Сва су она била обложена, а нека и покривена, грубим, повећим каменим плочама и имала по један надгробни камен неправилна, већином конична облика.

Ни *црквине* немају ничега карактеристичног. Видимо само, да су цркве биле неке зидане кречом, „у клак", а неке и просто, без креча, од наслаганог камења, „у сухозад." Да ли се може сматрати, да су оне зидане цркве остале из једнога времена, а оне од сухомеђе из некога другог, то је тешко рећи. Ну ипак ми се чини вероватније, да је и једних и других било у истим временима и да је зависило од стања и од других прилика, да ли ће становници саградити једну или другу врсту. Све су црквине врло мале, те је јасно, да су и њихове црквице служиле само за потребу појединих брастава.

За *селишта*, која су до данас очувана, већ смо поменули, да показују, како су негдашња села била на вишим положајима него садашња: на вишим странама или и на брдима и косама. Тако су на вишим странама и на заравнима селишта: Борово у Вјетернику (по Мајићу) и Бољесестра; на заобљеним бреговима; Тримојевићи, Кораћи, Братњиве и Селине; на косама: Парче и Вратигој. По онима, које сам ја видео, и по другима, које је описао Мајић, сме се тврдити, да су и куће у тим старим селима биле више размакнуте једна од

Digitized by Google

друге него у данашњим селима. Дакле се по свему види, да је и начин насељавања у Братоножићима раније био друкчији, што је свакако долазило од друкчијих физичких прилика, нарочито од веће шумовитости, и од много јачег занимања сточарством, него што је данас.

Стара кућишта су ретка, јер обично ново становништво подиже куће на ранијим кућиштима. Зато се и за оно кућишта, што их има, већином знају породице, које су на њима живеле. Само у селима Дуги и Лутову има старих кућишта, о чијем се становништву сада ништа не зна. По очуваним остацима од старих кућа види се, да су то биле све *сухозидне куће* од крупног материјала. Има и врло дебелих зидова, од преко једног метра дебљине.

Јасно је према свему, да се материјални остаци од старог братоношког становништва не могу употребити као знаци за проучавање о етничком карактеру тога становништва. Остаје нам да видимо, колико нам у овом погледу могу помоћи они други остаци: успомене, очуване у *топографским именима* и у *народним предањима* о старијем братоношком становништву.

На првом месту да се задржимо на самом *племенском имену* **Братоножићи.** Видели смо, да се оно јавља први пут средином 15. века и да се без сумње још онда њиме звало цело племе или неко знатније, веће братство, које је становало у данашњој братоношкој области. А то значи, да је име Братоножићи морало постати још пре 15. века, јер се најпре тим именом могло прозвати само неко мање братство, па се после са јачањем тога братства ширило и његово име, док није захватило данашњу област. Имамо дакле пред собом две поуздане ствари: прво, да је у данашњој братоношкој области већ у средњем веку морало бити неке јаче сродничке,

Digitized by Google

племенске или браствене, целине под именом Братоножићи, и друго: само то име Братоножићи. Каквог је порекла могло бити ово име? У старим српским листинама налазимо повећи број имена од корена *Брат-*, као Братолюбь, Братославь и др. (види нпр. Даничића Рјечник из књижевних старина или Светостеванску хрисовуљу у Споменику Срп. Краљ. Академије Наука, IV), па међу њима и једно, које је врло блиско имену Братоножићи: *Братонѣгъ* (Даничића Рјечник из књиж. старина). Али што је за нас најзначајније, то је, да су сва та имена носили *Власи*, пастири романског порекла, који су већином живели по катунима.* То нам даје разлога веровати, да је и мушко име *Братоног*, од кога је морало постати презиме Братоножићи, било име неког Влаха. Тај је Влах био предак пастирског браства које је имало своје катуне у области данашњих Братоножића и које се по њему прозвало Братоножићи. Да ли је то браство било већ посрбљено, кад се прозвало Братоножићима, то не знамо. По наставку — *ићи* могли бисмо веровати, да је већ било посрбљено. Али да се могло тако прозвати а бити још задуго влашким браством, показују нам данашњи примери са Власима у источној Србији: многи од њих имају презимена српског облика или чак и чисто српска презимена, а међутим су још непрестано прави Власи.

Из језика братоношких Влаха, који је наравно био мешавина од илирског и романског, па доцније подлегао и утицају српског језика преостала су свакако и она несрпска браствена и месна имена: Букумири, Тримо-

*) Jireček наводи име Bratonêg међу словенским именима: „Bratonêg: Presbiter Andreas filius Bratonegi (so Orig.) in Ragusa 1195 K. 2, 176.“ (Die Romanen in den Städten Dalmatiens... Zweiter Theil. Denkschriften der kais. Akad. d. Wissensch. in Wien, phil-hist. Cl. Bd. XLIX. Wien, 1903. Стр. 67). Ако је то име словенско, како ће се онда објаснити, што и њега и сва остала имена од корена Брат носе све Власи? Уосталом ако би име Братонѣгъ и могло бити српско или посрбљено, за име Братоног то се већ не може рећи.

Digitized by Google

јевићи, Мацуре, Мерѐд, Сука, па можда и нека од ових: Ничин-Главица, Кораћи, Бушат-уба, Пâрче, Вратигој, Гулова Глава, Каржов До, Љумечевица, Барзин До и Барзићи, Љајиновићи, Љаљовке, Љаљовина, Лечин-стране, Лутово и Фируњач.

Сва ова имена, изузевши последња три, налазимо у пределу око Клопота и Пелева Бријега, дакле баш у средишту братоношке области. А то значи, да су ти стари братоношки Власи заиста и седели у томе пределу. Њима је одатле и било најзгодније раширити своје име и своју област на цело земљиште између Мораче и Мале Ријеке. У прилог овоме тврђењу иде и то, што је данашње браство Лаловићи у селу Јаблану, које је пореклом од старих Букумира, све до пре 80 година становало на Пелеву Бријегу, у селу Змијинцу, и што су многа од исељених брастава у Васојевићима, за која се сад у Братоножићима више и не зна, такође пореклом са Пелева Бријега. — Ко се називао *Букумирима*, то сад не знамо. Могао је то бити епитет целог старог племена Братоножића или само једног њихова дела, а могло се тим именом звати и неко засебно браство, које је доцније ушло у обим братоношке области и племена.

Из којих је родова и брастава било састављено старо братоношко племе, о томе се сад може само нешто, и то непоуздано и непотпуно, говорити на основи очуваних имена и успомена и на основи наведених података из описа племена Васојевића. Тако су у Морачицама били свакако неки *Ратковићи*, у *Павличићима* несумњиво браство тога презимена, у Виоцу *Пејушковићи*; близу Клопота: *Тримојевићи*, од којих је можда било и браство војводе *Ликовића*, даље *Кораћи*; у Сеоштици: *Шћепанчевићи*, *Страхињићи*, *Живковићи*, *Вучинићи* (сад Гарићи у Брскуту) и *Љуковићи*; у старом селу Парчу близу Пелева Бријега: *Шошкићи*, *Цари-*

Digitized by Google

чићи и још неке непознате породице; у Змијинцу на Пелеву Бријегу: *Мацуре* (Јелавићи) и *Букумири* (Лаловићи); у селу Пелеву Бријегу: *Барзићи*, *Гудовићи* и *Докићи*; близу садашње Бољесестре: *Љајиновићи*; у Лутову *Прашчевићи* и још неке непознате породице. Осим тога у старе Братоножиће спада свакако бар већина поменутих братоношких досељеника у Васојевићима, за које не знамо, из кога су братоношког села: *Кељановићи*, *Жмикићи*, *Станковићи*, *Барјактаровићи*, *Вујовићи*, *Вељићи*, *Бутрићи* и *Бисмиљаци* (овима последњима није познато раније презиме).

За сваки од именованих родова и брастава зна се, да није ни у каквом сродству са данашњим главним братоношким браствима, која су новијега порекла. Али не знамо, да ли су била у каком сродству и та стара братоношка браства међу собом. Врло је вероватно, да су се у братоношку област рано почели настањивати Срби, и то свакако најпре *Лужани* с југа, из Зетине долине. То је утицало, да се и братоношки Власи временом посрбе. Отуд видимо, да и већина поменутих имена за стара братоношка браства има српски облик и да су имена за села и за остала места с малим изузетком сва српска.

Сви родови, који су и до данас заостали од старих Братоножића, а то су: Гарићи у Брскуту, Царичићи и Пејушковићи у Виоцу и Лаловићи-Букумири у Јаблану *славе и сад Св. Николу а преслављају Св. Петку* (26. јула). Изузетак су само Вукајловићи (Аврамовићи) у Клопоту, који су променили славу.[1]) Видели смо осим тога, да и *све* братоношке породице, које су се преселиле у Васојевиће, и сад славе Св. Николу. Овоме треба додати и то, да су и стари досељеници, Вујотићи у селу Дуги, место своје негдашње славе примили Св. Николу као

[1]) Њин је предак био остао као дете код новог браства Прогоновића, па пошто они славе Св. Јована, јамачно га је и он уз њих примио.

Digitized by Google

братоношку славу, а то су исто учинили и преци данашњег најјачег братоношког браства, „Братових“ потомака. Све нам то онда несумњиво показује, да је *слава старих Братоножића био Св. Никола а „прислужица“ летњи Петков-дан.* Ову прислужицу старих Братоножића примили су и сви досељеници, тако да сад цело племе слави летњу Св. Петку; једино данашњи становници села Лутова преслављају место летње — јесењу Св. Петку (14. октобра). — И ово *јединство по слави и преслави* показује нам, да су стари Братоножићи заиста били **племенска целина, која се првобитно развила из једног сродничког језгра.**

Стари Братоножићи и стари Кучи. У своме раду о Кучима (стр. 167 и 168) ја сам изнео разлоге, по којима ће заиста имати вероватности претпоставка Ровинскога, да су *стари Кучи и стари Братоножићи* (они српског порекла) *били једног порекла*, т. ј. да су стари братоношки Срби били део старог српског племена кучког, који се настанио преко Мораче. Да у то верујемо, наводи нас на првом месту то, што се по јасним успоменама и предањима зна, да су Кучи и Братоножићи имали некад као заједничку својину врло многе земље и планине око Мале Ријеке, око Брскута и у целој јужној подгорини планине Комова; даље, што је несумњиво утврђено, да су и стари Кучи и стари Братоножићи сви славили Св. Николу; треће, што је и најприродније било, да се Срби, који су се свакако по околним планинама ширили из Зетине долине, најпре рашире у кучку област, па да одатле пређу у Братоножиће.

У раду о Кучима (на стр. 153—157) казано је већ да су Братоножићима и Кучима биле заједничке планине: *Мокра*, *Бљуштура* и *Момоњево*, све три на и. од Брскута, и да су Кучи тек у новије време истиснули са њих Братоножиће. Даље су некад цео *предео Брскут*,

Digitized by Google

долина Мале Ријеке, висораван *Стравче* и земљиште данашњег кучког села *Биоча* (на Малој Ријеци) били братоношки. Али су после скоро пола Брскута заузели Кучи, тако и сву леву страну од долине Мале Ријеке и цело Стравче и Биоче. Братоножићи су још имали заједно с Кучима дела и у данашњим кучким планинама: *Широкару*, *Студеници*, *Рикавцу* (код језера истог имена) и чак у *Лукама* у Кучком Кому. То је пак морало бити врло давно, јер народно предање каже, да су Студеницу били у доба Марка Биљурића најпре заузели Клименти. А Марко Биљурић је по народном предању живео у време Ивана Црнојевића.

Још су Братоножићи држали заједно с Пиперима планине: *Бушат*, *Црну Планину* и *Турјак*, све три у југо-западном делу комовске области. Данас су неки делови Црне Планине и Турјака братоношки а неки кучки, док је Бушат само кучки. Да је планина *Ножица*, која је сад цела васојевићска, некад била братоношка, то јасно показује само васојевићско предање. Нападу пећскога Мустај-паше на Васојевиће била је по васојевићском предању узрок тужба братоношког војводе Пеја Станојева самоме султану. Пеју је султан, као што знамо, био зет. Ову Пејову оптужбу је народна песма представила у овим лепим стиховима:

«Султан царе, огријано сунце
Ја сам доша' к тебе од невоље,
Од зулума од Васојевића,
Што но мени зулум учињеше:
Царске ђаде нама прекидоше,
Сваку срећу нама одузеше,
Одузеше воду на Ножицу;
Узеше ни зелене планине,
Кад ни дође вакат од планине,
На планину ми не издижемо«.

(Ровински: „Грађа за историју Васојевића“. Нова Зета за 1889. стр. 342).

Digitized by Google

Братоножићи су, и то поглавито Лутовци, држали и планине: *Птич*, *Штавањ* и *Рабри*, које су сад љеворечке, и још на ровачкој међи *Суводо* са *Јасиком*. Птич и Суводо са Јасиком су продали Љеворечанима. Рабри су даровали Лутовци својим пријатељима Томовцима — Љеворечанима, а Штавањ опет поклонили манастиру Морачком.

Које су биле старе и од вајкада чисто братоношке планине и пасишта, лепо нам показује и онај народни стих, који приписују заробљеној Видосави, сестри војводе Пеја (види стр. 353). Одатле видимо, да су те планине и пасишта били: *Вјетерник*, *Веруша*, *Планиница* и *Брскут*.

Стари су Братоножићи, као што нам овај преглед показује, имали дакле заиста највише заједничког земљишта са старим Кучима. Што су они доцније много од тога земљишта погубили, дошло је отуд, што су настала непријатељства са Кучима, који су били много јачи. По свима казивањима у Братоножићима чини се, да се је у неко раније време велики део старог братоношког становништва због рђавих година био сасвим иселио и да је услед тога братоношко племе јако ослабило. Зато су Кучи и могли олако истиснути Братоножиће са заједничких планина. За сваку од тих планина има и причица, зашто су је Братоножићи изгубили. Неке од тих причица истина више личе на измишљене анегдоте, али су све карактеристичне, јер јасно показују, како су већином били мали узроци, због којих су Братоножићи морали напуштати своје планине. Тако су ми нпр. причали, како је неки од Ђукића (из Брскута) чувао браве на Момоњеву и једном избаци пушку, а тада неки Куч из горе повика у шали: „Ај, што ме уби!“ Тада се Ђукић поплаши мислећи да га је заиста убио, па побегне са свом стоком и напусти за свагда катун. За Бљуштуру пак веле, да

Digitized by Google

су је Шајиновићи (из Брскута) изгубили због тога, што је један њихов пас ујео мухамеданца Ђурђевића из Куча, с Убала, те се услед тога изродила свађа, итд.

Што су стари Братоножићи имали осим тога и планине на другим странама, заједно с Пиперима или сами, и још све земље с обе стране Мале Ријеке, то довољно показује, да су они некад били сразмерно веће и јаче племе.

5. **Састав данашњег племена Братоножића.** — а) Главни је представник садашњег племена једно велико браство или боље рећи група од сродних братстава, која је својим седиштем захватила цело средиште братоношке области, почевши од Поткрша па до Видачице. Ово браство има предање, које је у племену опште познато и по коме је то браство *пореклом од старе сриске владалачке породице Бранковића*. По једноме казивању, које сам слушао у Клопоту (нарочито од старог попа Милована Грујића, коме је преко 80 година, и од сина му попа Нова Грујића), у Братоножиће је добегао *унук Стевана* (Шћепана) *Гргурова Бранковића* са четири сина. Кад му жена умре, тај се досељеник под старост ожени и добије још једног сина, кога су остала браћа звала „*Брато*". Она старија четири сина разиђу се на разне стране (овде надовезују познато предање о Васу, од кога би били Васојевићи, Оту — претку Хота, Пипу — претку Пипера и Оздру — претку Озринића). „Брато" пак остане код куће и од њега се разроде данашња браства, која су по њему и добила име Братоножићи.

Само мало друкчије ми је казивао старац Ристо Љаков из Сеоштице, коме је преко 100 година. Он вели, да је у Братоножиће дошао један *потомак Лазара Гргурова Бранковића*, а у осталом се слаже са претходним казивањем. — Треће је казивање Пауна Ми-

Digitized by Google

летина Митровића, старца од 80 година из Бољесестре. Он вели, да је Ђуро Бранковић имао сина Гргура, *Гргур Лазара а Лазар Брата*. По њему би дакле Брато био праунук деспота Ђурђа Бранковића и он би се доселио у Братоножиће.

П. Мајић је забележио, да је „Брато“ био *син или унук „Гргура Слијепога“* и да је то предање потврдио и калуђер манастира Дуге, Илија Дрекаловић, који је живео крајем 17. века. Прича, и како је дошло до тога. Једном се, вели, „на вече Ускрса“ скупе Братоножићи и Кучи код манастира очекујући ноћну службу, па се изроди међу њима распра око тога, да ли је већи Ђуро Кастриот, кучки предак, или Ђурђе Смедеревац, од кога су Братоножићи. Распру прекине калуђер Илија прочитавши из једне старе, дебеле књиге, да су заиста Братоножићи од Ђурђа Смедеревца а Кучи од Ђура Кастриота, и да је онај, од кога су Кучи „држао коња ономе, од кога су Братоножићи“.

Војвода Марко Миљанов Дрекаловић слушао је, како се у народу говори, да је „Брато“ од Гргура, сина Ђура Деспотовића, којега је цар турски ослепио. Али јаснога доказа, вели, о томе нема. (Марко Миљанов Дрекаловић: Нешто о Братоножићима. „Нова Искра“ за 1901 год., бр. 1, стр. 7.). И војвода Марко помиње, да је у стварању овога братоношког предања о њихову пореклу од Бранковића имао неку улогу поменути калуђер Илија на Дуги. За њега каже војвода Марко, да је био Куч, „с Медуна Поповић“. Кад се једном на Велики Четвртак међу Кучима и Братоножићима заподела распра о томе, чије је порекло знатније, калуђер им је рекао, да су Дрекаловићи од Ђура Кастриота а Братоножићи од Ђура Деспотовића и да има историја о томе, али да се је изгубила (у поменутом чланку војводе Марка у „Н. Искри“ за 1901, бр. 1, стр. 10).

Digitized by Google

Кад је „Братов“ отац или предак дошао у Братоножиће, можемо доста приближно одредити према броју пасова, које данашња браства набрајају. Тако *Прогоновићи* набрајају *до Брата 17 пасова*, а веле, да је отац Братов добегао у Братоножиће. За пример да наведемо пасове од њихова рода Грујића: Мило — Јакова — Кајо (Спасоје) — Стефан — Драго — Груја — Радош Ђако — Пренташ — Јанко — Јован — Раслав — Прого — Вучета — Лазо — Нико — Брато. — *Сеоштичани* (Ђумовићи) имају до Брата само 14 пасова, јер су се спорије множили него Прогоновићи. Тако род Станковића има нпр. оваке пасове: Паун — Јован — Груја — Перован — Милош — Савић — Радош — Станко — Пејо — Лале — Станислав — *Ђумо* (Лумо) — Нико — Брато. — *Бањевићи* рачунају такође 17 пасова до Брата а до Ђурђа Бранковића 20. Род пелевских Дмитровића има нпр. ове пасове: Вуко — Никола — Ђоко — Вуко — Милош — Дмитар — Ђе̑ка — Пре́мо — Оташ — Пејо — Станоје — Радоња — Баље — Вучета — Лазо — Нико — Брато — Лазар — Гргур — Ђуро Бранковић.

И по оним Братовим потомцима, које набраја војвода Марко Миљанов у свом чланку „Нешто о Братоножићима“ (Нова Искра за 1901. год., бр. 1., стр. 7.) изишло би да род Дмитровића мора имати 17 па чак и 18 пасова до „Брата“. Војвода Марко набраја ове пасове: Брато — Нико — Лазо — Вучета — Бале — Радоња — Станоје — Пејо — Оташ — Премо — Ђе̑ка — Дмитар — Суро — Милета — Паун. Дакле петнаест пасова до Пауна, а тај је Паун онај исти старац Паун Милетин Дмитровић из Бољесестре, кога сам мало напред поменуо. Пошто је Пауну сад преко 80 година, он би могао имати не само одрасле синове и унуке, него и одрасле праунуке, а са њима би изишло управо 18 пасова.

У сваком случају можемо дакле узети, да до „Брата“ има преко или бар око 400 година. То нас доводи до *на крај 15-ог или на почетка 16-ог века*, а

Digitized by Google

а то је заиста време, кад су многи знатнији Срби, уклањајући се испред турске силе, напуштали своју отаџбину и одлазили или у туђину или у неприступне кршеве брдске и црногорске.

Ово нас народно предање мора изненадити, у толико пре, што видимо, да и по времену одговара ономе доба, кад су заиста живеле знатне историске личности, за које се оно везује. Питање је само, колико има у овом предању стварнога. Да бисмо могли на то питање штогод одговорити, потребно је изнети историјске податке, које имамо о потомству деспота Ђурђа Бранковића, нарочито његова сина *Гргура*, на кога се братоношко предање непосредно односи

Критички су разматрали податке о потомству деспотског рода Бранковића: *Иларион Руварац* у својој књизи „Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху“ (Београд, 1896. Издање Српске Краљевске Академије) и *Александар Протић* у делцу „Наши модерни историчари“ (Београд, 1899).

Руварац нам износи оно што је гроф Ђурђе Бранковић, несуђени деспот угарских Срба, написао у својој хроници и у другим списима о своме пореклу и о другим Бранковићима. Гроф Ђорђе Бранковић пише, да је он потомак ослепљеног *Гргура*, најстаријег сина деспота Ђурђа. Гргур је, вели, имао осим сина Змај-деспота Вука (умро 1485 год.) још два сина *Лазара* и *Гргура*, и од тога средњег сина Гргурова, Лазара, произилазе његови преци (стр. 3). Гроф Ђорђе Бранковић називао је себе *Подгоричанином*, као што сведоче натписи на његовим књигама: „от книг Георгија Бранковича, Подгоричанина“ и др. (стр. 13 и 14). Тако и у латинским листинама: „de Podgoricza (стр. 10). А његов старији брат, Сава митрополит или владика у Ердељу, назива се у дипломи Ђорђа Ракоција, кнеза ердељскога од 28. децембра 1656..... „Сава Бранковић

Digitized by Google

и Коренић (Szava Brankovitsch et Corenitsch)“ (стр. 10). А исти гроф Ђорђе помиње за свога стрица Лазара, у калуђерству Лонђина, бившег архиепископа у Јенопољу (Boros-Jenö и његова околина, у Банату), који се преставио у Влашкој, да му је на гробу натпис: „Божиеју милостију Логгин родом от Коренич Бранкович архиепископ Јенопољски...“ (стр. 10).

Не знајући да су Коренићи племе у Херцеговини, гроф Ђорђе је погрешно пренео порекло Бранковића на реку Кореницу у личко-крбавској жупанији и услед тога написао, да се племе Бранковића, које је најпре на тој реци становало, по њој прозвало: *Коренићи — Бранковићи*. Руварац је и пронашао, откуда му та погрешка: из угарске историје Иштванфијеве, у којој се помиње река Кореница (стр. 11). — Даље казује гроф Ђорђе, да су се Бранковићи доцније преселили у Подгорицу, где су саградили град истог имена, и да су се по трећи пут преселили у „браничевску државу“, где су постали наследном владалачком породицом у Смедереву.

Руварац побија готово сва ова тврђења грофа Ђорђа. Тако каже, да за онога *Лазара Гргурова*, којега гроф Ђорђе сматра за свога претка, „не зна осим грофа Ђорђа нико други. Шта више, вели, не зна се ни то, да је Гргур, најстарији син деспоту Ђурђу, икада био ожењен“ (стр. 3). „Српски летописи, додаје Руварац, не знају за женидбу ослепљена заједно с братом својим Стефаном г. 1441 деспотовића Гргура, и данас се већ слободно може тврдити и писати, да ни Змај-деспот Вук није био законити већ ван брака рођени син Гргуров“ (с. 4). Још тврди Руварац и ово: „До грофа Бранковића није се знало у српском народу за Бранковиће и није се писало о *Бранковићима*, као владалачком племену“. „Од свију чланова племена или породице те, једини се Вук „несретног и проклетог

Digitized by Google

спомена" звао и називао Вук *Бранковић* по оцу севастократору Бранку — једини Вук и браћа његова" (стр. 4.).

За причање грофа Ђорђа о пореклу његових старих из Корјенића Руварац мисли, да може имати стварну подлогу: „Ја мислим, да је Гроф Бранковић нешто начуо о том, одкуд су дошли његови стари у Јеноп̂оље, а наиме, да су од Коренића у Херцеговини..." (стр. 11). Напослетку да наведемо и ову Руварчеву напомену са 12. стр.: „Из листа „Српски Народ" за г. 1875. бр. 54., прибележио сам из „назначења вароши и варошица у Херцеговини" ово: „Клобук град на високом кршу саграђен, а испод Клобука су Коренићи у једној вали, а ту је дом Вука Бранковића, у којем се родио". Ово је забележено по „казивању коренићских Бранковића".

Александар Протић се у погледима о грофу Ђорђу Бранковићу не слаже са Руварцем. Он најпре показује по историји Јована Рајића родослов грофа Бранковића. По том се родослову види, да је чукундед грофа Ђорђа, који се такође звао Ђорђе а живео средином и у другој половини 16. века, сматрао себе за праунука деспота Ђурђа Бранковића I. Протић на то додаје: „Зашто не би било дозвољено претпоставити, да је Ђорђе Бранковић био однегован и васпитан у предању, да му се порекло води од смедеревских Бранковића? То се може у толико више веровати, што се из извесних чињеница даје извести, да је то веровање владало не само међу члановима породице Бранковића, него и у самом српском народу, и то много раније него што се дознало о каквој писаној хроници Бранковићевој, и много пре него што се сам Ђорђе Бранковић јавно почео издавати за деспота српског?" (стр. 29). Као допуну овоме Протићеву мишљењу да наведемо и његово питање Руварцу, који пориче, да је патријарх Максим миропомазао у Једрену осамнаестогодишњег

Digitized by Google

Ђорђа Бранковића за деспота српског. Протић пита: „Како је могао Ђорђе Бранковић, кад му је било тек 18 година (1663) навести патријарха Максима I и толике тракиске бојере да га за деспота признаду на основу некаквог родослова, који је један деран од 18 година кадар био да смисли?“ (стр. 34).

О презимену Бранковића каже Протић ово: „Могли су се Бранкови потомци потписивати и као Вуковићи, Ђурђевићи и Лазаревићи, али је за име Бранковића сувише јако везана успомена косовске катастрофе, да би оно могло прећи у заборав. Зато су Вукови потомци у народу, у песми, у историји сачували презиме Бранковић...“ (стр. 57).

То су подаци и мишљења о потомству слепога Гргура. Шта се према овоме може рећи о предању братоношких брастава, која своје порекло доводе непосредно од њега?

Једини писац, који нам каже, да је слепи Гргур имао потомства, јесте гроф Ђорђе Бранковић, који и сам убраја себе у његове потомке. Ми му или можемо не веровати, као што чини Руварац, или веровати, као А. Протић. И за једно и за друго има, као што смо видели, доста јаких разлога. Главно је за нас овде истаћи нешто, што нас изненађује и што највише заслужује пажње, а то је, да и братоношко народно предање зна за *Лазара*, сина слепога Гргура. Ово слагање између хронике грофа Ђорђа и народног предања у Братоножићима може се тумачити само на два начина. Или је слепи Гргур заиста имао сина Лазара, и онда је причање грофа Ђорђа потврђено овим братоношким предањем, или је братоношко предање постало било цело било делимично утицајем неког писменог човека, који је од некуд знао за родослов из списа грофа Ђорђа Бранковића. Могли бисмо нпр. помишљати на онога

Digitized by Google

калуђера манастира Дуге, Илију Дрекаловића, за кога народно предање јасно каже, да је сакупљеним Кучима и Братоножићима потврдио народно казивање прочитавши из неке старе, дебеле књиге, да су Братоножићи заиста од Ђурђа Смедеревца.

Које је од наведена два тумачења вероватније, немогућно је сад пресудити. Пресуђивање је још отежано и тиме, што једно братоношко предање представља ствар друкчије. По том казивању се „Брато“ не сматра за потомка Лазара Гргурова, него се представља као *праунук Стевана Гргурова Бранковића*. А о томе Стевану немамо у грофа Ђорђа никаква помена.

Тешко је даље поверовати у то, да је некоме од потомака деспотске породице Бранковића могло пасти на ум, да из Баната дође чак у Братоножиће. Али кад би остали подаци били довољно поуздани, могли бисмо допустити и ту могућност. Породица банатских Бранковића била је, као што сви историци наглашавају, знатно осиромашила и изгубила од свог угледа. Могао је неки од тих Бранковића бити незадовољан стањем у Угарској или је могао чак и штогод скривити и услед тога се склонити у црногорска Брда.

Још да поменем ову мисао. Према свима успоменама, које је забележио гроф Ђорђе, несумњиво је, да су банатски Бранковићи били старином из херцеговачких Корјенића. А видели смо, да у Корјенићима има и сад Бранковића и да се чак казује, да се тамо родио Вук Бранковић. Даље нам гроф Ђорђе казује и о преселењу својих предака из Корјенића у Подгорицу и даље у браничевску државу, т. ј. у Србију. Све то можемо узети као доказ, да су корјенићски Бранковићи били веома разгранат властеоски род, од кога су се гранци разишли на разне стране. Један (или неколико) од тих Бранковића, понајпре од оних што су се настанили у Подгорици, могао је у прво доба турске

Digitized by Google

владавине из ма којих разлога доспети у Братоножиће и тамо засновати јако браство, коме су углед и јачина порасли и због самог знатног порекла. Затим је у неком од доцнијих векова утицајем кога писменог човека, свештеника или калуђера, можда поменутог Илије Дрекаловића, могла бити удешена веза између „Брата" и слепога Гргура, за чије је сродство са својим прецима братоношко предање и иначе могло знати. То надовезивање на слепога Гргура могло је још бити олакшано тиме, што су можда најстарији познати „Братови" преци имали слична имена са потомцима владалачке породице Бранковића.

Ну после свега овога морамо најзад признати, да су ово нагађања и да се *не може рећи ништа поуздано о томе, колико има истине у братоношком предању о „Братову" пореклу од владалачке породице Бранковића*.

Ваља још само нагласити, да су у овом предању несумњиво комбиновани елементи неког старијег предања с онима из другог, новијег. „Брато" је деминутив од имена, којим се могао звати праотац најстаријих Братоножића, т. ј. онога браства или племена, које је дало име целом пределу. Предање о томе „Брату" могло се држати до оног времена, кад су се потомци досељених Бранковића намножили у јако браство и постали главним представницима целог братоношког племена. Да би себе још боље представили као праве и једине Братоножиће, они су истакли „Брата" као свога претка. — Уосталом могли су они и без икаквог предања о старинском Брату доћи на мисао, да свога претка назову именом или надимком „Брато".

Од „Брата" има данас *четири браства*, која су се овако разродила. „Брато" се родио у селу Змијињу, али се после преселио у Вилац. Ту је имао синове Павла и Ника. Од Павла је браство *Чађеновићи*, коме

Digitized by Google

је старо седиште у селу Кисјелици, али се досад цело — изузевши једну породицу — преселило у Брскут. Други син „Братов“, Нико, имао је два сина: Љума и Лаза. Од Љума је данашње браство *Сеоштичани*, а Лазо Ников је имао сина Вучету. Вучета је пак родио два сина: Прога (Прогона) и Баља. Ова се двојица поделе: Прого пређе у Клопот и од њега је данашње браство *Прогоновићи* а Бало остане у Виоцу и од њега је данашње главно и највеће братоношко браство *Бољевићи*, које се разродило на више родова и раширило се на сва села Пелева Бријега и још у Поткрш, у Бољесестру, у Видачицу и доста у Брскут.

Прву групу „Братових“ потомака чине дакле *Чађеновићи*, којих има 1 породица у Кисјелици и 20 породица у Брскуту, и уз њих *Ђурићи* (3 ород. на Пелеву Бријегу а неколико одсељених у Подгорицу, у Загарач и у Крњицу у Зети). — Друга су група *Сеоштичани*, Љумови потомци, који се тако зову по своме селу Сеоштици, у коме и данас сви станују. Деле се на два главна „трбуха“: Велимировић и Станковић. Велимировићи опет имају два „трбушчића“ или „трбушка“: Бошковић и Љаковић, а тако исто и Станковићи: Радошевић и Станишић. Сеоштичана има у Сеоштици 35 породица. Одсељени су: 3 ород. у Србију (1 у „Карановац“, дакле у Краљево, и 2 „у добитак“, т. ј. у Нове Крајеве), 3 пор. у Зету, 2 у Подгорицу, 1 у Загорич код Подгорице, 1 у Заград у Бихору (у Васојевићима). — Трећа су група *Прогоновићи*, које зову и Клопоћанима по њихову главном селу Клопоту. Они су се овако разгранали. Њихов предак Прого (Прогон) Вучетин је имао три сина: Раслава, Дармана и Ђуку, са којима је, пошто се са братом Бољем поделио, предигао из Виоца у Клопот. Раслав Прогов је имао два сина: Јована и Стамата. Јован Раславов је имао такође два сина: Јанка и Ђуришу. Јанко Јованов је пак родио пет синова: Пренташа, Павића, Батрића, Томаша и Јована. Пренташ Јанков је имао синове: Тошка и Љака. Тошко Пренташев је предигао у Брскут и од њега су тамо Јанковићи на Лазима. Љако Пренташев је имао сина Радоша, а Радош синове: Грују, Илију и Петра, од којих су данашњи: Грујићи (10 ород. у Клопоту, 1 за Горицом, 1 у Подгорици и 6 у Србији), Илићи (4 ород., све у Клопоту) и Петровићи (5 пор.

Digitized by Google

све у Клопоту). Од Павића Јанкова су Вучелићи (3 пород. у Клопоту, 1 пор. у Загоричу, 1 у Брскуту, 1 у Подгорици и 2 у Васојевићској Нахији). Батрић Јанков је предигао у Брскут и од њега су тамо Тољевићи. Од Томаша Јанкова су Кековићи у Клопоту (5 пород.).

Напомена. У Братоножићима има опште познато предање, по коме би овај Томаш Јанков био предак владалачке породице **Обреновића** у Србији. Причају, да се Томашев син Радоје био најпре преселио у Брскут и пошто тамо у завади убије једног Брскућанина (неки веле: брата), побегне у Бијело Поље или у Беране. Тамо опет убије Турчина, што му је убио козу. Неки веле, да је због тога погинуо а други кажу да је умр̏о на путу за Србију. Главно је, да му жена са три малолетна сина — за које кажу, да су се звали: Милош, Јован и Јеврем — дође у Србију, где је најпре служила а затим се преуда за Обрена, коме доведе и своје синове. И ти су синови, веле Братоножићи, доцнији Обреновићи. — Према досадашњим испитивањима ово се предање ничим не потврђује, јер се тачно зна, да је отац Милоша, Јована и Јеврема, доцнијих Обреновића, био Тодор Михајловић из Средње Добриње у округу ужичком (види Милићевића „Споменик", стр. 471). Којим је поводом ово предање постало, нико сад не зна. Али оно свакако није саовим измишљено. До тога Радоја Томашева, за чију жену веле, да се са синовима преселила у Србију, има *бар седам пасова* (као што нам показује и напред наведени преглед за пасове Грујића - Прогоновића), а то чини најмање 170 до 180 година. Предање се дакле односи на пресељење, које је било још у првој четвртини 18. века и према томе се не може никако тицати Милоша и његове браће, који су се родили тек после 1780 године. Али се *оно може односити на њихове претке*, па је можда доцније пренето на њих као познате историске личности.

Од најмлађег сина Јанкова, Јована, који се преселио у Брскут, постало је брскутско браство Марнићи. — Ђуриша, син Јована Раславова, имао је сина Шака, од кога су садашњи Шаковићи, и то: 2 пород. у Клопоту, 1 у Брскуту, 6 у Загоричу и око 10 пор. у Колашину (потарском) где се зову Палибрци. — Од Стамата, сина Раслава Прогова, потомци су сви сад у Брскуту и деле се на Секуловиће (Симовиће), Нововиће и Шајиновиће (Ракетиће, Лукиће и Ћетковиће). — Потомци од два млађа Прогова сина, од Дармана и од Ђуке, сви су дигли у

Digitized by Google

Брскут и од њих су тамошњи Дармановићи и Ђукићи. Од ових Ђукића су мухамеданци Шајиновићи у Гусињу.

Четврту и највећу групу „Братових“ потомака чине *Бањевићи* (Бањевићи) од Баља, брата Прогова. Многи казују, да је Бо́љо (или Баље, Бале) имао четири сина: Радоњу, Рајича, Банка и Челебију, док неки тврде, да су његови синови били само Радоња и Рајич, а за Банка и Челебију кажу, да су били Бањеви стричеви, т. ј. браћа његова оца, Вучете. Ово је друго предање забележио и П. Мајић. Ми ћемо пак узети оно прво, у коме се већина приповедача слажу. — Радоња Бањев је имао два сина: Станоја и Вуја. Станоје Радоњин је имао сина Пеја, који је, као што знамо, по предању добио од султана војводство. Од Пеја су данашњи *Пелевчани*, који се деле на четири рода: два се презивају по Пејовим синовима, Премовићи и Тошковићи (ови други: 20 пород. и 2 у Брскуту), а два по Пејовим унуцима: Павићевићи (6 пор. и 2 у Зети а 4 у Србији) и Станишићи (8 пор. и 7 у Србији)[1]). Први од ових родова, Премовићи, дели се по Премовим унуцима на: Вељовиће (којих има 8 пор. на Пелеву Бријегу, 5 у Србији и 1 у Загоричу), Тодоровиће (6 пор.), Дмитровиће (6 пор. на Пелеву Бријегу и 2 у Србији) и Чубрановиће (8 пор. и 1 у Загоричу а 3 у Србији). Премовића има пресељених и у Васојевићима у Турској, у селу Беранима (Б. Лалевић и И. Протић „Васојевићи у турској граници“, стр. 721) и у селу Заостром (исти рад, с. 725). — Од Рајича Бањева је 31 породица данашњих Виочана (т. ј. становника села Виоца), који се деле на Бранковиће (Гилиће; 7 пор. и 2 у Подгорици), Видиће (7 пор.), Чолиће (4 пор. и 2 у Србији), Ђелевиће (4 пор.), Бајовиће (4 пор.) и Малевиће (Ђуриће: 5 пор. и 1 у Зети). — За Банка Бањева веле, да је пошао с „Угричићем Јанком“ у Далмацију, кад се Јанко враћао са Косова, и настанио се у Котаре. Мисле, да се од њега разродила чувена породица „Цмиљанића“ (ово је забележио П. Мајић). У овом је предању можда очувана успомена на одсељење тога Банка или његова рода у време угарских похода на Турке у Босни у 16. веку, јер је Банко живео пре 13 до 14 пасова, дакле пре 350 и више година. — Од Челебије Бањева је један

[1]) Војвода Марко Миљанов саопштава мало друкчије податке. Он каже, да је Пејо имао четири сина: Оташа, Тошка, Матијаша и Станишу. Од њих су четири браства: *Премовићи* од Оташева сина Према; *Тошковићи* од Тошка Пејова; *Павићевићи* од Матијашева сина Павића; *Станишићи* од Станише Пејова.

Digitized by Google

део становништва села Поткрша. Најпре су они становали на земљишту Бунцу преко Мале Ријеке, које им је био дао војвода Пејо Станојев. Затим су једни од њих прешли пре петшест пасова у Поткрш, где су им биле стаје, и то су садашњи Бошковићи (2 пород.). Један је пак од тих Бајевића морао због крви бежати у Подгорицу и тамо се потурчио. Од њега су подгорички мухамеданци Ракићи. Један се од тих потурчењака врати на своје стаје у Поткрш и покрсти се. Звао се Мурат а син му Хасан Муратов. По том се његово потомство у Поткршу и сад презива Муратовићи (3 пор).

Потомци Вуја Радоњина Бајевића су настањени у селу Кисјелици. Сам се Вујо био настанио у Кисјелици, пошто је одагнао и последњи остатак старих Кисјеличана, Јелавиће-Мацуре. Од Вуја су ови садашњи родови: Марковићи (11 пор.), Мијајловићи (Бошковићи, 5 пор.) и Балићевићи са три мања трбушка (Вешковићи, 5 пор. и 1 у Брскуту а 5 у Србији, 3 у Коњусима у Васојевићима; Перовићи, 5 пор. и 2 у Загоричу код Подгорице; Вулићи, 2 пор., и 1 „на Кастиу" у Боки по забелешци П. Мајића).

У Кучима, на Безихову, има браство *Миловићи*, пореклом од братоношких Бајевића (види „Куче", стр. 152). Још да узгред поменемо, да је међу Црногорцима, који се преселише у Русију, био и један од Бајевића (а можда и још неки из Братоножића), који је тамо написао кратак географско-историски опис Црне Горе (у 18 тачака) и на крају тога описа се потписао: „Јован Стефановић Балевић Албано-Црногорац из Братоножића. У Петрограду 29 јунија 1757. год." (в. Драговића поменуту историју, стр. 125).

Да додамо још ово као напомену. Поменути старац Ристо Љаков из Сеоштице казивао ми је о гранању „Братова" потомства мало друкчије. „Брато" је, вели, имао синове Павла и Ника. Од Павла су Чађеновићи. А Нико Братов је имао три сина: Љума, Прога и Лаза. Од Љума Никова су Сеоштичани, од Прога Никова су Клопоћани, а Лазо Ников је имао сина Вучету. Вучета Баља а Баље само Рајича и Радоњу. Ну сви остали приповедачи (међу њима особито стари поп Милован Грујић из Клопота и Паун Милетин Дмитровић из Бољесестре казивали су онако, како смо напред изложили, тврдећи, да је само њихово казивање тачно, а да се је Ристо Љаков због велике старости (било му је преко 100 година) већ побркао.

Digitized by Google

Ова четири браства од „Брата“ имају сад укупно *преко 300 домова* (скоро половину од тога броја, 133 породице, чине сами Бањевићи) и кад се сетимо, да у целом племену нема више него 408 домова, онда је разумљиво, зашто ови „Братови“ потомци сматрају себе за једине представнике братоношког племена, за праве Братоножиће, и на остала, мања браства гледају с презрењем. Они доводе и само име Братоножићи од свога претка „Брата“, али колико има у томе истине, видели смо напред. Ова тежња, да се име Братоножићи доведе у везу с именом најстаријег претка данашњих главних брастава, јесте свакако и узрок, да се томе претку заборавило право име а да се истакао или можда измислио овај надимак „Брато“. — Могло би се још посумњати, да може бити неко од ових брастава, која се рачунају у „Братово“ потомство, није произишло баш непосредно од тога „Брата“, него од неке споредније гране, па да је у тежњи, да себе представи као праве Братоножиће, намерно унело своје претке међу „Братове“ потомке. Али таквој сумњи тешко да би овде било места, јер је народно предање до „Брата“ тако јасно и поуздано, да му морамо веровати. Осим тога имамо и пример у Кучима, на браству Дрекаловићима, да се заиста од једног човека у току од 12—13 нараштаја може намножити огромно потомство са тачно одржаном успоменом о гранању на мања браства и родове.

Сви „Братови“ потомци славе *Св. Николу* (6. децембра) осим Прогоновића, који славе Св. Јована (јесењег, 23. септембра). Веле, да је Св. Јован био најпре прислужбица свих „Братових“ потомака, па су га после по заједничком договору узели славити само Прогоновићи, да би се могли с осталим својим саплеменицима узајамно походити о славама. Прво су славили зимњег Св. Јована (7. јануара), али су се је-

Digitized by Google

зиме, носећи као и увек из Подгорице вино за славу, били понапијали тако да су се „помели“, т. ј. да их је снег затрпао. Због тога замоле тадашњег владику (веле: Руфима Бољевића из Брчела у Црмници), те им одобри, да место зимњег славе јесењег Св. Јована. Али они и сад одржавају помен својој старој слави: носе о зимњем Св. Јовану у цркву пуње и пале свећу. — Заједничка је прислужба свега „Братова“ потомства, као и осталих Братоножића: Св. Петка (26. јула и 14. октобра).

б) Другу засебну групу у братоношком племену чине становници села **Лутова**. Њих има 50 породица, од којих само 5 породица браства *Гогића* можда нису истог порекла с осталим Лутовцима, а сви други чине једно браство. По њихову причању пореклом су од некога капетана *Гојка*, који се из Пирота у Србији доселио у Брда, а његов син Никола са сином Пипом дошао је у Лутово (и то у Доње Село, у право Лутово). Пипо је имао сина Мијајла а Мијајло четири сина: Ђурка, Петра, Вукоту и Гојислава. Од Ђурка су сви данашњи Лутовци, а остала његова три брата су се преселила у Пипере и од њих су се тамо изродила многа и јака браства. Одмах да напоменем, да заиста и у Пиперима има сасвим поузданих предања за многа новија а јака браства, да су им преци дошли из Лутова и да су род са данашњим Лутовцима. То се види још и по слави: Лутовци сви славе Св. Арханђела Михаила (8. новембра) и прислужују јесењу Св. Петку као и њихови рођаци у Пиперима (осим неких Пипера, који су доцније изменили славу). Само Лутовци осим тога прислужују и „Ћириков-дан“ (т. ј. Св. Ћирила, 15. јула). — Осим поменута три брата Ђуркова прешло је још и доста других Лутоваца — Ђуркових потомака — у Пипере, као што ћемо даље изложити. Отуд им је и земљиште с обе стране Мораче заједничко са Лутовцима.

Digitized by Google

Лутовци набрајају од претка Гојка до сад *16 пасова*, дакле су скоро једнаке старине са „Братовим“ потомцима, те је можда и њихов предак Гојко добегао по паду Србије. Ради примера да изнесем пасове од рода Јовановића: Гојко — Никола — Пипо — Мијајло — Ђурко — Милован — Вуко — Јоко — Манојло — *Јован* — Шабан — Никола — Мићун — Стефан — Милун — Никола.

По казивању официра Милије Мушикина Радојевића ја сам побележио до појединости гранање и пасове садашњих Лутоваца и браства одсељена у суседне Пипере. Од тога ћу изнети овде, колико је најпотребније, а већину од осталих података биће згодније употребити у раду о пореклу племена Пипера. — Као што је речено, праунук „капетана Гојка“ Михаило имао је четири сина, од којих је најстарији, Ђурко, остао у Лутову. Ђурков син се по казивању поменутог официра Милије звао Милован а по казивању неких других Лутоваца, па и многих Братоножића и Пипера њему је било име: Милица (или Милика). И Ровински је забележио за њега име Милица (Черног., св. II, део 1, с. 93), само што није тачно његово тврђење у напомени, да овога имена има и сад у Пиперима. Пиперима се тај назив за мушкога чини тако исто необичним као и осталим Србима. За тога Милована или Милицу зна се, да је био војвода. Он је имао три сина: Вука, Радула и Радуна. Вуко је имао синове Јока и Павића, од којих су сва данашња лутовска браства. Од Јока Вукова су: Јовановићи (16 породица), прозвати по Јовану Манојлову, унуку Јокову; Мирковићи (8 пор.), прозвати по Мирку Јокову; Радојевићи (4 пор.), прозвати по Радоју Ђурову, коме је Јоко чукундед, и Томашевићи (2 пор.), за које веле, да су позније одвојени огранак (од Мирковића). Од Павића Вукова су данашњи Кркелићи (15 пор.), прозвати по Кркељи (право му је име било: Радоје), који је у петом пасу од Павића.

Digitized by Google

Потомци од друга два сина војводе Милована, од Радула и од Радуна, сви су се преселили у Пипере. Радулови потомци станују сад у пиперским селима Завали, Потпећу и Радећи, а Радунови (Радуновићи) у пиперској Ријеци према Морачи.

Зна се, да од Лутоваца, Ђуркових потомака, има још пресељених у Васојевићској Нахији, у селу Дапсићима, где се и зову „Лутовцима.“ У раду попа Богдана Лалевића и Ив. Протића „Васојевићи итд.“ (Етногр. Зборн., VI, с. 714) помињу се ти исти Лутовци у селу Дапсићима а осим тога (на стр. 710) и Лутовци у васојевићском Загорју, и каже се и за једне и за друге, да су из Лутова у Братоножићима и да славе Св. Николу. Даље су ми у Лутову причали, да су и Ћеклићи (веле око 60 пор.) у селу Црном Врху у Васојевићској Нахији такође из Лутова. Али се у поменутом опису Васојевића од Лалевића и Протића не помињу у Црном Врху уопште никаки досељеници из Братоножића. Можда су они ту некад становали, па се одселили, или је предање погрешно заменило неки други Црни Врх с овим васојевићским. — Још су ми Лутовци казали, да су од њих одсељени и Љашовићи у Полимље у Васојевићима. У опису Васојевића од Б. Лалевића и Ив. Протића (у Етногр. Зборн. V, с. 595) наводе се заиста „Лашевићи (Лутовци)“ у Полимљу на Мурини.

в) За поменуте **Гогиће** (5 пор.) зна се, да су дошли из Бијела Поља пре шест пасова и да им је досељени предак (Периша Шћепанов) био зидар, те су их због тога, веле, прозвали Гогићима. Већина тврди, да Гогићи нису никакав род с осталим Лутовцима, док сами Гогићи казују, да су и они од „племена“ осталих Лутоваца и да је један од њихових предака побегао због крви у Бијело Поље, те су тамо пробавили само неки пас и поново се вратили у Лутово. Наводе и пасове, којима се везују за Вука Милованова, унука онога Ђурка, од кога су сви остали Лутовци. Али док остали Лутовци тврде, да је Вуко имао само два сина, Јока и Павића, дотле би по овом казивању он имао и

Digitized by Google

трећег сина, Дмитра. Због свега тога је сумњиво, да су Гогићи истог порекла са другим Лутовцима (и ако имају исту славу и преславу, јер су их могли намерно усвојити, као слабо браство поред јачега). Биће то један од честих случајева, да се слабо браство прибија уз јако, те вештачки доводи себе у сродничку везу са њим. Зато ћемо Гогиће и сматрати као засебно браство.

г) **Дужани** или *Вујотићи*, којих има 5 домова, пореклом су, по сопственом казивању, из Пипера са села Стијене. Њихов предак Ника Вујотин дошао је из Пипера пре десет пасова. Ово су ти пасови: Ника Вујотин Станиша — Стојан — Велимир — Драго — Панто — Никола — Стојан — Ђуро — Михаило. О њихову пореклу из Пипера сведочи и то, што они и сад издижу лети на Мецгар у Црној Планини, где су Пипери имали катуне од старине. Поменути Ника Вујотин и његови потомци становали су најпре на месту Селини близу села Павличића. Пошто су тако били на окрајку Братоножића, имали су да издрже доста неприлика. Избежавали су од крви у Пипере и поново се враћали, крили се од Турака по пећинама више данашњег села Дуге, па се око њих и тукли с Турцима. Са Селина су Вујотићи сишли на своју земљу код садашњег манастира Дуге и ту засновали село, а тамо су им биле остале стаје. Они су најпре славили Митров-дан и јесењи Петков-дан, па су после променили и узели да славе братоношке свеце: Никољ-дан и летњи Петков-дан. Узроци су тој промени: прво, што су тиме себе уврстили у ред осталих братоношких брастава, и друго, што им није било могућно издржати слављење Митрова-дне, јер би им долазили на славу не само Братоножићи него и Кучи. — Свуда по Братоножићима називају Вујотиће *Лужанима*. Ово је заиста и оправдано, јер су Вујотићи били у Пиперима саставни део старог српског станов-

Digitized by Google

ништва, које је без сумње највећим делом било лужанскога порекла.

Недавно се неколико породица од Дужана преселило у Србију, веле: у Мрдаре (у срезу косаничком) и у Страгаре, свакако у Страгаре у срезу јасеничком, јер из описа Станоја Мијатовића („Темнић“ у VI књизи „Етнографског Зборника“, стр. 300) видимо, да их нема у темнићским Страгарима.

д) **Лајковићи** (Љајковићи) зову себе и Павличићима по имену старога села, у коме су се најпре настанили. Има их свега 9 домова. Они сами причају, да су дошли из Бјелопавлића, али сви остали Братоножићи кажу, да је њихов предак *Љајко*, који је био ковач, дошао пре девет пасова однекуд од Скадра и прибио се да служи у кући Вуковића, једног старог пиперског рода, који се био настанио у селу Павличићима и после се нешто истражио а нешто одатле раселио (последња кућа Вуковића одселила се пре триестак година у Зету). Од тих Вуковића Љајко је добио земљу и окућио се. Љајковићи су уопште врло неповерљиви и што своје порекло доводе лажно од Бјелопавлића, то је још бољи доказ, да је казивање осталих Братоножића истинито. Јер обично мала и слаба браства, која су још незнатног порекла, гледају, да дигну себи цену доводећи своје претке у везу са каквим угледним браством или племеном. Врло је вероватно, да је предак Љајковића побегао од крви, па да су они и због тога крили своје порекло. Љајковићи славе Арханђелов-дан и летњи Петков-дан (26. јула). Сад их је у селу Павличићима само 2 породице, а остали су се преселили у Морачице (5 пор) и у Малу Ријеку (2 пор.).

ђ) **Јововићи**, 6 породица, у Поткршу су пореклом од Јова Бојовића из Куча (од браства Бојовића с Убала), кога је мајка била довела као пасторка у Поткрш.

Digitized by Google

е) **Виљурићи** или *Вукорешовићи* су дошли пре 200 година из старог села Купусаца у Кучима. Стојали су најпре на Тримојевићима (код Клопота), па су пре сто година дигли у Брскут и сад су тамо.

ж) Најзад у састав данашњег племена Братоножића улазе већ поменути **остаци старог становништва** (укупно само триестак породица): Букумири-Лаловићи, Гарићи, Царичићи, Пејушковићи и Вукајловићи, који сви — осим Вукајловића — славе Св. Николу и Петков-дан.

Овај нам је преглед показао, какав је састав данашњег племена Братоножића. Главни је представник племена *једна група од сродних брастава*, која се развила од 400 година на овамо и која је, како успомене показују, још од пре 250 и више година већ била задобила главну улогу у племену. Та су браства успела да брзим множењем ојачају и, што је најглавније, *да се рашире по целом средишту братоношке области* истискујући пред собом старије становништво и не дајући новим досељеницима, да се насељавају у њихову средину. Нема сумње, да је успешном напредовању ових брастава доприносило и предање о њихову угледном пореклу. Јачина ових брастава била је узрок, да су стари и прави Братоножићи морали да се растуре, те је од њих претекло само оно неколико малених и раштрканих остатака. — Осим ових брастава успело је да се развије и одржи још само једно јаче браство, *Лутовци*, које се зацело баш зато могло одржати, што је подалеко у страни, на самој ивици братоношке области. Осим овог браства има још само *три мања* досељена браства, али су и она сва три насељена опет на ивици Братоножића.

Према томе не само данас него већ четири века и више — од онда, откад је почело досељавање с ис-

Digitized by Google

тока испред Турака — *племе Братоножићи није чинило једноставну целину* него је било састављено од разноврсних елемената. Али је вредно истаћи, да су се ипак сви ти елементи осећали као целина, као једно племе са заједничким именом. Томе ће бити главни разлог у овоме. Кад су први досељеници дошли у братоношку област, они су ту већ затекли старо становништво, које је свакако бар највећим делом и било потомством старих, правих Братоножића. Због тога су досељеници, да би се одржали међу овим старинцима, морали се њима и прилагодити: примити њихово племенско име, па и њихову племенску славу. После, и кад су досељеници ојачали и почели истискивати[1]) старе Братоножиће, они су и сами задржали братоношко име у толико пре, што је оно већ одавно било везано и за саму област. А *област братоношка*, која чини згодну географску целину (између две дубоке речне долине и планинâ на с.), била је такође једним од врло знатних чинилаца, да се сва браства и родови, настањени у тој области, осећају као целина и у случају потребе — особито у ратовима — узајамно се помажу.

IV Телесне особине и плодност

И по општим телесним особинама и по типовима братоношко становништво се слаже са Кучима. И у Братоножићима превлађују *црномањасти* и *плави* типови кратке, округласте главе и пошироког, округластог лица — дакле *брахицефални* типови средњег и повисоког раста (види слике: Пунише Ђукића и Ми-

[1]) За већину од старих братоношких породица, које су се иселиле, кажу обично, да су се одселиле због „сухограда", т. ј. сухог, северног ветра, који доноси сушу и гладне године. Нема сумње, да су гладне године и оскудно земљиште били као и сад узрок исељавању; али је осим тога, као што и понеке успомене из новијег времена показују, било и много насилног исељења. Само је на тај начин и било могућно, да „Братово" потомство нарасте толико, да оно само износи три четвртине племена.

Digitized by Google

лице Перове. [illegible] много су [illegible]. А [illegible] Брагношкиња [illegible] масу становништва [illegible] [illegible] вине ових [illegible].

Од [illegible] Ја сам у пет села — у [illegible], Клопоту, [illegible], Брнјегу, [illegible] — забележио [illegible] људе, који су [illegible] деце, а раститељима сам се уверио, да је [illegible] иста таква и у свим осталим брагношким селима. Ради примера ћу навести [illegible] из села [illegible] и *Сеоштице*.

У *Клопоту*, је Михаило Радованов Шаковић [illegible] 13 деце 5 муш., Илија Вучетић 7 [illegible] муш., [illegible] Попов Грујић 9 6 муш., Нешо Буров 7 [illegible] муш., [illegible] Милован Грујић 7 мушких, [illegible] Нешо Грујић 7 [illegible] муш., Милош Станишин Шаковић 6 5 муш., [illegible] Илић 6 4 муш., Михаило Јакшић Грујић [illegible] муш., Радован Буров Петровић 6 3 муш., [illegible] Стефанов Грујић 7 4 муш., Мијан [illegible] 5 муш., Риста Попов Грујић 6 3 муш., [illegible] *штици* је Сава Перованов родио 10 деце [illegible] муш., Вукашин Буров 7 4 муш., Пунаша Станојев [illegible] муш., Ново Буров 8 3 муш., Богдан Илијин 10 [illegible] муш., Радоња Илијин 7 4 муш., Мијајло Радојев 7 муш., Милош Радоњин 7 5 муш., Милун Спасојев 11 7 муш., Вукадин Драгићев 8 5 муш., Јоша Паунов 7 6 муш., Станко Савов 4 2 муш., Радоје Јаков 6 4 муш.

Средњи је број деце из свих пет именованих села 6,78, што значи, да се из сваког брака у Брагношкићима роди у средњу руку скоро седморо деце. Од тога броја умре опет у средњу руку највише троје, то јест *сваки тамошњи брак несумњиво изведе на снагу око петоро деце.*

Digitized by Google

Колика је плодност, показују нам и ови примери. Има неколико стараца од седамдесет и осамдесет година, који су се у тим годинама поново женили и имају деце, а поуздано се зна за Тошка Пејова (пре девет пасова), да се оженио у својој осамдесет и четвртој години и имао четири сина, од којих је данашње најјаче пелевско браство, Тошковићи (око 20 домова). Пок. Ђакић Лукин Тошковић на Пелеву Бријегу имао је *двадесеторо деце:* жена му је пет пута родила по двоје деце. Перу Ристову Павићевићу, бившем учитељу на Пелеву Бријегу, родила је жена *шеснаесторо деце* и то опет у пет махова по двоје (ту сам жену видео: још је једра и снажна, тако да ће можда и даље рађати). Михаило Радованов Шаковић из Пелева Бријега родио је са женом тринаесторо деце. А већ има пуно родитеља, који су изродили по десеторо деце.

V. Породице, задруге и племенско уређење.

Родитељи са децом, дакле *породица*, то је најчешћи облик друштвеног живота у Братоножићима. По подацима, које сам прикупио, обична породица има 7—8 чланова као средњи број. Задруге, које тамо зову *задружном кућом*, сад су врло ретке, али их је до скора било више. Највећа је садашња задружна кућа Беше Ђељева у Виоцу од 20 чељади, а до скора су биле и повеће задруге: Милете Тошковића на Пелеву Бријегу од 25 чељади, попа Милована Грујића у Клопоту од 22 душе, Андрије Милованова Чубрановића у Бољесестри од 18, Грује Перованова Станковића у Сеоштици такође од 18 чељади и Мираша Тошковића на Пелеву Бријегу од 15 чељади (задруга од четири брата). Ове су се све недавно изделиле.

Чељад у кући се и код Братоножића зове интересантним изразом *роб* и *робје*. Мушко се дете редовно зове само *ђететом* и *ђетићем* а женско *ђевојком*.

Digitized by Google

Племенско уређење у Братоножића није се у прошлости одликовало ноком чврстом организацијом. Они су свега једанпут имали *војводу*, који је управљао целим племеном: Пеја Станојева Бајевића са Пелева Бријега. Како је Пејо по народном предању постао војводом, испричано је на страни 354.

Али после Пејове смрти у Братоножићима је настало стање исто онакво, какво је било и пре њега. Заједничког племенског старешине није било, и што се племе ипак држало као целина, особито у случају одбране од спољашњих непријатеља, томе има више разлога. Пре свега сама област има од старине опште племенско име Братоножићи, те се и све становништво те области осећало међусобно везано тим именом. Даље је сама област тако згодна географска целина, да је већ собом упућивала своје становнике једне на друге и чинила од њих издвојену, засебну, тешњу групу у односу према околном, даљем становништву. Најзад, свакад је било у племенској области *по једно јако браство*, које се истицало као представник целог племена и уз које су наравно морала пристајати и она мала, слаба браства, што су била настањена поред њега.

Браства су имала своје *главаре*, који нису нарочито бирани, него су то биле најистакнутије личности у њима. Доцније су поједина села имала и по једног *кнеза*. Кад се имала у племену да изравна нека распра, нпр. између два браства, састављали су изборни суд, у који су улазили браствени главари или за ту прилику изабрани заступници појединих брастава, које су „у једно време“ (јамачно по турском утицају) звали *незерима*.

Братоножићи су имали у знатнијим приликама, које су се тицале целог племена, и заједничке *скупштине*, на којима је одлука морала бити донесена једногласно, да би је свако браство примило.

Digitized by Google

Ратовање је готово навек било заједнички посао целог племена. Било је правило, да сваки из племена трчи на ону страну, где је пукла пушка против Братоножића, па ма иначе нека браства у племену била у међусобној завади. Племе је дакле у борби против непријатеља, који нападне на племенску област, било навек сједињено, и ако није имало нарочитог општег војсковође. Наравно да је у таким приликама вођство узимао на себе неки већ оглашени јунак и војсковођа, обично онај, који је био из једне од најглавнијих и најмоћнијих „кућа“ (т. ј. родова) у племену. Такве су „куће“: *Премовићи* и *Тошковићи* (од Бањевића) на Пелеву Бријегу, *Балићевићи* у Кисјелици, *Грујићи* у Клопоту, *Белевићи-Вучевићи* у Виоцу, *Јанковићи* и *Секуловићи* у Брскуту — све родови од „Братова“ потомства.

Кад су Братоножићи, од доба владике Петра II, већ пришли Црној Гори, почели су им црногорски владаоци постављати *капетане* и сердаре између најзнатнијих личности од поменутих родова. Тако је из рода Премовића био први владичин капетан и сердар *Вуко Милошев* (у четвртом пасу у назад). За Вуком је био капетан Милован Радојев Балићевић (само три године), па потом Вуксан Мушикин Грујић, за чије је време уведено уређење и војни закон кнежевине Црне Горе. Тада је Брскут био засебна капетанија (капетан је био поп Радоје Секуловић) После су главни чинови — капетанство и командирство — прелазили с једне од поменутих кућа на другу. Сад је капетан Павле Пуншин Илић (Радошевић, из Клопота) а командир Богдан Секуловић, син пређашњег командира, попа Николе Секуловића.

Додатак. *О свештеницима у Братоножићима.* Пошто се и свештенички чин сматра у брђанским племенима као одликовање и зато као повластица знатнијих родова, да кажемо неколико речи и о томе. Уопште је

Digitized by Google

у Братоножићима бивало врло мало свештеника. Најстарија је успомена очувана о свештенику са старе Бољесестре, који се из Братоножића одселио у Црмницу. После њега није било задуго у Братоножићима свештеника, него су само калуђери долазили те вршили свештеничке дужности, а пошто је подигнут манастир Дуга, њени су калуђери били и свештеници братоношки. Зна се само за *Пеја Станојева* да је пре него што ће постати војводом, био свештеник. После Пеја су били још свештеницима само његов унук *Машко Тошков* (и то кратко време) и после *Радоје Секуловић* у Брскуту. Тек у новије време Братоножићи су први пут добили два свештеника: једнога, *Милована Грујића* из Клопота, у Доњим Братоножићима и другога, *Марка Балићевића* из Кисјелице, у Горњим. Сад имају опет само једнога, попа *Нова Грујића* из Клопота.

Кад разгледамо презимена ових свештеника, видимо, да су и они, исто онако као и племенски главари, сви из најзнатнијих „кућа“ братоношких од „Братова“ потомства.

VI Облици својине у земљишту.

Већи део братоношког земљишта и сад су *комунице*, тј. *заједнице* браствене и сеоске. Правих племенских заједница Братоножићи немају, јер се таке заједнице задобивају отмицом од других племена, а Братоножићи су напротив губили.

На северу су „*планине*“ с катунима, на које издижу преко лета. Оне су готово све биле заједница појединих већих брастава, само што се знало свакоме роду место, где катунује. Тако је *Вјетерник* у целини челевачка планина, али поједине његове делове држе од старине иста браства, и пошто су то јака браства, она те делове већ сматрају као својину, па су неке од њих у новије време и поделила па домове. Тако су Челев-

Digitized by Google

чани и Бољесестрани изделили на домове сву земљу својих катуна, која се може радити (Владојев Сјенокос, Јаворци, Метковлас, Заломи, Антешевац, Брајино Катуниште и Остра Глава). Гора *Заломи* није подељена, већ је заједничка за пелевске, вилачке и сеоштичке катуне. Виочани још нису поделили свој део у Вјетрнику. Кисјеличани су изделили родну земљу, а остало им је и сад за катуне заједничко (Кротаја, Кађуни До, Корита и Калужа).

Осојник код Јаблана је неподељена заједница једног дела пелевских Премовића. Била је ту најпре заједница свих Премовића, па је издељена на родове, те су једни своје делове изделили на домове или испродавали. — *Сиљевик* је заједничка „планина“ лутовска. Тако и *Волујац*, *Дуга* и *Крушевица*. — *Планиница* је клопоћанска „планина“, у којој већ има и делова, који се обрађују. — *Црна Планина* је од старине братоношка и пиперска. На њу су по свој прилици издизали још стари братоношки Павличићи, те отуд и садашњи њихови заменици, Лајковићи, имају право на део у Црној Планини. Пипери сад немају дела у Црној Планини, него су их заменили Кучи. Прича се (у Лутову), да је пиперски војвода Драгиша напустио Црну Планину због тога, што му је у њој змија ујела сина. — *Турјак* је такође био од старине пиперски, али биће да су поред Пипера издизали на њ и Братоножићи. Сад је пиперски, братоношки и кучки. Од Братоножића имају тамо катуне: Клопоћани, Пелевчани са Кисјеличанима (имају заједнички део), Виочани и уз њих неколики Сеоштичани, који су од Виочана купили део.

Некад су Братоножићи, као што смо изложили напред на стр. 379—381, имали много више планине, па су им је већином поотимали суседи, највише Кучи

Земљиште, које је око села братоношких, дели се на *комунице*, *метехе* и *баштине*. — *Комунице* су или

Digitized by Google

заједничка својина „општинска“ или сеоска, односно браствена, јер су села још великим делом браствене целине. „Општинска“ комуница се сад тако зове, а то су у ствари заједнице појединих насељених предела, као што су Пелев Бријег (у ширем смислу), Клопот, Лутово, Сеоштица и Брскут. Њима су обухваћена даља а већа земљишта на домаку појединих предела и служе за испаше.

Тако су нпр. по Мајићевој забелешци за општину *пељевобрешку* (села: Пелев Бријег, Вилац, Кисјелица, Змијинац, Бољесестра) ово „општинске“ комунице: Доња Гора, Рогова и Гулова Глава, Грабовник, Липа, Лесине, Небошке Стране до Мораче, Зановети и Мрчаве. За *клопотску* општину (села: Клопот, Поткрш, Павличићи, Дуга и Бушат-уба): Морачица, Платно у Малој Ријеци, део Поредница, Рудине и стране поврх села. За *Сеоштицу* (општ.): Мала Ријека, Борово Брдо, Вељи Бријег, Љуковићи. За *лутовску* општину (предео Лутово): Равањ, Равни (сјенокоси), Зури (ливаде), Крушевица (ливаде) и у Птичу део за њиве. За *брскутску* општину: Осоје и Присоје и простори између брскутских села.

Сеоске су комунице у близини појединих села. Нека села већ имају мало комунице, јер су је због потребе у земљи изделила (нпр. Сеоштичани комуницу у Малој Ријеци) а село Кисјелица је већ и нема. Комунице су или стеновите главице са нешто паше или гора и још понегде локве.

Метеси су забрани, а *баштине* су орнице (њиве) и ливаде — и једно и друго приватна својина. Метеси су већином млади забрани, подигнути на земљишту, које су поједини домови добили приликом дељења комунице, па није било подесно за обрађивање. Како је уопште мало земље за обрађивање, види се по томе, што обично на једну породицу долази свега *по два рала* земље.

Digitized by Google

VII Додатак

О кући и о другим зградама. По спољашности се ни куће ни друге зграде нимало не разликују од оних у Кучима. Само је по које име друкчије. — Озидана ограда око дворишта зове се *стомбор*. Она је веома ретка. Куће су или зидане „у клак", т.зв. *куле* или „*куће на под*" (види слику: кула у Видачици), или су грађене од наслаганог камења без клака, „у сувомеђу". Сухомеђне су куће све приземљуше а покривене су или шитицама или сламом („сламнице" или „појате") а ређе каменим плочама („полаче"). — *Кров* је увек код ма које врсте кућне само „на двије воде", т. ј. са нагибом на две супротне стране. — Пази се, да кућа не буде окренута северу (због ветра) или западу (због јаке кише).

Куће са два одељења су ретке и то су навек куле. Једно одељење је онда „*кућа*" или *огњиште* или *оџак* а друго је *камара* (соба). У понеку кулу се не улази непосредно споља, него се уђе најпре у избу, у којој су намештене дрвене „стубе" или „скале" за излажење к огњишту. Тада кула има само та једна врата, на избу. Иначе су на кули по двоја врата: једна за избу и друга за „кућу".

На кулама, које су грађене у раније време, има понегде на оба боја отворâ за пуцање, *пушкарница*. Услед пређашњих непрекидних ратова заиста се морала кућа удешавати као каква тврђава. То ће бити и узрок, што је на понеким кулама удешен само један улазак, и то кроз избу. Знатнија браства и јаке задруге су ради одбране и градила куће наблизу, па их још опкољавала тврдим зидом, те је таква група од кућа личила на омање утврђење. Леп је пример од таког утврђења очуван у Клопоту, у средини села. Има два пространа, ограђена дворишта са кућама, које су заједно градила три брата: Груја, Петар и Илија, синови Радоша Ђа-

Digitized by Google

кова. Куће су врло тврде, од „клачена“ зида: у горњем дворишту има шест кућа, од којих је једна била кулица, удешена за „цобеану“. Кулица је била на два спрата. У доњем дворишту има три куће. Све куће и зидови око дворишта имају „пушкарице“. Кучи који су нападали на ову тврђаву и бивали од ње одбивани, називали су је због њене тврдоће „малим Скадром“. Све су ово зидали мајстори, доведени чак из Приморја, јер их онда овуда није било. Ово сведочи о богаству те негдашње задруге, о коме се врло много прича (кажу, да су имали преко хиљаду оваца и на 300 коза и да им се годишње телило на стотину самих телади).

У катунима се граде *колибе* од сухомеђе са кровом од „штица“. Уз колибе иду торови. Ређе се нађе и по који „*саврдак*“.

О старијој ношњи. П. Мајић је описао по казивању старију братоношку ношњу, и овде ћемо изнети његове податке.

Мушки су носили дугу *халину*, која се спуштала чак до листова. Она је била оперважена око руке свитом а тако и спреда низ прси до доњег руба. Иза свите је ишла черазија око руке и на прсима. Било је свите и на раменима. Прса су била отворена, а ниже паса су се крајеви пресавијали на слику бугарских гуњина. Испод халине су ишле *брагеше*, које су налик на данашње црногорске гаће, али су уже и у два нита ткане. Зато су се и звале двонитне брагеше. Било је, али ређе, и четворонитних. Ваљане брагеше су почеле у новије време замењивати двонитне и четворонитне. Четворонитне и данас постоје у Братоножићима, у Кучима и у другим племенима. Те брагеше су везене белим вуненим или памучним концем са бацицама на ивици ногавица, а шивене су митачом. Испод брагеша су ишле шарене *доколенице*, које су се озад закопчавале. Горњи и доњи део доколеница био је црвен

Digitized by Google

а средина бела. Сличних црвених доколеница било је и у Зети. На саставак брагеша и доколеница везивале су се *подвезе* од конца на натрици оплетене (изаткане). Њима се по неколико пута омотавала нога, па су се озади привезивале и пуштале ките да висе низ листове. Та врста подвеза са китама постоји и данас у неослобођеном делу Зете. На глави се носила *црвена капа* са китом (фес) или *пустењача*, каква се и данас носи у неослобођеној Зети. Носили су *дуги перчин*, који су под капом омотавали.

Женскиње су носиле праве арбанашке цупелете које су се звале *урупњача*. То је један комад за рашу (сукњу) и за гуњипу. Доњи део, од паса на ниже, био је сав украшен гајтанима, концем и свитом, тако да је имало неколико слојева од рупца на коленима до појаса. Горњи део, од паса на више, по кроју је много наличио на данашњу душанку, која се виђа на црногорској момчади. Наравно да је материја и израда била много грубља и простија. Рукави су били „на чепкење", да су се могли и обући и носити опуштени. Поврх урупњаче ишао је *зубун* са чемпризима низ прси. Он се и данас може видети на каквој баби у Братоножићима. На зубуну су сем чемпреса биле ките, којих је једна туба стојала на оба рамена а по два до три пара испод пазуха. Свака кита је била начичкана ситним „ђинђувима." На ногама су носиле дебеле, концем и гајтанима извезене чарапе, које су свитом биле оперважене и на страни су се закопчавале. На глави су жене носиле *повезар* и белу *мараму*, која је на крајевима била извезена и китама урешена. Косе су спуштале до појаса а у коси носиле шестаке и ђинђуве. Главом су много наличиле на херцеговачке жене из Билеће. *Појасеви* су такође били слични оним код херцеговачких жена. На прсима су носиле младе по три пара ђердана, који су се звали *верижице*. Девојке су носиле

Digitized by Google

халину и џупелету а на глави мале, као тањир плитке капице од белог сукна и врх њих крпу. Мушки су ишли голих, отворених прси, а женске су прси покривале урупњаче, које су биле испод пазуха прекројене, да се може дојка извући напоље.

Напомене о говору и о неким обичајима у Братоножићима. — И ако су Братоножићи мало племе и самом природом готово сасвим ограђено од околних племена, ипак се и у њима запажају знатне разлике у акценту и у изговору понеких гласова, па донекле и у речима. Особито је јасна разлика у говору између становништва у братоношком средишту и онога на ивици према Кучима и према Пиперима. Становништво братоношког средишта, а то је готово само браство Баљевићи, говори уопште отегнуто, има много дугог нагласка, чак и онде, где му иначе у српском језику није место, нпр. у речима: бра́те, Ста̑но̑је или у карактеристичном изразу: „тако ми Бо̑гæ (а се у последњем слогу изговара скоро као *е*, а то долази отуд, што се претходни слог изговара исто онако као и у првом падежу). Овај говор, који је поглавито карактеристичан за становништво предела Пелева Бријега, сад се све више губи. Млађи свет већ напушта то отезање, због кога му се околни становници подсмевају. У јужним братоношким селима и у Лутову изговор је већ бржи, оштрији, сличан кучком и пиперском. Лутовци уопште говоре исто онако као и Пипери.

У Лутову се нпр. (по П. Мајићу) говори *ној* (ноћ), *дој* (доћи), *чвк* (м. човек), исто као у Пиперима и као у Кучима. Ово у толико више заслужује пажњу, што су Лутовци с Пиперима растављени од Куча поменутим средиштем братоношким, у коме се ти облици не чују, у коме је нагласак друкчији и у коме је говор уопште граматички правилнији. Због тога се намеће мисао, да су многе особине тога говора из братоношког средишта

Digitized by Google

донели досељеници, а да су у кучком и у пиперском говору боље очуване особине старијег српског диалекта у овим пределима.

Обичаји су у Братоножићима сасвим једнаки с онима у Куча. Запазио сам само две-три мало друкчије појединости. Тако о *Божићу* имају Братоножићи обичај, да на први дан Божића рано ујутру неко од најстаријих из куће изиђе и трипут обилази око куће, говорећи гласно све што жели дому добра од Бога, а сва чељад у кући понавља за њим те исте речи. — Муштулугџију младожењиних сватова зову Братоножићи *првијенцем*. — О свадби има обично и девојачка родбина *старог свата*, који замеће шале и препирке са младожењиним сватима, нарочито са њихним старим сватом: поставља им нпр. разне погодбе, да свати учине ово или оно јунаштво, па да им се да девојка. — Вреди нагласити, да је и у Братоножићима обичај, да о свадби код девојачке куће седа за трпезу онолико од рода девојачког, колико је свата.

Крстоноше зову у Братоножићима и *литијом*. Сви Бањевићи носе литију о Спасову-дне; Клопоћани, Павличићи и Дужани о Маркову-дне а Лутовци на Ђириков-дан (15 јула). Кад иду крстоноше, неки домаћини притерају своју стоку, да крстоноше прођу кроз њу, и поклоне крстоношама по једног брава. Оног дана, кад се носи литија, дочекују имућнија села госте из околине и часте их.

О *Ђурђеву-дне* је поред осталог био и обичај, да се донесе у кућу „штругља“ воде, у коју се метне здравац, да се и на солила за стоку меће здравац и осим тога су га и људи задевали за пас.

Пролетњак, обичај, који се држи и у Братоножићима, сматрају као средство против змија.

Digitized by Google

ПРЕГЛЕД

а) Преглед географских и етнолошких назива

баштина, њива или ливада која је приватна својина: 521
богомиљи, м. богумили: 485
брагеше, чакшире: 523
братски убао, убао који је својина целог братства: 454

вакуфски убао: 454
верижица, ђердан: 524

гвардија у време владике Петра II: 468
главар, браствени старешина: 517

дијете у значењу мушкарац: 516
дим, дом: 452
добитак, Нови Крајевн у Србији: 503
доколеница, део мушке ношње: 523, 524

ђевојка у значењу женско дете: 516
ђетић у значењу мушкарац: 516
ђинђув, ђинђуха: 524

завјет, прилог: 471
задружна кућа, заруга: 516
заповет, бњка: 455
зубун, део женске ношње: 524

изјава, исказ, казивање: 452
истражити се, изумрети: 470

камара, соба: 522
клачен, зидан са лепом: 470
кнез, сеоски старешина: 517
комуница, заједничка земља: 519
комунски убао: 454
кораћ, чекић: 473
крстоноше или литија: 526
кула, врста зидане куће: 522
„кућа“ или огњиште или оџак, део дома: 522
кућа на под, в. кула: 522
кућа у значењу род: 518

листосјек, одсечене гране с лишћем: 455
литија, в. крстоноше: 526
лишњак, дрво с листом: 455
лука, веће проширење поред реке: 454

мач у значењу ратник, војник: 472
метех, забран: 470, 520, 521

на вече, уочи: 495
на двије воде кров: 522
натрица, разбој: 524
на чепкење, расечени (рукави): 524
незер, главар у племенском суду: 517

огњиште, в. „кућа“: 522
општинска комуница, заједница целог предела: 521

Digitized by Google

освјештани дубови: 469
оџак, в. „кућа“: 522

планина у значењу пашњак са гором: 478, 519
племе у значењу „браство“: 459, 510
повезар, повезач: 524
подвезе, подвезице: 524
пујата, в. сламница: 522
полача, кућа са кровом од камених плоча: 522
помести се, бити затрпан снегом: 508
почивало, преседлина: 452
Прва Похара Куча: 467, 468
првијенац, гласник младожењиних сватова: 526
прислужица, прислужба, преслава: 491
пролетњак, обичај: 526
прснути, растурити се: 470
пустењача, врста капе: 524
пушкарица, отвор за пуцање: 523

раша, сукња: 524
роб, чељаде: 516
робје, чељад: 516
рупа, до: 456

саврдак, купаста колиба: 523
саранџа, убао у који се стаче кишница с кућнога крова: 454
селина, селиште: 472
ситно жито, стрмно жито: 455
сједница, сеоски састанак: 469
скале, в. стубе: 522
скупштина племенска: 517
сламница, кућа са сламним кровом: 522
стари сват девојчиних сватова: 526
стомбор, озидана ограда око дворишта: 522
стубе или скале, степенице: 522
ступац, стуб: 474
сухоград, сухи, северни ветар: 514
сховад, камени зид без лена: 475

трбух, род или огранак једног браства: 503
трбушак, в. трбушчић: 503
трбушчић или **трбушак**, даљи огранак неког браства: 503

Ћириков-дан, Св. Ћирило (15. јула): 508

убао, бунар (или с изворском или са кишном водом): 454
у клак зидан, леном зидан: 472, 486
урупњача, део женске ношње: 524, 525

хаљина, део мушке ношње: 523, 525

чемприна, чемпрес (и граде као украс на оделу): 524

Џебеана, муниција: 523
Џупелета, део женске ношње: 524, 525

штица, даска: 523
штругља, дрвени суд: 526

б) Преглед географских имена

Анташевац или Антешевац, врх: 453, 480, 520
Антешева Глава, метех: 477
Ардомиле, баштина: 470

Бабина Пећина: 469
Бајови Лазови: 480
Балканско Полуострво: 485
Барзин-до: 475, 489
Безихово, село: 506
Беране, варош: 475, 479, 484
Берани, село: 505
Бијели Брк: 469
Бијело Поље: 510
Виоче, село: 470, 492
Вихор, предео: 503
Вјелуши, метех: 478
Вљуштура, планина: 491, 493

Digitized by Google

Бегићев До, баштина: [illegible]
Бека, области: [illegible]
Белосветра, [illegible] и [illegible]: [illegible] 476, 477, 486, 488, 502, [illegible]
Берова Глава, [illegible]: [illegible]
Берово, [illegible]: [illegible]
Берова Врда, [illegible]: [illegible]
Брадашице, [illegible]: [illegible]
Брајиво Катунићи: [illegible]
Брајчино, баштине: [illegible]
бранчевска дружина, [illegible] бија: [illegible]
Братиново, [illegible]: [illegible]
Брда, области српска у [illegible] ној Гори: [illegible]
Брдо Павличића: [illegible]
Брегови: 450
Брскут, река: 452, [illegible]
Брскут, предео (и „Горњи Братоножићи"): 452, 454, 456, 457, [illegible] 473, 474, 475, 486, 491, 492, [illegible] до 503, 513, 515, [illegible]
Брскут, раније насиље: 496
Будимља, предео: 479, 483
Вукумирско Гробље у Бучи[illegible]: [illegible]
Вукумирско Језеро у Бучи[illegible]: [illegible]
Вулиће Гувно, место: 474
Вунац, земљиште: 452, 506
Вунца, планина: 452
Вушат, планина: 492
Вушат-уба, убао: 473, 489

Валови, баштина: 471
Везиров Мост код Подгорице: 468
Вела Глава, вис: 476
Вела Ограђа, главица: 471
Вели Брујер: 474
Вели Грабовник, главица с метесима: 476
Вели До, баштине: 476
Вели До, село и земљиште: 456, 474
Вели Убао: 478
Веруша, река: 452
Веруша, висораван: 452, 465, 493
Видаков До, баштина: 474
Видачица, село: 456, 477, 494
Вилац, село: 454, 456, 475, 476, 489, 502
Вилиће Коло, врх: 453, 478

Вилиће, [illegible]: [illegible]
Вилиће, [illegible]: [illegible]
Вилиће, баштина: [illegible]
Зјетовник или **Бјетовник**, [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]
Бјетовник, и **Зјетовник**: [illegible]
Владојевић Чојковића, земљиште: [illegible]
Вујетића, [illegible]: [illegible]
Вуча, [illegible]: [illegible]
Вранићи, [illegible]: [illegible]
Врановић, баштина: [illegible]
Врпорова, [illegible]: [illegible]
Вучетића Вина, баштина: [illegible]
Вучетића Долина, баштина: [illegible]

Главица, вис: [illegible]
Главица од **Вершоја**, [illegible]: [illegible]
Главица Павличића: [illegible]
Главци, село: [illegible]
Глушчево-до: [illegible]
Гола Глава, [illegible]: [illegible]
Гола Страна: 452
Гола Страна, [illegible]: [illegible]
Горица, брдо код Подгорице: [illegible]
Горња Зета, предео: 468
Горња Села: 478
Горњи Братоножићи или **Брскут**, део братоножке области: [illegible]
Грабовица, вис: 458
Градиће, метех: 476
Грачаница, село: 488
Греде, косе: 480
Греде, метех: 478
Груде, војводство (предео): [illegible]
Грудица, место: 469
Гулова Глава, врх: [illegible]
Гусићи, село: 456

Данилов-град, варош: [illegible]
Дасићи, село: 488, [illegible]
Дебељ-до: 472
До, баштина: 470
Добрјак, изворчићи: [illegible]
Долац, село: 488
Долови, испата: 470
Долови, метех: 478
Долови Марковића: 475
Доња Гора, вис: 458
Доња Гора, метех: 476

Digitized by Google

Доња Зета, предео: 466
Доња Ржаница, село: 474, 483
Доње Село или **Лутово**, село: 456, 477, 508
Доњи Братоножићи, део братоношке области: 452, 453, 466
Доњи Луг: 481
Драчевачи, баштина: 469
Дренова Глава, метех: 477
Дрмња, комуница: 472
Дубочице, село: 456
Дубраве, село: 456
Дубраве, метех: 470
Дуга, лука: 454
Дуга, манастир: 470, 471, 495, 511
Дуга, село: 456, 470, 471, 511
Дуга, „планина“: 478, 520

Ђурашев Обор, метех: 470
Ђуров До, баштина: 474

Жабљак, варош: 481

Завала, село: 510
Загарач, предео: 484, 503
Заглавица, убао: 474
Загорич, село: 503, 504, 505, 506
Загорје, предео: 510
Заграб, баштина: 480
Заград, село: 503
Задрмјенак, баштина: 474
Задушни Убао, долина: 476
Заломи, метех 477, 520
Зановјети, метеси: 476
Заостро, село: 483, 505
Затрмјебач, предео у Кучима: 459
Заугао, село: 456
Зета, област: 503, 512, 524
Зета, река: 482
Зетица, река: 466
Зимјинац, село: 456, 475, 476, 489, 490, 502
Зоровице, врх: 474
Зупци, племе у Херцеговини: 484
Зури, ливаде: 478

Иваньска Главица, метех: 473
Ивовик, планина: 466
Или-земља, баштина: 471

Јаблан, село: 453, 454, 456, 462, 478, 480, 481, 515
Јаворачка Пећина, врх: 453
Јаворци, метех: 477, 520
Јасенови До, баштина: 474
Јасика, планина: 493
Јасикова Глава, метех: 478
Језерица, локва: 454
Јелин Дуб, преседлина: 452, 469
Јеноповље, варош у Банату: 498, 499

Калуђеровићи, баштина: 471
Калуђерово Брдо: 453
Калуже, баштина: 480, 520
Камена Глава, врх и метех: 453, 477, 480
Камена Страна: 452
Карков-до: 475, 489
Кастио, место у Боки: 506
Катуниште, баштина: 474
Катунска Нахија, област у Црној Гори: 484
Каћуни До: 520
Каце, земљиште: 474
Кисјелица, село: 456, 475, 476, 477, 478, 503, 506, 521
Кисјелица Вења, главица: 476
Клобук, град: 499
Клопот, село: 456, 472, 473, 489, 494, 503, 504, 515, 521, 522
Клопотска Скала, страна: 454
Кнежевићи, село: 479
Колашин, предео: 465
Колашин потарски: 504
Коломатница, баштина: 471
Кон, планина: 466
Комови, планина: 491
Коњухе, предео у Васојевићима: 484, 506
Кораћ-до: 475
Кораћи, селиште: 456, 472, 489
Кораћи, ливаде: 473, 486
Коронница, река: 498
Корита, земљиште у Вјетрнику: 52[illegible]
Корјен, село: 456
Косови Луг: 481
Котари, предео у Далмацији: 505
Котљеначе, крш: 480
Которска Главица: 476

Digitized by Google

Комтун, метех: 473
Комутина Главица: 480
Крајишта, метех: 476
Краљево, варошица: 503
Крњица, село: 503
Крњице, село: 477, 484
Кротаја, део Вјетерника: 520
Крушевачи, баштина: 471
Крушеви Поток, метех: 478
Крушевица, „планина“: 520
Крушевица, поток: 450
Крушевице, комун: 478
Крушевичка Лука: 452
Крушке, баштине: 476
Кули Фемића, село: 479
Кулине, место: 477
Кунине Долине: 478
Кунини До, метех и исиаша: 470, 473
Купусци, старо село у Кучима: 513
Купушњаци, метех: 473
Кучки Кок, планина: 492

Лази, село: 456, 503
Лазине, баштина: 471
Лајковића Главица, вис: 452
Латинска Главица: 476
Леваја (в. Поток од Леваја): 452
Лесине, вис: 453
Лечин-стране: 478, 489
Лешница, река: 466
Ливаде, баштина: 469
Лијева Ријека: 452, 465
Лијеска, баштина: 470
Лим, река: 479
Линови До, село: 456. 474
Лина, вис: 453
Лина, стране: 476
Локва, убао: 474
Лончарице, метех: 477
Лонари, село у Кучима: 466
Луг: 481
Лужица, лука: 454, 478
Луке, увала: 492
Луљев Кук, страна: 471
Лутово, предео: 456, 457, 462, 463, 477, 483, 489, 490, 491, 508—510, 521, 525
Лутово, село (в. Доње Село): 456, 508
Лутовска Лука: 454, 478
Лутовски Котуни: 452
Лучев-до: 476
Лушац, село: 479
Лушка Жупа: 481, 482

Љаковице, баштине: 477
Љаљевина, метех: 478, 489
Љаљеше, метех: 477, 489
Љеносајица, метех: 477
Љешке, гора: 471
Љешевци, баштине: 476
Љешанска Нахија или **Љешко-поље**, предео: 481
Љешко-поље (или Љешанска Нахија), предео: 481
Љешница, река; 466
Љугови, баштине: 476
Љуковићи, комун: 474
Љуочевица, земљиште: 475, 489
Љуц, земљиште: 471

Магриве, баштина: 471
Мала Ријека, река: 451, 452, 453, 454, 473, 481, 492
Мала Ријека, село: 456, 465, 512
Малеш, вис: 452
Мали Грабовник, главица с метесима: 476
Мали Убао: 478
Маринкови Куци, стена: 471
Маринића Кула, кућа: 452
Мелник, вис: 453
Мерёд, комунина: 471, 489
Метех до Грабовника: 476
Метковлас, метех: 477, 510
Мецгар, део Црне Планине: 411
Млеци: 463, 467
Млечићи: 464, 466
Могиле, земљиште: 471
Мокра, планина: 491
Момоњево, висораван: 479, 491, 493
Морача, река: 451, 452, 453, 454
Морача, метех: 478
Морача, племенска област: 473, 484
Морачице, лука: 454
Морачице, село: 456, 469, 485, 489, 512
Морачки Манастир: 493
Мочали, баштина: 476

Digitized by Google

Мрдари, село: 512
Мрчаве, комуница: 476
Мурина, село: 410

Нахија васојевићска, предео: 475, 479, 484, 504
Небожа, метех: 476
Небошке Стране: 453
Нејака Вода, чесма: 480
Ничин-главица: 469, 489
Ничин-Главица, селиште: 472
Ножица, брдо и планина: 452, 461, 492
Ножица, река: 452

Њиве, орнице: 476

Обатњак, баштине: 476
Обод, главица: 452
Ограђица, баштина: 469
Орахово, предео у Кучима: 459
Орлине, стране: 472
Осоје, лева страна долине реке Брскута: 452
Осоје, метех: 480
Осоји од Љајиновића: 477
Осоји од Сједнице, метех: 477
Осојник, метех: 480, 520
Осредци, село: 484
Остра Глава, вис и метех: 476, 477, 478, 510
Острица, страна: 469
Островица, брдашце: 452

Павличићи, село: 456, 469, 470, 489, 512, 526
Павлов До, баштина: 474
Парачке Стране: 453
Парче, селиште: 456, 475, 476, 486, 489
Пелев Бријег, село: 456, 475, 476, 483, 490
Пелев Бријег, предео, в. Пељев Бријег: 456, 476, 503
Пелимове Стране, метех: 473
Пељев (или Пелев) Бријег, предео: 452, 453, 456, 457, 458, 472, 474, 489, 515, 521, 525
Пељевска Скала, страна: 454
Петала, баштина: 471
Петњик, село: 479, 482
Пешци, село: 483
Пиперска Главица: 473
Пишино Брдо, метех: 478
Пиштет, метех: 478
Плавница, село: 466
Плане, баштине: 476
Планиница, планина: 465, 493, 510
Платиће, висораван: 453
Платно, комуница: 473
Побрђе, комуница: 472
Погане Међе, комуница: 480
Подгорица, варош: 474, 477, 491, 498, 503, 504, 505, 508
Подлужје, жупа: 481, 482
Podlugiae, жупа: 481, 482
Подови, метех: 477
Полимље, предео: 475, 479, 483, 410
Полица, село: 483
Понори, баштина: 480
Понори, село: 479
Попова Страна, метеси: 476
Пореднице, вис: 453
Пореднице, главица: 471
Пореднице, комуница: 473
Поткрш, село: 456, 471, 494, 503, 506, 512
Поткућнице, баштина: 471
Поток, страна: 480
Поток од Леваја: 452
Потпеће, село: 510
Потшуме, село: 456
Пошћења, баштина: 480
Праљивац, врх: 453, 474, 480
Присоја: 480
Присоје, десна страна долине реке Брскута: 452
Пријевор, метех: 478
Провалије, баштине: 477
Продоли, ливаде: 480
Птич, брдо (и планина): 452, 493
Птич, село у Васојевићима: 462
Пухала, баштина: 474

Рабри, планина: 493
Равни, метех: 478
Равни Грабовник, метех: 476
Радећа, предео: 510

Digitized by Google

Радова Лазина, метех: 470
Радулово Гувно: 478
Разврш, метех: 476
Рајичев Виноград, баштина: 470
Ратковића Пећина: 469
Речине, село: 473
Ржаница, село: 479
Ријека, комуница: 473
Ријека (инперска), предео: 510
Рикавац, планина: 492
Ровањ, село: 456
Роган-до: 475
Рогова Глава, комуница: 473
Рожанац, село: 456, 474
Ругота, баштина: 476
Рудина Павличића: 469
Рудине, комуница: 473
Рудо Брдо: 474
Рупе, баштина: 470

Света Госпођа, негдашњи манастир: 470
Секулове Долине, баштина: 474
Селина, место: 511
Селине, селиште: 469, 470, 486
Селишта, место и баштина: 469, 474
Сеоштица, село: 454, 456, 457, 474, 489, 515, 521
Сиљевик, планина: 453, 454, 478, 480, 520
Сиљевик, језерце: 478
Сјеница, варош: 479
Сјенокоси, баштина: 470
Скадар, варош: 512
Скадарско Блато, језеро: 466
Смедерево, варош: 498
Сирдијељ, локва: 476
Сирдуља, пећина: 469
Сирдуљске Стијене: 469
Соколац, крш: 469
Сиуж, варош: 481
Србија: 473, 479, 503, 504, 505, 506
Србин-камен: 471
Стајине, баштина: 474
Станиславов Камен, баштина: 474
Стара Лазина, комуница: 473
Стара Србија: 466, 475
Стијена, предео: 511
Столеваче, баштине: 477
Столовље, место и метех: 469, 470
Стравче, висораван: 492
Страгари, село: 512
Страна Лазовића, метех: 473
Студеница, планина: 492
Ступе, чесме: 480
Ступови, баштина; 469
Суводо, планина: 493
Сука, стеновити врх: 471, 489

Тврда Главица: 473
Тврде Стијене, вис: 453, 474
Трешња, баштина: 476
Трештени Врх, село: 456, 474
Тодоровић-убао: 474
Тузи, војводство (предео): 467
Турјак, планина: 492, 520

Ћелија, место: 478

Ублн, предео у Кучима: 494, 512
Убличина Главица: 474
Ублови: 474
Улотина, село: 483
Ускоци, предео: 484

Фирућач, убао: 478, 489

Херцеговина, српска земља: 484

Цариград, варош: 466
Црвени Пут, комуница: 472
Црквиште, место: 476
Црмница, племе: 477, 519
Црмничка Нахија, племенска област 484
Црна Гора: 467, 468, 483
Црна Планина: 452, 492, 520
Црни Врх, село: 510

Чађеновићи, село и браство: 456

Широкар, планина: 492
Шкала Павличића, стуњевита страна: 469
Штавањ, планина: 493
Шћепанчевић-убао: 474
Шупља Главица, село: 456, 474

Digitized by Google

в) Преглед презимена и народних, племенских и личних имена

Аврамовићи (Вукајиловићи) у Клопоту: 472
Асан Шћепанов Иремовић, са Пелева Брјега: 468

Бајовићи на Пелеву Брјегу: 505
Бале, в. Бало Вучетин: 505
Балевићи, в. Бајевићи
Балићевићи у Кисјелици: 475, 506, 518
Бало, в. Бало Вучетин: 505
Бајовићи, братство на Пелеву Брјегу у Поткршу, Бојесестри, Видачици и у Брскуту: 457, 458, 475, 478, 484, 496, 503, 505—507, 525, 526
Бало Вучетин, предак садашњих Бајевића: 503, 505
Варзићи, старо братство: 475, 489, 490
Варјактаровићи, старо братство, сад у Петњику: 483, 490
Виљурићи или Вукореповићи у Брскуту: 513
Висмиљаци, старо братство, сад у Заострому: 484, 490
Бјелопавлићи, племе у Брдима: 463, 467, 481, 482, 512
Богдан Секуловић, командир: 518
Божо Нешков, капетан: 484
Бојовићи на Ублима: 512
бокумири, м. Вукумири: 462
Волица, Марјан Грбичић: 458
Вошковићи или Мијајловићи у Кисјелици: 506
Вошковићи у Поткршу: 506
Вошковићи у Сеоштици: 503
Вошко Милутинов Ђурић, капетан: 484
Вранковићи, старо презиме највећег дела Братоножића: 463
Вранковићи (Гилићи) на Пелеву Брјегу и у Подгорици: 505
Вранковићи у Корјенићима: 499
Вранковићи, владалачка породица: 494, 498—502
Branovichi, можда Братоножићи: 463
Брато, по предању предак главног дела Братоножића: 459, 494, 495, 496, 502, 506, 507
Братонѣгъ, мушко име: 488
Bratonēg, мушко име: 488
Братоног, мушко име: 488
Братоножићи, племенско име: 487 и 488
Bratonosichi, Братоножићи: 464
Брђани: 467
Брскућани, становници предела Брскута: 462
Вукумире, в. Вукумири: 479
Вукумири, старо становништво: 462, 479, 480, 483, 484, 488, 489
Вукумири код Верана: 479
Вукумири-Лаловићи (Љаљовићи), сад у Јаблану: 478, 490, 513
Вутрићи старо братство, сад у Пешцима: 483

Васо, по предању предак Васојевића: 461, 494
Васојевићи, племе: 452, 459, 461, 467, 470, 473, 474, 477, 479, 483, 490, 492, 494
Велимировићи у Сеоштици: 503
Вељићи, старо братство, сад у Полици и у Доцу: 483, 490
Вељовићи на Пелеву Брјегу, у Загоричу и у Србији: 505
Вешковићи у Кисјелици, у Брскуту, у Коњусима и у Србији: 506
Видићи на Пелеву Брјегу: 505
Видосава, сестра војводе Пеја Станојева: 465, 493
Власи, романски староседеоци: 482, 488, 490
Вујо, брат војводе Пеја Станојева: 465, 466
Вујовићи, старо братство, сад у Дасићима и у Полици: 483, 490
Вујотићи (Дужани) у Дуги: 490, 511
Вукадин Фенијић, капетан: 484

Digitized by Google

Вукајловићи (Аврамовићи), братство у Клоноту: 472, 473, 490, 513
Вук Бранковић: 496, 499
Вуковићи, старо братство: 469, 470, 512
Вуко Милошев Бреновић, капетан (и сердар): 468, 484, 518
Вукосављевићи, в. Вељурићи: 518
Вуксан Шушкин Грујић, капетан: 518
Вуксан Страхинић, знатна личност: 474
Вулићи у Бисјелици и „на Кастиу“: 506
Вучевићи, в. Бјелевићи: 518
Вучелићи, братство и село: 456
Вучелићи у Клоноту: 504
Вучета Лазов, предак Прогоновића и Бајевића: 502
Вучинићи, сад Гарићи, у Брскуту: 474, 489

Гарићи, братство и село у Брскуту: 456, 474, 489, 490, 513
Гилићи, в. Бранковићи: 505
Гогићи у Лутову: 508, 510, 511
Гојко, капетан, предак садашњих Лутоваца: 508, 509
Гргур Ђурђев Бранковић: 495, 497, 498, 500, 501, 502
Грубачи или **Гурбачи**, старо братство: 480
Грујићи у Клоноту: 496, 513, 518
Гудовићи, старо братство, сад у Доњој Ржаници: 483, 490
Гурбачи, в. Грубачи: 480

Дариановићи у Брскуту: 505
Дмитровићи на Пелеву Брдјеу и у Србији: 496, 505
Драгиша, кнежерски војвода: 520
Дрекаловићи, братство у Кучима: 459, 507
Дробњаци, племе: 484
Дукићи, старо братство, сад у Заострогу: 483, 490
Дужани или **Вуотићи**, становници села Дуге: 470, 511, 512, 526

Ђеловићи (Вучевићи) на Пелеву Брдјеу (у Виоцу): 506, 518
Ђоко Вуков Дмитровић: 486
Ђорђе Бранковић, грof: 497, 502
Ђорђе (Бранковић), праунук деспота Ђурђа: 499
Ђукићи у Брскуту: 456, 498, 505
Ђурђевићи, негдашњи мухамеданци на Уолима: 494
Ђурђе Смедеровац: 495, 500
Ђурићи на Пелеву Брдјеу: 503
Ђурићи, в. Маловићи: 505
Ђурко Мијајлов, предак садашњих Лутоваца: 508
Ђуро Бранковић, деспот: 495, 497
Ђуро Деспотовић, Ђурђе Бранковић, деспот: 495
Ђуро Кастриот: 495

Живковићи, старо братство: 474, 489
Жикићи, старо братство, сад у Полиљу: 483, 490

Зиај-деспот Вук (Бранковић): 497, 498

Илија Дрекаловић, кучки војвода: 467
Илија Дрекаловић, калуђер: 495, 501, 502
Илија Ликовић, војвода: 472
Илија Радоњин, кучки војвода: 476
Илири, стари народ: 485
Илићи у Клоноту: 503

Јанковићи у Брскуту: 503, 518
Јелавићи, в. Мацуре: 475, 506
Јован Стефановић Валовић, писац: 506
Јовановићи у Лутову: 509
Јоковићи у Поткрму: 512

Калуђеровићи, сад Гарићи у Брскуту: 474
Кековићи у Клоноту: 504
Кељановићи, старо братство, сад у Ковуху: 483, 490
Клименте, племе: 492
Клоњани или Прогоновићи, у Клоноту: 503, 505, 526

Digitized by Google

Коља Петров, капетан: 484
Кораћи, старо браство: 473, 489
Кореник (Сава Бранковић, митрополит): 498
Корјенићи, племе: 498, 499, 500
Кркелићи у Лутову: 509
Кучи, племе у Брдима: 451, 452, 458, 459, 460, 461, 562, 464, 467, 468, 470, 479, 481, 491, 492, 493, 495, 506, 511, 512, 513, 514, 520, 525, 526

Лазар Гргуров Бранковић као предак главнога браства братоношког: 494, 495, 497, 498, 500, 501, 502
Лазар, у калуђерству **Лонђин, „Коренич Бранкович“,** архиепископ: 498
Лазо Ников, предак Прогоновића и Бањевића: 503, 506
Лапновићи, в. Љајиновићи: 477
Лајковићи (Љајковићи) у Павличићима, у Морачицама и у Малој Ријеци: 512, 520
Лале Дрекалов, кучки војвода: 460, 466, 474
Лаловићи или **Љаљовићи-Букумири** у Јаблану: 478, 481, 489, 490
Лаљовићи на Кршу Фёмића: 479
Лашевићи или Љашовићи у Полимљу: 512
Ликовић (Илија), војвода: 489
Лонђин Бранковић, архиепископ 498
Лужани, старо становништво: 481, 482, 483, 490, 511, 512
Лука Љаков, капетан: 484
Лукићи у Брскуту: 404
Luxane, Лужани?: 482
Luxeni, Лужани?: 482
Luxca, жупа: 481, 482
Лутовци, становници предела Лутова: 459, 462, 493, 508—511, 513, 526
„Лутовци“ у Дансићима: 510

Љајиновићи, старо браство: 477, 489, 490
Љајко, предак Љајковића (Лајковића): 512
Љајковићи, в. Лајковићи: 512
Љаковићи у Сеоштици: 503
Љаљовићи, в. Лаловићи: 478
Љашовићи или Лашевићи у Полимљу: 510
Љоворечани, дио Васојевића: 493
Љуковићи, старо браство: 489
Љумовићи или Сеоштичани у Сеоштици: 496
Љумо Ников, предак садашњих Сеоштичана: 503, 506

Мајић, Петар, покојни, бивши учитељ у Братоножићима: 451
Максим, патријарх: 499 и 500
Малевићи (Ђурићи) на Пелеву Брдјегу и у Зети: 505
Марко Балићевић, свештеник: 519
Марко Биљурић, јунак: 492
Марковићи у Кисјелици: 506
Марнићи у Брскуту: 404
Махмуд-паша: 468
Мацуре или Јелавићи, старо браство: 475, 489, 490
Машко Тошков, свештеник: 519
Машко (Шћепанов Премовић), поп са Пељева Брдјега: 468
Мијанловићи, браство и село: 456
Мијанловићи у Кисјелици: 477
Мијајловићи или Бошковићи у Кисјелици: 506
Милија Мушикин Радојевић, официр, у Лутову: 509
Милинково Њиве: 483
Милица (Милка), војвода: 509
Милован Грујић, стари поп: 494, 506, 519
Милован Радојев Балићевић, капетан: 518
Миловићи на Безихову: 506
Милош Братоножић, војвода: 467
Мирковићи у Лутову: 509
Морачани, племе: 467
Муратовићи у Поткрсту: 506
Мустај-паша, пећски паша: 461, 492

Нїка Вујотин, предак Вујотића или Дужана: 511
Никола Вуков Дмитровић: 466
Никола Секуловић, поп и командир: 518
Новићи у Брскуту: 504
Ново Грујић, поп: 494, 519

Digitized by Google

Обрен, очух доцнијега кнеза Милоша: 504
Обреновићи, владалачка породица: 504
Оздро, по предању предак Озринића: 494
Озринићи, црногорско племе: 494
Ото, по-предању предак Хота: 494

Павићевићи на Пелеву Брдјегу, у Зети и у Србији: 505
Павле Братов, предак Чајеновића: 506
Павле Пуниши Илић, капетан: 518
Павличићи, старо братство: 489, 520
Палибрци у потарском Колашину: 504
Паун Милетин Дмитровић, старац: 495, 496, 506
Пејо Станојев, братоношки војвода: 460, 461, 464, 465, 466, 474, 476, 492, 505, 506, 517, 519
Peio Stanovich, Пејо Станојев: 464
Пејушковићи у Виоцу: 475, 489, 490, 513
Пелевчани, становници предела Пелева Брдјега: 467, 968, 505
Перовићи у Кисјелици и у Загорвчу: 506
Петровићи у Клопоту: 503
Пипери, племе у Брдима: 452, 462, 463, 467, 470, 481, 492, 494, 408—511, 520, 525
Пипо, по предању предак Пипера: 494
Пипо Николин, предак садашњих Лутоваца: 508
Пјешивци, племе: 481
Подгоричанин, назив грофа Ђорђа Бранковића: 497
Поповићи на Медуну: 495
Прашчевићи старо братство, сад у Будимљи: 483, 490
Премовићи на Пелеву Брдјегу, у Беранима и у Заострому: 505, 518, 520
Прого (Прогон) Вучетин, предак садашњих Клопоћана: 503
Прого Ников, предак садашњих Клопоћана: 506
Прогоновићи у Клопоту: 473, 490, 496, 503, 507
Радован Спахијин Павићевић, Пелевчанин: 468
Радојевићи у Лутову: 509
Радоје Преновић, Пелевчанин: 468
Радоје Секуловић, поп и капетан: 468, 518, 519
Радоје Томашев, по предању предак познијих Обреновића: 504
Радоња Петровић, кучки војвода: 467
Радошевићи у Сеоштици: 503
Радуновићи у Рјеци (пиперској): 510
Ракетићи у Брскуту: 504
Ракићи, мухамеданци у Подгорици: 506
Ратковићи, старо братство: 489
Ристо Љаков, старац од преко сто година: 494, 506
Ровца, племе у Брдима: 452, 478
Ровчани, племе: 467
Руфим (Бољевић) владика: 466, 508

Сава Бранковић, митрополит: 497
Саво Батрићев, капетан: 484
Секуловићи (Симовићи), братство и село у Брскуту: 456, 504, 518
Сеоштичани или Љумовићи; 496, 503, 506, 520
Симовићи в. Секуловићи: 504
Станишићи, на Пелеву Брдјегу и у Србији: 505
Станишићи у Сеоштици: 503
Станковићи старо братство, сад у Полимљу: 483, 490
Станковићи, у Сеоштици: 503
Станоје Радоњин, старешина братоношки: 458, 464, 465, 466, 505
Стеван (Шћепан) Гргуров Бранковић: 494, 501
Стојан Станишин, предак данашњих Дужана: 470
Страхињићи, старо братство: 474, 489
Сулејман-паша: 466, 467

Тодоровићи на Пелеву Брдјегу: 505
Тољевићи, братство и село у Брскуту: 456, 504
Томашевићи у Лутову: 509
Томовци, Љеворечани: 493

Digitized by Google

Тошковићи на Пелеву Брijегу и у Брскуту: 505, 516, 518
Тошко Пејов, предак садашњих Тошковића: 516
Тримојовићи, селиште: 456, 472, 472, 474, 486, 488, 489, 513
Турци: 464, 470

Ћеклићи у Црном Врху(?): 510
Ћетковићи у Брскуту: 504

Угричић Јанко, Сибињанин Јанко: 505

Хоти, арбанашко племе: 494

Царичићи, старо братство. 456, 457, 475, 480, 489, 513
Цмиљанићи, м. Смиљанићи, у Котарима: 505
Црногорци: 467

Чађеновићи у Брскуту: 502, 503, 506
Чолићи на Пелеву Брijегу и у Србији: 505
Чубрановићи на Пелеву Брijегу, у Загоричу и у Србији: 505
Чуко, калуђер: 470

Шајиновићи, братство и село у Брскуту: 456, 494, 504
Шајиновићи, мухамеданци у Гусињу: 505
Шаовићи у Клоноту, Брскуту, Загоричу и Колашину: 504
Шошкићи, старо братство: 475, 489
Шћепан (Стеван) **Гргуров Вранковић** као предак главнога братства братоношког: 494
Шћепан Мали, црногорски владар: 467
Шћепанчевићи, старо братство: 489

Digitized by Google

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ

СТРАНА	РЕД		СТОЈИ	ТРЕБА
17	—	(у примед.)	Balltf,	Ballif.
18	—	»		додати да су употребљене и публикације: Meteorologische Beobachtungen in Bosnien und der Hercegovina.
22	—	»		навести да је одјељак о вегетацији рађен по делу проф. Beck. v. Managetta Vegetationsverhältnisse der illyrischen Länder.
26	10	оздо	дошао	нашао
29	6	»	латинске,	латенске.
41	15	озго	великом планинском,	великим планинским.
46	8	»	плишних,	флишних.
51	8	»	из Заграца,	Граца.
58	13	»	Тирци,	Турци.
59	17	»	атмосфереких,	атмосферских.
59	7	оздо	копречних	попречних.
62	7	»	аозе	оазе.
63	3	озго	Илија,	Илира.
63	10	оздо	стонском	стонском.
68	4	»	ститничког	скитничког.
87	15	»	кундруре	кундуре.
103	15	озго	Бађевица,	Бађевићи.
103	19	»	Каће,	Каће.
105	7 и 8	»		избрисати речи: зове бијела овца, која има црне мрље на глави или.
107	5	»	римског	илирског.
109	2	»		брисати реч: краљ
115	5	озго	становника,	старјеника.
135	15	оздо	врло,	сразмјерно.
138	10	»	Нодова	Ходова.
142	12	»	иканског	икавског.
149	2	озго	Биоча	Биоче.
189	14	оздо	Стијепчевићи	Слијепчевићи.
402			код речи: домазет фали број 279.	
402			код речи кишница, стоји роде. а треба воде.	

Digitized by Google

Књ. VI. *Насеља српских земаља.* Уређује д-р Цвијић III. књига: *Пољаница и Клисура*, од Ристе Т. Николића; 2. *Темник*, од Ст. М. Мијатовића; 3. *Скопска Црна Гора*, од Свет. Томића; 4. *Ибар*, од Рад. М. Илића; 5. *Васојевићи у Турској граници*, од попа Богдана Лалевића и Ив. Протића; 6. *Качер*, од Мил. Т. Ракића. Са III. свеском *Атласа*. Београд, 1905. Цена 9 динара.

Књ. VII. *Обичаји српскога народа.* 1. Левач и Темнић, од Станоја М. Мијатовића; 2. Косово Поље, од попа Дене Дебељковића; 3. Скопска Црна Гора, од попа Атанасија Петровића. Београд, 1907 Цена 3 дин.

Књ. VIII. *Насеља српских земаља.* Уређује д-р Ј. Цвијић. IV. књига: 1. *Кучи*, од д-ра Ј. Ердељановића; 2. *Колубара и Подгорина*, од Љ. Павловића. Са IV. свеском *Атласа*. Београд, 1907. Цена 10 дин.

Књ. IX. *Српске народне игре.* Уредио д-р Тих. Р. Ђорђевић. Прва књига: 1. *Из Босне и Херцеговине*, скупио Лука Грђић Бјелокосић; 2. *Из Левча и Темника*, скупио Станоје М. Мијатовић; 3. *Из Скопске Црне Горе*, скупио Атанасије Петровић. Београд, 1907. Цена 2 дин.

Књ. X. *Српска народна јела и пића.* Уредио д-р Ј. Ердељановић. Прва књига: 1. *У Левчу и Темнику*, од Ст. М. Мијатовића; 2. *У Херцеговини и у Босни*, од Луке Грђића Бјелокосића. Београд, 1908. Цена 2 дин.

Књ. XI. *Насеља српских земаља.* Уређује д-р Ј. Цвијић. Пета књига: 1. *Сарајевска околина*, од † попа Стјепа и † Владимира Трифковића; 2. *Горње Драгачево*, од Коста Јовановића. Београд, 1908. Цена 6 дин.

Књ. XII. *Насеља српских земаља.* Уређује д-р Ј. Цвијић. Шеста књига: 1. *Херцеговина*, од д-ра Ј. Дедијера. 2. *Братоножићи*, од д-ра Ј. Ердељановића. Са шестом свеском *Атласа*. Београд, 1909. Цена 6 дин.

5. Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа.

Прво одељење.

Књ. I. *Стари српски записи и натписи.* Скупио их и средио Љуб. Стојановић. Књ. I. Београд, 1902. — Цена 6 дин.

Књ. II. *Стари српски записи и натписи.* Скупио их и средио Љуб. Стојановић. Књ. II. Београд, 1903. — Цена 6 дин.

Књ. III. *Стари српски записи и натписи.* Скупио их и средио Љуб. Стојановић. Књ. III. Београд, 1905. Цена 6 дин.

Књ. IV. *Матије Властара Синтагмат.* Издао Ст. Новаковић. Београд, 1907. Цена 6 дин.

Књ. V. Стефана Вербецијa Тришартитум, Пергошићев превод. Београд. 1909. Цена 4 дин.

Друго одељење.

Књ. I. Исписи из париских архива. Прикупио д-р Мих. Гавриловић. Београд, 1904. Цена 6 дин.

6. Српски Дијалектолошки Зборник.

Књ. I. *Дијалекти источне и јужне Србије.* Написао д-р Ал. Белић. Београд, 1905. Цена 10 дин.

7. Посебна издања.

— *Спомен на тужну свечаност* приликом смрти Др. Ј. Панчића, првога председника Срп. Краљ. Академије. Београд, 1888.

Digitized by Google

— *Он зна све,* прича Л. К. Лазаревића; и *Ново оружје,* прича Сима Матавуља. 1890. Цена 1 дин.
— *Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Легенда о Владимиру и Косари.* Културно-историјске студије Стојана Новаковића. 1893. г. Цена 3 дин.
— *Геологија Србије,* од Јована М. Жујовића. Део први: *Топографска геологија.* С првом свеском *атласа.* 1893. Цена 7 дин.
— — — Део други: *Еруптивне стене.* С другом свеском *атласа* 1900. Цена 5 дин.
— *Грчка и српска просвета,* написао Др. Владан Ђорђевић. 1896 Цена 2·50 дин.
— *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху, с три излета о такозваној великој сеоби српскога народа,* написао Иларион Руварац. 1896. Цена 2 дин.
— *Манастир Каленић.* Написао М. Ђ. Милићевић. 1897. Цена 1 дин.
— *Дубровник и Османско царство.* По архивалнијем исправама написао д-р Лујо кнез Војновић. I св. Београд, 1899. Цена 1·50 дин.
— *Споменица о преносу праха В. Ст. Караџића из Беча у Београд 1897.* Београд, 1898. Цена 1·50 дин.
— *Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића* и његово страдање за Православље. Приредио Димитрије Руварац, протојереј. Београд, 1897. Цена 1·50 дин.
— *Пирхово путовање по Србији у 1829. год.,* превео д-р. Драг. Т. Мијушковић. Београд, 1899. Цена 1·50 дин.
— *Оглед фрањцуске библиографије о Србима и Хрватима 1544—1900.* Прибрао и средио Никола С. Петровић. Београд, 1900. Цена 2 дин.
— *Свечани помен* просветном добротвору *Димитрију Стаменковићу* беогр. трговцу, 8. септембра 1900. Београд, 1901.
— *Каталог рукописа и старих штампаних књига.* Збирка Српске Краљ. Академије. Саставио Љуб. Стојановић. Београд, 1901. Цена 2 динара.
— *Свечани помен* просветном добротвору пок. Н. Дучићу, архимандриту и академику, 22. априла 1901. г. Београд, 1901.
— *Основе за географију и геологију Ст Србије и Македоније,* књ. I и II.; са атласом језера Ст. Србије, Македоније и Епира и геолошким атласом Ст. Србије и Македоније, — од д-ра Ј. Цвијића. Београд, 1902, 1903 и 1906. Цена 30 дин.
— *Јаков Игњатовић.* Књижевна студија д-ра Јована Скерлића. Београд, 1904. Цена 3. дин.
— *Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848 и 1849.* Написао д-р Драг. М. Павловић. Београд, 1904. Цена 2 дин.
— *Стогодишњица Српскога Устанка.* Свечани скуп С. К. Академије 7. септембра 1904. Београд, 1904. Цена 1 дин.
— *Омладина и њена књижевност (1848—1871),* од д-ра Јована Скерлића. Београд, 1906. Цена 5 дин.
— *Црна Гора за Морејског рата (1684—1699),* од Јов. Н. Томића. Београд, 1907. Цена 3 дин.
— *Д-р Никола Крстић.* Београд, 1908. Цена 2·50 дин.
— *Град Клис у 1596 г.,* од Јов. Н. Томића. Београд, 1908. Цена 2 динара.
— *Историјски развитак нишавске долине.* Морфолошка студија Петра Т. Јанковића. У Београду, 1909. Цена 2 дин.

8. **Издање Баталакиног фонда:**
— *Историја српског устанка,* од Лазара Арсенијевића — Баталаке Део први. Београд, 1898. Цена 3 дин.
— *Историја српског устанка,* од Лазара Арсенијевића — Баталаке Део други. Београд, 1899. Цена 3 дин.

Digitized by Google